LIBRARY OF
THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS

FROM THE LIBRARY OF
CONTE ANTONIO CAVAGNA
SANGIULIANI DI GUALDANA
LAZZELADA DI BEREGUARDO
PURCHASED 1921

Rare Book & Special
Collections Library

945 1773
M93an v.5

LUDOVICI ANTONII
MURATORII
OPERA OMNIA.

Digitized by the Internet Archive
in 2013

http://archive.org/details/antiquitatesita5mura

ANTIQUITATES ITALICAE MEDII AEVI,

SIVE

DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magiſtratibus, Legibus, Studiis Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate, Servitute, Foederibus, aliiſque faciem & mores Italici Populi referentibus poſt declinationem Rom. Imp. ad Annum uſque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primùm ex Archivis Italiae depromtarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS NUNQUAM ANTEA EDITIS.

AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO

SERENISSIMI DUCIS MUTINAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

Arretino Seminario & Collegio Eccleſiaſticorum Caſtilionenſi Epiſcopalibus alteram hanc editionem curantibus.

TOMUS QUINTUS.

ARRETII MDCCLXXIV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impreſs. Epiſcop. ſub ſigno PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

945
V93an
1773
v. 5

DE TEXTRINA

ET

VESTIBUS

SECULORUM RUDIUM.

DISSERTATIO

VIGESIMAQUINCTA.

482484

DISSERTATIO VIGESIMAQUINCTA.

De Artibus Italicorum poſt declinationem Imperii Romani, quum in praecedenti Diſſertatione agerem, nihil de *Textrina*, ſive de Arte texendi pannos ac telas, nihil de *Veſtibus* antiquorum attuli. Hoc enim argumentum praeſenti Diſſertationi reſervatum volui. Ars quoque iſta ex iis eſt, quam nulla calamitas, nulla barbarorum irruptio, tollere aut minuere potuit. Eam indumentorum neceſſitas invexit, eam propterea ſemper retinuit ac retinebit. Proinde ſemper in uſu fuere telae bombycinae ac lineae, neſcio an & confectae ex cannabe, ut nunc in quibuſdam Italiae Urbibus fabricare mos eſt. Neque panni lanei unquam deſiere. Ulpianus in l. *Veſtis* ff. *de auro argento* ſcribit: *Veſtimentorum ſunt omnia lanea, lineaque, vel ſerica, vel bombucina*. Nunc nobis inquirendum, num barbarica Secula etiam agno-

A verint atque uſurparint, quos nunc appellamus *Drappi*. Occurrit haec eadem vox apud Scriptores mediae Latinitatis, uti indicavit Du-Cangius in Gloſſario Latino. Hoc autem nomine telas ſerico textas ſignificare animus eſt. Neque ulla dubitatio ſupereſt, quin Graecis ac Romanis perſpectiſſima fuerit Serici velleris

B venuſtas; veſteſque ex eo elaboratas veteres Romani primates, & matronae potiſſimùm adhibuerint. Sed celebris quaeſtio eſt, num Vergilius Lib. 2. Georgicor. verſ. 121. ſcribens:

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres.

C & Plinius ſenior paria tradens, *Serici* nomine *Bombycinam* tantummodo telam olim deſignatam fuiſſe teſtentur; an verò decepti fuerint, uti veriſimilius eſt, opinati *Sericum* e lanugine in arboribus nata (qualis revera eſt *il Cotone*, ſive *il Bambagio*) in ſubtiliſſima fila trahi. Exercuit multorum ingenia ejuſmodi quaeſtio, quam

482484

quam ego indicaſſe tantùm ſatis habeo, unum memorans, ne Plinio quidem ignotos fuiſſe Vermes, Bombyces appellatos, ex quorum opificio telae magno emptae, & maximi factae, contexerentur. Vide la Cerda in Vergilium, Salmaſium in Solinum, ut complures alios viros doctos ea de re loquutos praeteream. Illud etiam extra controverſiam poſitum eſt, florente Romanorum Imperio, Artem Serici gignendi, atque texendi, Indis duntaxat, & Sinenſibus praecipue, ut conjecturae ferunt, notam fuiſſe. Quare quaecumque ſericae telae, ſive veſtes tunc a Graecis & Romanis uſurpatae ſunt, ex una India per Perſiam advehebantur. Auctor eſt Procopius Lib. 4. Cap. 17. de Bello Gothico ſub Juſtiniano tantùm Auguſto primùm innotuiſſe Graecis conficiendi Serici rationem, quum Monachi quidam ova bombycum ex India Conſtantinopolim detulerint, & methodum ea fovendi, ac vermes inde natos alendi, & ex eorum cellulis fila ſerica educendi tradiderint. Habes illius verba Tom. I. Rer. Italicarum. Apud Graecos exinde, hoc eſt, poſt Annum Chriſti DL. conficiendi Serici Ars invaluit. Sed quo tempore a Graecis in Italiam translata haec fuerit, nulla, ut puto, monumenta nos docent. Invenio quidem in Capitulari de Villis Caroli Magni, & in Breviario rerum Fiſcalium ejuſdem Auguſti, edito per Eccardum, *Morarios*, ſcilicet arbores, nunc nobis *Mori*, Gallis *Meuriers*. Sed minime liquet, an eorum foliis Bombyces alerentur.

Quod nunc prae ceteris animadvertamus velim, in praecedenti Diſſertatione Ricobaldus Italicos nobis deſcripſit uſque ad medium Saeculum XIII. tantâ temperantiâ, ne dicam ruditate, uſos, ut vulgaribus pannis ac telis ad ſe induendos & ornandos contenti, Luxum omnem averſarentur: immo ne totum quidem haberent. Si huic fides, ad ea uſque tempora ſericas veſtes, aliaſque pretioſas telas Italia aut ignorarit, aut Populis in luxum pronis conſulto reliquerit. Verùm neque tam rudia, neque adeo inimica Luxus excogitare licet Secula illa. Certe longe antea, apud nos quoque, delicatiora Textrinae opificia ſub oculis omnium verſata ſunt, ac praeſertim in ſacrarum aedium ornamentum. Unum Anaſtaſium conſule in Vitis Romanorum Pontificum, atque ibi complura invenies, quorum etiam nomina tunc vulgo cognita, nunc autem exotica plane deprehendantur. Exempli gratiâ Paſchalis I. geſta percurre, qui Anno DCCCXVII. Romanum Pontificatum iniit. Is aedi Sanctorum Proceſſi & Martiniani *vela de fundato cum periclyſi de blattin circumſuta* largitus eſt. *Peryclíſis de blattin* eſt extremitas (ſive *orlo*, *o contorno*) ex tela coccinea, ſive purpurea. Nimirum Seculis iis barbaris, *Blattae*, ideſt Purpurae, uſus, ejuſque tincturae Ars viguit, qua noſtra tempora alioquin tam ſuperba carent. Alibi apud eumdem Hiſtoricum Paſchalis I. *fecit veſtem de chryſoclavo cum diverſis hiſtoriis mirae magnitudinis & pulchritudinis*. Infra idem Pontifex *obtulit aliam veſtem chryſoclavam ex auro, gemmiſque confectam, habentem hiſtoriam Virginum cum facibus accenſis mirifice comtam*. Pari munificentiâ idem *fecit veſtem de ſtaurace habentem pavones*: & *veſtem ex auro textam*: & *coopertorium rubeum de ſerico*. Infra, ut idem Anaſtaſius ſcribit, *fecit vela de quadruplo quinque*, & *vela Tyria duo*. Rurſus in alio Tem-

Templo obtulit *veſtem de Blattin Byzantea: & veſtem de fundato alithino, habentem in circuitu periclyſin ae olovero: & veſtem de fundato porphyretico*. Alibi fecit *veſtem de fundato Praſino*. Memorat exinde *vela holoſerica, & pannum Alexandrinum mirifice decoratum*. Oblata quoque ait in Vita Leonis IV. Papae *tria vela de Spaniſco*. Infra commemorat *velum acupictile, habens hominis effigiem ſedentis ſuper pavonem unum*. Tum *vela ex auro texta, habentia hiſtoriam beati Petri Apoſtoli*. Stephanus quoque Papa V. ſub finem Saeculi IX. fecit *vela quatuor in circuito Altaris majoris, quorum duo ſunt de ſerico pigacio, tertium pavonatile, quartum de Alexandrino, ornatum totum in circuitu de olovero*. Item *vela ſerica de blattin Byzantea quatuor, duo ex his aquitata, & duo de baſiliſci*. Sed quid plura perſequor? Satis ſuperque haec ſunt, ut intelligamus, texendi Artem delicatiorem non defuiſſe temporibus iis, quae nos interdum ſupra meritum deſpicimus, noſtra tantummodo mirati. Neque facile oſtendas, haec omnia ex Oriente petita fuiſſe.

Hinc etiam patet, tunc fabricatas fuiſſe telas, aureis filis ac ornamentis intermixtis, quas nunc *Broccati* appellamus. *Pallium aurotextile* apud eumdem Anaſtaſium occurrit. Quae *Chryſoclava*, & *Auroclava* nuncupantur, non auſim cum Papia appellare *Purpuras auratas*: ſed ſaltem puto, fuiſſe lineas, aut fruſtula ornamenti aurei, ſive telae ex auro textae, quae ſuper alteram telam jam confectam inſuebantur, exiguis veluti clavis, ſed acu, adfixa. Alibi enim memorata vidi *vela linea auroclava*. Praecipue vero in limbis veſtium clavi iſti inſerebantur. Verùm de hujus vocis ſignificatione multa eſt diſputatio inter Eruditos, & nihil mihi hoc in loco decernere eſt animus. Fuerunt & *pictae veſtes*; quae videlicet auro & coloribus ſuperinductis pictae fuiſſe videntur, & hiſtorias varias atque figuras exhibuiſſe. Sed ſubinde intelligendum *acu*, ideſt *acupictae*, ſeu *ricamate* veſtes. Neque enim iis temporibus defuere veſtes Phrygio opere variis figuris exornatae, hoc eſt acu pictae.

> . . . . . *Babylonica picta ſuperbe*
> *Texta Semiramia quae variantur acu.*

verba ſunt Martialis. Supra vidimus *velum acupictile*. Alibi eadem vox occurrit, qua ſignificatur noſtrorum *Ricamo*, antiquiſſimis etiam temporibus uſurpatum, & praecipue Phrygiis. Sunt qui *Plumarium* opus idem cum *Phrygio* opere putant. Chronicon Farfenſe, quod evulgavi Part. II. Tom. II. Rer. Italicar. pag. *469*. Curtem Sancti Benedicti in Silvaplana memorat, *ubi fuit antiquitus Congregatio Ancillarum, quae Opere Plumario ornamenta Eccleſiae laborabant*. In Notis ſuſpicabar ego poſt Fullerum & alios, innui heic poſſe non ſolum Phrygium opus, ſed & affabre inſertas telis plumas avium coloris varii, aut ex ipſis ad inſtar telae ornamenta fuiſſe compoſita. Neque dixiſſe poenitet, quanquam & alteram opinionem innuerim. Prudentius in Hamart. num. *293*. haec habet.

> . . . . . *Hunc videas laſcivas praepete curſu*
> *Venantem tunicas: avium quoque verſicolorum*
> *Indumenta novis texentem plumea telis.*

Addo Senecam Epiſtol. *91*. *Avium plumae in uſum veſtis conſeruntur*. Vide

de quae congeſſit Du-Cangius in Gloſſario Latino, quum tamen in Graeco ſecus ſentire videatur. Turnebus contra Adverſar. Lib. XI. cap. 25. Vopiſcum explicans, haec ad noſtrum *Ricamo* refert. *Plumandi*, ait, *texendi a quibuſdam, ab aliis acu pingendi exponitur. Et ſane videri poteſt pro acu pingere interdum accipi, ut ab Hieronymo. Species tamen quaedam proprie eſt acu pingendi, cum clavi, aut patagia, aut ſegmenta, aut ſcutulae, aut teſſellae, ſic aliae aliis aſſuuntur, ut plumam avium referant*. Salmaſius in Notis ad Vopiſcum pluribus hac de re agit, & cenſet πλουμια *eſſe omne id, quod in veſtibus Plumaria arte intextum erat, ſive eſſent tabulae, ſive eſſent orbiculi, vel rotae*. Et certe *Plumatum Babylonicum* occurrit apud Petronium. *Babylonica* autem *texta* acu variata fuiſſe nuper vidimus. Probe cadere videtur in hanc rem locus Procopii Lib. de Aedific. *Tunica*, ita ille ſcribit, *ſerica aureis ornamentis undique diſtincta, quae* πλούμια *dicere ſolent*. Altaria *linea opere Plumario tria* leguntur in Charta Anni MXIX. infra mihi edenda in Diſſertatione LVI. *de Religione Chriſtiana*. Mihi unum tantummodo ſtatuitur, nimirum videri interceſſiſſe diſcrimen inter opus *Phrygium* ac *Plumarium*, quum in Regula Sancti Caeſarei ad Monachos Cap. 24. legatur: *Plumaria, & Acupictura, & omne polymitum &c. numquam in Monaſterio fiant*.

Ceterum pro Phrygio opere egregius eſt in hanc rem locus Petri Comeſtoris, qui Anno Chriſti MCLXX. floruit, in Caput 26. Exodi, ubi de *Opere Plumario* ita loquitur: *Pluma Linguâ quadam Acus dicitur, ſcilicet Aegyptiorum, quorum ſunt diverſae Linguae, ſicut Graecorum. Hoc genus veli vulgo Diſtratum dicitur, quaſi bis ſtra-*

A *tum. Prima enim fit tela, cui cum acu opere manuali ſubſternuntur picturationes. Sunt qui dicunt Opus Plumarium a ſimilitudine avium, quibus ſuperaddita plumarum varietas. Idem opus dicitur etiam polymitum*. Fallitur tamen. *Polymita* enim proprie varietatem colorum a texturae artificio capiebant. *Plumarium* verò opus ab acu. Et Plu-
B marii quidem operis non ſemel eſt mentio in Exodo. Druſius Rabbinos memorat, qui eam vocem *Phrygionicum opus*, ideſt *il Ricamo*, interpretantur. Sunt autem, qui ipſam vocem *Ricamo* ad nos veniſſe ex Hebraeo *Racam* arbitrantur: neque immeritò. Sed poſt tot diverſas Eruditorum ſententias expendenda exhi-
C beo verba Aldhelmi Occidentalium Saxonum in Britannia Epiſcopi in Lib. de Laudib. Virginitat. Cap. 6. Florebat Auctor circiter Annum Chriſti DCLXXX. atque illius Opus editum eſt in Tomo XIII. Bibliothecae Patrum edition. Lugdunenſ. *Siquidem*, inquit *cortinarum, ſive ſtragularum textura, niſi panniculae purpureis, immo*
D *diverſis colorum varietatibus fucatae, inter denſa filorum ſtamina ultro citroque decurrant, & Arte Plumariâ omne textrinum Opus diverſis imaginum thoracibus perornent, ſed uniformi coloris fuco ſigillatim confecta fuerit: liquet profectò, quomodo nec oculorum obtutibus jucunda, nec pulcherrimae venuſtati formoſa videbitur*. Non eſt heic prae-
E tereundum, laudari locum iſtum ab Illuſtriſs. Fontaninio Archiepiſcopo Ancyrano in Comment. ad Diſcum Chriſtianum Cap. 17. ubi *Sanctus*, ait, *Aldhelmus morem ſuae aetatis in hujuſmodi orbiculatis veſtibus contexendis ſugillat, neque ullo pacto in Virginibus probat*. Tum adfert ipſius Aldhelmi verba ſecundum novam editionem, hoc eſt, caſtigatiorem, Hen-

rici

rici Whartoni, quae ita ſe habent: *Cortinarum, ſive Stragularum texturae non pauculae purpureis, immo diverſis colorum varietatibus fucatae inter denſa filorum ſtamina ultro citroque decurrant, & Arte Plumaria omne Textrinum opus diverſis Imaginum Thoraciculis perornent*. Verùm Fontaninius oppoſitum plane vidit, ac Aldhelmus ſcripſerit; & Whartonus lectionem illam non emendavit, ſed corrupit. Aperta mens eſt Aldhelmi, *ſolam Virginitatis praerogativam ſine ceterarum adjumento Virtutum non ſufficere ad perfectionem*, atque opus eſſe, *ut multimodâ mandatorum varietate decenter decoretur*. Tum exemplum adfert telae *Cortinae*, ſive *Stragulae*, cujus erat uſus praecipuus in ornamentis Templorum, & ſacris aliquot veſtibus: inquiens ipſam non ſolùm per varia licia a textoribus variâ Colorum venuſtate confici, ſed etiam Arte *Plumariâ* diverſis Imaginum Thoracibus (*ſcudetti* nunc nos appellaremus, & *Clypeos* etiam antiqui nuncuparunt) perornari. Nam ſi *uniformi colore* tela conficeretur, non tanti aeſtimaretur, neque tam venuſta & grata intuentium oculis appareret. Sanctum Hieronymum prae oculis habuit Aldhelmus, ſcribentem in Epiſtol. de Caſtitate ſervanda: *Aſtitit Regina a dextris ejus in veſtitu deaurato circumdata varietate: qua veſte Polymitâ* (ideſt variorum Colorum) *& multarum virtutum adverſitate contextâ indutus fuit & Joſeph, & Regum quondam utebantur filiae*. Addere hoc etiam liceat. Whartonus pro *Stragularum textura, niſi panniculae &c.* legit *Stragularum texturae non pauculae &c.* Repeto: is verum ſenſum Scriptoris vitiavit, quod non ſatis animadverterit, quae mens foret Aldhelmi, & quid ſignificaret apud veteres vox *Panniculae*, ſive, ut rectius

A loquar *Paniculae*, ſeu *Panuculae*. Iſidorus Lib. 19. Cap. 29. *Panuclae*, inquit, *dictae, quod ex iis panni texantur: ipſae enim diſcurrunt per telam*. Nonius verò: *Panus tramae involucrum, quem diminutive Panuclam vocamus*. Sed neutrum ſat exprimit ſignificationem *Panuclae*. Quare audiendus Salmaſius in Notis ad Ju- B lium Capitolinum pag. 127. ubi ait: *Panuclium glomum eſſe ſubteminis radio textorio involutum*. Nempe *Glomus*, Tuſcis eſt *Gomitolo*, Mutinenſibus *Gomiſſello*: utrumque ab ipſo *Glomo* diminutive progenitum: & *Radius* nobis eſt *la Spola* ſive *Spuola*, quae ultro citroque decurrit, & ſubtemen ſtamini inſerit. *Radios acutos* Ovi- C dius memorat ad telam texendam. Vide Diſſertationem XXXIII. ad vocem *Pania*, quid de *Spola* dixerim. Ita Plinio teſte *Panicum a paniculis dictum*, hoc eſt, a culmo fructus ſui, quem adhuc nos *Panocchia* appellamus: unde conjicere licet, *Panuculam* potius, ſive *Panuclam* nuncupatum fuiſſe *racemum Panici*, quàm *Pa-* D *niclam*. Inter Panuclam Panici, & Panuclam textoriam interceſſiſſe videtur aliqua ſimilitudo: quum ſimilis fortaſſe fuſo haec foret, in quo involvitur ſubtemen intexendum. Recte propterea Papias in Gloſſario ſcribit: *Panus, lignum in quo trama componitur; diminutivum haec Panucla*: ſed non recte, dum ait, ideo *di-* E *ctum, quòd eo panni texantur*. *Panuelium* apud Iſidorum legebat Scaliger in Notis ad Varronem. Sed ſcribendum ibi *Panucliae*, vel *Panuclae*. Non ergo expungendae erant Whartono *Panuclae* ex textu Aldhelmi, neque ſubſtituenda vox *Pauculae*; & *Niſi* retinendum erat, ſenſui neceſſarium. Ceterum ex ipſius Aldhelmi verbis elucere videtur, *Plumariam Ar-*

tem nihil aliud fuiſſe, quàm Artem ornandi, ope ſcilicet acus, & diſtinguendi variis imaginibus, aliiſque florum, fructuum &c. telam jam contextam, ipſamque interdum coloribus variatam, qualis fuit *Stragula*. Eumdem Papiam rurſus audi: *Stragulum, veſtis diſcolor Plumario opere facta. Hinc Stragula veſtis*. Sed *Stragula* ſive *Stragulas* appellatas etiam arbitror telas & veſtes vario colore confectas, quamquam nullum accederet Plumariae Artis ornamentum. *Phrygii* autem, ſeu *Plumarii* operis veſtigia ſublucent adhuc in Codicibus antiquis, ubi Principum effigies pictae occurrunt. Apud Monachos Caſinates Romae Bibliorum Codex venerandae antiquitatis adſervatur, cui praemiſſa eſt Caroli Francorum Regis imago (Magni-ne, an Calvi, incertum) quam aeneis typis edidere Nicolaus Alemannus, & Mabillonius viri Clariſſimi. Ibi toga Regis ac Reginae opere Phrygio exornata viſitur. Quanta verò antiquis etiam temporibus Anglicae gentis peritia foret in hiſce manuum operibus, teſtis eſt Auctor Geſtorum Guilielmi cognomine *Conquiſtatoris*, Angliae Regis, cujus ſunt verba: *Anglicae nationis feminae multùm acu & auri texturâ, egregie viri in omni valent artificio*. Propterea celebre fuit *opus Anglicum*, ut conſtat ex Leone Marſicano Lib. 2. Cap. 33. Chronic. Caſinenſis. Sed & Saeculo Chriſti VI. ſumma fuiſſe videtur Italorum in hac Arte ſolertia. Commemorat Agnellus in Vita Maximiani Archiepiſcopi Ravennatis, Tomo II. Rer. Italicar. *Endothin byſſinam pretioſiſſimam, illius juſſu* factam. Tum ſubdit: *Quis ſimilem videre potuit? Non poteſt aliter aeſtimare ipſas imagines, aut beſtias, aut volucres, quae ibi factae ſunt, niſi quod in carne omnes vivae ſunt*. Immo vix fallatur, qui non tantùm Aſiaticis, ſed ipſis etiam Romanis, longe antea notam fuiſſe artem contexendi Aulaea, ſive telas imaginibus variatas arbitretur. Perpende quid velit Vergilius Georgicor. Lib. 3. verſ. 25. dum ait:

Purpurea intexti tollant Aulaea Britanni.

Memoravit quoque Macrobius Lib. 5. Cap. 17. Saturnal. illos, *qui figmentis liciorum contextas imitantur figuras*.

Ad haec erant Seculis rudibus Pallia, ſive Aulaea, ſive Periſtromata, a Graecis & Latinis antea uſurpata: eorumque uſus praecipue fuit in aedium Regiarum, Templorumque ornamentis. Decernere minime auſim, an ex iis eſſent fabricata in Italia, quae contextas haberent figuras hominum, belluarum, arborum, atque ejuſmodi rerum. Apud Aſiaticos certe fuerunt. Ea nunc nos appellamus *Arazzi*, ab Urbe Atrebatenſi, ſive *Araſſo*, nomine aſſumto, non quod ibi primum excogitata fuerit ingenioſa eorum ſtructura, ſed quòd renovata ſucceſſu plane felici. Ita *Duagio* olim appellabatur quoddam panni genus Duaci fabricatum; ita *Damaſco* ſerica tela vocatur, noſtris temporibus uſitatiſſima, quod olim ex Urbe Damaſco deveheretur. Neque aliâ de cauſsâ nobis *Renſa* dicitur quoddam ſubtiliſſimae telae genus, niſi quod Remis antiquo tempore fabricabatur, quam Urbem Itali *Rens* appellare conſueverunt. Memorantur etiam ab antiquis Periſtromata Babylonica *picta ſuperbe*, tum *Attalica*, immo & *Campanica*. Picta, inquam: quo tamen nomine figuras, veluti picturam, cum telis contextas ſigni-

ſignificabant. Servius ad Lib. I. Aeneid. verſ. 701. *Aulaeis, velis pictis: quae ideo aulaea dicta ſunt, quòd primùm in aula Attali Regis Aſiae inventa ſunt.* An potius quod ornamento Aularum eſſent? Ita & Plinius Lib. 8. Cap. 48. *Colores diverſos picturae intexere Babylon maxime celebravit, & nomen impoſuit.* Eâdem ratione *belluata tapetia* Plautus in Pſeudolo nominavit, quod ibi intextae eſſent belluarum figurae, de quibus etiam meminit Apulejus in Mileſiis. Quamobrem quum toties in Vitis Romanorum Pontificum apud Anaſtaſium invenimus *vela picta*, aut *veſtes pictas*, quaerere quis poſſit, num ibi intelligenda ſit pictura telae ſuperinducta, an ſimul contexta, an acu picta. In Hadriano I. *fecit veſtem de chryſoclabo, habentem Hiſtoriam Nativitatis &c.* Infra *fecit veſtem chryſoclabam, pretioſis gemmis ornatam, habentem hiſtorias tam Salvatoris &c.* Num in Italia tunc tantum Artis fuit, ut hiſtorias etiam in tela contexerent? Equidem reor, non pictoris manu, ſed ope textrinae, aut fortaſſis etiam Phrygio opere, Hiſtorias ejuſmodi fuiſſe telis ac pannis contextas ſive intextas. Diu enim perſeveravit *Picturae* nomen ad deſignandam ingenioſam figurarum texturam. In Vita Honorii III. Papae, qui Anno MCCXVI. Cathedram Petri conſcendit, a Cardinali Aragonio conſcripta Tomo III. Rer. Italicar. pag. 576. haec legimus: *Aureis, argenteiſque platea diſtinguitur, tapetis pictis in Egypto proſtrata* (ſive ſtrata); *& tinctis Indiae, Galliaeque coloribus ordinate compoſita.* Itaque erant aulaea, periſtromata, ac tapetia lanea, quibus eo tempore Hiſtoriae & figurae intexebantur, ex Aegypto, atque e Syria, & Gallia in Italiam

A advecta. Erant & vela ſerica, ſive telae, Hiſtorias ſacras pariter contextas praeferentes, quas excogitare nequeo efformatas a Populis Arabicis, tum ob Religionem noſtram, a qua ii nimium abhorrebant, tum etiam quod Imagines ſacras id hominum genus deteſtatur. Ammianus Lib. 24 innuere quoque videtur, Syros in Aulaeis bella ferme una, aut

B venationes exprimere conſueviſſe. Proinde reliquum eſt, ut aut in Italia, aut in Graecia, aliiſve Chriſtianorum Regnis ejuſmodi telae pictae ad ſacros uſus conficerentur. In Gloſſis antiquis ad Vitam & Canonizationem Sancti Petri Caeleſtini Papae, a Jacobo Cardinali ſcriptam,

C editamque Tomo III. Rer. Italicar. Lib. 2. Cap. 5. haec adnotanda ſunt: *In Pluviali Papae erant imagines Sanctorum Patrum de ſerico & auro laboratae & acu, operis Cyprenſis, ſeu Anglicani.* Otto autem Friſingenſis Lib. prim. Cap. 33. de Geſt. Frideric. auctor eſt, Rogerium Siciliae Regem expeditione felici adversùs Graecos

D (id contigit Anno Chriſti MCXLVIII.) per ſuos Duces Corinthum, Thebas, ac Athenas expugnaſſe: *Maximâ ibidem*, ſubdit ille, *predâ direptâ, opifices etiam, qui Sericos pannos texere ſolent, ob ignominiam Imperatoris illius, ſuique Principis gloriam, captivos deducunt. Quos Rogerius in Palermo Siciliae metropoli collo-*

E *cans, Artem illam texendi ſuos edocere praecepit. Et exhinc praedicta Ars illa prius a Graecis tantùm inter Chriſtianos habita, Romanis patere coepit ingeniis.* Quae tamen heic habet Friſingenſis, rigide excipienda non ſunt, quaſi nulla Europaeis Populis antea fuerit Ars Serici texendi; ſed credendum, ad nos veniſſe ſingularem aliquam ejuſmodi texturae methodum, qua

pan-

panni Serici non ſimplices, ſed figurati contexerentur.

Conjecturae meae huic certitudinem poſtea addidit Hugo Falcandus ejuſdem Saeculi XII. Scriptor. Ejus verba, quibus nobiliſſimam Urbem Panormum deſcribit, e Praefatione excerpta, atque ad lucem argumento huic augendam aptiſſima, ſuum heic locum merentur. *Nec verò,* inquit is in Hiſtor. Sicula, *illas Palatio adhaerentes ſilentio praeteriri convenit Officinas, ubi in fila variis diſtincta coloribus Serum vellera tenuantur, & ſibi invicem* MULTIPLICI *texendi genere coaptantur. Hinc enim videas Amita, Dimitaque, & Trimita minori peritiâ ſumtuque perfici* (ideſt vulgares telae ſericeae uno filo ſeu licio, duobus aut tribus contextae). *Hinc Exhamita uberioris materiae copiâ condenſari.* (Veteres hanc telam *Sciamito*, utpote e ſex liciis ſive filis contextam, appellarunt. *Heic Diarhodon igneo fulgore viſum reverberat.* (Hoc eſt, telae Roſeo colore ſaturatae) *Heic Diapiſti coloror ſubviridis intuentium oculis grato blanditur aſpectu.* (Ejuſmodi telas non ſemel memorat Anaſtaſius Bibliothecarius. Hinc diſcimus, viridi, ſive ſubviridi colore fuiſſe infectas.) *Heic Exarentaſmata circulorum varietatibus inſignita, majorem quidem Artificum induſtriam, & materiae ubertatem deſiderant, majori nihilominus pretio diſtrahenda.* (Caruſius *Exanthemata* legendum ſuſpicatur, ita ut fuerint telae floribus intextis ſpecioſae. Sed *Circulorum* ibi legitur. Fortaſſe legendum quoque *Floſculorum varietatibus.*) Pergit Falcandus: *Multa quidem, & alia videas ibi varii coloris ac diverſi generis ornamenta, in quibus & Sericis aurum intexitur, & multiformis Picturae varietas gemmis interlucentibus illuſtratur. Margaritae quoque, aut integrae ciſtulis aureis includuntur, aut perforatae filo tenui connectuntur, & eleganti quadam diſpoſitionis induſtriâ Picturati jubentur formam operis exhibere.* Haec Falcandus circiter Annum Chriſti MCLXIX. memoriae tradebat: ex quo intelligas, quanta tum foret Panormitanis Ars ad Serici texturam, & induſtria, quam a Graecis didicerant: neque deſideratas apud eos fuiſſe telas Picturatas, ita ut qui noſtri Seculi textrinam, veteri ſane praeferendam, miramur aut extollimus, fateri tamen cogamur, nos multùm antiquis debere, ſine quibus tanta hodie praeſtare nequaquam poſſemus. Si fides Nicolao Tegrimo in Vita Caſtruccii pag. 1321. Tomi XI. Rer. Italicar. Sericorum pannorum textura deinde viguit apud unos Lucenſes: quumque poſt direptionem Urbis illius Anno MCCCXIV. ab Uguiccione Fageolano factam, Artifices per univerſam Italiam diſperſi fuiſſent, tunc Opificium iſtud per alias quoque Civitates diſſeminatum fuit. *Alii*, inquit ille, *Venetias, Florentiam, alii Mediolanum, Bononiam quidam, partim in Germaniam, & ad Gallos, Britannoſque dilapſi ſunt. Sericorum pannorum Ars, qua ſoli Lucenſes in Italia & divitiis affluebant, & gloriâ florebant, ubique exerceri coepta.* Exteri nunc nobis vendunt, quae ab Italis olim accepere. Ceterum *coopertoria, aulaea, penſiles cortinae,* & ejuſmodi alia vela, barbaricis etiam temporibus adhibita fuere, tum ad ſacrum Altare veluti tabernaculo cooperiendum, tum ad columnas Templi aut parietes illius exornandos. Johannes Diaconus in Vita Sancti Athanaſii Epiſcopi Neapolitani Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. *In Eccleſia Stephania,* inquit, *tredecim pannos fecit, Evan-*

A *vangelicam in iis depingens Hiſtoriam, quos juſſit de columnarum capitibus ad ornamentum pendere*. Ejuſmodi vela & cortinas & tapetia offendas apud Anaſtaſium, alioſque veteres Scriptores. Et Tapetia quidem eadem olim fuere, ac quae nunc ex Oriente ad nos deferuntur, pedibus ſubſternenda. Praeterea ſub hoc nomine ſignificata B etiam videntur Tapetia alterius generis, hoc eſt penſilia, ſive periſtromata, ac peripetaſmata, quibus pariter uſa ſunt antiqua Secula.

Neque verò iis temporibus deerat Serici veli genus, quod nos nunc *Sendale*, *Zendale*, *Zendado* appellamus. Rolandinus in Chronico Lib. 4. Cap. 9. ait: *Tunc acceſſit unus de Populari*-C*bus ad Cendatum pendens de ſublimi antenna Carroccii*. Illud quoque Boccaccius in fabulis commemorat, ut exteros Scriptores praeteream. *Taffetani* etiam ſerici panni, & lanei alterius panni, qui vulgo *Saja* vocatur, & *Camelotum* quoque, *Camelatum*, ſeu *Camelinum*, pannus nempe e pilis aut caprarum aut camelorum confectus, apud veteres occurrit. *Zambilotum* Marco Paulli appellatur in Itinerario. Mutinenſibus nunc dicitur *Cambellotto*, & Tuſcis *Ciambellotto*. Haec nobis nota ſunt, & adhuc in uſu. Verùm ſunt plurima nunc nobis obſcura aliarum telarum, velorum, ac pannorum genera in vetuſtis Libris, ac praecipue apud Anaſtaſium Bibliothecarium, Leonem Oſtienſem, Margarinum in Bullario Caſinenſi, & alibi, quorum nomina ſuperſunt, uti *vela de mizilo*, ſive *imizilo*, apud Anaſtaſium, *Planetae Diaſprae*, *Diapiſtae*, *Diarhodinae*, *de Fundato &c. Blata melella*, *Blata luſca*: quae poſtrema nomina animadvertere poteris in apographo vetuſto Chartae adſervatae in inſigni Monaſterio Brixiano ſacrarum Virginum Sanctae Juliae.

Charta diviſionis curriculi aquarum inter Presbyteros Baſilicarum Sancti Deſiderii, Sancti Johannis Evangeliſtae, & Sanctae Euphemiae in Urbe Brixiana, circiter Annum 761.

D *Cartula ſecuritatis & promiſſionis cauta Sabatio Archipresbitero Cuſtode de Baſilica Sancti Deſiderii, & Deuſdedit Presbitero Rectore Baſilicae Sancti Johannis Evangeliſtae, & Petro Clerico Cuſtode Baſilice Sancte Eufemie, unacum auctoritate* Benedicti Epiſcopi *ſancte* Brixiane Eccleſie, *de Curriculo, qui ex parte in terra de ſu*-E*praſcriptis Baſilicis conſtat eſſe: hoc eſt de jure Sancti Deſiderii, comprehendit pedes manuales numero viginti quinque: & de Sancti Johannis pedes quinquaginta: & de Senodochio cauta quoddam Perenſindo, qui permanet ditioni Pontifici, pedes numero treginta: & de jure Sancte Eufemie denique longo pedes ſexaginta. Pro quibus datum eſt in ipſa venerabilia loca in primis ſupraſcripto Pontifici* Pallio uno de Blata melella: *ſimiliter Sabationi Archipresbitero alio* Pallio de Blata luſca: *nec non etiam Deuſdedit Presbitero ſimiliter; & Petro Clerico ſimili modo.*

Cur ad Annum circiter DCCLXI. monumentum hoc retulerim, in cauſſa fuit Epiſcopus Brixianae Eccleſiae *Benedictus*, cujus ſedes ad ea tempora ſpectat. Praeterea erant mihi aliae duae Chartae indicantes, Anno ipſo DCCLXI. de deducendis Curriculis aquae ad Monaſterium Sanctimonialium

lium Sanctae Juliae actum fuiſſe. In iis a me deperditis memini mentionem factam de *Blata Melella*, & de *Blata luſca*. Sunt ejuſmodi nomina non pauca in Veterum monumentis, quae nunc difficilè explicentur. In MSto Codice Mediolanenſi additum vidi in fine *Breve recordationis earum rerum, quas venerabilis A. Urb.* (ideſt *Apoſtolicus Urbanus*, ſcilicet Tertius ejus nominis Papa Civis Mediolanenſis) *donavit Mediolanenſi Eccleſie. In primis Altari Planetam de coco, & toaliam cum frixio &c.* Id factum dicitur *Anno Dominicae Incarnationis MCLXXXVI. Menſe Decembri, Secundo Pontificatus ſui.* Nunc doleo, me cetera non deſcripſiſſe. Uti veri videtur ſimile, ejuſmodi pannos alterum ab altero diſtinguebat aut diverſa textura, aut diverſa materies, aut coloris diverſitas. Vox *Drappo* apud nos pro panno uſitata, antiquiſſima eſt, ejuſque mentio occurrit in Legibus antiquis Alamannorum, & apud Marculfum, alioſque vetuſtos Scriptores. Tanta autem pannorum ac telarum ſericarum copia, in quibus neque induſtriam neque opulentiam deſideres, unde olim peteretur, & quo tempore eorum fabrica in Italiam invecta fuerit, jam vidimus, quanquam non mihi facile perſuadeam, ſocordes adeo fuiſſe, ac lucri ac ſui oblitos veterum Italicorum animos, ut nulla inter ipſos ſericarum ſaltem ſimplicium telarum officina numeraretur uſque ad Annum Chriſti MCXLVIII. Attamen & ego facile agnoſco, pleroſque ex iis pannis ac telis, ac praeſertim pretioſiores, apud Graecos & Arabes in Oriente fabricatos fuiſſe; atque inde in Italiam advectos. Rem indicant ipſa eorum nomina, pleraque Graecae originis, ut *Chryſoclava*, quam vocem uſurparunt & Graeci medii aevi, *velum holoſericum, vela de Baſiliſci, fundatum alithinum*, & alia. Locum etiam fabricae nomina ipſa interdum prodebant, uti *vela Tyria, Byzantea, pannus Alexandrinus &c.* Occurrunt & apud Anaſtaſium *vela de Spaniſco*, quae aſportata puto ex Hiſpania, ubi Arabes dominabantur, & pannis condendis operam dabant. Otto Friſingenſis Lib. 2. Cap. 13. de Geſt. Friderici I. veniſſe ſcribit ad Curiam Imperatoris illius Anno Chriſti MCLIV. *Legatos Januenſium, qui non longe ante haec ipſa tempora, captis in Hiſpaniâ inclytis Civitatibus, & in Sericorum pannorum opificio praenobiliſſimis, Almaria & Ulixibona, Saracenorum ſpoliis onuſti redierant.* Itaque Saraceni, ac praecipue in Hiſpania, illi tunc erant, qui prae ceteris in opificio ſericorum pannorum eminebant. Monacho quoque Sangallenſi auctore Lib. 2. Cap. 14. apud Du-Cheſnium, Carolus Magnus *Regi Perſarum direxit Nuntios, qui deferrent equos & mulos Hiſpanos, palliaque Friſionica alba, cana, vermiculata, vel ſaphyrina, quae in illis partibus rara, & multùm cara comperit.* Ita ut videas, ne Occidenti quidem officinas pannorum, & ſane operis non contemnendi, olim defuiſſe. Bonifacius quoque Sanctus Martyr & Archiepiſcopus Moguntinus Seculo VIII. Danieli Epiſcopo miſit *capſulam non holoſericam, ſed caprina lanugine mixtam & villoſam.* Hanc etiam in iis regionibus fabricatam arbitror, quum & adhuc pilis caprinis Gallia utatur ad quaſdam telarum ſpecies. Porro quum apud Orientales antiquae Artes accuratius conſervatae fuerint (neque enim in Graecae aut Arabicae aut Perſicae gentis imperium gens aliqua barbara ſucceſſerat,

ut

ut in Italia) meliores ideo iſtarum mercium fabricae in Oriente diu perdurarunt. Vel poſt Annum a Chriſto nato Milleſimum, hoc eſt Anno MXIX. Theobaldus Abbas Sancti Liberatoris Teatini, ut conſtat e Charta infra mihi edenda in Diſſertatione LVI. *de Religione*, inter ſacra donaria enumerat *duo Cercitoria, & Coopertoria tres, ſerica Conſtantinopolitana.* Infra memorat *duo Cercitoria ſerica Africana.* Ab eo quoque recenſentur *duo Scaramangae*, *una diarodona*, ſive *Diarhodina*, ideſt roſei coloris, *& una purpurea*. Erat & *Scaramanga* panni ſpecies exteri, unde Planetae ſacrae conficiebantur. Graecis uſitatum fuiſſe, Liutprandus Ticinenſis ſatis prodit. Ita Leone Marſicano teſte Lib. 3. Cap. 58. Chronic. Caſinenſ. Robertus Guiſcardus Apuliae Dux Monaſterio Caſinenſi dono dedit *tunicam unam de panno Perſo, duas cortinas Arabicas*. Et Cap. 98. Lib. 2. Epiſcopus Marſicanus obtulit *Planetam ſcaramanginam.* Alibi deprehendes *tunicam diapiſtin*, *pannos triblattos*, hoc eſt triplici tincturâ Blattae infectos, ut reliqua omittam: quae omnia ſatis indicare videntur ejuſmodi aut lanae aut ſerici opificia e peregrinis officinis in Italiam fuiſſe advecta. Atque heic majorem copiam eruditionis optaſſem in Angelo de Nuce, qui in Commentar. ad Chronicon Caſinenſe Leonis Marſicani Lib. 3. Cap. 20. Tomo IV. pag. 430. Rer. Italicarum ſcribit: *Eſt igitur Blatta vermiculus, libros & veſtes erodens: & quia Blatta apprehenſa inficit manum hominis rubro colore, hinc Blatta dictum exquiſitae Purpurae genus.* Jam inter omnes conſtat, veram *Purpuram* ex Concharum maritimarum vario ſanguine fuiſſe paratam. Deinde *Blatteus* color, etſi *Purpureus*

A interdum dictus fuerit, proprio tamen nomine appellabatur *Coccineus*, nunc *Chermisì*, & *Cremeſino*. Porro omnino falſum, *Blattam*, cujus ſanguine panni inficiebantur olim, & adhuc inficiuntur, eumdem eſſe vermiculum, qui ab aliis *Teredo* aut *Tinea* appellatur. Decepti etiam, qui *vermiculum Bombycem intellexerunt, cujus* B *textu veſtes ſericae conficerentur.* Robertus Stephanus, Voſſius, aliique non pauci inter veteres Angelo Nuceo cauſſam erroris dedere. Nunc inter Eruditos conſtat, *Blattam* inſecti genus eſſe, *Chermes* a Populo Arabum appellatum, quod ex Ilicis aculeatae cocciglandiferae granis, ſive Cocco, educitur, ac inde illius colore C lana tingitur. Hac de re Diſſertationem egregiam edidit Ferdinandus Marſilius Comes V. Cl. Bononienſis. Hinc nata vox *Vermiglio*. *Vermiculatus* idem ſignificabat apud Scriptores medii aevi. Quum verò ſupra occurrerit *Triblattum*, diſſimulare nolo, aliam vocis interpretationem videri apud Petrum Damiani Lib. 4. Epiſt. 7. qui haec ſcribit: D *Quidam Rodulphus mihi Pallium reverenter obtulit, quod Triblathon juxta ſui generis ſpeciem nuncupatur. Trium quippe colorum eſt, & Blathon Pallium dicitur: unde Triblathon Pallium vocatur, quod trium cernitur eſſe colorum.* Verùm, niſi iſtud Gloſſema ſit, is mihi deceptus in ejuſmodi interpretatione creditur. Ipſe alibi, hoc eſt in Opuſcul. 31. Cap. 6. ſcribit: E *Regalis itaque Purpura, quia unicolor eſt, vilipenditur. Pallia verò diverſis fucata nitoribus, ad ſublimis lectuli deputantur ornatum.*

Quem verò in uſum adſciſcerentur pretioſae ejuſmodi merces, inquirendum nunc reſtat. Quae telae ex auro, aliiſve praerogativis inſi-

gnes erant, in ornamentum ſacrarum Aedium plerumque adhibebantur, aut in Regiae Aulae cultum. Ipſi Reges ac Principes telam pretioſam atque auream uſurpabant ad ſui corporis indumentum. Attamen nobiles etiam viros exoticis veſtibus delectatos fuiſſe perſuaſum habeo, multumque eos impendiſſe auri, ut ſeſe ſplendore ac raritate amictus a vulgo diſtinguerent. Monachus Sangallenſis ſupra laudatus Lib. 2. Cap. 27. de Reb. Bellic. Caroli Magni, rem lepidam narrat, cujus apud ipſum ſit fides. Verſabatur in Italia celebratiſſimus ille Princeps, & quum veniſſet *ad Urbem Fujolanam, quam qui ſibi ſcioli videntur Forum-Julienſe nuncupant* (Forum utique Julii, nunc *Friuli*, & docti & indocti eam Civitatem appellant) ſuos ad venationem *in eodem habitu, quo* * *inducti erant*, invitavit. *Erat autem imbrifera dies & frigida. Et ipſe quidem Carolus habebat pellicium berbicinum.* (Eginhartus in ejus Vita auctor eſt, ipſum Carolum hyberno tempore *pellibus lutrinis humeros & pectus* contexiſſe.) *Ceteri verò, utpote feriatis diebus* (feſtos dies hoc verbo innuere videtur, quibus indumenta elegantiora indui conſuevere) & *qui modò de Papia veniſſent, ad quam nuper Venetici de tranſmarinis partibus omnes Orientalium divitias advectaſſent, Phoenicum pellibus avium, ſerico circumdatis, & pavonum collis cum tergo & clunis mox floreſcere incipientibus, Tyriâ Purpurâ, vel diacedrinâ litrâ* (*litra* idem eſt ac *liſta*; atque ibi fortaſſis ita legendum) *alii de lodicibus, quidam de gliribus circumamicti procedebant. Lodicum* nomine deſignatur heic veſtis e pelle alicujus beſtiolae confecta. Ex his etiam culcitrae operiebantur magnificentiae cauſsâ. *Varium ſtratum* ex pellibus Va-

A riorum memorat Sanctus Bernardus. Item apud nuper memoratum Petrum Damiani in Opuſcul. 31. Cap. 6. haec lego: *Reſpuit animalia Redemtor, Mundi vocabulo decorata. Sed divites iſti non mediocri percelluntur obſtaculo, quia dum phaleratis atque depictis ſe Lodicibus contegunt, apertis oculis dormire non poſſunt.* Nam quod eſt ad
B *glires*, eo vocabulo ſignificantur pelles *Hermellinae* aut *Zebellinae*, muribus Ponticis, aut aliis beſtiolis detractae, quarum apud veteres major quàm noſtris temporibus uſus fuit. Pergit narrare Sangallenſis, quomodo pretioſae pelles ac veſtes, quibus proceſſere induti comites Caroli Auguſti, ex imbre, & ſpinis in venando
C objectis, aut laceratae, aut rugis contractis diſruptae fuerint, conquerentibus Magnatibus iis, *ſe tantum pecuniae ſuae ſub una die perdidiſſe*. Tum ſapientiſſimus Imperator ſingulis coram accitis, haec ait. *O ſtolidiſſimi mortalium, quod pellicium modò pretioſius & utilius eſt? Iſtud-ne meum uno Solido comparatum, an illa veſtra*
D *non ſolùm Libris, ſed & multis coëmta Talentis?* Anſprandus verò Langobardorum Rex, teſte Paullo de Geſt. Langobardor. Lib. 6. Cap. 35. *Advenientibus ad ſe exterarum gentium Legatis, vilibus coram eis veſtibus, ſive Pelliciis utebatur: utque minus Italiae inſidiaretur numquam eis pretioſa vina, vel ceterarum rerum delicias miniſtrabat.*
E Redeo ad Sangallenſem Monachum, ex cujus fide habemus, conſueviſſe *Veneticos* mercatores Papiam advectare *de tranſmarinis partibus omnes Orientalium divitias*. Quo nomine nemo non intelligit deſignari tum veſtes ac pannos, tum reliqua Orientalis luxus & induſtriae inventa rariora: qualia boni Itali nunc ex Gallia, Britannia, & Belgio magnis ſumtibus ſibi

con-

conquirunt; ita ut jam firmatum videas, non caruiſſe tunc Italiam ſuo luxu, ſed ejus fomenta fere omnia tunc ex Oriente fuiſſe devecta. Eodem quoque Sangallenſi teſte novimus, non tantùm Regibus pretioſa olim indumenta fuiſſe, ſed & nobilibus viris. Quem morem ſaltem excludere a militia conatus eſt (eodem Sangallenſi tradente) Ludovicus Germaniae Rex, Caroli Magni nepos, lanea tantùm ac linea militibus commendans. *Quod ſi quiſquam inferiorum diſciplinae illius ignarus, de ſerico, auro vel argento circa ſe habens, eum forte incurriſſet*, duriſſime ab eodem Rege increpabatur. Qualia verò forent feminarum ornamenta Ravennae ſub finem Saeculi Septimi, indicat Agnellus in Vitis Pontific. Ravennat. de Damiano agens pag. 155. Tomo II. Rer. Italicar. *Abſtulerunt*, inquit, *a ſe mutatorias veſtes, & pallia: projecerunt a ſe inaures & anulos & dextralia, & perſelidas, & monilia, & olfactoria, & acus, & ſpecula, & lunulas, & liliola, praeſidia, & laudoſias &c.* Pro *Lumulus*, quod eſt in Codice MSto, Bacchinius *Lunulas* repoſuit.

Pellibus quoque pretioſis non minus quàm Gallia, ſummo olim ſtudio uſa eſt Italica gens. Arnulphus Archiepiſcopus Mediolanenſis, uti memoriae prodidit Landulphus ſenior Lib. 2. Cap. 18. Hiſtoriae a me editae Tom. IV. Rer. Italicar. Legatus Ottonis III. Auguſti Anno MI. Conſtantinopolim miſſus *magno ducatu militum ſtipatus* coram Graeco Imperatore ſtetit, *quos pellibus Martulinis, aut Cibellinis, aut Rhenonibus variis* (ideſt veſtibus appellatis Rhenonibus, confectis e pellibus *Variis*, ſcilicet *di Vajo*) *& Hermellinis ornaverat*. Gualvancus de la Flamma in Mani-
A pul. Flor. Cap. 135. haec ita expreſſit. *Fueruntque cum Archiepiſcopo Mediolani Duces duo, Praelati multi diverſorum graduum, induti aureis & ſericeis veſtibus, cum pellibus armellinis, aut zibilinis, vel darſibus* (alter Codex habet *foderis*) *Variis vel Martirinis*. Hiſce Donizonem adde Lib. primo Cap. 12. haec de Henrico II.
B Auguſto, quum Mantuae verſaretur, ſcribentem:

> *Rex ſibi Maſtrucas poſt eſcam maxime pulcras*
> *Donavit: florent pariter quoque Pelliciones.*

Maſtruca veſtis fuit, e pelliculis pre-
C tioſis ferarum confecta, nota etiam Romanis. Quod habet Prudentius Lib. 2. contra Symmach.

> --- *Maſtrucis proceres veſtire togatos*,

ſatis indicat, quanti fieret hoc indumentum. Sed & ſupra laudatus Petrus Damiani Opuſcul. 31. eodem
D Seculo XI. de Italicorum moribus haec literis mandabat. *Ovium itaque ſimul & agnorum deſpiciuntur exſuviae. Ermellini Gebellini, Martores exquiruntur, & Vulpes*. Cetera vide, quae retuli in Diſſertat. XXIII. *de Moribus Italicorum*. Idem Scriptor, quales ſuae aetatis mores eſſent, oſtendit, dum hiſce verbis Praeſules ſui
E temporis carpit Lib. 2. Epiſt. I. *Non ergo conſtat Epiſcopatus in turritis Gebellinorum, tranſmarinarumque ferarum pileis, non in flammantibus Martorum ſubmentalibus roſis, non in bractearum circumfluentium phaleris &c.* E quibus veterum monumentis perſpicere poſſumus, quantum olim in pretioſarum pellium uſu luxuriarent Majores noſtri. Invectus autem fuit a Septem-

ptemtrionali gente in Italiam tantus Pellium uſus, quum apud eos Populos inveterata ſint ad arcendum frigus ejuſmodi indumenta. Eaque conſuetudo non deſiit, regnantibus iis in Italia, Gallia, ac Hiſpania. Proinde *Pelliti Reges* olim appellati Gothi Reges, Franci, Hunni, Vandali, aliique Boreae filii. In Carmine de Providentia, Libris Proſperi inſerto:

------ *Regeſque Getarum*
Reſpice, queis oſtro contemto & vellere Serum,
Eximius decor eſt tergis horrere ferarum.

Ac proinde vix pronum me ſentio ad adjungendam prorſus fidem Gaufredo Priori Voſienſi, qui Seculo XII. Chronicon ſcribens, editum a Clariſs. Labbeo in Tom. 2. Bibliothec. novae, haec tradit: *Barones tempore priſco munifici largitores vilibus utebantur pannis, adeo ut Euſtorgius Epiſcopus, Vicecomes Lemovicenſis, & Vicecomes Combornenſis arietinis & vulpinis pellibus aliquoties uterentur, quas poſt illos, mediocres deferre erubeſcunt*, Certe apud vulgus ad corporis indumentum familiares tunc fuiſſe puto vulgares ovium, agnorum, arietum, ac vulpium pelles. Adhuc Mutinenſes retinent vocabulum *Belſe*, quum ajunt: *Piglia le tue Belſe e va con Dio*. Germanicae Linguae *Beltz* eſt *Pelliccia*, idem quod *Peltz* a Pellibus. Ab iis mutuati vocem Mutinenſes olim pro *piglia i tuoi panni*, dicebant, *piglia le tue Belſe*, ideſt pelliccias, ſeu veſtes tuas. Haec, inquam, indumenta Populo fuerunt; at Magnatibus pelles pretioſiores eſſe ſolebant. Mutinae quae Via nunc appellatur *il Mercato della Legna*, olim a variis Pellium officinis dicebatur *la Pelliccieria*. Neque reponas, Gaufredum Voſienſem de Gallica gente loquutum, apud quam major fuerit, quàm apud Italicos moderatio in veſtibus. Tibi enim oppono Albertum Aquenſem, qui Lib. 2. Cap. 16. Hiſtor. Hieroſol. enarrans acceſſum Godefridi Ducis, & reliquorum Principum, ac *Baronum* Gallicorum ad Alexium Graecorum Imperatorem, Anno MXCVI. plane diverſos mores antiquae Gallicae genti tribuit: *Imperator*, ſunt ejus verba, *tam magnifico & honorifico Duce viſo, ejuſque ſequacibus, in ſplendore & ornatu pretioſarum veſtium, tam ex oſtro, quàm aurifrigio, & in niveo opere Harmelino, & ex mandrino, griſioque, & vario, quibus Gallorum Principes praecipue utuntur, vehementer admirans &c.* Pro *mandrino* legendum, aut ſaltem intelligendum *Marturino*, vel *Martrino*: pelles enim Marturinae magno in honore tunc erant: quod etiam Helmoldus in Chronic. Sclav. Lib. prim. Cap. prim. & Adam Bremenſis Cap. 227. ſignificarunt, ſcribendo: *Ad Marturinam veſtem anhelamus, quaſi ad ſummam beatitudinem.* Enumerat idem Adam Cap. 229. inter inſtrumenta inanis gloriae *pelles Caſtorum & Marturum, quae nos admiratione ſui dementes faciunt*. Hinc Bernardus Sylveſter egregius verſificator apud Gervaſium Tilberienſem in Otiis Imperial. pag 975. Scriptor. Brunſwicenſ. ait:

Ciſimus obrepſit, & veſtitura potentum
Marturis, & ſpolio non leviore Bever;

ideſt pelles Caſtorinae. Nam quod Gervaſius idem ſcribit, monſtratum ſibi *Beverem animal juxta Caſtrum Secuſium*

cuſtium in Taurinenſi Epiſcopatu, *quo ad anteriorem partem greſſibile*, *ſed ad ſubtiliorem medietatem in piſcem deſinens;* noſtris temporibus vix crederetur, niſi Matthiolus jam fidem feciſſet, aevo ſuo in Alamannia, Auſtria, & Hungaria plures Fibros ſive Caſtores habitaſſe. *Marmotta* in Alpibus Cottiis appellatur animal quoddam, quod incolae per Italiam circumferre ſolent. An eo nomine Beverem ſignificare velint, aliis inveſtigandum relinquo. Stupidum atque inſulſum Animal eſt. Beveres contra uti ſagaciſſima Animalium nobis exhibentur, majoriſque molis.

Landulphus de Sancto Paulo Cap. 10. Hiſtor. Mediolanenſ. Tomo V. Rer. Italicar. ſcribit, Liprando Presbytero fuiſſe *Lupicervinam pellem*. Addit Cap. XIV. Liprando iter facienfe ſuper mulam, ejus puerum duxiſſe *ſuum aſinum oneratum pellibus Stambucinis*. Hae veſtes illius. Difficile ſtatuas, quid *Stambucinae* iſtae pelles fuerint. Suſpicor ego, mendum ibi latere, & reſtituendum *Scambucinis*. Rupicapras nunc appellamus *Camoccie*, earumque pelles erant, & adhuc multo ſunt in honore. Hae fortaſſis olim *Scambuciae* appellatae, & inde profectum videtur cognomen *Vincentii Scamozzi*, celebris Architectonices Scriptoris. Litera B. facile detracta fuit, ut in *Camminare*, quod a *Gamba* deductum nonnulli cenſent. Erant, ut vidimus, *griſeae* quoque & *variae* pelles, e quibus magna aviditate, nec minori pretio, nobiles ac divites olim ſibi indumenta parabant. *Variorum* potiſſimùm multa eſt mentio apud Veteres, etiam Italico ſermone utentes, a quibus *Vaio* & *Vai*, tanquam pretioſae pelles ſummopere commendantur. Varii autem coloris fuiſſe videntur, non quòd

A ita natae, ſed quòd ita tinctae & conſutae fuerint. Erant enim & pelles coccineae, ſeu purpureae, illo, uti & aliis coloribus, per artem ſaturatae. Nomine *Griſiorum* ſeu *Griſeorum* illas reor deſignatas, quae cinericii coloris erant, utpote *Zebellinae*, ſive *Gibellinae*. Quae candidum colorem praeferebant, *Armellinae* appellatae B ſunt. Sed non facile definias, cujus beſtiolae pelles revera hiſce vocibus expreſſerint Antiqui; nam ſine ullo diſcrimine de iis interdum loquuntur, & modò unam, modò alteram rem ſignificare videntur. Tantus autem Pellium uſus, atque negotium Seculo etiam XIII. in cauſa fuit, uti in Charta Foederis C initi Anno MCCVIII. inter Mantuanos & Ferrarienſes (quam infra in Diſſertatione XXX. *de Mercat. habebis*) cur cautum ſingulari curâ fuerit, ut Ferrarienſes in ſuis Nundinis *de eant dare, & deſignare Pelliipariis* Mantuanis *ſtationes eis ſufficientes a frontibus ſuorum Pellipariorum*. *Stationum* nomine ſignificantur offici- D nae, ſive apothecae Mercatorum; qua voce uſus eſt etiam Caſſiodorius, immo & veteres Latini. In Charta Anni MCLXIII. ab Ughellio editâ, Tom. 7. Ital. Sacr. in Archiepiſcop. Amalfitan. legitur: *Concedo praenominatae Eccleſiae tres eſtacones in Civitate Laodiciae*. Veri videtur ſimile, *Stationes* ibi ſcriptum fuiſſe, aut *Stazo-* E *nes*, ideſt cum C. caudato, quod *Zediglia* appellamus, & pro Z. uſurpatum reperimus in antiquis Codicibus. Certum porro eſt, ibi officinas Mercatorum deſignari. *Pelliparii* verò Saeculis rudibus appellati ſunt, qui Pelles parabant, aut venum exponebant, olim apud Latinos *Pelliones*, nunc *Pellicciai*. Haec omnia eo tandem nos ducunt, ut intelligamus,

mus, Pellium uſum ad indumenta hominum vetuſtis Saeculis frequentiſſimum tam in Italia, quàm alibi fuiſſe. In hunc uſum praecipue luxus ſeſe intruſerat. Nobiliorem quiſque aut ditiorem ſeſe reputabat, quo pretioſiores, ſive cariores Pelles induebat, adeo ut vel ipſae Sanctimoniales alicubi cum Laicis certarent. Quare in Concilio Londonienſi Anno MCXXVII. Canone 12. ſtatutum fuit, *ut nulla Abbatiſſa, vel Sanctimonialis carioribus utatur indumentis, quàm agninis, vel cattivis*, hoc eſt, felium pellibus. Et in Regula Templariorum Cap. 23. Tom. 10. Concil. Labbei decretum fuit: *Ut nullus Frater remanens, Pelles perenniter, aut Pelliciam, vel aliquid tale, quod ad uſum corporis pertineat, etiamque coopertorium, niſi agnorum, vel arietum, habeat*. Anno quoque MCCXXV. a Romano Diacono Cardinali Sancti Angeli Conſtitutiones Monaſterii Jotrenſis promulgatae fuere, quas Baluzius luce donavit Lib. V. Miſcellaneor. pag. 455. Ibi haec verba: *Quaelibet Monialis habeat in anno tres camiſias. Singulis duobus annis unam Pelliciam de vulpibus, leporibus, vel etiam agnis. Si aliqua voluerit pro altiori devotione agninis pellibus uti, habeat etiam quolibet anno duo ſuperpellicea alba, & duo nigra, quae terram tangant*. Clerici ipſi ſub Pellibus pretioſis comti procedebant: & rei veſtigium adhuc ſupereſt in Cappis magnis Canonicorum, aliiſque Cleri ornamentis. Hoc idem e voce *Superpelliceum* (nunc *Cotta*) diſcere potes. Non enim alia de cauſsâ invectum hoc nomen, niſi quia uti Durandus ſcribit in Rationali Lib. 3. Cap. prim. *Antiquitus ſuper tunicas Pellicias, de pellibus mortuorum animalium factas, induebatur*. Joannem quoque Villanium infra vide, teſtantem, circiter Annum Chriſti MCCLX. complures *Pellibus* in propatulo inceſſiſſe indutos. *Molti portavano le Pelli ſcoperte ſenza panno*. Quod tamen in deſuetudinem ſenſim abire coepit; nam Joanne Stella teſte in Annalib. Genuenſ. ad Annum MCCCLXV. Genuae Vicus erat, ubi *Pelles ſub veſtibus latae* (ideſt *delatae*) *venduntur*. Itaque ex hactenus adductis agnoviſſe jam potes, uſque ad Seculum a Chriſto nato Decimum tertium Nobiles ſaltem viros pretioſo amictu fuiſſe delectatos; & propterea nil mirum, ſi in Vita Sancti Arialdi a Landulpho de Sancto Paulo ſcriptâ, atque editâ a Puricellio, Herlembaldus Seculo Chriſti XI. unus e Mediolanenſibus primatibus Cap. 17. dicitur *coram Populo in veſtibus pretioſis ambulaſſe, equis & armis ſemper militari more fluitaſſe*. Immo & Clerici, quae ſunt Mundi, ſolicite imitantes, cum ipſis Laicis ſtudio luxus certabant. Propterea ad Populum Mediolanenſem idem S. Arialdus Anno MLXXVI. (ut in altera Charta ejus Vitâ eſt, editâ ab eodem Puricellio Cap. 2.) in haec verba loquebatur: *Veſtri Sacerdotes, qui effici poſſunt ditiores in terrenis rebus, excelſiores in aedificandis turribus & domibus, ſuperbiores in honoribus, in Mollibus, Delicatiſque Veſtibus pulcriores, ipſi putantur beatiores*. Phrygii quoque operis uſum tunc perduraſſe, ex Cap. 10. Vitae Sanctae Cunegundae Imperatricis elicio. Ipſa Monaſticam vitam amplexa, *operabatur manibus ſuis. Nulli enim in diſtinguendis auro gemmiſque veſtibus plurimum, aut in ſtolis, aut in cingulis, aeſtimabatur inferior*.

Seculo autem XII. luxum non minorem in veſtibus deprehendere nullo

lo negotio poſſis. Quod Clerus potiſſimùm in ejuſmodi intemperantia Laicos aemularetur, ac interdum ſuperaret, hinc etiam Arnoldus Brixianus, eorum temporum haereſiarcha, occaſionem arripuit in religioſos viros declamandi, Gunthero teſte, Lib. 3. Ligur. Paſchalis etiam II. Papa (uti auctor eſt Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 33. Chronic. Caſſinenſis) in Synodo Beneventanâ habitâ Anno MCVIII. *Veſtimenta ſaecularia & pretioſa in Clericis reprehendit, & talibus uti interdixit*. Quae verò forent olim veſtes Clericorum & Sacerdotum Saecularium, inquirere nunc minime vacat. Praeter pauca, quae infra adferam, nunc illud tantùm monebo, non eumdem colorem uſitatum ſemper fuiſſe, qualis nunc communi conſtitutione & more uſurpatur. Sacerdotes autem in publicum prodeuntes ſemper Stolam e collo pendentem deferebant; immo ipsâ carere prohibiti ſunt in Concilio Moguntino Anno DCCCXIII. Canone 28. ubi haec verba: *Presbyteri ſine intermiſſione utantur Orariis* (ideſt Stolis) *propter differentiam Sacerdotii dignitatis*. Et apud Reginonem de Eccleſ. Diſciplin. Cap. 334. e Synodo Tribur ienſi idem reperitur: *Ut Presbyteri non vadant niſi Stolâ vel Orario induti*. Ceterum vulgus, ut puto, in uſu habuit pelles ovium, agnorum, quas *Agnellinas* appellabant, atque arietum, quae *Andromedae* dicebantur. Audi Johannem de Garlandia in Synonymis.

> *Veſtes, quae fiunt de ſolis Pellibus, haec ſunt,*
> *Pellicium, Rheno, quibus Andromeda ſociatur.*

Rhenones e pellibus ovillis confectos agnovere etiam veteres Latini. Fuiſſe etiam Rhenones ex pretioſis pellibus conſutos, ſupra vidimus. *Fuſtaneum*, hoc eſt, pannus goſſypinus, aut *Fuſtanum*, ſive *Fuſtamum* apud Veteres occurrit, ut Meurſius, Voſſius, & alii dudum obſervarunt. Praeſertim verò barbaricis temporibus invaluit uſus coccinei panni lanei, quem adhuc *Scarlatum* appellamus, & *Examiti*, hoc eſt panni holoſerici ex variis coloribus, ſed plerumque purpurei, ſive rubei. Bocaccius, & Joannes Villanius, quorum aetate res & nomen perdurabat, *Sciamito* Italice nuncupant. Vix dubito, quin adhuc, uti *Scarlatum*, ita & *Examitum*, ſed ſub alio nomine, uſurpetur a nobis. Tangmarus Presbyter Synchronus in Vita Sancti Bernwardi Epiſcopi Hildesheimenſis Cap. 22. haec habet ad Annum Chriſti M. aut MI. *Fritbericus Cardinalis Presbyter Sanctae Romanae Eccleſiae, &c. Vicarius Domni Apoſtolici eligitur atque dirigitur, Apoſtolicis paramentis atque inſignis non minus infulatus, quàm ſi ipſe procedebat*. Tum Cap. 27. idem repetens, addit: *equis Apoſtolicâ ſellâ Romano more oſtro inſtratis*. Clariſſimus Floriacenſis (*de Fleury*) in ſua Hiſtoria Eccleſiaſtica *Oſtrum* pro *Scarlato* ſeu *Scarleto* accipit. Sed *Oſtri* vox *Purpuram* ſignificare conſuevit, quae e muricis, ſeu conchyliorum ſanguine tingebatur, quum *Scarlatum* laneum e Blatta, ſive Cocco ſuum colorem acciperet. Quare *Scarlati* quidem vocem novitiam arbitror, hoc eſt, poſt Annum Milleſimum invectam: rem verò ſive pannum eo colore infectum, antiquis notiſſimum fuiſſe. Gualfredus de Vineſauf Poëta Anglicus, qui circiter Annum MCCII. ſcripſit *Ironiam &c.* quam manu apud me exaratam habeo, de Romana Curia ait:

Coc-

Cocco bis tincto Urbi dat Graecia pannos.

Matthaeus verò Paris in Hiſtoria ad Annum MCCXLVIII. quanti aevo illo fieret *Scarlatum*, prodit his verbis: *Dedit eis veſtes pretioſiſſimas, quas Robas vulgariter appellamus, de Eſcarleto praeelecto, cum penulis, & ſururiis* (nos appellamus Fodere) *de Pellibus Variis*. Supralaudatus Tilberienſis pag. 978. Tom. I. Leibnitii Scriptor. Brunswicenſ. *de Vermiculo*, hoc eſt, *Blatta* recte ſcribebat Anno MCCXV. colligi vermem iſtum *in Arelatenſi Regno ex arbore*. Tum addit: *Vermiculus hic eſt, quo tinguntur pretioſiſſimi Regum panni, ſive ſerici, ut Examiti, ſive lanei ut Scharlata*. Hinc *Examitum*, unde Italicum *Sciamito*, fuiſſe pannum holoſericum intelligimus. Et fortaſſe quod nunc *Velluto* dicimus, olim *Examitum*, ſive *Sciamito*, fuit. Nam Teutonici adhuc *Sammet* appellant *il Velluto*. Accedat & Joannes Villanius Lib. prim. Cap. 60. qui (uti Vocabularii Florentini Auctores teſtantur) ſcribit: *In quello dì ſi correa un pallio di Sciamito Velluto vermiglio*. Iſtud *Velluto* gloſſema fuiſſe videtur, ab aliquo additum ad ſignificandum, quid eſſet *Sciamito*. Certe in optimo Codice Clariſſimi Recanati, quo ad rurſus edendam Villanii Hiſtoriam ſum uſus Tomo XIII. Rer. Italicarum tantummodo legitur *un pallio di Sciamito*. Frequens autem ejuſmodi pannorum eſt mentio apud Scriptores Seculi XII. XIII. & XIV. Et ſane quod eſt ad Seculum XIII. quo Ricobaldus tantam parſimoniae, ac morum immutationem factam perſuadere nobis conatus eſt in Diſſertatione XXIII. *de Moribus*, juvat nunc audire Rolandinum Patavinum Lib. I.
A Cap. 13. Chronici, qui ludum quemdam celebratum Anno MCCXIV. a Tarviſinis deſcribens, haec literis conſignavit. *In eo Caſtro poſitae ſunt Dominae* (ideſt nobiles feminae) *cum virginibus, ſeu domicellabus, & ſervitricibus, earumdem, quae ſine alicujus viri auxilio Caſtrum prudentiſſime defenderunt. Fuit etiam Caſtrum talibus* B *munitionibus undique praemunitum, ſcilicet Varis, & Griſeis, & Cendatis, Purpuris, Samitis, & Ricelis, Scarletis, Baldachinis, & Armerinis:* Gemmas deinde deſcribit Rolandinus, quibus ornatae mulieres illae ſpectandas ſeſe exhibuerunt. *Baldachinus* heic memoratus, a *Baldach*, ſive Babylone, ubi conſtruebatur, nomen ſor- C titus, pannus pretioſiſſimus fuit ex ſerico & filo aureo contextus. Et quum ex eo fierent umbracula, ſive umbellae ad excipiendos Principes, & Reges, hinc nata Italica vox *Baldacchino*. *Armerinorum* autem vocabulo *Hermellinae* ſive *Armellinae* pelles certò illic deſignantur. Infra apud eumdem Rolandinum Lib. 2. Cap. 14. D Eccelinus de Romano ait: *Mantatura patris mei fuit de Armerinis, ſed aliorum fuit de pretioſis Varis Sclavoniae*. Itaque habemus, quot genera pannorum ac pellium, ſingula magni pretii in uſu Italicae gentis forent Saeculo XIII. quum tamen tanta nobis narret Ricobaldus de rudibus illius Seculi moribus, & praeſertim E de veſtium modeſto, ne dicam vili modicoque apparatu. Ejus verba attuli in praedicta Diſſertatione XXIII. *de Moribus Italicor.*

Attamen Ricobaldi ſententiae ſine ulla dubitatione ſubſcripſere, qui paucis poſt eum annis Hiſtoriam literis mandarunt: inter quos Frater Franciſcus Pipinus Ordinis Praedicatorum, cujus Chronicon ſcriptum cir-

ci-

citer Annum MCCCXIV. edidi Tomo IX. Rer. Italicar. poſt repetita Ricobaldi verba, ſuis quoque Cap. 49. luxum aetatis, qua vivebat, deſcribit. Eadem habes in memorata nuper Diſſertatione XXIII. Nunc autem adjicere juvat, quae in hanc ipſam rem ſcripta reliquit Joannes Villanius ejuſdem Seculi Hiſtoricus, ubi Florentini Populi mores (Ricobaldum fortaſſis & ipſe ante oculos habuit) ante Annum MCCLX. a luxu alienos deſcribit. *Allora,* inquit, *i Cittadini di Firenze viveano ſobrj, e di groſſe vivande, e con piccole ſpeſe, e di molti coſtumi groſſi e rudi, e di groſſi drappi veſtivano loro e loro Donne. E molti portavano le Pelli ſcoperte ſenza panno, con berrette in capo, & tutti con uſatti* (ſtivaletti) *in piede. E le Donne Fiorentine co' calzari ſenza ornamenti; e paſſavanſi le maggiori d' una gonnella aſſai ſtretta di groſſo Scarlatto di pro, o di camo, cinta ivi ſu d' uno ſchegiale all' antica, e uno mantello foderato di Vajo col taſſello ſopra, e portavanlo in capo. E le comuni Donne andavano veſtite d' uno groſſo verde di cabragio per lo ſimile modo. E Libre cento era comune dota di moglie, e Libre dugento e trecento era a que' tempi tenuto ſfolgorata. E più delle pulcelle aveano venti o più anni, anzi che andaſſono a marito. E di così fatto abito e coſtume e groſſo modo erano allora i Fiorentini: ma erano di buona fede e leali tra loro, e al loro Comune: e colla loro groſſa vita e povertà feciono maggiori e più virtudioſe coſe, che non ſono fatte a' tempi noſtri con più morbidezza e con più ricchezza.* Paria de antiquis Romanis Eruditi diſſeruere. Occurrit heic nobis *groſſo Scarlatto di Oro o di Camo.* Si Aegidio Menagio adquieſcere volumus, Panni hujus ſpecies *viene da Camus Latino, che ſi diſſe a Rupicara, cioè a quella Capra ſalvatica, che fa in luoghi montuoſi.* Ita ille in Tract. de Origin. Linguae Ital. Nos Rupicapras, uti nuper monui, appellamus *Camozze*, *Camoſcie*, nunquam vero *Camo*. Neque ullum Latinorum exemplum adferre potuit Menagius ſylveſtres Capras Capras-*Cami* appellatione fuiſſe donatas. Et quidem pelles di *Camoſcia*, magni utique factas, veteres etiam agnoverunt; pannos autem ex hujuſmodi Caprarum pilis contextos an quiſquam memorarit, ignoro; quanquam *Camoca*, & *Camucum* nobis dederit Du-Cangius in Gloſſario. Proinde mihi aut certum aut veri videtur ſimilius, a Villanio indicari *Scarlattum Cadomi* olim fabricatum, hoc eſt in Civitate Gallica *Caën*, quam Tuſci tunc appellabant *Camo*. Villanius idem Lib. XII. Cap. 62. de Angliae Rege Galliam vaſtante ſcribit: *La Terra di Camo* (in Normandia) *gli fece reſiſtenza per lo Caſtello, che v' era forte.* Itaque is pannum commemorat Cadomenſi in Urbe fabricatum. Quod & praecedentia oſtendere poſſunt. Neque enim legendum ibi *di Prò,* ſed *d' Ipro*, ut alii Codices habent. Altera haec fuit panni ſpecies, in *Iprenſi* Civitate elaborati. Porro ad Auctores hactenus memoratos accedat Frater Gualvaneus de la Flamma, Ordinis Praedicatorum. Florebat & ille eodem Seculo XIV. hoc eſt, Anno MCCCXL. & praeter Manipulum Florum, quem ego typis tradidi in Tomo XI. Rer. Italicar. multa alia Hiſtoriae monumenta literis conſignavit, adſervata adhuc in pluteis Ambroſianae Bibliothecae. Is ergo in Chronico Majori MSto Lib. 18. Cap. 6. ita ſuorum temporum mores delineat. Anno MCCCXL.

Iſto tempore juvenes de Mediolano relinquentes ſuorum veſtigia patrum, ſeipſos in alienas figuras & ſpecies transformaverunt. Ipſi enim coeperunt ſtrictis & muncatis veſtibus more Hiſpanico uti; tondere caput more Gallico; barbam nutrire more Barbarico; furioſis calcaribus equitare more Theutonico; variis Linguis loqui more Tartarico. Mulieres ſimiliter in pejus ſuas conſuetudines immutaverunt. Ipſae namque ſtrangulatis veſtibus, ſcopato gutture & collo, redimitae fibulis aureis gyrovagantur. Sericis, & interdum Aureis indumentis veſtiuntur. Crinibus criſpatis more alienigenarum capite perſtringuntur. Zonis Aureis ſupercinctae Amazones eſſe videntur. Calceis roſtratis progrediuntur. Alearum & teſſerae luſibus occupantur. Quod animadvertas velim, ne noſtra tantum tempora incuſes, & ſapientiora putes quae jam dudum pertranſierunt. Pergit Gualvaneus: *Et ut breviter me expediam, equi militares, arma fulgentia, & quod pejus eſt, corda virilia, animorum libertas in Mulierum ornamenta, univerſa juvenum ſtudia, & antiquorum ſudores conſumuntur.* Tum Cap. 7. ſubdit: *Quomodo autem res in deterius data ſit, antiquorum mores ad memoriam revocemus. Inquit enim Ricobaldus Ferrarienſis in Chronicis: Rudes erant tempore Federici II. in Lombardia ritus & mores. Nam homines portabant &c.*

Tum Ricobaldi verba ſive ſenſa adfert, inter quae unum habet in Ricobaldini Chronici editione minime ſcriptum: *Non erant per domos camini ad ignes, aut ulla caminata.* Quae res memoriae meae reſtituit, quod Andreas Gatarus habet in Hiſtoria Patavina pag. 46. Tomi XVII. Rer. Italicar. ubi enarrans iter Franciſci ſenioris Carrarienſis, Patavini Principis ad Romanam Urbem Anno MCCCLXVIII. in haec verba loquitur: *Eſſendo il Signore giunto per albergare nell' Albergo della Luna, & in quella ſtanza non trovando alcun Camino per fare fuoco, perchè nella Città di Roma allora non ſi uſavano Camini; anzi tutti facevano fuoco in mezzo delle caſe in terra, e tali facevano ne i caſſoni pieni di terra i loro fuochi. E non parendo al Signore Meſſer Franceſco di ſtare con ſuo comodo in quel modo, avea menati con lui Muratori e Marangoni, ed ogni altra ſorte d' Artefici. E ſubito fece fare due nappe di Camini, e le arcuole in volto al coſtume di Padova. E dopo quelle da altri a i tempi indietro ne furono fatte aſſai. E laſciò queſta memoria di ſe a Roma.* At Ricobaldus longe antea ut vidiſti, *caminos ad ignem* laudavit. Immo Octavium Ferrarium, alioſque habemus, qui Caminos antiquis etiam Seculis in uſu apud Lombardos ac Romanos fuiſſe contendunt, quòd interdum apud veteres occurrat *Caminatae* nomen. Eo autem vocabulo (ſi recte Du-Cangius, Voſſius, & alii conjiciunt) cubiculum deſignatur, in quo *Caminus* conſtitutus erat ad ignem. Sed minime certam eſſe eorum ſententiam, ſaltem pro Italia, contendunt alii. In Charta, quam indicavi Par. I. Cap. 16. pag. 146. Antiquitat. Eſtenſ. ſcripta Anno DCCCCLXVII. legitur habitum Judicium *in Civitate Papia, in Caminata ſalae domus Lietefredi Ticinenſis Epiſcopi.* Non ergo *Caminata* fuiſſe videtur *Camera*, in qua *Caminus*. Et ſunt, quae indicare videntur, *Caminatas* fuiſſe aut Deambulatoria, aut Hypocauſta, (Italice *Stufe*) quibus ab antiquo tempore Germani, aliique Boreales Populi utuntur. Attamen rem in medio relinquo. Nam & Confortus Pulex in Hiſtor. Vicentinâ,

nâ, Tomo XIII. Rer. Italicar. pag. 1242. auctor eſt, *Caminatam Eccleſiae Sovicii, firmiſſimis biſcantilibus, firmiſſimis undique muris ſtructam corruiſſe.* Unum ergo ſubjicio, videlicet Johannem de Janua Ordinis Praedicator. in ſuo Catholico Venetiis edito, ad vocem *Epicauſtorium* haec habere: *Inſtrumentum, quod fit ſuper ignem cauſsâ emittendi fumum;* quibus verbis ſignificare videtur aliquid diverſum a Caminis, quibus & nos ad emittendum fumum nunc utimur. Floruit, ſuumque Librum ſcripſit Johannes iſte Anno MCCLXVIII. Contra Papias Grammaticus, qui circiter Annum Chriſti MLI. ſcripſit, *Fumarium* ita interpretatur: *Caminus, per quem exit fumus.* Joanni quoque Villanio Lib. 12. Cap. 121. memorantur *Fumajuoli*, ideſt Camini, de quibus nunc mihi ſermo. Sed ne haec quidem ſatis ſunt ad perſuadendum, in hac re nobis tradenda deceptos fuiſſe Scriptores ſupra laudatos; nam & antiquis Seculis in culinis, aliiſque aedium cubiculis ignis accendebatur, ac fumi inde educendi ne tunc quidem ratio deſiderabatur, quanquam tempora illa Caminis noſtris in tectum uſque productis caruiſſe ſtatueremus. Fortaſſis, heic inquias, non caruerunt Romani antiqui, quum Suetonius in Vitellio Cap. 8. ſcripſerit: *Nec ante in Praetorium rediit, quàm flagrante triclinio ex conceptu Camini.* Attamen & haec obſcura ſunt: *caminus* enim locum ſignificare conſuevit, ubi ignis paratus ardet, iſque ardere in triclinio potuit, nondum excogitatis vaginis ſupra tecta fumum educentibus, quas nunc appellamus *Caminos*, & Lombardicâ noſtrâ dialecto *Canne de' Camini.* Apollinaris Sidonius Lib. 2. Epiſtolâ primâ, villam ſuam deſcribens, ait: *In hyemale triclinium venitur, quod arcuatili Camino ſaepe ignis animatus pullâ fuligine infecit.* Quid ſit *arcuatilis Caminus*, alii decernant. Certe non hocce in Camino noſtrorum Caminorum formam deprehendas, quum arcubus conſtaret, & pullâ caligine triclinium nigrefaceret. Hypocauſta quoque (quae appellamus *Stufe*) a quibus per tubulos parietibus immiſſos miniſtratur calor per cubicula quaeque, non defuiſſe antiquis, docent nos Seneca Epiſt. 90. Plinius junior Lib. 2. Epiſt. 17., atque idem Apollinaris Sidonius Carm. 22. Fortaſſis etiam *Caminatae* nihil aliud fuere, niſi ſpecies Hypocauſti, ſive *Stufe.* Quare donec luculentius appareat, an antiquis Seculis Camini noſtri in uſu fuerint, neganda minime fides eſt Scriptoribus, eorum inventum poſteriori aevo tribuentibus. Denique etſi ejuſmodi inventum longe ante Gualvanei, ſeu Ricobaldi, ac ſub ipſis Romanis rerum dominis, notum ac uſurpatum fuiſſet, fieri potuit, ut Barbaris in Italia regnantibus, ac moribus nimium rudibus in Italicam gentem invectis, Caminos neglexerint majores noſtri, breviori viâ per feneſtram in pariete apertam excludendo fumum. Fortaſſis etiam *Caminatis* Reges uni, Proceres, ac Monachi uſi fuerunt: vulgus verò, ſeu Populus, de quo praeſertim Hiſtorici illi agunt, minori ſumtu fumum e cellis ſuis excluſit. Certè Johannes de Muſſis & ipſe Hiſtoricus Seculi XIV. in Chronic. Placentin. Tomo XVI. Rer. Italicar. pag. 582. auctoritatem addit Gualvanei verbis, ſcribens de retroactis temporibus: *In quibus domibus nullum ſolebat eſſe Caminum; quia tunc faciebant unum ignem tantùm in medio domus ſub cupis tecti. Et omnes de dicta domo*

ſtabant circum circa dictum ignem ; & ibi fiebat coquina. Et vidi meo tempore in pluribus domibus. Sed his tandem dimiſſis Gualvanei narrationem repetamus, qui Ricobaldi verbis haec de ſuo penu adjecit: *Nunc vero in praeſenti aetate priſcis moribus ſuperaddita ſunt multa ad perniciem animarum irritamenta. Nam veſtis eſt pretioſa, & artificio exquiſito, & ornatu ſuperfluo circumtecta per totum. In ipſis veſtibus tam virorum quàm mulierum, aurum, argentum, perlae inſeruntur. Frixa latiſſima veſtibus ſuperinducuntur. Vina peregrina & de partibus ultramarinis bibuntur. Cibaria omnia ſunt ſumtuoſa. Magiſtri coquinae in magno pretio habentur. Avaritia militat. Hinc uſurae, hinc fraudes, hinc innocentium oppreſſiones exercentur. Inde Seneca in Libro Exclamationum* (pro *Declamationum*) *ſic ait: In deterius quotidie &c.* quae eadem Frater Franciſcus Pipinus in ſuo Chronico refert, & ego retuli ſupra in praememorata Diſſertatione XXIII.

Ceterum facile mihi foret, nomìna Veſtium aliquot congerere, quae barbaricis Seculis a Laicis uſurpatae fuerunt. Sed vereor, ut mihi aliiſve aeque facile ſit eorumdem indumentorum formam tolerabili aliqua explicatione exprimere; quum non noſtris tantùm temporibus, ſed & rudibus (quanquam nunc longe intemperantius quam tunc) novitas (ſive *la Moda*) hominum amictum nimis varium & inconſtantem effecerit, ita ut etiam *cultellatas* veſtes, ideſt ſciſſuris multis artificioſe & conſulto in pannum inductis, reperiamus. Dicam tamen aliqua. Hyemali tempore olim in uſu fuere, quae nunc vocantur *Sclavinae* veſtes, ideſt byrri villoſi, ita appellatae, quod a Sclavis Populis conficerentur. Eas Graeci appellabant ἀμφιμάλλους, *Amphimallos:* atque eâdem voce interdum uſi ſunt Latini. Apud Gregorium Magnum Lib. 12. Epiſtol. 47. legitur *Amphimalum tunicam*. Inditum iis hoc nomen creditur, quòd ex utraque parte villoſae forent. Saepius tamen Latinis uſurpata eſt vox *Amphibalos*, ut eſt in Vita Sancti Martini ſcripta a Sulpicio Severo Dialogor. Lib. 2. Cap. primo, & apud Gregorium Turonenſem, Fortunatum & alios. *Birrhi* quoque non raró occurrunt in antiquorum Libris. Species *Lacernae* fuere, rufi coloris, pretioſi interdum panni, ſed ſaepius communis ac vilis. *Caputia*, ſive cucullos, Birrho conjunctos habere veteres conſueverunt. De Mediolanenſibus Clericis ſcribebat circiter Annum MLXXXV. Landulphus ſenior, Tomo IV. Rer. Italicar. pag. 93. *Nullus ſine candida toga* (nunc *Cotta*) *Chorum intrare audebat: nullus ſine Caputio Birri capite velato intrare Chorum audebat.* Ad haec cenſet Menagius in Origin. Linguae Italicae, veſtes muliebres ab Italis appellatas olim *Gammurre*, quas Hiſpani dixere *Zamarra* (unde eſt hodiernum noſtrum *Zimarra*) nomen accepiſſe ab eâdem voce *Amphimallus*. Quis umquam credat? Vide potius, num e *Gamba*, quae a Neapolitanis dicitur *Gamma*, derivari potuerit haec appellatio, quòd eae veſtes crura tegerent; aut an ex Hiſpanicâ, ſeu Arabicâ Linguâ ea vox deſcenderit. Temporibus pariter illis indumenta & panni erant, quorum nomina aut uſque ad nos perdurarunt, aut reſuſcitata aevo noſtro fuere. Sanctus Bernardus, & Petrus Venerabilis *Barracanum*, panni genus, quod nomen retinemus, commemorant; multoque illud in honore tunc erat. Arabicae originis nomen hoc videtur. Joanni

ni Villanio, Boccaccio, aliiſque antiquis commemoratur etiam *Bucherame*, genus nempe telae bombycinae, ſive, ut rectius loquar, Bambaginae, tenuis ac pretioſae, qua divites ad luxum utebantur. Hanc in Oriente fabricatam, atque ad Italos delatam fuiſſe, tradit Marcus Paullus in Hiſtor. Orientali. Ita in Chartis antiquis, ubi *Launechild*, ideſt donum a-

A

liquod donanti repenſum intervenit, *Croſina*, ſeu *Crosna* memorari interdum videas. Exemplum habes in concordiâ initâ Anno MXCV. inter Fulconem & Hugonem Marchiones Eſtenſes Part. I. Cap 27. pag. 273. Antiquitat. Eſtenſ. Alterum nunc addo, quod ex Archivo Capituli Canonicorum Cremonenſium deſcripſi.

Charta concordiae inter Hubertum Comitis Huberti filium & Hubaldum Epiſcopum Cremonenſem, pro dono & Eccleſia Sancti Johannis, ſita in Urbe Ticinenſi, Anno 1004.

Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti Milleſimo Quarto, XIV. die Menſis Februarii, Indictione Tercia. Vobis Domno Hubaldo Epiſcopo Epiſcopii *ſancte* Cremonenſis Eccleſie *ego* Ubertus filius item Uberti Comes, *qui profeſſus ſum Lege vivere Salicha, preſens preſentibus dixi. Promitto & oblico me, qui ſupra Ubertus, una cum meis eredibus ac proëredibus vobis ſupraſcripto Hubaldo Epiſcopo, veſtriſque ſucceſſoribus, ut ſi vos, aut veſtris ſucceſſoribus ſive veſtri Miſſi venerint in Civitate Papia, ut ego predictus Ubertus aut meis eredibus ac proëredibus, vel noſtri Miſſi, non abemus vobis venire oſpicium ad abere, ſicut nuper ſolitus fuiſti abere, & veſtris Anteceſſoribus, in pecia una de terra juris ſupraſcripto Epiſcopio Sancte Cremonenſis Eccleſie, que eſſe videtur infra ſupraſcripta Civitate Papia prope Monaſterio Sancti Felicis; & eſt ipſa pecia de terra cum in parte Eccleſia, que eſt dedicata & conſecrata in onore Sancti Johanni, & Caſa ſoleriata atque terranea, etiam puteum, ſive broilo ſuper abente, & in parte curte & orto. Et abeo retinere & meliorare ego praedictus Ubertus, & meos eredes ac proë-*

B

redes predicta Eccleſia, & jam dictis caſis. Et non abemus ingumberare predicta pecia de terra, ſicut ſupra nominata eſt, in illa parte, pro quod vos ſupraſcriptus Domnus Hubaldus Epiſcopus, nec veſtris ſucceſſoribus, ſive veſtri Miſſi predictum onorem perdatis vel ſupraſcriptum Oſpicium &c. Quidem & ad confirmandam hanc promiſſionis cartulam accepi ego, qui ſupra Ubertus a vos ſupraſcriptus Domnus Hubaldus Epiſcopus exinde Launehilt Croſna una, *ut hec mea promiſſio, ut ſupra legitur, in vos veſtriſque ſucceſſoribus omni tempore firma & ſtabilis permaneat. Et bergamena cum atramentario de terra levavi; paginam Amizoni Notario tradi, & ſcribere rogavi, in qua etiam ſubter confirmans teſtibuſque obtulit roborandam.*

C

D

Actum in ſupraſcripta Civitate Cremona feliciter.

Ego Umfredus Judex ſacri Palatii rogatus ſubſcripſi.

Signum manibus Adraldi, & Anſprandi, ſeu Adammi, Legem viventes Salibam teſtes.

E

Signum manibus Pagani, & Arimundi, ſeu Benincaſe, atque Widoni, teſtes.

Ego

Ego qui ſupra Amizo Notarius ſacri Palacii ſcripſi, poſt tradita complevi & dedi.

Nomine autem *Croſnae* deſignabatur Pallii aut Veſtis genus, ex pellibus plerumque confectum, uti erudite Du-Cangius ad vocem *Cruſna* oſtendit in Gloſſario Latino. Addo Chartam Ferrarienſem, ſcriptam *Regnante Donno Henricus gratia Dei Rex, filius quondam itemque Heinrici Imperatoris, Anno XXI. die VI. Kalendas Aprilis, Indictione Prima,* hoc eſt, Anno Chriſti MLXXVIII. *Bonafilia Deo dicata Abbatiſſa de Monaſterio Sancti Silveſtri de Ferraria* praedium emit, cujus pretium eſt *Croſina una vulpinea per extimatione ex valentibus de Denariorum Veronenſium Solidis treginta & duos.* Generali autem nomine Veſtes, nobilium praecipue, *Raubae* & *Robae* a Gallis ac Italis olim appellate ſunt, Saxonicâ antiquâ voce ad nos delatâ: quam poſtea gens Italica ad omnem ſupellectilem tranſtulit. Hiſpani quoque *Ropa* appellant quodvis genus veſtimentorum. Nulla autem dubitatio eſſe poteſt, quin a Germanico *Rauben* deſcenderit noſtrum *Robare* & *Rubare* pro furari. An autem & ipſa Germanica vox a Latino *Rapere* deducta fuerit (quod Voſſius ſentire videtur) id profectò incertum. Refert idem Du-Cangius Statuta Ordinis Sancti Benedicti in Provincia Narbonenſi conſcripta Anno MCCXXVI. Cap. 16. ubi haec verba: *Illas quidem Veſtes, quae vulgo Balandrava, & Supertoti vocantur, penitus amputamus.* Ad quae ille: *Sed videtur legendum Supercoti, Gallice Surcots, de quibus in Surcotium.* Nobis fortaſſe ejuſmodi vox retinenda videbitur, quibus in uſu eſt veſtis genus, eademque vox, *Surtù* a Gallico *Surtout:* quod ſane vocabu-

A lum Fureterio Gallo recens viſum eſt, ſed in aliqua Galliae provincia diu ſervatum, noſtro demum tempore renovatum fuerit. *Balandrana* autem non *Balandrava*, Italis eſt *Palandrana* & *Palandrano*, quod idem ſignificat atque *Gabbano*, hoc eſt, Pallium cum manicis, ſive Paenula. Eâdem ſignificatione *Capa*, ſive *Cappa*,
B vocabulo ab antiquis uſurpato, ſaepe occurrit. Quod *Pallium* verò ſine manicis fuit apud Graecos veteres uſitatum, atque apud Romanos ipſos notiſſimum poſteriora Secula deſignarunt, detortâ in rem aliam voce *Mantelli*, quod Latinis idem fuit ac *Mantile, ſeu Manſolo*, nunc *Aſciugamani.* Appellarunt etiam *Tabardum*,
C nos nunc *Tabarro* dicimus. In Conſtitutionibus MStis Guidonis Epiſcopi Ferrarienſis, Anno MCCCXXXII. haec lego: *Si Converſus ſit Eccleſiae Saecularis, ſuperiorem veſtem, ſcilicet Tabardum cum Caputio appenſo eidem, vel Scapulari honeſti coloris, teneatur portare. Et veſtem ſuperiorem, vel tunicam proximam Tabarda vel Scapulari*
D *praedictis habeat clauſam, quae brevitate vel longitudine notari non poſſit.* Ejus quoque vocis mentio eſt in Synodis Ravennatibus habitis Anno MCCCXIV. & MCCCXVII. Menagio *Tabardum* deducenti ex *Manti*, ſive *Mantelli*, ſive *Capa*, vocibus nimiùm transfiguratis, nemo ſubſcribat. Erunt, qui putent, ab Anglis
E ad nos migraſſe hoc nomen; quum Henricus de Knygthon ad Annum MCCXCV. (uti Du-Cangius animadvertit) ſcripſerit: *Dederantque ſignum inter ſe, ut ſi ſuos mutuo cognoſcerent in congreſſu cum Anglicis, ut Scotus diceret Angl ce Tabart, alter reſponderet Surcote, & e converſo.* In Hiſtoriola Ignoti Monachi Caſinenſis apud Peregrinium, Tomo II Rer. Itali-

talicar. pag. 266. de primis Saracenis, ſive Arabicis militibus in Beneventanam regionem Seculo Chriſti IX. accitis haec leguntur: *Horum iniquorum primus vocabatur Alfonſes, obſitis quidem veſtimentis, & calciamentis, ſaltem nec Tarabare ſuccinctis, ſed ſolis arundinibus manu geſtantes.* Nequit tamen vox *Tarabaro* id expreſſiſſe, quod poſtea *Tabarro* a nobis appellatum fuit. Proinde Occidentalium Populorum vocabulum hoc potius cenſendum eſt. Et ſane inter antiquas voces Celticas a Boxhornio in Gloſſario recenſetur etiam *Tabar, Tunica longa*. Sed ille animadvertit, adhuc a Populis Saxoniae inferioris dici *ein groot Debbert*. D. preſſe pronuntiatum evadit T. Quae verò veſtes ab antiquis dicuntur *Giubbe*, *Giubboni*, *Giubbetti*, *Giubbevelli*, tunicarum brevium, ſive Thoracum ſpecies fuerunt, quae ſub Tunica longiore deferebantur. *Zippone* adhuc Mutinenſes appellant. Nomen hoc omninò videtur ab Arabum Populo in Italiam invectum. Nam Gollio teſte in Lexico Arabico, habent Arabes *Giubbaton*, ſignificans *Tunicam e panno goſſipino, cui Pallium ſive Toga imponitur*. Eſt & illis *Al-Giubbato, veſtis ex lana craſſiore, haud alio colore infecta, quàm quem a natura habet*, uti Giggeus in ſuo Lexico animadvertit. Fuerunt & *Pellardae* (a Pellibus, ut puto, nomen ſortitae) *Cabani* (nunc *Gabani*) & *Barilloti* veſtes memoratae in Chronico Placentino, Tomo XVI. pag. 579. Rer. Italicarum.

Atque heic Linguarum exleges mutationes animadvertas velim. *Sottano*, ſive *Sottana* primò nuncupatae videntur *Interulae*, quòd ſub Tunicâ nunc appellatâ a Mutinenſibus *Giuſtacore*, deferrentur. Nam aevi medii homines *Subtus*, pro *Sub* praepoſitione, dixerunt, ac inde efformarunt *Subtanum* ſive *Subtanam*, ſub intelligendo veſtimentum, ſive veſtem, feminarum propriam. Neque enim accipienda conjectura Du-Cangii, opinantis ideo *Subtaneum dici, quod fortè Subtanorum ſeu Turcorum veſtis propria fuerit*. Ex ipſa voce fortaſſis emerſit Italica vox *Tana*, quaſi *ſubtana* via, ſive domus, arte aut caſu facta ſubtus monte aut tellure. Ita *Cava* dicitur ſubintelligendo *via*, *foſſa*, aut quid ſimile. *Sotano* Hiſpanis eſt cella vinaria, *la Cantina*. In Charta Cavenſi Anni DCCCLXXIV. quam dedi in Diſſertatione XIV. *de Servis* legitur: *Regia, quae in ipſa Eccleſia eſt aedificata, in ipſa ſubdita Subtana de ipſa Eccleſia*. Ita fortaſſis a *Longe* efformatum fuit *Longitanus*, unde poſtea effluxit noſtrum *Lontano*, *Lontananza*, *Allontanare*. Audi nunc Ricobaldum, qui circiter Annum MCCXC. rudes Italicorum mores deſcribebat. Ita ille Tomo IX. pag. 128. Rer. Italicarum: *Virgines in domibus patrum Tunicâ de Pignolato, quae appellatur Sotanum, & paludamento lineo, quod dicebant Xoccam, erant contentae.* Ergo *Subtana* veſtis nuncupata eſt, quae tamen *Super* aliis veſtibus induebatur, atque omnium aſpectui patebat. Ad haec *Subtanum* non crura tunc mulierum tegebat, ſed ab humeris deſcendebat ad femora, aut ſummùm ad genua. In antiquis Fabulis, ſive *Novelle antiche*, Cap. 83. legitur: *E feceli mettere un bel Sottano, il quale le dava a ginocchio*. Atqui nunc, *Sottana*, ac *Sottanino* dicimus muliebrem veſtem e femore uſque ad pedes defluentem, quam Ricobaldus *paludamentum & Xoccam* nuncupat,

cupat, & a *Sotano* aperte diſtinguit. Angli appellant *Caſſock*, e *Socca* fortaſſis efformatum, ut ſignificent quod nos non ſecus ac Galli appellamus *Caſacca*, *Caſacchino*, *Giubbone*; ut videas, quàm varia fuerit apud gentes nominum ſignificatio. Apud Mediolanenſes adhuc perdurat vox *Socca*, per quam eadem veſtis deſignatur, quae Etruſcis, aliiſque Populis eſt *Sottana*. Mutinenſes appellant *Stanella*, a *Sottanella* voce breviatâ. Fortaſſe veſtis *Subtana* appellata, non quod ſub alia veſte deferretur, ſed quòd inferiorem corporis partem tegeret, quam *parte di Sotto* dicimus. Neque praeteribo, quod e Statutis Ferrarienſibus MStis, in Eſtenſi Bibliotheca adſervatis, appoſite in hanc rem animadverti. Anno Chriſti MCCLXXIX. concinnata fuere Statuta illa, ibique Lib. 2. Rubricâ 345. *de ſolutione Sartorum* iſta leguntur: *Statuimus & ordinamus, quod Sartores pro ſolutione de cetero recipiant in hunc modum. Videlicet pro Guarnello hominis octo Imperiales. Pro Sotano mulieris cum gironibus creſpis tres Solidos Ferrarienſes. De veſtito Bixelli, ideſt mezalanae, tutalanae, ſtanfortis, & cujuslibet alii panni, ſine tribus cucituris, tres Solidos Ferrarienſes: cum tribus cuſituris, & criſpis, quatuor Solidos Ferrarienſes: & ſi fuerint ſodrati, quinque Solidos Ferrarienſes. Idem intelligimus de Guarnazonibus ſodratis, ſi fuerint ſodrati de Pelle; ſi autem de Zendali, ſex Solidos Ferrarienſes. De Pellibus verò ab homine, tres Solidos Ferrarienſes. De Gauſcappis, & Cappettis cum tribus cuſituris, quinque Solidos Ferrarienſes. De Gonellis Dominarum frexatis cum gironibus & creſpis & butonis, octo Solidos Ferrarienſes, ſalvo quod de gironato ante & poſt, decem Solidos Ferrarienſes. De Guarnacchia ſodrata, ſive de Pelle ſive de Zendali cum frexaturis, octo Solidos Ferrarienſes veteres. Et in Gonella de Mantatura ſodrata de Pellibus, ſex Solidos Ferrarienſes: ſodrata de zendali, ſeptem Solidos Ferrarienſes. Et hoc intelligimus de veſtimentis factis pro Hominibus & Dominabus magnis. Pro aliis autem veſtimentis factis pro pueris vel juvenibus medii temporis, ſatisfiat eiſdem ſecundùm quod conveniens eſt, habito reſpectu ad ſupradicta pretia.* Heic habes diverſas indumentorum ſpecies, quibus tunc Ferrarienſes utebantur, *Guarnellos* ſcilicet, *Veſtes Bixelli*, laneas. *Guarnazones*, *Gauſcappas*, *Cappettas*, *Gonellas* muliebres, *Guarnacchias*, & *Gonellas de Mantatura*. Obiter moneo *frexaturas* heic memoratas, aut limbos fuiſſe, ſive *Liſte*, *Orlature*, *Guarnizioni*, ideſt ornatum in extremitatibus veſtium, aut lacinias, ſive fimbrias (*Frange* dicimus) veſtibus aſſutas. *Auriphrygia* mihi creduntur *frange d' oro*, de quibus multa eſt mentio apud veteres, praecipue quum de ornamentis Eccleſiarum agunt. Hinc autem ad nos venerunt vocabula *Friſo*, *Fregio*, *Fregiatura*, & alia ejuſmodi.

Redeo ad Ferrarienſe decretum. Quae ibi leguntur, aliquam moderationem in veſtibus adhuc a Populo Ferrarienſi ſervatam oſtendunt. Verùm Luxus in dies irrepere pertinacius, & imperium propagare coepit, fruſtra nitentibus contra Sapientibus Urbium ſuarum moderatoribus. Inter quos lubenter meos quoque Mutinenſes recenſeo, qui Leges municipales ſuas expurgantes atque expolientes, Anno MCCCCXX die XIII. Menſis Februarii, decretum hoc promulgarunt, uti in Codice MSto legi, ex quo mores eorum temporum aeſtimare licebit: *Statuimus*, *quod aliquae*,

liquae Mulieres, cujuſcumque conditionis exiſtant, non poſſint deferre aliquas Veſtes, quae terram tangant, taliter quod per terram trahantur aliquo modo, nec aliquas Veſtes latitudinis ultra duodecim brachia, & a latere inferiori, nec aliquas Veſtes fodratas aliquâ Pelle in aliqua parte ipſarum Veſtium. Nulla mulier poſſit habere ultra quàm unam Veſtem panni Sirici, cum qualitatibus tamen antedictis, nec aliquam Veſtem panni Brocati-aurei, vel aliter deaurati, vel contexti de auro: nec aliquam Veſtem Recamandam in futurum aliquâ ſpecie Recamaturae. Nec poſſint deferre argentum vel aurum, ſuper aliqua Veſte ultra decem uncias argenti in totum. Nec poſſint deferre ultra tres Anulos valoris ad plus Ducatorum duodecim. Nec poſſint deferre ultra ſex uncias Perlarum valoris Librarum Sex Mutinenſium pro qualibet uncia ad plus. Nec aliquas gemmas, ſeu zojellos ultra ſpecificata, ſub poena Solidorum quadraginta Mutinenſium &c. Et praedicta ſibi locum non vendicent (praeterquam in longitudine) in uxoribus Militum, Doctorum, & Nobilium, ac etiam Civium artem mechanicam non exercentium, & viventium more nobili &c. Sed quum exceptio iſta plures in Populo rumores & querelas excitaſſet, tandem poſtremâ die Aprilis decretum eſt, etiam feminas Nobiles eâdem Lege conſtringi. Ita in Statutis Mediolanenſium, Regienſium, & aliarum aliquot Italiae Urbium, cautum eſt nimio hominum, & feminarum praecipue luxui. *Pragmaticam* facere, ſive *Prammatica* nos appellare conſuevimus Legem, per quam ejuſmodi veſtium ac ornamentorum exceſſibus modus imponitur. Neque inſalutatum relinquam antiquiſſimum, ſed jandiu antiquatum apud Saeculares viros, *Caputiorum* uſum, cujus tamen formam feminae nova quotidie excogitantes; & vetera refricantes, temporibus noſtris peregre iturae aliqua ex parte reſtituerunt, iiſque etiam intra Urbes teneras puellulas exornant. *Capitium* & *Caputium* occurrit apud Scriptores medii aevi. *Cappuccio* Itali appellarunt, & etiamnum appellant. Adhuc enim Monachi, aliique Religioſorum virorum ſacri Ordines ejuſmodi capitis tegumento utuntur, cui tamen plerique pileum majoris tutelae cauſsâ adiungunt. Neque in Italia tantùm, ſed & in Germania, Gallia, & Britannia, tegumenti hujus olim perquam communis uſus fuit, praeſertim apud Nobiles viros. Ptolomeus Lucenſis in Annalib. brevib. ad Annum MCLXXXV. narrans Riccardi Regis captivitatem, haec ait: *Rex autem ſimulavit habitum, & in effigie coqui ſe tranſtulit. Sed quum veniſſet Dux Auſtriae cum ſua comitiva, ut viderent, qui eſſent, invenit Regem aſſantem anſeres, & veru volventem, clauſum in Caputio, Gallico more.* Nulla autem dubitatio eſt, quin & apud veteres Romanos adhiberetur haec obtegendi caput & humeros ratio, ut ſimul *a vento, frigore, pluviâque* ſeſe munirent, quemadmodum Columella Lib. primo, Cap. 8. ſcripſit. *Cucullus* quippe illorum nihil aliud fuit, quàm noſtrum *Cappuccio*. Incertum tamen eſt, an *Capitia* a Varrone, aliiſque Latinis commemorata, capitis tegmen ſignificarint. Servi praecipue *Cucullis* tecti incedebant, quorum humilitatem Monachi imitantes, Caſſiano teſte de habitu Monach. Cap. 4. ab ipſa origine ſuae inſtitutionis *Cucullos* aſſumſere. Rarius autem, Romanorum ſtante Imperio, nobiles & ingenui viri in quotidiano uſu habuiſſe videntur Cucullos, niſi quoties

ties noctu latenti facie incedere vellent: quod & feminae procaces interdum feciſſe deprehenduntur. Verùm temporibus barbaricis ſive ad Monachorum aemulationem, ſive quod hyeme in primis ad arcendum frigus perquam commoda & apta videretur haec tegumenti ſpecies, Seculares viri, nobiles quoque, & Principes ipſi in honore & uſu *Caputia* habuerunt. Sunt qui arbitrantur, Hugonem Franciae Regem, unde originem ducit tertia & inclyta Regum illorum nunc regnans proſapia, ideo *Capeti* agnomine donatum, quòd Caputia aliena ludi cauſsâ auferre soleret. Neminem ex antiquis rei tam vulgaris teſtem laudare opus eſt. Nos aliis moribus nunc vivimus & vivemus donec varietatis & novitatis cupido, quod jamdiu cecidit, & nunc ſordet, recipiendum idemtidem ſuadeat.

Quae autem dixi de *Caputiis*, ita intelligenda ſunt, ut ſimul ſtatuamus, nunquam uſum *Pilei* vetuſtiſſimum apud Populos Occidentis intercidiſſe. Nam etſi Vocabularii Italici *della Cruſca* Auctoribus viſum fuerit, *Caputia* a Majoribus noſtris adhibita fuiſſe *in cambio di Cappello* (nos enim ita *Pileum* nuncupamus) attamen vix dubito, quin quo tempore *Caputia* uſurpabantur, Pilei etiam fuerint in uſu frequenti, & a pleriſque utrumque capitis tegumentum adhibitum fuerit, praeſertim quando pluviae incommoda a capite arcenda erant. Uſum hunc adhuc ſervant multi Religioſorum virorum Ordines, & Cardinales S. R. E. in quibuſdam ſolennibus equitationibus. Idque etiam intelliges ex Johannis Sariſberienſis verbis Lib. 3. Cap. 6. Policrat. *Memini*, ait, *me audiſſe Romanum Pontificem ſolitum deridere Lum-*

A *bardos*, *dicens*, *eos Pileum omnibus colloquentibus facere* (cavarſi il Cappello) *eo quod in exordio dictionis benevolentiam captent*. Uſque ad finem Seculi XV. ſaltem apud Presbyteros uſus *Caputii* perduravit. Circiter Annum MCCCCLXXXVIII. Petrus Cyrnaeus Sacerdos, ut eſt in Hiſtoria Corſicae ab eo ſcriptâ, atque edita Tomo XXIV. Rer. Italicar., auctor eſt Libro IV., in ſe armatum hominem inſiliiſſe, atque *e domo ſummo mane facturum rem divinam exeuntem*, *ſtricto ferro adortum eſſe*; ipſum autem *Capuceo* (*habitus eſt*, *quem Sacerdotes ſuper humerum ferunt*) *circum laevum brachium intorto*, *ut eo pro ſcuto uteretur*, hoſtem *repuliſſe*. Quod etiam animadvertendum, Sacerdotes olim in publicum prodibant atque incedebant palliati, cum *Caputio* ſuper humeros, ac *Biretto* in capite, non utentes Pileo, uti Laici. Qualis etiam foret Anno MCCCXXX. Presbyterorum habitus Ticinenſi in Urbe, prodit Anonymus de Laudib. Papiae, Tomo XI. Rer. Italicar. hiſce verbis: *Incedunt omnes Sacerdotes in habitu honeſto*, *ſcilicet Eccleſiarum Praelati*, *& Canonici Cathedralis*, *nec non quidam alii Canonici & Capellani nonnulli Parochiarum* (ideſt Parochi) *cum chlamyde clauſa*, *vel anterius aperta*, *cum Caputio magno pendente poſt ſcapulas*, *& Biretto in capite*, *& honeſta ſocietate*. *Qui verò prae paupertate non poſſunt hoc facere*, *vadunt ſaltem cum Tabardo decenti & Caputio in capite per modum diverſum a Laicis*, *immo a ceteris Clericis*, *vel etiam cum Biretto*. *Nec umquam ſine Tabardo procedunt*, *niſi forſan intra terminos Parochiae ſuae cum alba Cotta in humeris*, *quod in Gallia Superpelliceum dicitur*. Addit & iſta: *Nullus*, *niſi ſit in dignitate conſtitutus*, *vel aliqui Canonici*

nonici Cathedralis, *defert alterius coloris veſtimenta*, *quàm blavi*, *vel nigri*, *aut alicujus boneſti mixti*, *ſeu alicujus coloris obſcuri*. Seculo autem IX. ideſt Anno DCCCLXXXVIII. in Concilio Metenſi Canone 6. ſtatutum fuit; *Ut nemo Clericorum arma portet*, *vel indumenta laica induat; ideſt Cottos*, *vel Mantellos ſine Cappa non portet: & Laici Cappas non portent*. Quid *Cappa* fuerit, uni Clero portanda, quid *Cotti*, ſive *Mantelli*, ſi explicare ac decernere velim, & longo ſermone opus foret, & nihilominus tenebrae ſupereſſent. Quod heic tantummodo animadvertam, Riculſus Sueſſionenſis Epiſcopus in ſua Conſtitutione edita Anno Chriſti DCCCLXXXIX. apud Labbeum, Tomo IX. Concilior. Cap. 7. haec ad Presbyteros ait: *Probibemus*, *ut nemo illâ Albâ utatur in ſacris myſteriis*, *qua in quotidiano*, *vel exteriori uſu induitur*. Haec ſatis nobis ſunt, ut intelligamus, eo Seculo Sacerdotes etiam extra ſacra myſteria, & extra Eccleſiam, palam proceſſiſſe *Albâ* indutos, hoc eſt, Camiſiâ, ſive Subuculâ, quam nunc *Rocchetto* appellamus, & qua etiam utuntur Canonici Regulares. Leo IV. Papa eodem Seculo in Homelia de Cura paſtorali idem repetit.

Praeter Calceos, Sandalia, Crepidas, Caligas, Cothurnos, Soleas (nunc *Pianelle*) aliaque pedum integumenta, de quibus fuſe ac erudite Balduinus, apud antiquos Romanos in uſu fuere *Socci*, hoc eſt, calceamentorum genus, quod facile, ut Iſidorus Lib. 19. Cap. 34. de Originib. & alii ſcribunt, induebatur, ac deponebatur; quippe nullo vinculo pedi adſtrictum, ſive ſuperne anteriorem pedis partem continuatâ pelle obtegeret, ſive corrigiis tantummodo

A illam amplecteretur. An verò *Soccus* ita etiam efformatus fuerit, ut eam cruris partem pertingeret, qua tibiae pes conjungitur, inquirant alii. Mihi unum duntaxat commemorandum eſt, vocem hanc ad nos uſque pertranſiſſe ad deſignanda humilia quaedam calceamenta a pauperibus uſurpata, ejuſdem fortaſſe formae ac veterum *Socci*. Nobis appellantur *Zoccoli*. Plinius Lib. 9. Cap. 35. & alibi *Socculos* memorat, quibus feminae in luxum effuſae *gemmas* addebant. Itali tum rem retinuere, tum ipſam vocem, *S.* duntaxat in *Z.* mutato. *Subtalares*, ſive *Subtulares*, aut *Subtelares*, vel *Sotulares*, in monumentis barbari aevi non rarò occurrunt, calceamenta nempe, quae a *Soccis* parum diverſa videri poſſunt, ſive ſoleâ, ſive ligno ſubſuerentur: nam & Subtalares lignei fuere. In Gloſſis MStis *Calopodes lignei Subtalares* dicuntur. Et quum *Subtalares* lavarentur, hinc intelligas, ſaltem non paucos e ligno fuiſſe efformatos. Vide Vitam Sancti Odonis Abbatis Cluniacenſis Lib. 2. Attamen uti diverſae res alicubi memorantur, & DuCangio teſte apud Veteres inveniuntur *Calceamenta*, *ideſt Caligae*, *Socci*, *& Subtalares*. Alvarus quoque Pelagius Epiſcopus Silvenſis, deſcribens circiter Annum Chriſti MCCCXL. Hiſpanorum luxum, inter alia haec refert Lib. 2. Cap. 76. *Aliqui ex laſcivia camiſiis non utentes: Sotulares deauratos cum roſtris longis & recurvis habentes: foderaturas Mantellatorum ſive de Vario*, *ſive de pellibus albis Cuniculorum ſupra latus ſiniſtrum cubiti hominibus oſtendentes: caudas retro in capillis & barbis & manicis habentes*, *capillos barbarum dividentes & complectentes*. Vidiſti *Sotulares cum roſtris longis & recurvis*. Dum haec ſcribo, a-

 dole-

doleſcentes noſtri, quaſcumque novitatis & levitatis Gallicae ineptias aemulati, Calceis nunc utuntur in anteriori parte curvatis, & in ſublime retortis. Rident haec, qui ſaniora ſapiunt; at juvenes inde ſibi placent, ſuiſque pedibus melius eſſe dictitant. Quod tamen animadvertendum, ligneas Soleas olim humilis fortunae viri ac feminae adhibebant, ad quorum prorſus mores quia ſe primùm compoſuere Fratres Minores Obſervantes, ideo apud nos *Zoccolanti* adhuc appellantur. Attamen ejuſmodi Socculorum dignitas atque fortuna Seculo XIV. & XV. a Chriſto nato eo aſcendit, fortaſſe quod tutius quàm Soleae coriaceae a pedibus incedentium per humida loca humiditatem arcerent, ut vel ipſi Nobiles, ipſique Principes iis interdum delectarentur. In Hiſtoria Novarienſi Petri Azarii ad Annum MCCCLVI. Guillielmus Novariae Capitaneus captâ ab hoſtibus Civitate, *in Caſtrum fugit in Zocbolis*. Rem heic omnium curioſitate dignam referam. Fridericus ipſe Tertius Romanorum Imperator Auſtriacus, An. MCCCCLII. non aliis eſt uſus calceamentis. Cujus rei teſtem habeo Tabulam tunc pictam, in Sereniſſimi Domini mei Ducis Mutinae Palatio adſervatam. Ferrariae Anno illo fuit Fridericus idem Auguſtus, e Romana Coronatione regreſſus; eaque occaſione in celeberrimo Urbis illius apparatu ac laetitiâ Borſium Ateſtinum Ferrariae dominantem inſtituit Ducem Mutinae, ac Regii, Marchionem Eſtenſem, & Rhodigii, Comaclique Comitem. Procurator Fiſci, reique privatae Borſio tunc erat Johannes Blanchinus, *magnus Tabularum Aſtronomicarum ſupputator*, ut eum Ricciolius in Proſographia Almageſto novo prae-

A poſita appellat, non patriâ Mutinenſis, neque Ferrarienſis, ut Blancanus, Voſſius, ac alii opinati ſunt, ſed Bononienſis. Has verò Tabulas ipſe obtulit Imperatori, atque ab eo jus Aquilae deferendae in inſignibus accepit. Ibi cernas Blanchinum in genua provolutum, & Auguſto offerentem volumen. Sedet Auguſtus *Socculos* in pedibus geſtans. Adſtat Borſius Dux, peculiari formâ mitrae & chlamydis indutus. Ceterum *Socculi* jamdiu viluerunt, & alicubi tantùm apud infimam ruſticorum plebem antiqua jura retinent, *Calceis* ubique uſitatis, quos *Scarpe* Itali appellant. Quum *Carpiſculus* apud Vopiſcum in Aureliano Cap. 30. memoretur pro calceamento multifariam caeſo, ut Salmaſius in Notis cenſuit, non improbanda eſt conjectura Coelii Rhodigini Lib. 20. Cap. 33. *Carporum* vocem in uſu fuiſſe Italicae genti Seculo Aerae Chriſtianae Tertio, ad Calceorum genus deſignandum, *unde Calceis forſan indicta modò plebeja nuncupatio*, ideſt, unde ad nos vocabulum *Scarpa*. Attritos Calceos nos *Ciabatte* appellamus, Galli *Sabots* & *Savates*, Hiſpani *Zapatas*. Menagius hanc vocem a Latino *Sapa* deducit, quod *Laminam* ſignificat, quaſi ejus ſimilitudinem gerat Calceus vilis, ſive *Ciabatta*. Credat, qui velit. Nam praeterquamquod inter *Laminam*, & *Calceum attritum*, non ſat ſimilitudinis intercedit, incertum quoque eſt, an *Sapa* Latinis *Lamina* fuerit. In Gloſſis antiquis, ait ille, occurrit *Sapula*, λάμβα: quam vocem is *Laminam* interpretatur. Ita certè in Gloſſis Philoxeni a Carolo Labbeo editis. Verum minime conſtat, an λάμβα *Laminam* ſignificet, quum Graeci quoque poſterioris aevi λάμα non λάμβα *Laminam* appellarint, Italicorum more,

re, qui e *Lamina* efformarunt *Lama*, ut eſt in Gloſſario Graeco Du-Cangii. Immo in ipſis Philoxeni, aliorumque Gloſſis *Lamella* dicitur λάμνα, non verò λάμβα. Et *Lamae* dicuntur πέταλα. Antiquis autem Latinis nihil aliud *Sapa* fuit, niſi Italicum *Sapa*, Mutinenſibus *Saba*, ideſt muſtum decoctum. Quare alibi quaerenda eſt origo vocis *Ciabatta*, ſive apud Arabes, ſive in antiquis Germanorum Linguis. Et quando huc delati ſumus, emendandus idem Menagius in voce *Suppa*, vel *Zuppa*; cujus originem ille deducit ex *Sapâ*, *ſignificante ſpecie di mineſtra*. Non juſculi, ſeu *Mineſtrae* genus Italis eſt *Sapa*, ſed ut mox antea dixi, Muſtum ad mediam, aut ad tertiam partem decoctum. Neque a *Sapa*, neque ab *inſipare* effluxere Italica vocabula *Suppa*, *Zuppa*, *Inzuppare*, ut Ferrarius etiam opinatur, ſed ab antiqua Germanorum voce *Supp*, quam retinet illa regio, & Saxones in Britanniam invexere, ubi *Sopp* dicitur, & Franci in Galliam, ubi *Soupe* appellatur. Hickeſium in Grammatica Franco-Theotiſca audi: *Cimbrice Soup*, *Supa*, *Sappa*, *Soppa: quae omnia ſunt verbalia ab At-Supa*, *Sorbere*, *quod in praeterito facit Saup*. *Sic Saxonice Sype eſt Sorbillum*, *&* *Sypan*, *Sorbere*.

Ad haec in Codice Theodoſiano Lib. 14. Lege 2. *de Habitu*, *quo uti oportet intra Urbem*, Arcadius & Honorius Auguſti, *uſum Tzangarum atque Bracharum intra Urbem venerabilem* interdicunt. Multa de *Tzangis* attulere Salmaſius, Voſſius, Gothofredus, Du-Cangius, & alii. Ocreae, ſive calceamenti genus fuiſſe creduntur. Recte ſane. Ocreas, ſeu Cothurnos & ego arbitror (nunc *Stivali*, aut *Stivaletti*) quibus in itinere Veteres uterentur. Et ſerius quidem earum uſus, ac nomen perduravit. In Vita Beati Petri Urſeoli Ducis Venetiarum editâ a Mabillonio Seculo V. Actor. Sanctor. Benedictin. pag. 884. legitur: *Feſtinanter a cruribus extrahit Zangas cum calcaribus*, *reſidens in nudo dejectus ceſpite*. Ergo & crura & pedem *Zangae* tegebant. Idem eruitur ex Libro de Coronatione Bonifacii VIII. Papae, Tomo III. Rer. Italicar. Ibi *poſt Dominum Papam incedit Praefectus Urbis*, *indutus Manto pretioſo*, *&* *calceatus unâ Zancâ aureâ*, *alterâ rubeâ:* hoc eſt unâ aurei, alterâ rubei coloris. In Metro Jacobi Cardinalis idem ritus his verſibus exponitur:

- - - - Manto quod ſplendidus, unâ
Auri ſuccinctus caligâ, *ſuccinctus & una*
Scarletti, *ponendus erat Praefectus . . .*

Caligarum, ſive *Zancarum* nomine deſignata vides Tibialia, ſive Ocreas, *Borzacchini*, tibiarum operimenta. Non idem Caligis illis color; nam altera aureum, altera rubeum praeferebat; quem morem olim obſervatum animadvertam infra in Diſſertatione XXIX. *de Magnificent. & Spectacul.* Agnellus in Vita Maximiani Archiepiſcopi Ravennatis, Tomo II. Rer. Italicar. pag. 105. accerſitis ſutoribus *calceamentorum*, *praecepit illis*, *ut magnas Zanchas ex hircorum pellibus operarent*, *qui & ipſas ex Solidis aureis replevit*. Nunc addendum, Mutinenſes agricolas, alioſque Lombardiae Populos, antiquam hanc vocem retinere, quippe qui *Zanchi*, preſſe Z. prolato appellant haſtam, ſive palum, ad cujus latus fruſtulum ligni prominens jungitur, altum a terra pro arbitrio, ſuper quod immiſſus pes innititur. Alter ſimilis palus

alteri

alteri pedi paratur. Utrumque palum, ſive haſtam utraque manus regit; aut ſi brevioribus utuntur, eos tibiis alligant. Infima pars ferro acuminato munita veſtigium, ne elabatur, fortiùs figit humi more baculorum, quos peregrinantes deferunt. Hac arte in modum etiam enormem ſtatura hominis augeri ſolet ac poteſt, & viae lutoſae, ipſaeque etiam tenues fluviorum aquae illotis pedibus ſuperantur. Bacchanaliorum tempore vidi ego aliquoties nonnullos in Urbe noſtra perſonatos per hippodromum, cum ejuſmodi altioribus palis, ſive *Zanchi* huc illuc obambulantes. A Florentinis *Trampoli* appellantur; & nullus fortaſſis Europae Populus hac arte caret. La-Cerda in Adverſar. Sacr. Cap. 112. num. 18. *Zanca*, aut *Zanga*, aut *Tzanga calceamenti genus* eſſe ait. Tum Iſidorum laudat, cui *Zanga pellis dicitur*. Addit verba Codicis Theodoſiani, & denique ſtatuit: *Haec nos ducunt ad ruſticum calceamentum: nec diſſimile apud Hiſpanos eſt, quod nunc Zancas dicitur. Eſt autem a Palo apud noſtrates*. Sed is domeſtica ignoravit. Neque enim Hiſpanis *Zancas* eſt Calceamenti genus, ſed *Zanco*, ut loquuntur, idem eis eſt ac Lombardis artificium nuper deſcriptum ad comparandam pedibus & corpori proceritatem. Audi Covaruviam in Theſaur. Linguae Caſtellan. *Zanco, un Palo alto con una horquilla, donde haze fuerza el piè. D'eſtos uſan en las aldeas, por donde paſſa algun arroyo perquenno, por las partes, por donde no tienen puentezuclas*. Tum pergit confirmare, quae dixi. Neque Latinis antiquis defuiſſe hunc uſum, Sextus Pompejus Feſtus indicare videtur ſcribens: *Grallatores appellabantur Pantomimi, qui ut in ſaltatione imitarentur Aegipanas, adjectis perticis furculas habentibus, atque in his ſuperſtantes, ad ſimilitudinem crurum ejus generis gradiebantur, utique propter difficultatem conſiſtendi*. Nonius Marcellus: *Grallae*, ait, *ſunt fuſtes, quis innituntur Grallatores, qui gradiuntur Grallis, quae ſunt perticae ligneae*. Plautus in Poenulo, Act. 3. Scen. prim.

Cervum curſu vinceres, & Grallatorem gradu.

Ita enim legendum, non *clavatorem*, ut habent editi Libri. Locum praeterea Varronis Nonius in hanc rem laudat. Itaque *Grallae* fuere *crura lignea*, ſeu perticae, quibus veteres & ipſi ſunt uſi, atque idem fuere ac noſtri *Zanchi* & Hiſpani. A vero proinde non abhorret, *Tzangarum* nomine aut *Grallas* veterum ſignificari, aut ſaltem ocreas calceoſve ita compoſitos, ut ad inſtar *Grallarum*, proceriorem, quàm par eſſet, hominem efficerent: quod in Urbe omnino indecens viſum fuerit. A Trebellio Pollione Hiſtorico in Claudii Vita non *Tzangae*, ſed *Zanchae* appellantur, vocabulo cum Lingua noſtra concordi. Gallis *Eſchaſſes* vocitantur ejuſmodi haſtae. Ex his Meurſium in Gloſſario Graeco-Barbaro corrige, ubi ſcribit: Τζαγγὸς, *Italicum Zanco, Siniſter*. Perperam putavit idem nobis eſſe *Stanco* & *Zanco*. Dixi, a Florentinis appellari *Trampoli*, quos Lombardi & Hiſpani dicunt *Zanchi*. Menagius Gallicus Scriptor, mihi ſaepe memorandus in Diſſertationibus XXXII. & XXXIII. *de Origine Linguae Italicae, & Voc. Italicar.* ſcribit: *Trampani, Pianelle, come quando ſi dice: Voi ſiete poſto ſu i Trampani; per dire: Voi m' ingannate, facendovi del grande*. Heic fortaſſe

non

non unus error. Scribendum enim videtur *Trampoli*, non *Trampani*. Neque *Trampani* ſunt *Pianelle*. Et nos quidem dicimus *andar ſu i Trampoli*, vel *ſu i Zanchi*, ſed ut indicemus hominem iuſuetâ agendi formâ utentem, ac periculo cadendi expoſitum. Ad haec idem Menagius alibi ſcripſit, *Zanca*, qua voce pro *Gamba* uſus fuit Dantes non uno in loco, uti in Vocabulario Florentino jamdiu adnotatum eſt, derivari ab ipſo vocabulo *Gamba* corrupto. Ab *Anius* Octavius Ferrarius vocem illam *Zanca* deducit. Sed uterque fallitur. Diverſae plane originis ſunt *Zanca* & *Gamba*: Dantes verò per metaphoram ad crura deſignanda adhibuit *Zanca*, quod *Tzangae*, ſeu *Zanchi* ſint veluti crura, ſive *Gambe di legno*.

Ceterum neminem pigebit audire, quibus calceamentis uſus olim fuerit Bernardus Italiae Rex, Caroli Magni nepos. Ejus tumulum Anno Chriſti MDCXXXVIII. Mediolani in Ambroſiana Baſilica reſeratum Puricellius pag. 70. Monument. Baſilic. ejuſdem deſcribit, atque inter cetera teſtis oculatus ait: *Superſtites adhuc e corio rubro calcei utrumque pedem contegebant: iidemque LIGNEAM quiſque SOLEAM, hinc inde coriaceis inſutam, habebant. Tam verò apte preſſeque ad ſuum quiſque pedem juxta ordinem digitorum congruebant, in acutum versùs primorem digitum deſinentes, ut calceus dexter nonniſi dextro pedi, quamdiu integer ille erat, ſiniſterque ſiniſtro adaptari potuiſſet. Ceterum quiſque calceus duabus tantùm corii partibus invicem conſutis, pedem ita contegebat, ut anterior corii pars in ſuprema versùs crura extremitate aliquantulum ſciſſa in longum eſſet, illicque pedi lignamine adſtringeretur, ad eum prorſus modum, quo ruſticana hodie calceamenta factitari ſolent.*

A Ita ille. Anno Chriſti DCCCXVIII. Bernardus Rex vivendi finem fecit. Profectò Ligneae Soleae inter coriaceas conſutae, quum calceum alligatum nihil cedentem efficerent, aliquid incommodi euntibus attuliſſe videantur. Sed experimento priùs facto de his rectiùs judicare liceret. Certe antiquis in uſu fuerunt Soleae

B ligneae, quarum nomen adhuc in Italia, Gallia, & Germania perdurat, hoc eſt *Pantoffole*, e Germanico *Pain-Tofel*, ſignificante *Pedum Tabulas*. Sandalia nempe lignea fuere, corio deſuper deſtituta, uti illa Papias deſcribit. Uti verò nunc, ita & olim Calceorum nova forma identidem excogitabatur. Qua in re ri-

C ſum fortaſſis alicui commoveat, quae Seculo XIV. invecta traditur a Continuatore Nangii ad Annum MCCCLXV. *Sotulares*, inquit, *habebant, in quibus roſtra longiſſima in parte anteriori ad modum unius cornu in longum, alii in obliquum, ut Griffones habent retro, & naturaliter pro unguibus, ipſi communiter deportabant*. Deformis adeo

D viſa eſt Calceorum figura, ut ipſo Hiſtorico teſte Carolus Rex Franciae Pariſiis, & Urbanus V. Papa in Romana Curia illorum uſum inhibuerint. Neque tamen ea recens nata: nam Petrus Damiani in Opuſcul. 42. ad Landulfum Cap. 7. Clericum luxurioſum hiſce verbis delineat: *Hic itaque nitidulus, & ſemper orna-*

E *tus, atque conſpicuus incedebat, ita ut caput ejus numquam niſi gibellinica pellis obtegeret, indumenta carbaſina atque niventia ſiligio per artem fullonis inficeret; calceus poſtrema ad aquilini roſtri ſpeciem non falleret*. *Siligio*, ſeu potius, *Siligo*, ni fallor, heic ſumitur pro ſelecta tritici medullâ, e qua marceſcente fit glutinis candidi ac diluti ſpecies, rigorem lineis telis in-

inferens. Hanc nos *Salda*, quòd fluentem, ſeu mollem telam *Solidam* efficit; uti etiam a Latino *Amylum*, *Amito*, & *Amido* appellamus. Miraberis forſan & heic Linguarum mobilitatem & inconſtantiam. Nam quum Latina Lingua regnabat, *Calcei* vox, ut nemo neſcit, familiaris fuit ad deſignanda pedum tegumenta, ejuſque uſum nos adhuc retinemus in Italicis vocabulis *Calzolajo*, ſeu *Calzolaro*, pro *Sutor*, & *Calceolarius*, ut Veteres dixere, & in *Calzare il piè* pro *Calceare*. Contra nos nomen idem ſupra pedem, immo extra pedem tranſtuliſſe videmur. Tibiarum enim indumenta appellamus *Calze*, & *Calzetti*; tum longius procedendo, Feminalia, ſive Femoralia nuncupantur *Calzoni*: Mutinenſibus verò idem ſunt, *Calze*, & *Calzoni*, & *Brache*. Hae voces omnes a *Calceo* deſcendunt, quamquam ab ejus ſignificatione tam longe receſſiſſe videantur. Sed fortaſſe nulla mirandi cauſſa: veteribus enim *calceare* idem fuit ac *tegere*, *induere*, translata voce ab indumentis pedum ad alias corporis partes: quem uſum & poſteri ſunt imitati. Et quod attinet ad crurum ſive tibiarum integumenta, quae *Calzetti* dicuntur, eis eſt etiam nomen *Scoffoni* apud Lombardos: qua voce praecipue ſignificantur vilia Populi indumenta cruralia. Neque recèns natum vocabulum. Du-Cangius in Epiſtola Innocentii III. Papae, ſcriptâ ante Annos quingentos & ultra adnotavit *Scaſones ſimiliter habeant duplicatos:* & in altera Alexandri IV. Papae, ſcriptâ Anno MCCLXI. *quatuor Scuffones, & duo ſubtellares*. Addit Du-Cangius: *Heic Scaffones, vel Scuffones pedes ſpectare videntur*. Et ſane *Scoffoni* primò nihil aliud fuiſſe videntur, niſi tegumenta pedum. Praelaudatus Jacobus Cardinalis in Vita Coeleſtini V. Papae Lib. 2. Cap. 2. verſ. 305. de Cardinalibus, qui ad eumdem ſanctum virum primi acceſſere, haec ait:

„ *Illico ſubmiſſi Chiffonibus oſcula figunt*
„ *Villoſis* - - - - - - - - - - -

Gloſſa vetus explicat: *Nam habebat Chiffones in pedibus*. Atqui primo ad pedes contegendos e lana efformati fuere, ſenſim crura etiam, ſeu tibias texiſſe credendi ſunt.

Ad Saecula vero remotiora quod attinet, fidenter dicam, me opinari, perſpectam minime fuiſſe antiquis Artem, quae nunc in uſu eſt, contexendi ferreis bacillis, aut fabricandi in telario ad inſtar telae Tibialia indumenta e ſerico, lana, cannabe, aut lineo filo. Nam Romani pedibus calceo munitis, aut crus integrum, aut ejus partem, nuda deferebant. Toga tantum demiſſa, utentibus eâ, aut aliud veſtis genus nuditatem quandoque operiebat: atque hic inter ipſos familiaris mos fuit, uti & Braccas contemnere. Qui verò tibias veſtitas amabant, ſeu veſtire cogebantur, perones, ocreas, udones, cothurnos adhibere conſueverunt (nos *Stivali*, *Stivaletti*, *Burzacchini* appellamus), e quibus tegumentis nonnulla a pede uſque ad ſuras, ſeu medium crus, alia uſque ad genu, & ſupra etiam protendebantur. Et ex his nonnulla Calcei pars erant. Apud alios Feminalia ipſa, ſive, ut melius dicam, Braccae uſque ad talos & calceum deſcendebant. Orientis praecipue Populi, Septentrionales Barbari, Hungari, & alii, poſtremo hoc tibiarum amictu uſi deprehenduntur. Langobar-

bardi verò, uti ſcribit Paulus Diaconus Lib. 4. Cap 23. *Coeperunt Hoſis* (Stivali) *uti, ſuper quas equitantes Tubrugos* (ſeu *Tubrucos*) *birreos mittebant; ſed hoc de Romanorum conſuetudine traxerunt*. Utebantur ergo antea Romani *Tubrugis*, qui fuiſſe cenſentur Du-Cangio ocreae laneae coriaceis ocreis ſuperinductae. Iſidoro autem *Tubruci* ita appellati, *quod tibias braccaſque tegant*. Qui etiam addit (ut Voſſius ſe in MStis legiſſe ſcribit) *Tubraci, quod a bracis ad tibias uſque perveniant*. In Columnae Trajanae ectypo viſuntur Barbari braccis uſque ad tibias demiſſis. Ab *Hoſis* Italica vox *Uſatti* manavit, quae idem ſignificat. Quidquid fuerit, nihil horum nos ducit ad agnoſcendum apud veteres Tibialium noſtrorum uſum & artem. Quaecumque enim apud eos crurium tegumenta occurrunt aut ex corio, aut ex pellibus, pannove aut telâ confutis, & plerumque laxa, neque totius cruris figurae coaptata. Lubentius quoque in eam opinionem concedo, quod animadverterim, Romanos, ſi quando aut frigoris arcendi, aut luxus, aut aegritudinis cauſsâ crura amiciebant, in uſu tantummodo habuiſſe *Faſcias*, ſive *Faſciolas*, quas artificioſe circum tibias ducebant. Laneae, lineae, fortaſſis etiam ſericae adhibebantur: qui tamen mos veluti luxus & delicatae vitae indicium ab auſteris Romanis minime probabatur. Quinctiliani Lib. XI. Cap. 3. verba ſunt: *Palliolum, & Faſcias, quibus crura veſtiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, ſola excuſare poteſt valetudo*. Horatius quoque Satirâ 2. nominat

- - - - - - - - - - *inſignia morbi*
Faſciolas, cubital, focalia. - - -

A Verùm Romani ſenſim & ipſi didicere, vel ipſo Auguſto Caeſare imperante, crura tegere hiſce Faſciolis, & Feminalibus uti. Frigus praecipue ad veterèm ſeveritatem aut conſuetudinem deponendam auctor eis fuit. Suetonio teſte Cap. 82. Auguſtus *hyeme quaternis cum pingui toga tunicis, & ſubucula & thorace laneo, &* B *feminalibus, & tibialibus muniebatur*. Subintellige *Faſciis Tibialibus*, & *Faſciis aut Braccis feminalibus*. Serius tamen Romani Braccas, Barbaris familiares admiſerunt. De hiſce audiendus Sanctus Hieronymus in Cap. 3. Danielis: *Pro Braccis, quas Symmachus* ἀναξυρίδας *interpretatus eſt, Aquila & Theodotio Saraballa dixerunt;* C *& non, ut corrupte legitur, Sarabara. Linguâ autem Chaldaeorum Saraballa crura hominum vocantur, & tibiae: &* ἱμανύμω; *etiam Braccae eorum, quibus Crura teguntur & Tibiae; quaſi Crurales & Tibiales appellatae ſunt*. Erant *Faſciae crurales*, erant & *pedules* ad pedes tantùm veſtiendos: quae vox *Pedule* adhuc in Italia perdurat, com- D muniori vocabulo apud nos dicta *Scappino*. Ulpianus propterea in l. *argumento* 25. ff. *de Auro argento*, commemorat *Faſcias crurales*. Nam & qui antiquitus nondum tibiis operimenta quaeſierant, jam *Faſciis* pedes contegebant, calceumque ſuper eas inducebant. Lampridius in Alexandro Severo: *Donavit & ocreas, & braccas,* E *& calceamenta inter veſtimenta militaria*. Habes *Braccas* jam in uſum adductas inter milites Romanos. Ipſe verò Alexander Auguſtus *Faſciis ſemper uſus eſt. Braccas albas habuit, non coccineas, ut prius ſolebant*. Hoc eſt *Faſciis* pedulibus, & fortaſſis etiam cruralibus uſus eſt. Atque hic mos diutiſſime poſtea perſeveravit apud volentes crurum nativam venuſtatem

ſervare, quam ocreae, aut braccae demiſſae opprimebant. Immo & apud Barbaros eaedem Faſciae in uſu fuere. Teſte eodem Paullo Lib. prim. Cap. 24. Langobardi, antequam in Italiam deſcenderent *ſuris inferius candidis utebantur Faſciolis*. In ectypis autem Columnae Trajanae, ac in aliis antiquorum monumentis, Romanorum crura integumentum aliquod praeſerre videntur. Seriùs etiam Eginharto teſte, Carolus Magnus *Faſiolis crura, & pedes calciamentis conſtringebat*. Vide apud Baluzium Tom. 2. Capitular. pag. 1276. effigiem Caroli Calvi, cui adſtant Magnates, ejuſmodi Faſciolis tibias ambientibus. Attamen praeter *Faſcias Tibialia* Eginhartus uſurpata a Carolo Magno ſcribit. Quod minime diſſimulandum.

Et ſane alius tegendi crura ritus invectus a Francis. Nempe *lineâ* telâ eas veſtiebant, & hanc *Tibiale* appellabant: tum *Faſciolas* ſuper Tibiale, & ſuper omnia Corrigias inducebant, ut aptarent, conſtringerentque telam ad tibias. Audi Monachum Sangallenſem Lib. prim. Cap. 36. de Reb. geſt. Caroli Magni, ubi veterum Francorum veſtimenta deſcribit. *Erat*, inquit, *antiquorum ornatus vel paratura Francorum, calciamenta forinſecus aurata, corrigiis tricubitalibus inſignita. Faſciolae crurales vermiculatae, & ſubtus eas tibialia ac coxalia linea, quamvis ex eodem colore, tamen artificioſiſſimo opere variata, ſuper quae & Faſciolas in crucis modum intrinſecus & extrinſecus, ante & retro, longiſſimae illae corrigiae tendebantur. Deinde camiſia glizzina. Poſt haec baltheus ſpatae colligatus. Quae ſpata primò vaginâ fageâ, ſecundò corio qualicumque, tertiò linteamine candidiſſimo cerâ lucidiſſimâ roborato ita cingebatur, ut per medium Cruciculis eminentibus ad peremtionem Gentilium auraretur. Ultimum habitus eorum erat pallium canum, vel ſaphyrinum, quadrangulum, duplex, ſic formatum, ut quum imponeretur humeris, ante & retro pedes tangeret, de lateribus verò vix genua contegeret. Tum baculus de arbore malo, nodis paribus admirabilis, rigidus & terribilis cuſpide, manuali ex auro vel argento, cum caelaturis inſignibus praefixo, portabatur in dexterâ.* Haec ille, cujus prolixa verba attuliſſe me non poenitet. Apollinaris quoque Sidonius tum Lib. 8. Epiſtol. 11. tum Carmin. 2. *Vincula* memorat, quibus Faſciae a pedibus deductae *per crura* decurrebant. Ita in Concilio Cloveshovenſi Anno DCCXLVII. Cap. 38. de Monachis ſtatuitur: *Nec imitentur Saeculares in veſtitu crurium per Faſciolas*. Iſtarum autem uſus ne Seculo quidem Chriſti X. & XI. deſierat. Nam in antiquioribus Cluniacenſis Monaſterii Conſuetudinibus, circiter Annum MLXX. ab Uldarico Monacho collectis, & a Dacherio editis Lib. 3. Cap. 11. *Faſciolae* Monachis permittuntur *propter tibias infirmantes*. Sed neque eodem Seculo Chriſti XI. meliorem artem conficiendi caligas excogitaſſe Occidentales Populi videntur. Sub initium ejuſdem Seculi Sanctus Eremita Symeon, qui miraculis clarus Anno MXVI. vivere deſiit, ſepultus in Benedictinorum Monaſterio Padolironenſi, ut habetur in ejus Vita apud Mabillonium Secul. VI. Benedictin. Part. prim. pag. 161. dum ad Bonifacium Marchionem pergeret, caligas ſuas pauperi nudis cruribus, rigente hyeme, incedenti donavit. Miratus Marchio ſancti viri caritatem, *confeſtim duas hircorum pelles afferri, inde ſibi alias conſui fecit*. Ac proinde

de

de reſtat, ut agnoſcamus tandem, A inventum Tibialium noſtrorum deberi Seculis poſterioribus. Nullius negotii ars nunc illa nobis videtur, quod eam nulla poene mulier ignoret. Verùm invenire ipſam primùm, arduum plane fuit, quum difficile hominibus ſuccurreret ratio efformandi continuatum ſacculum, ut ita dicam, ſpiſſi retis ad inſtar, ex la- B neo, lineo, aut ſericeo filo, qui ſimul tibias bene conveſtiret, frigusque arceret, atque ita ſe ultro ex ſua laxitate cum tibiis componeret, ut nihil ex earum venuſtate & formà deperiret. Difficilius etiam caligas ipſas in textrino conficere: quod tamen poſtremis hiſce temporibus adinventum in uſu eſſe coepit. Sunt in- C numera alia inventa, quae ad inſtar ovi, quod Columbus ſtare in laevigata tabula docuit, nunc omnes nos novimus, neque tantillum miramur, at ad inveniendum impares & nos olim fuiſſemus. Quid obvium magis, quàm *Staffae*, ſive *Stapedes*, *Stapiae*, ac *Stapedae*, quarum ope nunc facile in equum inſilimus, & in quibus equitantium pedes conſiſtunt & quieſcunt? Ignorarunt antiqui Romani, ut nemo nunc Eruditorum negat. Eis ſaltu aſcendere equos opus fuit, aut lapide, ſive ſtipite alto pro ſcala uti, aut *Stratorem* adhibere, qui ad ſcandendum equum auxiliares manus praeberet. Pendula inſuper crura ac pedes in longa equitatione dolebant, erantque morbis nonnullis obnoxia. Subſequentium Saeculorum induſtria ejuſmodi ſubſidium & commodum, ac tam facili arte, nobis peperit.

DE MILITIA
SECULORUM RUDIUM
IN ITALIA.
DISSERTATIO
VIGESIMASEXTA.

DISSERTATIO VIGESIMASEXTA.

EX quo barbaricae Septemtrionis Nationes Seculo Aerae Chriſtianae Quincto Italiam ſibi ſubdidere, nulla dubitatio eſt, quin antiquos Militiae ſuae mores ſecum advexerint, atque heic propagarint. Gothis ſub Juſtiniano I. Auguſto hinc depulſis, per aliquot annos iterum heic floruit diſciplina militiae Romanae & Graecae. At ſuccedentibus in dominatione Langobardis, ac ſubinde Francis, atque Germanis, rurſus per Saecula multa res militaris in Italia ab illarum gentium inſtitutione pependit. Veri tamen ſimile eſt, barbaros heic conſtitutos ſcientiae ſuae militari aliqua addidiſſe, accepta tum ab indigenis, atque a veterum Romanorum reliquiis, tum a Graecis, qui diu Exarchatum Ravennatem ac Romam ipſam tenuere, ac diutiſſime Calabris, aliiſque Regni nunc Neapolitani maritimis Urbibus imperarunt. Erant iis, non ſecus ac aliis gentibus eadem ferme arma, non minus ad ſe tuendos, quàm ad hoſtes offendendos opportuna, ut gladii, acinaces, fundae, miſſilia, clavae, lanceae, arcus & ſagittae, clypei, galeae, loricae, o-

A creae, & reliqua hominum armatura. Carolus Magnus in Lege XVII. inter Langobardicas praecepit, *ut nullus extra Regnum noſtrum Bruneas* (ideſt *loricas*) *vendere praeſumat*. Idem quoque Lege 163. vetuit, *ne arma & bruniae* venumdarentur extra Regnum. Etiam Lex 20. eſt *de armis intra patriam non portandis*, *ideſt*
B *ſcutis*, *lanceis*, *& loricis*. Nonne & ibi legendum *extra Patriam?* Sed vide, quae adnotavi ad Legem 42. Pippini Italiae Regis. Tentoria pariter apud eos in uſu fuere, uti & communia Romanis & Graecis inſtrumenta fere omnia ad Urbes oppugnandas. Ermoldus Nigellus Libr. prim. de Reb. geſt. Ludovici Pii,
C Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. obſidionem Barchinonenſem deſcribens, haec habet:

Ariete clauſtra terunt: undique Mars reſonat.
Machina nulla valet murorum frangere poſtes.

D Infra etiam addit:

Machina denſa ſonat: pulſantur & undique muri;
Crebra ſagitta cadit, vi funda retorta fatigat.

Au-

Auctor Vitae ejuſdem Ludovici Auguſti apud Du-Cheſnium narrat, Anno DCCCVIII. obſidionem Tortoſae inſtitutam. *Quo perveniens Ludovicus Rex, adeo illam arietibus, mangonibus, vineis, & ceteris inſtrumentis laceſſivit & protrivit muralibus, ut Cives illius a ſpe deciderent, infractoſque ſuos adverſo marte cernentes, claves Civitatis traderent*. Fortaſſe pro *Mangonibus* ſcriptum fuerit *Manganis*. Haec enim vox apud antiquos uſitatior fuit ad deſignanda tormenta, a quibus lapides projiciebantur in Civitates obſeſſas. Miſcellae Auctor Lib. 21. de Leonis Iſaurici rebus agens ſcribit, impio militi, *a lapide tranſmiſſo ex Mangone* contritum caput fuiſſe. Illic etiam ſcriptum puto *ex Mangano*: nam Theophanes in Chronographia, quam Auctor Miſcellae Latinam facit, habet ὑπὸ λίθου τοῦ ἐκ τοῦ Μαγγανικοῦ πεμφθέντος, ideſt *ex manganico*, ſupple *tormento*, niſi & ibi ſcriptum fuerit ἐκ τοῦ μαγγάνου. Idem quippe Hiſtoricus ad Annum XIII. Conſtantii Auguſti memorat μάγγανα τὰ παντοῖα, *Mangana omnis generis*. Paullo quoque Diacono teſte Lib. 6. Cap. 20. de Geſt. Langobardor. Aripertus Rex *Bergamum obſedit, eamque arietibus, & diverſis belli machinis oppugnans, mox cepit*. Ita & Ludovicus II. Auguſtus (uti fidem facit Anonymus Salernitanus in Paralipomen. Cap. 92. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar.) *Civitatem Barim variis machinis expugnare coepit*. Idem verò Cap. 114. obſidionem Salerni deſcribens, eodem Ludovico imperante factam ſcribit; Agarenos *Machinam, quam nos Petrariam nuncupamus, conſtruxiſſe mirae magnitudinis, ut turrim unam atterrerent*. Addit Chriſtianos *in eâdem turri illico Machinam* alteram *conſtruxiſſe*. Ergo vox *Mangana* a *Machina* voce Graecâ & Latinâ manaſſe videtur.

A Antiquorum quoque ordinem in militia regenda ſervavere Boreales Nationes Italiae dominantes. Etſi in earum exercitu nulla mentio occurrat Legionum, Turmarum, Manipulorum, Cohortium, aliorumque hujuſmodi Romanorum nominum, nihilo tamen ſecius ordo non deerat, & copiis varii ductores ſubalterni
B praeficiebantur. Erat ſupremus Dux belli, tum alii Duces minores, alter alteri gradu & auctoritate antelatus. *Centenarii*, quaſi *Centuriones*, centenis militibus praeerant. *Millenarii* millenis. *Comites* univerſum Populum, ex Urbe & agro ſuo coacervatum, in bello ductabant. *Gaſtaldii* idem praeſtabant. Erant etiam *Ve-*
C *xilliferi*, ſive *Signiferi*. Agnellus in Vitis Pontific. Ravennatum, Tomo II. Rer Italicar. auctor eſt Cap. 3. Vitae Sancti Felicis, ineunte Seculo VIII. a Ravennate Populo delectum fuiſſe ducem belli Georgium Johannicii filium in ſeditione oborta contra Graecos. Ille verò ad excubias armatam gentem locaturus, *diviſit*
D *Populum in undecim partes. Duodecima verò pars Eccleſiae eſt reſervata. Unuſquiſque miles ſecundùm ſuam militiam & Numerum incedat. Ideſt Ravenna, Bandus primus, Bandus ſecundus, Bandus Novus, Invictus, Conſtantinopolitanus, Firmans, Laetus, Mediolanenſis, Veronenſis, Claſſenſis. Partes Pontificis cum Clericis, cum honore dignis,*
E *& familia, & Stratoribus, vel aliis ſubjacentibus Eccleſiis. Et haec ordinatio permanet uſque in praeſentem diem*. Ita Agnellus circiter Annum Chriſti DCCCXL. ſcribebat. Ergo in undecim turmas ſive legiones aut cohortes (*Numeros* ii appellabant) partitus eſt Dux Ravennatem Populum. Uti nunc legionibus, quas *Reggimenti* appellamus, ſuum peculiare no-

nomen inditur, ita & tunc factum videmus. *Bandus* tunc nuncupabatur legio a Bando, hoc eſt Vexillo, quod poſtea a Germanis appellatum fuit *Fano*, *Standardum*, *Guntfanonum*, Italice *Confalono*, *Confalone*, *Gonfalone*, & ab Oſtienſi *Inſigne*, unde uſitata vox *Inſegna*, uti & *Pennone* Gallicâ & Anglicâ voce. Audi Paullum Diaconum de Geſt. Langobardor. Lib. prim. Cap. 20. *Tato Rodulfi Vexillum, quod Bandum appellant, ejuſque galeam, quam in bello geſtare conſueverat, abſtulit.* Hinc nata Italica vox *Bandiera*; & *Bandae* etiam appellata a noſtris fuere agmina militum. Et ſerâ quidem antiquitate commendatum fuit vocabulum *Bandus* pro Vexillo. Procopius enim Lib. 2. Cap. 2. Vandal. commemorat τὸ σημεῖον, ὃ δὴ Βάνδον καλῦσι Ῥωμαῖοι, *Vexillum, quod Romani Bandum appellant.* Ut propterea aſſentiri non poſſim doctiſſimo Du-Cangio, vocem hanc arceſſenti a *Banno*: quod nomen longe ſeriùs Italia in uſu habere coepit. Neque certa Salmaſii ſententia deducentis hanc vocem e Latino *Pandum*. Ceterum aliis vocabulis Vexilla militaria barbarici aevi, e diverſâ eorum figurâ, donata ſunt, eaque nomina occurrunt etiam in Italica Hiſtoria, nempe, ut dixi, *Confaloni*, *Inſegne*, *Pennoni*, *Pennoncelli*, *Stendardi &c.* Interea conſtat, olim quoque exercitum ordinatum fuiſſe in *Agmina*, in *Scaras* (unde noſtrum *Schiera* manavit) in *Cuneos*, in *Cohortes*, aliaſque minutiores portiones peditum & equitum ſub ſuis ductoribus. Proinde Rotharis Rex in Lege 6. Langobardor. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. edictum hoc promulgavit: *Si quis foris in exercitu ſeditionem levaverit contra Ducem ſuum, aut contra eum, qui ordinatus eſt a Rege ad exercitum gu-*

A *bernandum, animae ſuae incurrat periculum.* Ejuſdem quoque Regis Leges 20. & 21. cum ſequentibus proſtant, in quibus militarium Ducum mentio habetur. Hi Duces poſtea appellati *Capitanei*, voce deductâ non a *Catapanis* Graecorum in Italia Praefectis, ſed quod *capita* militarium copiarum eſſent. Haec autem in antiquis
B Francorum Annalibus, aliiſque medii aevi monumentis occurrit. Perantiqua vox eſt *Cataneus*, quae tamen idem ſignificat, & eſt breviatio vocis *Capitaneus*. Neque enim ulla mihi dubitatio eſt, quin temporibus iis unuſquiſque Regum ac Principum certas & conſtantes aliquot militum turmas ſemper aleret, quibus aut ſti-
C pendia numerarentur, aut annona ſufficiens conferretur, ut non ſolùm Praetorianos haberent, ad ſui corporis ac Palatii tutelam conſtitutos, ſed etiam excubias in Arcibus, & praeſidia ad quemcumque belli aut ſeditionis motum expedita & prompta. Ceterum, quod accurate nobis animadvertendum eſt, quoties contra
D hoſtes bellum inſtabat, tunc mos fuit, univerſum paene Populum ad arma excitare. Hoc autem appellabant, *in Exercitum*, vel *Hoſtem bannire*. *Hoſtis* quippe idem olim fuit, atque *exercitus*, quòd exercitus ipſe cogeretur, ut in Hoſtes procederet. Quàm rigide heic ageretur, prodit nobis altera Lex Langobardica, quae aucto-
E rem habet Liutprandum Regem. Is ergo Lib. 6. Lege 29. nullum hominem militiae deſtinatum, *quando in exercitum* ambulare neceſſe fuerit, immunem ab expeditione facit. Excipit tantummodo ſex homines *unum caballum habentes*, quorum tamen equos jubet uſui futuros *Judicibus*, hoc eſt Comitibus, *ad ſaumas ſuas*. *De minoribus etiam hominibus, qui nec ca-*

caſas nec terras habent, *decem* excipit, qui Judici *faciant per hebdomadam unam tres operas*, *uſque dum ipſe Judex de exercitu revertatur*. *Scultaſiis*, ideſt minoribus Judicibus, dimittuntur tres homines, equum habentes, & quinque de minoribus. *Saltariis* accipere ſibi unum equum licebat, & unum *de hominibus minimis*. Pauci iſti homines excepti, uti videtur, domi ſinebantur eſſe, dum reliqui militarent. Hoc tamen pro certo non ſtatuo: neque enim ſatis conſtat, quis illius Legis ſit ſenſus. Quod ſi opineris, ipſos in exercitum proceſſiſſe, certe perrexerint, non ut militarent, ſed ut ſarcinas Comitis, aut Sculdaſcii, aut ſaltarii ſuis equis veherent, eiſque famularentur, dum ab expeditione reverterentur. Illud extra controverſiam eſt, ſi plures quàm ſupra excepti ex iis, *qui ad exercitum ambulare debent*, quiſquam dimiſiſſet *ſine Regis permiſſu aut juſſione*, *guidrigild ſuum* in ſacro Palatio componere cogebatur.

Heic autem ſciſcitetur quiſquam, num revera quiſquis aptus fuit ad arma ferenda, conſcribebatur Miles, & ad exercitum proficiſci cogebatur? Neque enim, inquies, prudentis Regis fuiſſet, Urbes & Caſtella praeſidio ac defenſore quocumque exhaurire: atque impietatem redoluiſſet, miſeras mulieres paene univerſas ac infantes, viris ſuis privatas, in incommoda intoleranda conjicere. Praeterquamquod agrorum cultura & meſſis, ubique peſſum iiſſet. Ad haec tot viros ad militiam idoneos vel tunc Italia nutriebat, ut quoslibet adigere voluiſſe ad arma capienda, immanem nimis copiarum numerum reddidiſſet, undè plerumque plus detrimenti quàm utilitatis effluere conſuevit. Haec & ego ante oculos habeo, quae me a credendo avertunt, quando aliqua oboriebatur belli neceſſitas, accitam fuiſſe ad exercitum univerſam gentem. Et quamquam multa ignoremus, excogitare tamen licet, Langobardos Reges adhibuiſſe in delectu militum moderationem, qualem exigebat prudens Populorum regimen. Neque diſſimilis fortaſſe ab illa fuerit, quam nobis exhibet *Conſtitutio promotionis exercitus* Beneventum versùs, facta a Ludovico II. Imperatore circiter Annum DCCCLXVI. Hanc non ſine mendis quibuſdam edidit Peregrinius, & recuſam habes Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 264. Ibi *quicumque de mobilibus Widrigild ſuum habere poteſt*, *pergere in hoſte* jubetur. Ideſt, ut conjicio, cui tantum eſt fortunarum mobilium, ut poenam inobedientiae perſolvere poſſit, is ad exercitum pergat. *Qui verò medium Widrigild habet*, *duo juncti in unum qualitatem inſtruant*, *ut bene ire poſſint*. *Pauperes verò perſonae ad cuſtodiam maritimam*, *vel patriae pergant*, *ſi pluſquam decem Solidos habet de mobilibus*. Quibus ex verbis exceptionem primam habemus; pauperes enim ad cuſtodiam patriae dimittebantur. Sequitur altera: *Qui non plus quàm decem Solidos habet de mobilibus*, *nil ei requiratur*. Accedit tertia: *Si pater unum filium habuerit*, *& ipſe filius utilior patre eſt*, *inſtructus a patre pergat*. *Nam ſi pater utilior eſt*, *ipſe pergat*. Neque heic conſiſtit moderatio generalis praecepti; Quarta enim exceptio ſubſequitur his verbis: *Qui duos filios habuerit*, *quicumque ex eis utilior fuerit*, *ipſe pergat*; *alius autem cum patre remaneat*. *Quod ſi plures filios habuerit*, *utiliores omnes pergant*; *tantùm unus remaneat*, *qui inutilior fuerit*. *De fratribus indiviſis*, *ſi duo fuerint*,

rint, ambo pergant. Si tres fuerint, unus, qui inutilior apparuerit, remaneat. Ceteri pergant. Si plures quoque omnes utiliores apparuerint, pergant: unus inutilior remaneat. En ergo quot ab expeditione ſuſcipienda immunes olim forent. Addit Imperator, nulli excuſationi locum ſuperfuturum, niſi quod *Comes in unoquoque Comitatu unum relinquat, qui eumdem locum cuſtodiat, & duos cum uxore ſua*. Epiſcopis quoque praecipiebatur, ne *ullum Laicum*, hoc eſt, ullum Vaſſallum ſuum, ab exercitu eximerent. Praeter viros hactenus recenſitos, quibus licebat a militari expeditione vacare, monendus eſt Lector, *Servos* quoque ab eo onere exceptos fuiſſe. Uti in Diſſertatione XIV. *de Servis* animadverti, honoris loco habebatur poſſe nomen dare militiae. Itaque excludebantur ab ejuſmodi honore, quamquam multis ingrato, Servi, nempe vile hominum genus, atque ad illum Liberi tantùm homines admittebantur. Abhorruerunt ipſi quoque Romani & Graeci olim ab adhibendo Servorum praeſidio in bellis, ne gentem abjectam ſibi parem facerent, eorumque enormis numerus, animis grandibus conceptis, in ſeditionem aliquando erumperet, aut ad hoſtes recuperandae libertatis cauſsâ facile deficeret. Bellum Servile Romanorum jam Eruditi norunt. Sed & Sarmatae (nunc *Polacchi*) circiter Annum Chriſti CCCXXXIV. Idatio teſte in Faſtis, & Euſebio in Chronico, quum a Scythis (nunc *Tartari*) bello graviſſimo vexarentur, Servis ſuis arma dedere. Scythis profligatis, Servi in Dominos arma vertentes, eos e ſedibus ſuis deturbarunt, ita ut trecenta fere millia Sarmatarum miſtae aetatis & ſexus profuga apud Conſtantinum Magnum

A ſeſe receperint, qui eos per Thraciam, Macedoniam, atque Italiam diviſit. Simile facinus de Servis Scythis habes apud Juſtinum. Quare fas certe fuit dominis ad famulitium vel in bello uti Servis ſuis: at nefas erat eos milites conſcribere atque habere. Ac proinde conſuevere Liberi homines, pleroſque ex illis domi di-
B mittere, tum ad culturam agrorum; tum ad familiae ſuae commodum ac tutamentum, dum ipſi e militia regrederentur. Quod ſi neceſſitas ſuaſit, ut arma Servis traderentur ad militandum, & ad exercitum deducerentur, Libertate antea donabantur. Id Romanos difficillimis temporibus praeſtitiſſe novimus. Sed &
C idem Langobardos egiſſe, auctor eſt Paullus Warnefridi de Geſt. Langobardor. Lib. prim. Cap. 13. de iis ſcribens: *Ut bellatorum poſſint ampliare numerum, plures a ſervili jugo ereptos ad Libertatis ſtatum perducunt*. Hoc autem Langobardi egerunt, quippe hominum genus ultra quàm credimus decoris avidum, ac nobilitatis ſuae acerrimi cuſtodes. At Wi-
D ſigothi, ſub quorum jugo Hiſpania olim, & Galliarum pars gemebant, minus delicatos ſeſe hac in re praeſtitere. In eorum Legibus Lib. 9. Tit. 2. l. 9. haec habentur: *Nunc verò quia de generali omnium progreſſione praediximus, reſtat ut de progreſſorum virtute vel copiis inſtitute ponamus. Et ideo id decreto ſpeciali decernimus, ut*
E *quiſquis ille eſt, ſive ſit Dux, ſive Comes, atque Gardingus, ſeu ſit Gothus, ſive Romanus, necnon ingenuus quiſque, vel etiam manumiſſus, ſeu etiam quilibet e Servis Fiſcalibus, quiſquis horum eſt in exercitum progreſſurus, decimam partem Servorum ſuorum ſecum in expeditionem bellicam ducturus accedat: ita ut haec ipſa pars decima Servorum*

non in armis exiſtat, ſed vario armorum genere inſtructa appareat. Sic quoque ut unuſquiſque de his, quos ſecum in exercitum duxerit, partem aliquam Zavis (*Giacco* nos appellamus thoracem, e maculis ſeu catenulis ferreis contextum. *Zaba* pro *Loricae* ſpecie occurrit etiam apud Graecos) *vel Loricis munitam, pleroſque verò ſcutis, ſpatis, ſcramis,* (ſpathis nempe latioribus) *lanceis, ſagittiſque inſtructos, quoſdam etiam fundarum inſtrumentis, vel ceteris armis, quae noviter forſan unuſquiſque a Seniore vel Domino ſuo injuncta habuerit, Principi, Duci, vel Comiti ſuo praeſentare ſtudeat.* Pro *non in armis exiſtat*, lego *non inermis exiſtat:* id enim poſcunt, quae ſequuntur.

An verò Franci quoque Servis in bello uterentur (quod ex hac lege doctiſſimus Pater Daniel e Societate Jeſu Lib. prim. de Militia Francor. deduci poſſe opinatur) equidem dubitare adhuc pergam, dum luculentior auctoritas accedat. Certe apud Baluzium Tom. prim. pag. 489. Capitularium Reg. Francor. legitur Conſtitutio Caroli Magni *ad exercitum promovendum*, atque ibi edicitur, quinam profecturi ſint; nempe, qui *proprium habent; & caſati Comitum*, ideſt domeſtici Comitum, liberi homines, *& homines*, hoc eſt, Vaſſi, *Regis, Epiſcoporum & Abbatum, qui vel Beneficia, vel propria habent.* Nullum ibi verbum de Servis. Neque Ludovicus Pius de aliis quàm de *Liberis hominibus* ad militiam aptis inquirendum juſſit Anno Chriſti DCCCXXIX. Tomo I. pag. 672. Capitularium: *Jubemus*, inquit, *ut Miſſi noſtri diligenter inquirant, quanti Liberi homines in ſingulis Comitatibus maneant, ut veraciter illos deſcribant, qui in exercitalem ire poſſunt expeditionem.* Repe-

A titum id videas in Capitulari Caroli Calvi Anno DCCCLXIV. Tomo II. pag. 187. Capitular. Guilielmus quoque I. Angliae Rex, Saeculo Chriſti XI. in ſuis Legibus Cap. 65. de manumiſſione Servi agens, ait: *Tradit illi arma libera, ſcilicet lanceam & gladium:* quibus verbis ſatis ſignificat, non licuiſſe antea Servo iis uti
B armis. Nullus autem dubito, quin aliquis interdum e Servis in militiam olim furtim irreperit: ſed reclamantibus dominis ad ſervitium retrahebantur. In Bulla Paſchalis I. Papae pro Archiepiſcopo Ravennate, Tomo II. pag. 220. Rer. Italicar. legitur *Colonos, aut Partiarios, & Servos ſubjacentes parti ſanctae veſtrae Ec-*
C *cleſiae, ad militandum ſubtrahere non liceat. Sed ſi militati fuerint, eos diſcingi, & diſmilitari jubemus.* Denique a ſecularis militiae onere liberi olim fuere, qui in ſortem Domini vocati militiam Eccleſiaſticam profitebantur. Nihilominus vetuſtis Saeculis, potiſſimùm Carolo Magno regnante, in hanc diſciplinae Eccleſia-
D ſticae partem corruptela non modica irrepſit. Erant enim Epiſcopi & Clerici, qui arma induere & proſilire in exercitum religioni ſibi minime ducebant: immo illuc ab ipſis Regibus impellebantur, quod jam multis Regalibus fruerentur, & ad Vaſſallorum onera crederentur obſtricti. Vide infra Diſſertationem LXX. *de*
E *Cleri immunitate.* Piſtorienſem Chartam vidi Anno DCCCXII. ſcriptam, in qua Ildepertus Abbas ſaepe cogebatur *ire in hoſte*, ideſt *andare alla guerra*. Uti jam oſtendit clariſs. Thomaſſinus Part. 3. Lib. prim. Cap. 40. de Beneficiis, multis Legibus & Canonibus itum eſt obviam perverſae huic conſuetudini. Digna eſt, quae legatur in Tomo 8. Concilior. Labbei

bei pag. 1162. ſupplicatio Populi ad Carolum Magnum, *ne Epiſcopi deinceps, ſicut hactenus, vexentur hoſtibus; ſed quando nos in hoſtem pergimus, ipſi propriis reſideant in Parochiis.* Pone ſequitur illic decretum ejuſdem Caroli, qui praeſertim *Apoſtolicae Sedis hortatu*, eximit Sacerdotes quoſvis ab onere pergendi in hoſtem, inter cetera ſcribens: *Haec vero Galliarum, Spaniarum, Langobardorum, nonnullaſque alias gentes, & Reges earum feciſſe cognovimus, qui propter praedictum nefandiſſimum ſcelus nec victores exſtiterunt, nec patrias retinuerunt.* Paulini etiam ſanctiſſimi Patriarchae Aquilejenſis Epiſtola, ad eumdem Carolum Magnum data legitur Lib. 7. Miſcellaneor. Baluzii, in qua eum rogat, *ut liceat Domini Sacerdotibus militare in ſolis caſtris Dominicis*, ac ingentia incommoda & ſcandala recenſet, quibus obnoxius erat Clerus ad militiam coactus. Sed non eo ſucceſſu, quem boni & pii optaſſent, praeciſus eſt mos deteſtandus. Nam ſub Ludovico Pio, ejuſque filiis ac nepotibus is rurſus invaluit. Ermoldus Nigellus Anianenſis Abbas Lib. 4. de Reb. geſt. Ludovici Pii, Part. II. Tom. II. Rer. Italicar. pag. *64*. bellum narrat ſuſceptum contra Populum minoris Britanniae, ſeque illi interfuiſſe, & amice a Pippino Rege ſe irriſum teſtatur.

A *Huc egomet ſcutum humeris enſemque revinctum*
Geſſi: ſed nemo me feriente dolet.

Pippin, hoc aſpiciens, riſit, miratur, & infit:
Cede armis, Frater. Litteram amato magis.

B Repetamus nunc Ludovici II. Conſtitutionem praelaudatam de promovendo exercitu ad partes Beneventi. Ibi Abbates & Abbatiſſae jubentur duntaxat *pleniſſime homines ſuos dirigere*, hoc eſt Vaſſallos ſuos. Ad Epiſcopos quod attinet, niſi manifeſta aegritudine prohiberentur, ad militiam & ipſi advocabantur: *Si Epiſcopus* (ſunt ejus verba) C *abſque manifeſta infirmitate remanſerit, pro tali negligentia ita emendetur &c.* Subſequenti quoque Seculo deprehenditur Otto Magnus Auguſtus ipſos compuliſſe ſacros Antiſtites ad bellicam expeditionem, quoties neceſſitas poſcebat. Cujus rei teſtem habeo Diploma Wormatienſi Epiſcopo Hannoni D ab ipſo conceſſum, in quo haec verba leguntur: *Nec ab hominibus ipſius Eccleſiae hoſtilis expeditio requiratur, niſi quando neceſſitas utilitati Regum fuerit, ſimul cum ſuo Epiſcopo pergant.* Diploma iſtud, quandoquidem neſcio, an aereis typis hactenus commendatum fuerit, nunc integrum depromere ſtatui.

Privilegium immunitatis Epiſcopo Wormatienſi Hannoni conceſſum ab Ottone I. Magno Auguſto, Anno 965.

In nomine Sancte & individue Trinitatis. Otto divina favente clementia Imperator Auguſtus. Dignum igitur cenſemus, ut quoniam exaltatio Eccleſiarum ſalus Regum vel Imperatorum & E *ſtabilitas creditur eſſe Regnorum, ſublimitas Imperialis in eo, quod eſt ſui officii, ſtudere non recuſet; quin potius decreta anteceſſorum ſuorum Regum videlicet aut Imperatorum eiſdem Dei & Ec-*

Eccleſiis divini cultus amore conceſſa, ſua etiam auctoritate roboret & confirmet. Unde notum eſſe volumus omnium fidelium noſtrorum tam preſentium quam futurorum induſtrie, qualiter vir venerabilis Hanno *Sancte* Wormatienſis, vel Wangionenſis Eccleſie Epiſcopus *noſtram adiit ſublimitatem, ferens ſecum Carthas ſeu Precepta Regum vel Imperatorum Chriſtianiſſimorum videlicet anteceſſorum noſtrorum, in quibus continebatur, ipſam Sedem cum Eccleſiis, Cellulis, Vineis, ac Villis, vel rebus omnibus illuc aſpicientibus pleniſſima defenſione & emunitatis eorum tuitione ſemper fuiſſe munitam. Procuravitque, ut nos ob ſpem divine remunerationis ſimilia concederemus, & confirmationem noſtre auctoritatis impertiremus. Nos verò divino tacti amore pro ſtatu & incolumitate Regni vel Imperii noſtri, pro ſanitate etiam noſtra, dilecteque* conjugis noſtre Adelheadis, filiique noſtri *kariſſimi* Ottonis, *pie illius petitioni aſſenſum prebuimus & in omnibus, ſicut petiit, obedivimus. Ita ſane, ut Wangionenſis Sedes vel Eccleſia ſub perpetua Regie vel * Imperatores emunitatis defenſione cum Eccleſiis in Lobotemburg, vel Wimpina conſtructis conſiſtat: nulluſque Judex publicus, vel quislibet ex Judiciaria poteſtate, vel aliquis ex noſtris ſancteque Dei Eccleſie fidelibus, preſentibus ſcilicet & futuris, in Eccleſias vel Parochias, Cellas aut loca vel agros, ſeu reliquas poſſeſſiones predicte Sedis, vel Eccleſie Wangionenſis in honore Sanctorum Apoſtolorum Petri & Pauli conſtructe, quas hactenus juſte & rationabiliter poſſediſſe viſa eſt in quibuslibet pagis vel territoriis ſitas, vel quidquid ibidem tam a nobis quàm ab anteceſſoribus noſtris, ſeu ceteris fidelibus quoquo modo propter amorem divinum collatum eſt, vel que deinceps in jus ipſius Eccleſiae ſuperna pietas addere vel amplificare voluerit, ad cauſas audiendas, vel Freda, ſeu Thelonia exigenda, aut Manſiones vel Paratas faciendas, aut Fidejuſſores tollendos, aut ullas redibitiones illicitas requirendas, aut ad homines ipſius Eccleſie tam ingenuos quam & Servos diſtringendos, ingredi audeat, vel quid exigere ullo tempore preſumat.* Nec ab hominibus ipſius Eccleſie hoſtilis Expeditio requiratur, niſi quando neceſſitas utilitati Regum fuerit, ſimul cum ſuo Epiſcopo pergant. *Quidquid autem de rebus prefate Eccleſie Fiſcus ſperare poteſt, totum nos pro noſtre mercedis incremento predicte Eccleſie concedimus, ut pro omnibus temporibus in perpetuos uſus ipſius Eccleſie, Deoque ibi famulantium proficiat; quatenus pro noſtra, dilecteque Conjugis noſtre, noſtreque prolis ſalute, vel pro ſtabilitate Regni vel Imperii noſtri illos jugiter exorare delectet. Et ut hec emunitatis noſtre confirmatio rata & probabilis exiſtat, volumus & firmiter jubemus, & anteceſſorum noſtrorum decreta ſive ſtatuta ſuper ejuſdem Eccleſie rebus noſtra auctoritate probamus, roboramus, & confirmamus. Et ut hoc authoritatis noſtre Preceptum firmum ac ſtabile permaneat, Cartam hanc conſcribi, & anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus, quam & manu propria ſubtus firmavimus.*

Ludolfus Cancellarius ad vicem Wilhelmi Archicancellarii recognovit.

Data V. Kalendas Decembris, Anno Dominice Incarnationis DCCCCLXV. Indictione IX. Anno Regni Domni Ottonis XXXI. Imperii verò IV.

Actum in Walabuſon, in Dei nomine feliciter. Amen.

Immo quum duo alia antiquiora Diplomata ad eamdem Wangionum, ſive Wormatiae Eccleſiam & Urbem ſpectantia praeſto mihi ſint ea quoque proferre mihi liceat in Eruditorum commodum, ſi fortè nondum evulgata fuere. Pri-

Privilegium Ludovici I. Regis Germaniae conceſſum Samueli Epiſcopo Wormatienſi, Anno 856.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Ludovicus divina providente clementia Rex. Si petitiones Sacerdotum Dei ad noſtram notitiam de neceſſitatibus Eccleſiarum ſibi commiſſarum . . . . ad effectum perducimus, hoc nobis incunctanter & ad temporalis Regni ſtatum, & ad eterne beatitudinis incrementa profuturum concedimus. Idcirco omnium Dei noſtrorum fidelium preſentium videlicet & futurorum noverit magnitudo, quia vir venerabilis Samuel Wangionum Urbis Epiſcopus *excellentiam noſtram adiens, querula voce retulit, quod Regie Poteſtatis Procuratores & Exactores atque Comites frequens incommodum ſibi fecerint in rebus & locis ad Wimpinam reſpicientibus. Nos igitur divino tacti amore pro eterne mercedis aucmentatione, noſtrique Regni ſtabilitate, ad Baſilicam Sancti Petri Principis Apoſtolorum, que in Wangionum Urbe constructa eſt, per petitionem ejuſdem prefati Samuelis Epiſcopi, ſub integra emunitatis tuitione donavimus atque conceſſimus: ut nullus noſtrùm, aut ſucceſſorum noſtrorum, Comes, aut aliquis publicus Judex in rebus aut locis ad Wimpinam aſpicientibus, que certis nominibus & ſignis ſubnotantur, nec ad cauſas audiendo, nec homines ipſius Eccleſie tam ingenuos quàm ſervientes diſtringendo, Placitum vel aliquod incommodum audeat facere, ſive aliquam deinceps poteſtatem in eiſdem locis & rebus, niſi ad partem & utilitatem prefate Eccleſie habeat. Sed ipſe Pontifex Samuel & ſucceſſores ſui habeant conceſſum atque indultum quieto ordine poſſidere atque dominari, quod partibus Fiſci noſtri ſive conſuetudo fuerit retinendi. Que emunitas in eo loco incipit, ubi ille Fons in fluvium Neobar labitur, qui defluit de Villa Iſenesheim: & ſic ſurſum tendit uſque ad ortum ejuſdem Fontis; & ex ipſo Fonte tendit deorſum Kienbach; & de Kienbach pergit per unam vallem uſque per mediam Villam Biberaha; & de Biberaſſi pergit per unam vallem uſque ad Quercum, que ſita eſt ad Villam Eichuſa; & de Eichuſa tendit excelſam plateam uſque ad Duos Tumulos; & de Tumulis tendit omnem viam uſque ad Hirchbach; & de Hirchbach pergit deorſum in Villam Grunbach; & de Grunbach tendit deorſum uſque ad flumen Dungberges; & de Dungberges uſque ad Caminum Calcis; & de Camino uſque ad Villam Offenſegal; & de Offenſegal uſque ad Medelwiſa & de Medelwiſa ad Rudelacheſſedach; & de Rudelacheſſedach uſque ad illum locum, ubi Michelnbach cadit Swartzha, & de Swartzha ſurſum in Helmſtat; & de Helmſtat ſurſum uſque Wollenberge; & de Wollenberge ad Mulenbach; & de Mulenbach in medium fundum Necharis; & omnem fluvium Necharis uſque ad Fontem, qui fluit per Iſeneſpei in Yechera. Eandem poteſtatem prefate Eccleſie conceſſimus in Villis ex utraque parte Necharis, que aut per totum, aut ex maxima parte ad Wimpinam pertinet. Similiter in predictis Villis, ubi quatuor, vel tres, ſive duas Hobas habeat, nihil Regie poteſtatis Exactor aut Comes vel Judex retineat, ſed totum ad manus Epiſcopi, ejuſque Advocati reſpiciat. Et ut hec emunitatis tuitio firma, ſtabiliſque ſub perpetua defenſione permaneat, manu noſtra ſub-*

ſcri-

*ſcriptam communibus * ſubditis illam decrevimus roborare, noſtrique anuli impreſſione juſſum eſt ſigillare.*

Hadebertus Subdiaconus ad vicem Baldrici Abbatis recognovit.

A

Data XIII. Kalendas Septembris Anno XXIV. Regni Ludovici ſereniſſimi Regis in Orientali Francia regnantis. Indictione IV.

Actum Frankenfort, Palatio Regis, in Dei nomine feliciter. Amen.

Confirmatio Privilegii immunitatis conceſſum Epiſcopo & Eccleſiae Wormatienſi ab Arnulfo Imperatore, Anno 897.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Arnolfus divina favente clementia Imperator Auguſtus. Si loca divino cultui mancipata, noſtre poteſtatis benivolentia defenderimus, hoc nobis ad eterne beatitudinis premia capeſſenda profuturum eſſe credimus. Quapropter noverit omnium fidelium noſtrorum induſtria, quia vir venerabilis Diedeloch *ſancte* Wormatienſis Eccleſie Epiſcopus *celſitudinem noſtram adiit, ſupplicans & petens, ut res & emunitates, quas anteceſſor noſter Ludovicus Rex & Imperator, Eccleſie ſibi commiſſe tradidit atque conceſſit, noſtra Imperiali auctoritate defenderemus atque confirmaremus. Nos vero petitionibus ejus pro Dei amore aſſenſum prebentes, hoc noſtre auctoritatis Preceptum eidem Eccleſie fieri decrevimus, per quod donationem emunitatis rerum atque locorum Sancti Petri ad Wimpinam aſpicientium, noſtra Imperiali ſubſcriptione noviter confirmamus. Firmiterque interdicimus, ut nullus publicus Judex, vel aliqua quelibet perſona eundem Epiſcopum Diedeloch aut ſucceſſores ejus in ſupradictis locis inquietare aut Placitum facere aut familiam ipſius Eccleſie diſtringere, vel ullam regii juris exactionem de Colonis, Liberis, ſeu Servis poſthac preſumat repetere. Quin potius, ſicut a predeceſſore noſtro traditum eſt atque conceſſum, ita per hanc auctoritatis noſtre preceptionem in perpetua tuitione ſit ſtabilitum. Et ut hec auctoritas noſtre confirmationis per futura tempora inviolabilis permaneat, manu propria ſubtus eam notavimus, anulique noſtri impreſſione ſignari juſſimus.*

B

Engilperto Notarius ad vicem Deetmari Archicapellani recognovit.

Data VII. Kalendas Auguſti, Anno Dominice Incarnationis DCCCXCVII. Indictione XV. Anno V. Regni Arnolfi Regis, Imperii ejus II.

C

Actum Frankenfort, in Curte Regis, in Dei nomine feliciter. Amen.

Seculo autem Decimo Reges contendiſſe, ut non Laici tantùm ad arma apti, atque in Caſtellis ac Terris Epiſcoporum habitantes, ducente eos Epiſcopo, ſed & Clerici univerſi militiam belli, urgente neceſſitate, ſuſtinerent; nos edocebit Raherius Veronenſis Epiſcopus apud Dacherium in Spicilegio: *Ego ipſe*, inquit, *quondam quum Imperiali praecepto urgeremur, Gardam obſidere Caſtrum, & Epiſcopi ac Clerici iſtius Provinciae, non quidem religionis amore, ſed laboris obtenderent odio; ſui hoc Ordinis minime fore: petulanti, ut ſaepe, reſpondi ſermone: Ut non permittunt Canones Clerico pugnare, ſic nec ſtuprare.* Ipſe autem Ratherius alibi auctor eſt, Clericos armis & militiae operam interdum dediſſe, quod tamen ipſe rurſus improbat. Poſt Annum quoque a Chriſto nato Milleſimum

D

E

mum quot Epiſcopi & Clerici, quamquam repugnantibus ſacris Canonibus, militiae nomen dederint, & armis conteſti ad proelia deſcenderint, Hiſtoria paſſim enarrat. Inde querelae Guidonis Abbatis Clarevallenſis apud Baluzium Tom. 2. Miſcellaneorum. *Olim*, inquit, *non habebant Caſtella & Arces Eccleſiae Cathedrales: non incedebant Pontifices loricati. Sed nunc propter abundantiam temporalium rerum, flammâ, ferro, caede, poſſeſſiones Eccleſiarum Praelati defendunt, quas deberent pauperibus erogare.* Sed ego progredi ſatius duco. Si quis ad exercitum accitus, accedere recuſabat, graviſſima ab eo multa exigebatur. En Caroli Magni Edictum in Lege 35. Langobard. *Quicumque liber homo in hoſtem bannitus fuerit* (ideſt monitus, ut ad exercitum veniat) *& venire contemſerit, plenum Heribanum componat ſecundùm Legem Francorum: ideſt ſexaginta Solidos ſolvat.* Qui ad tantum aeris perſolvendum impotens erat, in morem Servi tandiu Principi famulari cogebatur, dum impoſitae multae ſatisfaceret. Iterum audi Legem Caroli: *Quod ſi non habuerit, unde illam ſolvat ſummam* (ideſt pecuniam in promtu) *ſemetipſum per vadimonium in ſervitio Principis tradat, donec per tempora ipſe bannus ab ipſo fiat perſolutus.* Dura haec poena fortaſſe videatur: neque eam componere facile queas cum altera ejuſdem Auguſti Lege, nempe 23. inter Langobardicas, niſi hanc ſtatuas praecedenti poſteriorem, ut aliqua moderatio rigoris foret erga pauperes, neque ab omnibus indiſcriminatim ſexaginta Solidi exigerentur. *De Heribanno* ait ille, *volumus, ut Miſſi noſtri hoc anno exactare fideliter debeant; ideſt de homine habente ſex Libras in auro, & argento, bruneis, aeramento, pannis, caballis, bobus, vaccis, aut peculiis, recipiant legitimum Heribannum, ideſt Libras tres, ita ut uxores aut infantes non fiant exſpoliati pro hac re de eorum veſtimentis.* Doctiſſimus Du-Cangius in Gloſſar. Latin. cenſet *legitimum Heribannum* fuiſſe illud, quod non plenarie exigebatur, ſed pro modo facultatum. Mihi contra videtur, idem fuiſſe atque *plenum Heribannum* ſupra memoratum. Tres enim Librae conficiebant ſexaginta Solidos. Pergit dicere Carolus Auguſtus; *Qui verò non habuerit amplius in ſupraſcripto pretio valente, niſi Libras tres, Solidi triginta ab eo exigantur, ideſt Libra una & dimidia. Qui autem non habuerit amplius niſi Libras duas, Solidi decem. Si verò unam Libram, Solidi quinque.* Alias autem poenas adjecit Ludovicus II. Imperator in ſupralaudata *Conſtitutione promotionis exercitus.* Nam Allodia inobedientibus, Vaſſallis Beneficia, Miſſis & Comitibus aliquem immeritò praetermittentibus, Dignitates ſive Honores, auferenda decrevit. Quod etiam ſupra modum grave nunc videatur, addit idem Auguſtus: *Ut omnes omnem hoſtilem apparatum ſecum deferant &c. Veſtimenta autem habeant ad annum unum: victualia verò quouſque novum fructum ipſa patria habere poterit.* Si haec revera indicant, uti indicare videntur, homines illos non operam tantùm ſuam adhibituros, vitamque pro Principe in bello expoſituros fuiſſe, ſed etiam coactos ſibi e proprio marſupio apparatum hoſtilem & victum parare: id ajo intolerandi oneris ſpeciem referre. Atque hoc ſane Francis praecipue in uſu fuiſſe videtur. Nam Carolus Magnus in Capitulari Lib. 3. Cap. 74. conſtituit, *ut ſecundùm Conſuetudinem praeparatio ad hoſtem*

hoſtem faciendam indicetur & obſervetur: ideſt victualia de Marcha (hoc eſt provincia) *ad tres menſes, & arma atque veſtimenta ad dimidium annum*. Quum verò milites coepiſſent indiſcriminatim annonam a provincialibus exigere, Ludovicus Pius, tunc tantummodo Rex (ut eſt in ejus Vita ab Aſtronomo, ut appellari ſolet, conſcripta ad Annum Chriſti DCCXCVI.) *inhibuit, a plebejis ulterius annonas militares, quas vulgo Foderum vocant, dari. Et licèt hoc viri militares aegre tulerint, tamen ille vir miſericordiae, conſiderans & praebentium penuriam, & exigentium crudelitatem, ſatius judicavit de ſuo ſubminiſtrare ſuis, quam ſic permittendo copiam rei frumentariae, ſuos irretiri periculis*. Infra addit, Carolo Magno ejus patri adhuc regnanti tam grata & probata iſta fuiſſe, *ut hac imitatione ſtipendiariam in Francia interdiceret annonam militarem dari*. Nomine *Foderi* in loco ſupra memorato opinatur Du-Cangius deſignari tantummodo pabulum equorum, hoc eſt, paleam atque ſtramentum. Sed latiùs excurrere vocabulum illud videtur, quum *rei frumentariae* mentio fiat. Ita quoque ſubſequutis Seculis, quibus uſitatior fuit *Foderi*, vel *Fodri* vox, per eam victualia militibus danda ſignificabantur. Neque reticendum, capitis etiam ſupplicium indictum fuiſſe a Lothario I. Auguſto Lege 71. inter Langobardicas, cuicumque *libero homini*, qui monitus a Comite aut Miniſtris ejus, *ad patriam defendendam ire neglexerit*, quotieſcumque hoſtilis exercitus *ad iſtius Regni vaſtationem, vel ad contrarietatem fidelium noſtrorum ſupervenerit*. At in altera Lege ejuſdem Lotharii, quam edidi Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 153. mitior poena ſta-

A tuitur contra eoſdem liberos homines, *qui tantum proprietatis habent, unde hoſtem bene facere poſſint, & juſſi facere nolunt*. Nulla verò iis indicitur multa, *qui propter nimiam paupertatem neque per ſe hoſtem facere, neque adjutorium praeſtare poſſunt*. Quare videas, illos tantùm ad militandum impelli, qui paupertatis excu-

B ſationem adferre non poterant; eiſque etiam licuiſſe alterum pro ſe mittere.

Venio nunc ad munitiones Urbium. Firma atque alta moenia, e marmore, aut lateribus coctis illas circumcingere mos fuit ipſis quoque antiquiſſimis Seculis. Adjungebantur etiam Turres, certo ordine ac inter-

C vallo moenibus inſertae, ut non ſolùm a fronte, ſed a lateribus etiam irruenti cum ſcalis & machinis hoſti obſiſteretur. Foſſa quoque altiſſima ac latiſſima plerumque aut ſemper ducebatur circum Civitates in patentibus campis conſtitutas. An haec olim raró aut ſaepe inundaretur aquis, diſputare in praeſentia

D nolo. Vegetius hac de re pauca habet. Eamdem rationem muniendi ſuas Urbes & Caſtella ſervavere Saecula barbarica. In deſcriptione Urbis Mediolanenſis, quam evulgavi Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 689. haec leguntur, quamquam rudi ſtilo expreſſa, ſatis tamen rem delineantia: *Celſas habet, opertaſque Turres in*

E *circuitu. Duodecim* (muri) *latitudo pedibus eſt, immenſumque deorſum eſt quadrata rupibus, perfectaque eriguntur ſurſum. Erga murum pretioſas nitem habet Januas, vinclis ferreis, & claves circumſpectas naviter, ante quas cataractarum ſiſtunt propugnacula*. In eodem Tomo pag. 1095. Rhythmica deſcriptio Veronae occurrit, in qua haec rurſus habes: *Per quadrum eſt compa-*

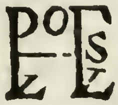
compaginata, murificata firmiter. Quadraginta & octo Turres praefulgent per circuitum: ex quibus octo ſunt excelſae, quae eminent omnibus. Infra quoque *Caſtrum magnum & excelſum* ibi poſitum memoratur, in eo, ut opinor, edito loco ſitum, ubi adhuc viſitur. Pippino Caroli Magni filio tunc Italiae Rege, Rhythmus ille ſcriptus fuit, hoc eſt, ut in Praefatione conjiciebam, circiter Annum Chriſti DCCXC. At circiter eadem tempora iis munitionibus auctam fuiſſe Civitatem Veronenſem, ex Charta diſcimus, quam Hieronymus della Corte Lib. 4. Hiſtor. Veronenſ. evulgavit, ac deinde Ughellius in Tomum V. Italiae Sacr. intulit. Ut ibi legitur, *tempore Regis Pippini, quum adhuc ipſe puer eſſet, gens Hunnorum, aliàs Avares dicta, Italiam cum exercitu invaſit. Quum de eorum adventu Carolus Rex Francorum certior factus eſſet, Veronam Tunc Majori ex Parte Dirutam reparare ſtuduit, Muroſque & Turres, foſſaſque per Urbis gyrum fecit, adjectiſque palis fixis a ſolo uſque munivit, ibique Pippinum filium reliquit.* Quod tamen mirum, quum in Vita Hadriani I. Papae apud Anaſtaſium, Adalgiſus Deſiderii Langobardorum Regis filius paucos ante annos Veronam ad ſui tutelam elegerit, *pro eo quod fortiſſima prae omnibus Civitatibus Langobardorum eſſe videretur.* Anno Chriſti DCCXCI. Carolus Magnus vicem rependit Hunnis, in quorum ſinum bello illato, caedibuſque ac flammis eorum regione, hoc eſt, Pannoniâ vaſtatâ, immanem praedam inde deduxit. Ergo vides, quo tempore munita a Francis fuerit praeclariſſima Veronenſium Civitas, & quodnam munitionum genus tunc foret in uſu. Velim in primis animadvertas, tunc uſurpatam fuiſſe, quae nunc *Palizzata* appellatur. *Palancatum* ejuſmodi munitionem ex palis & tabulis nuncupabant olim Italici: quae vox Du-Cangio excidiſſe videtur in Gloſſario Latino. In Statutis MStis Mutinenſis Populi ſcriptis Anno MCCCXXVII. haec habentur: *Quod nullus audeat tollere vel accipere de lignis Butifredorum, vel Palancati, qui ſunt ſuper foveas Civitatis & Circarum Communis Mutinae.* In altero ſtatuitur, ut *quilibet de Cinquantina teneatur reficere ſuam partem Palancati in ſua porta, & illud cuſtodire.* A Latina voce *Planca* ſignificante *tabulam* ſive *aſſerem*, efformatum eſt *Plancatum*, ac deinde *Palancatum*, niſi malimus e *Palis* vocem iſtam deducere. Et ſane *Stipitibus*, hoc eſt *Palis*, non autem moenibus circumdata fuiſſe videtur circiter Annum MC. Mantua Civitas apud Donizonem in Vita Mathildis Lib. prim. Cap. 15. Tomo V. Rer. Italicar. pag. 358. Agnello quoque teſte in Vitis Archiepiſcoporum Ravennat. Cap. 2. Vitae Sancti Petri Senioris, *juxta Ravennam a Longino Praefecto palocopia* (ſive palorum copia) *in modum muri propter metum Langobardorum exſtructa eſt.* Sed quales Urbium munitiones eſſent Saeculo Chriſti IX. luculentius cernere ſi quis cupit, mecum legat nobile Diploma Ludovici II. Imperatoris. Statuerat Angilberga Auguſta illius conjux condere in Urbe Placentina Monaſterium ſacrarum Virginum ſub nomine Sancti Sixti: quod & magnifice praeſtitit. Sed poſtea ſublatis inde Sanctimonialibus, circiter Annum MCXII. urgente Comitiſſa Mathildi, traditus eſt ditiſſimus locus Monachis Benedictinis, qui illum adhuc ſervant. Prope moenia Civitatis elegerat Angilberga locare fundamenta

aedificandi Coenobii : quapropter ab Auguſto conjuge impetravit, ut adnexa etiam muri publici portio in jus cederet ipſius Aſceterii. En ip- A ſum Diploma, cujus authentica duo cuſtodiuntur in Archivo ejuſdem praeclariſſimi Monaſterii.

Ludovici II. Imperatoris Diploma, quo Angilbergae Auguſtae conjugi ſuae confirmat commutationes factas pro fundando Monaſterio Monialium Sancti Sixti, eidemque Coenobio varia Privilegia concedit, Anno 874.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Hludowicus divina ordinante clementia Imperator Auguſtus. Omnibus ſanctae Dei Eccleſiae, noſtriſque fidelibus praeſentibus atque futuris cognitum fieri volumus, eo quod Angilberga dilectiſſima Conjux noſtra, & conſors Imperii noſtrae humiliter ſuggeſſit Majeſtati, ſe per divinum auxilium infra muros Placentinae Urbis in Dei nomine atque amore Monaſterium conſtruere velle. Qua de cauſa ad continuandam amplitudinem loci quaſdam cum Parte Publica de rebus ſuis commutationes feciſſe, quas ſibi petiit noſtra authoritate ſtabiliri. Nos, quia fas aliter non fuit, devotis ipſius precibus aſſenſum dedimus, confirmantes ipſi, & per hanc noſtrae ſublimitatis paginam roborantes non ſolùm illa, quae in publico commutaſſe probabiliter comprobatur, verùm etiam ea omnia quaecumque cum alio quolibet huсuſque juſte ac legaliter commutavit, aut in antea Deo propitio commutatura erit, ut habeat illa ac retineat quiete ac pacifice, tanquam haereditario jure acquiſita abſque ulla partis publicae repetitione, vel cujuslibet hominis contradictione. Super haec concedimus illi, donamus ac ſtabilimus, ubicumque voluerit, infra ipſam Urbem Placentinam, vel circum publicas ſtratas ad ſui Monaſterii fines dilatandos atque muniendos immutare: adjungentes ipſi ex noſtro, & in B perpetuum largientes omnem muri ipſius Civitatis intrinſecùs & extrinſecùs vallum a fundamentis uſque ad pinnas murorum, quantum protendit a Porta Mediolanenſi uſque ad Poſterulam ſubſequentem: ſed univerſas in circuitu murorum & antemuralium, Turrium quoque, & Portarum, ac Poſterularum macerias: C omneſque petras & caementa, quantacumque per eumdem Comitatum Placentinum noſtro juri ex publico inventa fuerint pertinere in cunctis agris & Villis, praeter Palatia, & principales Cortes. Pontem verò Nuri, ut ſupra, ad ſupplementum ejus operis perficere volumus, ita ut quantum futuri Monaſterii ſtructura exegerit, libere ac poteſta- D tive de quibus praediximus auferre liceat, quatenus extructo per Dei auxilium juxta eius deſiderium ſacrato Cenobio, ad noſtrae ſimul & illius animae proficiat in aeterna Vita remedium. Confirmamus inſuper & in ejus poteſtatem dominiumque transfundimus antiquos aquaeductus in eodem Comitatu Placentino, quos, ſi voluerit, in priſti- E num ſtatum reformet, aut certe in alteram partem tranſmutet, vel certe novellos inſtituendi ubicumque in publico ſolo voluerit, poteſtatem habeat, & quos dirigere maluerit, ſint omnimodis rati ac ſtabiliti auctoritate noſtrâ, omni Partis Publicae contradictione vel inquietudine funditus remotâ. Si quis autem

tem haec noſtra ſtatuta infringere quaeſierit, Dei omnipotentis iram incurrat, & inſuper multam, quod eſt poenam, duodecim auri obrizi Librarum componat, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem ſaepe dicendae Conjugi noſtrae, cui injuriam inferre non timuit. Et ut haec donationis ac ceſſionis auctoritas majorem in poſterum roborem optineat, manus noſtrae monogrammate Auguſtaliter inſignitam ex Bulla noſtra ſubter eam juſſimus adnotari.

Signum manus *Domini Hludovici ſereniſſimi Imperatoris.*

Locus ✠ Sigilli.

Gauginus ex juſſu Imperiali ſcripſi & ſubſcripſi.

Data III. Idus Octobris, Indictione VIII. Anno Imperii Domni Hludovici XXV.

Actum Olonna Curte Imperiali, in Dei nomine feliciter. Amen.

In altero autographo occurrit Sigillum plumbeum pendens, in quo caput Ludovici laureatum cum epigraphe in antica parte HLVDOVVICVS. IMP. R. & in averſa CL. AVG. DEC. IMP. ideſt *Clariſſimus Auguſtus, Decus Imperatorum*, ſive *Imperii*. Sed haec ſunt plane conferenda cum iis, quae Petrus Maria Campius in Hiſtoriae Eccleſ. Placentinae Tomo primo literis conſignavit. Profert ille ejuſdem Ludovici II. Diploma cum hiſce notis: *Data III. Idus Octobris, Indictione XV. Anno Imperii Domni Hludovici Octavo, Incarnationiſque Domini noſtri Jeſu Chriſti DCCCLII. Actum Placentiae*. Ibi dicitur Angilberga Auguſta *infra muros Placentinae Urbis Monaſterium unum ſacrarum Puellarum conſtruere velle*. Ac propterea idem Campius cum aliis Scriptoribus ad Annum DCCCLII. refert illius Monaſterii fundationem. Sed quum Diploma nunc a me editum pertineat ad Annum DCCCLXXIV. ibique Angilberga Auguſta dicatur adhuc *conſtruere velle* idem Aſceterium, & petat ab Auguſto marito muri illius donationem ad ipſum aedificandum, alteram ex hiſce Chartis interpolatam, corruptamque ſuſpicari cogimur. Quamobrem liceat mihi dicere, Diploma Campianum laborare in ſuis notis non uno vitio. A vero quippe abeſt, Anno DCCCLII. decurriſſe *Annum Octavum Imperii* Ludovici II. Is enim, uti inter Eruditos jam conſtat, Anno DCCCXLIX. potius quàm DCCCL. renuntiatus eſt & coronatus Imperator, ita ut Anno DCCCLII. ejus tantùm *Annus Quartus* numeretur. Deinde Anno DCCCLI. & DCCCLII. Ludovicus idem in Apulia & Calabria ſemper eſt verſatus, uti nos docent Leo Oſtienſis, Annales Bertiniani, aliaque monumenta. Ergo is eo tempore nunquam egit Placentiae, neque ibi Diploma firmare potuit, ut mittam *Tertio Idus Octobris* Anno DCCCLII. conſignandam potius fuiſſe *Indictionem Primam*, quàm *Decimam Quintam*. Nullum ex hiſce vitiis occurrit in Diplomate, quod ego nunc protuli.

Itaque

Itaque ſupereſt, ut ſeriùs, quàm Campius putarit, aedificatum ab Angilberga Auguſta Placentinum Monaſterium ſtatuamus. Iter inſtitutum nunc repeto. In eo Diplomate largitur Imperator *omnem muri ipſius Civitatis intrinſecùs & extrinſecùs vallum a fundamentis uſque ad pinnas murorum, quantùm protendit* (in Diplomate apud Campium haec verba adduntur: *a manſione Supponi illius Comitis, & ſicut per Portam &c.*) *a Porta Mediolanenſi uſque ad Poſterulam ſubſequentem. Sed & univerſas in circuitu murorum & antemuralium, Turrium quoque & Portarum, ac Poſterularum macerias*. Viden ut munitae eſſent atque ornatae Urbes Vallo, Muris, Antemuralibus, Turribus, Portis, ac *Poſterulis*, hoc eſt portulis, quas nunc *Puſterle* aut *Poſterle* appellamus; *Cataractis* etiam ad portas, e ferro cancellato compactis, quae ſuſpendi ac demitti poterant; nos nunc *Saracineſche* vocamus. Guntherus Ligurini Lib. 2. Derthonenſem Civitatem a Friderico I. Anno MCLV. obſeſſam ac vaſtatam hiſce verbis pingit.

Heic pariter validas Turres, quibus undique ſedes
Tuta videbatur, rubeo nitidiſſima muro,
Pro ſaxo laterem celeberrima Turris habebat.
Hanc ibi Tarquinum quondam fundaſſe Superbum
Rumor erat, nomenque loco retinente, Superba
Illa vocabatur longo jam tempore Turris.
Huic ſubjecta jugo, valido firmiſſima muro,
Turribus & celſis conſurgunt moenia pinnis,
Exornantque ſuam tectis ſublimibus Urbem.

A *Antemurale* antea memoratum vidimus. Quid foret, Albertus Aquenſis Lib. 3. Cap. 32. Hiſtor. Hieroſol. per alteram obſcuram vocem explicat, ſcribens: *Inter muros & Antemurale, quod vulgo Barbacanas vocant*. Ergo idem fuit *Antemurale* ac *Barbacane*. Alexander quoque Teleſinus Abbas Lib. 2. Cap. 10. Hiſtor. B ſcribit: *Cum longiſſimâ perticâ, in cujus ſummo uncinus ferreus erat, Antemurale, quod vulgo Barbacanus dicitur, toto divellitur conamine*. Idem ab ipſo repetitum videas Lib. 2. Cap. 43. Vide etiam in Hiſtoria debellationis Majoricae Anno MCXIV. apud Ughellium Tomo 3. Ital. Sacr. in Archiepiſcop. Piſanis. Ibi haec verba: C *Chriſtianus exercitus exſultans, & Deum laudans, Caſtella duo & Mangana conducit ad Caſſarum* (ideſt ad Arcem). *Juxta quod erant Barbacanae magnae latitudinis & profundae altitudinis, quas lignis* (Chriſtiani) *impleverunt, & Caſtella ſuperinduxerunt*. A Latinis ergo appellatum *Antemurale* id quod Saraceni ſive Arabes nuncupaſſe D creduntur *Barbacan*. Verùm in Vocabulariis Arabicae Linguae nihil tale mihi hactenus occurrit. Hickeſius in Grammatica Anglo-Saxonica quamquam repererit inter illius Linguae voces *Barbycan, Propugnaculum, Antemurale*, putat tamen, illatam illuc vocem fuiſſe a Nortmannis & Gallis: Gallos verò accepiſſe E ab Italis; atque hos ex Arabum gente. Ego rem in medio relinquo. Itaque *Barbacanes* fuiſſe videntur muri breviores ſtructi ante Urbium & Arcium moenia, ne Arietes & Turres hoſtiles ad ipſa moenia niſi poſt multum laboris accederent. Annales Piſani ad Annum MCLVI. Tomo VI. Rer. Italicar. teſtantur, Piſanos feciſſe *Barbacanas circa Civitatem*. Haec

etiam

etiam fuit Du-Cangii ſententia. Quae ſi vera ſunt, ſpeciem Antemuralium appellare poſſumus coronam illorum murorum, cui proxime praeterito Seculo *Falſa-Braga* nomen inditum fuit.

Illud autem exploratum eſt, olim quoque portas Urbium, & Caſtrorum, ſinuoſis muris ante ſtructis ita celatas, obſtruſaſque fuiſſe, ut qua ad eas aditus foret, non facile dignoſceretur. Hos etiam muros *Barbacanes* appellarunt. Quare *Antemuralis* nomine munitiones quaſque muro confectas deſignatas puto, quae hoſtibus opponerentur, ne ad moenia invadenda, ac ſuperanda cito progrederentur. Mammotrecti Auctor, ideſt Johannes Marcheſinus Regienſis, Ordinis Minorum, haec ſcribit: *Propugnaculum eſt Antemurale, ſeu pinna murorum, quia de eo pugnatur.* Supra quoque memoratas vidimus *pinnas murorum.* Aut fallitur hic Scriptor, aut corruptus iſte locus videtur. Saltem neceſſe eſt, heic latiſſima atque impropria ſignificatione *Antemurale* ſumi: videlicet ſub eo etiam nomine veniſſe murum prominentem & circumductum in ſummitate moenium & turrium antiquarum (*un Corridore*) unde per hiatus apertos & crebros, telis, ignibus, & ſaxis vetabatur hoſtis accedere ad muros, eoſque aut machinis conterere, aut ſcalis appoſitis aſcendere. In Paralipomen. Anonymi Salernitani, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. Cap. 110. Saracenus quidam Guaiferium Principem Salernitanum adhortatur, *ut undique Urbem ſuam reaedificari faciat, & Antemuralem illum, qui eſt juxta mare, ſine mora in altum elevet, & unam Turrim in uno capite, & aliam in alio, &c.* Ergo duplici quodammodo murorum ordine

A muniebantur Urbes & Caſtra, hoc eſt *Moenibus, & Antemurali.* Audi Sanctum Hieronymum ad Cap. 26. Iſaïae: *Et ponetur in ea Murus, & Antemurale Fidei, ut duplici ſepta ſit munimento. Hic Murus, & hoc Antemurale, de vivis lapidibus exſtruitur. Pro eo quod nos vertimus Antemurale, Symmachus Firmamentum interpretatus*

B *eſt: ut ipſi Muri munitionibus cincti ſint, & Vallo, Foſsâque, & aliis Muris, quos in aedificatione Caſtrorum ſolent Loriculas dicere.* Quibuſdam autem in locis pro Muro, & Antemurali duplex murus Civitatem, aut Caſtrum muniebat. Auctor eſt Cornelius Bruynus Lib. prim. Cap. 9. Peregrinationum ſuarum, adhuc Ur-

C bem Conſtantinopolitanam in aliquot locis duplici muro munitam eſſe. Radevicus etiam Lib. 2. Cap. 40. ſcribit, Cremam *duplici muro excelſo circumdatam.* Otto autem de Sancto Blaſio ad Annum MCXCIV. ait, Hieroſolymam a Saracenis *duplici muro, Antemurali oppoſito, ac foſſatis profundiſſimis cinctam fuiſſe.* Redeo ad

D *Antemurales, & Barbacanas.* In nuper laudatis Annalibus Piſanis, Tomo VI. pag. 104. Rer. Italicar. legimus, deducta fuiſſe a Piſanis duo Caſtella, & Mangana contra Caſſarum (ideſt Arcem) Majoricarum, *juxta quod erant Barbacanae, &c.* uti ſuperius vidimus. Joannes autem Villanius Lib. 9. Cap. 135., Tomo

E XIII. Rer. Italicar. haec habet: *S' ordinò ſi cominciaſſero i Barbacani, overo Confoſſi, di coſta alle mura da foſſi, per più fortezza, e bellezza della Città.* Idem Lib. 9. Cap. 257. ſcribit: *Le mura di quà dall' Arno groſſe braccia tre e mezzo, ſanza i Barbacani, & alte braccia venti co' merli: e quelle d' Oltrarno furono groſſe pur braccia tre, ſanza i Barbacani.* Suppoſi-

poſitos autem fuiſſe *Barbacanes* moenibus Urbium & Caſtellorum, neque ab iis multum remotos, ac modicae profunditatis edocebit nos fruſtulum Hiſtoriae a Benvogliento editum in Notis ad Chronicon Senenſe, Tomo XV. Rer. Italicar. Ibi ad Annum MCCCXXIX. Ghinotius in Arce quadam captivus, equum conſcendens oblectationis ſpecie, ipſum calcaribus concitavit, *e fe' ſaltare il cavallo, el rivellino de la Rocca; e giunſe ſul Barbacane; e saltò in terra, e tocca da' ſperoni il cavallo; e per la via correndo ſe ne andò a Saſſoforte.* Ergo Barbacanes adinventi, ut acceſſum ad moenia impedirent Arieti, Teſtudini, Turribus, Scalis, aliiſque obſidentium machinis. Alibi verò non ante moenia, ſed ante foſſas Antemuralia fabricata fuiſſe videntur. Nam Porcellius Lib. 9. Commentar. Jacobi Picinini pag. 151. Tomi XX. Rer. Italicar. expugnationem Caſtellionis Mantuani deſcribens, ait: *Vincunt hinc Antemurale Bracciani, praetereunt inde foras, & jam vallum aſcendebant.*

Sed quando de *Antemuralibus* coepi differere, haec etiam addere liceat. Romae ſub Janiculo monte in Sancti Jacobi ad Longaram Inſcriptio haec legebatur, teſte Turrigio, Part. 2. pag. 401. de Crypt. Vatican.

HANC TVRREM ET PAGINE VNA

FACTA A MILITIAE CAPRACORVM

TEM. DOM. LEONIS QVAR. PP.

EGO AGATHO CI. . . . . .

hoc eſt, *Tempore Domni Leonis Quarti Papae*. Et heic animadverte rubiginem Linguae Latinae. Joſeph Maria Suareſius in Diatriba de Foraminibus lapidum &c. legit *Pagineuma*, eamque interpretatur repagula, ſeu *Antemuralia*, quae obtendi ſolent ad arcendos hoſtes. Altera Inſcriptio in Urbe Leonina legebatur his verbis, uti fidem facit Turrigius nuper laudatus:

TEMPORIBVS DOM. LEONIS QVAR. PP.

HANC PAGINE ET DVAS TVRRES

SALTI SINE MILITIA CONSTRVXIT.

Turrigius per vocem *Pagine* Vallum (nunc *Baſtione*, *Baluardo*) ſignificari cenſet. Unde ille hoc didicerit, ignoro. Sunt autem apud veteres nomina quaedam, quorum ſignificatio nunc admodum obſcura eſt, qualis etiam videtur *Cortina*, cujus ſenſus apud recentiores in Architectura militari notiſſimus eſt, non ita verò apud veteres. In Charta Anno Chriſti MXXX. ſcripta apud eumdem Turrigium pag. 533. de domo quadam, & omnibus ad eam pertinentibus agitur, *poſitâ infra Civitatem Nobam, qui appellatur Leoniana, juxta Cortina Majore beati Petri Apoſtoli &c.* Acerbus etiam Morena obſidionem Romanae Urbis Anno MCLXVII. tentatam a Friderico I. Auguſto deſcribens, haec ait: *Locum, qui Cortina Sancti Petri dicitur, & etiam Porticum Sancti Petri cepit &c.* Quid verò *Cortinae* nomine veteres ſignificarint, fortaſſis explicabit nobis Rolandinus Seculi XIII. Hiſtoricus, qui Lib. 12. Cap. 14. obſidionem Caſtri Sancti Zenonis narrans, inquit: *Dederunt extrinſecis impugnantibus, Caſtri munitionem extremam, quae Cortina vulgariter dicitur, ſive Cinta.* Invenio tamen in veterum Tabulis *Domum cum Cortina ſua,* nunc *Cortile.* Et ſane audire heic neceſſe eſt Benzonem Epiſco-

piſcopum Albenſem in putidiſſimo Panegyrico Henrici IV. Regis Germaniae, quem edidit Cl. V. Johannes Burchardus Menkenius, Tom. prim. Scriptor. Rer. Germanicar. Sunt ejus verba Lib. 2. Cap. 9. de Kadaloo Parmenſi Epiſcopo Pſeudo-Papa: *Sine ullo obſtaculo intravit exercitus Sancti Petri Cortinam, nam porticus erat ab incolis vacua*. Ergo *Cortina* Sancti Petri fuit, quod nunc appellatur *Cortile*, aut quod *Recinto di mura* dicimus. Poſtremum hoc veri videtur ſimilius: & quum *Cortina Major* nuper occurrerit, Baſilicam Sancti Petri duplici murorum ambitu cinctam & munitam tunc fuiſſe ſuſpicari fas eſſet. Sed hinc tenebras omnes amovet Petrus Manlius, qui Hiſtoriam Baſilicae Vaticanae, circiter Annum MCLX. literis conſignabat, editam a Clariſs. Patre Janningo Soc. Jeſu, Tom. 7. Junii inter Acta Sanctorum. Ejus verba ſunt Cap. 7. *In Cortina beati Petri, ſcilicet in Platea ante gradus eſt quoddam Cantharum cum conca porphyretica*. Ad Urbium munitiones *Carbonariae* quoque mihi pertinuiſſe creduntur. Earum mentio eſt in antiquis Chartis, & apud Falconem Beneventanum ſcribentem: *Reverſi ſunt uſque ad Carbonariam foris Civitatem, ubi ſtagnum luteum putridumque erat*. Alia exempla congerit Du-Cangius in Gloſſario Latino. Vide & Chartam Caſaurienſis Coenobii pag. 997. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. Sed quid revera *Carbonariae* fuerint, non auſus eſt dicere Du-Cangius. Non audeo & ego. Falconis verba foſſam aquis immiſſis abundantem indicare videntur. Vocabularii quoque Florentini Auctores *Carbonaia* appellatum ajunt: *Foſſo lungo le mura*. Sed quouſque major lux affulgeat, judicium continere juvat. Ptolomeus Lucenſis in Annalib. brevib. ad Annum MCLXXXIV. Tomo XI. Rerum Italicar. ſcribit: *Eodem Anno fuit Conſul Alcherius Pagani, qui aedificavit Carbonarias*. Ergo aedificia fuiſſe *Carbonariae* videntur. Cum *foſſis*, *& Carbonariis*, *& muris*, *& turre* legitur in Charta Comitiſſae Mathildis apud Florentinium: quae verba indicare poſſunt, non idem fuiſſe Foſſas, & Carbonarias. Attamen vide infra in Diſſertatione XLVI. *de Civitat. Italicar. Magiſtrat.* breve Chronicon Fulginatis Urbis, in quo ad Annum Chriſti MCCLXXXIII. legitur: *Statim quum viderunt Vexillum, apparuit eis maxima Carbonaria inter eos, & Fulginates. Et ſic hoſtes terga verterunt, credentes in Carbonariam praecipitare*. Ergo Carbonariae loca profunda, & ad inſtar Fovearum fuerint. *Eccleſia Sancti Johannis in Carbonaria* in Urbe Neapolitana penes moenia ſita erat, ac per eam partem furtive Alphonſus I. Rex ingreſſus Civitatem ſibi ſubdidit. Ego interea progredior.

Ex quo bella eſſe coeperunt, in uſu quoque coeperunt eſſe Caſtella, & Arces, ingenio ac arte hominum munitae. Multaſque ex iis Italia numeravit ad Saeculum uſque a Chriſto nato Nonum, ſed Regis unius ſtudio ad reſiſtendum hoſtibus parata. Caſſiodorius praeter alios memorat *munitiſſima Caſtella* a Theoderico Rege condita. Nulli autem fas erat privato homini, quamquam Regiis beneficiis ditato, Arces, ſive ut in Italia dicere amarunt *Rochas*, Caſtra, & Caſtella munita habere: aut ſi quis habuit, certe illi non ſine Auguſtorum, ſive Regum veniâ habere licuit. Leo IV. Papa Civitatem Leoninam, antea a Leone III. coeptam aut conſummavit, aut integram,

gram, hortante & rogante ipſo Lothario Auguſto, aedificavit. Rem multis narrat in ejus Vita Anaſtaſius, & ex eo Cardinalis Baronius. Turrigius in Lib. de Crypt. Vatican. pag. 404., & Aringhius in Roma ſubterranea Lib. 2. Cap. 8. Carmina marmore olim inſcripta ad memoriam conditae Leoninae Urbis, e MSto Codice hauſta, prodiderunt. Eadem & ego excepi olim ex altero Codice, quem mihi humaniſſime commodavit Illuſtriſſimus, mihique ob doctrinam, aliaſque egregias dotes ſumme commendandus, Dominicus Paſſioneus, & Archiepiſcopus Epheſinus, olim Apoſtolicus apud Auguſtiſſimum Caeſarem CAROLUM VI. Nuntius nunc S. R. E. Cardinalis. Et quoniam inter edita exempla, & Paſſioneum Codicem diſcrimen non unum animadverti, juvat illa rurſus producere in Eruditae gentis commodum. Primam Inſcriptionem Aringhius poſitam fuiſſe ait *ſupra Portam Caſtri Sancti Angeli, quae Porta Aenea dicebatur, & Sanctum Petrum reſpiciebat*. Turrigius *ſupra Portam olim appellatam Sancti Petri, ſive Leonianam*. In MSto Paſſioneo traditur exſtitiſſe *ad Portam Viridariam*. En qualis edita fuit a Turrigio, & Aringhio.

QVI VENIS AC VADIS, DECVS HOC ADTENDE VIATOR,
QVOD QVARTVS STRVXIT NVNC LEO PAPA LIBENS.
MARMORE PRÆCISO RADIANT HÆC CVLMINA PVLCHRA,
QVÆ MANIBVS HOMINVM FACTA DECORE PLACENT.
CÆSARIS INVICTI, QVOD ISTHIC CERNIS, HONESTVM
PRÆSVL TANTVM, QVOD TEMPORE GESSIT, OPVS.
CREDO MALIGNORVM SVA NVMQVAM BELLA NOCEBVNT.
NEQVE TRIVMPHVS ERIT HOSTIBVS VLTRA SVIS.
ROMA CAPVT ORBIS, SPLENDOR, SPES, AVREA ROMA,
PRÆSVLIS VT MONSTRAT EN LABOR ALMA TVI.
CIVITAS HÆC A CONDITORIS SVI NOMINE
LEONIANA VOCATVR.

Codex Paſſioneus ita quartum Verſum, & duos ſequentes praefert:

Quae manibus hominum aucta decore placent.
Caeſaris invicti, quod cernis iſte HLOTARI,
Tantum Praeſul ovans tempore geſſit opus.
Credo malignorum tibi numquam &c.

Sunt & heic incompoſita quaedam. Attamen *Lotharii* Auguſti nomen illic inſcriptum fuiſſe, ex ipſo ſenſu elucere poteſt. Alteram Inſcriptionem ſubdo e Turrigio, & Aringhio. Illam Codex Paſſioneus collocatam ait *ad Portam Urbis, Juxta Molem Hadriani*.

RO-

ROMANVS, FRANCVS, BARDVSQVE VIATOR, ET OMNIS
HOC QVI INTENDIT OPVS, CANTICA DIGNA CANAT.
QVOD BONVS ANTISTES QVARTVS LEO RITE NOVAVIT
PRO PATRIÆ AC PLEBIS ECCE SALVTE SVÆ.
PRINCIPE CVM SVMMO GAVDENS HLOTHARIVS HEROS
PERFECIT, CVJVS EMICAT ALTVS HONOR.
QVOD VENERANDA FIDES NIMIO DEDVXIT AMORE,
HOC DEVS OMNIPOTENS PRÆFERAT ARCE POLI.
CIVITAS LEONIANA VOCATVR.

Poſtremos quatuor verſus, uti jacent in Codice Paſſioneo, accipe, e quibus longe diverſum ſenſum atque hiſtoriam elicio.

Principe cum ſummo gaudens haec cuncta Johannes
Perfecit, cujus emicat altus honor.
Quos veneranda fides nimio devinxit amore,
Hos Deus omnipotens perferat arce Poli.
Civitas haec a Conditoris ſui nomine Leonina vocatur.

Si vera & germana eſt haec lectio, ut mihi quidem perſuadeo, hinc intelligimus, non unum *Leonem IV.* Papam in opus Leoninae Civitatis inſudaſſe; ſed & *Johannem* (ut opinor) *Octavum* ſuam contuliſſe operam, ut Civitas jam condita perficeretur, hoc eſt, novis munitionibus, aut habitatoribus firmaretur. Itaque verba illa *Principe cum ſummo*, ubi alteram hanc lectionem admittas, Imperatorem ejus temporis ſignificant, ſive is Ludovicus II. ſive Carolus Calvus, aut Carolus Craſſus fuerit. His enim Imperatoribus ſedit
A Johannes VIII. Papa. Fortaſſe quod poſteri ignorarent, hunc etiam Pontificem, aut alterum ejuſdem nominis, in munienda accuratius Civitate Leonina ſolicitum fuiſſe, Inſcriptionem eamdem corrupere, ſubſtituto nomine *Hlotharii* Auguſti nomini *Johannis* Papae. Si Vitam uberiorem Johannis VIII., & reliquorum
B ipſius nominis Pontificum haberemus, e veſtigio pateret, rectene, an ſecus in hiſce verſibus locus fuerit *Johanni Papae*.

Sed quando heic in tenebris verſamur, quibus Hiſtoria non ſat lucis miniſtrat, alteram eruditionis Romanae particulam exeramus. Illo quippe Seculo e reſtaurandis, aut con-
C dendis Urbibus, eiſque ſuo nomine donandis non unus Pontifex Romanus gloriam ſibi quaeſivit. Oſtiam quoque rurſus aedificatam *Gregoriopolim* appellandam antea juſſerat Gregorius IV. Papa, Anaſtaſio teſte. Cui adjungenda eſt *Johannipolis*, hoc eſt, Civitas a praelaudato Johanne VIII. Papa condita. Hujus autem rei
D teſtes habeo Verſus ex nuper laudato Codice Paſſioneo excerptos.

In Porta Burgi Baſilicae Sancti Pauli.

HIC MVRVS SALVATOR ADEST, INVICTAQVE PORTA,
QVÆ REPROBOS ARCET, SVSCIPIATQVE PIOS.
HANC PROCERES INTRATE SENES, JVVENESQVE TOGATI,
PLEBSQVE SACRATA DEI, LIMINA SANCTA PETENS.
QVAM PRÆSVL DOMINI PATRAVIT RITE JOHANNES,
QVI NITIDIS FVLXIT MORIBVS AC MERITIS.
PRÆXVLIS OCTAVI DE NOMINE FACTA JOHANNIS,
ECCE JOANNIPOLIS VRBS VENERANDA CLVIT.
ANGELVS HANC DOMINI PAVLO CVM PRINCIPE SANCTVS
CVSTODIAT PORTAM SEMPER AB HOSTE NEQVAM.
INSIGNEM NIMIVM, MVRO QVAM CONSTRVIT AMPLO
SEDIS APOSTOLICÆ PAPA JOHANNES OVANS.
VT SIBI POST OBITVM CELESTIS JANVA REGNI
PANDATVR, CHRISTO SAT MISERANTE DEO.

Nimirum Baſilicam Vaticanam Leo IV. Pontifex ab irruptionibus Saracenorum immunem deinceps redditurus, condita nova Civitate *Leonina*, moenibus ac propugnaculis munierat. Quum verò barbaricae gentis inſultibus adhuc expoſita jaceret altera inſignis Baſilica Sancti Pauli, extra Urbem ſita, Johannes VIII. Leonem IV. aemulatus, novam Civitatem conſtruxit eamdem Baſilicam intra illam complectens, & moenibus, munitionibus, ac portis circumcingens, quam de ſuo nomine *Johannipolim* appellandam mandavit. Hanc verò memoratam alibi nondum vidi. Ita eodem Seculo a Sicone Principe Beneventano condita eſt Civitas, quae ex ejus nomine nuncupata eſt *Sicopolis*. Et Johannis quidem Octavi temporibus ferocientes Saraceni, Apuliae Urbes infeſtabant, immo & Urbi ipſi excidium minitabantur. Audi Johannem ipſum Papam Epiſtol. 255. *Carolo Regi*, ideſt Craſso, qui poſtea Imperator eſt renuntiatus, Anno Chriſti DCCCLXXIX, aut DCCCLXXX. haec ſcribentem: *Sed nos tam ipſi dicti Iſmaëlitae* (ii ſunt Saraceni) *quàm alii concives noſtri impugnant, ac perſequuntur, ut extra muros Urbis nullatenus, vel qui labore manuum ſuarum vivere valeant, vel qui* (*ut ita dixerim*) *Chriſtianitatem ſuam, ſicut decet, obſervent, egredi libere poſſint*. Atque haec de Johanne VIII. Papa, cujus glorioſa geſta dolendum eſt minime ad nos perveniſſe, a diſerto aliquo, & ſynchrono Scriptore digeſta. Romanorum Pontificum exemplum in cauſa fuiſſe videtur, cur & alii Italiae Epiſcopi tem-

temporibus eiſdem Civitates ſuas muniendas ſuſceperint, quamquam iis minime dominarentur, ut Romae Romani Pontifices. Anſpertus Mediolanenſis Antiſtes, qui Anno Chriſti DCCCLXXXII. vitam cum morte mutavit, ut eſt in ejus Epitaphio apud Puricellium in Monument. Baſilic. Ambroſianae, num. 134.

Moenia ſollicitus commiſſae reddidit Urbi
Diruta. - - - - - - - - - - -

Ita Leodoinus Mutinenſis Epiſcopus, ut in Diſſertat. I. *de Exter. gent.* prodidi, Urbem hanc noſtram circiter Annum DCCCXCIII. regnantibus Guidone & Lamberto Auguſtis munivit, *non contra Dominos*, ſed ut Cives difficillimis iis temporibus tueretur. In Diplomatibus eorumdem Auguſtorum apud Sillingardum & Ughellium Leodoino fas eſt, *foſſata cavare, Portas erigere, & ſuper unum milliarium in circuitu Eccleſiae Civitatis circumquaque firmare, ad ſalvandam & muniendam ipſam ſanctam Eccleſiam.* Et profectò bella teterrima inter Guidonem, ſive ejus filium Lambertum Auguſtos, & Berengarium I. Regem, poſtea & ipſum Auguſtum oborta Anno DCCCLXXXIX. occaſionem dedere excitandis novis aut muniendis antiquis Caſtellis. Praeceſſerat etiam ſaeviſſima irruptio nuper memorata Saracenicae gentis in Apuliam Seculo eodem IX. peracta, qui tum illis regionibus, tum finitimis, ac ipſi Urbium reginae Romae, incredibiles innumeraſque intulere calamitates per annos multos, quique inter Provinciam & Italiam ad Fraxinetum collocati, infeſtiſſimi fuere circumjacentibus locis. Ineunte quoque Seculo X. Hungrorum ſaeviſſima rabies e Pannonia in Langobardiam non ſemel illapſa, Provinciam hanc incendiis, caedibus, ac rapinis implevit atque vaſtavit. Haec omnia cauſſam dedere, ut univerſa Italia faciem ſubinde aliam ſumeret. Paucae ante illa tempora numerabantur Urbes & Caſtella, quibus firmiſſima forent moenia ac propugnacula. Diuturna pax apud nos regnarat. Nullam externi hoſtis incurſionem ſenſerat haec Italiae portio a compluribus annis. Quare patebant omnia, & Caſtella potiſſimùm ac Vici latiſſime expoſiti erant barbarorum impreſſionibus. Nam qui *Burgi* appellabantur, Iſidoro teſte, fuerunt *domorum congregationes, quae muro non claudebantur.* Romanorum quidem & Gothorum ſub dominatione munitiſſimis Caſtellis Italia abundavit. Bella deinde, ipſaque pax, & temporis diuturnitas pleraque munimenta disjecerant. Itaque ex quo diſceptari coeptum eſt de Regno inter Guidonem & Berengarium, & ab uno latere Saraceni, ab altero Hungri, ſeu Hungari, miſeram atterere Italiam coeperunt: tunc a tot aerumnis edocti Populi intellexere, quantae neceſſitatis foret munitiones antiquas reſtaurare, novaſque conſtruere, quae hoſtibus obſiſterent, animaſque & fortunas civium in praeſenti ac futuro diſcrimine exciperent ac tutarentur. Hoc idem Galli Seculo IX. ob Nortmannorum immanes incurſiones didicere. Quamobrem ut quiſque tunc potuit, facultate a Regibus aut Auguſtis, aut a Principibus Langobardis in Ducatu Beneventano & Salernitano impetratâ, aedificare coepit Arces, Caſtra, & Turres, & muris ambire Caſtella & Urbes, & propugnacula multiplicare, praeſertim in ſuis Beneficiis ſive

Feu-

Feudis, immo & in Curtibus, ſive Allodiis. Idem quoque pari occaſione olim factum. Nam Honoratus Novarienſis Epiſcopus ſub finem Seculi V. Caſtellum aedificavit ac munivit, Ennodio teſte Lib. 2. Carmin. ut turbulentis iis temporibus eſſet ſibi tutus locus contra Barbarorum incurſiones. Hoc & alii imitati tunc fuere, & frequentius ſubinde. Auctor Chronici Vulturnenſis, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 370. de Ludovici Pii temporibus agens, haec habet Lib. 2. *Eo ſiquidem tempore rara in his regionibus Caſtella habebantur, ſed omnia Villis & Eccleſiis plena erant. Nec erat formido aut metus bellorum, quoniam altâ pace omnes gaudebant, uſque ad tempora Saracenorum. Ceſſante quoque devaſtatione & perſecutione illorum, qui tunc evadere potuerunt, vel ſua invenire potuerunt, Regis judicio & precariis poſſederunt, uſquequo Normanni in Italiam pervenerunt. Qui ſibi omnia diripientes, Caſtella ex Villis aedificare coeperunt, quibus ex locorum vocabulis nomina indiderunt.* Haec ille.

Sed longe antea ſibi conſulere didicerunt Galliae Ciſalpinae, ſive Langobardiae Populi, immo & Italiae. Nam poſtquam Saracenorum furorem gens ſenſit, & bella inter diffidentes de Regno invaluere, ac potiſſimùm ubi tot clades Hungri inferre Italiae coeperunt, munimenta quotquot potuere ſibi pararunt. Apud Campium Tom. prim. Hiſtor. Eccleſ. Placentin. pag. 477. Eurardus Epiſcopus Placentinus Anno DCCCXCVIII. emit *ab Andrea habitatore Bardi montanea Placentina medietatem de petra, quod eſt ſaxum, in loco Bardi, ubi Caſtrum aedificatum eſſe videtur moderno tempore.* Ughellius Tom. V. Ital. Sacr. Chartam Canonicorum Veronenſium refert, multis tamen in locis vitiatam, ſcriptam Anno XI. poſtquam Berengarius ſolus coepit regnare, fortaſſis Anno Chriſti DCCCCIX. Ibi Canonici indulgent, ut *pro perſecutione Ungarorum*, habitatores in Ceretae Caſtro Turrim ibi ſitam muniant. Bergomenſis quoque Civitas, ut eſt in Berengarii I. Diplomate apud Caeleſtinum Capuccinum in Hiſtor. Bergomate, *maximâ ſaevorum Ungarorum incurſione* turbabatur. Proinde Anno DCCCCIII. petebat Epiſcopus Adelbertus cum Civibus, ut ſibi liceret *Turres & Muros ipſius Civitatis reaedificare:* quod ipſe Rex continuò indulſit. Neque ſecus Gauslinus Epiſcopus Patavinus ab Ottone Magno Anno DCCCCLXIV. impetravit, ut ſibi liceret, *Caſtella cum Turribus & Propugnaculis erigere*, ut eſt apud Ughellium in eodem Tom. V. Ital. Sacr. Ut autem dixi, ſine venia Principis, munitionem, aut Caſtrum conſtruere nefas erat. Idque etiam in Gallia obſervatum. Anno DCCCLXIV. ut eſt in Capitular. Reg. Francor. a Baluzio editis Tom. 2. pag. 195. Carolus Calvus Franciae Rex haec habet: *Expreſſe mandamus, ut quicumque iſtis temporibus Caſtella, & firmitates, & hajas ſine noſtro verbo fecerunt, Kalendis Auguſti omnes tales firmitates disfactas habeant.* Quod ſi quiſquam ſine venia Principis Caſtrum, Turres, aliaſve munitiones aedificabat, periculum ſuberat, ut non ſibi, ſed Principi aedificaret. Propterea Vulturnenſis Coenobii Abbas Paulus Anno Chriſti DCCCCLXVII. (uti legitur in Chronico ejuſdem Monaſterii nuper memorato pag. 445.) a Pandulfo & Landulfo Principibus Beneventanis impetravit, *ut ubicumque ille, vel ſucceſſores in hereditate vel in pertinentia ejuſdem Mona-*

na-

naſterii Turrem aut Caſtellum fecerint, ſemper in poteſtatem & dominationem ejuſdem Monaſterii, & ejus Abbatibus & Rectoribus eſſe debeant, & nullam dominationem ibidem habeat Pars noſtra Publica, ideſt Beneventanorum Principum Fiſcus. Ita apud ſupralaudatum Ughellium Tom. 4. in Epiſcop. Aſtenſib. Otto Magnus Anno DCCCCLXIX. Rozoni Epiſcopo Aſtenſi licitum facit, *Caſtella, Turres, Merulos, Munitiones, Valla, Foſſas, Foſſata cum Propugnaculis ſtruere & aedificare*. Et hiſce quidem munita antiquis etiam temporibus erat Taurinenſis Civitas; verùm *Ammuli* (ſcribe *Amolonis*, qui Lamberti Auguſti Archicancellarius fuit) Epiſcopi im-

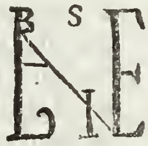
A potentiâ haec omnia ſub finem Seculi XI. proſtrata fuere. Audi, quae de eo ſcribat Auctor Chronici Novalicienſis, Part. II. Tom. II. Rer. Italicar. pag. 764. ubi meminit *Ammuli Epiſcopi Taurinenſis, qui ejuſdem Civitatis Turres & Muros perverſitate ſuâ deſtruxit. Fuerat haec ſiquidem Civitas condenſiſſimis Turribus bene redi-* B *mita, & arcus in circuitu per totum deambulatorios cum Propugnaculis deſuper, atque Antemuralibus &c.* Idem praeterea indultum fuiſſe privatis perſonis, nos docebit Diploma, quod olim deſcripſi ex autographo exiſtente in Archivo ſacrarum Virginum Ticinenſium Sanctae Mariae Theodotae, ſive de Poſterula.

Facultas aedificandi Caſtella in agris Monaſterii Sanctae Mariae Theodotae Ticinenſis conceſſa a Berengario I. Italiae Rege Riſindae Abbatiſſae, Anno 912.

IN *nomine Domini Dei aeterni. Berengarius Rex. Si Regalis munificentia ſanctas Dei Eccleſias & venerabilia loca temporali cuſtodia protegit, morem ſuorum predeceſſorum equiperat, & perpetua ſtabilitate in aeterna gaudia a Domino ſuſcipitur, eiſque continuo perfrui nequaquam ambigitur. Proinde noverit omnium Fidelium Sanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque preſentium ſcilicet ac futurorum induſtria*, Johannem *ſanctae* Ticinenſis Eccleſiae Epiſcopum *noſtrae ſerenitatis humiliter exorasse clementiam, quatenus* Riſindae *venerabili* Abbatiſſae Monaſterii Deodotae, Regali auctoritate edificandi Caſtella concedere dignaremur licentiam in prediis & poſſeſſionibus praefati Monaſterii in noſtro Italico Regno adjacentibus, ubicumque utilius & melius viſum fuerit pro perſecutione & incurſione Paganorum. *Cujus*

C *petitionibus aſſenſum prebentes, jam fatae Abbatiſſae Riſindae, noſtrae videlicet ſpeciali oratrici, in rebus & poſſeſſionibus ſui Monaſterii, quod Deodotae nominatur, per hoc noſtrum Praeceptum* edificandi Caſtella in opportunis locis licentiam attribuimus, una cum Bertiſcis, Merulorum Propugnaculis, Aggeribus, atque Foſſatis, D omnique argumento, ad Paganorum deprimendas inſidias. Concedimus etiam ſaepe dictae Abbatiſſae incidere, & claudere vias publicas circa ipſa Caſtella ad tutamen & firmamentum ſui, aliis donatis, per quas publicus meatus incedat. *Quam etiam Riſindam Abbatiſſam & ſua Caſtella, omniaque ſui Monaſterii predia, una* E *cum Servis & Ancillis, Libellariis, Colonis, ſuiſque commendaticiis, ſub noſtrae emunitatis atque defenſionis Praeceptum recepimus, ut nullus Dux, Comes,*

mes, Vicecomes, Sculdaſſio, Gaſtaldio, Decanus, aut aliqua magna parvaque perſona infra Caſtella ipſius Monaſterii manſionaticum faciat, nulluſque inibi poteſtative ingrediens Placitum cuſtodiat, neque Teloneum exquirat, aut infra ipſa Caſtella publicas exigat functiones: ſed omnia ſint in poteſtate & dominio ejuſdem Riſindae Abbatiſſae, ſuiſque ſucceſſoribus, amotâ totius Publicae Partis contradictione. Si quis igitur hoc noſtrae A *auctoritatis & defenſionis Praeceptum infringere vel violare temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae noſtrae, & medietatem praedictae Riſindae venerabili Abbatiſſae, ſuiſque ſucceſſoribus. Quod ut verius credatur, & diligentius obſervetur, manu propria roborantes, de anulo noſtro ſubter inſigniri juſ-* B *ſimus.*

Signum Domni *Berengarii ſereniſſimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Cancellarius ad vicem Ardingi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data X. Kalendas Auguſti. Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXII. Domni verò Berengarii ſereniſſimi Regis XXV. Indictione XV.

Actum Papiae, in Chriſti nomine feliciter. Amen.

Cur facultatem conſtruendi Caſtella Berengarius largiatur Riſindae Abbatiſſae, ipſa Charta ſat prodit. Nimirum *pro perſecutione & incurſione Paganorum*, & *ad Paganorum deprimendas inſidias*. Quo nomine Hungaros, gentem Scythicam, & idolorum cultui eo tempore addictam, ſignificant: quae tunc ſingulis ferme annis ex Pannonia erumpens, Italicis Populis innumeras calamitates inferebat. Age verò oculos intende in ea verba: *Aedificandi Caſtella in opportunis locis licentiam attribuimus, una cum bertiſcis, merulorum propugnaculis, aggeribus, atque foſſatis &c.* Quae heic memorantur *Bertiſcae*, apud veteres Italicae Linguae Hiſtoricos ſaepe occurrunt, atque appellantur *Berteſche*, C & *Baltreſche*, unde *imbertеſcare*, & *imberteſcato*. Erant autem, ut opinor, lignea aedificia, ſeu turriculae cum feneſtellis, in quibus ad cuſtodiam & excubias collocabantur milites, in vallo aut in pinnis murorum compoſita, unde ſagittae, ſaxa, aliaque bellica tela in hoſtes emittebantur. A Germanica voce *Bret* illius D originem deducit Menagius in Originib. Linguae Italicae. Du-Cangius cenſet, idem fuiſſe *Bretachias*, atque *Bertiſcas*. Aliis rem accuratius perpendendam relinquo. *Merulorum* quoque fit mentio in noſtro Diplomate. Eos ignoraſſe videtur idem Du-Cangius. Neque heic ſat felix ſupra memoratus Menagius, quum vocem hanc arceſſit ex Latino *Minae* hoc pa-

pacto: *Mina*, *minum*, *minulum*, *menulum*, *merulum*, *Merlum*. Tantam metamorphoſim quis probet? Fortaſſis a *Mirare Miruli*, ac deinde *Meruli* appellati. Idem ſignificant *Merli*, ac Pinnae murorum, unde ſagittae emittebantur, ad quarum ſimilitudinem quum Coronarum radii, liliorum ſpeciem praeferentes, efformarentur, propterea *Radii* interdum appellati ſunt *Merli*, niſi potius ex ipſis Coronis ad moenium munitionem translata vox fuit. *Merulios* quoque vocatos invenio in altero Diplomate Lotharii Italiae Regis, ubi is concedit cuidam Vaſſallo Regio, ut aedificare poſſit *Turres & Caſtella cum Meruliis & Propugnaculis, & cum omni bellico apparatu*. Quum rara ſint Diplomata privatis perſonis conceſſa, & praeſens argumentum id poſcat, juvat ipſam producere Chartam, quam autographam vidi. Adſervatur autem in Archivo inſignis ac antiquiſſimi Monaſterii Ticinenſis Sancti Salvatoris.

Lotharii II. Regis Italiae Diploma, quo cuidam Waremundo facultatem ſibi eligendi Advocatorem & Miſſum, aedificandi Turres & Caſtella, mercatum faciendi &c. concedit, Anno 948.

IN *nomine Domini Dei aeterni. Lotharius gratia Dei Rex. Oportet nos fidelium mentes leto aſſenſu exhilarare, ut ea, quae de noſtro Regio jure appetunt, concedamus. Quapropter noverit omnium fidelium ſanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque praeſentium videlicet ac futurorum ſollertia, qualiter interventu & petitione* Aledrami *incliti* Comitis, *dilectique fidelis noſtri*, Waremundo *fideli noſtro, ut de ſuis rebus, & cauſis atque querelis, quemcumque voluerit, Advocatorem & Miſſum, quem ſibi elegerit, habeat, ante cujus Miſſi preſentiam diffiniatur omnis ejus intentio & quaerimonia, tamquam ante praeſentiam Comitis vel Miſſi noſtri percurrentis*. In ſuis quoque proprietatibus edificare Turres & Caſtella cum Meruliis & Propugnaculis, & cum omni bellico apparatu. *Legem etiam ſine ſua voluntate in alico loco non faciat, niſi in Palatio noſtro, per hoc noſtrum Preceptum, prout juſte & legaliter poſſumus, tam illi, quam ſuis heredibus licentiam concedimus. Inſuper quoque ſi aliquod negotium* in ſuis Caſtellis, *vel Villis, ſeu in aliis ſuis propriis locis fractum ſtruerit, vel ſi ipſe Waremundus & ſui heredes aliquod Mercatum in ſupradictis eorum propriis locis fecerint, quicquid exinde Parti Publicae pertinere debetur, donamus eidem Waremundo, & ſuis heredibus concedimus atque largimur; & denique Regio jure & poteſtate in eorum proprium jus & poteſtatem * eorumque mittimus ac delegamus: eo ſcilicet ordine, ut nullus Publicus inibi aliquam poteſtatem habeat, omnium hominum injuſta contradictione & moleſtatione remota. Si quis igitur hujus noſtri Precepti temerarius corruptor extiterit, quinquaginta Mancoſos aureos ſciat ſe compoſiturum, medietatem Palatii noſtri Kamerae, & medietatem ſupranominato Waremundo, ſuiſque heredibus. Quod ut verius credatur, & ab omnibus diligentius obſervetur, manu propria roborantes, ſigilli noſtri impreſſione ſubter inſigniri juſſimus.*

Signum Domni Lotharii *piiſſimi Regis.*

Odelricus Cancellarius Bruninzi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Data III. Nonas Julii, Anno Incarnationis Dominicae DCC CXLVIII. Regni verò Domini Lotharii Regis XVII. Indictione VI.

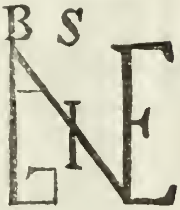
Actum Lucae feliciter.

Denique addo alterum Diploma, quod in ſuo Chartophylacio adſervat Capitulum Canonicorum Regien- A ſium. Aſpectum autographi praeferebat Charta.

Berengarii I. Italiae Regis Diploma quo facultatem aedificandi Caſtri in Plebe Sancti Stephani in Vico-longo concedit Epiſcopo Regienſi, una cum aliis immunitatibus, Anno 911.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei aeterni. Berengarius Rex. Si juſtis noſtrorum fidelium petitionibus noſtrae pietatis aurem accommodamus, devotiores eos ac promptiores ad noſtrae fidelitatis obſequium reddimus. Quapropter omnium ſanctae Dei Eccleſiae praeſentium ſcilicet ac futurorum noverit induſtria,* Ardingum *Reverentiſſimum* Epiſcopum & *Ingilfredum dilectum fidelem noſtrum ſuppliciter noſtram petiiſſe clementiam, quatinus* Petro *ſanctae* Regienſis Eccleſiae venerabili Epiſcopo edificandi Caſtrum in ſua Plebe ſita in Vico-longo licentiam concederemus. *Quorum precibus inclinati, ita fieri decrevimus, & hoc noſtrae largitionis Praeceptum ſcribere juſſimus, per quod jam dicto Petro Epiſcopo* pleniſſi- B ma largitione licentiam conſtruendi Caſtrum in prefata ſua Plebe concedimus. *Illud praeterea noſtra Regali inſtitutione ſancimus, ut nullus Dux, Comes, Vicecomes, Sculdaſſio, vel Decanus, aut quaelibet magna parvaque perſona, ſeu aliquis Reipublicae Exactor, in ipſum Caſtrum per vim ingredi praeſumat, aut Placitum tenere audeat,* C *vel teloneum aut aliquam publicam redibitionem homines in eodem Caſtello habitantes reddere compellat, vel manſionaticum inibi poteſtative accipiat. Nullus quoque eos diſtringere, pignorari, calumniari, aut per Placita fatigare abſque legali judicio praeſumat; ſed liceat illis pro Dei omnipotentis amore, noſtraeque animae remedio in ipſo Caſtello pacifice & quiete vivere abſque* 1 *ali-*

alicujus poteſtatis inquietudine vel contradictione. Si quis igitur contra hoc noſtrae conceſſionis Praeceptum inſurgere queſierit, aut in aliquo violare temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras triginta, medietatem Camerae A *Palatii noſtri, & medietatem praetaxato Epiſcopo, ſuiſque ſucceſſoribus. Et ut hoc verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manu propria roborantes, de anulo noſtro ſubter juſſimus inſigniri.*

Signum Domni *Berengarii piiſſimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Notarius juſſu Regio recognovi & ſubſcripſi.

Data Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXI. Domni verò Berengarii excellentiſſimi Regis XXIV. Indictione XIV.

Actum Senna Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Neque heic ſilentio praetereundum Caroli Craſſi Diploma, quod a Campio in Appendice Tomi prim. Hiſtor. Placentin. pag. 461. productum fuit. Ibi Carolus Craſſus Auguſtus *Adelberto de Rozzolo* (a quo nobilis Rizzolorum Placentinorum gens deſcendiſſe dicitur) *concedit licentiam conſtruendi Caſtella in jam nominatis locis, cum muris, merulis, bertiſtis, foſſatis, ſpizatis* (quid hac voce ſignificetur, nondum divinavi) *aliiſque propugnaculis &c.* Sed vereor ut Eruditorum cuiquam perſuadeatur, abeſſe Diploma illud ab illegitimorum foetuum conditione. Confirmantur *Curtes hactenus ab eodem Adelberto & ejus anteceſſoribus poſſeſſae, ſcilicet Rizzolum, Pupianum, Utianum &c. quas nunc tenent per praecepta & immunitates Regum Longobardorum Alboini, Clephi, Autharis, Agilulfi &c.* Heus bone Campi, etiam Diplomata *Al-* B *boini, & Clephi?* Nulla, ne Regum quidem, Familia annoſam adeo originem ſibi vendicare poteſt. Sed praeſtat pergere. Ita ſenſim (neſcio an ſub Carolo Craſſo, certe poſt illum) tum Epiſcopi & Abbates, tum Comites, Vaſſi, & reliqui eorum temporum Proceres, excitare coeperunt quiſque in ſolo ſuo Arces ac C munitiones, adeo ut Seculo Decimo ſubſequenti veluti ſilva Caſtrorum ac Turrium hanc praecipue Italiae partem viſa fuerit occupaſſe. Occurrebant ejuſmodi, ut ajebant, *Fortilitiae*, ſeu *Fortalitia*, unde Italicum *Fortezza*, in camporum planitie, ſed praeſertim in collibus ac montibus, ubi difficultas ipſa locorum robur arD cibus augebat. Saepius verò deligebantur cacumina collium aut rupium, ut ibi munimenta firmiora locarentur. Caſtella temporibus quoque Romanorum *in locis editis* plera-

que ſita fuere. Vidiſſes ergo in collibus Mutinenſis agri coronam Caſtellorum & Turrium, quorum pars maxima pertinuit poſtea ad celebrem Comitiſſam Mathildim: incertum num jure Feudi aut Allodii, an verò quod ipſa Mutinenſi quoque Urbi titulo Comitis praeeſſet. Idem conſpiciebatur in reliquis montibus Mutinenſium, ubi Comites minores, ſive rurales, Valvaſſores, Capitanei, Caſtellani, (quo nomine olim apud Livium deſignati ſunt habitatores Caſtri, ſed Saeculis barbaricis eo quoque donati ſunt Domini Caſtri alicujus) Caſtaldiones, aliique diverſorum nominum Proceres. Ipſaque etiam Caſtellorum Communia, in libertatem ac Reipublicae formam poſtea erecta, ſibi identidem conſtituerunt Arces & propugnacula ad ſui tutelam. Neque ſecus egerunt finitimae Urbes, immo & reliqua Italia; quum enim una aliquid excogitabat ac perficiebat in re bellica laudandum, continuò ceterae imitabantur. Ita crebris ac fortiſſimis munitionibus univerſa haec Provincia ſuperbire coepit, quod tamen, ut eſt humanarum rerum conditio, non auſim dicere, pluſne utilitatis an detrimenti attulerit, quando emerſerunt inde tot cauſſae ac fomenta innumera ſeditionum, defectionum, & bellorum, quorum prolixam ſeriem habes in Collectione Rer. Italicarum. Nam dum quiſque Primatum potentiam ſuam ſentiebat, in Urbes ſuas, in finitimos, ac in Reges ipſos ſui muneris non rarò obliviſcebatur. Jam tum Anno DCCCCXLVI. Wido Praeſul Mutinenſis Eccleſiae, Liutprando Ticinenſi teſte Lib. V. Cap. 12. ab Hugone Italiae Rege deficiens, ejus iram in ſe concitavit. *Quod Hugo ut audivit, con-*

A *gregatis copiis ad ejus*, (ideſt Epiſcopi) *Caſtrum Vineolam venit: idque viriliter, ſed inutiliter oppugnavit.* Situm eſt Vineolae Oppidum, nunc *Vignola* appellatum, in Mutinenſi agro ad Scultennam fluvium, Arce, Turribus, ac Moenibus adhuc munitum. Quod libenter memoro; nam & ego ibi, quiſquis ſum, Anno B MDCLXXII. primam lucem vidi. Ita celeberrima Canoſſae Arx, ſaxo impoſita in Regienſi Comitatu, poſt Annum DCCCL. diuturnam & graviſſimam obſidionem ſuſtinuit contra Berengarium II. Italiae Regem, quam deſcribens Donizo in Vita Mathildis Lib. prim. Cap. 2. haec habet:

C

Non Aries, Vulpis, neque Machina praevalet ullis
Ictibus excelſis noſtris pertingere tectis.

Sic Liutprandi Continuatore teſte Mons Feretianus, *quod Oppidum ſancti Leonis dicitur*, Anno DCCCCLXIII. eidem Berengario refugium D diu praebuit, donec fame compulſus copiis Ottonis Magni Auguſti obſidentibus victas manus dedit.

Quod affirmari poſſe puto, poſt Annum a Chriſto nato Milleſimum, & praeſertim decurrente Seculo XII. coepit apud Italicam gentem acrius quàm antea fervere ſtudium rei militaris. Jam multae ex Urbibus ad E Libertatem inhiabant, atque ad eam impetrandam non pecuniâ tantùm, ſed & viribus opus eſſe intelligebant: quod & ſenſim praeſtitere. Actum eſt de recuperanda antiqua ditione, de dilatando imperio, de ſubdendis ſibi Nobilibus viris, a quibus nullum amplius obſequium erat erga patriam Urbem; actum denique de reſiſtendo ipſis Imperatoribus, re-

reſcindere privilegia, vetereſque conſuetudines cupientibus, aut onera intoleranda imponentibus. Normanni in Apulia ac Sicilia Seculo XI. miranda fortitudinis ac diſciplinae militaris exempla dedere. Par eſt credere, ab iis potiſſimùm derivatam in reliquos Italiae Populos illuſtriorem gloriae cupiditatem, uberioremque peritiam belli ſuſtinendi atque inferendi. Quid in longa concertatione inter Fridericum I. Imperatorem, ejuſque ſucceſſores, & Italicam gentem, factum fuerit, nihil eſt, quod ego memorem. Habet Lector in Collectione Rer. Italicar. quod ego brevitatis cauſsâ omiſſum heic volo. Illud certum, Seculo XII. vel ipſos Germanos profeciſſe ex Italicorum ſcientiâ militari. Arnaldus Lubecenſis in Chronic. Slavor. Cap. 92. obſeſſam narrat Civitatem Wurlam Anno MCLXIII. ab inclyto Duce Saxoniae atque Bavariae Henrico Leone, atque inter cetera ait; *Et ſtatim praecepit ex abundanti nemore ligna conduci, & aptari bellica inſtrumenta, qualia viderat facta in Lombardia, ideſt Cremae, ſive Mediolani. Fecitque Machinas efficaciſſimas, unam tabulatis compactam ad perfringendos muros; alteram verò, quae excelſior erat, & in turris modum erecta, ſuperexaltatam Caſtro, ad dirigendas ſagittas, & ad abigendos eos, qui ſtabant in propugnaculis.* Turrium hujuſmodi ſupra rotas mobilium antiquus erat in Italia uſus. *Phalas* nonnulli eas appellarunt. Tunc autem ad ſummam perfectionem deducta fuere inſtrumenta bellica & machinae litholobae varii generis, quas appellabant *Bricolas*, *Mangana*, *Petrarias*, *Prederias*, *Tortorellas*, *Trabuchetos*, *Trabuchellos*, *Trabuchos*, *Manganellas &c.* In Paralipomenis a me editis Anonymi Salernitani, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. memoratur *Machina, quam nos Patriam nuncupamus.* Sphalma Typographicum. Scribendum fuit, *quam nos Petrariam nuncupamus.* Atque heic perpendendum eſt, an ſatis conſone Florentini Vocabularii Auctores interpretati fuerint vocem *Trabocchetto.* Per eam ſignificari ajunt *luogo fabbricato con inſidie, dentro al quale ſi precipita.* Sed nullum ipſi adferunt exemplum. Illud quidem certum eſt, *Trabucheta*, ſive *Trebucheta* appellata etiam fuiſſe bellica inſtrumenta illa, unde lapides ejaculari mos fuit, atque unum & idem cum *Trabuchis*, diminutivo tantùm nomine variata. Quae ipſi veterum exempla adferunt, hoc ipſum produnt. Immo *Trabuchelli* quoque nomine donatae ſunt ejuſmodi machinae. In Epiſtola Anno MCCXX. ſcriptâ, ac editâ a Baluzio Tom. 2. Miſcellaneor. pag. 259. legimus: *Super unamquamque Turrim unus Trabuchellus fuit erectus.* Utique Seculis Italiae turbatiſſimis, quum Tyranni magni ac parvi dominarentur, ac ſaevirent factiones Guelforum atque Gibellinorum, in uſu fuere teterrima inſidiarum loca, ideſt in cubiculis pavimentum perforatum, ac ligneâ tabulâ (*Ribalta* appellabant) ita caute coopertum, ut qui improvide alteram tabulae partem pedibus premeret, cedente ipsâ in ima rueret. Locus in quodam Caſtro mihi indicatus olim fuit, ubi ejuſmodi nefaria decipula fuiſſe tradebatur. Erat autem nomen apud Italos hiſce inſidioſis locis *Trabocchello:* quod & adhuc perdurat ad capiendos mures, aves, ac feras. *Trabocchello* a *Traboccare* Italico derivatum videtur, quod ore demiſſo in praeceps ruere ſignificat. Apud Gallos *Trebuchet* idem ſonat, ac nobis *Trabocchello.*

Ad

Ad Machinas jaculatorias redeo, quae omnes ab antiquis *Ingenia* appellatae ſunt, *Tormenta*, *Artificia*, *Aedificia*, a Florentinis *Difici*. Propterea *Ingeniarii* & *Ingenioſi* dici olim conſueverunt ejuſmodi machinarum Artifices, ad quas inveniendas & conficiendas quiſque intelligit, multum Ingenii adferendum fuiſſe. Durat adhuc apud nos eâdem ſignificatione ipſa vox *Ingegnere*, quae ad Architectos quoque translata eſt. Lingua ipſa Italica olim haſce machinas *Ingegni* appellavit. Bartholomaeus de Neocaſtro in Hiſtor. Siculâ, a me editâ in Tom. XIII. Rer. Italicar. *Ingenias* non ſemel commemorat, & obſidionem Civitatis deſcribens, ait: *Lapides Ingeniarum volvuntur*. Addit: *Magiſter Ingeniae Almirati, quae vocabatur Caſtellionum, erecto diametro, adeo ſubtiliori ingenio temperavit Ingeniam, quod quotiens ex ipſa lapides immittebat in Caſtrum, ſingulos lapides immiſit in Puteum, qui vocatur Baſilius*. Atque heic non reticebo, ſingularem quondam Amicum meum P. Berettum in Diſſertatione Chorographicâ praepoſitâ Tomo X. Rer. Italic. retuliſſe ex Memoriali Poteſtat. Regienſ. Tomo VIII. pag. 1107. Rer. Italicar. haec verba, eaque ita interpretatum fuiſſe: *Et habebant Manganellas* (fuſtes) *in plauſtris, & manganabant* (fuſtibus caedebant) *eas per Carroccium Parmae, & homines illius partis*. Quae heic *Manganellae* dicuntur, & alibi *Mangonellae* appellatae reperiuntur, *Mangana* minora fuerunt, unde projiciebantur ſaxa adversùs Carroccium & Populum Parmenſem. Illarum quoque mentio eſt in Annalib. Genuenſib. Caffari ad Annum MCCXXVII. Mos etiam fuit, nomen ſuum indere ejuſmodi Machinis praegrandibus, praecipue *Lupi* &

A *Aſini*. Et vetuſta quidem hujus moris origo. Ammianus Marcellinus Lib. 23. Cap. 4 ad Annum Chriſti CCCLXIII. Machinam lithobolam deſcribens, quae *ſaxum contorquet, quidquid incurrerit, colliſurum. Cui etiam Onagri vocabulum indidit aetas novella eâ re, quod Aſini feri, quum venatibus agitantur, ita eminus lapides* B *poſt terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora ſequentium, aut perfractis oſſibus capita ipſa diplodant*. In Annalibus Genuenſib. Stellae ad Annum MCCCLXXII. memorantur *Machinae plures, magni ponderis lapides jacientes: & prae aliis Machina una, quae Troja* (ideſt Sus femina, ſive Scrofa) *vocata jaciens lapidem ponderis, quod* C *Cantariorum XII. uſque in XVIII. vocatur*. Hoc mirum, ſi verum eſt, quod traditum vidi, apud Genuenſes *Cantarium* fuiſſe pondus centum quinquaginta Librarum. Vide & apud Du-Cangium in Gloſſario Latino alia bellicarum ejuſmodi Machinarum exempla, quibus inditum fuit nomen *Troja*. In Actis MS'is Reipublicae Mutinenſis ad Annum MCCCVI. me- D moratum vidi *Balliſtum, quod appellatur la Lova* (ideſt *Lupa*) *valoris, & exſtimationis circa trecentarum Librarum Mutinenſium*. Hiſce adde Henricum Roslam Saxonem, qui Meibomio teſte circiter Annum MCCLXXXVII. ſcribebat:

Non heic unigena fabricatur Machina. Nomen
E *Haec Librilla tenet, quaſi ſaxea pondera librans.*
Obtinet illa Suis: ſed Hirundinis haec: ſtat Aſelli
Illa vocata notâ.

Ita Abbo Lib. 2. de obſidione Pariſ. memorat *Arietes, vulgo Carcamuſas reſonatos*, hoc eſt, appellatos. In

Vita

Vita Nicolai Laurentii (ſeu Cola de Rienzi) Tribuni Romanorum enarratur hoſtilis ejuſdem Populi Romani proceſſus ad obſidionem Vetrallae. Ibi, ut is ait, *fecero una Aſinella de leno, e conuſſerola fi' alla Porta della Rocca. La notte ſe feze. Quelli della Rocca meſticaro Zolfo, Pece, Voglio, Trementina, Lena, & altre coſe, e jettaro queſta meſtura ſopra lo defizio. La Aſinella fo in quella notte arza. La domane fo trovata cenere.* *Artes* etiam & *Artificia* appellatae ſunt ejuſmodi Machinae, unde fortaſſe derivata eſt conſuetudo nuncupandi tormenta bellica, ignivoma poſtea adinventa, *Artiglierie*, quibus etiam proprium nomen imponebatur. Ferrariae in armamentario Ateſtinorum Ducum erat (nunc autem eſt Mutinae) immane tormentum ignivomum, cui nomen *la Regina*. Erat & *il gran Diavolo* ab Areoſto memoratum. Manganum verò *Balearis Machina* a Gunthero appellatur Lib. 3. Ligur. ubi ait:

Exſtruitur mirae Balearica Machina molis,
Quae valido longum tranſverberat aëra jactu:

Jacobus Spiegelius in Scholiis ad hunc locum ſcribit: *Balearica Machina, ideſt funda: quae primùm inventa eſt apud Baleares Inſulas.* Haec incepte, ſi vulgares fundas intelligit, quibus Balearis Populus praecipue valuit ad lapides ſaxeos aut plumbeos projiciendos. Guntherus heic praegrandem *Balliſtam* ſeu *Manganum* deſcribit, quo ingentia ſaxa torquebantur in Caſtrum obſeſſum. Verum quidem eſt, *fundam* ejuſmodi Machinis interdum fuiſſe inſertam, ut Lipſius Lib. 3. Dialog. 3. Poliorcet. oſtendit. Sed longe a vulgari diverſa fuit, ſimulque certum eſt, apud majores noſtros uſurpatas fuiſſe voces *Funda*, *Balea*, *Baleare*, *Balearius &c.* pro *fundendo* ſive lapides, ſive plumbum, ſive ſagittas. Et hinc vox *Baliſta*, *Baleſtra* a Graeco βάλλειν. Vide Du-Cangium. Guntherus ipſe Lib. 9. *Fundas* primo, tum *Mangana* commemorat, ſcribens:

- - - - - lapides agitata minores
Funda rotat. Magnos Balearica Machina muros
Incutit, & duro munimina verberat ictu.

Itaque *Balearica Machina* idem ſignificavit ac *Machina da gittare, e da tirar groſſe pietre*. De *Funda* Manganellis junctâ mentio eſt in Charta, quam in Codice MSto Cencii Camerarii legebam, atque heic evulgandam cenſui.

Inſtrumentum de reſignatione Caſtri Fumonis, & victualium, utenſilium, aliorumque mobilium ad Caſtrum ipſum ſpectantium, factâ per Dominum Nicolaum de Anagnia quondam nepotem felicis recordationis Gregorii Papae IX. cui per Dominum Urbanum Papam IV. commiſſum fuerat idem Caſtrum, Anno 1263.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Amen. Anno Nativitatis ejuſdem Milleſimo Ducenteſimo Sexageſimo Tertio, Pontificatus Domini Urbani IV. Papae Anno II. Indictione II. Menſe Julio VIII. intrante. In praeſentia mei Nota-

Notarii & teſtium ſubſcriptorum. Frater Loffridus Converſus Foſſaenovae, & Caſtellanus Roccae Fumonis, per Dominum Nicolaum de Anagria Domini Papae Capellanum, & Leothorius conſobrinus ejuſdem Domini, reſignaverunt Roccam Fumonis nomine & vice ipſius Domini, cui ipſa Rocca ab Apoſtolica Sede ad cuſtodendum fuerat commiſſa, cum rebus inferius adnotatis, Buchino Servienti Domini Papae, ſecundùm mandatum receptum per Literas Domini Papae ſupradicti. Quarum Literarum tenor talis erat. Urbanus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei, dilecto filio Nicolao de Anagnia Capellano noſtro, nepoti felicis recordationis Gregorii Papae praedeceſſoris noſtri ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Quum propter quaedam, quae in his diebus in Campaniae partibus emerſerunt. Caſtrum Fumonis Anagnienſis Dioeceſis, cujus cuſtodia tibi eſt ab Apoſtolicâ Sede commiſſa, in noſtris manibus modis omnibus habere velimus, diſcretioni tuae per Apoſtolica ſcripta ſub poena gratiae noſtrae diſtricte praecipiendo mandamus, quatenus ſtatim receptis praeſentibus, ſicut honorem tuum diligis, & indignationem noſtram deſideras evitare, Caſtrum ipſum cum frumento, vino, hordeo, foeno tam praeſentis anni quàm etiam praeteriti, ſi quae de praeterito anno reſidua ſunt in Caſtro ipſo, nec non cum Baliſtis, Armis, ac ejuſdem Caſtri ceteris Guarnimentis, dilecto filio Buchino Servienti noſtro, latori praeſentium, ſublato cujuslibet difficultatis & dilationis obſtaculo, aſſignare procures, faciens ſuper aſſignatione Caſtri & aliorum praedictorum confici duo ſimilia publica Inſtrumenta, quorum unum penes praedictum Buchinum, tranſmittendum nobis, &

A reliquum penes te volumus remanere. Neque in aſſignatione ipſius Caſtri, quod nequaquam ad praeſens dimittere tibi proponimus, ſub ſpe obtinendae a nobis ulteriorem ejus detentionem, aliquam difficultatem inheras, ſive moram, quum nequaquam te in hoc exaudiremus, ſed gereremus ad grave potiùs & mole-
B ſtum. Datum apud Urbemveterem, V. Nonas Julii, Pontificatus noſtri Anno II. *Res autem reſignatae ſunt hae. In primis ſunt XLVI. tinae de grano: item XV. tinae de farina grani farri: & X. tinae de farina grani ſpeltae: item XXXIV. tinae de ſpelta: item XVII. Scuta, de quibus quaedam fracta ſunt: item XIII. tinae de ſimu-*
C *la: item XVI. cappillinae*, cum VII. Baliſtis de ligno fractis: item IV. fundae de Manganello; *& una concula de torno. Item XI. vegetes cum V. caballatis vini, & una de aceto: item III. tini, & IV. ſcamna, & uno diſco, & duabus tabulis de diſco: item duae catenae, & una lucerna, & una capix ferrea, & una ſartago; i-*
D *tem una grattarola, & unum par teſtorum, & quatuor caldariae inter magnas & parvas: item I. ramarolum, & I. grappellum: item una caldarella pro ciſterna: item ſagimen medii porci: item unum ſtilum pro ferrandis equis: item duae pallae ferreae. Item unus aſinus, & una aſina: item unum par barilorum pro aqua: item unum par*
E *flaſconum, & duo arcae: item quatuor toaliae pro diſco, & quatuor manutergia: item duo coopertoria pro pane: item duae pelles, & duae molae de centimulo: item IV. ſacci, & III. ſaccones, & II. cultrae: item I. funiculus: item I. calix cum patena argenteus, cum uno thuribulo argenteo: item I. paramentum completum, & unam ſimiliter Planetam: item I. Liber Miſſalis: item*

item I. Paſſionarium, & I. Pſalterium, & II. Antiphonaria de die & nocte: item III. Homiliae: item. I. centenarium de paraſſidibus, & XXX. gradales: item XIX. gallinae, & una calcaria. Quae omnia ſupradictus Buchinus confeſſus fuit recepiſſe ad manus ſuas coram me Notario & teſtibus infraſcriptis cum Rocca memorata per praedictos Fratrem Loffridum & Leotherium, nomine & vice Domini Nicolai ſupradicti, ut ſupra continetur.

Actum in Minano praedictae Roccae coram Domino Philippo de Ferentino, Roberto dicto Coſſa ejuſdem Civitatis, Petro de Sancto Germano ſerviente Domini Papae, Simeone de Verulis, Johanne Petri Rogerii de Lauzano, Oddone Amatonis, & Bartholomaeo Giffredi. Et hujus rei vocati fuerunt teſtes.

Et ego Johannes de Guarcino, qui dicor de Sancto Joanne, auctoritate Sedis Apoſtolicae Notarius, cui ab eadem Sede conceſſa eſt poteſtas, tutores & curatores dandi, decretum interponendi, alimenta decernendi, teſtes recipiendi, & publicandi, acta, protocolla & Inſtrumenta exemplandi, & alios legitimos actus, ad hoc interfui, rogatus ſcripſi, & ut ſuperius legitur, in publicam formam redegi, & feci ſignum, per quod cognoſcitur nomen meum.

Haec eſt autem celebris Arx Fumonis, in quam conjectus fuit Anno MCCXCV. a Bonifacio VIII. Papa Petrus de Murrone, antea Coeleſtinus V. ſummus Pontifex, qui ibi ſanctiſſime dies ſuos complevit. Anonymus Beneventanus in Chronico ad Annum MXLII. apud Camillum Peregrinium, Tomo V. pagin. 151. Rer. Italicar. haec ſcribit: *Maniaki perrexit in Trane per mare, & terrâ obſedit eam. Fecit ibi Turrem excelſam ligneam, & Tractareas manculas, & Berbices, ut comprehenderet eam.* Hoc eſt Turrim mobilem; & *tractorias*, ut opinor (*tiratore* nunc diceremus) *manculas*: lego *Machinas*, aut *Mancanas*, ſeu *Manganas* (haec enim a Librariis vitiata fuere) & *Berbices*, ideſt Arietes. Atque heic mihi patefaciendus error complurium Eruditorum in inveſtiganda origine Italicae vocis *Magagna*. Aegidii Menagii in Lib. de Originib. Linguae Italicae, verba ſunt. *Magagna, difetto, Mancamento, credo da Mancare, Mancanus, Mancana, Macana, Magana, Magagna. Da μαχανὰ Dorico lo cavano il Caninio e 'l Monoſini. Voleva il Guieto, che derivaſſe da Magus. Magus, Maganeus, Maganea, Magagna. A Mangonibus, Mangonium, Mangonia, Magagna, il Signor Ferrari.* Procul a vero quilibet abiit. A *Manganum* prodiit vox *Magagna*. Quum enim imbrem ſaxorum Mangana projicerent, & homines, aut equos (ut domos praetermittam) ferirent, percuterentque, vulnera iis, ſive ſupremam perniciem inferebant. Propterea equi aut homines Manganorum lapidibus percuſſi, *Manganati*, ſeu *Manganiati* appellabantur, ac tandem *Magagnati*. Hinc *Magagnare*, *Mangano* ferire, & *Magagne*, ideſt vulnera *Mangano* illata, prodierunt, quae poſtrema vox ad quodcumque vulnus & labem translata eſt. *Si fanno mura, che l' uomo non puote Magagnare per difici nè per Mangani;* ita in antiqua Italica Expoſitione *Pater noſter* apud Academicos *della Cruſca*. Matthaeus quoque Villanius Lib. prim. Cap. 22. ait: *E i loro cavalli erano più ſtanchi e Magagnati dalle ſaette de gl' Ingleſi.* Germanica Lingua adhuc appellat *Mangel la Magagna*. Sic vocat *Pferd-Mangel*, ut ſignificet *Magagna di Cavallo*. *Manganum* verò pariter *Mangel* nuncupat. Ita Angli ab

eâdem Germanicâ voce ſuum *Mangle* deduxerunt, cujus ſignificatio eſt *caedere, lacerare, vulnerare, mutilare*, ſimulque ut Itali ajunt *ſtorpiare*. Incredibile verò dictu eſt, quanti ponderis lapides per Mangana, Petrerias, aliaſque ejuſmodi Machinas, projicerentur in hoſtes, atque in aedes. Interdum vel ipſae Turres firmiores, nedum earum tecta ac tabulata, ab iis concutiebantur, & obſeſſis eripiebatur fere omnis locus quietis. Quod nunc, majori tamen ſucceſſu *Bombae* peragunt, olim per Mangana tentabatur. Neque reticebo, quid hominum induſtria Anno MCXVIII. ad lithobolarum Machinarum vim aliqua ratione eludendam aut infirmandam excogitarit; ſcilicet Rete e funibus, quo lapides evolantes exciperentur, ante locum impetitum protendebatur. Pandulphus Piſanus in Vita Gelaſii II. Papae, editâ Tomo III. Rer. Italicar. haec ſcribit: *Faciunt contra machinas, vineas, baliſtas, & arcus. Inde primùm Rete contra Petrarias ad Turres aperiendas ab aſtuto illo Tyranno* (Henrico Quarto inter Auguſtos, inter Reges Quincto) *in damnum plurimorum, & proficuum multis ingenium exquiſitum inventum eſt*. Quid Saraceni Ebuſani, teſte Laurentio Vernenſi, ſive Veronenſi, Lib. 4. Belli Balearic. meditati ſint ad eludendos ingentes lapides a Piſanis per machinas projectos Anno MCXIV. ex hiſce verſibus ediſces:

Protegitur murus pannis, latiſque tapetis,
Et Turres habuere ſui munimina veſtes,
Fulcraque collatae luſerunt ſaepius ictus
Molis, & appoſitae texerunt cetera crates.

A Ita in obſidione Tortoſae Anno MCXLVIII. ut habet Caffarus Lib. prim. Annal. Genuenſ. Tomo VI Rer. Italicar. quum Saraceni in Caſtellum ligneum Chriſtianorum *petras ducentarum Librarum ponderis* projicerent, Genuenſes hoc *citò emendaverunt, atque retia chordarum juxta parietes Caſtelli tanta poſuerunt, quod ictus pe-* B *trarum Saracenorum nullo modo timuerunt*. Tunc etiam in Urbium & Caſtrorum oppugnationibus uſurpatae ſunt *Vineae*, ſeu *Crates* multiplicis generis, quas *Gatti* vulgaris Lingua appellavit, Latina vero barbara *Gatos, Gattos, Cattos*: ſub quibus latentes milites ad ſuffodiendos muros, aliaque in hoſtem tentanda procedebant. C Vocabularii Cruſcani Auctores *Cattum* definiunt: *Iſtrumento bellico da percuoter muraglie, il quale ha il capo in forma di gatta. Latine Aries, teſtudo*. Errant. Bernius ipſe ab iis laudatus ſcribit:

Gatti teſſuti di vinchi e di legno.

D En Crates, en Vineas veterum. Rolandinus Lib. 8. Cap. 13. Chronic. *Aedificium quoddam conſtruxere, quod vulgo Vinea dicitur, ideſt Gattus*. Infra addit: *qui ſub Gatto erant*. Dandulus quoque ſcribit *cum Gatto ſuppoſitum fuiſſe ignem Portae Altinati* Patavii. Cortuſii in Hiſtor. Lib. 7. Cap. 7. inquiunt: *Fiunt Vineae, ſive Gat-* E *ti, pontes, & ſcalae &c.* Ita Bartholomaeus de Neocaſtro in Hiſtoria Sicula *Gattum eximium ex trabibus* memorat. Guilielmus Brito Lib. 7. Philipp.

Huc faciunt reptare Catum, tectique ſub illo
Suffodiunt murum - - - - -

Item

Item Nicolaus Specialis Lib. prim. Cap. 15. Hiſtor. Siculae, mentionem facit *de trabibus ligneis, quas vulgo Gattas appellant*. Du-Cangius ad vocem *Catus*, Vegetii verba adfert ſcribentis: *Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricoque uſu Cattos vocant*. Quid veterum *Vineae* fuerint, eruditi norunt. Eleganter eas deſcripſit Lipſius. Sed nihil diſſimulandum: diſſentiunt Codices Vegetii, alii enim pro *Cattos* habent *Caucias*, alii *Cautias*. Quamobrem accedat & Otto Morena Tomo VI. pag. 1041. Rer. Italicar. qui *Gattum ingentis molis Friderici I.* Auguſti curâ conſtructum deſcribens, haec inter cetera ait: *In ipſo enim Gato quaedam Trabs ferrata, quam Bercellum appellabant, conſtabat, quam ipſi, qui infra ipſum Gatum fuerant, foris plus de viginti brachiis projicientes in murum ipſius Caſtri mirabiliter feriebant*. Editio Oſii pro *Bercello* habet *Barbizellum*; Utrumque recte. Nam a *Berbix* (quod e *Vervex* efformavere Saecula barbara, ut ſignificarent *Arietem*, hoc eſt Machinam bellicam) derivatum fuit diminutivum *Berbicellum*; atque ex hac voce per ſyncopen pullulavit *Bercellum*. Radevicus etiam Lib. 2. Cap. 59. de Geſt. Friderici I. obſidionem Cremenſem deſcribens, inquit de Cremenſibus: *Non ſegniter ſe & ipſi communiunt, magnâque audaciâ ſuper muros, & in ſuis Machinis, quas Gattas appellant operiuntur*. Ipſe Morena infra ait: *Multos Gatos ex cratibus fecerunt*. Ergo vides, ſub *Gatto* compoſitum fuiſſe Arietem ad moenia diruenda, ac proinde vocabulo *Gatti* deſignari quaſcumque Machinas mobiles e ligno & cratibus contextas, quibus bellatores ſeſe tegebant, ut aut hoſtium muros tuti contingerent ac dejicerent, aut lapidum e tormentis projectorum vim ſeu ignem & jacula hoſtilia eluderent. Quod ſi quis *Gatto* pertuſa moenia dixit (& ſane in Annalib. Genuenſib. Stellae, habemus *Gattos* adhibitos *pro fractione murorum*, & in Piſanis Annalibus *murum a Gatto foratum*) id per Figuram quamdam dictum fuit, quum *Gattus* Arietem complecteretur, quo moenia frangebantur. Ac propterea naves etiam, ſub quibus milites latere poſſent, *Gattos* appellarunt. Bartholomaeus Platina Lib. 4. Hiſtor. Mantuan. ſcribit: *Quatuor naviculas ſubmittit undique coopertas, quas Gattos incolae vocant, relictis ab uno latere feneſtris quibuſdam, unde tuto ſecuribus ac dolabris exſcindere pontem liceret*. Apud Gallicos Scriptores *Sues* interdum memorantur. Iidem iis fuere ac nobis *Gatti*. *Muſculus* quoque, & *Murilegus* interdum eadem Machina eſt appellata.

Ceterum & ſub ipſis Romanis & Graecis uſurpatae Machinae lithobolae ad tutelam aut ad offenſionem, ab uſu Italicorum nunquam receſſere. Audi Anaſtaſium Bibliothecarium in Vita Gregorii IV. Papae ſcribentem ad Annum circiter DCCCXXIX. *In Civitate Oſtienſi Civitatem aliam a ſolo valde fortiſſimam, muris quoque altioribus ac feris & cataractis eam undique permunivit, & deſuper ad inimicos* (ideſt Saracenos), *ſi venerint, expugnandos Petrarias nobili arte compoſuit, & a foris non longe ab eiſdem muris ipſam Civitatem altiori foſſato praecinxit, ne facilius muros contingere iſti valerent*. En quae munimenta ad Urbes adhiberentur Seculo Chriſti IX. inter quae praeſertim *Petrariae* numerabantur. Atque eo deducta vis fuit hujuſmodi machinarum, ut quemadmodum jam monui, non ſolùm apud antiquos, ſed & Seculo XII. &

XIII. per eas ſaxa ingentis ponderis, atque ipſi molares, projicerentur in Urbes & Caſtra obſeſſa, in incommodum grave tam aedium quàm hominum. Si fides Rolandini Chronico Lib. *6*. Cap. *6*. quum Eccelinus de Romano Anno MCCXLIX. Arcem Eſtenſem obſideret, adhibuit *XIV. aedificia trabuccantia undique ipſam Roccham. Et rotabant aedificia quaedam lapides ad ipſum Caſtrum ponderis Librarum Mille ducentarum & ultra*. Annales quoque veteres Mutinenſium Tomo XI. Rer. Italicar. ad Annum MCCLXV. memorant. *Trabuchum Mutinenſium, qui factus fuerat in Platea Communis Mutinae, cujus pertica erat, quantùm ſex paria boum ducere poterant*. Quum *Manganis* & *Trabucchis* in obſidionibus pugnatum ſaepiſſime Hiſtorici ſcribant, indicio illud eſſe poteſt, non ejuſdem plane ſpeciei Machinas fuiſſe *Mangana* atque *Trabucchos:* quamquam certum ſit, utraſque ad lapides projiciendos fuiſſe uſurpatas. Jacobus tamen Malvecius in Chronic. Brixiano pag. *9*11. Tom. XIV. Rer. Italicar. commemorat *Petrarias, quas nos Manganos, aut Trabuccos dicimus*. Teſte Fulvio Azzario in Hiſtoria MSta Regii Lepidi adhuc viſitur lapis ad Portam Sanctae Crucis cum hac inſcriptione poſitus in honorem Guidonis Lambertini Praetoris Regienſium, qui amplificatâ Urbe Portam illam aedificandam curavit. En ipſam:

ANNO M. C. NONAGESIMO VIII.

HOC OPVS EST ACTVM, GVIDONIS TEMPORE FACTVM,
QVI LAMBERTINI COGNOMEN GESTAT AVINI.
HVNC HOMINEM CAVTVM TRIBVIT BONONIA LAVTVM
VRBI REGINE RECTOREM CELIBE FIDE.
BESMANTVM CEPIT, PVLGANVM GRANDINE FREGIT.
HANC PORTAM CRVCIS CENSEMVS JVBARE LVCIS.

Verba illa *Pulganum grandine fregit* ſignificant, Caſtrum Pulgani ab eo Praetóre Manganorum lapidibus obtritum fuiſſe. Legitur etiam in Memoriali Poteſtat. Regienſ. Tomo VIII. Rer. Italicar. ad Annum Chriſti MCXCVIII. *Et captum eſt Caſtrum Puliani*. Verùm uti Dominicus de Gravina in Chronico edito Tomo XII. Rer. Italicar. pag. *674*. memoriae prodidit, ejuſmodi Machinae grave ſane incommodum obſeſſis inferebant, at rarò eos ad deditionem cogebant. *Capitanii*, inquit ille, *dicti exercitus ab exteriori parte Trabuccos quatuor erexerunt, per quos continuo nocte dieque impaſſibiles* (corruptum, ut puto, epithetum) *lapides jaciuntur. Sed, ut tunc vidi, exiſtimo numquam per Trabuccum Terram poſſe acquiri: quoniam Trabuccus non ad aliud bonus eſt, niſi in acquiſitione Caſtrorum, licèt ex ictibus Trabuccorum ipſorum & fractionibus lapidum, quos jaciebant, plurimi periiſſent homines in Berdeſcis, & Berdeſcas plurimas infregiſſent*. Sed quoniam prae manibus habemus Scriptorem hunc, qui Anno MCCCL. haec literis mandabat, ſubſequentia adjungere juvabit, e quibus intelligemus, *Man-*

Mantellos aliud bellicae Machinae genus fuiſſe. *Fecerunt etiam*, ſubdit, *Capitanii ipſi diverſa Ingenia lignea praeparari, Pontes, Caſtra* (ſcilicet Turres mobiles) *Scalas, Gattos, & Mantellos, Fundas plurimas, & Baliſtas; & lignea plurima, ſeu fraſcas incidere; ut cum eis & ex eis foſſatis adhaereant, & foſſatos faciant onerare.* Fortaſſis inditum fuit *Mantelli* nomen Cratibus aut Vineis, translato in militiam nomine *Mantellorum*, quibus hominum corpora conteguntur. Petrus Azarius in Chronico, Tomo XVI. Rer. Italicar. pag. 328. de Comite Urbini ſcribit: *Qui ſuper Circhis ipſius Terrae Scarpariae Mantellos firmos tenens, deſenſores graviter offendebat. Ciconiae bipennes* etiam memorantur a Bartholomaeo de Neocaſtro in Hiſtor. Siculâ, Tomo XIII. Rer. Italicar. pag. 1135. Ad Tollenonis formam machina iſta conſtructa mihi creditur, apta & ipſa ad immittendos molares in Arces obſidione preſſas. Cadavera quoque foetida jumentorum, & ſtercora interdum injiciebantur in loca obſeſſa, tum ad vexandos foetore incluſos, tum etiam irriſionis cauſsâ. Anno MCCXLIX. profligati fuere Mutinenſes a Bononienſibus celebri eo praelio, in quo captus Henricus, qui & Hentius Sardiniae Rex, Friderici II. Auguſti filius, victoris Populi triumphum auxit. Tum Bononienſes in fortuna belli non ſegnes, Mutinam afflictam arctâ obſidione vinxerunt, atque inter cetera per tormentum Aſini cadaver ſoleis argenteis ornatum ad opprobrium obſeſſorum noctu in Urbem projeciſſe feruntur. Annalium Bononienſium Auctor Anonymus Tomo XVIII. Rer. Italicar. his verbis rem tradit: *Del Meſe di Settembre i Bologneſi con grande oſte aſſediarono Modena per cinque ſettimane, e fecero vie coperte, e con Trabucchi buttarono molte pietre nella Città, e vi gittarono un' Aſino.* Verùm huic Scriptori addendum erat, quod Sigonius, Ghirardaccius, ac alii non praetermiſere; videlicet, percitum eâ ignominiâ atque irâ generoſum Populum Mutinenſem, continuo e Portis erupiſſe, ac tanta vi in apparatum Machinarum ſe conjeciſſe, ut *Briccolam*, qua Aſinum ejaculati fuerant, eis eripuerit, atque in Urbem feſtivo ululatu detulerit. Paria ante praeſtiterant Florentini in obſidione Senarum Anno MCCXXXII. Haec de iis ſcribit Ricordanus Malaſpina Hiſtor. Cap. 120. *Aſſediarono Siena dalle tre parti, e con molto edificio* (ita appellabant Mangana, aliaſque Machinas bellicas) *vi gittarono entro pietre aſſai; e per più diſpetto vi Manganarono entro Aſini, e molta bruttura.*

Atque heic rurſus animadverte morem veterum, ejuſmodi bellicis machinis imponendi plerumque nomen, e variis beſtiis petitum, ſive lithobolae, ſive ad frangendos muros, ſive ad aggreſſores celandos compoſitae forent. *Talpa cavans Arces* Godefrido Viterbienſi memoratur. *Ericii* jaculatoriae machinae fuiſſe videntur. *Vulpes* quoque Arietum ſpecies, ſive ligneae machinae, ſub quibus latens Aries deducebatur, apud veteres occurrunt. Otto de Sancto Blaſio Cap. 23. obſidionem Alexandriae deſcribens, Anno MCLXXI. a Friderico I. Auguſto inſtitutam, haec omnia complectitur, inquiens: *Talpas, Vulpeculas, Ericios, Cattos* (*talibus enim cenſentur nominibus*) *exuri praecepit*. Ita Rolandino in Chronico Lib. 10. *Tortorellae, ſive Prederiae memorantur;* jamque ſupra nobis occur-

cur-

currerunt *Aſini*, *Sues*, *Gatti*, aliaque ejuſmodi animalium nomina in rem bellicam translata. *Plutei* quoque fuerunt *Vinearum* ſeu *Cratium* ſpecies, ſub quibus tecti milites ad moenia hoſtilia deducebantur. Turres verò fabricabantur e ligno (*Caſtella* appellabant), quae rotis ſuppoſitis admovebantur ad moenia hoſtilia, poſtquam foſſae aequatae erant. Quibus inſidentes armati cum obſeſſis confligebant, & in murum etiam, quoties licebat, demiſſo ponte irrumpebant. Miſſilibus praeterea ignitis in tecta ejaculatis incendia inferre mos fuit: quod praeſertim a Graecis Itali didicere. Horum felicior effectus in naves adverſas: *Graecuſque ignis* percelebris eſt, quem ne ipſa quidem aqua poterat extinguere. Memorata quoque videas ab Ottone Morena ſupra laudato pag. 1045. Tomi VI. Rer. Italicar. *Manganos*, *Preteriaſque*, *&* *Scrimalias*, *ſeu Machinas, ceteraque defenſionis Cremae inſtrumenta*. Fuerunt *Scrimaliae* Plutei, ſeu aliquid ſimile e ligno, ſuper Urbium & Caſtellorum moenia poſiti, ſub quibus praeſidiarii milites latentes cavebant ſibi a ſagittis, telis, aliiſque hoſtium miſſilibus, & inde per feneſtellas & cataractas lapidibus, jaculis, *Pilotis* (ideſt *Ballotte*, glandibus plumbeis nempe, ſeu globulis lapideis) aliiſque armis pugnabant in hoſtes. *Scrimaliae* appellatae, hoc eſt, *Diſeſe*, a Germanico *Schirm* & *Schirmen*, unde noſtrum *Scherma*, *Schermirſi*, *Schermare &c.* Supra idem Auctor ſcripſerat: *Fere nullus e Cremenſibus ibi ad Scrimalias, ſeu Machinas ipſius Caſtri apparere poterat, quod baliſtrerii, qui infra ipſum Caſtrum fuerant, ſtatim non interficerent illos*. Nunc in obſidionibus dicimus *levare le diſeſe*, quum obſidentes impetu i-

A gnivomi tormenti, propugnacula; ſcilicet vallum, loricas, ſaccos lanae, & quidquid ſupra moenia ſtructum eſt, ſub quo obſeſſi milites pugnare ſolent, dejiciunt. Eâdem ratione uſi ſunt veteres voce *Scrimalia*. Nunc Mutinenſes *Schermaglio* appellant ligneam aut chartaceam tabellam, quam ad ignem ſedentes objiciunt
B calori, ne caput laedat. Quae nunc etiam inſtrumenta *Cavalli di Friſia* in militia nuncupantur, non ignota antiquis fuiſſe mihi videntur. Nicolaus de Jamſilla, cujus Chronicon edidi Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 565. dum Manfredi poſtea Siciliae Regis bellica geſta deſcribit, haec habet: *Facta ſunt de ingenio Marchio-*
C *nis Bertholdi quaedam lignea inſtrumenta triangulata, ſic artificioſe compoſita, quod de loco ad locum leviter ducebantur, & quocumque modo revolverentur, ſemper ex uno capite erecta conſtabant. His ergo ligneis inſtrumentis Papalis exercitus ex illa parte, qua erat exercitus Principalis aſpectus, ſe circumcinxit, & ſic ſe ipſorum compoſitione val-*
D *lavit, ut non de facili ex illa parte poſſet irrumpi*. Tribulos etiam ferreos temporibus barbaricis interdum adhibitos reperio, & per agrum ſparſos, ut equitatui acceſſus & curſus impediretur. Supra occurrit nobis Ghirardaccius in Hiſtoria Bononienſi. Dimittere eum nolo. Auctor ille eſt Lib. 17. pag. 575. Populum Bono-
E nienſem Anno Chriſti MCCCXIV. miſiſſe *quaranta Graffii all' eſercito del Frignano*. Haec legit Du-Cangius, atque e veſtigio in ſuo Gloſſario Latino adnotavit: *Graphium, ſeu Graſium, ſpeciem machinae bellicae fuiſſe, videtur innuere Cherubinus Ghirardaccius*. Scilicet rem dubiam & incompertam ille reliquit: ego eorum uſum explicabo. *Graffium* nobis eſt, ut

ut omnes norunt, quod Gallis *Croc*, ferreum videlicet inſtrumentum, uncis pluribus conſtans, cujus erat uſus in tuendis moenibus, dum hoſtis impetum faceret. *Harpagones* Latinorum aut iidem aut parum ab iis diſſimiles fuere. In aſcendere volentes, aut ariete murum lacerantes, demittebantur *Graffia*, & ſi quem uncis implicabant, in ſublime ſtatim rapiebant. Habemus Dionis Caſſii verba in Severi Vita, & Taciti in Lib. 4. Hiſtoriar. quae ſuis temporibus non ignotum neque inſuetum fuiſſe ejuſmodi inſtrumentum bellicum produnt. Vide Lipſium Lib. 5. Cap. 8. Poliorcet. Ejuſque uſum in Italia praeſertim poſt Seculum X. reperimus: quam in rem multa exempla ſuppeditantur ab Hiſtoriis a me editis in Collectione Rer. Italicar. Unum do Gualvaneum de la Flamma, qui Cap. 143. Manipul. Flor. Tomo XI Rer. Italicar. obſidionem Mediolanenſem deſcribens a Conrado I. Auguſto peractam, inter cetera ait: *Armis fulgebat terra. Uncinis ferreis attrabitur hoſtis.* Neque heic reticendum, ab Angelo Monoſinio in Flor. Linguae Italic. Lib. primo, e Graeco verbo γράφειν, quod eſt *ſcribere*, deductum fuiſſe Italicum *Graffare* & *Graffiare*. Hanc Etymologiam *veriſſimam* Menagius in Lib. de Origin. Linguae Italic. appellat. Contra ego falſam puto. *Graffiare* (fortaſſis & *Grafigner* Gallicum) a *Graffio*, ſive inſtrumento uncinato efformatum eſt quo aliquid prehendimus, aut laceramus. *Graffium* verò ab antiqua voce Saxonica *Crapho*, *Krappelen*, ad nos venit, quam Angli Saxonum filii ſervant, *Grapple* appellantes id, quod nobis eſt *Uncino*, & *Rampino*. In Gloſſis Theotiſcis vetuſtiſſimis ab Eccardo editis legitur *Uncinus*, *crapho*.

A Noſtra verò vox *Rampino* a Latino *Harpagone* fluxit, converſo in *Rampicone*, quam vocem Boccaccius memorat, & intactam reliquit Menagius. Pro exiguo unco itidem dixere *Rampicino*, & breviatâ voce *Rampino*. Atque iſto etiam vocabulo uſus eſt Otto Morena in Hiſtor. Laudenſi. Et fortaſſis ex ipſa voce *Krap-*
B *pelen* (idem haec eſt atque *Creep* Anglicum, quod *Crip* pronuntiant) aut e Saxonico *Gripan*, & Cimbrico *At-Grypa* (quas voces apud Hicheſium reperio) profluxit Italicum *Grappare* & *Aggrapparſi*, *Aggraffare* & *Arrappare*, niſi ea malis ab *Adrepere* Latino. Id enim nobis ſignificat, *uncis manibus aliquid prenſare*, & manus in
C *Graffii*, ſeu *Grappli* formam convertere. Ita *Arrampicare*, quaſi e manibus & pedibus *Rampinos* ſeu *Rampicones* efformare, ut in arduum locum aſcendatur. Erunt qui putent, inde etiam conflatam ſimilem vocem *Inerpicare*, non autem ex *Repo*, ut Menagius eſt opinatus. Inde quoque Hiſpanicum *Engarrafar*, *Unguibus ap-*
D *prehendere aliquid*.

Porro quum bella aut inter Cives factionibus inteſtinis dilaceratos, aut cum hoſtibus externis, frequentiſſima temporibus iis eſſent, nulla Civitas erat, nullum Oppidum, cujus Populo ſaepe in arma ruere, ac militiam, vellet nollet, ediſcere opus non foret. Ingruente potiſſimùm bel-
E li neceſſitate univerſi Cives ad arma apti in exercitum proſilire jubebantur; aut ſi Caſtri alicujus obſidio facienda erat, modò pars una Populi armata, modò pars altera (*Quarteria* appellabantur) illuc deducebatur. Neminem, ut puto, pigebit audire, quid Anno MCCCVI. in publico concilio ſtatuerit Mutinenſis Reſpublica, ut conſtat ex antiquo il-

illius Anni Regeſto MSto, adhuc exiſtente in Archivo ejuſdem Urbis. *Providerunt* (ſunt ejus verba) *Domini Poteſtas, Capitaneus, & Decem Sapientes per quamlibet Portam deputati. Primo, quod fiat una electio centum Militum inter Cives Mutinae: & quod cavalcata eorum debeat durare per unum annum; & quod quilibet ex ipſis Militibus habere debeat a Communi Mutinae triginta Libras Mutinenſium pro equo in toto dicto anno. Secundo, quod quilibet equus ſit valoris quadraginta Librarum Mutinenſium. Tertio, ſi equitabunt in ſervitium Communis & Populi Mutinenſis, extra Mutinam pernoctando, habere debeant a Communi Mutinae illud ſoldum, quod videbitur Defenſori & Conſilio Populi Mutinenſis. Quarto, quod eligantur duo millia peditum de Civitate Mutinae, de quibus eſſe debeant ducenti Baliſterii, & ducenti Paveſarii. Quinto, quod eligantur de Villis & Communibus Villarum diſtrictus Mutinae mille pedites; trecenti quorum ſint Guaſtatores de zapis, vanghis, ſecuribus, & ronzileis. Sexto, quod eligantur unus Dominus & unus Notarius pro qualibet Porta, qui faciat parari Trabuchos, ſive Manganos, Baliſtas groſſas, Sagittamenta, Trulos, & alia neceſſaria. Septimo, item providerunt de eligendo mille pedites, qui appellentur Societas beati Geminiani; & de uno Vexillo faciendo, quod vocetur Vexillum Juſtitiae.* In primo Capitulo ſtatuitur de *centum Militibus eligendis*. Res poſcit, ut Lectorem minùs peritum moneam, *Milites* a Latinis promiſcue fuiſſe appellatos tam pedites quàm equites: qui ritus diu perduravit. Milites autem utriuſque ordinis in Legibus Langobardicis Rotharis Regis *Exercitales* dicuntur. In Capitulari Sicardi Principis Beneventani apud Peregrinium edito Cap. 20. legimus: *Ut non praeſumat aliquis Tertiatorem Exercitalem aut Militem facere.* Cap. 21. *Si Tertiator abſconſe Exercitalis factus fuerit, aut Miles.* Videre heic mihi videor diſcrimen aliquod inter *Exercitalem* & *Militem*: quod tamen quale fuerit, innuere neſcio, niſi ſit Peditis & Equitis; neque enim *Militis* vox ad Vaſſallum deſignandum ſaepe adhibita heic locum habere poteſt, quum *Tertiatores* non alii fuiſſe videantur, quam Caloni glebae adſcripti, & paene Servi. Quod certum eſt, poſt Seculum Chriſtianae Aerae Decimum aut Undecimum, vocabulo *Militum* ſignificare in Italia mos fuit *Equites*, hoc eſt, qui equo militabant. *Pedites* verò appellabantur ceteri gregarii pedibus merentes, ſive Sagittarii & Arcatores, ſive gladio & ſcuto armati. Innumera proſtant exempla iſtius vocis ac ſignificationis in Collectione Rer. Italicarum. Atque id neſcio cur ab eruditiſſimo Du-Cangio adnotatum minime fuerit in Gloſſario ſuo. Sed jamdiu adnotavit Angelus de la Nuce in Commentar. ad Lib. 3. Cap. 45. Chronic. Caſinenſ. Tom. IV. Rer. Italicar. pag. 462. Quod quum ignorent nonnulli in legendis veterum Hiſtoriis, ubi paucitatem *Militum* offendunt, aut mirantur tam exiles copias, aut Libros vitiatos ſuſpicantur. In Statuto manu exarato Populi Ferrarienſis Anno MCCLXIV. legitur *Juramentum omnium Civium Ferrarienſium Domino Marchioni Obizoni*: cujus haec ſunt verba: *Et ad manutenendum Civitatem Ferrariae, & Diſtrictum, & ipſius Domini Marchionis honores & juriſdictionem, conſuetum, & operam bonâ fide dabo per Milites, Pedites, Baliſtrerios, & Navigium ad totam ipſius Domini voluntatem &c.*

Sed

Sed & adhuc animadvertendum, Seculo XIII. & XIV. fuiſſe *Milites*, hoc eſt equites *a duobus equis, a tribus equis*. In Charta Foederis Brixiae Anno MCCLII. initi, quam proferam in Diſſertatione XLVIII. *de Civitat. Libert.* conſtitutum eſt, *ut de quadringentis Militibus quilibet ipſorum habere debeat tres equos, inter quos unum bonum & idoneum equum armigerum habere debeat & coopertum. Et alii ducenti duos equos pro quolibet habere debeant, inter quos unus bonus armigerus debeat eſſe equus*. Proinde Frater Jacoponus Tudertinus Lib. 3. Ode 25. ait:

Non vuol nullo Cavalieri,
Che non ſerva a tre deſtrieri.

Nimirum ſinguli tunc Equites ſecum adducebant praeter ſuum equum, alterum aut pro ſupplemento, aut pro ſarcinis deſtinatum, ſive unum ſaltem, & quandoque duos ſcutiferos ſeu haſtiferos in equis inſidentes, ipſos quoque ad pugnandum, quoties res poſcebat, idoneos atque compoſitos, & ſtipendium poſtea percipientes.

Neque fortaſſe diſpar olim militiae ratio apud Langobardos. Nam Procopio teſte Lib. 4. Cap. 26. de Bello Gothico: *Auduinus Langobardorum Rex, a Juſtiniano Auguſto multâ pecuniâ, & foederis ſanctione inductus, delectu ſuorum habito, bis mille ducentos* (ſeu potius *quingentos*, quum Graecus textus habet πεντακοσίους) *bellatores egregios auxilio miſerat, hiſque in famulatum addiderat amplius tria pugnatorum millia*. Liutprandus quoque Hiſtoricus Lib. 2. Cap. 16. Adelbertum Marchionem Eporedienſem nobis exhibet in proelio cum Hungaris infauſto hac arte evaſiſſe. Nimirum *vilibus ſe Militis induit veſtimentis: captuſque & ſciſcitatus quis eſſet, Militis cujuſdam ſe Militem eſſe reſpondit*. Ita non agnitus, & Calcinariam ductus, *viliſſimo pretio comparatur. Emit autem illum ſuus ipſius Miles, nomine Leo*. Et hinc elucere videtur, *Milites*, hoc eſt Nobiles, & equo in militia utentes, ſub ſe alios duxiſſe militaturos ad praeſidium ſimul ac famulatum. Vide Annales Genuenſes Caffari Lib. 6. editos Tomo VI. Rer. Italicar. Ibi ad Annum MCCXXV. haec leguntur: *Comes Thomas de Sabaudia per inſtrumentum & pactum inde factum, cum ducentis Militibus uſque ad menſes duos ſtare in exercitu ad ſervitium Communis Januae tenebatur. Et inde habere debebat, & habuit Libras XXVI. pro Milite cum Donzello armatis, & duobus Scutiferis omni menſe; & pro ſua perſona centum Marchas argenti; & pro Capitaneis tribus pro quolibet Libras quinquaginta, & emendationem damni equorum praedictorum, & magnatorum nihilominus, & armatorum*. In poſtremis hiſce verbis vitium ineſt, & ſcribendum *magagnatorum, & armorum*. Additur infra: *In ipſo exercitu fuerunt viri nobiles Lotheringus de Martinengo Civis Brixienſis cum Militibus quinquaginta, quorum quiſque erat cum duobus equis & cum tribus Scutiferis & Donzellis bene armatis*. Ex quo intelligas, Scutiferos & Donzellos ad pugnandum paratos inceſſiſſe. Praeterea ibidem legitur, Praetorem Genuenſem miſiſſe in ſubſidium Aſtenſium *Milites trecentos optime armatos, quemlibet cum Savinerio, & duobus Scutiferis*. Pro *Savinerio* legendum *Savmerio*, vel *Saumario*, jumento videlicet ad ſarcinas portandas deſtinato: unde Italica vox *Somaro*, quam nos Mutinenſes ad Aſinos tan-

tùm conſtrinximus. Equites verò galeâ, clypeo, loricâ, aliiſque armis contecti, quae extra proelia a Scutiferis vehebantur, majoribus equis, perſaepe cataphractis utebantur, quos *equos ad arma*, *&* *Dextrarios* (unde noſtrum *Deſtrieri*, apud Johannem Villanium *ricchi e groſſi Cavalli*) appellabant. Subjuncti verò Scutiferi minores equos plerumque adhibebant, quos *Runcinos*, ſeu *Roncinos* appellare mos fuit. Radulfus Mediolanenſis de Reb. geſt. Friderici I. pag. 1181. Tomi VI. Rer. Italicar. haec habet: *Interea Milites Mediolani egrediebantur de Civitate, & auferebant Scutiferis exercitus Roncinos; & tantos abſtulerunt, quod Roncinus quatuor Soldis Tertiolorum in Civitate vendebatur.* Fuerunt & *Palafredi* ſive *Palafreni* (unde vox Italica *Palafreno*) Dexteriis minores, majores Runcinis. *Paraveredi* antiqua vox in *Palafreno* immutata Menagio creditur: quod aliis accuratiùs perpendendum relinquo. Hos ergo *Palafredos* in ſubſidium Militis ſeu Equitis ductos puto. Rolandinus Lib. 11. Cap. 5. Chronic. proelium inter Patavinos milites atque Teutonicos actum deſcribens, haec habet: *De Theotonicis etiam aliqui pugnaverunt prudenter, ut quoſdam de Paduanis proſternerent, dum Dextrariis per campum errantibus, Paduani quidam in Palafredos aſcenderent, & aliqui in Runcinos.* Idem ſcripſerat Lib. 10. Cap. 15. *Tunc dictum fuit, Eccellinum de Dextrario fuiſſe proſtratum; ſed in ſtrepitu tanto non cognitus, aſcendit in Palafredum.* Itaque, ut dicam infra in Diſſertat. XXXIII. *de Originib. Voc. Italicar.* inditum equis majoribus ac praeſtantioribus, & ad bellum educatis, *Dextrarii* nomen, quòd ſine ſeſſore ad dexteram a Scutiferis ducerentur, tradendi Militi-
A bus, quum poſceret occaſio pugnandi. Milites enim, hoc eſt Equites, in itinere *Palafredis* aut *Roncinis* non raro utebantur, ut pugnaces equos non fatigatos inſtante certaminis horâ reciperent. Nicolaus de Jamſilla in Hiſtoria edita Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 514. *Aliqui*, ait, *de comitiva Principis Manfredi, qui ad tantae*
B *ultionem injuriae locum ſibi videbant, & tempus oblatum, deſcenderunt de Roncenis, quos equitabant, & Deſtrevios aſcenderunt &c.* Item pag. 532. Oddo Marchio, audito Manfredi Principis in Nucerinam Urbem ingreſſu, *miratus nimis, atque turbatus, de Roncino, quem equitabat, deſcendit, & Dextrerium ſuum, qui ſibi a dextris duce-*
C *batur, aſcendit, & versùs Fogiam retrocedebat.* Servatur adhuc in ſolemni Principum proceſſu mos iſte vehendi unum aut plures equos phaleratos ſeſſore vacuos in eorum comitiva. In Chronico Parmenſi Tomo IX. Rer. Italic. Anno MCCCII. *centum Soldati, cum Equo & Roncino quilibet, conducti fuerunt per Commune Parmae.* Atque
D ex his intelligas, quid voluerit Fridericus I. Auguſtus, quum leges militares promulgavit a Radevico commemoratas Lib. primo Cap. 26. de geſtis ejuſdem Friderici, ubi ait: *Si extraneus Miles* (ideſt Eques) *pacifice ad caſtra acceſſerit, ſedens in Palefrido ſine ſcuto & armis, ſi quis eum laeſerit, pacis violator judicabitur.* Scilicet
E Milites in Palafrido ſedentes ſine armis, quae Scutiferis deferenda commendabant, iter facere conſueverunt. In eos tunc nullam bellandi, aut cujuſquam laedendi ſpeciem praeferentes, inſultum facere crimen fuit. Addit Fridericus: *Si autem ſedens in Dextrario, & habens ſcutum in manu, ad caſtra acceſſerit, ſi quis eum laeſerit, pacem non violavit.* Quippe tunc credi

di poterat pugnandi, laedendive aliquem cauſsâ, ad caſtra accedere, dum facie pugnam appetentis incederet. Nihil autem evidentius prodere poteſt, quot Scutiferis tunc militia abundaret, quam pacta Anno MCCI. inita inter Francos & Venetos in Orientem navigaturos, atque edita in Notis ad Chronicon Danduli Tomo XII. pag. 324. Rer. Italicarum. Petebant Franci, ut Veneti in ſuis navibus adveherent *quatuor mille quingentos Milites* (ideſt Equites) *bene armatos, & totidem equos, & novem millia Scutiferos, & viginti mille Pedites bene armatos.* In Chronico Cortuſiorum Lib. 2. Cap. 2. Tomo XII. Rer. Italicar. *Scutiferi bene armis fulciti* dicuntur praemiſſi Equitibus, ut inveherentur in acies Florentinorum. Ferebatur etiam ab uno *Scutifero* caeſus in proelio Manfredus Siciliae Rex, teſte Johanne Villanio Lib. 7. Cap. 9. Hiſtoriar.

Arma, quibus *Milites* ſive equites, quos etiam *Uomini d'arme*, ideſt viros a ſummo ad imum armatos nuncupabant, olim induebantur, obiter indicavi. Juvat nunc ea ſigillatim enumerata accipere ex altero Statuto Reipublicae Mutinenſis Anno MCCCXXVIII. in membranis exarato. Ibi Lib. primo Rubric. 24. haec leguntur: *Quilibet Miles teneatur, & debeat habere in qualibet cavalcata & exercitu Panceriam, ſive Caſſettum, Gamberias, ſive Schinerias, Collare, Ciroteca ferri, Capellinam vel Capellum ferri, Elmum, & Lanceam, Scutum, & Spatam ſive Spontonem, & Cultellum, & bonam Sellam ad equum ab armis, & bonam Cirvileriam.* Quae heic appellatur *Cirvileria*, tegumentum ferreum capitis fuit, a cerebro, ſive Italice *cervello*, tuendo ita appellatum, pro caſſide adhibitum, aut ſub caſſide celatum: unde fortaſſe Italicum *celata*, qua tamen voce caſſidem ipſam deſignatam ſaepe videmus. In Statuto Ferrarienſi, quod in Eſtenſi Bibliotheca adſervatur, Anno MCCLXXIX. exarato, haec invenio Lib. 2. Rubric. 59. *Quod quilibet Cuſtos deputatus ad aliquam cuſtodiam alicujus Caſtri vel loci Civitatis Ferrariae vel Diſtrictus teneatur & debeat toto tempore cuſtodiae habere Ziponem* (ideſt tunicam e ferro contextam), *Collarium de ferro, Capellam ferream, vel Bacinellum, ſive bonam Cervelleriam, Spatam, Lanceam, Tallavacium, ſive bonam Targetam, & Cultellum a ferire. Cervelleriae* inſtitutor fuiſſe traditur Michaël Scotus famoſus ſui temporis Aſtrologus. Du-Cangius in Gloſſar. Latin. ad vocem *Cervellerium* adfert verba Chronici Nonantulani ſub Friderico II. Auguſto, hoc eſt ante Annum MCCL. haec referentis: *Per haec tempora Michaël Scotus Aſtrologus, Federici Imperatoris familiaris agnoſcitur, qui invenit uſum Armaturae Capitis, quae dicitur Cervellerium. Hic quum vidiſſet, ſe moriturum ictu lapilli biuncis caput laeſuri, ex laminâ ferreâ ſibi fieri fecit capitis infulam, quam geſtabat &c.* Nunc monendus Lector, quae verba ex Nonantulano Chronico deſumſit Du-Cangius, partim in Pomario Ricobaldi Ferrarienſis edito Tomo IX. Rer. Italicar. integra vero haberi in Chronico Franciſci Pippini evulgato a me in eodem Tomo pag. 670. atque adeo veriſimile videri, non aliud eſſe Nonantulanum illud Chronicon, niſi Pippinianum, cujus antiquum Codicem Bibliotheca Eſtenſis adſervat. Repetamus Mutinenſe Statutum, in quo haec verba ſubſequuntur: *Item quod nullus Miles in cavalcata Communis Mutinae cum fuerit extra Ci-*

vitatem vel Burgos, eundo vel redeundo audeat vel praeſumat praeire Vexilla Militiae, vel Banderias Domini Poteſtatis & Communis Mutinae. Item ſi contingeret, quod Militia Mutinenſis cum inimicis perveniret ad praelium, nullus Confanonerius (ideſt *Signifer*) *debeat recedere de proelio, nec in fugam ſe ponere, nec declinare Vexillum. Et Confanonerius, qui contra fecerit, capite puniatur; & equus & ejus arma comburantur; nec in perpetuum heredes ſui vel ejus deſcendentes poſſint eſſe in aliquo officio vel honore Communis &c.* Haec pauca e legibus militaribus eorum temporum excerpſi, quibus additam volo, utpote notâ dignam, hanc alteram ex Rubric. 32. deſcriptam: *Quod quilibet de Populo Mutinenſi aetatis decem & octo annorum uſque ad ſeptuaginta annos teneatur ire in exercitibus & andatis Communis, quotiens ſonuerit Campana Communis.* Porro in expeditionibus adducebantur *Tabernacula* ſive *Tentoria*, quae variis nominibus indicata videas, ad deſignandam variam illorum figuram, quamquam per has voces eadem res interdum ſignificetur. *Trabacche, Tende, e Padiglioni abbattuti dal vento*, habet Johannes Villanius Lib. 7. Cap. 119. *Papiliones, Paviliones, Paviones* idem nomen. *Tendae*, ac *Tenſae*, quòd extenderentur. *Baracchae* ſortaſſis appellata tentoria illa, quae ex telâ *Barratâ*, ſive liſtatâ & variegatâ conſtabant, quamquam videatur id nomen datum tentoriis e ramis arborum confectis. *Trabacchae*, & *Travacchae*, (idem nomen) ita appellatas quiſquam putabit, quod e trabibus tenuibus efformarentur, arundine aut arborum ramis, tabuliſve, aut culmo contectae, ſive quod Trabes tela circumcingeret. Verùm in Memoriali Poteſtat. Regienſ. Tomo

A VIII. pag. 1091. Rer. Italicar. legimus: *Et invenerunt Chriſtiani in dicto campo Papiliones & Travaclas variſſimas:* quae vox indicare poteſt *Trabaccas* non ex ligno, ſed ex panno fuiſſe compactas. Et certe praelaudatus Johannes Villanius Lib. 3. Cap. 79. Hiſtoriar. de Populo Belgico ſcribit: *In tre ſettimane dopo la ſconfitta* B *detta hebbono rifatti Padiglioni e Trabacche; e chi non ebbe panno lino, sì le fece di buona bianca di Prò, e di Guanto.* Legendum heic *d' Ipro e di Guanto*. Veterum Romanorum tentoria pleraque e Pellibus confecta fuere, uti notum eruditis: quod pluvio tempore variis incommodis obnoxium quiſquam fruſtra opinetur. Atqui Se- C culis barbaricis nullus ad Tentoria uſus pellium fuiſſe videtur, ſed quidem Telae diverſi generis. De nomine *Padiglioni* aliquid innuam infra in Diſſertatione XXXIII. *de origin. Voc. Italicarum*. Principum ac Magnatum Tentoria ſplendida, ampla, pretioſa. Piſani Anno MCCCXI. Legatis Genuam ad Henricum VII. Au- D guſtum miſſis, eidem obtulere *Tentorii ſuperadmirabilis Exenium* (ideſt donum) *decem millium capacis militum cum ſtativis*, uti ſcribit Muſſatus Lib. 5. Rubric. 5. Hiſtor. Auguſt. Tanta molis vaſtitas fidem apud me nondum impetrare potuit.

Sed potiſſimum dignus eſt, qui a nobis commemoretur, *Carrociorum* in E bello uſus, quum peculiaris hic fuerit temporum poſteriorum, de quibus nunc agimus. Ricordanus Malaſpina Cap. 164. Hiſtor. Tomo VIII. Rer. Italicar. his verbis Florentini Populi Carrocium deſcribit: *E nota, che 'l Carroccio era un carro in ſu quattro ruote, tutto dipinto vermiglio; ed eravi ſuſo due grandi antenne vermiglie, in ſulle quali ſtava e ventolava*

un

un grande ſtendardo dell' Arme del Comune di Firenze, che era dimezzata bianca e vermiglia, e ancora ſi moſtra a Santo Giovanni. E trainavalo un gran pajo di buoi coperti di panno vermiglio, che ſolamente erano diputati a ciò, ed erano dello Spedale de' Preti. E 'l guidatore era franco nel Comune. E quel Carroccio uſavano gli antichi per trionfo e dignitade. E quando s' andava in oſte, i Conti vicini e Cavalieri il traevano dell' Opera di Santo Giovanni, e conducevanlo in ſulla Piazza di Mercato Nuovo &c. e sì l' accomandavano al Popolo, e i Popolari il guidavano nell' oſte. E a ciò erano riputati in guardia i più perfetti e più forti e virtudioſi popolari della Città, e a quello s' ammaſſava tutta la forza del Popolo &c. Auguſtius & gravius fuiſſe Mediolanenſis Populi Carrocium inde argumentari poſſumus, quod quatuor juga procerorum boum ad illud trahendum adhiberentur. Sunt inter veteres & alii, qui *Carrociorum* formam deſcribunt. Ego ceteris praetermiſſis, quale Ticinenſium fuerit, ex Anonymo referam, qui Anno Chriſti MCCCXXX. Opuſculum ſcripſit de Laudibus Papiae, editum Tomo XI. Rer. Italicar. Sunt ejus verba Cap. 13. *Quum ad ſolemnem & generalem exercitum procedunt, ſecum ducunt Plauſtrum, trahentibus pluribus paribus boum panno rubeo coopertorum; quod Plauſtrum vulgo Carochium dicitur. In quo Tabernaculum eſt ligneum, capiens aliquam hominum quantitatem: in cujus medio ſublimis eſt pertica ſurſum erecta cum pomo aereo deaurato, in qua inter alia inſignia rubeum Tentorium ponitur, & Vexillum longiſſimum rubeum, cum Cruce alba, & deſuper ramus Olivae. Et ita celebratis in illo Miſſarum ſolemniis, ordinate procedunt.* Gualvaneus autem de la Flamma in Manipulo Flor. Cap. 144. Carrocium Mediolanenſium deſcribens, auctor eſt, Capellanum fuiſſe conſtitutum, *qui juxta Carrocerum* (ita *Carrocium* ille appellare conſuevit) *ſemper Miſſam celebret, & vulneratis det poenitentiam.* Tradunt autem idem Gualvaneus Flamma, Corius & alii Scriptores, Heriberto Archiepiſcopo Mediolanenſi Seculo Ch. XI. deberi originem atque inventum Carrocii. Neque immeritò. Arnulphus enim Mediolanenſis Hiſtoricus ejuſdem Seculi Lib. 2. Cap. 16. Hiſtor. Mediolanen. Tomo IV. Rer. Italicar. vulgatus, haec de Heriberto habet: *Signum autem, quod dimicaturos ſuos debebat praecedere, tale conſtituit. Procera trabs, inſtar mali navis, robuſto confixa Plauſtro exigitur in ſublime, aureum geſtans in cacumine pomum cum pendentibus duobus candidiſſimis veli limbis. Ad medium veneranda Crux depicta Salvatoris imagine extenſis late brachiis ſuperſpectabat circumfuſa agmina, ut qualiſcumque foret belli eventus, hoc ſigno confortarentur inſpecto.* En germana *Carrocii* exordia, ad cujus imitationem tot aliae Urbes, praeſertim ſplendidiſſimae inter Italicas, Currum parùm abſimilem ſibi pararunt, eoque in bellorum diſcrimine ſunt uſae. In Annalibus Caeſenatibus, Tomo XIV. Rer. Italicar. editis, Bononienſes Anno Chriſti MCLXX. *feciſſe Carrocium primum* dicuntur, hoc eſt primùm uſi fuiſſe Carrocio. Paria praeſtitere Patavini, Veronenſes, Brixiani, Cremonenſes, Placentini, Ticinenſes, Parmenſes, Florentini &c. Fortiſſimorum militum agmen ad Plauſtri hujus cuſtodiam ac tutelam in proeliis deſtinabatur. Et quum reliquus exercitus ad Vexillum e procerâ illa trabe pendens reſpiceret, fortiter dimicabat. Eo autem ſublato, vires & ani-

animus plerumque pugnantibus concidebant. Burchardus in Epiſtola de excidio Urbis Mediolanenſis, Tomo VI. pag. 917. Rer. Italicar. auctor eſt, devictum Populum Mediolanenſem Anno MCLXII. acceſſiſſe ad Fridericum I. Auguſtum cum *Curru*, in quo *tubicines ſtantes tubis aereis fortiùs intonabant*. Tum ipſum Currum hiſce verbis deſcribit: *Stabat autem Currus multiplici robore conſeptus, ad pugnandum deſuper ſatis aptatus, ferro fortiſſime ligatus; de cujus medio ſurrexit arbor procera, ab imo uſque ad ſummum ferro, nervis, & funibus tenaciſſime circumtecta. In hujus ſummitate ſupereminebat Crucis effigies, in cujus anteriori parte beatus depingebatur Ambroſius ante proſpiciens, & benedictionem intendens, quocumque currus verteretur*. Otto Morena in Hiſtor. Laudenſ. non ſemel (eodem Friderico I. imperante) memorat adhibitum a Mediolanenſibus Carrocium, quod ipſe *Carozolum* appellat, inquiens de eodem Imperatore manum cum ipſis Mediolanenſibus conferente: *Irruens fere uſque ad Carozolum ipſorum, ubi erat multitudo peditum Mediolanenſium, eos impulit, ac boves ipſius Carozoli occidit, & ipſum Carozolum incidit, crucemque deauratam, quae ſupra perticam Carozoli fuerat, atque vexillum ibi poſitum abſtulit*. Ita Morena pag. 1075. Tomi VI. Rer. Italicar. *Carrocenum* autem appellatur a Radulfo Mediolanenſi in Lib. de Reb. geſt. Friderici I. pag. 1184. ejuſdem Tomi VI.

Exploratum verò habemus, in uſu ejuſmodi Carrociorum, praeſertim Saeculo XIII. vulgaris Epochae, conſtitutum fuiſſe quoddam ſingulare Urbium ornamentum & praeſidium in proeliis, non ſecus atque, ſi licet dicere, olim Judaeorum Populus in Arca foederis collocavit. Rolandinus Lib. 9. Cap. 2. Chronic. Tomo VIII. Rer. Italicar. ſcribit, poſt ereptum Patavium Eccelino de Romano, repertum fuiſſe *Carrocium Paduae* putridum, deforme & confractum. De quo quum patrem filius quidam ſciſcitaretur, ita ille reſpondit: *Fili mi, hoc eſt Carrocium Paduanum, quod eſt quaſi pro Caſtro quodam, quod ducitur cum laetitia & honore, quando Civitas vult prodire in hoſtes. Et ſuper ipſum in quadam excellenti antenna defertur igneum & triumphale Vexillum, ad quod totus ſpectat exercitus. Nec eſt aliquod Caſtrum in Paduano diſtrictu in montibus vel in plano, pro quo defendendo totus Populus Paduanus adeo pugnaret viriliter, & exponeret ſuam vitam & animam omni periculo & fortunae. In hoc enim pendet honor, vigor & gloria Paduani Communis*. Et revera enormi dedecori ducebat ſibi quilibet Populus Carrocium in proelio amiſiſſe; ſummae autem gloriae alieno potiri. Et tanti quidem fecit ipſe Fridericus II. Auguſtus, Carrocium Mediolanenſibus in proelio profligatis eripuiſſe Anno MCCXXXVII. ut illud ipſum Romam miſerit, illic ad oſtentationem victoriae, perpetuamque memoriam collocandum, hiſce verſibus inſcriptis, quos habes editos in Pomario Ricobaldi, Tomo IX. Rer. Italicar. pag. 247. ac ſubinde in Chronico Pipini, eodem Tomo pag. 658.

VRBS

VRBS DECVS ORBIS AVE. VICTVS TIBI DESTINOR, AVE,
CVRRVS AB AVGVSTO FRIDERICO CÆSARE JVSTO.
FLE MEDIOLANVM, JAM SENTIS SPERNERE VANVM,
IMPERII VIRES PROPRIAS TIBI TOLLERE VIRES.
ERGO TRIVMPHORVM POTES VRBS MEMOR ESSE PRIORVM,
QVOS TIBI MITTEBANT REGES, QVI BELLA GEREBANT.

Corius non Carrocium, ſed rotas tantùm Carrocii Mediolanenſis a Friderico ablatas fuiſſe, eaſque non Romam, ſed Veronam miſſas tradit. Fallitur. Nam etſi praefractè inficias ire nolim, quin rotae deferri potuerint Veronam: illud tamen futurum eſt certum, Carrocium, ſive Currum ipſum Romam fuiſſe, jubente Friderico, vectum, ibique in Capitolio locatum. Et appoſite in hanc rem accidit, uti per literas certiorem me fecit Illuſtriſſimus & egregius antiquitatum Cultor Marchio Alexander A Capponius, Patricius Romanus, & Clementis XII. P. M. Furerius major, ut Anno MDCCXXVII. ejuſdem Carrocii marmoreum monumentum, diu ignoratum in ipſo Capitolio detectum fuerit, videlicet in loco circumambiente carceres Capitolinos, quod Sixtus V. Pontifex Maximus claudendum juſſerat. Ibi erat lapis B olim impoſitus ſupra quinque columnas rari marmoris cum Inſcriptione inſculpta, quam heic inſerere juvat.

CÆSARIS AVGVSTI FRIDERICI, ROMA, SECVNDI
DONA TENE, CVRRVM, PERPES IN VRBE DECVS.
HIC MEDIOLANI CAPTVS DE STRAGE TRIVMPHOS
CÆSARIS VT REFERAT, INCLITA PRÆDA VENIT.
HOSTIS IN OPPROBRIVM PENDEBIT. IN VRBIS HONOREM
MICTITVR. HVNC VRBIS MICTERE JVSSIT AMOR.

Ut vides, diverſa eſt Epigraphe Romae reperta ab alterâ, quam Ricobaldus attulit. Utraque tamen dubitare nos non ſinit, quin Mediolanenſe Carrocium veluti eximium Friderici II. trophaeum collocatum Romae in Capitolio fuerit. Et ſane tum maxime potentiae ſuae ſpectaculum Civitates praebebant, quum Carrocium ſuum exerebant, tot agmi- C nibus robuſtorum militum ſtipatum. Itaque ubi honor advenientibus Auguſtis aut Regibus adhibendus erat, iis cum Carroccio occurrebatur; & Anno MCCXXXIII. quum Frater Johannes Ordinis Praedicatorum vir ſumme pius, pacem inter diſcordes Marchiae Tarviſinae Urbes ſtatuere vellet, in agrum Veronenſem, Rolandino & Ricobaldo teſtibus, univer-

verſos Populos attraxit, qui ad majorem pompam illuc *cum ſuis Carrociis* convenere. Honoris etiam cauſsâ Carrociis ipſi nomen indere conſueverunt. Audi Rolandinum loco ſupra laudato ita loquentem de origine Carrocii Patavini: *Reſpicies ſupra Altare majoris Eccleſiae Paduanae in picturis pulcre & artificioſe protractis, Milonem tunc Epiſcopum Paduanum, Regem Corradum, & Reginam uxorem ejus nomine Bertam. Quae Regina petiit pro Populo Paduano a Rege, ut Paduanis gratiam faceret, ut aedificarent Carrocium, quod eis Attila Tyrannus deſtruxerat &c. Intercedente Reginâ iſtam gratiam habuerunt. Fulgentiſſimum fecerunt Carrocium, & ad ipſius Reginae memoriam & honorem impoſuerunt Carrocio nomen Berta: quo quidem nomine vocatur hodie & vocabitur in aeternum*. Putidam fabulam nemo non videt in Carrocio ab Attila tot ante Secula confracto. Sed bonus Rolandinus, egregius alioqui Scriptor rerum ſui temporis, in eo quoque fallitur, quod *Conradum Regem* heic nobis obtrudit. Henricum IV. Regem, Tertium inter Auguſtos, ſignificare ille, ut puto, voluit, cujus uxor Bertha Patavinis cariſſima fuiſſe, & apud eos etiam tumulum, neſcio an certo auctore, inveniſſe traditur. Quo autem nomine Carrocia ſua Cremonenſes & Parmenſes diſtinguerent, indicavit nobis Anonymus Auctor Chronici Parmenſis Tomo IX. Rer. Italicar. ad Annum MCCLXXXI. deſcribens reſtitutionem utrimque factam *Carrocii Parmenſis, quod vocabatur Regolium Parmae, & Cremonenſis, quod vocabatur Gajardus*.

Atque heic minime reticenda, quae habet Auctor Chronici Eſtenſis Tomo XV. Rer. Italicar. ad ipſum

A Annum MCCLXXXI. de eadem permutatione Carrociorum, ut diſcas, quanto in honore foret ejuſmodi Curruum inſtitutum. *Cambium*, inquit, *& permutatio facta eſt cum magno gaudio de Carrociis acceptis, inter Commune Parmae ex una parte, & Commune Cremonae ex aliâ: quia pax facta inter eos erat. Propter hoc dictum Commune Cremonae incepit bene facere, quia*
B *ipſi fecerunt valde bene praeparare Carrocium Parmae, & pingere de novo: & fecit fieri Vexillum de novo: qui Carrocius vocabatur Blancardus. Et dicti Cremonenſes dictum Carrocium conduxerunt ſuper Diſtrictum Parmae, in loco, ubi dicitur Arcinoldum, cum tribus pariis bobum, coopertis purpurâ &*
C *zendali; & ibi dictum Carrocium cum bobus praedictis ſic coopertis dederunt & reſtituerunt dicto Communi Parmae. Et die Dominico ſequenti dicti Parmenſes dictum Carrocium Parmam conduxerunt cum magno gaudio & laetitia*. Sed ut luculentius intelligas, quanti aeſtimaretur jactura aut recuperatio Carrocii, lege etiam quae ſequuntur:
D *Et Poteſtas Civitatis Mutinae cum magna quantitate Magnatum dictae Civitatis, & etiam multi de Civitate Regii, iverunt Parmam, & ibi gaudium demonſtraverunt de dicto Carrocio*. Pergit dicere Hiſtoricus, a Parmenſibus quoque redditum fuiſſe Cremonenſibus eorum Carrocium *cum tribus pariis boum coopertis ſcarlato & ſyndone;*
E *qui Carrocius vocabatur Berta*. Mirum eſt, quantopere diſcordes inter ſe fuerint hi duo Hiſtorici. Parmenſis ſcribit, Carrocio Parmenſium fuiſſe nomen *Regolium*, Cremonenſium verò *Gajardus*: contra Eſtenſis Cremonenſi nomen *Bertae*, & Parmenſi nomen *Blancardi* tribuit. Quod novi, Antonius etiam Campius in Hiſtor. Cremonenſ. ſuae patriae Carrocium affirmat

mat appellatum fuiſſe *la Berta, o la Bertazzola*. Neque Italia tantùm ritu Carrociorum ejuſmodi uſa fuit, ſed brevi is ex Italia migravit in Germaniam, Belgium, Hungariam, aliaſque regiones, uti Du-Cangius animadvertit. Verùm Seculo XIV. quòd alia militandi ratio ſucceſſiſſet, & oneri potiùs eſſe quàm utilitati Carrocia deprehenderentur, ſenſim deſita ſunt adhiberi. Plura non addam. Qui delineatum intueri cupit Carrocium hactenus deſcriptum, adeat praelaudatum Antonium Campium in Hiſtor. Cremonenſ. & Sertorium Orſatum in Hiſtoria Patavina. Immo oculos conferat ad tabulam praefixam Chronico Parmenſi, Tomo IX. Rer. Italicar. pag. 789. ubi pictor viſus eſt ſibi expreſſiſſe antiqui Carrocii formam, ſed nimis jejune. Alia enim fuit magnificentia ac ornatus ejuſmodi plauſtrorum. Illud denique certum, ex *Carrocio* efformatam fuiſſe nunc uſitatam vocem *Carrozza*.

Praeter *Turres*, quae ad cuſtodiam Civitatum & Caſtellorum in corona moenium aedificari ſolebant, permultae olim numerabantur in inſigrioribus Italiae Urbibus, ab ipſis Civibus privato ſtudio, eorumque aere, ad aedes proprias ornandas ac tuendas exſtructae. Fuit olim indicium ſpectatae Nobilitatis, habere ejuſmodi *Turres* aedibus ſuis adnexas ſive conjunctas; neque enim niſi Nobilibus ac ditiſſimis Civibus eas ſibi condere licuit. Erant praeterea in Civitatibus Turres campanariae a religioſis viris ad Templorum commodum ac ornamentum excitatae, ita ut tanta Turrium copia accedentibus ad Urbes pulchrum non minus quàm nobile ſpectaculum exhiberet. Quo autem tempore ab Optimatibus Urbium coeptae fuerint conſtrui privatae iſtae Turres, opinari quidem poſſumus, non autem certo decernere. Ego in eam potius pendeo ſententiam, earum uſum Seculo Chriſti X. ſed potiſſimùm poſt Annum Chriſti Milleſimum, & praecipue ex quo Libertatem ſibi peperere Civitates non paucae, aut in enormem potentiam nobiles viri aſſurrexerunt. Hinc olim appellata *Turrita Papia, Turrita Cremona*, aliaeque Urbes eâdem laude exornatae antiquitus fuere, quòd privatorum Nobilium Turres ibi eſſent in magna copia, praeter muros turritos, & *Campanaria*, ut ajebant, ſive *Cloccaria* Templorum. Sanctus Arialdus, ut in ejus Vita habetur, ſcripta ab Andrea Monacho Vallumbroſano ſynchrono Cap. 2. haec ad Populum Mediolanenſem ajebat Anno MLXXVI. *Veſtri Sacerdotes, qui effici poſſunt ditiores in terrenis rebus, excelſiores in aedificandis Turribus & domibus &c. ipſi putantur beatiores*. Aulicus etiam Ticinenſis, cujus Opuſculum publici juris feci Tomo XI. Rer. Italicar. haec circiter Annum Chriſti MCCCXXX. de Ticinenſi Civitate Cap. 11. ſcribebat: *Quaſi omnes Eccleſiae habent Turres excelſas propter campanas &c. Ceterarum autem Turrium ſuper Laicorum domibus excelſarum mirabiliter maximus eſt numerus, ex quibus multae tam ex vetuſtate, quàm ſtudio Civium ſe invicem perſequentium, ceciderunt*. Quod etiam mirere, exoticus illorum temporum guſtus rationem excogitavit aedificandi Turres non rectas, ſed pendentes, ſive inclinatas: cujus rei proſtant adhuc exempla in admirando Piſarum Campanario, atque in Turri Gariſenda Bononiae, quae altius etiam erigebatur olim, ſed a Johanne de Olegio Tyranno depreſſa fuit, teſte Benevenuto de Imola in Com-

Commentariis MStis ad Comoediam Dantis, editis in hoc ipſo Opere. Ejuſmodi Turres caſu, ac deficientibus fundamentis, in latus integras declinaſſe opinatus eſt Clariſs. Montfauconius in Diario Italico; ſed eâ reapſe architecturâ fundatae ab aliis creduntur, ut a conſuetâ ceterarum Turrium formâ recederent. Itaque vel in ipſa Urbe aeterna id genus Turres, ut ita dicam, bellicas complures intueri olim licebat. In uno ejuſdem Civitatis Burgo, ſedente Martino V. Papa, eminebant Turres quadraginta quatuor cum *Merulis*, ſive minis quatuormillibus quadringentis quadraginta quatuor, uti docet Turrigius in Libr. de Crypt. Vatican. Part. 2. pag. 407. *Turrim Creſcentii* ibi aedificatam non moror: haec enim publica res fuit, nempe Adriani Moles, nunc *Caſtello Sant' Angelo*, quam occupatam ac munitam a Creſcentio, Populus novâ appellatione donavit. Erat ibi (teſte Romualdo Salernitano, Tomo VII. Rer. Italic. pag. 208.) *Turres Chartularia*, in quam ſe recepit Anno MCLXVII. Alexander III. Papa. Hanc ſpectaſſe ad nobilem & antiquiſſimam Frangepanum familiam, Baronius antea monuit. In Opuſculo quoque deſcriptionis Urbis Romanae, quod in Codice Cencii Camerarii circiter Annum MCXCI. exarato legi, & Clariſs. Montfauconius in ſuo Diario Italico evulgavit, recenſetur Templum Jani, *quod nunc dicitur Turris Centii Frajapanis*, hoc eſt altera Turris ad eamdem Frangepanum gentem pertinens. Ibi quoque legitur: *Ex alia parte, ubi nunc eſt Turris Centii de Orrigo fuit Templum Bacchi.* In Annal. Bononienſ. Tomo XVIII. Rer. Italicar. ad Annum MCXIX. traditur completa aedificatio *Turris Aſinellorum*, adhuc Bononiae ſuperſtes, quam nempe Aſinella Familia condidit. Ad Annum verò MCXX. ibi pariter lego: *Fu compita in Bologna la Torre de' Ramponi, che è nel Mercato di mezzo. E in quel tempo furono ſimilmente compite alcune altre Torri nella Città di Bologna.* Ante eadem tempora, & paulo poſt, idem excogitatum peractumque puto a pleriſque reliquarum Civitatum, & praecipue Florentiae. Teſte enim Ricordano Malaſpinâ ad Annum MCLIV. Cap. 80. Hiſtor. *di queſte Torri erano grande numero nella Città, alte quali cento, e quali cento venti braccia. E tutti i Nobili, o la maggior parte aveano in quello tempo Torri.* Munitionibus autem iſtis potiſſimum uſi ſunt Cives, quum in eorum viſceribus graſſantes peſtiferae Guelphorum & Gibellinorum factiones innumeris turbis ac caedibus Rerumpublicarum ſtatum dilacerarunt. Ibi ſeſe tuebantur Nobiles; inde quoque contiguis hoſtibus bellum inferebant. Vide Annales Genuenſes in Rer. Italicar. Collectione a me editos Tomo VI. pag. 367. atque intelliges, quo in uſu perditis iis temporibus, quum civilia bella fervebant, haberentur ejuſmodi ſingularium Civium Turres. Credat tamen qui velit, quae de Piſana Civitate ſcripſit Benjamin Tudelenſis Judaeus in Itinerario, in haec verba loquens: *Ingens Urbs, in cujus domibus fere decem mille Turres numerantur, ad pugnandum aptae & inſtructae.* Ejus interpreti Benedicto Ariae Montano, aut Conſtantino l'Empereur, non ipſi Benjamino tribuenda videtur immanis haec Turrium copia, ſeu potius ſylva in unâ Urbe. Quum unis Nobilibus aedificandi Turres & facultas & vires eſſent, concoquat nemo

mo quod Benjamin ſcripſiſſe fertur. Recte quidem ab eo memoriae proditum, Turres illas *ad pugnandum* aptas fuiſſe: & revera ex iis pugnabatur a Civibus ad inteſtinum bellum commotis. Quare nil mirum, ſi prudentiores finem aut modum deinde habendum juſſerint ejuſmodi propugnaculis, in perniciem potius quàm tutelam quietis publicae adinventis. Vide Leges Municipales a Populo Veronenſi Anno MCCXXVIII. promulgatas, atque ab amico meo doctiſſimo Bartholomaeo Campagnola, Archipresbytero Sanctae Caeciliae Veronenſis juris publici factas. Ibi Cap. 63. ſtatutum eſt, *ut non fiat Turris de novo*, *neque Caſaturis*, *neque Belfredum*, *aut Berteſca*, *neque aliud aedificium*, *quod ad munitionem pertineat. Sed neque ſuper antiquis Turribus vel aliis aedificiis ſuperaedificetur aliquid*, *quod ad munitionem pertineat*. Ita & in Statutis Piſtorienſibus, quae heic publici juris faciam § *99*. Praetor jurat, ſe non permiſſurum *in Civitate Piſtoria aliquam Turrim murari*, *nec in ſuis burcis ultra menſuram Turris filiorum quondam Ildiprandi Vandini*, *& ultra modum determinatum*, *ut Turres deſuper aequales fiant*.

Quod ſi fortè ſciſciteris, quid de antea aedificatis factum fuerit reſponſum habeto, duabus de cauſſis eas ſtare deſiiſſe. Altera eſt injuria temporis, quippe aliquot aut ex turbinum vi, aut ex incuria dominorum, aut ex vetuſtate rimis contractis ſponte corruerunt. Auctor eſt Troncius in Hiſtor. Piſana ad Annum MCCCXXXV. a diriſſimo vento proſtratam fuiſſe *Turrim Judicum Gallurae*, *ſitam ad Plateam Porcorum*, *& ſub ejus ruinis periiſſe circiter homines quinquaginta*. Ptolomeus Lucenſis in Annalib. ad Annum MCXCVI. haec habet: *Eodem Anno ceciderunt duae Turres Lucae*, *videlicet filiorum Heſpiaſame*, *& filiorum Cari*, *quae multos homines oppreſſerunt*. Tum Anno MCCXVII. cecidit *pars Turris Pagani Bonſini*, *& multos oppreſſit*. Deinde Anno MCCXX. *capellus Turris filiorum Siſmundi corruit Lucae*, *& interfecit ultra homines ducentos*. Fortaſſe pro 200. ſcribendum eſt 20. Alia id genus exempla nobis ſuppeditat Bononienſium Hiſtoria. Altera cauſſa Turrium dejectarum fuit inteſtinorum bellorum rabies. Vide apud Ottonem Friſingenſem Lib. prim. Cap. 28. de Geſt. Friderici, Epiſtolam Romanorum ad Conradum III. Regem Anno MCXLV. ubi ajunt: *Fortitudines*, *ideſt Turres & domos potentum Urbis*, *qui veſtro Imperio una cum Siculo & Papa*, *reſiſtere parabant*, *cepimus*; *& quaſdam in veſtra fidelitate tenemus*, *quaſdam verò ſubvertentes ſolo coaequavimus*. Ad haec Gibellinis & Guelfis contendentibus quoties una pars Civium victa ſolum vertere cogebatur, altera victrix in expulſorum Turres ſaeviebat, aut eas dejiciens, aut ita a culmine extenuans, ut reliquarum aedium altitudinem minime excederent. Auctor Chronici parvi Ferrarienſis, Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 482. Saeculo XIII. haec literis conſignavit: *Colliſi ſunt itaque Cives Ferrariae alterutrum*, *nunc rebus male ſecundis*, *nunc adverſis*. *Audivi a majoribus natu*, *quod in quadraginta annorum curriculo altera pars alteram decies e Civitate extruſerat &c. Accepi puer a Genitore meo*, *hiberno tempore confabulante in lare*, *quod ejus tempore viderat in Civitate Ferrariae Turres altas triginta duas*, *quas mox vidit proſterni & dirui*. Idem & alibi factum eſt, & praecipue quum aut delecti aut intruſi ad

Principatum, vires ad nova molienda potentibus Civibus eripiendas duxerunt. Anno MCXCVI. ut ex Annalibus Genuenſibus Lib. 3. habetur, Tomo VI. Rer. Italicar. Drudus Marcellinus Genuenſium Poteſtas *ſuperfluitates Turrium, quas pro velle ſuo quidam Cives contra licitum & conſtitutionem Communitatis conſtruxerant, demoliri, & ad certum modum pedum octoginta redigi fecit*. Ita Anno MCCXXV. *Poteſtas Mutinae fecit dirui Turres in Civitate Mutinae*, ut habetur in Annalib. Veter. hujus Urbis, Tomo XI. Rer. Italicarum evulgatis. Neque ſecus in Urbe Lucenſi Caſtruccius Dux *trecentas Turres*, Tegrimo teſte in ejus Vitâ, reliquarum aedium tectis aequavit. Ipſe etiam Turrium ſponte ruentium facilis ac ſumme perniciofus interitus Principes interdum aut Magiſtratus impulit ad reliquas adhuc ſtantes exſcindendas. Turres quoque Nobilium Florentinorum, ut ſcribit ſupra laudatus Ricordanus quum Populus dominationem arripuit, publico decreto

A jugulatae ac depreſſae, non ultra quinquaginta cubitos aſcendere juſſae ſunt. Et profectò quantum ſpei in Turrium praeſidio tempore belli collocaretur, ex eo intelligas, quod una Turris pro Arce habebatur; & quotieſcumque annonâ, militibus, armiſque munita haec ſatis foret, diu reſiſtebat, atque impedimentum

B non leve hoſtibus adferebat. Plurimis in locis eorum temporum Hiſtoria prodit, non paucos olim dies inſumtos fuiſſe ab exercitibus ad unam Turrim expugnandam. Ac propterea mirandum non eſt, ſi tam ſollicita Seculo XII. Mutinenſis Reſpublica fuerit, ut nova Turris excitaretur in Caſtro Badiani (nunc *Baz-*

C *zano*) quod in agro Mutinenſi ab antiquis Seculis ſitum fuit, ſed fervente poſtea bello ereptum, adhuc ſub jure Bononienſis Reipublicae perſeverat. Chartam ex Archivo Mutinenſis Urbis deſcriptam legere neminem, ut ſpero, pigebit, qua polliciti ſunt Badianenſes ſe Turrim illam conſtructuros.

Qualiter homines de Bazano jurant facere unam Turrim in Caſtro Bazani, Anno 1180.

E*Go juro facere & perficere* unam Turrim in Caſtro Badiani, ubi Poteſtas Mutinae, Dominus ſcilicet Gerardus Rangonus, & Conſules voluerint pro modo & latitudine & craſſitudine Turris Paſſavancii de Carandulo, vel craſſiorem & latiorem ſeu etiam breviorem pro voluntate Poteſtatis & Conſulum Mutinae, *a Kalendis Januarii proximi uſque ad duos annos expletos. Et aliam Turrim ſimilem in eodem Caſtro, ubi Conſules & Rectores Mutinae voluerint illinc ad quatuor annos expletos, ſupradictae craſ-*

D *ſitudinis, altitudinis & latitudinis, ut ſupra legitur. Si Deus adjuvat me, & ſancta Dei Evangelia. Hoc ſacramentum fecerunt Pegolottus, Matucius, & Corvulus Conſules de Badiano, Bernardus Ribaldi &c.*

Actum in Caſtro Badiani Anno Domini MCLXXX. Indictione XIII. Octavo & Septimo Kalendas Septembris,

E *die Lune & die Martis, in preſentia Domini Alberti de Peldeguerra Conſulis Mutine, qui a ſupradictis Conſulibus de Badiano penam quadraginta Librarum Imperialium pro Communi Mutinae ſtipu-*

ſtipulatus eſt, ſi, ut ſupra legitur, integre non perficerent. Et ipſe voluntate & mandato Domini Gerardi Ramgoni Poteſtatis, & Sociorum ſuorum Conſulum parabolà & conſenſu, ex eorum parte & Conſilii Mutine, & ſua, pro Conſulatu remiſit conſulibus de Badiano & eorum ſucceſſoribus, & hominibus de Badiano omnibus omnes collectas, & boatias, & factiones, quas Mutine deberent facere ab ea die uſque ad decem annos expletos propter dictas Turres, quas facere debent, ſi eas perfecerint, a quo ſimiliter penam quadraginta Librarum pro Communi de Badiano ſtipulati ſunt, ſi eis ita obſervatum non eſſet, ut ſupra legitur.

Hujus rei teſtes fuerunt Presbiter Martinus, Presbiter Majus, Tamaginus, A *Albertinus Precenus, Tigrimucius, Gerardus Oddi, & filius ejus Albertus de Montebellio, & frater ejus.*

Ego Blaxius Imperialis ſacri Palatii Notarius interfui, & rogatus ſcripſi.

Ita Arcis loco Turrim exſtructam fuiſſe invenio Carpinetae in agro Regienſi, hoc eſt in Caſtro, ſeu loco illo, ubi animadverti plures Chartas a celebri Comitiſſa Mathilde fuiſſe ſignatas. B De illa verò Turri agitur in *Brevi recordationis*, quod ex Archivo Eſtenſi acceptum proferre ſtatui, ut etiam inde conſtet, temporibus iis reſtauratam fuiſſe controverſiam inter Romanum Pontificem & Imperatorem, de hereditate, ſive *potentia Domus Comitiſſae Mathildis*.

Charta pactorum, per quae Ugo & fratres ejus de Baiſo Turrim de Carpineta cuſtodiendam & poſſidendam concedunt Ubaldo de Mandria, circiter Annum 1170.

B*reve recordationis, qualiter Ugo & Raimundus & Albertus germani, filii condam Raimundi de Baiſio, & Ubaldus de Mandria inter ſe convenerunt* de Turri de Carpineta. *Ipſi namque predicti germani eo tenore* in guarda dederunt Turrim Ubaldo, *quod ipſi vel illorum heredes non debent tollere Turrim Ubaldo vel heredibus ejus ſine convicta culpa fellonie. Ubaldus verò, vel ſui heredes debent Turrim tenere & cuſtodire & defenſare contra omnem hominem in fidelitate eorum. Et ſi fortaſſe aliquo tempore, quod abſit, perdita fuerit, Ubaldus & ſui heredes ſecundùm ſuum poſſe debent adjuvare, & Turrim recuperare. Et ſi cauſſa alicujus guerrae illi germani, vel ipſorum heredes Turrim voluerint ad ſuam ſecuritatem, debent facere Ubaldo vel ejus heredibus, quod expleta guerra in* C *conſtituto termino Turrim reddent Ubaldo, vel ejus heredibus. Ubaldus autem vel ſui heredes pro guarda illius Turris debent habere totum molendinum, & totam terram illius Turris, & fructus & fruges, ideſt pira, nuces, & vineam, que ibi nunc adeſt, & totam herbam, que ibi annuatim naſcitur. De omni alio beneficio, quod illi habent in* D *Turri, tantùm medietatem. Homines verò, qui ſupraſcriptis germanis ex parte illius Turris pertinent, ad reſtaurationem Turris, ſicut illi, qui pertinent Ubaldo, adiuvare debent. Et ſi noluerint adjuvare, Ubaldus vel ejus heredes rationabiliter & miſurate illos debent conſtringere, ut reſtaurare adjuvent Turrim. De ſecuritatibus autem* E *inter ſe ſic fecerunt. Ubaldus & eius Uxor & filius ejus Anſelmus, & Servi ejus juraverunt Turrim ſupraſcriptis germa-*

germanis & eorum heredibus contra omnem hominem. Filius autem ejus minor nomine Ubaldus debet fieri fidelis eorum contra omnem hominem, niſi contra illum, qui communi conſenſu tenuerit regimen & potentiam Domus Comitiſſae Matildis, *ſed extra Turrim contra omnem hominem. Si autem hic, quod Deus prohibeat, obierit, Anſelmus, ut poteſt, & convenit, fiat eorum fidelis. Ex hoc verò tenore duo Brevia ſunt ſcripta.*

Moenia Urbium & Caſtrorum ſcalis adhibitis, turribuſque ambulatoriis admotis, interdum ſuperabantur; ſed ſaepius per Arietes, Teſtudines, aliaque tormenta & machinas bellicas oppugnari conſuevere, ita ut aditu aperto, quem olim *Cava*, nunc *Breccia* Gallico vocabulo, appellamus, & inſultu poſtea facto, in interiora Urbis aut Arcis tentaretur ingreſſus. Seculo autem XIII. & XIV. mos oppugnantium praecipue Turres is fuit, qui Vegetio teſte apud ipſos Romanos diu obtinuit. Machinis protecti, aut per ſecretos cuniculos ad imos muros adducti, eos ariete, ſeu terebris, ligonibus, ſeu *picis* & *piconibus* (quibus adhuc apud nos nomen eſt *Picconi*) ſive malleis, aliiſque ferreis inſtrumentis, ſecabant, conterebantque. Superiori autem muro pendenti identidem fulcra lignea ſupponebantur, donec tanta vaſtatio facta fuiſſet, ut grandis ruina muris nutantibus immineret. Tum ad deditionem plerumque invitabantur obſeſſi, indicato eis praeſenti periculo. Si adhuc repugnabant, immiſſo igne in fulcra lignea, corruere muri ſinebantur. Frequens rei mentio habetur in bellis Italicis, ſed & apud Francos. Rem verò eleganter deſcribit Willelmus Brito Lib. 2. Philippid. ubi ad Annum

A MCLXXXIV. obſidionem Caſtri Bobarum enarrat. Neque ullis unquam temporibus in oblivionem abiit ars Cuniculos agendi: quod nunc appellamus *Minare*, *far delle Mine*, & eorum foſſores *Minatori*. Quum Cuniculi viae eſſent ſubterraneae, quae ſub vallo & moenibus ducebantur, & Latini minores pro *Ducere*, *Mi-*
B *nare* (unde Italicum *Menare* effluxit) dicerent: a vero minime aborret, derivatam fuiſſe exinde vocem *Mina* & *Minare*, uti, & *Minarius* ſive *Minitor*, pro Cuniculorum foſſore: quae vocabula ſingula occurrunt apud Scriptores medii aevi poſt Seculum XI. Neque enim veri mihi videtur ſimile, a Latino *Minari*, quod per cu-
C niculos hoſtis minetur, effluxiſſe Italicum *Minare*, uti Johannes Henricus Ottius eſt opinatus. Neque alia de cauſſa metallorum fodinae appellatae videntur iiſdem temporibus *Minerae*, niſi quia ſubterraneae viae ducuntur in viſcera montium, ut metalla inveniantur: quod Voſſius ante conjecit. Petrus Azarius in Chro-
D nic. Tomo XVI. pag. 351. Rer. Italicar. ſcribit: *Aggreſſores videntes praedicta non valere, coeperunt ponere in Civitate Tapponum valde occultum pro ipſo Caſtro obtinendo & cavando. Et quamvis aliquando per contrariam cavaturam ipſis Tapponatoribus male ſucceſſiſſet &c.* Heic *Tapponi* vox *Cuniculum* ſignificat, nomine, ut conji-
E cio, a *Talpa* deſumto, & inde efformato *Talponum*, quod poſtea *Tapponum* evaſerit. Attamen ſupra vidimus *Talpam* inter Machinas recenſitam. Neque heic omittendum illud propugnaculorum genus, cui veteres *Dongionis* nomen impoſuere, atque Itali a Gallis accepiſſe videntur; nam & adhuc apud Gallos id nomen perdurat. Ita editiſſimum Ar-

cis

cis locum appellabant. Du-Cangius in Gloſſario Latino *Dunjonem* interpretatur *Caſtellulum*, *minus propugnaculum, in duno, ſeu colle aedificatum;* atque ipſo teſte appellata quoque munitio ejuſmodi *Dungeo*, *Dongio*, *Dangio*, *Domgio*, & *Domnio*. Videndus quoque in hanc rem Fureterius in Lexico Gallico. Et illorum quidem recta interpretatio; Celtica quippe vox eſt *Dun*, ſignificans *Collem*, *Montem*. Erat ex hiſce *Dongionibus* unus in colle, qui Oppido Ateſtino ſuperimminet, & *Dolone* (dum vitio Chartae careant) appellabatur, ut oſtendi Par. I. Cap. 35. pag. 347. Antiquitat. Eſtenſ. Ibi plerumque habitabant pro majori tutela Marchiones Eſtenſes. In Caſtro Albineae Regienſis agri, quod ad nobilem Marchionum Manfredorum gentem olim ſpectabat, adhuc legitur marmori commendata haec Inſcriptio:

ANNO DOMINI MCCLXXVII. IND. V.
HOC OPVS FVIT FACTVM
TEMPORE VENERABILIS PATRIS
D. GVLIELMI DE FOLIANO EPISCOPI REGII
SCILICET PALATIVM CVM DVJONO
ET PVTEVM ET TVRRIS ET DOMVS EXTRA DVJONVM
ET MVRVS DICTI CASTRI DE ALBINETA

Pariter in Charta, quam ex Archivo Archiepiſcopii Lucenſis depromſi, occurrit *ſummittas Caſtri Veteris*, *quae Dongionem appellatur:* ibique non una Turris conſtrui potuiſſe videtur. Dabo ipſam Chartam, ut in eam diligentius introſpicere Lectori fas ſit.

Pacta inita inter Guilielmum Epiſcopum Lucenſem & Hugonem Comitem Lavaniae, & alios, pro Dongione Caſtri Veteris in Garfagnana, Anno 1179.

IN Dei Patris omnipotentis nomine. Amen. Brevis deſcriptus cauſa memoriae, qualiter hoc actum in Eccleſia Sancti Petri de Vicoſolari, bonorum hominum praeſentia, nomina quorum ſubtus publicis literis apparebunt deſcripta. Pactio & conventio compoſita & firmata fuit inter Dominum Gulielmum *ſanctae* Lucanae Eccleſiae Epiſcopum, *&* Ugonem Comitem de Lavagna, *& Conemundum quondam Ugolinelli, atque Superbum de Caſtroveteri de Garfagnana, videlicet quod* de ſummitate Caſtriveteris, quae Dongionem appellatur, *praedictus Dominus Gulielmus Lucanus Epiſcopus, ejuſque ſucceſſores Catholici debeant habere duas partes ipſius ſummitatis, ſcilicet ab uno latere uſque ad vineam Epiſcopi, & ab altero uſque ad flumen Serculum, a latere Septemtrionis uſque ad Salam. Supradicti autem Ugo Comes & Conemundus atque Superbus, & eorum heredes alteram tertiam partem a latere meri-*

meridiano uſque ad terminos, quos ſuperius nominavimus. Ceterae vero partes debeant dividi, ita ſcilicet Dominus Gullielmus Lucanus Epiſcopus, ejuſque ſucceſſores debeat habere duas partes, & ſupraſcripti Ugo Comes & Conemundus atque Superbus, & eorum heredes tertiam partem ſive per tranſverſum ſive per longum debent, & tenere in feudum a Lucana Eccleſia, & a Lucenſe Epiſcopo illam tertiam partem quae eis competit in praedicto Dongione, *& in alio Caſtro, & in toto Podeo ejus Caſtri; & ipſe Ugo Comes, & Conemundus, atque Superbus & homines eorum debent jurare fidelitatem Lucenſi Eccleſiae & Lucenſi Epiſcopo catholico, qui modò in ea eſt vel antea fuit, cum ab eo vel ſuo certo Miſſo inquiſiti fuerint contra omnem perſonam, excepto Imperatore & Lucenſe Epiſcopo, ita tamen quod pro Imperatore aut pro Lucenſe Epiſcopo non debent minuere in aliquo juſtitiam Lucenſis Eccleſiae. Et item debeant facere pacem & guerram & guerras contra omnes homines ad mandatum Lucani Epiſcopi, qui modo ibi eſt, vel per tempora fuerit, vel ſui certi Miſſi in Curte de Sala, & in tota ejus pertinentia vel pertinentiis, & omnibus locis Lucenſis Epiſcopatus pertinentibus pro Curte de Sala, & in tota Curte de Caſtroveteri ſive in Curtibus illarum Terrarum & Caſtrorum, ex quibus Caſtrumvetus aedificatum eſt, videlicet de Sancto Michaële, de Sancto Donnino, & de Cruce juſtis & rationibus & uſibus Lucenſis Epiſcopi & Lucanae Eccleſiae conſervandis & retinendis atque recipiendis. Et ſimiliter omnes homines, qui modò morantur in Caſtroveteri, aut in antea moraturi ſunt, debent jurare fidelitatem dicto Gullielmo Epiſcopo, ejuſque ſucceſſoribus, qui pro tempore &c. & facere pacem & guerram contra omnes perſo-*

A *nas ad mandatum Lucenſis Epiſcopi infra praedictos confines, exceptis eorum Dominis, ita tamen quod non debent eſſe.... ad auferendum Lucano Epiſcopo praedictum Caſtrum vel juſtitiam, quam habet in praedicto Caſtro, ſive uſum minuere, vel minuendum Curtem de Arce de Sala. Et ſi ſupraſcripti Domini vellent auferre praedictum Ca-*

B *ſtrum Lucenſi Epiſcopo aut juſtitiam vel uſum, quem habet vel antea habuerit in praedicto Caſtro, ut in Curte de Sala vel ejus pertinentiis minuere eum Lucano Epiſcopo contra illos...... debent. Et ſi praefatus Dominus Gullielmus Lucenſis Epiſcopus, vel ejus ſucceſſores non habuerint homines ad habitandum adlogatos ſine fraude in duabus*

C *ſuis partibus praedicti Caſtri, deinde uſque ad conſtitutum terminum duodecim annorum praedicti Ugo, Conemundus, atque Superbus & heredes eorum debent habere in feudo a Lucano Epiſcopo illud reſiduum, quod remanſerit de dictis duabus portionibus, quod non fuerit legatum, ita quod cum eorum tertia portione, & cum illo reſiduo non excedat vel traſendat medietatem de illis*

D *duabus portionibus ſeu partibus* Dongionis, *& de apendiciis ſic ſupra deſcriptis, & terminatae ſunt, nihil aliquo tempore debent habere, & placuerit dicto Lucano Epiſcopo, vel ejus ſucceſſoribus in ſua portione dicti* Dongionis *terminos facere, quod facere poſſit. Et ſimiliter Ugo Comes, atque..... ſimiliter* Turrim facere poſſint: *tamen* E-

E piſcopus non habeat niſi unam Turrim, & Ugo Comes & Conemundus atque Superbus niſi unam Turrim ſimiliter, itaut cujuſcumque altitudinis fuerit, deſuper tamen ſint aequales, & menſura alicujus non ſit brachia quadraginta. Et qui aeque partium primam ſuam Turrim aedificâverit, priuſquam decem brachio-

rum

rum fuerit, altius eam non aedificet, nec aedificare faciat vel conſentiat, niſi primum juraverit alteri parti. Sed Lucanus Epiſcopus ſuam Turrim dictis ſuis conſortibus debeat facere jurare. *Intellectus tale eſt, quod de prato Epiſcopi, & de tota terra, quae fuit vinea, remaneat libera Lucano Epiſcopo, ad ſuas manus detinendam & logandam cui vel quibus placuerit, ita quod ſit in arbitrio Magiſtri Damiani Prioris & Sancti Martini Canonici, & Tignoſi Cauſidici, & Tancredi Advocati, & Gualtieri Sacchettae Schebattae, & Albertini Farcioli, vel majoris partis eorum, dimittere de ea pro via & andito. Homines quidem Lucani Epiſcopi & homines ſupraſcriptorum Comitum omnes debent ſupraſcriptis omnibus jurare Caſtrumvetus, & omnia quae ſuperius deſcripta ſunt. Taliter praeſatus Dominus Gullielmus Lucanus Epiſcopus pro ſe & pro ſua parte obſervare promiſit ſupraſcriptis Ugoni Comiti & Conemundo atque Superbo, & eorum haeredibus &c. obligavit ſub poena Librarum quingentarum optimi argenti, & ab ita facto & firmato fuere. Supradicti autem Ugo Comes, Conemundus, atque Superbus omnia ſupraſcripta obſervare promiſerunt ſupraſcripto Domino Gullielmo Epiſcopo, ejuſque ſucceſſoribus, & ſeſe, ſuoſque heredes obligaverunt ſub praedicta poena &c. & ut perpetuo praedicta omnia firma teneantur ab eorum parte ſupradicto Domino Gullielmo Lucano Epiſcopo, ejuſque ſucceſſoribus pignoris nomine obligaverunt eorum portionem, quidquid eis pertinet in Caſtris, Terris, rebus & hominibus, & redditu atque diſtrictu in Caſtro & in Curte de Pontecolſi, in Caſtro & Curte & diſtrictu de Foſciano, & in Caſtro & Curte & diſtrictu de Caſtilione ſuis omnibus pactis. Supradicti Ugo Comes, Conemundus, atque Superbus fidelitatem juraverunt ſupraſcripto Domino Gullielmo Lucano Epiſcopo, in qua tantum.... Dominus expenſis, quibus pro fidelitatibus factis teneantur, & homines quibus teneantur pro ſervitutibus, quibus expletis, eas non renovabunt, per quam fidelitatem & ſervitutem factam ſupradicto Domino Gullielmo Epiſcopo non procedant, quod eam non excipiant.*

Acta fuerunt haec omnia praeſentia ſupraſcripti Magiſtri Damiani Prioris & Canonici Sancti Martini, Hujusfredi Plebani dicto Vico Pelago, Rolandoque Guidonis de Coppia, Tancredi Advocati quondam Sigiſmundi Advocati, Tignoſi Cauſidici, Albertini Faſcioli de Sancto Donnino, Gherardi de Lavagna, Anno Nativitatis Domini Milleſimo Centeſimo Septuageſimo Nono, X. Kalendas Decembris, Indictione XIII.

Bonusfilius Notarius Domini Imperatoris his omnibus interfui, & hic memoriae cauſa publicis litteris deſcripſi.

Neque omittenda ſunt *Caſſara* ſive *Caſſera*, aliud nempe munitionum ac Arcium genus, quarum figura, ut opinari licet, a *Dongionibus* & reliquis *Rochis* diverſa fuit, quamquam & ipſa plerumque in ſublimiori parte Urbium & Caſtellorum, atque in aliis editis locis ſtatuerentur. *Caſtrum, quod Caſſarum vocant*, verba ſunt Nicolai Specialis Lib. 5. Cap. 8. Hiſtor. Siculae. Ex Arabum Lingua mutuati ſunt nomen Itali, a quibus peculiarem iſtam formam conſtruendi Arces edidicere. Ac propterea vox iſta frequens occurrit apud Siculos, Apulos, & Tuſcos Scriptores, quibus multa cum Saracenis conſuetudo fuit. Quamquam non negem, quin hoc ipſo nomine ſignificare voluerint quodcumque Arcium genus Civitati aut Oppido dominans atque ſupereminens: aliquod tamen diſcriminis inter

inter *Caſtrum*, *Turrim*, *&* *Caſſarum* interceſſiſſe, haurire mihi videor e Charta, quam Hubertus Benvoglientus, amicus olim meus, ex Archivo Noſocomii Senenſis de Scala depromtam mihi ſuppeditavit. *Martinum Epiſcopum Maſſanum* ignoravit Ughellius in Tom 3. Ital. Sacrae; heic ipſum invenies.

A

Sententia Judicum Imperialium de reſtituenda Martino Epiſcopo Maſſano ditione ac poſſeſſione Civitatis, Caſtri, Turris, & Caſſari Maſſae, Anno 1194.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Anno ab Incarnatione ejus Milleſimo Centeſimo Nonageſimo Quarto, Indictione XII. die Sabbati X. Kalendas Auguſti. Lis & controverſia, quae vertebatur inter Martinum Epiſcopum Maſſanum *ex una parte litigantem pro ipſa Eccleſia Sancti Cerboni & Epiſcopatu, & Dominum Henricum sereniſſimum Romanorum Imperatorem reſpondentem, & cauſam agentem per Syrum Salimbene Judicem ſuum, quem Procuratorem & defenſorem ad cauſſam agendam conſtituit coram Vicario & Judicibus, talis erat. Petebat ſiquidem praefatus Epiſcopus nomine praedicte Eccleſie Sancti Cerboni, & Epiſcopatus ejuſdem Eccleſie, a Domino Imperatore, & Syro Procuratore & defenſore ejus, ut reſtitueret ei poſſeſſionem Civitatis Maſſe cum pertinentiis & diſtrictu & totius* Caſtri, *&* Turris, *&* Caſſari, *& ipſum Caſtrum ipſius Civitatis, ut libere poſſit habere & tenere & poſſidere; aſſerens, Nuncios Domini Imperatoris nomine ejuſdem Imperatoris, & eo ratum habente, abſtuliſſe poſſeſſionem ſibi per violentiam Civitatis Maſſe & diſtrictus & pertinentiarum, &* Caſtri *&* Turris *&* Caſſari: *quod Dominus Imperator, & Syrus Procurator ejus confitebantur. Ego itaque Arnaldus Strutius de Placentia Imperialis Curie Judex, conſilio ſociorum meorum, videlicet Alberti Struxii de Cremona, Lotharii de Sancto Geneſio, Johannis de Pado de Placentia, ſimiliter Imperialis Curie Judicum, Domno Henrico Dei gratia Warmacienſe Epiſcopo, & Vicario Imperialis Curie, ſedente pro tribunali, viſis & auditis allegationibus & confeſſionibus utriuſque: condempno Syrum Salimbene Procuratorem Domini Imperatoris, ut reſtituat prefato Epiſcopo Maſſano, nomine predicte Eccleſie Sancti Cerboni & Epiſcopatus, poſſeſſionem Civitatis Maſſe & diſtrictus & pertinentiarum, & Caſtri & Caſſari hinc ad octo dies proximos.*

B

C

Actum eſt hoc Piſis intra Eccleſiam Sancti Sepulcri de Chincio, praeſentibus Comite Tediſio de Sygalario, Rolandino Malapreſa de Luccha, Suffreduccio de Bokano, Encharamo de Montemagno, Arlotto Judice perito de Piſa, Jacobo quondam Pipini, Oldebrando de Bondio, Hermanno Fayolo, Panfulco Judice, Walando Lucenſe Judice, Glandono Malcauditore, Girardo Nepote quondam Magiſtri Roberti, Lamberto quondam Armanni, & aliis quampluribus, & praeſente jam dicto Syro Procuratore jam dicti Domini Imperatoris.

D

Ego Martinus Filippi Imperialis Aule & Papienſis Notarius precepto jam prefati Domini & Judicum, hanc ſententiam ſcripſi & interfui.

E

Itaque *Caſſara* peculiare aliquod Arcis genus fuiſſe videntur, iiſque praecipue Majoricarum Inſulam munie-

nierant Arabes, quum ad eos debellandos Anno MXIV. felix Piſanorum claſſis proceſſit, uti monumenta ab Ughellio edita Tom. 3. Ital. Sacr. in Archiepiſcop. Piſan. produnt. In Navibus Caſtrum, quod ſupereminet puppi, adhuc in mari Siculo appellatur *Caſſero*, ita ut opinari liceat, Caſſara in editiore Civitatum aut Caſtellorum parte aedificata fuiſſe. *Muratae* quoque nomen adhibitum fuit ad ſignificandam *Cittadellam* ſeu *Fortilitium*, uti teſtatur Epiſtola Urbani VI. data Anno MCCCLXXVIII. Tom. 2. Ital. Sacr. in Epiſcop. Caeſenat. Ejuſdem *Muratae* Caeſenatis mentio eſt in Annalib. Caeſenatibus Tomo XIV. Rer. Italicar., eaque *Caſſarum* appellatur in Annalib. Ariminenſ. Tomo XV. earumdem Rer. Italicarum. *Rochae* autem vocabulum ab Italis inſtitutum ſuſpicor, quòd pleraſque Arcium in Rupibus, & ſummis ſcopulis conſtruerent, quas Rupes *Roccie* nuncupabant. A nobis deinde vocem Galli, aliaeque gentes acceperunt, niſi nos ab eis accepimus. Reperies praeter iſta in veterum monumentis *Motas*. Somnerus in Gloſſar. ad Scriptor. Anglic. haec habet: *Mota, Foſſa, Foſſatum, quo Caſtrum, aut aliud propugnaculum cingitur & munitur. A Moitè fortè, quod Gallis humidus, madidus.* Somnerum minime collineaſſe puto. *Motae*, ſi me audis, erant colles, editave loca in planitie, arte ac manu parata, foſsâ, vallo, ac turri munita, reliquorum Caſtrorum ad inſtar. *Mota* ideo vocitatus is tumulus mihi creditur, quòd terra mota fuiſſet, ut in collem aſſurgeret, non autem a *Meta*, uti Menagius eſt opinatus. Plures id genus *Motae*, quas etiam *Motte* nos idiomate noſtro appellamus, adhuc in Britanniae Regnis viſuntur, & antiquam retinent appellationem. Suas & Galli oſtendunt. Et apud Mutinenſes adhuc id nomen ſevat Villa, quae olim *Mota Papazzonum* eſt dicta. Ita Rolandinus Lib. 3. Cap. 6. Hiſtor. *Caſtrum* memorat, *ſive Mottam de Anoale*. Muſſatus Lib. 6. Rubric. 3. de geſt. Henrici VII. *Motam juxta Montem Gardam* fuiſſe refert. Sunt & in aliis Italiae locis, & praecipue Calabriae, ejuſmodi *Mottae* ſive *Motae*, antiqua aliquot munitionum veſtigia prodentes. Atque in Annalibus Patavinis editis Tomo VIII. pag. 433. Rer. Italicar. ad Annum MCCCXX. legitur: *Iverunt ſummo mane per viam Pontis Corvi versùs quamdam Motam magnam, quam faciebat facere Dominus Canis cum multis foſſis & tajatis, volendo ibidem ſuper dictam Motam aedificare Caſtrum.* En quid reapſe olim fuerint *Motae*, ſat dilucide explicatum. Erant & *Girones* ſeu *Zirones* in Caſtellis & Arcibus, muri, ut opinor, ducti circum interiores domos eorumdem Caſtellorum & Arcium. Johannes de Bazano in Chronico Mutinenſi ad Annum MCCCXXXI. edito in mea Collectione Rer. Italicar. inquit: *Dicto tempore factum fuit Gironum in Caſtro Marani de Campilio.* Nicolao Speciali Lib. 2. Cap. 12. Hiſtor. Siculae, commemoratur *Caſtrum Iſclae, quod Gironum vocant.* Contra Moranus in Chronico Mutinenſi Tomo XI. Rer. Italicarum ad Annum MCCCXX. haec ſcribit: *Paſſarinus potitus Carpi Caſtro, fortiſſimam tunc Turrim illam poſuit, quam Zironum dixere.* Caſtellum Sanctae Mariae ad Montem, uti ſcribit Johannes Villanius Lib. 10. Cap. 28. Hiſtoriar. *era molto forte di tre Gironi di mura con la Rocca.* Expugnato uno Girone ab hoſtibus, propugnatores

res in alterum anguſtiorem ſe recipiebant. Anno MCCCLIV. Caſtrum Saviniani Mutinenſis agri, antea rebelle Marchioni Eſtenſi, redditum ei fuit *a ruſticis, ſe regente Zirone per cuſtodes forenſes ibidem pro Domino Archiepiſcopo Mediolani exiſtentes*. Haec idem Johannes de Bazano in Chronico Mutinenſi. Commemoratur quoque a Marino Sanuto in Hiſt. Veneta Tom. XXII. Rer. Ital. *un Caſtello chiamato il Girone*. Praeterea refert Ughellius Tom. 2. Ital. Sacr. in Archiepiſcop. Ravennat. Chartam Anni MCLVIII. in qua Bonifacius filius Lamberti Comitis fatetur ſpectare ad Anſelmum Archiepiſcopum *quartam partem ſupra dicti Caſtri Novi, & Zironis plebis &c.* Petrus Manlius mihi ſupra laudatus in Hiſtor. Baſilic. Vatican. Cap. 7. ſcribit: *Caſtellum Adriani Imperatoris miro lapide tabulatum: quod aedificium rotundum fuit cum duobus Geronibus, ſicut Caſtellum*. Scribe *Gironibus*. Hadrianus verò Papa IV., ut eſt in ejus Vita circiter Annum Chriſti MCLVIII. fecit *Gironem* in Caſtro Radicoſani, turribus munitum, & alto foſſato. Ita Arx Sancti Felicis in agro Mutinenſi appellata *Gironum* fuit, teſte Gaſparo Sardio in Hiſtor. Ferrarienſi. Mentio quoque eſt *Gironis*, tanquam *Arcis*, in Charta, quam mihi ſuppeditavit Codex MStus Cencii Camerarii.

Contractus de emtione medietatis Gironis ſive Arcis de Gualdo, factus tempore Domini Gregorii Papae IX. & Domini Benedicti Camerarii ejuſdem per Dominum Alatrinum Ducatus Spoletani Rectorem, Anno 1235.

In Chriſti nomine. Amen. Anno ejuſdem Milleſimo Ducenteſimo Trigeſimo Quinto, Indictione VIII. tempore Domini Gregorii Papae IX. exiſtentis, die VII. intrante Menſe Maji. Nos quidem Ofreducius Georgii, & Jacobus quondam Domini Benadacti olim de Gualdo, jure proprio vendimus, tradimus, & concedimus, damus, cedimus & mandamus vobis Domino Alatrino Domini Papae Subdiacono & Capellano, nunc Ducatus Spoletani Rectori, recipienti nomine & vice Romanae Eccleſiae, Domini Papae Gregorii, & ſucceſſorum ejus, partem noſtram, ſcilicet medietatem Gironis ſive Arcis ipſius Caſtri de Gualdo, *videlicet a* Carbonariis ipſius Gironis *intus cum ipſis* Carbonariis, *& rebus omnibus, juribus & utilitatibus ipſius Gironis. Dantes vobis pro dicta Eccleſia Romana recipienti plenam licentiam & poteſtatem veſtra auctoritate poſſeſſionem intrandi, habendi, tenendi, poſſidendi, fruendi, & quicquid vobis de cetero pro Eccleſia Romana placuerit faciendi tamquam de re propria ipſius Romanae Eccleſiae, ſine alicujus vel aliquorum contradictione. Et damus, cedimus, & mandamus vobis Domino Alatrino, recipienti nomine & vice Romanae Eccleſiae omnia jura, omneſque actiones utiles, directas, reales, perſonales, tacitas & expreſſas, quas & quae habemus vel habere videmur in praedicta medietate Gironis. Conſtituentes per vos ipſam Romanam Eccleſiam procuratricem tamquam in rem ſuam. Item promittimus vobis ſtipulanti nomine Romanae Eccleſiae, quod nulli dedimus, nec aliquo modo conceſſimus dictam noſtram partem ipſius Gironis, vel ejus jus aliquod vel*

vel actionem de praedicta medietate ipſius Gironis vel ejus juribus & utilitatibus per nos vel per ſubmiſſam perſonam. Et ſi aliquo tempore conceſſio aliqua apparuerit a nobis vel aliquo noſtrûm de dicta noſtra parte ipſius Gironis vel ipſius jure facta, aliquâ occaſione, promittimus per nos & noſtros heredes & ſucceſſores Eccleſiam Romanam conſervare indemnem omnibus noſtris expenſis. Pro qua venditione, refutatione, remiſſione, datione, & ceſſione confitemur nos nomine pretii recepiſſe a vobis ſolvente pro ipſa Romana Eccleſia trecentas Libras bonorum Lucenſium, & apud nos integre habere: renuntiantes exceptioni non numerati & non ſoluti pretii, omnique alii Legum & decretorum auxilio nobis in hoc facto cohaerenti, competenti, & competituro. Et ſi res vendita plus dicto pretio valeret, totum plus vobis recipienti pro Romana Eccleſia donamus & concedimus pure, libere & ſimpliciter inter vivos; & pactum vobis facimus de non petendo, & ſpecialiter renuntiamus illi Legi: Rem majoris pretii, *quae intro ducta eſt pro illis, qui decipiuntur ultra dimidiam juſti pretii, certiorati rem ipſam plus dicto pretio valere. Quam medietatem ipſius Gironis cum juribus & utilitatibus ſuis a Carbonariis intus, ut dictum eſt, promittimus per nos noſtroſque heredes & ſucceſſores, ſub obligatione noſtrorum bonorum praeſentium & futurorum vobis Domno Alatrino ſtipulanti nomine & vice Romanae Eccleſiae, legitime defendere, autorizare, & disbrigare ab omni perſona noſtris expenſis, omniaque damna & expenſas, exinde in Curia vel extra Curiam modo aliquo vobis competitura pro Romana Eccleſia occaſione praedictae venditionis integre reficere & reſarcire promittimus, credendo & ſtando de expenſis & damnis Nuntio Eccleſiae, cui praedicta eſ-*

A *ſent ab Eccleſia Romana commiſſa, ſuo ſimplici verbo tantùm ſine juramento & onere alterius probationis. Quam venditionem, dationem, conceſſionem, ceſſionem, refutationem, remiſſionem, renuntiationem, promiſſionem, & omnia ſupradicta, ut in ſingulis capitulis continentur, promittimus per nos, noſtroſque heredes & ſucceſſores vobis Domino A-*
B *latrino ſtipulanti nomine Romanae Eccleſiae attendere & obſervare & non contravenire per nos & noſtros heredes & ſucceſſores, vel per ſubmiſſam perſonam aliqua occaſione vel ingenio, quod excogitari poſſet, ſub obligatione noſtrorum bonorum praeſentium & futurorum, quae conſtituimus nos precario pro ipſa Romana Eccleſia poſſidere: & ſub poe-*
C *na mille Librarum Lucenſium, qua ſolutâ vel commiſsâ vel non ſolutâ, praedicta omnia & ſingula, ut in ſingulis capitulis ſuperius continentur, in ſua maneant firmitate. Salvis nobis & reſervatis juribus omnibus, quae habemus a Carbonariis ipſius* Gironis *extra per Caſtrum Gualdi & diſtrictum, videlicet in hominibus, ſervitiis, terris, vineis,*
D *ſilvis, caſis, caſalinis, paſcuis, pratis, aquimolis, molendinis, Eccleſiis, paſſagiis, plazaticis, & aliis noſtris juribus omnibus, quae habemus ibidem a praedictis Carbonariis extra, ut omnia nos & noſtri heredes habeamus, teneamus, & poſſideamus pacifice, libere, & quiete. Item promittimus vobis Domino Alatrino recipienti nomine Romanae Ec-*
E *cleſiae ſub praedicta poena, nos curaturos & facturos, quod uxor mei filii Ofreducii, filii & filiae meae, & ſorores mei Jacobi & uxor mea, huic venditioni & conceſſioni, ſicut ſuperius legitur, conſentient & concedent & vobis pro Eccleſia Romana cedent omnia jura ſua & actiones, ſibi competentia in praedicta medietate ipſius* Gironis, *occaſione ſucceſſionis ſive dotium, vel alia*

lia qualibet occaſione. Et ad majorem firmitatem hujus contractus, nos ſupradicti Ofreducius & Jacobus tactis ſacroſanctis Evangeliis corporaliter juramus, omnia & ſingula ſupradicta, ut in ſingulis capitulis continentur, obſervare, attendere, & non contravenire occaſione minoris aetatis, vel alia qualibet occaſione vel fraude.

Actum eſt hoc in Eccleſia Sanctae Mariae de Bictono, in praeſentia Domni M. Epiſcopi Aſiſinatis, Domini Rainerii Bictoni Poteſtatis, Domini Jacobi Criſpoliti, Domini Roberti de Bombagno, Domini Paganelli Petri, Domini Guidonis Vivenii, Domini Tancredi de Roſciano, Domini Stephani Salomonis, Domini Berarducii Torrejani, Domini Tancredi Albrici, Domini Jacobi Leonardi, Angilerii Guidonis, & aliorum plurium, qui ad hoc vocati & rogati fuerunt teſtes.

Fuerunt & *Bitifredi*, altera munimentorum ſpecies, quos *Belfredos* quoque, *Berfredos*, *Bilfredos*, *Bertefredos*, *Balfredos*, *Butifredos* vocavere, ut alia praeteream ſimilia nomina apud antiquos uſitata pro una re ſignificanda. Du-Cangius in ea ſententia eſt, primò voce hac deſignatas fuiſſe Turres quaſdam, variis tabulatis conſtantes, & ſuppoſitis rotis mobiles, ad oppugnandos Urbium & Caſtrorum muros, quas ſupra innui. Ita ille. Et ſane Rolandinus Lib. 4. Cap. 6. Chronic. deſcribens Montagnanae obſidionem ab Eccelino de Romano peractam Anno MCCXXXVIII. haec de Civibus viriliter ſeſe defendentibus habet: *Et ipſius Bilfredum unum die quadam in meridie combuxerunt, Eccelino invito, qui tunc ſub illis facto quodam operimento erat, ſed non cognitus vix effugit*. Idem quoque Lib. 6. Cap. 6. Eſtenſe Caſtrum *impugnatum ait aedificiis multis, ſcilicet Bilfredis, Prederiis, & Trabucchis*. Sed & *Bitifredi* appellatae fuerunt ſtabiles quaedam Turres, quas e ligneis tabulis ac trabibus veteres fabricabant. Ibi praecipue poſiti fuere vigiles in ſpecula, qui quoties adventantes hoſtes eminus conſpicabantur, campanam pulſabant, cives admonendo, ut eſſent ad arma parati. *Carpentarios Berfredum facientes* commemorat Ordericus Vitalis Lib. 12. Hiſtor. Eccleſiaſt. *Turres quoque ſive Bilfredi fixi a defenſoribus corruerunt*, ait idem Rolandinus Lib. prim. Cap. 8. Chronici. In Statuto Mutinenſi MSto Anni MCCCVI. haec leguntur: *Cum via, qua venitur a Vaciliis versùs Portam Redelocham, inter ambo canalia ſit inhabitata & deſerta, & per ipſam tam de die quàm de nocte poſſent venire gentes occulte ad Civitatem Mutinae uſque ſuper foveas Civitatis, quae maximum poſſent dictae Civitati dampnum & praejudicium inferre: providerunt Domini Defenſores, quod unus bonus Bitifredus cum uno bono ponte levatorio fiat & fieri debeat ſuper pontem Circhae Civitatis juxta pratum Monaſterii Sancti Petri. Super quo Bitifredo debeant manere & ſtare continue tam de die quàm nocte duo boni cuſtodes, vel plures &c.* Nimirum Mutinenſes canalibus aquarum & foveis ductis circum Urbem, a fovea ac aggeribus Civitatis per aliquot ſtadia diſtantibus (*Circas* appellabant, quod adhuc nomen perdurat) curabant, ut ejuſmodi munitione acceſſum ac primum impetum hoſtium, noctu praeſertim cohiberent. Supra vidimus indultum a Guidone & Lamberto Auguſtis Leodoino Mutinenſi Epiſcopo, *ſuper unum milliarium in circuitu Eccleſiae Civitatis circumquaque firmare*. Praeterea per foſſam ipſam Urbis canalis aquae deducebatur. In antiquiſ-

ſima

ſimo quoque Statuto Ferrarienſi MSto Anni MCCLXXIX memorantur *Bitifredi* his verbis Lib. 2. Rubric. 58. *Quod quotieſcumque mutabuntur Capitanei & cuſtodes Caſtrorum, Turrium, & Bitifredorum, & aliorum locorum, quae cuſtodiuntur pro Communi Ferrariae, Poteſtas teneatur mittere ad praedicta loca unum bonum Notarium, & plures ſi ipſi Poteſtati videbitur, qui ſcribat ſtatum cujuslibet loci, ſcribendo ſolaria, aſſides, gradus, oſtia, feneſtras, anzopertos, coperturas, ſcalas, bendegarios, funes, baliſtas, pillotos, turnos, & priſarolas, manganos, & turturelas, & catenas, & victualia, quae ibi erunt pro Communi Ferrariae; & generaliter omnia alia guarnimenta ſpectantia ad defenſionem dictorum locorum.* Ibi etiam ſtatuitur: *Quod quilibet Cuſtos cujuslibet Caſtri, Turris, vel Fortiliciae diſtrictus Ferrariae, debeat eſſe major viginti annis. Quod nulla perſona, quae non ſit Civis Ferrarienſis, poſſit eſſe Capitaneus, vel Cuſtos alicujus Caſtri, Bitifredi, Turris, vel loci, quae cuſtodiantur pro Communi Ferrariae.* Bitifredi autem, ſive Belfredi, alibi appellantur *Butifreda*. In Mutinenſis Populi Statutis MStis ad Annum MCCCXXVII. ſpectantibus haec ſanciuntur: *Statutum eſt, quod Circhae, quae ſunt circa Civitatem, recavari debeant & reaptari; & Butifredi earum reaptentur & reficiantur, & cuſtodiri debeant per ſufficientes Cuſtodes. Et cuſtodiri debeat quodlibet Butifredum, quod eſt circa Civitatem Mutinae de die continue; & quatuor tempore noctis cuſtodire debeant pro qualibet Cinquantina.* In altero Statuto ejuſdem Anni decretum ſimiliter fuit: *Ut homines de Nonantula compellantur per Poteſtatem facere unam bonam Motam cum Palancato & pontibus levatoriis ab utroque latere Pontis de Navixellis, & cooperire dictum Pontem de Copis Communis &c. Commune verò Mutinae debeat ipſum Pontem facere cuſtodiri, & ipſa Butifreda ad expenſas Communis Mutinae per illam quantitatem Cuſtodum & hominum, quae Conſilio placuerit Generali.* Ita praedictae Circhae una cum earum munitionibus ſive Butifredis tutamento erant habitantibus in ſuburbiis ipſius Civitatis: quod ex altero Decreto ediſcas: *Ad infortiamentum Civitatis Mutinae & Burgorum, & ut homines libentius ſolito in dictis Burgis debeant habitare, ſtatutum eſt, quod duae Portae fiant extra Portam Albareti ſuper viis ab utraque parte Navigii ſuper Circhas, ubi ſunt Butifredi; & una in Burgo Ganaceti, ubi eſt Butifredum & pons levatorius, & una in Burgo Bajoariae, ubi eſt Butifredum & pons levatorius, ſuper Circham &c.*

Mihi quoque commemorandae ſunt *Baſtiae*, ſeu *Baſtidae*, & *Baſtitae*, quarum ſaepiſſime nomen & uſus occurrit in Hiſtoria Italica Seculi praeſertim XIV. Ab Italico *Baſtia* illius munimenti appellationem Du-Cangius derivat. Menagius in Originibus Linguae Italicae a *Baſtum*, *Baſtì*, *Baſtita*, *Baſtia*, *Baſtilia*. Miror ego, cur non potius a Gallica voce *Baſtir* (cui reſpondet noſtra *Fabbricare*) unde *Baſtiment*, & *Baſtì*, & *Baſtie*, ideſt *fabbricato* & *fabbricata*, nomen hoc deduxerint. Neque enim quiſquam Du-Cangio aſſentiatur putanti, e *Baſtitis* derivatam fuiſſe Gallicam vocem *Baſtir*, quum *Baſtitarum* nomen Seculo tantùm XIII. emerſerit, & a vero prorſus abhorreat, Gallicam Linguam antea caruiſſe verbo *Baſtir* ſeu *Bâtir*, quod ipſi ſolemne eſt ac neceſſarium ad ſignificandum Latinum *aedificare*, *conſtruere*, *fabricare*. Et fortaſſis inde efforma-

tum

tum Italicum *Abbattere* quiſquam ſuſpicabitur, quaſi *Abaſtir*, ſive *Abâtir*, *Demoliri*, Italice *Disfabbricare*, quod corrupte in *Abbattere* evaſerit. Neque enim a *Batuere* ſive *Adbatuere* Latino (quod cenſuit Menagius) rite hoc vocabulum videatur deductum. *Batuere* eſt *Percutere* loris, pugno &c. nunquam verò *proſternere* ſignificat. Hanc autem Etymologiam Hiſpanica Lingua confirmare videtur, in qua *Abatir* idem eſt ac noſtrum *Abbattere*; & Hiſpani *hombre Abatido* appellant, quem nos *uomo Abbattuto* dicimus. Quod de noſtro *Abbattere* dixi, idem de Gallico *Abatre* ſuſpicari liceat. Nam & adhuc Galli *Abatis* voce utuntur, ad ſignificandum Italicum *Abbattimento*. Ego nihil decerno. Quod autem tam Du-Cangius, quàm Menagius cenſuerint, *Baſtiae* nomine ſignificari *uno Steccato*, id minime culpandum in iis. Idem ſenſere etiam Florentini Academici in Vocabulario *della Cruſca*. Sed ab iis omnibus parum appoſite explicata eſt vis vocis iſtius. Ajunt enim: *Baſtia. Steccato, riparo fatto intorno alle Città, o eſerciti, compoſto di legname, ſaſſi, terra, o ſimil materia*. At nihil aliud fuerunt *Baſtitae*, quàm ſpecies quaedam *Caſtelli*, ſive *Arcis*, & *Rochae*, ex ligno compactae, hoc eſt, e tabulis & tignis affabre compaginatis fabricatae (ideſt Gallico ſermone *Baſties*) plerumque circum aliquam domum aut domos, aut circa turrim, & ad ripam fluvii aut canalis alicujus locatae, quas foſſa ambiebat, vallum & propugnacula prominentia in angulis muniebant. Ibi inſtruebantur ligneae domus, ſi lateritiae deerant, ad militum praeſidium, arma ac annonam ſervandam opportunae. Fateor quidem, quum ligneae forent ejuſmodi

A munitiones, propterea non illas dedecuiſſe *Steccati* nomen. In Hiſtoria obſidionis Jaderenſis in Appendic. ad Hiſtor. Dalmat. Lucii legitur: *Quam Italici & Longobardi Baſtidam, Dalmatici & Chroati Sticatam appellare conſueverunt*. Ab hoc autem vocabulo Italica altera vox derivata eſt, nempe *Baſtione*. Attamen aliud in re militari

B fuit *Steccato*, aliud *Baſtia*. Vide Hiſtoriam Patavinam Gattarorum Tomo XVII. Rer. Italicar. pag. 186. Paraverat Franciſcus Carrarienſis ſenior in Civitate Patavii quaecumque opus erant ad conficiendam *Baſtitam*. Statutâ die (*caricata la Baſtia ſopra i carri*) ſuper ingentem copiam curruum ligna omnia ad locum deſtinatum

C advexit, atque celeritate ac operâ incredibili artificum, exercitu eos protegente, Arcem ibi locandam curavit. Ita in Chronico Parmenſi Tomo IX. Rer. Italicar. ad Annum MCCXCV. Mediolanenſes dicuntur condidiſſe *quoddam Caſtrum de lignamine in Laude Vecchio contra voluntatem Laudenſium & Cremonenſium, valde*

D *magnum, & mirabiliter fabricatum*. Hoc nomine *Baſtita* ſignificatur. Porcellius Lib. 9. Commentar. pag 146. Tomi XX. Rerum Italicar. commemorat *Caſtella ex bitumine & aſſeribus fabricata, quae Lombardi Baſtitas vocant*. Arduum autem negotium tunc erat, munitiones ejuſmodi ſuperare, aut ad deditionem cogere earum pro-

E pugnatores, dum virilis animi & commeatus inopiâ non laborarent; & praeſertim ſi Arcem ſitus ipſius difficultas juvaret. Ut habet Hiſtoria Mutinenſis & Bononienſis, Bernabos Vicecomes, Bononienſibus infeſtus, duas in agro Mutinenſi exſtruxit Baſtitas. Non ſemel in eas Bononienſium acies numeroſae impetum fecere, ſed irrito ſemper conatu. Retinet

tinet adhuc unus ex iis locis nomen *Baſtiae*, in Vicum poſtea non contemnendum converſus: quod & factum in Tuſcia, Corſica, aliiſque Provinciis, ubi ejuſmodi *Baſtitae* vici aut etiam Oppida poſtmodum evaſere. Interdum quoque dum in cujuſpiam Civitatis obſidione ultra conſiſtere non liceret, duae aut tres Baſtitae conficiebantur in circuitu, aliquot ſtadiis ab ea disjunctae, a quibus graviſſima incommoda civibus inferebantur. Ab hiſce Baſtitis pa-
A
rum abſimilia fuiſſe videntur munimenta illa, quae a Tuſcis, aliiſque Populis appellabantur *Battiſolli*. In Tabulario Noſocomii Mutinenſis *della Santa Unione* authentica Charta habetur, ex qua conſtat, per Bononienſem Rempublicam delectos fuiſſe tres nobiles Mutinenſes Milites, e patriâ, ut puto, proſcriptos, ad cu-
B
ſtodiam cujuſdam *Battiſolli*. Non ingratum erit agnoſcere, quibus pactis ii fuerint conducti.

Reipublicae Bononienſis Inſtrumentum, per quod ad cuſtodiam Battiſolli cujuſdam conducuntur nonnulli Nobiles Mutinenſes, Anno 1326.

Anno Domini Milleſimo Trecenteſimo Vigeſimo Sexto, Indictione IX. die III. Octubris. Congregati Dominus Manvëllus de Fontana Poteſtas, Dominus Albertus Conoſcentis, & Socii, quibus conceſſum eſt arbitrium pro facto Battifolli, *in camara Domini Poteſtatis, pro executione commiſſorum eidem pro dicto Battifollo: conſiderantes*, quod utile & neceſſarium erat habere legales, probos, & in factis guerre expertos viros, & bonos homines in dicto Battifollo, qui eſſe & ſtare
D
debeant in dicto Battifollo continue ad ſtipendium Communis Bononie, *providerunt, deliberaverunt, & firmaverunt unanimiter & concorditer, nemine diſcrepante, ſcruptinio inter eos ex fabis albis & nigris legiptime celebrato, quod Nobilis Milex Dominus Rodulfus de Garſonibus ſit & eſſe debeat ſtipendiarius Communis Bononie in dicto Battiſollo, & habeat & habere debeat ad ſtipendium Communis Bononie quatuor equos armigeros, quatuor equitatores, & duos roncenos ad ſoldum & ſtipendium Communis Bononie, quem ha-*
C
bent alii ſtipendiarii dicti Communis, quem ſoldum incipere debeat die, qua Battifolle inceptum erit hedificari ſeu conſtrui. Item quod Nobilis Milex Dominus Manfredinus de Ganaſeto ſit & eſſe debeat ſtipendiarius Communis Bononie in dicto Battifollo, & habeat & habere debeat ad ſtipendium Communis Bononie quatuor equos armigeros, quatuor equitatores, & duos roncenos ad ſtipendium & ſoldum Communis Bononie, quem habent alii ſtipendiarii dicti Communis, quem ſoldum recipere debeat ut ſupra. Item quod Gracia de Florano cum uno ſuo filio & uno ſuo nepote, ſit & eſſe debeat ſtipendiarius Communis in dicto Battiſollo, & habeat & habere debeat quatuor equos armigeros,
E
quatuor equitatores, & duos roncenos, computatos in equitatoribus dictos ſuum filium & nepotem, ad ſtipendium Communis, quod habent alii ſtipendiarii dicti Communis, quod incipere debat ut ſupra.

Ego Minonus Bonibologni Notarius dictorum...... ſcripſi,

Menagio in Libro de Originib. Linguae Italic. arbitranti, idem fuiſſe *Bitiſredos* cum *Battiſollis*, & Du-Cangio in eamdem ſententiam loquenti, non facile ego adſtipulabor. Mihi creduntur *Bitiſredi*, de quibus ſupra actum eſt, ligneae tantùm Turres, ſive parum diſſimilis formae, traditae paucorum peditum cuſtodiae; *Battiſolli* autem, idem ferme atque *Baſtitae*, propugnacula ſcilicet tantae latitudinis, ut equites etiam & equos continerent, uti nobis praecedens Charta ſignificavit. Nicolaus Tegrimus in Vita Caſtruccii haec habet: *Primus ſupra Sergianum Caſtellum Arcem aedificavit (quam Sarzanellum appellamus) in formam Batiſollis (illius aetatis vocabulo) cum aggere & lignis terraque congeſto; adversùs ſubitos incurſus locum illum munivit: poſtmodum & calce lateribuſque tutiorem reddidit*. Quare *Battiſolli* vix a *Baſtitis* diverſi fuere; & hoc eis nomen inditum puto, ut *folles*, ideſt ſtultos, *batuerent*, ideſt comprimerent, ſi quando ad ſeditionem, rebellionemque vergerent. Johannes Villanius Lib. 5. Cap. 2. Hiſtor. tradit, a Mediolanenſibus Oppidum in Lombardia conditum fuiſſe, ideſt Alexandriam, *quaſi per una Baſtita & Battiſolle, incontro alla Città di Pavia*. Ita Lib. 6. Cap. 4. *E per Battiſolle, overo Baſtita vi poſono i Fiorentini il Caſtello d' Anciſa*. Et Lib. 10. Cap. 171. *Feciono una Baſtita overo Battiſolle, guernito di gente d' armi*. Aliquid tamen diſcriminis ex aliqua diverſitate formae inter *Baſtitas* & *Battiſolles* fortaſſis interceſſerit, quum Hiſtoricus idem Lib. 10. Cap. 206. ſcripſerit de obſidione Bargae: *Et avea intorno più Battiſolli e Baſtite*. Porro adversùs ejuſmodi munitiones ligneas, quibus *Baſtitae* nomen erat, ſaepe deferebatur ignis: & ubi admoveri flamma poterat, eamque ſudes ac tabulata concipiebant, ultimum eiſdem Baſtitis imminebat excidium. Fuerunt etiam *Stellatae* & *Palatae* munimentorum ſpecies, ex palis & lignis, quarum mentio eſt in Hiſtoria Ferrarienſi, atque in ejus Urbis agro Vici habentur, idem retinentes nomen. Denique Turres in agris, collibus, ac montibus conſtituebantur ejus fortitudinis, ut quandoque ad eas expugnandas juſtus exercitus exigeretur. Hiſce interdum exteriores munitiones adjiciebantur ad inſtar *Baſtitae*. Immo quandoque Monaſteria ac Templa vallo circumducto, *Berteſcis*, aliiſque munimentis ad uſum belli inſtruebantur: quod *incaſtellare* appellatum eſt, hoc eſt, ita munire, perinde atque Caſtra ſive Caſtella forent. In Concilio Lateranenſi Anno MCXXIII. Canon. 14. *Eccleſias a Laicis incaſtellari, aut in ſervitutem redigi, auctoritate Apoſtolica prohibemus*. Attamen paucos poſt annos eximius ſanctitatis locus, videlicet Baſilica ipſa Vaticana, calamitati huic obnoxia fuit, ut produnt Acta Friderici I. Auguſti, teſtatumque reliquit Gerohus Praepoſitus Reicherſpergenſis, eorumdem temporum Scriptor Lib. 5. pag. 114. in haec verba loquens: *Unde non immeritò dolemus, quod adhuc in domo beati Petri Principis Apoſtolorum deſolationis abominationem ſtare vidimus, poſitis etiam propugnaculis & aliis Bellorum inſtrumentis in altitudine Sanctuarii ſupra corpus beati Petri*. Et profectò legimus multum impedimenti, multumque moleſtiae interdum ex hiſce locis hoſti objectis fuiſſe inlatum. In Archivo Nonantulani Mutinenſis Monaſterii ſe mihi obtulit vetuſtum apographum Chartae ſpectantis ad cele-

cele-

celebrem Comitiſſam Mathildem, quae multa in emphyteuſim concedit, ea conditione appoſitâ, ut Emphyteutae *Roccam de Giſſadello incaſtellare, guaitare* (ideſt *far le guardie*) *& laborare & claudere debeant*. Iſtam quoque Chartulam ab oblivione vindicare decrevi.

Conceſſio terrarum facta Hildeprando & Guidoni fratribus a Mathilde Comitiſſa, ut Roccham Ghiſadelli deinceps muniant & cuſtodiant, Anno 1108.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti Mlleſimo Centeſimo Octavo, XVI. Kalendas Octobris, Indictione Prima. Et ideo in Dei nomine ego quidem Donna Matilda inclita Comitiſſa filia Donni Bonifacii Marchionis, per cartulam precariam atque emphyteotecariam juris nomine, concedo vobis Yltebrando jugera duo, & Guido germani jugera duo &c. (ſequitur multorum aliorum jugerum conceſſio diverſis perſonis). *Quae autem jam dicta jugera ſunt in Curte Cellula, quorum vocabula ſunt Curte de Paulecla, & Curte de Radigoſa, & in Curte Giſſo, & in aliis locis &c. tantummodo ad habendum, tenendum, fruendum, ſatiendum quicquid vobis utile erit.* Eo videlicet modo, ut Roccam de Giſſadello, pro qua omnia do vobis, ab hac ora in antea incaſtellare, guaitare, & laborare, & claudere debeatis, ſicut decet & conveniens erit. *Ita ut omni Anno de menſe Martio denariorum Veneticorum perſolvere debeatis per unumquemque jugeas ad Eccleſia Sancti Silveſtri uſque in perpetuum. Si vero predicta Rocca permanſerit, & ſi Domina Matilda in aliquo modo eam reliquerit, vel vaſtaverit ſine ulla occaſione, que fieri poteſt, predicta Cartula deinceps permaneat uſque in perpetuum. Et promitto ego predicta Matilda tam pro me, quàm pro meos ſucceſſores vobis ſupra dictis petitoris, vel veſtris heredibus uſque in perpetuum defenſare, & autorizare &c.*

Matilda Dei gratia ſi quid eſt.

Ego Daniel Montebellienſis Archipresbyter interfui &c.

Actum in loco Sancti Ceſarii.

Ab Arabum populo didicere majores noſtri uſum ferrearum cataractarum in cancelli morem, quae portis Urbium, & Arcium adhuc ſuperponuntur, & fune aut catenâ ſuſpenſae, ſi quando res poſtulat, demittuntur, ut aditum hoſti per portam forte apertam intercludant. Propterea ejuſmodi clathra nomen acceperunt ac retinent *di Saracineſche*. In Hiſtor. Cortuſior. Lib. 6 Cap. 5. legitur ad Annum MCCCXXXVII. *Calatâ portae levaturâ, ſeu Saracineſcâ &c.* Etiam Lib. 7. Cap. 16. *Quidam intraverunt Civitatem, ſed propter Portam Civitatis, quae erat levatura, non fuerunt auſi intrare ſucceſſive.* Alter Codex habet, ſed propter *Saracineſcas portas turribus inhaerentes &c.* Non ignotum tamen hunc uſum Romanis ipſis indicat Livius Lib. 27. Cap. 30. Earum quoque Vegetius meminit. Atque haec apud veteres munimentorum genera. Verùm jam quiſque per ſe intelligere poteſt, ex adinvento *Pulvere pyrio*, excogitatiſque *Bombardis* majoribus, minoribus, ac minimis, immutatos mirum in modum fuiſſe antiquos militandi ac oppugnandi ritus, atque artem belli aliam ſumſiſſe

faciem, qualem nunc intuemur. Archidamus Ageſilai filius, quum ignivomum quoddam teli genus, e Sicilia adlatum ad ſe, ſpectaret, exclamaſſe fertur: *Periit virorum virtus*. An illud verum ſit, neſcio; at certe de temporibus noſtris idem exclamare poſſumus, quibus in re bellica vix ullum inter fortes, & ignavos diſcrimen ſupereſt, quum plumbeae pluviae plerumque proelium abſolvant, edantque diram caedem ſine ullo gladiorum uſu. Atque hoc obiter dixiſſe licuerit. Poſt Annum a Chriſti Nativitate MCCC. caſus, ut ferunt, inventum pulveris tormentarii peperit; attamen per totum paene Seculum illud ipſum, hoc eſt, Quartumdecimum, exigua facta eſt apud majores noſtros militarium rerum mutatio, quòd bellica tormenta ad explodendos vi ignis globulos ferreos aut plumbeos, non ſtatim perfecta fuere, neque ab omnibus Europae Populis continuo in bellis adhibita. Communis opinio fert, *Bombardarum* periculum primum in Italia factum fuiſſe in bello ad Foſſam Clodiam acto inter Venetos & Genuenſes Anno MCCCLXXVIII. & duobus ſubſequentibus. Ego illas in Italiam antea invectas opinor: neque enim piger quiſquam fuit ad imitationem inventi, cujus erat in bello terribilis adeo, & lethifer uſus. Et profecto ante complures annos Bombardas in Gallia uſurpatas fuiſſe, quo tempore commiſſum fuit ab Anglis ſanguinolentum proelium Creciacenſe adversùs Gallos, hoc eſt, Anno MCCCXLVI. auctor eſt Johannes Villanius Lib. 12. Cap. 65. Hiſtoriar. Nimirum is ſcribit, Anglos uſos fuiſſe Bombardis, *che ſaettavano pallottole di ferro con fuoco, per impaurire, e diſertare i cavalli de' Franceſchi*. Et Cap.

A ſequenti: *Senza i colpi delle Bombarde, che facieno sì grande tremuoto e romore, che parea che Iddio tonaſſe con grande ucciſione di gente, e di sfondamento di cavalli*. Quibus verbis ille nihil aliud deſignare poteſt, niſi noſtri temporis Bombardas. Continuator quoque Nangii ad Annum MCCCLVI. ſcribit: *Munientes turres* B *balliſtis, garrottis, canonibus, & machinis &c.* Incertum tamen eſt, an *Cannones*, *Gunnae* ab Anglicis Scriptoribus appellatae, tunc idem eſſent, ac noſtrae Bombardae. Quod autem controverſiam omnem hanc dirimit, mecum velim animadvertat Lector verba Franciſci Petrarchae, celeberrimi inter Italicos Poëtae Ly- C rici, quae hactenus effugere Polidorum Virgilium, Pancirolium, Du-Cangium, & alios, de hoc argumento tractantes. Itaque Petrarcha Lib. primo *de Remed. utriuſque fortunae*, Dialog. *99*. cui titulus de *Machinis & Baliſtis*, haec ſcribit: *G. Haveo Machinas & Baliſtas. R. Mirum, niſi & glandes aeneas, quae flammis injectis horriſono ſonitu jaciuntur. Non erat* D *ſatis de caelo tonantis ira Dei immortalis, homuncio niſi (o crudelitas juncta ſuperbiae!) de terra etiam tonuiſſet. Non imitabile fulmen, ut Maro ait, humana rabies imitata eſt: & quod e nubibus mitti ſolet, * igneo quidem, ſed tartareo mittitur inſtrumento. Quod ab Archimede inventum quidam putant eo tempore, quo Marcellus Syracuſas obſide-* E *bat. Verùm ille hoc, ut ſuorum Civium libertatem tueretur, excogitavit, patriaeque excidium vel averteret, vel differret, quo vos, ut liberos Populos vel jugo, vel excidio prematis, utimini. Erat haec peſtis NUPER rara, ut cum ingenti miraculo cerneretur. NUNC, ut rerum peſſimarum dociles ſunt animi, ita COMMUNIS eſt, ut quodlibet ge-*

nus

* *ligneo* legitur in Exemplari Cremonae impreſſo anno 1492.

nus armorum. Egregius plane locus ad evertendam vulgarem opinionem ſcribentium, Anno duntaxat MCCCLXXVIII. innotuiſſe Italis ignivoma tormenta bellica. Atque heic adnotare neceſſe eſt, Tractatum *de Remediis utriuſque Fortunae* a Petrarcha miſſum fuiſſe *ad ſplendidum, natalibuſque clarum virum Azonem Corregium, Principem Parmenſem*. Atqui Azo de Corrigia Anno Chriſti MCCCXLIV. *Princeps Parmae* deſiit eſſe; eam quippe Civitatem ſponte vendidit Obizoni Marchioni Eſtenſi, Ferrariae, & Mutinae Domino, uti conſtat ex Chronicis editis in Tomo XV. & ſequentibus Rer. Italicarum. Eum poſt illa tempora Petrarcha *Principem Parmenſem* non appellaſſet. Quare habemus, ante Annum Chriſti MCCCXLIV. teterrimum hujuſmodi tormentorum uſum in Italia quoque invaluiſſe, & Johannis Villanii verba jam producta ad hancce veritatem confirmandam confluere. Praetera teſtem habeo Andream Reduſium in Chronico Tarviſino Tom. XIX. Rer. Italicar. pag 753. cujus verba digna ſunt, quae heic referantur. Ita ille ad Annum MCCCLXXVI. *Illa horâ bombardella parva, quae prima fuit viſa & audita in partibus Italiae, conducta per gentes Venetorum, caſu percuſſit Rizolinum de Azonibus nobilem Tarviſinum cum debilitatione brachii*. At idem Auctor ſupra ad Annum MCCCLXXIII. pag. 750. *Bombardas* memoraverat a Franciſco Carrarienſi contra Venetos adhibitas, ita ut ſuſpicari liceat, *Bombardellas* quidem, non verò *Bombardas*, Anno tantùm MCCCLXXVI. innoteſcere coepiſſe. *Sclopos* autem, ſive minora aenea tormenta a manu, nova fuiſſe in Etruria, vel Anno MCCCCXXXII. memoriae prodidit Franciſcus Thomaſius in Hiſtor. Senenſ. Tomo XX. Rer. Italicar. ſcribens: *Habebat & milites quingentos ad ſui cuſtodiam, Scloppos (id genus armorum vocant) inviſum apud nos antea, deferentes, totidemque Hungaros equites arcum geſtantes*. Anno MCCCLXXIX. in Vicentinae Urbis ſpectaculo adhibitum Pulverem pyrium, ſatis aperte prodit Confortus Pulex in Hiſtor. Vicentina, cujus verba adferam in Diſſertatione XXIX. *de Spectaculis*.

Perrexerunt ergo Itali per totum Saeculum XIV. atque etiam ultra, equites priſtinis armis uti, Haſtâ, Enſe, Clavâ: & pedites Gladio, Sagittis, Verutis, Jaculis, Miſſilibus, Manarotis, Bipenni, Funda, Cultris, Pugionibus, Pilis, aliiſque armis, ad laedendum aptis, uti & Scutis ad tutelam. Alia armorum nomina diſcere poteris e Statutis Anno MCCLXVIII. Ferrariae confectis, quae calamo exarata in Eſtenſi Bibliotheca mihi ſunt ad manus. En eorum verba Lib. 4. Rubric. 22. *Arma vetita in Civitate Ferrariae, & Diſtrictu intelligimus Bordonem, Lanzonem, Transferium, Scimpum, Cultellazium, Cultellum cum puncta habentem ferrum majus ſemiſſe, Ronconem, Lanceam, Spatam. Lanceam verò concedimus Militibus quum equitant. Spatam Pediti, quum vadit de una Terra in aliam; & domi dimittat. Si quis de nocte inventus fuerit portare Falzonem de Cavezo, Bordonem, Lanzonem, Transferium, vel Azam, condempnetur pro qualibet Arma in vigintiquinque Libras Ferrarienſes, & de die in decem Libras Ferrarienſes. Verumtamen licitum ſit cuilibet de Civitate Ferrariae portare impune, eundo & redeundo ad Villas, Spatam, Cultellum de ferire, Lanceam, ſeu Lanzonem, Macciam, & Ronconem*. Atque haec interdicta tem-

tempore pacis, non autem belli. Variae autem Jaculorum & Sagittarum ſpecies fuere, uti & Scutorum. Apud Italos nomina uſitata fuere *Scudo*, *Rotella*, *Brocchiere*, *Targa*, *Paveſe*. Hoſce clypeos diſtinguebat aut materies, aut forma: alii quippe e ferro aut aere, aut etiam ligno efformabantur: aliis rotunda, aut oblonga, aut quadrata figura fuit. Et ad *Paveſe* quod attinet, hanc vocem a Latino *Pavio* Stilianus, Menagius verò a *Parma*, uterque audaci divinatione, deducunt. Octavius Ferrarius a Ticinenſibus, quos *Paveſi* vulgaris Lingua appellat, derivatam vocem ſuſpicatur. Certum mihi eſt poſtremum hoc Etymon. En Aulici Ticinenſis verba, qui ante annos quadringentos Opuſculum de Laudib. Papiae ſcripſit, evulgatum a me in Tomo XI. Rer. Italicar. *Ticinenſis militiae fama* (ita ille Cap. 13.) *per totam Italiam divulgata eſt: & ab ipſis adhuc quidam Clypei magni tam in ſuperiori capite quadri, quàm in inferiori, Papienſes fere vocantur ubique*. Nihil aliud ſunt *Papienſes*, niſi *Paveſi*, quorum Clypeorum figuram ediſcimus, quadratam videlicet, ſed, ut puto, curvatam. Vox autem una cum uſu ejuſmodi Scutorum pertranſiit ad Gallos, Anglos, & Hiſpanos. DuCangium vide in Gloſſario ad vocem *Paviſarii*, *Paviſatores*, *Pavas*, *Pavais*, *Paſais*, *&c.* Fuit & Ticinenſibus altera Scutorum ſpecies, qua in fictis pugnis, ac militaribus tyrociniis utebantur. Eumdem Aulicum audi, qui amica Populi ſui certamina deſcribens, ait: *Habent in capitibus galeas ligneas, ſcilicet viminibus textas, quas Ciſtas vocant, pannis & mollibus interius exteriuſque partitas, &c. tenentes omnes Scuta radicibus texta, & ligneos fuſtes.* Ante oculos

A Ticinenſium fuiſſe videntur verba Vegetii, luſoria Scuta delineantis. *Scuta* inquit, *de vimine in modum cratium corrotundata tenebant*. Memorat Dominicus de Gravina in Chronico, Tomo XII. pag. 719. Rer. Italicar. *Pallarenſem & Lanceam*, quibus Hungariae Rex Ludovicus ad *Badaluccum* procedebat. Nomine iſto Scutum de-

B ſignari videtur, ipſumque fortaſſe *Paveſe*, quod nuper deſcripſimus. Cur verò ab Italica Lingua *Rotelle* appellarentur Clypei illi, quos Latini *Parmas* dixere, id factum opinari licet, quòd ad Rotae parvae figuram efformarentur ob rotunditatem circuli; ſive quòd *Rotundelle* primo dicti ſint, tum compendii cauſsâ *Rotellae*.

C Gallis *Rondelle* idem adhuc ſignificat. Tunc etiam Clypei corio praeduro contecti, uti & Thoraces in uſu fuere, ex eodem, ut puto, *Corio* primum confecti, unde nomen *Corazza*, hoc eſt, *armatura Coriacea*. Tum ad *ferream* deſignandam hoc etiam nomen invaluiſſe puto. Atque heic obiter dicam, ideo Clypeorum

D ſpeciem appellatam fuiſſe *Brocchiere*, quòd *Brocham* ſive *Brochiam*, ideſt clavum, ſive exiguum palum ferreum acuta ſua parte prominentem in medio fixum haberent, cujus erat uſus multus in pugna, tum ad enſem hoſtis repellendum, tum etiam ad hoſtem, ſi irrueret, feriendum. Italica vox antiquata *Brocchare*, pro

E equum pungere calcaribus, uti & *Brocher* Gallicum hinc nata, quòd calcaria *Brochis ſuis*, hoc eſt aculeatis ferris pungerent; nemo enim Fureterio aſſentiatur ſcribenti: *Ce mot vien de Broſſer & Broſſailles dautant qu' il faut piquer pour avancer le chemin dans les broſſes.* Uti neque vox *Brocchiere* deſcendit e *Buculario* Latino, *efformato e Gallico Bouclier*, quod

opi-

opinari videtur Menagius de Origin. Linguae Italicae. Aliud enim eſt *bucula*, unde fortaſſis *Bouclier* Gallicum & Anglicum *Buckler*; & aliud *Brocha*. In Aſſiſiis Hieroſolymitanis a Du Cangio memoratis legitur: *En l'eſcu doit avoir deus Broches de fer tout emmi l'eſcu, & l'autre au piè de ſoute, & doivent eſtre de tel groſſe, comme il vodront, & de tel longeur juſque à un piè, & neent plus &c.* *Sprocco*, & *Inſproccare* Mutinenſibus idem eſt, videlicet acuminatum ferrum, in quo infigitur aliquid. Vereor, ut Academici Florentini in Vocabulario *della Cruſca* vocem *Sprocco* accurate perpenderint fuerintque interpretati. Porro equites in equis ſedentes Scutum aut Scutiferis tradere, aut ad collum ipſi geſtare interdum conſueverunt. Qui ritus indicio eſt, eorum Clypeos mediocris latitudinis fuiſſe. *Talavacii* quoque appellata creditur quaedam Clypeorum ſpecies, majoris, ac ſpiſſioris formae, uti opinatur Du-Cangius in Gloſſario, qui & addit: *Vocem Gallicam alibi uſurpatam vix reperies*. At ne Italis quidem haec ignota. Rolandinum audi Lib. 8. Cap. 10. Chronici, ad Annum Chriſti MCCLVI. *Circa ducentos pedites de Vicentia, & Vicentino diſtrictu, cum Talavaciis ſtatuit ſuper turrim & portam & ſpaldum de Pontecorbo.*

Ad Jacula & Sagittas redeo: *Dardi & Giavellotti* occurrunt apud veteres: tela miſſilia fuere. Ab his parum abſimilia fortaſſe fuerunt arma, *Giavarine & Chiaverine* appellata. Si a *Clava* diminutivo vox iſta deſcendit, ejus vim facile intelligas. Sin veluti *Pilum* manu intorquebatur in hoſtem, aliunde eſt illius origo petenda. Ad haec *Sagittarii* memorandi ſunt, qui ad morem vete-

A rum Parthorum atque Turcarum Arcu ſimplici utebantur ad *Sagittas* emittendas. *Arcarii*, *Arcatores* ſunt nuncupati: nobis *Arcieri*. *Freccie* nomen inditum quoque fuit Sagittis. Succeſſere poſtea *Balliſtae* manuales, quas *Baleſtre* & *Baleſtri* appellarunt, inſtrumentum nempe ligneum, Arcu ferreo armatum, unde majori vi Sa- B gittae excutiebantur. *Baleſtrieri* nobis, *Baliſtarii* antiquis vocati ſunt, iis utentes. Et duplex quidem *Baliſtarum* genus fuit. Aliae manuales, quibus *pedites* utebantur, quamquam & interdum occurrunt *equites baliſtarii*; leves nempe, quae ab uno homine exonerari poterant. Aliae validiores, machinae jaculatoriae, ap- C pellatae *Groſſae*, e quibus projiciebantur tela majora ac longius. In Additamentis ad Chronicon Cortuſiorum Lib. 2. Cap. 2. Tomo XII. pag. 795. Rer. Italicar. ubi narratur proelium ſiniſtro eventu a Florentinis commiſſum Anno MCCCXV. cum Ugucione Fagiolano, haec praecipue adnotanda: *Quae videns Ugutio miſit* D *pro Baliſteriis Piſanis, qui erant numero quatuor mille, & eos ſagaciter ordinavit in hunc modum, quod eorum tertia pars ſagittet in Lanciferos dicti Principis; alia tertia pars immediate Baliſtas ſuas ponderet cum Muſchettis, & quod telis etiam ſagittet; alia verò tertia pars poſtmodum jam ponderatis Baliſtis recutiat, & frequentando ſagit-* E *tare non ceſſet, & omnes inſpiciant primo in Lanciferos ſagittare, & poſtea in equos militum Principis*. Occurrunt heic *Muſchettae*, cujus vocis, quae ſit ſignificatio, aliquantum innuit Marinus Sanutus ſenior, cujus verba ſunt Lib. 2. part. 4. Cap. 22. *Haec eadem Baliſtae tela poſſent trahere, quae Muſchettae vulgariter appellantur*. Et in Chronico Eſtenſi ad Annum

num MCCCIX. Tomo XV. Rer. Italicar. habetur: *Propter magnam multitudinem Moſchettarum, quas ſagittabant.* Fortaſſis inde nomen inditum *Sclopis*, quos duobus proxime praeteritis Seculis appellare *Muſchettos* mos fuit. Athenarum Dux, dum Florentiae dominabatur, teſte Johanne Villanio Lib. 12. Cap. 8. Hiſtoriar. *fece torre tutte le Baleſtra Groſſe a' Cittadini.* Quod eſt ad manuales Baliſtas, Creciacenſis proelii facta eſt ſupra mentio. Nunc addendum, ab Hiſtoricis tradi, *Genuenſes Baliſtarios*, ad quinque aut ſex millia a Gallico Rege tunc conductos, primos ad illud certamen impulſos fuiſſe. Mezerayus in Hiſtor. Gallica narrat, quum ex improviſo cecidiſſet imber effuſus, Genuenſes ad pugnam lentos proceſſiſſe, quod contenderent arcuum ſuorum chordas a pluvia debilitatas, ſeque propterea impotentes ad proelium; eâque de cauſsâ veluti proditores a ſubſequentibus iratis Gallis fuiſſe trucidatos. Audi nunc Auctorem Vitae Nicolai Laurentii, ſive Hiſtoriae Romanae in hoc Opere edendae, qui iis ipſis diebus ſcribebat: *Era ſtata* (inquit ille) *un poco di piovarella. La terra era infuſa e molle. Quanno volevano caricare la Valeſtra, mettevano pede nella ſtaffa. Lo pede ſfuiva. Non potevano ficcare lo pede in terra.* Hoc eſt, *Paulo ante modicus imber ceciderat. Humus ex infuſa aqua mollis ac lubrica erat. Quùm Genuenſes Baliſtas ſagittis oneraturi erant, pedem ſtaphiae immittebant. Pes, in quo ſtabant, elabebatur. Nequibant pedem ſolo figere.* Caeci ac furentes Galli, rem ſecus interpretati, in miſeram gentem immani barbarie irruerunt; ſed & ipſi ingenti clade ab Anglis in eo proelio proſtrati poenas tanti furoris, Deo vindice, paulo poſt dedere. Vide Aringhium Lib. 4. Cap. 37. pag. 335. Romae Subterr. qui antiquam Tabulam refert, exprimentem martyrium Sancti Sebaſtiani, ubi delineatum cernes ritum hunc tenendi Baliſtas manuales, & imponendae ſagittae. Guilielmus quoque Brito Lib. 7. Philippid. eumdem morem deſcribit verſu illo:

> *Balliſtâ duplici tenſâ pede miſſa Sagitta.*

Arcus verò Sagittarius non pede, ſed manu tendebatur, ac propterea diſcrimen iſtud ſentias in ejuſdem Guilielmi verſibus Lib. 2. ubi ait:

> *Nec tamen interea ceſſat Balliſta, vel Arcus:*
> *Quadrellos haec multiplicat, pluit ille Sagittas.*

Quadrelli & ipſi Sagittae fuerunt, forma tantum aut ferri, aut quatuor alarum, a vulgaribus diverſae. Hoſce ejaculabantur *Baliſtae* tum majores, tum minores. Modicum etiam, aut nullum diſcrimen interceſſiſſe videtur inter *Quadrellos* & Sagittas appellatas *Bolzoni*, quod nomen e Germanico *Boltze* ſignificante *Sagittam* venit. Celebres quoque fuere in Hiſtoriâ, praeſertim Italicâ, *Verretones*, Sagittarum ſpecies, qui per Baliſtam effundebantur. Cenſent nonnulli, a *Veruto* Latinorum efformatum fuiſſe Italicum *Verretone*. Subſcribere ego non auſim. Quippe Veruta fuere tela ſeu jacula, manu conjecta in hoſtem: *Veretones* vero e Baliſtis emittebantur. Neque felicius excogitatam puto Etymologiam, quae a doctiſſimo & clariſſimo Viro, Patre Daniele Soc. Jeſu, Lib. 6. Cap. 4. de Milit. Francic. nobis offertur:

On

On les appelloit (ita ille ait) *Viretons, parce qu'ils viroient, c'eſt à dire, qu'ils tournoient en l'air par le moyen des ailerons, ou pennes, ou pennons*. Male conſutum hoc Etymon: ita enim quodcumque Sagittarum genus *Verettone* appellatum fuiſſet: a quo tamen abſtinuere veteres, unam tantummodo Sagittarum ſpeciem hoc nomine donantes. Deinde *Virer* Gallis idem eſt ac nobis *Girare*; hoc autem non ſatis proprie de Sagittis dicitur, quarum vis ſita in eo eſt, ut rectà feriant: neque earum eſt in gyrum flecti. In Chronico Piſano Tomo XIV. Rer. Italicar. appellantur *Guerrettoni*, & ab aliis *Werrettones*: quae ſuſpicionem faciunt, vocem hanc eſſe originis Germanicae.

Nunc autem ſingulari animadverſione dignum eſt, quod Frater Franciſcus Pipinus in Chronic. Lib. 3. Cap. 43. Tomo IX. Rer. Italicar. memoriae prodidit, ſcribens: *Anno Domini MCCLXVI. Italici exemplo Francorum* (qui eo tempore potiti ſunt Regno Apuliae atque Siciliae) *Pugionibus uti coeperunt, Enſibus obſoletis*. Mirum videatur, tunc antiquatos fuiſſe Gladios, & in deſuetudinem Enſes abiiſſe. Male profectò ceſſiſſet ſolo Pugione pugnantibus contra Enſe armatos. Adde teſtem ubique Hiſtoriam, Enſium uſum tum apud Italos, tum apud Gallos poſt illa etiam tempora perſeveraſſe. Itaque in eam conjecturam deſcendo, *Pugionum* nomine heic deſignari non Gladiolos, quos nunc *Pugnali, Stiletti, Daghe* appellamus, ſed *Enſes*, qui acuto cuſpide feriunt, ſeu pungunt more *Pugionum*. *Enſium* verò appellatione ſignificari *Gladios*, ſive *Spathas*, quarum acie membra caeduntur, truncantur, & multus adhuc eſt uſus in militia. Hiſce poſtremis A tantùm Italia fortaſſe ante Gallorum adventum utebatur. Enſis autem utriuſque meminit Vegetius Lib. prim. Cap. 12. at pungentis ſeu perforantis uſum praetulit caedenti. Gallorum verò & Langobardorum olim fuit uti *Spathis*, ut ajebant; latis nempe, atque ad caedendum, ut creditur, non ad perforandum aptis. B Verùm ne tunc quidem inſueti Gladii cuſpidis acutae. Sidonius Lib. 3. Epiſtol. 3. ad Ecdicium, ejus victoriam de Gothis referens, haec ſcribit: *Alii hebetatorum caede Gladiorum latera dentata pernumerant*. Ergo Gladiis ex utroque, aut ſaltem ex uno latere acutis Galli pugnabant. Subdit: *Alii caeſim atque punctim foraminatos circulos loricarum metiuntur*. C Ergo arma erant Gothis, quibus & caeſim atque punctim hoſtium loricas feriebant. Guilielmus Apulus Lib. 2. de Normann. Suevos in Italiam adductos a Sancto Leone Papa IX. Anno Chriſti MLIII. adversùs Normannos deſcribens, poſtquam ait, illos lanceâ non multùm viriliter uti, D ſubdit:

- - - - - - Praeminet Enſis;
Sunt etenim longi ſpecialiter & peracuti
Illorum Gladii. Percuſſum a vertice corpus
Scindere ſaepe ſolent. Et firmo ſtant pede, poſtquam
E *Deponuntur equis. Potius certando perire,*
Quàm dare terga volunt. Magis hoc ſunt Marte timendi,
Quàm dum ſunt equites. - - - -

Accipio heic *Gladios peracutos* pro habentibus *aciem* bene ſecantem. Hos diu imitati videntur Itali. Sed renovata tandem videtur a Gallica at-

que Italica gente Romanorum veterum conſuetudo, veluti utilior ad bellum.. Quod & agnovit Benevenutus de Imola, qui eodem Seculo, quo Pipinus, floruit, & eximium Commentarium Latinum, adhuc luce carentem, in Comoediam Dantis nobis reliquit, cujus Excerpta heic jam edidi ad calcem Tomi I *. Inquit autem ille in Cap. 31. Purgatorii: *Melius & tutius eſt pugnanti ferire punctim, quàm caeſim. Primò, quia feriens punctim, habet incidere minus de armis. Secundò, quia adverſarius non ita bene vitat ictum. Tertiò, quia invenit minorem reſiſtentiam in corpore. Quartò, quia feriens minus laborat. Quintò, quia minus ſe detegit.* Ita ille. Neque juvat quaerere, an longe ante Annum MCCLXVI. adhiberentur in Italia Enſes acutae cuſpidis. Certe apud Gallos uſitati fuere. Sufficiat nobis Guilielmus de Nangiaco, qui de Geſt. Sancti Ludovici Regis Francorum pag. 381. ſcribit: *Franci mucronibus gracilibus & acutis ſub humeris ipſorum, ubi inermis patebat aditus, dum levarent brachia, tranſforantes, per latebras viſcerum gladios capulo tenus immergebant.* In deſcriptione victoriae Caroli I. Regis Siciliae haec etiam leguntur: *Sed noſtri Gallici ex brevibus Spathis ſuis eorum latera perfodiebant, ut vitam demerent corde tacto.* Ipſe autem Carolus inclamabat: *Punctim infigite, milites Chriſti, punctim transfigite.* Itaque ſub nomine *Spathae brevis* nolim intelligas gladiolos unius ferme palmi, qui nunc *Pugnali* appellantur; ſed acutos Enſes, nunc *Spade da punta*, fortaſſe breviores quàm recentiorum, quibus magnâ agilitate hoſtes ſuos feriebant Galli. *Stocchi* nuncupantur a Johanne Villanio, ubi narrat proelium inter Carolum I. &

A Manfredum Reges. Et ſane apud Gallos *frapper d'Eſtoc* eſt *ferire di punta*. Et inde venit vox Italica *Stoccata*, & Gallica *Eſtocade*. Immo ne Langobardis quidem defuiſſe *Pugiones* Seculo Chriſti VIII. ediſcimus ex Anonymo Salernitano apud Peregrinium, Tomo II. Rer. Italicar. pag. 289. ubi ſcribit de Liutprando B Duce Beneventano, ejuſque ſucceſſore Arichiſo: *Dum in eadem Eccleſia, Langobardorum ſicuti mos eſt, cum Pugionibus accincti altrinſecus introiſſent &c.* Ceterum antiquis Francis praeter *Spatham* fuiſſe novimus & *Semiſpathium* ſive *Semiſpatham*. Immo Vegetius quoque eam commemorat, quae a Pugione ſeu Gladiolo, antiquis no- C ſtriſque temporibus notiſſimo, fortaſſe nihil differebat. Verùm iis in uſu belli ſimul *Spatha*, ſive Gladius major, erat; neque minorem, ſive Pugionem arripiebant, niſi ab hoſte compreſſi. Certe a veri ſimilitudine abhorret, Gallos Saeculo Chriſti XIII. uno tantùm Pugione (ſi *Pugnali* eâ voce ſignificari crederemus) armatos D conflixiſſe cum hoſte. Quod etiam mirere, Alexander Abbas Teleſinus Lib. 2. Cap. 31. Hiſtor. proelium deſcribens a Rogerio Siciliae Rege habitum, haec habet: *Dum ergo Comes fortiter pulſando haſtam confregiſſet, mox & ipſe manum mittens ad Pugionem, in capite cujuſdam obſtantis equitis ita terribilem ſuper galeam ictum* E *dedit, ut miles ipſe ferreâ obtuſione labefactus, ſtatim dorſum caedenti praebuerit.* I nunc, & decerne, quid *Pugionis* vocabulo veteres deſignarent, quum heic habeamus Pugionem, non gladiolum, non enſem tantummodo acutum, ſed eâ gravitate ac acie, ut non ſecus atque nunc *Sciabla*, aut *Spatha* utrinque acuta, percuſſum caput inimici dejecerit.

De

* Hujus autem Editionis Tomo III.

De Sagittis & Jaculis hactenus egi. Nunc alterum minime praetermittendum eſt, quòd continuò mirere. Nempe in Concilio Lateranenſi II. ſub Innocentio II. Papa, Anno MCXXXIX. ſub anathematis poena interdictum fuiſſe *Sagittariorum* & *Baliſtariorum* uſum in bello contra Chriſti fideles. Sunt verba Canonis 29. *Artem autem illam mortiferam, & Deo odibilem Balliſtariorum & Sagittariorum adversùs Chriſtianos & Catholicos, exerceri de cetero ſub anathemate prohibemus*. Quis, inquam, non ſtupeat, quum a remotiſſimis Seculis Sagittarum & Arcuum uſus ſemper in bello, etiam inter Chriſtianos, legitimus habitus fuerit? Miraremur ſane & nos, ſi nunc unicuique Sclopis, aliiſque ignivomis tormentis utenti in bello inter Chriſtianos, par interdictum & poena indiceretur. In quibuſdam editionibus depravatis legitur *odibilem Balli, ſtadiorum, & ſagittariorum*. Non eſt autem ferenda interpretatio Baili in Summa Concilior. Tomo prim. pag. 403. qui lectionem hanc arripiens, ex Arnobio & Cerda petit ſignificationem vocis *Balli*, quod *balare dicuntur arietes, quum cornibus ſe invicem impetunt*. In eo Canone diſertiſſime ſcriptum fuit *Balliſtariorum* (*Baliſtaliorum* habet Baronius) quos Itali appellabant *Baleſtrieri*. Atque ita legitur etiam in Decretalibus Gregorii Lib. 5. Tit. 15. *de Sagittariis*, C. *Artem illam*. Auctores Gloſſae, quos Panormitanus, aliique Canonum interpretes ſequuntur, concoquere & ipſi neſcientes ejuſmodi exorbitans interdictum, eo confugêre, ut dicerent: *Intellige de bello injuſto: ſecus de juſto*. Inane prorſus ac inſulſum effugium. Si haec Innocentio II. mens fuiſſet, continuo peteremus, cur Sagittas tantùm, non autem & enſes ac lanceas, in bello injuſto is improbaſſet. Praeterea ſi artem Sagittariorum in bello duntaxat illicito is exſecrabatur, mentem hanc explicare prorſus noviſſet, & explicare opus fuiſſet, neque is generali Interdicto eandem artem proſcripſiſſet. Reſtat ergo, revera in eo Canone anathema pronuntiatum adversùs Arcuum & Balliſtarum uſum in bello tam juſto quàm injuſto. Quod cur factum fuerit, conjecturâ ſe aſſequi poſſe arbitratus eſt Clariſs. Baluzius in Notis ad Capitular. Reg. Francor. Tom. 2. pag. 999. ſcribens, in deſuetudinem apud Gallos jamdiu abiiſſe Arcuum & Baliſtarum uſum, cujus perniciosa mirum in modum renovatio facta Innocentii II. aevo, Pontificis animum moviſſe adeo potuit, *ut neceſſarium viſum fuerit eos anathemate percellere, qui Baliſtis & Sagittis uterentur adversùs Chriſtianos*. Ita ille. Et revera Fulcherius Carnotenſis in Geſt. Francor. pag. 388. Tomo primo Geſt. Dei per Franc. qui res ſub oculis ſuis geſtas narrat, ad Annum MXCVII. auctor eſt, Francos in Oriente Sagittis a Turcis impetitos, in fugam fuiſſe converſos: *Nec erat*, ait, *mirandum, quia cunctis nobis tale bellum erat incognitum*. Raymundus de Agiles ſacrae & ipſe expeditionis deſcriptor, Radulphus Cadomenſis de Geſt. Tancredi, Tomo V. Rer. Italicar. aliique Scriptores Hieroſolymitani belli, ſatis produnt, Francos lanceis tantùm & gladiis pugnaſſe cominus; Turcos contra arcu & ſagittis eminus uſos, cominus verò enſibus dimicaſſe. Scilicet vel ignavi arcu inſultare hoſti remoto poſſunt; at unius fortis eſt animoſe cum praeſente congredi, atque in ejuſmodi congreſſu plus emicat virtus ac probi-

probitas militis. Quum verò Franci atque Itali ex Oriente ſecum reportaſſent ſagittandi artem pernicioſam, & hanc abominatione dignam cenſerent Lateranenſis Concilii Patres, quòd eminus eâ ratione interficerentur homines, caderentque etiam interdum meliores nondum pugnantes, propterea veri videtur ſimile, interdictam fuiſſe Chriſtianis adversùs Chriſtianos bella gerentibus *Artem Balliſtariorum & Sagittariorum*. Et ſane ab ea abſtinuere diu poſt Franci, uti nos docet Willelmus Brito Libr. 2. Philippid. apud Du-Cheſnium: qui bellum narrans a Philippo Auguſto Gallorum Rege contra Flandriae Comitem Anno MCLXXXIV. teſtatur, ignotum iis diebus fuiſſe Francorum genti *Baliſtarum* uſum.

Francigenis noſtris illis ignota diebus
Res erat omnino, quid Baliſtarius Arcus,
Quid Baliſta foret: nec habebat in agmine toto
Rex armis quemquam, ſciret qui talibus uti.

Tum Lib. V. Richardo Angliae Regi tribuit armorum ejuſmodi in Franciam invectum uſum, utpote qui a Turcis in Oriente didicerat, quid ſucceſſus ea haberent in hoſtes.

Ut qui Francigenis Baliſtae primitus uſum
Tradidit, ipſe ſui rem primitus experiatur.

Et haec quidem excogitata, ut cauſſa aliqua non ſpernenda afferatur, cur Anno MCXXXIX. Innocentius II. Baliſtas & Arcus e Chriſtianorum bello arcendos duxerit.

Verùm ne ſic quidem acquieſcat animus vera inquirentis; neque enim Anno MCXXXIX. adeo nova ſagittandi ars inter Chriſtianos affirmari poteſt, ut tum ſolùm deprehenſum fuerit, quanta pernicies per ipſam hominibus in bello inferretur. Certe apud Graecos nunquam intercidit. Exploratum quoque eſt, Francos Anno DCCC. Arcu & Sagittis pugnaſſe, uti Ermoldus Nigellus Lib. prim. de Geſt. Ludovici Pii, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. ſcribit. Anno quoque DCCCLXXXVI. eandem conſuetudinem ab ipſis ſervatam indicat Abbo Monachus Lib. prim. de Bell. Pariſ. apud Du-Cheſnium Tomo 2. Scriptor. Franc. Mathildis quoque Comitiſſa Anno MCXIV. uti Donizo ſcribit, ad obſidionem Mantuae duxit *ſcutatas gentes, & arcitenentes*, ideſt Sagittarios. Et praecedenti Seculo XI. Gaufridus Martellus Comes Andegavenſis in bello contra Guillelmum Pictavorum Ducem, *Sagittarios, & pedites ſuos ordinavit*, ut eſt in Hiſtor. Conſul. Andegav. apud Dacherium. Ita Sugerius in Vita Ludovici Groſſi Francorum Regis Cap. 18. ad Annum MCXV. ejus bella deſcribens, inter cetera commemorat *Sagittarum imbrem:* & Cap 20. *Baliſtariorum & Sagittariorum* meminit. Apud Italos quoque eadem conſuetudo erat. Landulphus ſenior Mediolanenſis, cujus Hiſtoriam dedi Tomo IV. Rer. Italicar. deſcribens obſidionem Mediolani Anno MXXXVIII. a Conrado Salico Auguſto ſiniſtris avibus peractam, tum Germanis, tum Mediolanenſibus *Sagittas* in uſu fuiſſe tradit. Anno quoque MLXXX. commiſſo crudeliſſimo proelio inter Henricum IV. Regem ac Rodulphum Regem, *ſagittis* potiſſimum aucta caedes fuit, uti idem Hiſtoricus ſcribit. Ita Falco Beneventanus ad Annum MCXXXIV. *Sagittarios* memorat in exercitu Roberti Principis Capuani. Poë-

Poëtam quoque Comenſem vide, referentem bella inter Mediolanenſes atque Comenſes ab Anno MCXVIII. uſque ad MCXXVII. peracta, cujus Poëma dedi Tomo V. Rer. Italicar. Is quarto quoque verbo *Sagittis* pugnatum tradit, atque inter ceteras Civitates Mediolanenſium ſocias.

Mutina cum multis venit huc armata Sagittis.

Rogerius quoque Siciliae & Apuliae Rex Primus Anno MCXXXIII. & ſubſequentibus *Sagittarios* complures in bello uſurpabat, Romualdo Salernitano teſte in Chronico Tomo VII. Rer. Italicar. Sic Piſani in expeditione contra Baleares Inſulas Anno MCXIV. ſuſceptâ iiſdem armis rem egere, uti in Carmine prodit Laurentius Diaconus ejus belli Scriptor Tom. VI. Rer. Italicarum. Seculo etiam praecedenti Bonifacius Tuſciae Dux & Marchio, Mathildis Comitiſſae pater, teſte Hermanno Contracto ad Annum MLII. *inſidiis a duobus exceptus militibus, ſagittiſque vulneratus & mortuus, Mantuae ſepelitur*. Ergo non nuper invectum, ſed nunquam intermiſſum, Innocentius Papa Arcuum & Sagittarum uſum invenit; ac propterea non novitas, ſed alia ratio Patres Concilii Lateranenſis moverit ad eum e militiâ tollendum, ſi tamen certa eſt illius Canonis fides, & nihil in ejus verbis deſideratur. Num ergo quòd invaluiſſet exſecranda ratio veneno inficiendi ſagittas? Pandulphus Piſanus in Vita Gelaſii II. Papae, editâ Tomo III. Rer. Italicar. haec ad Annum Chriſti MCXVIII. habet: *Saeva inſuper jam per ripam Alemannorum barbaries tela contra nos mixta Toxico jaciebat*. Verùm haec miſſa tandem faciamus, quando certum eſt, perrexiſſe Populos Chriſti fideles etiam poſt illa tempora arma haec uſurpare, quaſi nulla in id armorum genus lex & poena emerſiſſet. Sire Raul de Reb. geſt. Friderici I. Tomo VI. Rerum Italicar. pag 1179. commemorat ad Annum Chriſti MCXLIX. *pedeſtres Sagittarios*. Audiatur & Otto Morena in Hiſtor. Laudenſi qui Cremae obſidionem narrans ad Annum MCLIX. ſcribit: *Imperator, ejuſque Principes aſſidue diu noctuque Cremenſes cum Balliſtis & arcubus oppugnabant*. En rurſus uti res diverſae memorantur Baliſtae & Arcus. Ita ad Annum MCLX. Fridericus I. Imperator *jurare fecit Lombardiae Praelatos & Principes ad dandum ſibi milites* (ideſt equites) *& Arcatores atque Balliſtarios*. In Vita quoque Sancti Raynerii Piſani editâ a Bollandiſtis ad diem XVII. Junii, apud Motronem Lucenſis agri vicum *venerunt Sagittarii, qui multas miſerunt ſagittas* in Gratianum quemdam. Haec circiter Annum MCLXI. accidere. Et ſane Piſanos perrexiſſe uti Sagittis vel poſt Innocentii II. interdictum, eorum Annales produnt a me editi Tomo VI. Rer. Italicar. ac praecipue pag. 184. Genuenſes pariter, Caffaro teſte in illorum Annalib. pag. 265. contra Henricum Marchionem de Loreto Anno MCLIV. proceſſerunt *cum militibus* (ideſt equitibus) *& Baliſtariis & Sagittariis*. Eodem quoque Anno Fridericus I. Auguſtus Derthonenſem Civitatem obſidione preſſit. *Sagittarii, Baliſtarii, Fundibularii arcem circumſeptam obſervabant*, uti ſcribit Otto Friſingenſis Lib. 2. Cap. 17. de geſt. Friderici. Atque heic rurſus animadverte, alios a *Sagittariis* fuiſſe *Baliſtarios*. Illi ex *Arcubus* Sagittas emittebant: iſti e *Baliſtis* (nunc *Baleſtre*) alias

alias telorum ſpecies, *Quadrellos* videlicet &c. jaculabantur. Francus Sacchettus in Fabulis Italicis (*Novelle*) n. 72. ait: *Andonne come Freccia, che uſciſſe d'Arco, o come Strale, che uſciſſe di Baleſtro*. Ita enim explices, quae antea Willelmus Brito ſcribebat, nempe ignotum fuiſſe Gallis,

- - - - - - *quid Baliſtarius Arcus,*
Quid Baliſta foret. - - - - - - - -

Baliſtae enim etiamſi manuales, gravius armorum genus fuere, majorive impetu, quàm Arcus, tela vibrabant in hoſtes. At qui Arcu utebantur, expeditiores erant ad emittendas Sagittas. Johannis Villanii verba ſunt ad Annum MCCCXLVI. Lib. * 2. Cap. 66. Hiſtoriar. *Avea trentamila Arcieri tra Inghileſi e Gualezi, e quando i Genoveſi baleſtravano uno quadrello di Baleſtro, quelli ſaettavano tre Saette co' loro Archi*. Manuales tantùm Baliſtas Seculo XI. & XII. ignoraſſe Galli dicuntur, non verò Arcus & Sagittas. Denique ut intelligas, nullam deinde rationem habitam Lateranenſis anathematis ab Innocentio II. promulgati, alter Innocentius Papa nempe Tertius, Anno MCXCIX. *centum Archarios conduxit ad ſolidos* (ideſt *al ſuo ſoldo*), ut eſt in ejus Vita a Baluzio edita num. 24.

Quod eſt ad militiam maritimam & claſſes ac proelia in mari acta, id quidem video non multùm in Italia curatum eſſe ſub Regibus Langobardis, Francis, ac Germanis uſque ad Seculum XI. Attamen in Annalibus Francorum ab Eginharto ſcriptis habemus ad Annum DCCCX. Pippinum Italiae Regem *Venetiam bello terrâ marique appetiiſſe, ſubactâque Venetiâ, ac Ducibus ejus in deditionem*

A *acceptis, eamdem claſſem ad Dalmatiae litora vaſtanda acceſſiſſe: Sed quum Paulus Cephaloniae Praefectus cum Orientali claſſe ad auxilium Dalmatis ferendum adventaret, Regia claſſis ad propria regreditur*. Haec in Hadriatico mari acta. In Mediterraneo quoque Anno DCCCXXVIII. *Bonifacius Comes* (Tuſciae) *cui tutela Corſicae Inſulae tunc*
B *erat commiſſa*, de Tuſcia Corſicam atque Sardiniam *parvâ claſſe circumvectus. quum nullum in mari piratam inveniſſet, in Africam trajecit, & inter Uticam & Cartaginem egreſſus, innumeram incolarum multitudinem ſubito congregatam offendit. Cum qua & proelium conſeruit, & quinquies vel eo amplius fuſam fugatamque profligavit; ma-*
C *gnâque Afrorum multitudine proſtratâ, aliquot etiam ſociorum ſuorum per temeritatem amiſſis, in naves ſuas ſe recepit. Atque hoc facto ingentem Afris timorem incuſſit*. Haec ut vides non ejus ponderis ſunt, ut rei maritimae gloriam temporibus iis tribuere meritò poſſimus Italicae genti. Minus etiam vires ſuas deinde exercuerunt
D in mari Italicae & Francicae gentes, quum interea Chriſtiani nominis hoſtes ejuſmodi ſtudio excellerent, & claſſes ingentes ducerent in Chriſticolarum perniciem. Nimirum Nortmanni, ſive colluvies gentium ad Balticum & Borealem Pontum ſita, innumeris navigiis advecti, Galliam
E fere univerſam, finitimaſque regiones ſaepe aggreſſi, immo & in ipſam interdum Italiam delapſi, cuncta praedae, caedibus ac incendiis ſuppoſuere Saeculo IX. & X. Ex altera parte Saraceni, immanes & ipſi claſſes in Hiſpaniam, Siciliam, & Calabriam, & Fraxinetum advexere, iiſque regionibus potiti, reliquum Ita-

* Lege Lib. 12 Cap. 66. Ita in editione Veneta An. 1559. inſtantibus Junctis de Florentia; ibique etiam habetur *Gualeſi*, non *Gualezi*.

Italiae litus diu infeſtarunt. Atque A
ex ipſa nefanda gente primi omnium
Siculi, tum ceteri Occidentales Populi mutuati ſunt vocem *Amiralius*, *Amiraldus*, *Admirallus*, *Admiratus &c.* ut ſupremum claſſi Praefectum ſignificarent, quum Saracenos audirent ita ſuarum claſſium Duces compellare; Arabica enim vox *Amir*, quae
idem eſt ac *Emir*, & *Amira*, unde B
reliquae efformatae ſunt, *Principem Dominum*, ſive *Praefectum* ſignificat. Franciſcus tamen Junius putat, *Amiralium* proficiſci non ex uno Arabico *Amira*, ſed & ex Graeco ἅλιος, ut ſit *mari Praefectus*. Pariter (ut hoc obiter moneam) ab eadem Arabum gente mutuati ſunt noſtri vocabulum
Arſenale, ſive ut Dantes Cant. 21. C
Infern. appellat *Arzanà*, ſcribens:

Quale nell' Arzanà de' Veneziani
Bolle l' inverno la tenace pece.

Du-Cangius *Arſenale* putat *Armamentarium*: parùm feliciter: Significat enim *Navale*, locum ſcilicet, in quo fabricari aut ſervari ſolent naves.
Exiſtimat etiam, Italicum illud vo- D
cabulum deductum ab *Ars*, *quae ſequioribus Latinis Machinam denotavit*. Sed & hoc a veri ſimilitudine abhorret. Origo vocis *Arzanà* & *Arſenale* eſt ab Arabico *Darcenaa*, quod idem ſonat atque *Arſenale*. Immo nobis quoque eodem ſenſu iu uſu eſt vox *Darſena*, locus nempe clauſus,
ubi cuſtodiuntur naves ad quietem E
deductae. *Arſena*, *Arſenae* eſt apud Raphainum Careſinum in Hiſtoria Veneta, Tomo XII. Rer. Italicar. Et *Tarſana* (ita immutatum *Darſena*) ſive *Tarſanatus Regius Meſſanae*, idem ſignificans occurrit apud Bartholomaeum de Neocaſtro in Hiſtor. Sicul. Tomo XIII. Rer. Italicar. Ex Arabica pariter Linguâ mihi videtur arceſſendum vocabulum *Dogana*, uti Du Cangius antea monuit, non verò e Graecorum Lingua, unde eam, ſed funibus adhibitis, deducit Menagius. Sed cur *Duana* Saracenicum converſum in *Dogana?* Liceat mihi ſomnium producere. Germani *Dock* Canem appellant, *Dogge* Belgae, *Dog* Angli. Fieri-ne ergo potuit, ut Mercatores Chriſtiani in Orientis regionibus verſati, quum rigidos ultra aequum publicanos ibi ſentirent, quaſi domus Canum foret *Duana* Saracenicum, in *Dogana* converterint? Certe ex Arabia ad nos delata eſt vox *Magazzino*, & *Fondaco*, non autem a Latino *Fundum*, uti idem Menagius cenſuit, neque ab *Apotheca*, uti Ferrarius ſibi perſuaſit. Cifras quoque numericas, ſive numeros, quibus nunc utimur, nonnulli non immeritò cenſent ex Arabum commercio ad nos veniſſe. Sed jam Saracenis dimiſſis Graecos adeamus, quibus eo ipſo tempore fuit non mediocris maritimae rei peritia atque potentia. Erant iis validae ac numeroſae claſſes, ſine quibus diſſitas provincias in officio retinere ac tueri minime potuiſſent. Proinde Liutprando Cremonenſi Epiſcopo & Legato Ottonis Magni Auguſti ad Nicephorum Graecorum Imperatorem, ut ipſe auctor eſt in deſcriptione Legationis ſuae, Part. I. Tomi II. Rer. Italicar. in haec verba Anno DCCCCLXVIII. inſultabat Graeculus: *Nec eſt in mari Domino tuo claſſium numerus. Navigantium fortitudo mihi ſoli ineſt, qui eum claſſibus aggrediar: bello maritimas ejus civitates demoliar, & quae fluminibus ſunt vicina, redigam in favillam.*

Primi ergo ex Italicis Populis, qui militaris potentiae in mari gloriam reſtituerunt, & adhuc in Italia ſer-

ſervant, Veneti fuere. En quid de illis, eorumque ſplendida Urbe, circiter Annum MXC. ſcripſerit Guilielmus Apulus in Poëmat. de Norman. Lib. 4. Tomo V. Rer. Italicar.

Non ignara quidem belli navalis & audax
Gens erat haec: illam Populoſa Venetia miſit
Imperii prece, dives opum, diveſque virorum,
Qua ſinus Adriacis interlitus ultimus undis
Subjacet Arcturo. Sunt hujus moenia gentis
Circumſepta mari; nec ab aedibus alter ad aedes
Alterius tranſire poteſt, niſi lintre vehatur.
Semper aquis habitant. Gens nulla valentior iſtâ
Aequoreis bellis, ratiumque per aequora ductu.

Neque eo tantùm Seculo artem maritimi proelii addidicere Veneti. Vel ſub ipſis Langobardis eorum in hac re virtus emicuit. Lege Danduli Chronicon. Ad haec in ejuſmodi militiae genere multum ſibi olim gloriae conquiſierunt Robertus Guiſcardus Apuliae Dux, ejuſque ſucceſſores; Piſani quoque ac Genuenſes, quorum peritiam, fortitudinem & egregia facta olim nulla extera gens aequavit, nedum ſuperavit. Neque tantùm triremibus, quadriremibus, aliiſque minoribus navigiorum generibus Italica gens abundavit, ſed & majoribus ac paene enormibus praecipue poſt inventum magnetis uſum ad nauticam. Et quum *Ligna*, *Barchiae*, *Vaſa &c.* appellarentur omnes juſtae magnitudinis naves, hinc nata fuit vox *Vaſcello*, quae adhuc perdurat. Omnium

A maximis onerariis olim fuit nomen *Cocha*, *Cocca*, cujus vocis ſignificationem minime aſſequutus eſt Du-Cangius in Gloſſar. Latino, immo eam depravate nobis exhibuit. Inquit enim: *Concha navigii ſpecies in Conchae formam effecta, ut ſunt Gondolae Veneticae.* Non *Concha*, ſed *Cocha* ſcribendum fuit; & *Cochae* non
B inter minutas cymbas, quales ſunt *Gondulae*, ſed inter majoris magnitudinis naves computandae erant. In Epiſtola Anno MCCCXXVI. ſcripta, quam idem Du-Cangius laudat, memoratur *quaedam navis ſeu Concha*; & Careſinius in Hiſtor. Veneta ad Annum MCCCLXXVIII. ſcripſiſſe dicitur *deſtinatis quampluribus Uſſeriis,*
C *ſeu Galeis groſſis, Conchis, aliiſque navigiis.* Sed utrobique ſcribendum *Cocha* & *Cochis*, ſeu *Cocchis*, quod nomen vetuſtiſſimum tunc fuit. Vide Venetorum & Genuenſium Hiſtorias in Collectione Rer. Italicarum. *Coccarum* autem uſus in Supero ac Infero mari Italiae eſſe coepit poſt Annum Chriſti MCCCIV. uti memo-
D riae prodidit Johannes Villanius Lib. 8. Cap. 77. Hiſtoriar. Erant olim *Uſcheria*, ſive *Huiſſeria*, vel *Uſſerii*, & *Dromones*, naves ingentis molis ad equos per mare devehendos. Erant *Galeae*, *Taridae*, *Chelandria*, *Sagenae*, *Sagitteae*, *Barchae*, *Brigantini*, *Carabi*, unde efformata vox *Carabella* & *Caravella*, aliaque diverſa nomi-
E na, quae memorare ſuperfluum puto.

Ceterum Civitates Italicae, quum primum in libertatem aſſurrexerunt, ac diu etiam poſtea, plerumque ſuis ipſis Civibus armatis aut ſeſe tuebantur, aut finitimis bellum inferebant. Tam Nobiles, quàm Artifices armis arreptis ad aciem convolabant: quae peritia militarium rerum Popularibus deinde animos fecit aut au-

auxit, ut in Nobiles inſurgerent, eoſque interdum ex honorum ac poteſtatis communione deturbarent. In *Quarteria*, ſive *Sexteria* dividi conſuevere multae ex Urbibus, (uti olim in *Regiones*, Romanis *Rioni*) iis attributo nomine aut a praecipuo aliquo Templo, aut a Portis Civitatis, aut ab alio aliquo ſigno. Singulis ſua Vexilla & Inſignia erant, & quoties obſidioni alicujus Caſtri vacandum erat, modò Populus duarum Portarum, modò quatuor, jubebatur illuc accedere. Univerſi autem ad arma conſurgebant, ſi gravis aliqua neceſſitas aut periculum ingruebat. Italicum autem nomen *Soldati* inde originem ſumſit, quod milites, exteri praeſertim, coepti ſunt conduci, quibus certa *Solidorum*, ideſt pecuniae, ſumma ſingulis menſibus perſolvenda conſtituebatur. Ac propterea id genus pugnatores, qui ſtipendio merebant, *Solidarii* quoque, *Soldarii*, *Soldanerii* ſunt appellati. In Chronico Urbevetano, Tomo XV Rerum Italicar. ad Annum MCCCL. quum illius Urbis Populus progreſſus eſſet ad oppugnandum Caſtrum Parrani, Auctor haec adnotavit: *Furo intorno a Parrano pur ſolo Cittadini di Orvieto cento trenta Cavalieri, e tre mila Pedoni, che non ve ne fu nullo Soldato*. Cives autem, *qui continue tenebant equos & militaria arma, immunitatem habebant a Datiis lavium, & ab omnibus oneribus ruſticorum;* quae tamen eis negabatur, ſi tantummodo *Roncinum, ſeu Polerium a triginta menſibus infra alebant*. Ita in Statutis Veronenſibus, Cap. 190 Quanta autem incommoda in Populum effluerent ex veterum temporum conſuetudine, qua Artifices & Ruſtici, dimiſſis operis ſuis, tam ſaepe cogebantur in aciem & caſtra prodire, ac bello inſiſtere, quilibet vel me tacente intelligit. Quare ſatius viſum eſt, cohortes ac legiones pugnatorum hominum conſcribere atque conducere, quibus ſtipendia dependebantur e tributis Populi, pace & quiete fruentis. Novam hanc methodum praecipue commendabat Gualvaneus de la Flamma in Opuſcul. de reb. geſt. Azonis Vicecomitis, Tomo XII. pag. 1040. Rerum Italicar. ubi laudabiles conſuetudines a Vicecomitibus ante Annum MCCCXL. invectas deſcribit. *Quinta*, ait, *lex eſt, quod Populus ad bella non procedat, ſed domi vacet ſuis operibus: quod hactenus male fuit ſervatum. Quia omni anno, & ſpecialiter tempore meſſium & vendemiarum, quo ſolent Reges ad bella procedere, Populus relictis propriis artificiis, cum multo diſcrimine, & multis expenſis ſtabat ſupra Civitatum obſidiones & innumerabilia damna incurrebant, & praecipue, quia multo tempore in talibus bellorum exercitiis occupabantur*. Sed & praeter milites in acie ordinata pugnantes, *Ribaldi* quoque olim numerabantur, vile hominum genus, calones nempe, ſed non infimi uſus in bello, utpote qui ad inſtar velitum pugnam quandoque inibant. Atque illos fortaſſe deſignat Albertinus Muſſatus Lib. 10. Rubric. 5 Hiſtor. Auguſtae, dum eos appellat *Mercenarios levis armaturae, praedae rapaces*. Eis impoſitum hoc nomen puto ex antiqua Germanica voce *Bald*, quae & apud Otfridum vetuſtiſſimum ejus gentis Poëtam occurrit, ſignificante virum *audacem*, *animoſum*, addito *Re* ad augmentum rei. *Ribaldorum* quippe fuit excellere audaciâ. Praecurrebant ii acies, praedas convehebant, prima proelia tentabant, ſponte ipſi caſtra ſequentes, ſaepe etiam ſtipendio conducti.

Frater Jacobus Genuenſis Ordinis Praedicatorum, cujus Libellum MStum *de Ludo Schachorum*, ſive *de moribus hominum*, Eſtenſis Bibliotheca poſſidet, compoſitum Seculo Chriſti XIII. aut XIV. Cap. 8. haec habet: *Ribaldos & Luxores ante ſiniſtrum Rochum dicimus ſituatos. Ad Vicarium enim, qui Rochus dicitur, pertinet habere homines, aptos ad Civitatem & loca Regi contraria exploranda, & Curſores, qui cito portent literas, & Regis mandatis obtemperent*. Joannes Villanius Lib. 11. Cap. 138. Hiſtoriar. ait: *Che ſolo i Ribaldi e Ragazzi dell' oſte noſtra avrebbono vinto colle pietre il Battifolle e 'l ponte*. Ita auctore Johanne de Bazano in Chronico Mutinenſi ad Annum MCCCXLII. in exercitu praedonum Ducis Guarnerii numerabantur *mille meretrices, Ragazii, & Rubaldi ſatis*. Si primitivum nomen *Rubaldi* fuiſſet, a *Rubare* fortaſſe manaſſet. Sed, uti dicebam, potius e Germanico *Bald*, unde noſtrum *Baldo*, *Baldanza*, *Baldanzoſo*, efformatum fuit *Ribaldo*. Et quoniam abjecta ejuſmodi virorum colluvies perditis moribus, atque omni vitiorum tabe abundabat, translata eſt *Ribaldi* vox ad quoſcumque improbos & ſceleſtos. Sabas Malaſpina Lib. 3. Cap. 10. Hiſtoriae, Tomo VIII. Rer. Italicarum, inquit: *His occurrunt primò Ribaldi, qui gregatim de Francia venerant &c. Verùm Saraceni de more, priuſquam ſe jungant, manualiter hoſtibus ex pharetris tela promunt, & ſagittantes ſubito Ribaldos ſine numero ſauciant*. Infra addit: *Milites autem Gallici ſtragem Ribaldorum tam ſubito pereuntium factam dolentes, quamdam aciem equitum Servientium Ribaldis deputant ſubventuram. Irruunt igitur in Saracenos praedictos, Servientes equites numero forte*

A *mille &c.* De nomine *Servientium* conſulendus Vir Clariſs. Pater Daniel e Societate Jeſu Lib. 3. Cap. 7. de Milit Franc.

Memorantur etiam in Militia Seculorum antecedentium *Garciones*, nunc in bono, nunc in malo ſenſu. Interdum ita appellati Scutiferi, interdum calones & famuli etiam viliores.
B Et quoniam plerique ex iis juvenes aetate erant, propterea apud Tuſcos invaluit, ut *Garzoni* appellarentur *Pueri* atque *Adoleſcentes* etiam nobiles. Verùm apud nos vox eadem perdurat, ſed tantummodo ad ſignificandos, aut equorum curatores in ſtabulo, *Garzoni da ſtalla*, aut qui ſub Artifice magiſtro operantur, ut
C *Garzoni de' Muratori*, *Garzoni de' Sartori ec.* Neque ab iis olim diverſi, qui *Ragazzi* ſunt appellati, nomine adhuc in Italia vigente ad ſignificandos Pueros vulgi. In Annalibus Patavinis editis Tomo VIII Rer. Italicar. pag. 438. ad Annum MCCCXXIV. Dux Carinthiae adveniſſe Patavium dicitur *cum magna multitudine*
D *militum & peditum, & Ragaziorum quaſi nudorum, qui exſtimabantur quaſi viginti millia inter bonos & malos*. De *Ragazis* aliquid ſcribam in Diſſertatione XXXIII. *de origin. Voc Italicar.* Hi enim appellati *Familii* in Additament. ad Hiſtor. Cortuſiorum Lib. 6. Cap. primo, Tomo XII. Rer. Italicar., unde Italica vox *Famiglio*. *Ri-*
E *baldis* autem antea memoratis addendi ejuſdem ferme generis, aut ipſiſſimi *Saccomanni*, qui Seculo XIV. in Italia celebres evaſere. Hi nempe, quoties occaſio ferebat, ad praedam, ſaccum deferendo, convolabant. Prodiit eorum nomen *dall' Italiano Sacco* (inquit Menagius) *e dal Tedeſco Mann, che vale uomo, come ſe ſi diceſſe uomo di ſacco*. Leodriſius Cribellus in Vita

ta Sfortiae Lib. II. pag. 713. Tomi XIX. Rerum Italic. locum memorat, *cui propter ſoli ubertatem mixtum ex Latina & Germana Lingua Saccomanorum Silva nomen eſt*. Sed neuter animadvertit, Germanis quoque fuiſſe & eſſe in uſu eamdem vocem *Sacco*, quae communis eſt Hebraeis, Graecis, Latinis, Gallis, Anglis, aliiſque gentibus. Iidem Germani *Sack-Pack* eum appellant, qui nobis *Facchino*. Academicis *della Cruſca* ſcribitur, *Saccomanno* & *Saccardo* idem fuiſſe. *Saccardo* autem ab iis appellatur, qui ducit *dietro a gli eſerciti le vettovaglie, o gli arneſi*. Non haec nominis vera notio. *Saccomanni*, neſcio, an a *Saccardis diverſi fuerint*; neque certus ſum, num *Saccomano* potiùs dixerint antiqui, ac ſi a Sacco ad manum parato vox fuerit enata. Illud exploratum habeo, *Saccomannos* in exercitibus praedatores fuiſſe; & Rura, aut ipſa Caſtella munita conſueviſſe adoriri Sacco parato, ut in eum praedam congererent. Hinc deductae Italicae voces *Saccheggiare*, *dare il Sacco*, *mettere a Sacco*, *e Saccheggio*. Quo etiam tempore vox iſta emerſerit nos docet Petrus Azarius Hiſtoricus Novarienſis Cap. 11. Hiſtor. Tomo XVI. Rer. Italic. Nimirum Anno MCCCLI. quum exercitus Johannis Vicecomitis Archiepiſcopi Mediolanenſis Tuſciam infeſtaret, & ad portas uſque Florentiae excurreret, *multas pulcras domos, & palatia* invaſerunt, *ſaccomanando & comburendo. Et ibi etiam per gentes illas* (inter quas multae Theutonicorum cohortes) *dictum fuit de Saccomanno: quod vocabulum uſque ad* praeſentem *diem in Lombardia perduravit*. Haec Scriptor ſynchronus. Audi nunc quid Porcellius Lib. IX. Comment. de reb. geſt. Jacobi Picinini ſcribat, dum Caſtellionis oppugnationem enarrat: *Vincunt hinc antemurale Bracciani, praetereunt inde foveas, & jam vallum aſcendebant, non armati ſolum, ſed inermes, & quod incredibile dictu eſt, ſolo Sacculo circumcincti*. En quoslibet Milites iniquo Saccomanni munere functos. Quum verò nuper memoratus Azarius commemoret aciem *ex debilioribus plerumque ex Saccomannis conſtitutam*, quid aliud excogitandum, niſi id hominum genus in exordio ſuo par cum *Ribaldis* fuiſſe? Neque praetermittenda alia militarium hominum ſpecies, quos Joannes Villanius Lib. 9. Cap. 70. *Gialdonieri* appellat, inquiens: *I Gialdonieri laſciarono cadere le loro Gialde ſopra i noſtri Cavalieri*. Academici *della Cruſca* in Vocabulario opinati ſunt, hoſce fuiſſe *Soldati armati di Gialda*. Addunt: *Gialda ſpezie d' arme antica, della quale s' è perduto l' uſo e la cognizione*. Menagius de Origin. Linguae Italicae hac interpretatione arreptâ arbitratus eſt, *Gialda* enatum eſſe ex *Jaculum*; qua ratione ſi petis, en ingenioſam methodum: *Jaculum, Jacula, Jaculadum, Jaculada, Jalda, Gialda*. Nihil eſt, quod ego moneam de hujus originis inconcinnitate Lectorem. Porro mihi certum eſt, *Lanceas* & *Gialdas* idem fuiſſe armorum genus, ſive *Picche*: quod alterum nomen invaluit. Editio Giuntorum, qua in Villanio rurſus typis tradendo in Collectione Rer. Italicar. ſum uſus, habet *le loro Lance* pro *le loro Gialde*. Itidem *Lance*, non *Gialde* praefert egregius Codex MStus Villanii, quem Clariſs. Recanatus Venetiis adſervat. Ceterum in Chronico Piſano, Tomo XV. Rer. Italicar. pag. 995 *le Gialde* memorantur. Sed & in altero Chronico Piſano, quod in hoc Opere ſum editurus *le Gialde* oc-

occurrunt, ita a militibus adhibitae, ut *Picche* omnino fuiſſe videantur. Nam quod a Petro Azario in Chronico pag. 355. Tomi XVI. Rer. Italicar. ſcribitur: *Sed defenſores oppoſuerunt ſubitò Faldas Papienſes; & inter Faldas Papienſes ſe miſcebant ſtipendiarii equites cum lanceis & targhettis:* nihil huc ſpectare videtur. Quae *Faldae Papienſes* appellantur, veri puto ſimile, fuiſſe pedites deferentes clypeos, *Paveſi*, de quibus ſupra fuit ſermo. Vide pag. 436. de Bello Canepiciano, ubi memorantur multi *fulciti Papienſibus affaldatis*. In margine additum MSto fuit: *ideſt Paveſi*,

Sed quid *Gialdonieri* fuere, quos etiam commemorat Ptolomeus Lucenſis in Annalib. brevibus ad Annum MCCLXXXIX. & MCCXCIII? Parum fortaſſe ab iis diſſimiles, quos alii appellarunt *Berroërios*, Veneti verò olim appellabant *Zaffones*. Audi Rolandinum, qui Lib. 11. Cap. 3. Hiſtor. Tomo VIII. Rer. Italicar. ad Annum MCCLVIII. ita ſcribit: *Sed quidam pedites & Zaffones illi, quos vulgo Waldanam dicimus, procedentes inordinate ante militum* (hoc eſt *cavalieri*) *acies quaſi per milliare & amplius, animoſi pluſquam oportuit, & nimium irruentes, munitiones & barras Tarviſii minus provide, immo infeliciter, intraverunt*. Animadverte *Waldanam* e *Zaffonibus* conſtitutam fuiſſe. Subdit Cap. 5. idem Rolandinus: *Repente ſupervenerunt Berroarii, ſive Zaffones quidam, qui lucrandi cauſsâ circa Paduanum confinium poſiti per Poteſtatem Paduae vigilabant, non curantes penitus, quid pietas, quid honeſtas; credentes immo potius ibi fas, ubi maxima merces*. Itaque idem fuere *Berroërii*, *Zaffones*, & *Waldana*. Quare quum mox laudatus Hiſtoricus Lib. 10. Cap. 5. & 6. *Waldanam* memo-

A rat, *Berroariorum* ipſorum turmam ſignificat. Occurrit autem apud Dantem Cap. 22. Infern. & apud Matthaeum Villanium vox *Gualdana*, quam Florentini Vocabularii Auctores explicant *Schiera, truppa di gente armata*. At ii latiùs nimis vocabulum hoc definiunt. Idem autem eſt atque *Waldana*. Scilicet ſignificabant
B ea voce veteres *ſocietatem* (haec enim vocis origo e Germanica Lingua, ut animadvertam in Diſſertatione LXXV. *de Confraternitat.*) ſive turmam, non equitum, aut peditum, ordinata acie pugnam ineuntium, ſed hominum perditorum, quos *Berroarios*, vel *Berroërios*, (nunc *Birri*) ſive *Zaffones* (nunc *Zaffi*) nuncupabant. A *Ribal-*
C *dis* verò ſupra memoratis parum diverſi fuiſſe videntur *Berroërii*: gens nempe, uti Rolandinus ipſe nos docuit, audaciſſima, ſine ordine in proelia ruens, & praecurrens acies ad bellum compoſitas, ad eorum morem, qui *Scorridori* appellabantur, ſtipendio plerumque conducta, non ſecus atque *Uſſari* aevi noſtri, ad omne nefas prona, atque in praedam po-
D tiſſimum intenta, cujus cupidine omnia audebat. Rolandinus ipſe Lib. 11. Cap. 16 *quoſdam viros alieni cupidos, quos appellamus Zaffones*, commemorat. *Maraudeurs* a Gallis nuncupatur nunc ſimile improborum militum genus. Eos autem in equo ſedentes *lanceis* uſos fuiſſe idem Rolandinus tradit Lib. 12. Cap. 8. *Pe-*
E *dites* etiam *Beruarii* in Epiſcopis Derthonenſibus, Tomo 4. Ital. Sacr. ab Ughellio memorantur. Et ſane *Pedites cum lanceis longis* in uſu eorum quoque temporum fuere, teſte Guilielmo Ventura Cap. 21. Chronici Aſtenſis, Tomo XVI. Rer. Italicar. *Picchieri* ſubſequens aetas appellavit. Quare jam intelligis, vocem *Gialdonieri*

nieri

nieri a Joanne Villanio uſurpatam videri efformatam a *Gualdana*, non verò quod *Gialdam* incognitum armorum genus ii deferrent. Poſtea quum Apparitorum loco ejuſmodi improbis ac viliſſimis militibus Italicae Urbes uti coeperint, hinc ad noſtra uſque tempora propagatum eſt idem nomen, quum Praetorum Satellites, ſive Apparitores appellentur *Birri*, *Sbirri*, & *Zaffi*.

Fuerunt autem quaedam bellicae rei conſuetudines, obſervatae praeſertim in Italia poſt Seculum Aerae Vulgaris XI. Nam antiquus Romanorum ritus reſtitutus eſt, nempe non antea inferendi alicui bellum, quàm indictum foret hoſti per Legatos, ſive Feciales. Profectò nefas ducebant eorum temporum homines cum Itali, tum Germani, Galli, ceterique cultiores Europae Populi, hoſtem bello impetere, non praemiſſâ, ut ajebant *diffidatione*, unde noſtrum *disfida* & *sfidare*. Atque id etiam a Friderico I. & II. Auguſtis lege cautum fuit; ita ut Scriptores tanquam abominandum facinus & proditioni ſimile habitum animadvertant, ſi quando contemta hac lege, ſive conſuetudine, bellum adversùs aliquem ex improviſo commovebatur. Immo fuit etiam mos proelium futurum hoſti praenuntiare, eumque provocare ad eligendum diem, & locum pugnae, uti in Duello quoque factum eſt. Et quia provocantes inimicum ad ſingulare certamen praemittere conſueverunt nuntium, qui in ſignum provocationis chirothecam projiciebat in terram, ita quoque Itali ad proelium hoſtes invitaturi, non rarò ad eos antea mittebant *il guanto ſanguinoſo della battaglia*. Du-Cangius in Gloſſario Latino *Guerram guerratam*, cujus mentio eſt apud veteres, illam fuiſſe dicit, quae indicebatur *cum disfida*. Non haec vocis illius germana interpretatio. *Guerra guerriata*, & *Guerra guerreggiata* illa fuit, quae inferebatur hoſti per velitationes (*badalucchi*, *ſcaramuccie*) per inſidias, infeſtando commeatus, aliiſque artibus bellicis, ſed abſtinendo a proeliis. Joannes Villanius Lib. 9. Cap. 181. *Per li Saneſi furono contaſtati di Guerra guerriata, non aſſicurandoſi d' abboccarſi a battaglia, come a gente diſperata*. Aliis exemplis parco. Rariſſima vero, aut nulla tunc erant bella poſt Octobrem menſem uſque ad Ver adultum. *Tempus, quo Reges ad bella proficiſci ſolent* (quod ex Lib. 2. Cap. 11. Regum, didicere Majores noſtri, atque etiam memorat Radevicus Lib. prim. Cap. 10.) Majus tantum menſis fuit. Is inquam bellicarum expeditionum initium eſſe conſuevit, teſte Guilielmo Apulo Lib. prim. Poëmat. de Normannis Tomo VI. Rer. Italicar. dum ait:

Hoc ad bella ſolent procedere tempore Reges.

Quod ſi in velitationibus, proeliis, & obſidionibus captivi ex hoſte adducebantur, atque ii milites erant gregarii, qui ſtipendio mererent, ſive equites, ſive pedites, tum ſpoliati armis & equo abire ſinebantur, dum ſe victoris copiis adjungere nollent: eâ interdum conditione adjecta, ut jurejurando pollicerentur, ſe per ſex menſes, aut per annum, aut ultra, adversùs victorem arma minime reſumturos. Hic mos ab Italis, ac Germanis Seculo praeſertim XIV. obſervatus. Vide Chronicon Dominici de Gravina Tomo XII. Rer. Italic. pag. 678., & Cortuſios in Chroni-

Chronic. Lib. *6.* Cap. 4. Nobiles verò & militum Praefecti, libertatem tantummodo recipere ſolebant aut per commutationem captivorum cum hoſte initam, aut pretio redemtionis perſoluto. Quum verò manus conſerendae erant in proeliis, omnium fortiſſimi deligebantur, quorum erat in hoſtem irruendo pugnam inchoare. Nam ſi prioribus contingebat, ut primam hoſtium turmam ſive aciem frangerent, ſequentibus commilitonibus & animus & ſpes victoriae augebatur. Cuneus iſte virorum fortium, cui adſcribi certatim quiſque generoſus miles cupiebat, appellabantur *Feritores*, quod primi ad feriendum, ac lanceis impetendum hoſtem, forent. *Feditori* eſt eis nomen apud Joannem, & Matthaeum Villanios. Du-Cangius ad hanc vocem *Feditori*, ait: *Videntur eſſe confoederati fide adſtricti, a Fide: vel dicti quaſi Faiditi, ideſt Inimici*. Vim Italici vocabuli minime aſſequutus eſt Vir doctiſſimus. Apud Tuſcos aeque dictum eſt *Ferire* & *Fedire*, idemque verbum eſt litera tantùm immutatâ, nempe R in D, euphoniae cauſsâ, uti etiam pro *Raro*, dicunt *Rado*, pro *Contrariare*, *Contradiare &c.* Opinatus eſt etiam Caſtelvetrus noſter, hinc originem habuiſſe *Prò*, & *Prode*, a Graeco videlicet πρῶτος, quod virum ſignificat animoſum atque ad certamina primum. Sed aut ea vox derivatur a *Probus*, priore tantùm ſyllaba retenta, & adjecto *De*, quo ſenſu apud veteres ſaepe occurrit *Miles Probus* (nunc dicimus *un coraggioſo, un valente, un valoroſo, un bravo Cavaliere*) & *Probitas* pro animi fortitudine in belli periculis (nunc *bravura*, *coraggio*, *valore* dicitur); aut Anglico *Proud*, & Francico *Preux*, quod eorum vocabulum fortaſſis ab antiquo Germanico deſcendens, *audacem*, *fortem*, *ac elati animi* virum ſignificat. Hoc autem hominum genus ad ineundam pugnam primum occupare locum conſuevit. Contra exploratum eſt, puſilli animi viros appellatos fuiſſe *Codardi*, ſive quòd poſtremi ad certamen accederent, & in extrema acie pergerent, quae veluti *cauda* agminis eſt, ut cenſet Octavius Ferrarius in Lib. de Origin. Linguae Italic. ſive quod canes meticuloſos imitentur caudam inter crura colligentes, aut vulpes timidas & caudatas, uti opinatur Eccardus in Notis ad Leges Salicas. Sed fortaſſe neutra Etymologia ſolidis ſtat fundamentis. Anglis vox eſt *Cow*, quae ſignificat *to put one out off Heart*, ideſt Italice *intimidire*, *impaurire*. Ex eadem voce apud illos fluxiſſe videtur *Coward*: ii enim, non ſecus atque Galli & Hiſpani *Covardo* appellant, quem nos *Codardo* dicimus. Veri ergo videtur ſimile, ab Anglis id nomen emanaſſe in alias gentes: Tuſcos verò, quod a *Cauda*, quam *Cova* Lombardi dicunt, enatum hoc nomen putarent, in *Codardo* immutaſſe. An autem Angli ipſi *Coward* ſuum acceperint a *Cow*, quod apud ipſos & apud Germanos *Vaccam* (animal nempe timidum) ſignificat, incertiſſimum eſt.

In Patavinis Hiſtoriis lego, non Equos tantùm, ſed & Equas ad uſum belli fuiſſe adhibitas; & agmina e milite iis tantummodo utente conflabantur, ne equis immixtae ordines turbarent. Alibi quoque imitatores habuit ejuſmodi conſuetudo. Albertinus Muſſatus in Hiſtor. Auguſt. Lib. *6.* Rubric. 13. Tomo. X. Rerum Italicar. exercitum Patavinum, Anno MCCCXII. coactum recenſens, haec habet: *In exercitu Paduano*

duano fuiſſe conſtat ex conſcriptis Civibus Paduanis equites mille ducentos, haſtatos verò ex Nobilium, locupletumque comitivis ſeptingentos, Scutiferos ſexcentos, Equas ruralium haſtatorum, quas Bertolatas (ſeu *Bertolotas*) *Langobardi vocant, circiter mille, mercenarios milites trecentos*, (hos *Soldati* appellabant) *peditum conſcriptorum ex Urbe, ſuburbiiſque quinque-millia quadringentos*. Ejuſmodi Equarum ad bellum adhibitarum eſt quoque mentio in Patavina Gatarorum Hiſtoria Tomo XVII. Rer. Italicar. Equarum etiam turmas Bononienſes in exercitu habuere, uti fidem facit Hiſtoria Miſcella Tomo XVIII. Rer. Italicar. Proelium verò ineuntibus mos fuit, ab ingenti clamore exordium facere, quaſi vocibus terrorem hoſti ſe incuſſuros ſperarent, aut ut alter alterum ad pugnam alacrius conficiendam animaret. Anno MCCLXVIII. antequam teterrimum proelium inter copias Caroli I. Siciliae Regis, & Conradini Regis committeretur, uti ſcribit Sabas Malaſpina Lib. 4. Cap. 10. Hiſtor. Tomo VIII. Rer. Italicar. *cohortibus ad bella diſpoſitis, tubae viciſſim Sonitum dant terribilem, concrepant cymbala, coelum remugit clamoribus tonitruis*. Ita duos ante annos, hoc eſt, Anno MCCLXVI. dum ad pugnam procederent ejuſdem Caroli, & Manfredi Regis exercitus, teſte Nicolao de Jamſilla in eodem Tomo VIII. pag. 605. *Clamor aethere tantus inſonuit, quod, ſicut fertur, uſque ad Albſum ventus impulit vocum murmura*. In ea quoque pugna Saraceni *clamant de more, & quaſi cadentes hoſtes contererent, vocibus clamare continuo invaleſcunt*. Nec plura addam, potius edicturus, morem hunc militaris clamoris, quum acies in conſpectu erant pugnam editurae, hereditaria ſucceſſione ab antiquis * acceptum. Lampridius in Alexandro Severo ejuſdem meminit, erantque *Campidoctores*, qui milites edocebant, quando voces attollendae forent. Vegetius Lib. 3. Cap. 18. *Clamor*, inquit, *prius non debet attolli, quàm acies utraque ſe junxerit. Imperatorum enim vel ignavorum eſt, vociferari de longe; quum hoſtes magis terreantur, ſi cum telorum ictu clamoris horror acceſſerit*. Clamori hujuſmodi a Barbaris potiſſimùm *Barritus* nomen olim inditum, ut fidem facit Tacitus Cap. 3. de Morib. Germanor. Sed & Romani ab eis ipſum nomen accepere, teſte Ammianò Lib. 31. Cap. 7. Hiſtor. cujus verba ſunt: *Et Romani quidem voce undique Martiâ concinentes, a minore ſolitâ ad majorem protolli, quam gentilitate appellant Barritum, vires validas erigebant*. Inconditus hic clamor, quem Paullus Diaconus & ipſe *Bellicum Clamorem* appellat, apud Francos poſterioris aevi, *Hueſii* nomen accepit, a voce *Huer*: atque inde, ut opinor, in Mutinenſium Linguam deſcendit, *fare gran Vernia dietro ad alcuno*. Nihil enim aliud *Vernia* videtur, niſi *Huernia*. Verùm de iſto ritu ac *militari ſigno* (ita enim a nonullis etiam nuncupatur) ſi quis uberiora cupit, eruditiſſimum Du-Cangium conſulat in Diſſertatione XI. ad Joinvillam, & doctiſſimum Patrem Danielem e Societate Jeſu Lib. 5. Cap. 2. de Mili-

* Jam in conſpectu, ſed extra teli jactum utraque acies erat, quum priores Perſae inconditum & trucem ſuſtulere clamorem. Redditus & a Macedonibus major &c..... Et Macedones ſive alacritate...... ingentem *pugnantium more* edidere clamorem: redditus & a Perſis &c. Q. Curt. Lib. 3. c. X. & 4. c. XII. Celtis, ſeu Gallis id moris fuiſſe Hiſtorici antiqui ferme omnes tradidere; Americae quoque Nationes idem & nunc ſervare noſtri aevi Scriptores affirmant, ut Eruditi norunt.

Militia Franc. Acerbus Morena in Hiſtoria Laudenſi, Tomo VI. Rer. Italicar. pag. 1147. victoriam de Romanis a copiis Friderici I. Auguſti Anno Chriſti MCLXVII. reportatam deſcribens, alium morem bellicum nobis exhibet. Scilicet *Archiepiſcopus, & Cancellarius Vexillum in manu accipiens, ſignoque dato, maximis vocibus cantum Teutonicum, quem in bello Teutonici dicunt, videlicet:* „ Chriſtus qui „ natus &c. „ *omnes laetanter ſuper Romanos irruerunt.*

Tympana pulſantes, Tubicines, & Cornicines animos in proeliis addebant militi. Quae *Tympana*, nunc appellantur *Tamburi*, accepimus ex Arabum militiâ: & res ac nomen inde ad nos venere. Par tamen inſtrumentum minime Graecis ac Latinis ignotum fuit, non quidem in militia, ſed in ſacris uſurpatum. Quum verò manus conſerebantur, arduum plerumque erat homines armatos ac fortes in equis confidentes dejicere aut vulnerare; nam corpora loricis, galeis, aliiſque ferreis tegumentis involuta, enſium, jaculorum, ſagittarum, aliorumque armorum ictus eludebant. Quare mos etiam fuit clavâ ferreâ armatos percutere, aut in miſeros equos bellum convertere, ut iis proſtratis eques caperetur, aut dejectus in terram pondere ferri iners ad ſuſtinendam pugnam opprimeretur. Propterea lanceis, gladiis, aliiſque mucronibus equorum ventres impetebantur. *Alle cinghie, alle cinghie* vox erat imperantium, ut equorum ilia confoderentur. Guillelmus Brito Philippid. Lib. 11. ad Annum MCCXIV. haec habet:

- - - - - equorum viſcera rumpunt
Demiſſis gladiis, dominorum corpora quando
Non patitur ferro contingi ferrea veſtis.
Labuntur vecti lapſis vectoribus: & ſic
Vincibiles magis exiſtunt in pulvere ſtrati.

His adde Joannem Villanium Lib. 7. Cap. 9. Hiſtoriar. & Guidonem Bonattum in Hiſtor. Patavina. Neque ignotum antiquis hujuſmodi ſtratagema. Uſus illo Hydaſpes contra cataphractarios Oroondatis, uſi ſaepe Romani. Ejuſdem quoque meminit Lib. 16. Cap. 12. Hiſtor. Ammianus Marcellinus. Propterea recte Ptolomeus Lucenſis in Annalib. brevibus, Tomo XI. Rer. Italic. enarrans ad Annum Chriſti MCCLXV. victoriam a Carolo I. Siciliae Rege reportatam, de Manfredo Rege ait: *Sed non potuit reſiſtere potentiae Gallicanae, qui antiquorum Romanorum more percutientes, omnes equos perforabant, nullaque arma contra hoc protegere poterant.* Ceterum quanta fuerit bellicae artis peritia & fortitudo & induſtria, praeſertim poſt Seculum a Chriſto nato Decimum, in Italicorum animis, & quantum ii excelluerint in proeliis terrâ ac mari ſuſceptis, non eſt hujus loci oſtendere. Id ſolùm innuam, oblitos aliquantulum ſui Italos Seculo XIII. & XIV. conſueviſſe multos milites adhibere ex Germania, Belgio, Britannia, Hungaria, aliiſque remotis regionibus, atque in iis robur praecipue exercituum fuiſſe collocatum. Idem & ipſi Romanorum Imperatores olim facere conſueverunt: quod tamdem in Romani Imperii perniciem recidit. Quàm foeda, quàm immania patrarint barbari iſti ad ſtipendia militantes, quot ſeditiones exciverint, quàm facile ab hoſtibus corrumpi ſe ſiverint, longum eſſet enarrare. Homines nempe impii, nul-

nullius fidei, ad lucra, ad ſtupra, ad praedam tantummodo proni, nulloque froeno regendi. Lectorem, ut puto, minime toedebit, formam accipere, qua ejuſmodi propugnatores conducti fuere a Principibus aut Civitatibus A Italiae. Eſt mihi in hanc rem Charta ab amantiſſimo & Clariſſimo olim Viro P. D. Gaſpare Beretto Monacho Benedictino ad me miſſa. Eam ille e Ticinenſium monumentis excerpſit.

Inſtrumentum, quo Galeaz II. Mediolani &c. Dominus nonnullos milites exteros ad ſua ſtipendia conducit, Anno 1370.

IN Chriſti nomine. Amen. Nobilis Miles Dominus Henricus de Loëſtadem quondam nobilis Domini Henrici: Nobilis Miles Dominus Henricus vice quondam nobilis Militis Domini Guarnoni: Nobilis Miles Dominus Laurentius quondam Domini Briae de Ungaria; Dominus Antonius Breſollo quondam Nicolai, Dominus Ulricus quondam Corradi, omnes & infraſcripti commorantes Pad., circa Hoſpitium Sanctae Luciae; Nobiles Viri Milet Cance quondam Stenicho, Hanart Horturberg quondam Gubret, Greſollo Hortimberg quondam Greſelli, Petrus Heus quondam Ottonis, Otto Gavaſcus filius Bernardi, Vanus de Botendorp filius Henrici, Tedericus de Arnae filius Tederici, Lambertus de Liegia filius Lamberti, Angelus Zononi filius Franceſchini, Johannes de Biſonvelt quondam Joannis, Thomas Crutob filius Ulrici, Joannes de Carſeliurot quondam Tederici, Lancilotus de Ardelli filius Gregorii, Stephanus Vaſuari filius Nicolai, Joannes de Henſtigor quondam Stephani, Ulricus Crucer filius Johannis, Antonius de Gavit quondam Coradi, Renaldus de Echembont quondam Domini Jacobi, Gregorius de Arade filius Joannis, Johannes quondam Johannis de Vani, Nicolaus de Zant quondam Andreae: omnes inſimul, & quilibet eorum inſolidum obligantes ſe & eorum quemlibet principalem & fidejuſſorem, unus pro altero, B *& alter pro altero in totum ad omnia & ſingula in praeſenti contractu contenta promiſerunt per pactum ſolempni ſtipulatione firmatum Baldeſera de Solbiate, & Petro Stampa familiaribus Magnifici Domini Domini Galeaz Vicecomitis & Domini Mediolani &c. ſtipulantibus & recipientibus nomine & vice ipſius Magnifici Domini Domini* C *Galeaz, & ejus filii primogeniti Domini Comitis Virtutum, ac ſuorum haeredum, ire & ſtare cum eorum perſonis, equis & armis ad ſtipendia & ſervitia ipſius Magnifici Domini Domini Galeaz & ipſi Magnifico Domino & Domino Comiti Virtutum primogenito ipſius Magnifici Domini, ac heredibus ipſius Magnifici Domini ſervire bene & legaliter* D *contra omnes & quaſcumque perſonas, Communia & Univerſitates, & contra quaſcumque alias perſonas Mundi cujuſcumque conditionis, ſtatus & praeeminentiae exiſtant, nemine excepto; ita & taliter, quod quilibet Caporalis Lantiae habeat & habere debeat equos tres bonos & ſufficientes, & ſit Caporalis armatus a capite uſque ad pedes; &* E *habeat equitatorem unum armatum pancitono, capello, zonoxalibus, quantum ſit cum ſpata & cutello, & habeat unum ragacinum. Et praedicti ſuperius nominati & quilibet eorum teneatur ſervire cum dictis armis, equis & famulis praefatis Magnifico Domino Domino Galeaz & Domino Comiti Virtutum*

tanto tempore, quanto illuſtris Princeps de Cutiacho erit & ſtabit ad ſervitia & ſtipendia praefati Magnifici Domini Domini Galeaz, hoc pacto, quod praedicti Milites, & eorum quilibet habeant & habere debeant Florenos triginta auri pro Lancia, & Scutifero praedicto, & eorum quilibet Florenos viginti auri pro Lancea ſingulis menſibus, dum ſtabunt ad ſervitia & ſtipendia praefati Magnifici Domini. Qui Milites & Scutiferi & eorum quilibet habere debeant a praefato Magnifico Domino duorum Menſium praeſtantiam, quam praeſtantiam, quae capit in ſumma Florenos mille & centum, ſalvo jure.... ex nunc ipſi Milites & Scutiferi & eorum quilibet obligantes ſe principales & fidejuſſores, unus pro altero, ut jam dictum eſt, guarentaverint contenti, confeſſi fuerunt habuiſſe & recepiſſe, & in ſe habere.... a praedictis Baldeſera de Solbiate, & Petro Stampa Familiaribus praefati Magnifici Domini Domini Galeaz, ad requiſitionem & petitionem Zantochini Clerici, & Halani Ros Scutiferorum & Servientium Anbaxiatorum praefati Domini de Cutiacho ad dictam praeſtantiam petendam, ut patet per Litteras praefacti Domini de Cutiacho, ſuo ſigillo ſigillatas, praeſentium, petentium, & requirentium nomine praefati Domini de Cutiacho, promittunt dicti Milites & Scutiferi, & quilibet eorum inſolidum, ſe cum eorum perſonis, equis, & armis praeſentare in Mediolano vel in Papia coram praefato Magnifico Domino Domino Galeaz vel ejus Officialibus binc ad decem octo dies proximè venturos, & ibi facere ſe & quemlibet eorum ſcribi cum eorum perſonis, armis, equis, & famulis ſupradictis, & cum in Mediolano vel in Papia fuerint monſtram armatam habere debeant decem dierum benevenutam. Et eorum ſtipendium in-

A *cipiat illa die, in qua fecerint monſtram armatam.*

Et in caſu, in quo praedicti Milites & Scutiferi, & quilibet eorum, ſeu alter eorum dictam praeſtantiam non ſerviretur, quod ipſam praeſtantiam ipſi Milites & Scutiferi, & eorum quilibet inſolidum principales & fidejuſſores in totum unus pro altero reſtituent, & re-
B *ſtituere promiſerunt praefato Domino, vel ejus excellentiſſimis Officialibus, a praefato Domino ſpecialiter mandatum habentibus. Promiſerunt quoque praefati Milites & Scutiferi praedictis Baldeſerae & Petro recipientibus nomine quo ſupra, ſervire praefato Domino Galeaz, & dicto Domino Comiti Virtutum ſimul, ſeparatim & diviſim, pro ut prae-*
C *fato Magnifico Domino placuerit, aut per ejus Officiales praeceptum fuerit, fideliter & legaliter contra omnes perſonas Mundi ſervire, ut ſupra dictum eſt, & facere ſupraſcriptas monſtras, ſcortas, & cavalcatas, ac cuſtodias, & generaliter omnia alia & ſingula, quae faciunt omnes alii ſtipendiati praefati Domini. Quae omnia & ſingula*
D *ſupradicta & infra dicenda praedicti Milites & Scutiferi, & ipſorum quilibet juraverunt corporaliter ad ſancta Dei Evangelia manu tactis Scripturis, & quod ad ſervitia & ſtipendia praefati Magnifici Domini ſtabunt continue, attendent & obſervabunt, & in nullo contrafacere vel venire aliqua ratione vel cauſa ſub hypotheca & obligatione om-*
E *nium ſuorum bonorum obligando ſe & quemlibet eorum inſimul, & per ſe.... & tenutam de eorum & cujuslibet ipſorum bonorum accipiendam Paduae, Venetiis, Mediolano, Papiae, & ubique locorum & terrarum, ubi reperientur dicti Milites & Scutiferi, ſeu alter ipſorum...... dicti Milites & Scutiferi, & eorum quilibet ſe, ubi reperti fuerint alium domicilium habere. Renun-*

cian-

ciantes per pactum ſolempni ſtipulatione firmatum Epiſtolae Divi Adriani, & Conſtitutioni novae & veteri de duobus vel pluribus reis debendi, & omni alio ſuo juri, quo ſe defendere poſſent a contentis in praeſenti Actu: renunciantesque omnibus probationibus non habitae, receptae, numeratae, & traditae dictae praeſtantiae tempore hujus contractus, & exceptioni doli mali fraudis in factum, actioni & conditioni; renunciantesque omnibus feriis diebus, ſtatutis, ordinamentis factis & fiendis per quaecumque Communia Civitatum, Caſtrorum & Villarum: renunciantesque privilegio fori, & omni remedio appellationis, ſupplicationis & nullitatis per pactum expreſſum; & ad majorem firmitatem praeſentis contractus ſive Inſtrumenti, ipſum Inſtrumentum eorum ſigillis ſigillarunt, & ſua ſigilla appenſa praeſenti Inſtrumento unuſquiſque appoſuit.

Actum Paduae in Contrata Sanctae Luciae in Domo & Hoſpitio ab Angelo currente Anno Domini MCCCLXX. Indictione VIII. die Sabbati XVI. Menſis Novembris praeſentibus Nobili Milite Domino Philippo Juveni filio Domini Hugonis de Flandria, nobili Milite Domino Henrico Stornay filio Johannis de Anglia, Gulielmo Fremond filio Gulielmi de Brabant, commorantibus Paduae ad dictum Hoſpitium Angeli, Bonifatiolo Gambaloyta de Mediolano quondam Domini Johannis qui habitat in Civitate Terviſii, & Domino Jacobo quondam Domini Tomaſii de Solario de Mediolano qui habitat Paduae in Contrata Sanctae Luciae, teſtibus vocatis & rogatis ad praedicta, & aliis.

Verùm quia commilitones iſti exteri fidem ſaepe datam fallebant, immo abominandis proditionibus avaritiae cauſsâ ſeſe immiſcere ſaepe ſunt deprehenſi, atque Italici vires ſuas ſenſim agnovere, tandem ineunte, eoque magis inclinante Saeculo XIV. Italia e ſinu ſuo tum Duces, tum Milites deligere coepit. Tunc reſtaurata eſt apud nos militaris diſciplina. Tunc eo deventum eſt, ut exterorum quoque formidabiles exercitus Italica militia attriverit, & in ſuo ſinu ſingularia fortitudinis experimenta dederit. In Diſſertatione XXIX. *de Spectaculis* oſtendam, quantâ curâ iis temporibus ad militiae artem ac tyrocinium Populi Italici, ſed praeſertim Nobiles erudirentur. Praemitto nunc, quae Nicolaus Tegrimus in Vita Caſtruccii memoriae prodidit. *Quumque*, ait, *utilius judicaret ſuos armis erudire, quàm alienos mercede conducere, quum in Urbe erat, aut Sagittantibus praemia proponebat, aut telo, paleſtrâ, concurſu Armatorum in equis imaginariis Caſtellorum expugnationibus, ſimulatâve pugnâ Juventutem exercebat; ipſeque inter illos primus. Et quum collocata ſigna, aut manus conſertas videbat, nunc hos jurgiis, nunc illos exhortationibus animabat, efficiebatque praeſentiâ ſuâ, ut quiſque vel pudore Principis audacior eſſet. Victoribus honoris gratiâ ſemper aliquid dabat.* Adeat Lector, ſi lubet, quae Johannes Antonius Campanus Lib. V. Hiſtor. Brachii Peruſini, Tomo XIX. Rer. Italicar. ſcribit, Brachium ipſum inducens coram Alphonſo I. Aragonio Siciliae Rege differentem de Militiae Italicae praeſtantia, quam etiam, ſi Superis placet, veterum Romanorum militiae praefert. Sed & illud extra controverſiam poſitum reor, Saeculo praeſertim XIV. & ſubſequenti Italiam dediſſe tot Imperatores ſive Ductores exercituum, ſcientiâ rei bellicae & victoriarum famâ percelebres, ut aperte dignoſci potuerit, non ingenium, non virtutem, non reliquas ani-

animi & corporis dotes Italicis pectoribus, dum velint, deeſſe, ut inter arma clareſcant, nullique Populorum in hac parte humanae gloriae noſtrates concedere. Legas potiſſimùm velim geſta ſupra memorati Brachii, Nicolai Picinini, Sfortiae ejuſque filii Franciſci Sfortiae, quem poſtremum, ſi cum illuſtrioribus Romanae Reip. Imperatoribus conferam, non inconſulte aut temere id me facturum confido. Interea ad dignoſcendum, qualis foret barbaricis Saeculis ars Militaris in Italia, quaeve Machinae in oppugnatione Urbium, & in proeliis adhiberentur, quando ex aetate illa, qui ex Latinis haec ſcripſerit nemo ſupereſt, Graecorum libros utiles eſſe poſſe opinor. Ii quippe, vel ipſis iis temporibus, Scriptoribus abundarunt, qui rem Militarem ſuis lucubrationibus illuſtrarunt. Ex hiſce nonnulli jam typis traditi ſunt, tum antiquiſſimi, tum poſterioris aevi; ſed & adhuc in Bibliothecis latent alii, beneficio ejuſmodi adhuc fraudati. Eruditorum gratiam fortaſſis inibo, ſi brevibus heic ediſſeram, quid mihi obſervatum ſit inter Codices celeberrimae Ambroſianae Mediolanenſis Bibliothecae. Ibi adſervatur Codex ante annos, uti e characterum forma conjiciebam, ſexcentos ſcriptus, Scriptores aliquot Graecos rei Militaris complectens. Illic in primis legenda ſe praebent.

Tactica Mauricii, ſive ab aliquo alio compoſita ſub Mauricio Imperatore, ἐπὶ τȣ̃ Βασιλέως Μαυρικίȣ, ut habet Codex. Capitum Librorumque ordo a Librario confuſus eſt. Exciderunt etiam quaedam folia, quae ſuppleta ſunt e Codice Bibliothecae Vaticanae & Fulvii Urſini. Hujus Operis nondum editi, ut puto, meminit Simlerus in additamentis ad Geſneri Bibliothecam.

Sequuntur Ὀνοσάνδρȣ Τακτικὰ, *Tactica Onoſandri*, in principio mutila. Haec edita ſunt. Verùm non unâ ex parte corruptos Onoſandri Libros Salmaſius in Spartianum queritur.

Succedit Οὐρβικίȣ Τακτικῶν, *Urbicii Tacticorum*, hoc eſt *de acie ordinandâ*, ſive de re *Militari* Urbicio auctore. Incipit Τὸ πλῆθος τȣ̃ παντὸς πεζικȣ̃ ϛρατεύματος &c. ideſt: *Univerſi pedeſtris exercitus multitudo &c.* Praecedunt hi verſus:

Βίβλȣ τῆς δ' ἐπέεσσι τεὸν νόον ἔνθεο χαίρων,
Αὐσονίων σκηπτȣ̃ χελέων καὶ μίμνεο φρεσσί.
Τάξιν ὅπως πολέμοιο θείης γλαφυρῆς ἀπὸ τέχνης,
Καὶ ταχὺ βάρβαρα φῦλα τεῆς διαχειρὸς ὀλέσσης
Ὅσσα βόρεια, νότȣ τε ἀλαζονῆας Σαρακηνȣ́ς.

Latine haec ita ſonare videntur:

Cum voluptate Libri hujus narrationibus mentem adhibe,
Atque Auſoniarum teſtudinum turbinem recordare;
Quo in bellis ordine, divinâque eleganti arte,
Et celeritae Barbaras nationes dexterâ tuâ diſperdidiſti,
Quot quantoſque Boreales, & Auſtri jactabundos Saracenos.

Ἄλλα.

Οὐρβίκιος τεῶ ταῖς δὲ βίȣ δρόμον αἰὲν ὀδεύων.
Σημαίνων τε ἅμα πᾶσιν ὑπερμενέας μετ' ανακτας

Εἰκό-

Εἰκόνας ἀρχαίων πολέμων ἐκέλευσε γενέσθαι
Χαλκοτόροις στρατίησι σοφὸν μίμημα κυδοιμῶν.

Aliud carmen.

Urbicius autem in his vitae curſum diu impendens,
Simulque cunctis oſtendens, adversùs potentiſſimos duces
Antiquorum certaminum formas fieri imperavit,
Armatis imperatoribus ſapiens imitamentum proponens.

Ἄλλα.

Τέρπεο μοι κρατερῶν καμάτων ἐγκύμονι βίβλῳ,
Ἣν πάρος Ἀδριανὸς μὲν ἄναξ ἔχεν ἐν πολέμοισιν,
Κρύψε δ' ἀεργείη χρόνον ἄσπετον ἐγγύθι λήθης.
Ἀλλ' ἐπὶ καρτερόχειρος Ἀναστασίου Βασιλῆος,
Ἤλυθον ἐς φάος αὖθις, ἵνα στρατιῇσιν ἀρήξω.
Οἶδα γὰρ ἀνδροφόνου κανόνας πολέμοιο διδάσκειν,
Οἶδα δὲ πῶς μετ' ἐμεῖο καὶ Ἑσπερίης χθονὸς ἄνδρας,
Καὶ Πέρσας δαμάσησι, καὶ αἰνομόρους Σαρακηνούς,
Πετράων δ' ἐφύπερθεν ἀλυσκάζοντεις Ἰσαύρους,
Καὶ θοὸν ἱπποκέλευθον ἀρειμανέων γένος Οὔνων.
Πάντα δ' ὑπὸ σκήπτροισιν Ἀναστασίοιο τελέσσω,
Ὃν καὶ Τραϊανοῖο φαάντερον ἤγαγεν αἰών.

A *Aliud carmen.*

Oblectare grandium certaminum praegnante Libro,
Quo quidem jamdudum Adrianus Caeſar uſus eſt in bellis;
Verùm ignaviâ hominum tempus occultavit poene ad oblivionem:
B *Sed ſub robuſtae dexterae Anaſtaſio Imperatore*
Luci redditus eſt, ut militantibus ſit ſubſidio.
Novi quidem mortiferi belli regulas docere,
Novi etiam, quomodo mecum Occiduae telluris viros,
Et Perſas domabis, & miſeros Saracenos,
C *Ac in petris habitantes fugaces Iſauros,*
Et velox in equis bellicoſorum genus Hunnorum.
Omnia verò regnante Anaſtaſio perficiam,
Quem Trajano quoque ſplendidiorem Saeculum adduxit.

D Non ignotum fuit magnae eruditionis viro, Claudio Salmaſio, poſtremum hoc Carmen: immo integrum illud, Graece tantùm, dedit in Notis ad Spartianum num. 21. reſtitutis aliquot verbis, quae immutare ego non ſum auſus. Is autem ope Codicis, quo eſt uſus, monet, E *Urbicium*, ſeu *Orbicium* fuiſſe ἀπὸ ὑπάτων, *virum Conſularem*, vel *ex Conſulibus*. Illum floruiſſe ſub Anaſtaſio Auguſto circiter Annum vulgaris Aerae Quingenteſimum verſus nuper editi ſatis oſtendunt, atque indicarat Voſſius de Scient. Mathemat. Cap. 48 An autem ex hiſce verſibus, ut Salmaſius ſcribit evincatur, non Urbicium, ſed Hadrianum

num Imperatorem horum *Tacticorum*, ſive de *Diſciplina Militari*, Auctorem fuiſſe, aliorum eſto judicium. Certe ex iis non apparet, quod ſenſit Voſſius, Urbicium *tranſtuliſſe*, *quae Trajanus & Hadrianus hac de Arte ſcripſerant*. Nam quod heic Trajanus memoratur, aſſentationis cauſsâ factum eſt, quippe Auguſtum illum, veluti optimorum Principum inſtar, Secula ſubſequuta ſaepe commemorabant, & Populi acclamantes in creandis Imperatoribus hac formulâ utebantur: *Sis felicior Auguſto, melior Trajano*. Addit Salmaſius *videri Urbicium multa addidiſſe Tacticis Hadriani*. Hoc tantummodo edocere nos poſſet Operis ipſius contextus: quod ſane Opus, ſi lucem nondum vidit (neque enim novi, an quiſquam Reipublicae Literariae ejuſmodi beneficium hactenus contulerit) dignum foret, quod tenebris eriperetur, quum tanta antiquitas, & non Urbicii ſolummodo nomen, ſed & Hadriani Auguſti, eumdem nobis laborem nimium commendet. Fragmentum ex Urbicii Libris deſumtum infra dabo in Diſſertatione XXXII. *de Origin. Linguae Latin.*

Ad haec in Ambroſiano Codice leguntur *Anonymi Tactica* ſine principio & fine.

Tum Μέλεται, ſive *Exercitationes* ſine principio. Exordium ſumunt a XXII. quae etiam mutila eſt. XXIII. inſcribitur ἀπὸ τῆς ἀνδρείας, *de Fortitudine*. XXIV. ἀπὸ τῆς καρτερίας, *de Tolerantia*.

Subſequuntur *Conciones ad Populum* excerptae e Cyri-poedia Xenophontis, e Joſephi Hiſtoria Hieroſolymitana, ex Herodiani Hiſtoria, ubi Oratio Severi ad milites ſuos, & Macrini & Criſpini Conſulis ad Cives Aquilejenſes, ὅτε ἐπολιόρκει αὐτὴν πόλιν Μαξιμῖνος, *quum eamdem Urbem obſidione cingeret Maximinus*. Adtexitur *Concio Conſtantini Auguſti* ad Orientalis exercitus duces, ſatis prolixa. Hoc ejus initium: Καὶ τὸ πολλάκις ὑμῖν ὁμιλεῖν χωρὶς τινὸς εὐλόγου αἰτίας &c.

Ad iſta accedunt ϛρατηγήματα ἀνδρῶν παλαιῶν, *Stratagemata veterum virorum*, quorum initium accipe: Ὅτι φιλοπονώτατον καὶ ὀξύτατον, καὶ κατὰ ψυχὴν ἀνδρειότατον &c. Sunt Capita LIII. E Romanorum Graecorumque Hiſtoriis exempla petuntur.

Adnectuntur *Leonis Imperatoris Tactica*, quae lucem jam viderunt. Adhuc autem in Bibliothecis latere puto, quae ſequuntur in eodem Codice Ambroſiano; videlicet Ναυμαχικὰ Λέοντος Βασιλέως, ſive *Naumachica* ejuſdem *Leonis Auguſti*. Ita exordiuntur: Περὶ ναυμαχίας βουλόμεθα διατάξασθαι, περὶ ἧς οὐδὲν μὲν ἐν τοῖς παλαιοῖς Τακτικοῖς κεκανονισμένον εὕρομεν &c. Sunt Capita LXXXII. brevia.

Hiſce junguntur excerpta ἐκ τοῦ κυροῦ Λέοντος τοῦ Βασιλέως *e Libris Domini Leonis Imperatoris*. Item ἐκ τοῦ Μαυρικίου, πῶς δεῖ διαπλέειν τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς διαβάσεις αὐτῶν ποιεῖσθαι ἐχθρῶν ἀντικαθισταμένων, *e Libris Mauricii, quomodo conveniat ſuperare flumina & ipſa trajicere, hoſtibus obſiſtentibus*. Ceterum Leonis Tactica, Anno MDCXII. a Meurſio edita, quamplurimis in locis ex Ambroſiano Codice ſuppleri ac emendari poſſent, uti experimento facto animadverti.

Alia

Alia *Naumachica*, ſive *de Certamine navali* ſuccedunt, in principio mutila, quae incipiunt a Cap. IV. & perveniunt ad medium Caput. X.

Poſt haec leguntur Ναυμαχικὰ συνταχθέντα παρὰ Βασιλείου Πατρικίου καὶ παρακοιμωμένου, *Naumachica ordinata a Baſilio Patricio & Cubiculario* Imperatoris. Nondum haec luce donata arbitror, eorumque mentionem habet etiam Voſſius in Libris ſupralaudatis. Praecedunt in Codice MSto hi verſus:

Αὐσονίων σοφίης δεδιδαγμένος ἔξοχα ἔργα,
Καὶ στίχας, ἠδὲ φάλαγγας ἴδ' ἀῤῥαγέας παρατάξεις
Ὁπλιτῶν πρυλέων, κρατερῶν πάλιν ἱπποκορυστῶν,
Ἱστορικαῖς σελίδεσσιν ὑπ' εὐγενέων βασιλήων.
Δειχθεὶς Αὐσονίων στρατιῆς πανυπέρτατος, ἄρχος
Χαμβδᾶν ἡττήσας, Ἀράβων γένος ἐξεναρίζεις.
Νεῶν ὠκυπόρων δεδαήμεναι εἴποτε βούλει
Ἄνδιχα ναυμαχίας ὄφρ' εὐκλεὰ μήστεα ἔργα.
Βίβλου τῆς δὲ φέριστε νοήματα πάντα κατ' αἶσαν
Ὄμμασι σοῖς σκοπίαζε, καὶ ἐν φρεσὶ βάλλεο σῆσιν.
Ἔνθεν δὲ Βασίλειε πέδον Κρήτης ἀλαπάζεις,
Καὶ γενεὴν ὀλέσεις Καρχηδονίων μεγαθύμων.

Haec ita Latine verti poſſunt.

Latinorum ſapientiâ imbute, praeſtantia opera,
A *Et ordines & phalanges vide, infractos militum ordines,*
Armigerorum peditum, ſimulque ſtrenuorum equitum bellatorum,
Hiſtoricis pagellis ſub generoſis Imperatoribus.
Romanorum exercituum vix apparens ſupremus Dux
Chamdan viciſti; Arabum progeniem
B *victor deles.*
Navium velocium edoceri ſi forte vis
Certamina, ut glorioſa machineris opera,
Libri hujus, o praeſtantiſſime, ſententias omnes ſecundùm occaſionem
Oculis tuis contemplare, tuaeque menti commenda.
C *Hinc autem, Baſili, ſolum Cretae diripis,*
Et genus perdes Chalcedonum magnanimorum.

Quo tempore floruerit *Baſilius Patricius*, ſi quis diligenter in iſtud Carmen inquirat, fortaſſe deprehendet: neque enim facile aſſentiar Voſ-
D ſio ſcribenti, Naumachica Baſilii *non eſſe admodum antiqua*. Baſilium Patricium, ad quem eſt Epiſtola Theodori Studitae, nobis exhibet Cl. V. Bernardus Montfauconius, noſtris temporibus inſigne ornamentum Benedictinae Congregationis Sancti Mauri, in Bibliotheca Coisliniana pag. 322. E vivis exceſſit Theodorus Anno
E Chriſti DCCCXXVI. Atqui Zonara teſte, circiter Annum DCCCXXII. Saraceni Cretam eripuere Graeco Imperatori; ac proinde Baſilius iſte nihil ad rem noſtram facere videtur. Alterum potius Baſilium propono, Macedonem videlicet, qui Anno Chriſti DCCCLXVII. Conſtantinopoli renuntiatus eſt Imperator. Is enim ante Imperium & Cubicularii & Patricii

tricii muneribus functus eſt. Cedrenum audi pag. 565. edition. Graeco-Latin. Pariſ. haec de Michaële Theophili Auguſti filio & Graecorum Imperatore ſcribentem: Μετὰ χρονον τινα προβάλλονται Παρακοιμώμενον ὁ βασιλεὺς τὸν Βασίλειον, τιμήσας ἀυτὸν καὶ Πατρικιότητι: *aliquanto poſt Imperator Baſilium Cubicularium creat, Patriciâ etiam dignitate ornans*. Acta haec circiter Annum DCCCLXIII. En ergo Baſilius Macedo iiſdem titulis donatus, quibus Auctor Naumachicorum exornatur. Adhuc autem Creta Saracenis ſuberat. Quod ſi ne iſtis quidem adquieſcis, animum adverte ad tempora Romani junioris Auguſti. Tunc a Graecis, Nicephoro Phocâ Magiſtro militum, recepta eſt Creta, Anno ſcilicet DCCCCLX. aut DCCCCLXI. Teſtis eſt idem Cedrenus. Tum Leo Phocas, Nicephori frater, Χαβδᾶν τὸν τȣ̃ Χάλεπ ἀμηρᾶν, ſcilicet *Chabdanem Alepi Ameram*, ideſt *Praefectum*, proelio ingenti profligavit. De *Chabdane* mentio eſt in verſibus nuper datis. Haec etiam narrat Leo Diaconus in Hiſtor. Graeca inedita apud Pagium in Critic. Baron. ad Annum DCCCCLX. & ſequentem. Iis ergo temporibus floruiſſe omnino videtur *Baſilius Patricius*. Ejus Opus in Ambroſiano Codice imperfectum eſt, quo vitio laborat etiam Codex Regiae Scorialenſis Bibliothecae, teſte Davide Colvillo in illius Catalogo MSto apud me exiſtente.

In altero Codice MSto Bibliothecae Ambroſianae habentur *Tactica Conſtantini* (Porphyrogenneti) qui appellatur *Romani filius*. Haec jam vulgata fuere a Johanne Meurſio. Editis tamen hinc multum ſubſidii accedere poſſet.

A Tum ejuſdem Conſtantini περὶ ναυμαχίας ςρατηγημάτων, καὶ πειρατικῆς, ideſt *de Naumachiae & Piraticae Stratagematis*. Iſta-ne lucem viderint, an verò hactenus illam deſiderent, inquirendum aliis relinquo. Ab his verbis eorum initium eſt. Ἀ'φε̃ς δὲ εἴπομεν ταυτὰ ἀπαρτὶ &c.

B Subſequuntur Ὀνοσάνδρȣ ςρατηγικὰ, *Onoſandri ſtrategica*, ſive *Imperatoria*. An eadem ſint, ac quae ſupra indicata fuerint, minime animadverti. Scripta ſunt ad *Quintum Uranium*, quem editi *Veranium* appellant. Conſtat Opus ex Capitibus XXXVIII. Exorditur Auctor ab his verbis: Ἱππικῶν μὲν λόγων, ἢ κυ-
C νηγετικῶν &c.

Ad haec in alio Codice Ambroſiano exhibentur Libri *Athenaei de bellicis Ma.hinis*. *Bitonis praeparationes inſtrumentorum bellicorum, & de Catapultariis*. *Heronis manualium baliſtarum conſtruȝio & menſura*. Tum ejuſdem *Belopoeica*, ſive *Teloſactiva*. *Apollodori Poliorcetica*, ſive de *expu-*
D *gnatione Urbium*. *Philcnis Belopoeica*. *Aphricani Opus Militare*, quem Scriptorem Voſſius ſub Antonino Elagabalo floruiſſe perperam cenſet, quum ipſe in hoc Opere mentionem faciat *Beliſarii*, inclyti ſub Juſtiniano I. Ducis. Tum Libellus ſine Auctoris nomine, cujus initium: Ὅπως χρὴ
E τὸν τῆς πολιορκουμένης πόλεως &c. Haec omnia Pariſiis edita fuere e Regiae Bibliothecae MStis Codicibus Anno MDCXCIII.

Verum in eodem Ambroſiano Codice ſubſequuntur alia, in eâdem Pariſienſi Collectione minime comprehenſa. Hoc eſt: Τῶν ςρατηγικῶν παραταξεων collectio, complectens exempla bellica Philippi Macedonis, Timo-

Timothei, Mutii Romani, Caſſandri Salaminam obſidentis, Antiochi, Annibalis, Camilli, Scipionis, Iphicratis, Agathoclis, Alcibiadis, Dionyſii, Pompiſci, Ageſilai, Cleandridae, Theſſali, Leoſtichidis, Myronidis, Epaminondae, Perdicae, Brenni, Syllae, Caeſaris, Eumenis, Alexandri, Pammenis, Orontis, Cleomenis, Cleandri, Solonis, Memnonis, Phormionis, Phaeadatis, Arxilaidis Lacedaemonii, aliorumque multorum. Succedunt *praecepta militaria* & στρατηγικὰ παραγγέλματα. Opus prolixum ſine Collectoris nomine. Tum Nicephori Imperatoris περὶ παραδρομῆς *de excurſione*. Dividitur Opus in complura Capitula. Ibi quoque Anonymi *Opus militare* legitur, diviſum in Capitula XXXI. quorum primum eſt περὶ καταστάσεως &c. Multas paginas implet. Sunt & alia in Ambroſianis Codicibus, quae bre-

A vitatis cauſsâ praetereo. Adeat, qui
plura cupit, Gabrielis Naudaei Syntagma de ſtudio militari, editum Romae Anno MDCXXXVII. Memoratum etiam vidi in antiquo Indice MSto Bibliothecae Urbinatis, tandem in Vaticanam invectae, Librum manu exaratum cum hocce titulo: *Johannes de Baduaro, & Magiſter Franci-*
B *ſcus de Foſſa de ordine exercitus, &*
aliis bellicis. Quo Seculo iſti floruerint ignotum mihi eſt. Denique celebris, ſuâque laude dignus videtur *Robertus Valturius* Ariminenſis, qui Seculo Chriſti XV. militarem Romanorum & Graecorum artem poſt Literas in Italia reſtauratas explicavit, ſuumque Librum Sigiſmundo
C Pandulfo Malateſtae dicavit, quem
non ſemel editum, etiam manu olim deſcriptum cum figuris machinarum, Bibliotheca Eſtenſis adſervat.

DE MONETA,

S I V E

JURE CONDENDI NUMMOS.

DISSERTATIO

VIGESIMASEPTIMA.

DISSERTATIO
VIGESIMASEPTIMA.

VErgente in declinationem Romanorum Imperio, atque Italiâ barbaris gentibus jam ſervire aſſueta, quomodo ſe res Nummaria habuerit, nunc mihi inquirendum. Et primo quibus Urbibus jus officinae Monetariae conceſſum fuerit, ediſſeram. Caput Imperii Roma, vel poſt in Orientem traslatam a Conſtantino ſedem, vetuſtam retinuit praerogativam publicae *Monetae*: nunc appellamus *la Zecca*. cujus vocis originem vide in Diſſertatione XXXIII. *de Origin. Vocum Italicarum*. Monetae, inquam, praerogativam ſervaſſe deprehenditur ſaltem uſque ad tempora Heraclii Auguſti. Habentur Numiſmata Imperatorum poſt magnum Conſtantinum, uti & Gothorum Regum cum ſigno Romanae Urbis, in qua fuere percuſſa, nempe R P. quod ſonat *Romae percuſſa*: aut R M. ſive R O M. quod idem ſignificat: aut R O P S. ideſt *Romae pecunia ſignata*. Unum tantummodo Nummulum argenteum proferam ſub Juſtino Minore Auguſto percuſſum, circiter Annum Chriſti DLXX. Illum vidi apud Cl. V. Dominicum de Conradis Sereniſſimi Ducis Mutinae Mathematicum, ejuſque rei Tormentariae Praefectum. In antica viſitur caput Auguſti diademate margaritis aut gemmis conſperſo coronatum, cum literis D N IVSTINVS PP. AVG. hoc eſt *Dominus Noſter Juſtinus Perpetuus Auguſtus*. In poſtica eſt Monogramma has literas praeferens R A O S D. quas ſic interpretari liceat: *Romae obſignatus Denarius*. Monetarii quoque, ſive Romanae Monetae Praefecti, Seculis iis memorantur. Ita apud Gruterum pag. 1054. num. 8. in Inſcriptione Romana *Conſule FL. Herculano* ſcriptâ, ideſt Anno Chriſti CCCCLII. occurrit *Porphorus Primicerius Monetariorum*. An poſt Heraclii tempora, hoc eſt ab Anno Chriſti DCXL. apud Romanos fabrica Monetaria viguerit uſque ad tempora Caroli Magni, affirmare non auſim. Sed illud inter Eruditos jam exploratum eſt, videlicet poſtquam Romanis Pontificibus collata eſt temporalis poteſtas in Urbem & Ducatum Romanum, tunc eoſdem coepiſſe, ac perrexiſſe diu ſignare Nummos, ſuo & Auguſtorum imperantium nomine in iis impreſſo. Et Imperatorum quidem nomen additum Scriptores Romani temporibus noſtris cenſent, quod Auguſti Eccleſiae Romanae Defenſores eſſent. Longe tamen firmior eorum ſententia eſt, qui id factum arbitrantur in ſignum ſupremae dominationis, quam diu retinuere

tinuere

tinuere Auguſti in Urbe ipſa. Lucem heic nobis praebet exemplum Grimoaldi Principis Beneventani. Principatum illum ſeu Ducatum inſignem Carolus Magnus eidem ſubjecerat, ſed intactâ ſummâ poteſtate Regis. Ne de iſta Populus dubitaret, pacto Grimoaldum adegit, *ut Charta, Nummoſque ſui Nominis*, ideſt Caroli, *characteribus ſuperſcribi ſemper juberet*. Grimoaldi Nummum ita ſignatum infra adferam. Idem quoque Romae & in Chartis & in Nummis factum. Multum autem gratiae ſibi conciliavit apud Eruditos Joannes Vignolius olim Vaticanae Bibliothecae Cuſtos Libro edito Romae Anno MDCCIX. in quem intulit quotquot potuit *antiquiores Pontificum Romanorum Denarios*. Aliquot etiam Le-Blancus dederat Romae percuſſos in Tractatu *de Nummis Regum Francorum*. Collegit inſuper atque illuſtravit, quotquot potuit, Pontificios Nummos a Martino V. ad ſua uſque tempora P. Philippus Bonanni e Societate Jeſu. Tum ante paucos annos Xaverius Scilla eoſdem a Clemente V. ad noſtram uſque aetatem perduxit. Noviſſime verò doctiſſimus vir Benedictus Abbas Floravantes ad Nummos Vignolii recuſos nobilem acceſſionem fecit, & Pontificum Romanorum Numiſmata protulit uſque ad Paſchalem II. atque in ſpem nos etiam adduxit, alteram ab eo Syllogen nos accepturos, uſque ad Clementem VII. deductam.

Liceat nunc mihi in omnium commodum ex eruditis iſtorum laboribus proficere, hoc eſt congerere huc quoſcumque veterum Pontificum (recentiorum Seculorum omiſſis) ii evulgarunt, atque adjicere quos & ego ſum nactus.

A

ROMA ET ROMANI PONTIFICES.

PRimum Pontificium Denarium debemus praelaudato eruditiſſimo viro Abbati Benedicto Floravanti. Is ſane perquam rarus, magnique habendus. In antica viſitur Pontificis protome, cum literis in limbo: HADRIANVS PAPA. Utrinque eſt

B I. B. In averſae medio Crux, & hinc inde R. M. Circumſtant literae VICTORIA DNN. Inferius CONOB. Nulla mihi dubitatio eſt, quin Romae percuſſus fuerit Nummus ab eodem Papa, qui Anno Chriſti DCCLXXII. Cathedram Petri aſcendit. Id indicant literae R. M. ideſt *Romae*. Jus cudendae Monetae jam ac-

C cepiſſe videntur Romani Pontifices a Graecis Imperatoribus, uti deinde a Francis tot Epiſcopi impetrarunt. Sed quis adhuc Urbis Dominus foret, indicatur per ſiglas illas DNN. ſignificantes aut *Domini Noſtri*, aut *Dominorum Noſtrorum*, ſcilicet Imperatoris. Quid ſignificet I. B. aliis diſputandum relinquo. Digladiantur adhuc

D Eruditi in explicando CONOB. tam frequenter occurrente in eorum temporum Nummis. Ab hujuſmodi certamine ego lubenter abſtineo.

Secundi Denarii ectypon adeo mancum eſt, ut ad quem ſpectet, certo affirmare nequeamus. Ad *Hadrianum I. Papam* Vignolius illum refert literis ſuppletis. Saeculo quoque No-

E no Pontificiam Cathedram tenuere Hadrianus II. & III. Cur non iis potius tribuendus eſt Nummus?

Tertium profert Vignolius. *Leonem III.* Papam Monogramma prodit cum literis LEO. SCS. PETRVS. Altera Nummi facies exhibet CARLVS, & in Monogrammate IPAT. ideſt *Imperator*. Is eſt *Carolus* Magnus, circiter Annum Chriſti DCCCI.

Quar-

Quartum Le-Blancus produxit. Vignolius verò attritas literas ita ſupplevit, quaſi ibi ſcriptum fuit CAROLO *R. LEO PP.* ideſt *Carolo Regi Leo Papa*. Verùm inſuetam ac peregrinam ejuſmodi formulam nunquam componas cum reliquis Nummis, Romae, immo & alibi percuſſis. Vide etiam Caroli Magni Numiſmata a Le-Blanco edita, uti & quae heic ſequuntur. Vix aliud conjicies heic deſiderari, niſi CAROL*VS IMP*. vel *IMP*. *AVG*. In poſtica legitur SCS. PETRVS. ROMA.

Quinctus Denarius a Vignolio productus ex ejus conjectura tribuitur Stephano IV. Papae, Monogramma exhibet nomen STEFANVS cum literis in limbo inſcriptis SCS. PAVLVS. In altera facie SCS PETRVS. ROMA. Si quis verò contenderet, Denarium hunc pertinere potius ad *Stephanum VI.* aut VII. aut VIII. Romanos Pontifices: quanam, quaeſo, ratione hanc ei conjecturam eriperes?

Sextus Denarius a Le-Blanco evulgatus, in altera facie habet LVDOVVICVS IMP. ROMA. Is eſt Ludovicus Pius Auguſtus. In altera PSCAL. Ideſt *Paſcalis*, ſive *Paſchalis I.* Papa, circiter Annum Chriſti DCCCXVIII.

Denarii Septimus, Octavus, & Nonus a Le-Blanco, & caſtigatius a Vignolio editi, *Gregorii IV*. Papae mentionem faciunt, & *Ludovici Pii Auguſti*, circiter Annum Chriſti DCCCXXX. In Septimo & Octavo legitur PP. GREII. ideſt *Papae Gregorii*. SCS. PETRVS. In altera facie LVDOVVICVS IMP. PP. ideſt *Perpetuo*, uti Vignolius intepretatur; ſeu *Imperator Perpetuus*, ut ego. Ita enim nuncupati veteres etiam Imperatores in pluribus Inſcriptionibus apud Gruterum, Reineſium &c. In area additur PIVS. quod epithetum animadvertit idem Vignolius viventi Ludovico Auguſto tributum, quamquam id Mabillonius negaſſe videretur. In Denario Nono legitur quidem *Papae Gregorii* nomen, & SCS. PETRVS. Altera Nummi facies habet HLOTHARIVS IMP. & in medio PIVS. Quare vides *Pii* titulum Ludovico ejus patri minime fuiſſe datum, veluti peculiare eximii illius Auguſti agnomen, quum & Lothario parum pio Auguſto tribuatur.

Decimus Denarius, a Floravante editus, ſpectat ad *Sergium II.* Papam. In medio legitur SER*gius Papa*. In ambitu ✠ SCS PETRVS. Poſtica habet ✠ HLOTHARIVS I*m*P*erator*, in gyro; & in area PIVS. Anno Chriſti DCCCXLIV. electus & ſacratus fuit Sergius II.

Undecimus Denarius apud Scillam & Floravantem, *Leonem IV.* Papam, & *Lotharium I.* Auguſtum, circiter Annum DCCCXLVIII. exhibet. In Monogrammate legitur LEO PAPA: in gyro SCS PETRVS. In altera facie HLOTARIVS IMPR. ideſt *Imperator*. Quaenam autem in hiſce Nummis antica, quae poſtica ſit pars, aliis decernendum relinquo.

Duodecimus & Decimus Tertius. Priorem dedit Le-Blancus, ſed non ſine vitiis: emendatum a Vignolio habemus, qui & alterum produxit. Ambo ſpectant ad *Benedictum III.* Papam, & ad *Ludovicum II.* Imperatorem, circiter Annum Chriſti DCCCLVI. In primo legitur BENEDICT. P. ideſt *Benedictus Papa*, S. P. nempe *Sanctus Petrus*. In altera facie LODOVVICVS IMP. In medio Manus effigiata conſpicitur cum literis RO. quas ſi literis Manum componentibus adjungas, habebis RO-MANVS, ideſt *Imperator Romanus*. Vide quali-

qualibus ingenii luſibus tunc Roma delectaretur. Sed & nos vidimus ſuperiorem aetatem, hoc eſt Saeculum Decimumſeptimum, ejuſmodi nugis deditum. Alter Denarius a Le-Blanco, rectius a Vignolio productus, id proprium habet, nempe titulum PIVS nomini *Ludovici II. Imperatoris* adjunctum.

Decimumquartum, ac Decimumquinctum Denarium Vignolio debemus. Percuſſi fuere a *Nicolao I.* Pontifice circiter annum Chriſti DCCCLX. In primo Monogramma refert NICOLAVS. SCS PETRVS. & in altera parte legitur LVDOVVICVS IMP. ROMA, ideſt *Ludovvicus II.* Auguſtus. Alter Denarius habet tantùm ROMA.

Decimus ſextus Denarius a Le-Blanco perperam ſub Ludovico Pio productus, ac ſuo loco redditus a Cl. Vignolio, circiter Annum DCCCLXX. percuſſus fuit ab *Hadriano II.* Papa, cujus nomen in Monogrammate continetur ADRIANVS ſine aſpiratione, cum SCS PETRVS. Exhibetur in altera parte LVDOVVICVS IMP. ROMA. ſcilicet *Ludovicus II. Imperator.*

Decimus ſeptimus, Decimus octavus, Decimus nonus, & Vigeſimus a Vignolio editi *Johannem VIII.* Papam referunt. In Monogrammate primi IOHANNES, & SCS PETRVS occurrit. In averſa parte LVDOVVICVS IMP. ROMA. Et heic laudatur *Ludovicus II.* Auguſtus, circiter Annum DCCCLXXII. In Denario ſecundo Monogramma ejuſdem Pontificis legitur, & ROMA. In tertio idem Monogramma habetur cum literis in limbo CAROLVS IMP. ideſt *Calvus*, aut *Craſſus*, uterque ab ipſo Johanne Papa Imperiali coronâ ornatus. Hunc Nummum

A Le Blancus etiam attulit, & immerito Carolum Magnum ibi memoratum cenſuit, quod Monogramma Pontificium explicare nequiverit. In poſtremi Denarii Monogrammate ejuſdem Johannis VIII. nomen proſtat. Literae circumſtant CANTVER..... reliquis detritis. Legit Vignolius CANTVERBERIA, ideſt Cantuaria, B praeclara Angliae Metropolis; atque hunc ille ſuſpicatur unum ex nummis in Anglia percuſſis, qui *Denarii Sancti Petri* ſunt appellati. Quippe Ina Rex circiter Annum Chriſti DCCXXX. cenſum Romanae Eccleſiae perſolvendum juſſit. Vereor tamen ego, ut tanta ſit ejus Cenſus antiquitas: qua de re aliquid innui in C Diſſertatione LXIX. *de Cenſibus Romanae Eccleſiae.* Ad haec animadvertit doctiſſimus Floravantes, deceptum fuiſſe Vignolium in hoc Denario explicando. Is nempe ſpectat ad Johannem IX. Papam; ibique legi LANTVERT. IMP. infra ad Num. XXX. videbis. Ceterum monendus eſt Lector, ab Hicheſio Part. III. D pag. 181. Theſaur. Linguar. Veter. adferri Diſſertationem Andreae Fountaine Oxonienſis, exhibentis Nummos *Sancti Petri*, ab altera inſigni Anglorum Metropoli, hoc eſt, ab Eboracenſi Civitate percuſſos. Hos & ego poſt ſeriem Nummorum veterum Pontificalium proferre ſtatui, ut infra videbis.

E Denarium Vigeſimum primum argenteum ſuppeditavit mihi ex ſuo Muſeo ceramicus vir Joannes Franciſcus Muſellius, Archipresbyter Cathedralis Veronenſis, cui etiam debeo complures alios Nummos in iſta Collectione legendos, quos ille mihi ſumma humanitate ad utendum conceſſit. Spectat is ad *Marinum I.* Papam, Anno Chriſti DCCCLXXXII. ele-

electum. Per Monogramma in media area exhibetur MARINVS. Circumſtant literae SCS PETRVS. Altera facies habet CAROLVS, & in medio IPAR. ideſt *Imperator*. Is eſt Carolus Craſſus Auguſtus.

A

Vigeſimum ſecundum Denarium evulgavit Vignolius. Has literas praefert: MARINI PP. ideſt Denarius, ROMA. Conſpicitur in altera facie KAROLVS. SCS. PETRVS. Nummus percuſſus circiter Annum Chr. DCCCLXXXIII. quo ſedebat praelaudatus *Marinus I.* Papa. Atque hinc Vignolius errorem Scriptorum arguit, ſtatuentium iis diebus *Martinum Secundum Papam*, uti & ſubſequenti tempore *Martinum III.* pro *Marino II.*, unde tandem *Martinus V.* is eſt appellatus, qui *Martinus* tantùm *Tertius* dicendus erat.

B

C

Denarium Vigeſimum Tertium debemus Abbati Floravanti, & refertur ad *Hadrianum III.* qui Anno Chriſti DCCCLXXXIV. in Cathedra Petri ſucceſſit. In Monogrammate legitur HADRIANI. In gyro SCS PETRVS. In averſa ✠ CAROLVS IMP. ideſt *Craſſus*, ROMA.

D

Denarii Vigeſimus quartus & Vigeſimus quinctus a *Stephano V.* Papa obſignati fuere circiter Annum Chriſti DCCCLXXXVI. Ex Monogrammate elicitur STEPHANVS, circum poſitis literis SCS PETRVS. In eo quoque nummo viſitur CAROLVS IMP. ſcilicet *Craſſus*. Monogramma Pontificis idem eſt in altero Denario cum literis SCS PETRVS. Tum in facie averſa legitur ROMA. SCS PAVLVS.

E

Denarius Vigeſimus Sextus a Floravante productus, ad eumdem *Stephanum V.* Papam pertinet. In Monogrammate legitur S·EPhANVS, & in ambitu ✠ SCS PETRVS. In averſà facie habetur CAROLVS IPA, ideſt Carolus Craſſus *Imperator*.

Denarius Vigeſimus Septimus, parum a praecedenti abſimilis, atque ab eodem Floravante editus, has literas praefert STEPHANVS, & in gyro ✠ SCS PETRVS. In altera facie eſt CAROLVS IMP. & in medio ROMA.

Denarius Vigeſimus octavus exhibet *Formoſum* Papam, percuſſus circiter Annum Chriſti DCCCXCII. Ejus nomen, uti & VVIDO IMP. cum literis ROMA, in Nummo perſpicua ſunt.

Denarius Vigeſimus nonus a Floravante nobis oblatus, & ad eumdem Pontificem ſpectans, illius, aut Sancti Petri imaginem praefert cum literis S. P. hinc inde poſitis, ſcilicet *Sanctus Petrus*. In ambitu FORMOSVS Papa. In altera facie VVIDO IMP. ROMA.

Denarium Trigeſimum Floravantes nobis exhibet, ſub *Johanne IX.* Papa percuſſum. Electus is fuit Anno Chriſti DCCCXCVIII. In Monogrammate legitur IOHANnes. In ambitu ✠ LANTVERT IMP. In altera facie SCS PETRVS, cum ejus, aut Pontificis effigie. Hic idem eſt Nummus, quem ſupra ad Num. XX. a Vignolio accepimus, quaſi ſpectantem ad Johannem VIII. Papam. At is ad Nonum eſt referendus, uti Floravantes animadvertit.

Denarii Trigeſimus Primus, Trigeſimus Secundus, & Trigeſimus Tertius, a Vignolio editi nobis produnt *Benedictum IV.* Papam, electum Anno Chriſti DCCCC. Percuſſi videntur in ſequenti Anno. Pontificis nomen in Monogrammate incluſum eſt. In altera facie primi & ſecundi legitur LVVDOICVS IMP. ROMA, videlicet *Ludovicus III.* Auguſtus.

Denarios Trigeſimum quartum, ac Trigeſimum quinctum evulgavit Floravantes. Ad *Sergium III.* Papam ſpectant electum Anno Chriſti DCCCCIV. qui Pontificatum tenuit uſque ad Annum DCCCCXI. In area primi Crux, & ROMA. In circuitu SERGIVS PP. In altera facie SCS PETRVS, cum illius, aut Sergii ejuſdem effigie. Parum diſſimilis eſt alter. Nomen Ludovici Auguſti non occurrit in his Nummis, quia percuſſi fuere, poſtquam is dejectus, & oculis multatus ex Italia decedere coactus fuit, ceciditque illius imperium.

Denarius Trigeſimus ſextus ad *Anaſtaſium III* Papam pertinere creditur, quum ejus nomen ex Monogrammate elucere videatur. Si ita eſt, Denarius hic percuſſus fuit circiter Annum Chriſti DCCCCXII. quo nullum Imperatorem Roma agnoſcebat.

Denarius Trigeſimus ſeptimus in altera parte refert *Johannem X.* Papam, qui Anno Chriſti DCCCCXIV. ſedere coepit. In altera ſcriptum (*) BERENGARIVS (ſic) IMP. ROMA: hoc eſt *Berengarius* Auguſtus, qui Anno DCCCCXVI. Imperiali coronâ Romae ab eodem Pontifice redimitus fuit.

Denarius Trigeſimus octavus argenteus Veronae viſitur in Muſeo praelaudati Johannis Franciſci Muſellii Archipresbyteri Cathedralis Veronenſis. Quantum conjicio, ſpectat ad *Leonem VI.* Papam, Anno Chriſti DCCCCXXVI. electum. Monogramma ejus nomen exprimit, videlicet LEO. PAPA. Circumſtant literae SCS PETRVS. In altera facie idem Monogramma cum literis SCS PAVLVS. At inquias: cur non potius

A ad Leonem III. Papam hunc Nummum refers? Quia ab illius Monogrammate illud differt; & praeterea nulla heic Imperatoris mentio, quae omitti minime conſuevit. Sedentibus autem Leone VI. & Leone VII. quum nullus eſſet Imperator, neque ullum propterea illorum nomen adpoſitum fuit.

B Denarius Trigeſimus nonus a Floravante publici juris factus, cui perquam ſimilis adſervatur in Muſeo Muſelliano Veronenſi, ſpectat ad *Johannem XI.* Papam, qui Anno Chriſti DCCCCXXXI. ſolium Pontificium conſcendit, nullo tunc Imperatore exiſtente. Ibi legitur DOMnus IOANnES, & in medio PAPA. Altera
C facies ſignatur hiſce literis SCS PETRVS.

Denarii Quadrageſimus, & Quadrageſimus primus ſub *Agapito II.* Papa percuſſi fuere. Is Anno Chriſti DCCCCXLVI. Pontificatum inivit. Signatum in primi Nummi gyro, atque in Monogrammate reperias ALBERICVS, qui non *Adalberti Marchionis Tuſciae ex Marozia filius* fuit,
D ut nonnulli ſibi perſuaſere, a depravato Liutprandi textu decepti, ſed quidem alterius *Alberici Marchionis & Conſulis Romanorum*. Ejus autem facta eſt mentio in Nummo, poſtquam is *Principatum Romanae Urbis*, ac ſupremam dominationem tyrannice arripuit, ac diu tenuit, dum nullus
E Imperatorum tunc numeraretur, neque ullum ipſe pateretur ad tantae dignitatis faſtigium evehi. In altero Denario legitur AGAPITVS PApa, ALBERICVS, & SCS PETRVS, cum protome ipſius, ut opinor, Pontificis.

Dena-

(*) In ſpecimine Nummi ſub num. XXXVII. non BERENGARIVS, ſed legitur perſpicue BERNEGARIV IMP. &c. Quod ut notaretur, Muratorius appoſuit particulam *ſic* parentheſi incluſam. Id amanuenſium diligentiam forte effugit.

Denarii Quadrageſimus ſecundus, & Quadrageſimus tertius a Vignolio producti, percuſſi fuere a *Johanne XII.* Papa. Alter, quum adhuc Imperium vacaret: ac proinde ibi tantùm legitur DOMNVS IOHAnnes PAPA. SCS PETRVS. ROMA. Similem huic a Floravante editum praetereo. Alter Anno Chriſti DCCCCLXII. quo *Otto I.* renuntiatus eſt Romanorum Imperator, ſeu ſerius percuſſus fuiſſe creditur. Propterea ibi quoque occurrit OTTO IMPERATOR. Sed fortaſſis hic Nummus ad *Johannem XIII.* Papam, Anno DCCCCLXV. electum referendus eſt, quum diverſi plane ſint horum Nummorum typi, atque ibi vultus Imperatoris adoleſcentis occurrat, non ſenis, qualis fuit Otto I.

Denarii Quadrageſimus quartus, & Quadrageſimus quinctus, nobis *Leonem VIII.* Papam commemorant, qui Anno Chriſti DCCCCLXIII. Pontificatum iniit, literis iis LEONI (pro Leonis) PAP. OTTO, ideſt *Otto Magnus* Auguſtus. In altera facie protome viri cum literis P. S. quas Vignolius interpretatur *Petrus Sanctus.* Si tamen vir ille Myſtacibus ornatus Coronam quoque radiatam praeferret, uti ſublucere videtur, alia interpretatio adhibenda foret. In altero tantùm legitur DN. LEONI PAPE. SCS PETRVS. atque ad ipſum *Leonem VIII.* pertinere Vignolio creditur.

Denarius Quadrageſimus ſextus a ſaepe laudato Vignolio percuſſus creditur a *Benedicto V.* Papa, Anno DCCCCLXIV conjecturâ quidem laudabili, non tamen certâ ratione. Sed quia Nummi hujus typus apud Vignolium injuriam temporis ſenſit, eumdem accipe Num. ſubſequenti integrum, qualis adſervatur Veronae in Muſeo Muſelliano.

Denarius itaque Quadrageſimus ſeptimus nobis exhibet effigiem *Benedicti V.* vel *VI.* vel *VII.* Papae, cum literis BENE. PP. In averſa facie ROMA SCS. PETRus. OTTO, vel Primus, vel Secundus Auguſtus,

Denarium Quadrageſimum octavum debemus Floravanti. Is ad *Johannem XIII.* Papam, Anno Chriſti DCCCCLXV. electum pertinet. Legitur ibi in circuitu DOMnus IOHAnnes PAPA. In area OTTO. In altera facie SCS PETRVS, & in area Manus.

Denarius Quadrageſimus nonus ab eodem Floravante productus, referendus videtur ad *Benedictum VI.* Papam, qui Anno Chriſti DCCCCLXXII. ſacratus fuit Pontifex. Ibi in area legitur D*omnus* BE*nedictus Papa*. In ambitu OTTO IMPE*rator* ROM*anorum*. Altera facies imaginem Pontificis, ſive Principis Apoſtolorum exhibet cum literis S*anctus* PE*trus*. Ad hunc eumdem Papam doctiſſimus Floravantes pertinere putat Denarium, quem ſupra dedi Num. XLVII. & ipſe quoque ex ſuo Muſeo profert. Sed ectypon a praecedenti diverſum, hac de re dubitare me cogit.

Denarius Quinquageſimus pertinere creditur ad *Benedictum VII.* Papam, Anno DCCCCLXXV. electum. In Monogrammate legitur BENEDICTVS, & in literis circumpoſitis SCS PETRVS APoſtolus. In averſa OTTO IMP. ROM. ideſt *Otto II.* Auguſtus.

Denarius Quinquageſimus primus ad *Sergium IV.* ſpectat, electum Anno Chriſti MVIIII. a Floravante evulgatus. Tunc Imperium vacabat. In area Monogramma ejuſdem Pontificis cum literis SALVS PATRIAE. In averſa legitur ROMA. ✠ SCS PETRVS.

Denarius Quinquageſimus ſecundus, a Floravante editus ad Sanctum *Leonem IX.* Papam, qui Anno Chriſti MXLIX. Pontificatum iniit, ſpectat. Legitur in area LEO P. in ambitu SCS PETRVS. Altera facies habet HENRICVS IMP. ROMANORV, ideſt *Henricus III.*

Denarius Quinquageſimus tertius Floravantis curâ ad nos pervenit. Ad *Paſchalem II.* Papam refertur, qui Anno MXCIX. in Cathedra Petri ſucceſſit. Legitur ibi PASCHALIS PP. II. eademque inſcriptio in altera facie habetur, ſed literis retrogradis. Eſt Nummulus bracteatus, & quidem ſingularis.

Subjicere nunc juvat Nummos Anglicanos, quos ex Diſſertatione Andreae Fountaine depromtos antea pollicitus fui. Opinatur idem Scriptor, cuſos eos fuiſſe Eboraci, auctoritate potius illus Archiepiſcopi, *ad quem*, ait, *pertinebat jus cudendi Monetam tam in uſum communem, quàm in Tributum Papae ſolvendum*. Tum addit, nullos ex ejus generis Nummis reperiri in ditione Papali: ex quo inferri poſſe videtur, non in eum finem percuſſos, ut Pontificibus Romanis perſolverentur. Sed quum in iis Nummis EBORACE CIV, ideſt *Eboracenſis Civitas*

A inſcripta appareat, cur Archiepiſcopo tribuendi ſint, non video. Certe *Sancti Petri Moneta* diſerte Nummi illi appellantur: quae verba vix aliter explicare poſſis, quàm Tributum Eccleſiae Romanae pendendum, & quod reapſe olim eidem Eccleſiae pendebatur. Temporis autem edacitas, & conflatores antiquae pecuniae,

B quorum genus nunquam deſideratum eſt, in cauſſa fuere, cur non ii tantùm Nummi in agro Romano, atque in Britannia ipſa poene defecerint, aut perquam rari appareant, ſed & alii innumeri antiquorum Seculorum aut perierint, aut adhuc deliteſcant.

Primum Nummum hae literae exornant: SCI PETRI MO*neta*. *Par-*

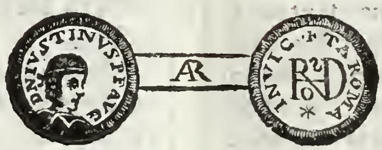
C *tem averſam non intelligo*, addit Fountaine. Ne ego quidem.

In ſecundo par Inſcriptio, ſcilicet SCI PETRI MO*neta*. Alterius faciei inſcriptio tenebris ſcatet, nempe E-RIVIITM. *Has literas explicare non poſſum*, inquit Fountaine. Idem repeto & ego, niſi legendum ſit E. CIVIT. M. ideſt *Eboracenſis Civitatis*

D *Moneta*.

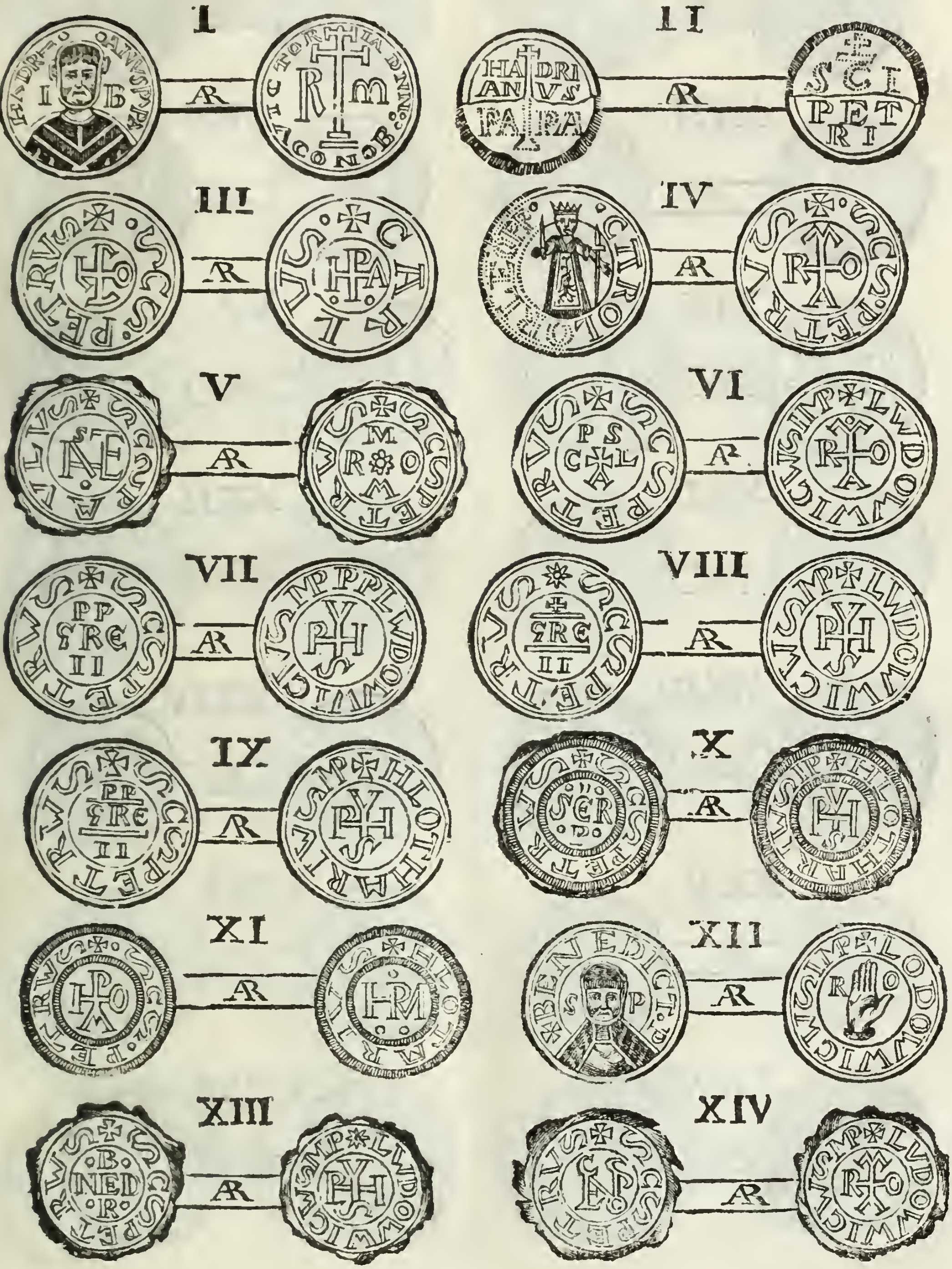
Subſequentes Nummi Tertius, Quartus, Quinctus, Sextus, & Septimus, ad *Eboracenſem Civitatem* ſpectant.

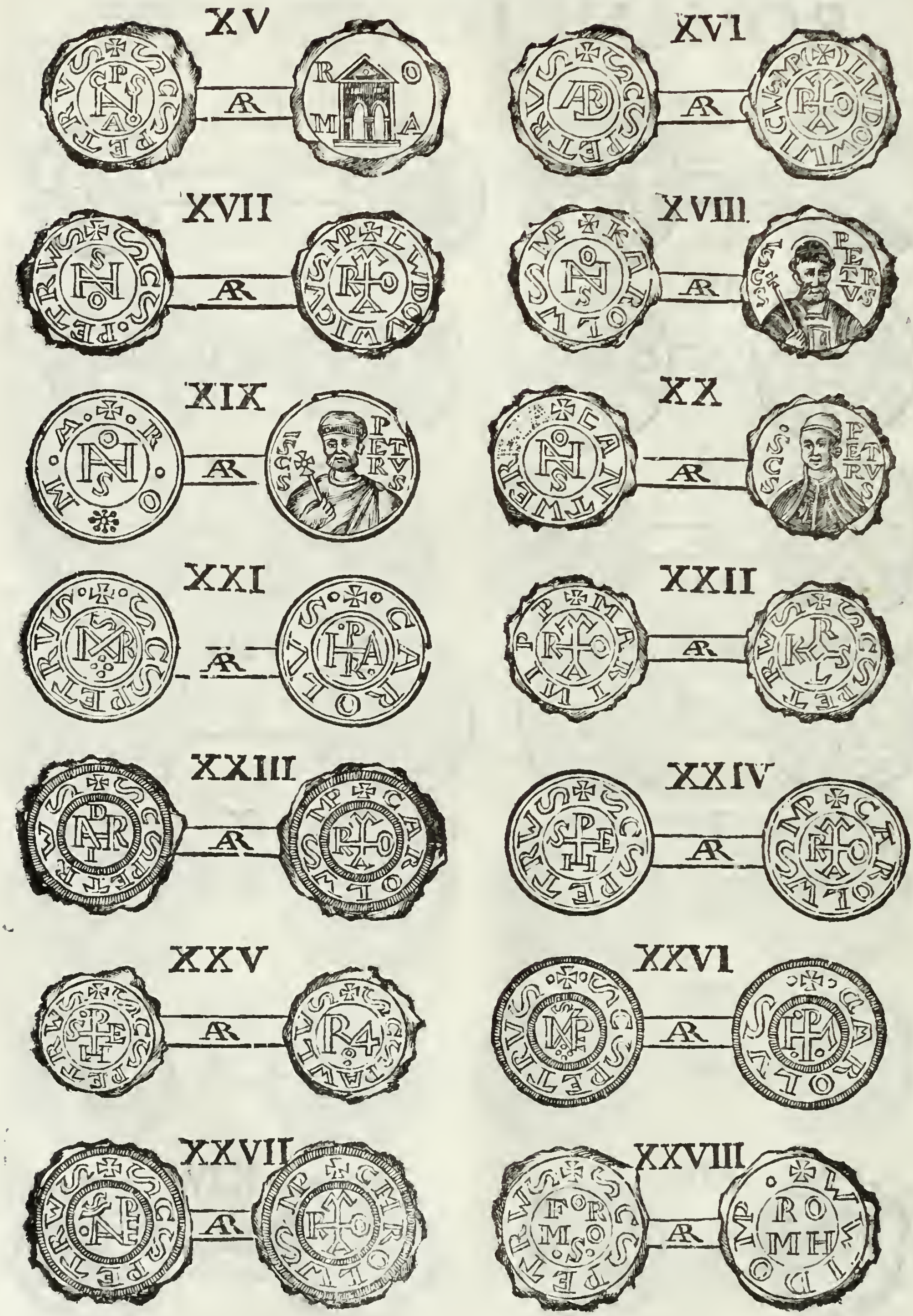
R O M A

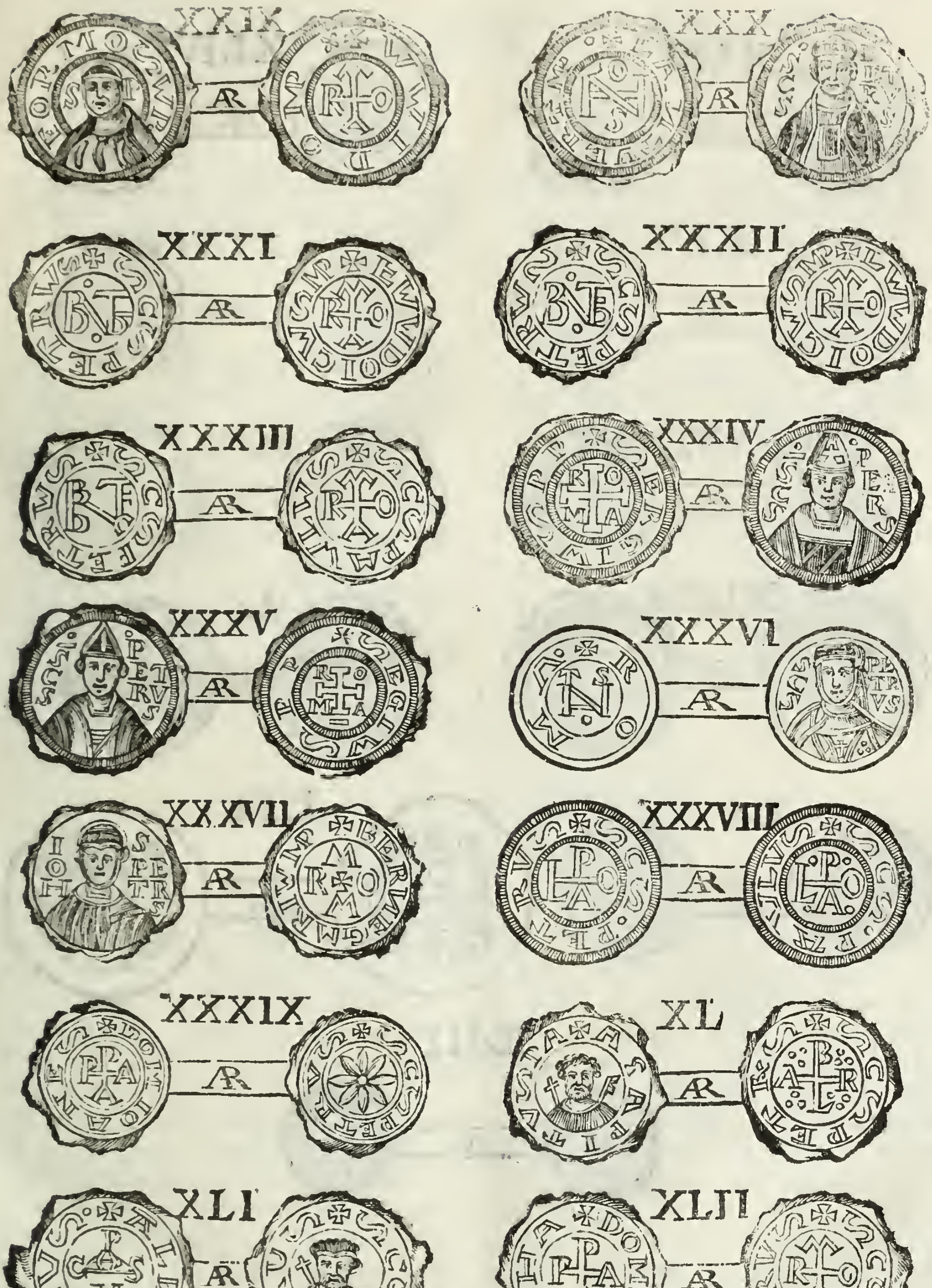

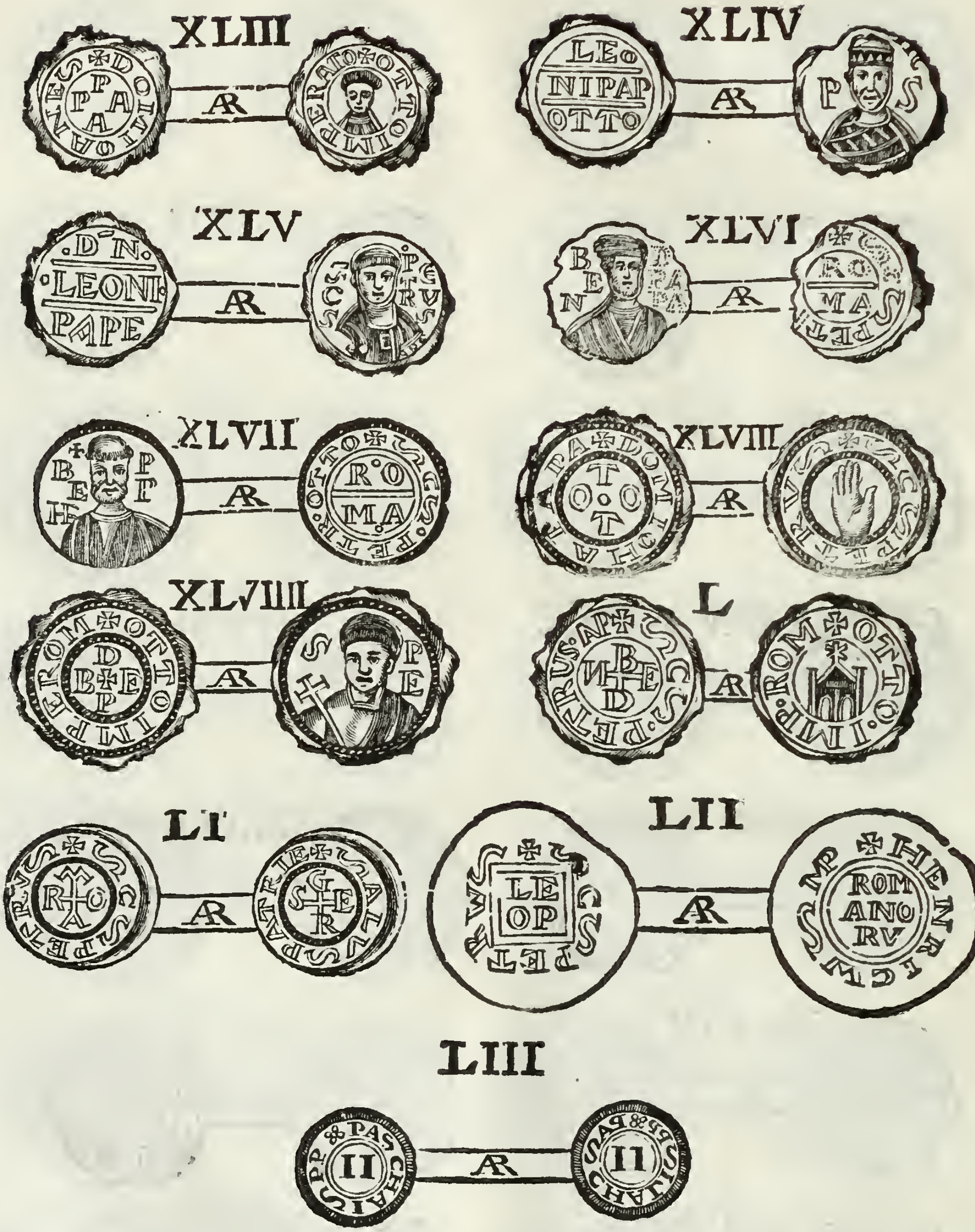
RO-

ROMANI PONTIFICES.

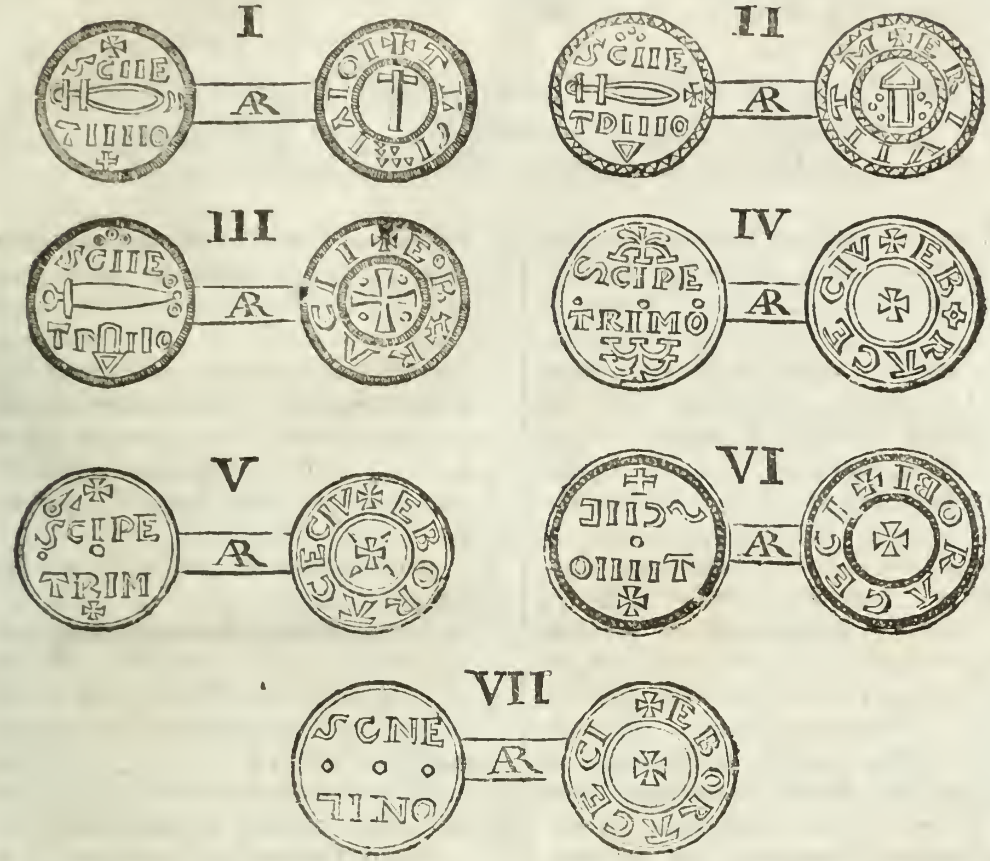

XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI
XXVII
XXVIII

XXIX
XXX
XXXI
XXXII
XXXIII
XXXIV
XXXV
XXXVI
XXXVII
XXXVIII
XXXIX
XL
XLI
XLII

XLIII
XLIV
XLV
XLVI
XLVII
XLVIII
XLVIIII
L
LI
LII
LIII

NUMMI ANGLICANI.

Atque hactenus veterum Romanorum Pontificum Nummi ab Eruditis viris accuratiſſime, & cum ſinceritate non omnibus uſitatâ evulgati. Cur nulli per tria ferme Secula in poſterum ab ipſis Romanis Pontificibus cuſi compareant (neque enim ullum ad ea tempora pertinentem novi) turbis tribuendum reor, quae poſtea inter Romanos Pontifices, & Imperatores emerſerunt, ac deinde inter ipſos Pontifices, ac Romanorum Senatum. Priora diſſidia nemo non novit. Porro circiter Annum Chriſti MCXLII. Romanus Populus ab Arnaldi Brixiani haereſiarchae verbis ſeductus, rebellionem contra Petri Succeſſores juſtos Urbis dominos primum inſtituit, Rempublicam nempe, atque Senatum, prout antiquis temporibus fuerant, reſtituere auſus. Diu perduravit hic furor, & non ſemel compoſitus, identidem ſub variis Pontificibus in novam flammam exarſit, donec poſt multa tempora felix dies hiſce motibus finem impoſuit. Romani inter eas turbas Monetae quoque Romanae jus & uſum,

aut nunquam interruptum arripuere, aut jamdiu obſoletum reſtituerunt. In Chartis Romanis ante ea tempora memorantur *Librae auri*, *Denarii Papienſes*, *Lucenſes*. Immo iis A ipſis temporibus ejuſdem Lucenſis pecuniae mentio occurrit in Urbe, uti fidem faciet Charta, quam ex Codice MSto Cencii Camerarii deſcripſi.

De Plazano & Marano pignori obligatis Eugenio III. Papae a Rainerio Girardi Comitis filio, pro quadraginta duabus Libris Lucenſis Monetae. Anno 1147.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Centeſimo Quadrageſimo Septimo, Indictione XI. Menſe Junii, die II. temporibus Domini Eugenii III. Papae. Manifeſtus ſum ego Rainerius Girardi Comitis filius, *quod vobis* Domino meo Eugenio, *Dei gratiâ* ſummo Pontifici *& Sanctae Romanae Eccleſiae, pro quadraginta duabus* Libris Denariorum Lucenſium, *quas negotiatoribus abſtuli, ea, quae in Planzano & in Mairano mei juris habeo intus vel foris, jure pignoris obligo, cum introitibus & exitibus, illorumque utilitatibus. Tali videlicet pacto, ut ſi a praeſenti die uſque ad Nativitatem Domini praeſentem ego vel mei heredes, vel ſi ſine heredibus deceſſero, Tancredus, vel ſui heredes, vel ſi ſine heredibus deceſſerit, Offreducii filii, vel illorum heredes, ſupradictos Denarios non reddiderimus; ſupradicta pignora habeatis, iiſdemque pro velle fruamini, quouſque ſupradictam pecuniam ego vel mei heredes teſtamentarii, vel legitimi ſolvemus. Si verò ad praedictam diem Nativitatis non reddiderimus, fructuumque moleſtiam vobis,* B *vel veſtris Catholicis Succeſſoribus fecerimus, duplum componere promittimus ego, vel mei heredes vobis, vel veſtris Catholicis Succeſſoribus. Sin autem ego, vel mei heredes teſtamentarii, vel legitimi, vobis vel veſtris Catholicis Succeſſoribus ſupradictam pecuniam ſolvere parati erimus, & accipere nolueritis, noſtrâ auctoritate in ſupradictis pignoribus ingredi nobis ſit licitum.*

C ✠ *Signum manus Rainerii, qui hanc Chartulam ſcribere rogavit.*

Signa manuum Seneballi Ruberti filii, & Vicecomitis Vetrallae, & Fuſconis Pontii filii, & Warnerii de Biterbio, Guidonis Rollandi filii: qui rogati ſunt teſtes.

Ego Petrus Judex Vetrallae hanc Chartam pignoris ſcripſi atque complevi. D

Atqui circiter ipſa tempora in uſu eſſe coepit (coepit, inquam, neque enim antea illius mentionem invenio) *Affortiatorum* pecunia; qui nempe, ſive Solidi, ſive Denarii, videant Eruditi, cuſi-ne fuerint antea, an ab ipſo Romae Senatu. Commemoratam conſpice in tribus Chartis, ex eodem Regeſto depromtis, ejuſmodi pecuniam.

Char-

Chartula de Petroniano, pro ducentis Libris obligato pignori Eccleſiae Romanae. Anno 1146.

IN *nomine Domini Jeſu Chriſti. Anno ejus Incarnationis Milleſimo Centeſimo Quadrageſimo Sexto, temporibus Domini Eugenii III. Papae, Anno ejus Secundo, in Menſe Decembri, die VI. Indictione X. Certum eſt, me* Girardum Comitem de Vetralla *propriâ & ſpontaneâ meâ voluntate obligaviſſe vobis* Domino meo Eugenio Papae, *veſtriſque canonicis Succeſſoribus pro pignore in ſumma ducentarum Librarum, unum Caſtrum meum, quod vocatur Petronianum, cum omnibus finibus & reditibus ſuis, & acceſſionibus ſuis, & generaliter cum omnibus, quae ad ipſum Caſtrum pertinere videntur; ut ab hac praeſenti die jure hypothecae ſit vobis libera facultas in ſupradictum Caſtrum introeundi, habendi, poſſidendi, tenendi, fruendi uſque ad illud tempus, quo ego jam dictus Girardus Comes, vel mei heredes a vobis Domino meo Eugenio, veſtriſque canonicis Succeſſoribus ſupradictum Caſtrum a nexu pignoris liberaverimus. Quod ſi ego ſupradictus Gi-*
A *rardus Comes, vel mei heredes aliquo tempore pro ſupraſcripto Caſtro agere, litigare, cauſari voluerimus per noſmetipſos, vel per ſubmiſſam aliquam noſtram perſonam facere tentaverimus, ab omni inſurgenti homine jure defendere noluerimus, aut non poterimus: tunc componere promittimus nos noſtroſque heredes vobis Domino noſtro Eugenio, ve-*
B *ſtriſque canonicis Succeſſoribus, nomine poenae* Centum Libras Infortiatorum: *& poſt ſolutam poenam haec Chartula nomine hypothecae, firma permaneat, quam ſcribendam rogavimus Guinizonem, Dei gratiâ Judicem, coram teſtibus infra ſcriptis, in Menſe & Indictione ſupraſcripta.*

Landulfus, rogatus teſtis.

C *Litolfus, rogatus teſtis.*

Presbyter Willermus teſtis.

Oderiſius de Vetralla, rogatus teſtis.

Bonus, rogatus teſtis.

Ego Winizo Judex rogatus ſcribere hujuſcemodi Chartulam ſcripſi & complevi.

Chartula venditionis duorum Molendinorum, apud Sanctam Chriſtinam poſitorum, facta a filio Ugolini Comitis de Calmaniare, Hadriano IV. Papae, Anno 1157.

IN *nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Centeſimo Quinquageſimo Septimo, Anno Tertio Pontificatus Domni Adriani IV. Papae, Indictione VI. Menſis Octobris die XI. Nos* Aldibrandinus & Bernardinus filii quondam Ugolini Comitis de Calmaniare, *vendimus, & publice per hoc Inſtrumentum corporaliter tradimus tibi* Adriano Papae, *a Deo decreto ſummo*
D *Pontifici, & univerſali Papae, tuiſque catholicis Succeſſoribus, & Sanctae Romanae Eccleſiae in perpetuum ad veram hereditatem, perpetuamque proprietatem, ideſt duo Molendina in integrum, cum ferratura & cunciatura ſua, & aquaeductu eorum, & omnibus pertinentiis ſuis, poſita ad Sanctam Chriſtinam in loco, qui dicitur Bulſum, ſicut inter ſuos concluduntur fines, qualiter nobis perti-*

pertinent, *jure hereditario*, *vel quolibet modo*, *taliter ſicut dictum eſt*, *ad proprietatem vendimus*, *& tradimus pro* Centum nonaginta Libris Affortiatorum, *quos nobis pro toto pretio dediſtis in omnem veram deciſionem. Et ab odierna itaque die licentiam & poteſtatem habeatis intrandi*, *tenendi*, *utendi*, *fruendi*, *donandi*, *commutandi*, *& quicquid volueritis*, *ad proprietatem faciendi. Nos autem & noſtri heredes defendere promittimus ab omni homine*, *ſi neceſſe fuerit. Quod ſi contra haec*, *quae dicta ſunt*, *quolibet modo venire attentaverimus*, *& cuncta*, *quae dicta ſunt*, *non obſervaverimus; & ſi opus & neceſſe fuerit*, *& ſi ea defendere noluerimus*, *tam nos quàm noſtri heredes componamus vobis veſtriſque Succeſſoribus pro poena ſupradicta pretium duplum; & ſolutâ poenâ*, *haec venditionis Chartula perpetuo firma permaneat. Quam ſcribendam rogavimus Andream Scriniarium in Menſe & indictione ſupradicta VI.*

✠ Signum manuum ſupradictorum Aldebrandini & Bernardini filiorum Ugolini de Calmaniare hujus Chartulae rogatorum.

Johannes Bonus Domni Papae Mareſcallus: Bibianus de Sancto Apoſtolo: Petrus Riccius: Donnellus, *Narnienſes. Beraldus de Thebaldo: Rodulfus de Senioretto: Guido de Bono-Dei: Octavianus Anaſtaſii: Carboncellus*, *de Radicofano. Wicardus: Rolandinus: Particarius*, *de Ferentino. Ilditius Judex: Rainerius Trigintacoſtae. Milites Tuſci*, *Fortiſguerra: Bernardinus filius Willelmi: Ranutius de Bernardino: Willelmus de Montorio: Aldrevandinus de Drudulo: Rolandus de Ezzolo: Buccaneccla: Ruſticus de Erminola: Arlottus de Belizzo*, *teſtes.*

Ego Andreas Scriniarius ſanctae Romanae Eccleſiae, *& ſacri Lateranenſis Palatii complevi & abſolvi.*

Chartula de medietate unius Molendini apud Sanctam Chriſtinam, quod acquiſivit Domnus Hadrianus IV. Papa, Anno 1158.

IN nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Centeſimo Quinquageſimo Octavo, *Anno IV. Pontificatus Domni Adriani IV. Papae*, *Indictione VII. Menſe Octobri*, *die Lunae. Nos germani*, *ego Maſſutius*, *& Bernardus*, *& Rainerius in manu Alexii Pincernae & Yconomi* Domni Adriani ſummi Pontificis, *refutationem facimus de medietate unius Molendini*, *cum omni utilitate*, *& cum omni acceſſione & ingreſſione ad ipſum Molendinum pertinente*, *ut amodo Adrianus ſummus Pontifex & ejus Succeſſores vel Nuntii eorum*, *liberam habeant poteſtatem poſſidendi*, *& faciendi quicquid neceſſe fuerit ſine noſtra & heredum noſtrorum contradictione. Unde meritum accepimus;* vigintiduas Libras Affortiatorum *in pretium accepimus. Inſuper ſtipulatione firmamus*, *quod ſi nos germani ſupradicti vel noſtri heredes hanc refutationem & tranſactionem de ſupradicti Molendini medietate*, *quod eſt aedificatum in Burgo Bulſeni in Rivo capite prope Lacum*, *rumpere*, *aut litigare tentaverimus*, *tunc unuſquiſque noſtrum* decem Libras Afforciatorum *ſupradictae Curiae*, *aut ejus Nuntio componat*, *& refutatio & tranſactio firma ſtabiliſque permaneat.*

In

In praeſentia G. Orbevetani Epiſcopi, & G. Praepoſiti Sanctae Chriſtinae, & Presbyteri Petri, Presbyteri Azzonis, & Domini Milonis de Radicoſano, & Gregorii Corani Judicis, & Tuebaldi Orbevetanae Eccleſiae Archidiaconi, & Johannis ejuſdem Eccleſiae Primicerii, & Arlotti, & Perticarii, & Stephani, & Ildibrandi Succani, & Guaſco, & multorum aliorum, qui ibi aderant.

Ego Pingarius rem geſtam ſcribere rogatus ſcripſi.

Itaque *Aſſortiati*, & *Infortiati* (quod idem eſt) appellati fuere Denarii illi ab *Aſſortiare*, quod eſt *Munire*, *Firmare*, *Fortificare*. Romanum autem Populum uſurpaſſe revera jus auri aut argenti publice ſignandi, elucere poteſt e concordia Anno Chriſti MCLXXXVIII. initâ inter Clementem III. Papam, & Senatum Populumque Romanum, quam dabo in Diſſertatione XLII. *de Cognominum origine*, ubi Romani ajunt: *Ad praeſens reddimus vobis Senatum, & Urbem, & Monetam* (ideſt *la Zecca* Italice). *Tamen de Moneta habebimus tertiam partem*. Sed hunc dominandi pruritum, quem aegre Populus Romanus deponebat, facillime etiam, quoties ſeſe occaſio offerebat, reſumere conſuevit. Propterea quae pecunia deinceps in Chartis Romanis ſaepe legitur *Provenientium*, ſive *Proviſinorum*, de qua ſermo erit in Diſſertatione ſubſequenti, *pecunia Senatus* appellabatur. *Libra* quoque *Parvenſium Senatus*, niſi ſit corruptus is locus, ſe mihi offert in Charta, nobis ab eodem Cencio ſervata.

Inſtrumentum de quadam renuntiatione ſeu refutatione, quam fecit Domino Papae Honorio III. Pandulfus filius quondam Johannis Petri de Judice. Anno 1217.

In nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Ducenteſimo Decimo Septimo, & Anno Primo Pontificatus Domini Honorii III. Papae, Indictione V. Menſe Aprili die XXII. Ego quidem Pandulfus filius quondam Johannis Petri de Judice, ante praeſentiam Dominorum Magiſtrorum, ſcilicet Fortis, Domini Papae Notarii, & Bartholomaei, Romanae Curiae Advocati, & ſubſcriptorum teſtium, ad hoc ſpecialiter rogatorum, propria mea voluntate renuntio, & in omnibus & per omnia causâ tranſactionis generaliter refuto vobis verò Dominis Pandulfo Norwicenſi Electo, & Sinibaldo Domini Papae Honorii Camerariis, *mandatariiſque & procuratoribus eorumdem, ad hoc ſpecialiter conſtitutis, ad opus & utilitatem ipſius Domini Papae Honorii & ſucceſſorum ejus, atque totius Romanae Eccleſiae perpetuo, ideſt omnem litem & petitionem, quam denotato Domino Papae Honorio feci, petii, petere vel facere potui, videlicet de univerſis expenſis, quas tempore mei Senatus de mandato quondam Domini Innocentii Papae III. feci, tam in cuſtodiendis Stratis undique in circuitu, quàm in cuſtodia diverſarum Urbium, Turrium, quas meas ad manus de conſilio Virorum prudentum pro pace & quiete ſancti Synodi vel Concilii, ſeu in aliis, quae ad pacem & ſecuritatem venientium ad Urbem, erant neceſſaria, tenui; eaſque mihi dictus olim Dominus Papa cum munere reddere ac reſtaurare promiſit. Quodcumque itaque jus, & quamcumque*

cumque actionem perſonalem & in rem, ſive hypothecam, quod, quamve hactenus adversùs dictum Dominum Papam Honorium, & totam Romanam Eccleſiam, & in omnibus ejus bonis & poſſeſſionibus habeo, habui, vel habere quoquo modo poſſem, tam ſcilicet jure vel occaſione praedictarum impenſarum, quas, ut dictum eſt, feci, quàm etiam cujuslibet promiſſionis quorumlibet datorum, tam pro damni reſtauratione quàm aliter modo quolibet mihi, vel alii pro me factae a dicto olim Domino Papa, vel ab alio pro eo, & generaliter undecumque & quomodocumque adversùs dictum Dominum Papam Honorium, & totam Romanam Eccleſiam, reſpectu cujuslibet rei vel cauſae, petere vel litigare, ſeu modo quolibet inquietare poſſem uſque in hodiernum diem vobis, ut dictum eſt, pro eo procuratorio nomine in omnibus & per omnia generaliter refuto, nulla mihi in aliquo facta penitus reſervatione. Pro eo quod vos procuratorio nomine pro dicto Domino Papa Honorio, & de pecunia ejuſdem Camerae, mihi pro omni meo jure praedictarum impenſarum & aliorum quorumlibet datorum vel promiſſi, interventu quoque & laudatu Dominorum ſcilicet Stephani *Dei gratiâ* Sanctorum Apoſtolorum Presbyteri Cardinalis, & Comitis Ricardi, *atque Johannis Bobonis, electorum Arbitrorum a praedicto Domino Papa, & a me, etiam compromiſſo poenae* mille Librarum Parvenſium Senatus, *datis atque perſolvitis* ducentas Libras bonorum Parvenſium Senatus. *De quibus omnibus, & de omni meo jure bene quietum me voco, & non ſolutae pecuniae exceptione omnino refuto. Ideoque amodo dictus Dominus Papa & Succeſſores ejus de hac cauſa quieti ſemper & pacifici maneant, eoſque ab omni perſona de hac cauſa ſemper indemnes conſervare, vo-*

A *bis, ut dictum eſt, pro eo procuratorio nomine, ſub poena totius praefixae poenae dupli nomine plejariae promitto. Noviſſime autem pro me & meis heredibus & Succeſſoribus vobis pro dicto Domino Papa & ejus Succeſſoribus procuratorio nomine, ut dictum eſt, hanc refutationem, & quae dicta ſunt, omnia obſervare, defendere & adimplere* B *nomine plejariae & principalis obligationis promitto ſub poena totius praedictae pecuniae duplae. Et ſolutâ poenâ haec Chartula firma permaneat; quam ſcribere rogavi Johannem Leonis Scriniarium in Menſe & Indictione ſupraſcripta V.*

Teſtes Petrus Capocia, & Petrus Nicolatri, Domini Papae Uſcerii. C *Johannes Sancti Angeli; Bonuſſenior Marchionis; Johannes Sancti Germani.*

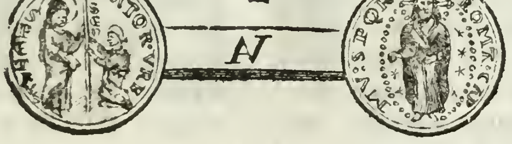
Ego Johannes Leonis, ſanctae Romanae Eccleſiae Scriniarius, habens poteſtatem dandi tutorem & curatorem, emancipandi, etiam decretum interponendi, & alimenta decernendi, complevi & abſolvi.

Et ſane Saeculo eodem Tertiodecimo Nummi viſuntur tum aurei, D tum argentei, Romae percuſſi decreto Senatus, iiſque *Senatoris*, ac ipſius *Senatus* nomen impreſſum. Atque heic mihi praeſto fuit doctiſſimus vir Franciſcus Valeſius, cujus in Romanae praeſertim & barbaricae Philologiae ſtudio ſcientiam ac judicium non Urbs tantùm ſuſpicit, ſed quicumque eruditionis cauſsâ Romam E petit. Itaque is monuit, Romanorum Senatorem Anno Chriſti MCCLII. fuiſſe *Raimundum Capizucchium*, cujus etiam Nummus aureus supereſſe videtur num. I. In ejus antica ſtat Chriſtus, Librum laevâ tenens, ſtellulis circumdatus, cum Epigraphe: VOT. S. P. Q. R. ROMA CAPVT M. ideſt *Mundi*. In poſtica San-

Sanctus Petrus vexillum porrigit viro genibus flexis accipienti, cum veſte Senatoria, & birreto in capite. Addita eſt inſcriptio: S. PETRVS SENATOR VRBIS. In ima ſcuti parte fortaſſis inſpicienda ſe offerunt inſignia Familiae Capizucchiae cum faſcia tranſverſa. Ad haec idem humaniſſimus Valeſius duûm variorum Nummorum ectypon ad me miſit, quos heic infra editos volo. In primo Nummo, num. II. protome Urbis viſitur, dexterâ pomum, laevâ palmam tenentis, literis circum poſitis ROMA CAPVT MVNDI. In altera facie Leo ſignatus eſt, cum Literis BRANCALEO S. P. Q R. Fuit hic *Brancaleo de Andalò*, ſive Andaloi filius, civis Bononienſis, Doctor, & Eques Auratus, atque Senator Urbis. In Annalib. Genuenſib. Caffari Lib. 6. Tom. VI. Rer. Italicarum, Genuenſium Praetor fuiſſe dicitur Anno Chriſti MCCXXV. *vir nobilis Brancaleo de Bononia filius Andalonis*. Illum ipſum reputaſſem, qui poſtea Senatorem Romanae Urbis geſſit, niſi Hiſtoricus ad eumdem Annum mortem ejuſdem retuliſſet. Quare is fuerit avus, aut pater alterius Brancaleonis Romanorum Senatoris. Quo Anno iſte ampliſſimo illo munere functus fuerit, diligentiſſime inveſtigavit praelaudatus Valeſius, multiſque Hiſtoricorum erroribus hac in re deprehenſis, tandem evicit, Brancaleonem Anno Chriſti MCCLIII. Senatorem Romae proceſſiſſe, Matthaei Pariſii Auctoris ſynchroni auctoritate praecipue fretus, qui recurrente Natali Domini Anni MCCLIII. nuntiata haec Regi fuiſſe ſcribit: *Menſe Auguſti Romani elegerunt ſibi novum Senatorem, Civem Bononienſem, virum juſtum & rigidum, Juriſque peritum, qui noluit electioni de ſe factae quomodolibet conſentire, niſi ſecurum eum facerent, quod tribus annis contra Statutum Urbis ſtaret in ipſius Senatus potentia*. Ita in Londinenſi Editione Pariſii Anno MDCLXXXVI. pag. 741. Britanni a Natali Domini novum Annum inchoabant: quare ea Regi nuntiata fuere ſub finem Anni MCCLII. In eamdem ſententiam convenit Auctor Hiſtoriae Miſcellae Bononienſis, a me editae Tomo XVIII. Rer. Italicarum, cujus haec verba ſunt ad Annum Chriſti MCCLII. *In quello Anno Meſſer Brancalione di Andalò da Bologna fu eletto Senatore di Roma, e partiſſi con una bella compagnia, e andò al ſuo viaggio*. Scilicet is Anno MCCLII. electus, Anno ſubſequenti Urbem rexit. Auctor Vitae Innocentii IV. Papae, Tom. III. Rer. Italicar. pag. 592. eadem confirmat, ſcribens: *Illo tempore Romani quemdam Militem Bononienſem, Brancaleonem nomine, pro triennio in Senatorem Urbis elegerunt*. Itaque ſub eo percuſſus eſt Nummus.

Quinque ſubſequentes Nummos, a Romano Senatu percuſſos, mihi ſuppeditavit e Collectaneis MStis Clariſs. olim Viri Franciſci Blanchinii peramicus vir Joannes Franciſcus Muſellius ſupra laudatus. Diverſa Senatorum Inſignia unum ab altero diſtinguunt. Ceterum praecedentibus ſimiles ſunt, neque explicatione indigent.

I

Alios praeterea Nummos a Romano Senatu variis temporibus obſignatos evulgavit Clariſs. Floravantes in P. II. de antiquis Romanorum Pontificum Denariis, quos utpote praecedentibus ſimiles omitto.

A Praeterea invenio eodem Saeculo Chriſti Tertiodecimo, Romae in curſu fuiſſe *Denarios Paparinos*, quorum mentio occurrit in ſubſequenti Charta, quam mihi ſuppeditavit ſaepe laudatum Regeſtum Cencii Camerarii.

Promiſſio & obligatio Syndici Caſtri Centumcellarum ſuper Cenſu annuo *quinquaginta Librarum Paparinorum* Romanae Eccleſiae ſolvendarum, Anno 1291.

IN nomine Domini, amen. Anno Nativitatis Dominicae Millesimo Ducenteſimo Nonageſimo Primo, Indictione IV. Pontificatus Domini Nicolai Papae IV. Anno III. Menſis Januarii, die II. intrante. In praeſentia mei Notarii & teſtium ſubſcriptorum, Jacobus Saxi de Caſtro Centumcellarum, Syndicus & Procurator Hominum & Univerſitatis dicti Caſtri, ad infraſcripta ſpecialiter conſtitutus, coram venerabili viro Domino Nicolao Domini Papae Camerario & Notario perſonaliter conſtitutus, Inſtrumentum ſui Syndicatus exhibuit, tenoris & continentiae infraſcriptae.

B *In nomine Domini, amen. Anno Nativitatis ejuſdem MCCXCI. tempore Domini Nicolai Papae IV. die XXV. Menſis Decembris, Indictione IV. Congregato Conſilio ſpeciali & generali & univerſali Parlamento Hominum & Univerſitatis Caſtri Centumcellarum, de mandato diſcreti viri Petri Baſſeji de Urbe, Caſtellani Caſtri ſaepedicti, ad* C *ſonum campanae, & vocem praeconis, ut moris eſt, ipſe Caſtellanus cum voluntate, auctoritate, atque decreto dicti Conſilii & univerſalis Parlamenti dicti Caſtri, & dictum Conſilium & Parlamen-*

mentum cum voluntate, auctoritate, at- A
que decreto dicti Caſtellani, fecerunt,
conſtituerunt, & ordinaverunt Jacobum
Saxi de eodem loco, praeſentem & ſu-
ſcipientem, eorum Syndicum & Procu-
ratorem & Nuntium ſpecialem, ad pe-
tendum & ſupplicandum ſanctiſſimo Pa-
tri & Domino, Domino Nicolao *di-*
vinâ providentiâ Papae IV. *quod Ca-*
ſtrum Centumcellarum, quod ad Roma- B
nam Eccleſiam pertinet pleno jure, fa-
ciat immediate in temporalibus per ip-
ſius Cameram regi ac etiam gubernari,
ita quod Univerſitas & Homines dicti
Caſtri, ſicut ipſius Eccleſiae ſubditi ſpe-
ciales, non teneantur, nec compelli poſ-
ſint, alicui vel aliquibus aliis, niſi
Camerario Domini Papae, qui pro tem-
pore fuerit, vel Caſtellano, qui per C
Dominum Papam, vel ipſius Cameram
ad cuſtodiam & regimen dicti Caſtri
fuerit deputatus, in temporalibus re-
ſpondere, laudabilibus ac approbatis
conſuetudinibus, & ſtatutis Hominum
dicti Caſtri, quae non ſint contra ho-
norem & juriſdictionem Romanae Ec-
cleſiae, integraliter reſervatis eiſdem.
Et ad offerendum & promittendum no- D
mine Univerſitatis & Hominum ejuſdem
Caſtri, & pro ipſis propter hoc ſpecia-
liter venerabili Magiſtro Nicolao de Tre-
bis Domini Papae Camerario & Nota-
rio recipienti & ſtipulanti nomine &
vice Domini Papae & Eccleſiae prae-
libatae, nomine Cenſus quinquaginta
Libras Paparinorum *per eos vel ipſo-*
rum Procuratorem annis ſingulis infra E
quindenam a Die Nativitatis Dominicae
numerandam in perpetuum Camerae ejuſ-
dem Eccleſiae, ubicumque Romana Cu-
ria fuerit in Terris ipſius Eccleſiae,
cum effectu ſolvendas. Si verò eadem
Curia extra Terram reſederit ſupradi-
ctam, praefatam pecuniae quantitatem
perſolvent Theſaurario Patrimonii per
Eccleſiam ordinato, ſalvis & plenarie
Domino Papae & Eccleſiae Romanae omnibus aliis juribus & juriſdictionibus, quas in praefato Caſtro ac ejus territorio dignoſcitur obtinere. Dantes & concedentes eidem Procuratori plenum & ſpeciale mandatum, jurandi in animas Hominum & ſpecialium perſonarum Univerſitatis Caſtri praedicti, praedicta omnia habere firma, rata, & ea integraliter obſervare; promittentes mihi Notario recipienti & ſtipulanti nomine & vice Domini Papae & ejus Camerarii, omnia & ſingula ſupradicta, & quicquid in hac parte per eumdem Syndicum ſeu Procuratorem ipſorum actum, promiſſum, & geſtum exſtiterit, ſeu etiam procuratum, ſub obligatione & hypotheca omnium bonorum Univerſitatis ejuſdem Caſtri, & ſingularium perſonarum ipſius, ſe inviolabiliter ſervaturos, ac etiam impleturos.

Actum in Centumcellis, ſub Porticu Sancti Jacobi in Platea Communis, praeſentibus Donno Leonardo Priore Sanctae Mariae de Valle de Centumcellis, Presbytero Joanne Canonico dictae Eccleſiae, Domino Tancredo de Monte Cecozono, Alberto Domini Raynerii de eodem loco, Magiſtro Cazato Notario, Magiſtro Leone Notario, & Magiſtro Janne Simeonis, Rectoribus Terrae praedictae, Jacobucio Scolare Sancti Nicolai, & Gilielo Petteno, teſtibus ad haec rogatis.

Et ego Johannes Rubeus, olim Bartholomaei, auctoritate Almae Urbis Praefecti Notarius, & nunc dicti Capellani & Univerſitatis Caſtri praedicti Scriba, praedictis omnibus interfui, & rogatus ſcripſi, & publicavi, meoque ſigno ſupra ſignavi.

Unde Jacobus Saxi ejuſdem Caſtri Cancellarius, Syndicus praelibatus ex vigore & auctoritate praeſcripti Syndicatus, pure ac libere, ſecumque plena deliberatione praehabitâ, Syndicario & procu-

procuratorio nomine Hominum & Univerſitatis Caſtri Centumcellarum, per legitimam ſtipulationem promiſit eidem Domino Camerario ſtipulanti & recipienti pro Domino Papa & Succeſſoribus ſuis, & Romana Eccleſia, & ejus Camera, ex nunc in antea dare & ſolvere cum effectu ſingulis annis eidem Camerae, ubicumque Romana Curia in Terris Eccleſiae fuerit, alioquin Theſaurario Patrimonii Beati Petri in Tuſcia, inibi pro Romana Eccleſia deputando, quinquaginta Libras Paparinorum, infra quindenam Nativitatis Dominicae, ad indicium perceptae protectionis & exemtionis ab eodem Domino Papa, videlicet, quod Homines & Univerſitas dicti Caſtri Centumcellarum a juriſdictione Rectoris Patrimonii Beati Petri in Tuſcia, ejuſque Officialium, qui pro tempore fuerint, ſint exempti, & quod de cetero ſub tutela & protectione Camerae Sedis Apoſtolicae ſpecialiter permanentes, de juribus Eccleſiae Romanae debitis, eidem Camerae dumtaxat, & nulli alii reſpondere teneantur. Ac illum recipient ſine contradictione qualibet in Rectorem, qui ad eorum & dicti Caſtri regimen de Domini Papae conſcientia fuerit per eamdem Cameram ſpecialiter deputatus, laudabilibus conſuetudinibus & Statutis Hominum & Univerſitatis Caſtri praefati non praejudicantibus juriſdictioni ac juribus, quae praefata Eccleſia in Caſtro praedicto, ejuſque territorio plenarie obtinet, prout praedictae Sedis Camerarium ſingulis annis corrigi & ordinari contigerit, reſervatis eiſdem, ſecundùm modum & formam, quem, & quam idem Domnus Papa in Apoſtolicis Literis ſuper protectione ac exemtione praedictis conficiendis exprimendum duxerit vel exprimendam. Inſuper promiſit Syndicus ſupradictus nomine, quo ſupra, eidem Domino Camerario ſtipulanti & recipienti pro Domino Papa, ejuſque Succeſſoribus, Romana Eccleſia, & ejus Camera, quod quoties dictum Commune ceſſare contigerit in ſolutione, ut praemittitur, dictarum quinquaginta Librarum Paparinorum, toties nomine poenae ſolutis ipſis quinquaginta Libris, alias quinquaginta Libras ejuſdem monetae integre perſolvet Camerae memoratae. Quae omnia & ſingula idem Syndicus nomine dicti Communis, & ipſum Commune promiſit attendere & obſervare facere, & integrum adimplere, ſub obligatione bonorum omnium Hominum, & Univerſitatis ejuſdem Caſtri, mobilium & immobilium, praeſentium & futurorum, & ſub poena dupli dictae quantitatis: quâ poenâ ſolutâ vel non, nihilominus omnia & ſingula, quae in hoc Inſtrumento continentur, in ſua permaneant firmitate. Et ad majorem firmitatem omnium praedictorum idem Syndicus & Procurator nomine ac vice ſua, & ſingulorum Hominum praedictae Univerſitatis, quorum Syndicus & Prucurator exiſtit, juravit tactis ſacroſanctis Evangeliis, omnia & ſingula ſupradicta plene ſine fraude facere attendere, obſervare, & facere obſervari ſine fraude & dolo.

Actum apud Urbemveterem in Camera, in qua praedictus Domnus Camerarius morabatur, praeſentibus Fratribus Hugone & Johanne Macarii Mareſcalcis familiae Domini Papae, Domino Onufrio de Trebis Canonico Virdunenſi, Paulo Caſellae de Reate, Borgarucio de Peruſio, Magiſtro Johanne Draconis, Johanne Rubeo Notario Centumcellenſi, & Octaviano Raynerii, teſtibus ad haec rogatis.

Et ego Jacobus Piſani de Viterbio, Apoſtolica auctoritate, & nunc Camerae Domini Papae Notarius, praemiſſis interfui, & ea rogatus ſcribere, fideliter ſcripſi &c.

Quid

Quid autem *Paparina* pecunia fuerit, incompertum mihi fateor. Aut ab Inſigni gentilicio (nunc *Arme* appellamus) Senatoris, nomen inditum Denariis: fortaſſis enim *Anſerculum*, quem *Papero* Italica Lingua nuncupat, ille pro Inſigni gerebat: Aut ab ipſius Senatoris nomine aut agnomine. *Paparone* nobilem virum inſcriptum reperio in Muſivo Romano ſequioris aevi, quod Ciampinius aere inciſum dedit Tom. I. pag. 82. Uſque ad initium Seculi XIV. deſiderantur Nummi juſſu Romanorum Pontificum percuſſi. Mirum tamen foret, ſi Bonifacius VIII. vir grandis animi neglexiſſet illuſtrem hanc ſui Principatus praerogativam, quando Benedictus XI. ejus Succeſſor jure hoc ſuo uſus deprehenditur. Porro, ex quo in Gallias, atque Avenionem a Clemente V. Curia Romana tranſlata fuit, novimus, tunc in primis a ſummis Pontificibus ſignatam fuiſſe pecuniam. Et quoſdam quidem e Nummis ibi percuſſis ſervavit nobis, publicique juris fecit Baluzius in Vitis Paparum Avenionenſium; quos propterea huic Operi in commodum Eruditorum adjunctos volo. Ad haec Anno MDCCXV. Xaverius Scilla Librum de *Nummis Pontificiis* a Clemente V. uſque ad Clementem XI. Romanis typis impreſſum edidit, nullo tamen addito eorum ectypo. Denique Benedictus Floravantes a me ſupra laudatus argumentum hoc uberius illuſtravit altero Libro poſt ejus mortem a Philippo fratre edito. Ex ejus labore & ego proficiens, inde hauſi, quae viſa ſunt conſentanea inſtituto meo.

Itaque Primus Nummus aereus, a Scilla & Floravante productus, hiſce literis ſignatus eſt PP. BENEDICT. VN. cum Cruce in medio, ideſt *Papa Benedictus Undecimus*, vir ſingularis ſanctitatis, qui Anno Chriſti MCCCIII. ad ſolium Pontificale evectus fuit. In poſtica duae Claves erectae cum literis hiſce circumpoſitis S. PETR. PATRIMONIVM.

Secundus Nummus, qui primus eſt inter editos a Baluzio, *Clementem V.* Pontificem exhibet, ſacrâ Tiarâ ornatum, dexterâ benedicentem, & ſiniſtrâ geſtantem Crucem, cum epigraphe CLEMENS PAPA QVINTVS, qui Anno Chriſti MCCCV. electus fuit. In alterâ Crux aream implet cum duobus limbis circum. Brevior has literas praefert COMIT. VENASINI, ideſt Comitatus Venayſſinus, ſeu Vindaſcinus in Provincia, cui jam dominabatur Eccleſia Romana. Latior limbus habet AGIM: TIBI: GRA: OMNIPOTENS DE: nempe *Agimus tibi gratias*, *Omnipotens Deus*. Supra viſuntur geminae Claves, inſignia Romanae Eccleſiae.

Tertius Nummus, a Baluzio productus, & apud D. Vercellinum Mariam Vicecomitem, exhibet protomen Romae ſupra duos Leones inſidentis, niſi ſub ea figura Faldiſtorium, aut ſellam deſignatam potius opineris. Haec ibi inſcriptio IOHES PAPA XXII. COMIT. VENASINI. Altera facies Crucem in area habet, foliis ornatam in extremitatibus, cum lemmate AGIM: TIBI: GRA: OMNIPOTES DEVS. Solium Pontificium conſcendit *Johannes XXII.* Anno Chriſti MCCCXVI.

Quartus a Floravante productus & ad eundem Pontificem ſpectans exhibet in anteriori parte imaginem S. Johannis Baptiſtae promiſſis capillis & barba, prolata dextera, ſiniſtra baculum tenet, in cujus apice Crux eſt. In ſuperiori parte nummi Mitra Pontificia teniis utrinque pendentibus

bus & literae S. IOHANNES B. In averſa parte lilium, & in circulo duae parvae claves decuſſatae cum epigraphe SANT. PETRV.

De hoc nummo egi in Diſſert. XXVIII. ubi animadverti complures Principes induſtriam Florentinorum in cudendis florenis aemulatos fuiſſe, atque inter eos Johannes XXII. ob quam cauſam Johannes Villanius de eo conqueſtus eſt.

Quinctus argenteus, Scillae viſus, & a Floravante editus, Papam eumdem praeſefert ſedentem, cum literis PP. IOHANNES. In altera facie aream Crux occupat, circumpoſitis hiſce literis SALVE SCA CRVX.

Sextus Nummus aereus apud eumdem Scillam, & Floravantem Cruce in medio poſitâ inſignitus eſt cum Epigraphe circumducta PP. IOHANNES. In poſticae limbo VIGESIMVS SEC. & in area VDS. ideſt *Secundus*.

Septimus aereus, cujus eſt mentio apud eumdem Scillam & Floravantem, Claves duas erectas habet cum literis IOES PAPA XXII. In averſa parte Crux cum iſta epigraphe PATRIM.' DIV.' PE.' ideſt *Patrimonium Divi Petri*. Invecta quippe jam fuerat conſuetudo appellandi Sanctos *Divos*, minime a Sancto Auguſtino laudata.

Octavus aereus Nummus in Muſeo Bertacchinio Mutinae, Pontificis effigiem nobis offert, dextrâ geſtantis geminas Claves, & ſiniſtra Crucem, cum literis PP. IOHES XXII. In poſtica viſuntur itidem Claves cum literis S. ECCLIE ROME, hoc eſt *Sanctae Eccleſiae Romanae*.

Nonus qui Tertius eſt inter editos a Baluzio, ſpectat ad *Benedictum XII.* electum Anno Chriſti MCCCXXXIV. In cathedra inſidet Pontifex, manu Paſtoralem baculum te-

A nens, cum literis BENEDITVS. Averſa facies, Crucem in area habet, hiſce literis circumdatam PP. DVODECIMO.

Decimum Nummum pablici juris fecit Floravantes. Ibi Crux cum literis PP. BENEDITVS XII. ex adverſa facie binae Claves viſuntur. Circumſtant literae PATRIM. S. PE- B TRI ✠

Undecimus, Baluzio Quartus, pertinet ad *Clementem VI.* Papam, Anno Chriſti MCCCXLII. electum. Ejus effigies cernitur cum literis CLEMS PP. SEST. Claves quoque ibi viſuntur. In poſtica Crux cum literis COMES VENESI. ac rurſus Claves. In latiori limbo AGIMUS C TIBI. GRAS OMNIPOTES DEVS.

Duodecimus Nummus item argenteus apud Scillam & Floravantem viſitur. Ibi figura Papae ſedentis, cum literis CLEMENS PP. SEXTVS. Averſa pars duas Claves decuſſatas habet, & hanc epigraphen: SANTVS PETRVS E PAL. ideſt, *& Paulus*.

D Decimus tertius quoque argenteus apud Scillam & Floravantem oſtendit Clementem ipſum Papam ſedentem, cum Literis CLEMS PP. SEXTS. In poſtica Crux literas interſecans, & quatuor paria Clavicularum, cum epigraphe SANTS PETRVS.

Quartus decimus Nummus, qui eſt Quinctus inter Baluzianos, exhi- E bet effigiem *Innocentii VI.* ad Pontificium thronum Anno Chriſti MCCCLII. evecti. Inſidet & ipſe ſupra duos leones, ſeu verius ſellam, aut faldiſtorium, cum hac epigraphe INNOCEN. PP. SEXTVS. Altera facies Crucem praefert, in cujus angulis quaterna Clavium paria viſuntur. Circumſtant literae SANTVS PETRVS.

Deci-

Decimum quintum alterum ejuſdem Innocentii nummum protulit Floravantes. Ibi imago S. Petri in Cathedra ſedentis Pontificia veſte induti cum nimbo, & dextera Claves tenentis. Circum literae SANTVS PETRVS in area poſticae Tiara Pontificia triplici corona exornata. Subtus binae Claves decuſſatae cum literis INNOCENTIVS PP. SEXTVS.

Decimus ſextus, Baluzio Sextus, effigiem praefert *Urbani V.* Papae, Anno Chriſti MCCCLXII. electi, & ſupra ſellam ſive leones ſedentis, cum epigraphe VRBANVS. PP. QVNTS. Poſtica binas Claves in area habet cum literis circumpoſitis SANCTVS PETRVS.

Decimus ſeptimus argenteus Nummus penes nobilem Juriſconſultum Foroſempronienſem Joachini, Auditorem Rotae Bononienſis, effigiem Papae exhibet cum literis VRBA. V. PP. ideſt *Urbanus V. Papa*. In area poſticae V. R. B. I. Circumſtant literae IN ROMA. Scilicet Nummus percuſſus, quum Anno MCCCLXVIII. idem Urbanus magnifice Romam ingreſſus fuit, Avenione illuc profectus.

Decimum octavum argenteum Nummum Scilla evulgavit. Ibi idem Pontifex ſedet, hiſce literis diſtinctus: VRBANVS PP. QVNTVS. In averſa parte duae Claves decuſſatae cum literis FACTA IN ROMA.

Decimum nonum argenteum Scillae & Floravanti praelaudatis debemus. In eo viſitur Papa ſedens cum epigraphe VRBAN. PP. QVNTS. Altera facies habet Crucem cum quatuor paribus clavium, & literis SANTVS PETRVS.

Vigeſimus aereus apud Floravantem. Ibi Mithra in medio, & in circulo duae Claves cum literis VRB. PP. QNTS. Poſtica habet in area Crucem cum duobus paribus Clavium, & literis per gyrum S. * M. T.' PET.' E PAS.

Vigeſimum primum argenteum Scilla & Floravantes protulere. Ibi protome ejuſdem Papae cum literis VRB. PP. QVITS. In averſa parte S. PET. E PAL. ideſt *Sanctus Petrus & Paulus*. Adduntur in area literae ad modum Crucis V. R. B. I.

Vigeſimus ſecundus argenteus, a Scilla editus, hanc epigraphen praefert: VRBAN. QVNTS. In medio Mithra cum literis ſuppoſitis V. PP. ideſt *Univerſalis*, aut *Urbis Papa*. Poſtica pars Crucem exhibet cum duabus Mithris, & duobus paribus clavicularum decuſſatarum. Adduntur literae in limbo SANCTVS PETRVS.

Vigeſimus tertius, qui eſt Septimus inter Baluzianos, *Gregorium XI.* Papam electum Anno Chriſti MCCCLXXI. nobis oſtendit. Ibi epigraphe GREGORS. PP. VNDEC. In altera facie geminae Claves decuſſatae, & SANTVS PETRVS.

Vigeſimum quartum argenteum Scilla & Floravantes indicavit. Protomen Papae exhibet cum duabus roſulis, & literis GG. PP. VND. Poſtica habet IN ROMA & in medio V. R. B. I.

Vigeſimus quintus argenteus a Scilla & Floravante editus protomen Papae oſtendit cum literis GG. PP. VND. Apponitur Corona Regia. Averſa pars habet IN ROMA. & V. R. B I.

Vigeſimus ſextus eidem Gregorio Papae tribuitur a Scilla. Ibi protome Pontificis cum clavicula, duabus roſulis, & literis S. PETRVS. In poſti-

* Niſi pro uno charactere M. duo ſimul juncti ſint, A. ſcilicet, & N. ut perſpicienti attentius videtur; & tunc SANT. legeretur perſpicue.

poſtica DE ROMA. & literae V. R. B. I. & geminae roſulae. Eſt & alter ſimilis ſine clavicula, ſed cum T. in antica & poſtica.

Vigeſimus ſeptimus argenteus apud Scillam, & Floravantem ſpectat ad *Urbanum VI.* Papam, Anno Chriſti MCCCLXXVIII. electum. Viſitur ibi figura Papae ſedentis, cum epigraphe VRBANVS PP. SEXTVS. Altera facies habet Crucem & quatuor paria Clavicularum decuſſatarum, ac literas SANCTVS PETRVS.

Vigeſimus octavus, qui eſt Octavus inter Baluzianos, pertinet ad *Clementem VII.* Antipapam electum Anno Chriſti MCCCLXXVIII. Illic viſitur ejus effigies cum literis CLEMENS PP. SEPTIVS. In poſtica Claves & lemma SANCTVS PETRVS.

Vigeſimus nonus argenteus, a Scilla productus, ſedentem exhibet Clementem ipſum cum hac Epigraphe CLEMENS PP. SEPTIMVS. Poſtica habet duas Claves decuſſatas cum literis SANCTVS PETRVS ET PAVLVS. Alter Nummus ſimilis viſitur apud Floravantem, ubi pro *Septimus* legitur SEPTIVS.

Trigeſimus alter Nummus apud Floravantem exhibet Tiaram Pontificiam, cui ſubeſt inſigne gentilitium cum literis CLEMENS PP. SEPTIVS. In altera S. Petrus cum literis S. PETRVS APOSTOLVS.

Trigeſimus primus apud eumdem, Tiaram Pontificiam exhibet triplici corona, ac teniis pendentibus ornatam: utrinque parvae Claves decuſſatae. In altera Claves cancellatim diſpoſitae & alligatae cum literis SANCTVS PETRVS ET PAVLVS.

Trigeſimus ſecundus argenteus apud Scillam pertinet ad *Bonifacium IX.* Papam, electum Anno Chriſti MCCCLXXXIV. Viſitur Papa ſe-
A dens cum epigraphe BONIFAT. PP.
NONVS. In averſa parte cifra ad
formam incudis, & geminae Claves
decuſſatae cum literis SANCTVS
PETRVS.

Trigeſimus tertius argenteus a Scil-
la editus, Papam ſedentem exhibet
cum literis BONIFAT. PP. NO-
NVS. Altera facies habet SAN-
B CTVS PETRVS. Inter literas con-
ſpicitur caput Mauri hominis, at-
que in area ſunt geminae Claves
decuſſatae.

Trigeſimum quartum argenteum
Scilla evulgavit. Ibi protome Ponti-
ficis & epigraphe BONIFAT. PP.
N. Poſtica habet IN ROMA, & li-
teras ad formam Crucis V. R. B. I.
C Trigeſimum quintum argenteum
Scilla protulit, cum Pontificis ejuſ-
dem protome ac literis PP. B. NO-
NVS. In poſtica DE MACERATA,
atque in medio A. Itaque percuſſus
fuit in Civitate Maceratae.

Trigeſimus ſextus apud Scillam,
aereus, Triregnum exhibet cum li-
teris in limbo B. PP. NONVS. A-
D verſae partis aream Crux occupat
cum literis DE FIRMO. A Firma-
nis cuſus eſt hic Nummus.

Trigeſimus ſeptimus, qui eſt No-
nus inter Baluzianos, exhibet *Bene-
dictum XIII.* Antipapam electum An-
no Chriſti MCCCXCIV. Ibi ſpe-
ctare potes illius effigiem, & inſcriptio-
nem BENEDICT PP. TRDEM i-
E deſt *Tertius decimus*. In poſtica Cla-
ves cum literis SANTVS PETRVS
ET PAVLVS.

Trigeſimus octavus argenteus a
Scilla recenſetur. Ibi Papa ſedens
cum literis INNOCENTIVS PP.
VII. Is fuit electus Anno Chriſti
MCCCCIV. In poſtica duae Claves
decuſſatae, & SANCTVS PETRVS.
Alter ſimilis viſitur, addito capite
homi-

hominis Mauri, & duobus aſteriſcis à Floravante editus.

Trigeſimus nonus apud Scillam, quoque argenteus. Papa ibi ſedet cum eadem epigraphe INNOCENTIVS PP. VII. Averſa pars habet SANCTVS PETRVS. S. P. Q. R. & duas Claves decuſſatas cum aſteriſco. Videtur Nummus cuſus a Senatu Populoque Romano Anno Chriſti MCCCCV. quo vir pacificus & mitis ob Nepotis truculentum facinus fugam arripere coactus, Romanis reſumendae auctoritatis locum reliquit. Alter ſimilis Nummus viſitur ſine inſignibus a Floravante editus.

Quadrageſimus Nummus argenteus Veronae adſervatus ab amico viro Johanne Franciſco Muſellio, ſpectat ad *Gregorium XII.* Papam electum Anno Chriſti MCCCCVI. Ibi viſitur Papa ſedens, & epigraphe GREGORIVS PP. XII. In poſtica geminae Claves decuſſatae, & SANCTVS PETRVS. cum capite Mauri.

Quadrageſimum primum argenteum Scilla evulgavit praeferentem *Johannem XXIII.* Papam electum Anno Chriſti MCCCCX. Viſitur figura Papae ſedentis cum literis IOVANNES PP. XXIII. In averſa parte Claves decuſſatae, & SANCTVS PETRVS. Alter ſimilis Nummus exſiſtit cum capite hominis Mauri. Tertius quo-

A que ſimilis occurrit, additâ *Coxâ*, quae illius Inſigne gentilicium fuit.

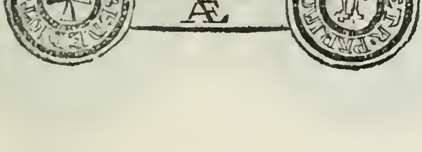
Quadrageſimus ſecundus Nummus aureus apud Floravantem. In antica Tiara Pontificia, & infra ſtemma, cui epigraphe haec additur: IOHES. PP. VIGESIMVS III. In poſtica duae Claves decuſſatae, & SANTVS PETRVS ET PAVLVS. cum inſita
B inter Claves litera R.

Quadrageſimus tertius proditur a Floravante aureus Nummus. In antica habet ſtemma cum Tiara, & IOHES VIGEXIMVS III. In poſtica S. Petrus dexterâ Clavem, ſiniſtrâ Librum tenens, & literis in circuitu S. PETRVS APOSTOLVS.

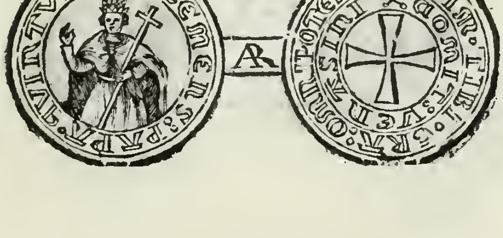
Sunt & alii Nummi Pontificii a
C Panvinio, Ciacconio, & Victorello evulgati, quorum legitimitatem quum praeſtare nequeam, propterea omitto. Quod ſi Numiſmata a Martino V. Papa uſque ad Innocentium XI. quiſquam deſiderat, Molineti Pariſienſis hac de re Librum conſulat; immo celebre opus adeat V. Cl. Philippi Bonanni e Soc. Jeſu, qui duo-
D bus Tomis Anno MDCXCIX. Romae impreſſis, longe plura produxit atque illuſtravit. Denique Clariſſimi Floravantis Liber poſtumus merces hujuſmodi omnium accuratiſſime expoſuit. Hac de cauſſa iis rurſus imprimendis tempero.

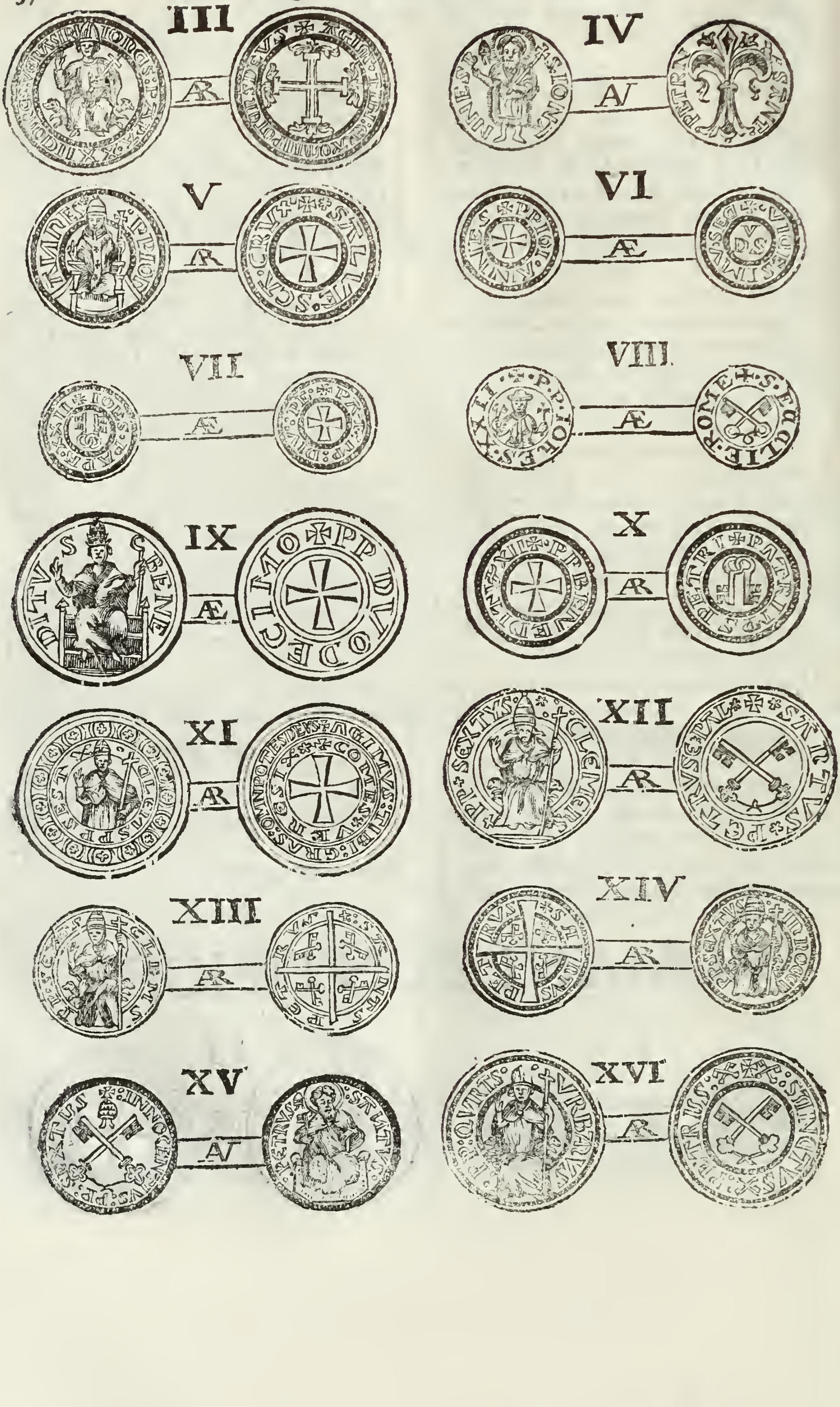
ROMANI PONTIFICES.

I

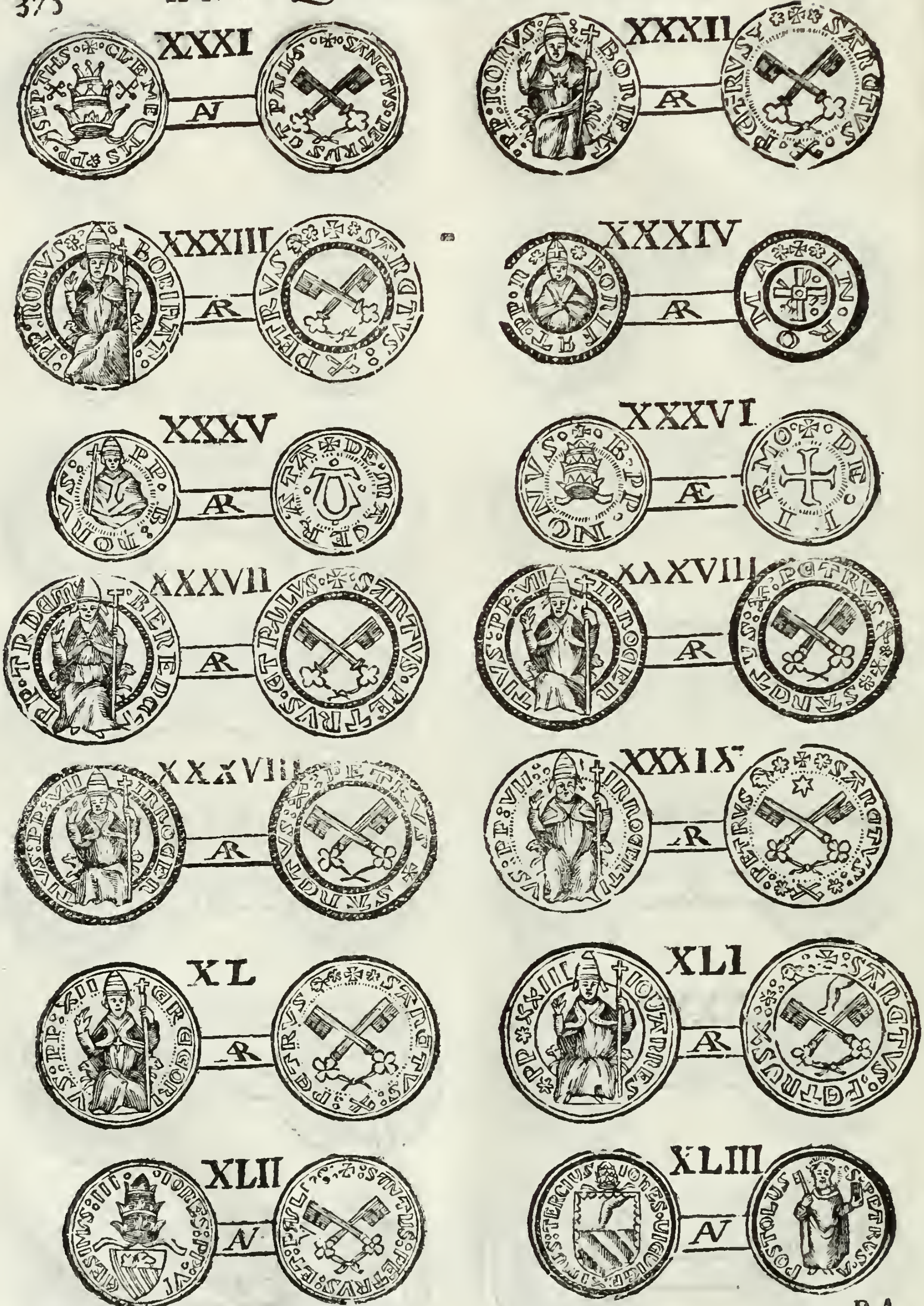

II

III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI

XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI
XXVII
XXVIII
XXIX
XXX

XXXI
AV
XXXII
AR
XXXIII
AR
XXXIV
AR
XXXV
AR
XXXVI
Æ
XXXVII
AR
XXXVIII
AR
XXXVIII
AR
XXXIX
AR
XL
AR
XLI
AR
XLII
AV
XLIII
AV

RA-

RAVENNA.

AD *Ravennam* me confero. Illuſtris haec Civitas Anno Chriſti CCCCII. Sedes Imperii Occidentalis conſtituta ab Honorio Auguſto, ex eo ſaltem tempore Monetariae officinae decore frui coepit. Apud Du-Cangium viſitur ejuſdem Honorii Nummus cum literis RV. P. S. quas ſiglas eruditi interpretantur *RaVennae Pecunia Signata*. Alter quoque a Johanne Tyranno poſt Honorii mortem percuſſus eaſdem literas praefert. Neque ulla mihi dubitatio, quin & ſub Odoacre Turcilingorum Rege, tum ſub Theoderico, Athalarico, Theodahato, Witige, & Baduila Gothorum Regibus ab Anno Chriſti CCCCLXXVI. ferme uſque ad DXL. eadem praerogativa, uti Romae, ita & Ravennae perſeveravit. Odoacris nullos Nummos vidi: unum tantummodo Theoderici Romae cuſum ſub oculis habui. Rariſſimum tamen fruſtulum antiquitatis ad inclytum illum Regem pertinens exeram, quod Mutinenſi ex Urbe in ſuum Muſeum intulit Cl. V. Apoſtolus Zenus, antiquorum monumentorum venator indefeſſus, hoc eſt Nummum aereum (ita tantiſper appellare liceat) quadrangularis formae, non minoris craſſitudinis, quàm Numiſmata majoris moduli. In altera facie leguntur literae iſtae D N. THEODERICI. In alterâ una tantùm litera viſitur, ſed exeſa, formam T referens, quae fortaſſis eſt initialis nominis Theoderici, & Coronâ laureâ, ſeu querceâ circumdatur. Duplex heic rarum occurrit. Alterum, quod in exteriori limbo Nummi (Italice *nel contorno*) literae iſtae leguntur: CATVLINVS V. C. ET

A I...... L...... P. F. V. Alterum; quod tum ipſius *Theoderici*, tum *Catulini* nomina literis conſtant in aere cavatis, atque argento oppletis. In nomine Theoderici adhuc fere omnes literae ſuperſunt; e *Catulini* nomine praeter duas aut tres, quae remanent, reliquae exciderunt, ſuperſtite earum veſtigio in aere. Ex illuſtri B ac nobiliſſima Familia Catulinus iſte fuit, utpote quae Anno Chriſti CCCXLIX. Conſulem dedit *Aconium Catullinum*; neque enim diverſa mihi nomina ſunt *Catullinus*, & *Catulinus*. Tulit etiam Praefectos Urbi, Proconſules, alioſque aliis muneribus primariis functos, quorum mentio eſt in Codice Theodoſiano, at- C que in aliis veterum monumentis. Apollinaris Sidonius Lib. I. Epiſtol. XI. auctor eſt, *temporibus Auguſti Majorani*, ſcilicet circa Annum Chriſti CCCCLX. Satyricam Chartam Arelate diſſeminatam fuiſſe. *Accidit caſu, ut Catullinus Illuſtris tunc ab Arvernis illo veniret &c.* Eſt & ejuſdem Sidonii Carmen Duodecimum *ad Virum Clariſſimum Catullinum*. Uti no- D tum eſt, circiter Annum CCCCLXXXII. Apollinaris Sidonius diem ſuum obiiſſe creditur. Habes autem in Nummo, circiter Annum Chriſti CCCCXCIV. percuſſo, *Catulinum V. C.* qui & in literis exeſis appellatus videtur INLVSTRIS & PRAEF. VRB. Erat enim *Illuſtris* titulus prae- E cipue tributus Praefectis Urbi. Niſi idem ſint Catulinus a Sidonio memoratus, & hujus aereae tabellae auctor, veri tamen ſimile eſt, hunc filium illius fuiſſe. Ceterum non inter Nummos reponendum eſt hoc monumentum, ſed quidem inter Teſſeras, ſive Donaria publica, quae in honorem Principum, veniâ ab eis factâ, a privatis parabantur, eorum-

que die natali, aut aliâ ſolemni occaſione, diſtribuebantur amicis. Reliquorum Regum Gothorum, qui Italiae dominati ſunt, Numiſmata protulere Octavius Strada, & Du-Cangius in Conſtantinopoli Chriſtiana. Ego ea tantùm heic evulgata volo, quae vidi in Muſeo Reverendiſs. P. D. Alexandri Chiappinii Abbatis Canonic. Regular. Lateranenſ. Placentiae, qui ſolicito ſtudio quotquot hactenus potuit, collegit. Quod praecipue in hiſce Nummis adnotandum, ibi conſpicitur effigies *Juſtiniani I.* Auguſti cum epigraphe, nomine Gothorum Regum in literis duntaxat ſignato, ſed abſque illorum effigie: quae conſuetudo verbis Procopii confirmatur, ita ſcribentis de Francorum Regibus Lib. 3. Cap. 33. de Bello Gothico: *Nummos cudunt ex auro Gallico; non Imperatoris, ut fieri ſolet, ſed ſuâ impreſſos effigie. Monetam quidem argenteam Perſarum Rex arbitratu ſuo cudere conſuevit; auream verò aeque ipſi, neque alii cuipiam Barbarorum Regi, quamvis auri domino, vultu proprio ſignare licet.* Itaque Juſtiniani nomen in Gothorum Nummis impreſſum, ſat aperte oſtendit, eos adhuc agnoviſſe ſupremum Romani Imperatoris dominium: quod & in Pontificiis Denariis factum ſupra animadvertimus. An Theodericus huic legi ſeſe ſubmiſerit, ignotum mihi eſt. Eum fortaſſe formidanda illius potentia ejuſmodi onere levavit. At reliqui ejus Succeſſores vires animumque Juſtiniani imperantis veriti, ſeſe hac in re obſequentes praebuere, dum pax viguit; ſed ubi Juſtinianus conſilium cepit eripiendae eis Italiae, tum & ipſi Nummos percuſſere, additâ ſuâ effigie, & Imperiali abjecta.

A Primus Nummus, ſive Denarius argenteus, Juſtiniani I. Auguſti caput exhibet diademate coronatum cum literis D N IVSTINIANVS P F AVG. ideſt *Dominus Noſter Juſtinianus Pius Felix Auguſtus.* In poſtica D N ATHALARICVS REX, coronâ laureâ circumductâ. Circiter Annum Chriſti DXXVII. percuſſus B fuit Nummus.

Secundus vultum ac nomen, ut in praecedenti, *Juſtiniani Auguſti* praefert, atque in altera parte has literas D N. THEODAHATVS REX, circiter Annum Chriſti DXXXV. Ejuſdem quoque Regis Numiſma apud Stradam & Du-Cangium habetur, ubi nulla Juſtiniani mentio, C ſed quidem ipſius Theodati effigies, additis in poſtica literis VICTORIA PRINCIPVM. Deſpexiſſe creditur hic Princeps per aliquod tempus auctoritatem Imperatoris: idque locus nuper laudatus Procopii inſinuare videtur.

Tertii Nummi, circiter Annum Chriſti DXXXVII. percuſſi, antica D facies *Juſtiniani* ejuſdem caput exhibet, & in poſtica D N VVITIGES REX.

Quartus Nummus nullam Juſtiniani mentionem habet, ſed caput Regis cum epigraphe D. N. BADVILA REX, & in averſa parte has iterum literas D. N. BADVILA REX. Hic eſt Regum in Italia Gothorum po- E ſtremus, qui a Beliſario Anno Chriſti DXXXIX. captus, Conſtantinopolim ad Juſtinianum miſſus eſt.

Quanquam verò, incertum ſit, quo in loco percuſſi fuerint Gothorum Regum Nummi, falli tamen non poſſumus opinantes, non Romae tantùm, ſed & Ravennae id factum, quum in Aegyptiaca papyro, quam dedi in Diſſertatione XXXII. *De Origi-*

rigine Linguae Italicae, quaeque Anno Chriſti DXL. Ravennae ſcripta fuit, *Vitalis Vir Clariſſimus Monitarius*, ideſt *Monetarius* (*Miniſtro della Zecca*) teſtis ſubſcribat. Quibus ex verbis intelligimus, Monetariam officinam adhuc perduraſſe Ravennae. In Muſeo Alexandri Bertacchinii Mutinenſis Denarius argenteus adſervatur, quem infra proferam Num. V. caput Juſtiniani Auguſti praeferens cum literis D. N. IVSTINIANVS P. AVG. ideſt *Pius Auguſtus*. In altera facie Monogramma viſitur coronâ circumdatum, ſub hac forma

. In expiſcandis ejuſmodi Monogrammatis, aut ſiglis, hariolari video Eruditos. Liceat & mihi eorum licentiâ uti. Aut haec ad ipſum Auguſtum ſunt referenda, aut locum, ubi Nummus percuſſus fuit, deſignant. Heic certe *Ravennae* veſtigia non deſunt, ita ut ſuſpicer legendum D. N. *Denarius*, RATS *Ravennatis* Urbis, niſi malimus interpretari *Dominus Noſter Imperator*. Sed utcumque ſit de obſcuris hiſce Siglis, certum eſt, haberi *Nummos Heraclii*, & *Heraclii Conſtantini*, ſignatos Ravennae; e quibus duos proferre juvat, quòd minime laudatos viderim a Du-Cangio.

Sextus Nummus aereus in Muſeo Bertacchinio Mutinae exhibet tres figuras, coronam cum Cruce in capite, & globum in dextra praeferentes. Hiſce deſignati videntur Heraclius ipſe Auguſtus, Martina Imperatrix, eorumque filius Heraclius Conſtantinus, Anno Chriſti DCXIII. in Collegam Imperii a patre aſſumtus, niſi fortè pro Martina Flavius Heracleonas intelligendus ſit, ejuſdem Heraclii alter filius, Caeſar A circa Annum DCXXX. renuntiatus. Altera Nummi facies inſcripta eſt Monogrammate Chriſti. Subeſt M. Circumſtant literae ANNO XXIIII. RAV. ideſt Anno Chriſti DCXXXIII. *Ravennae*.

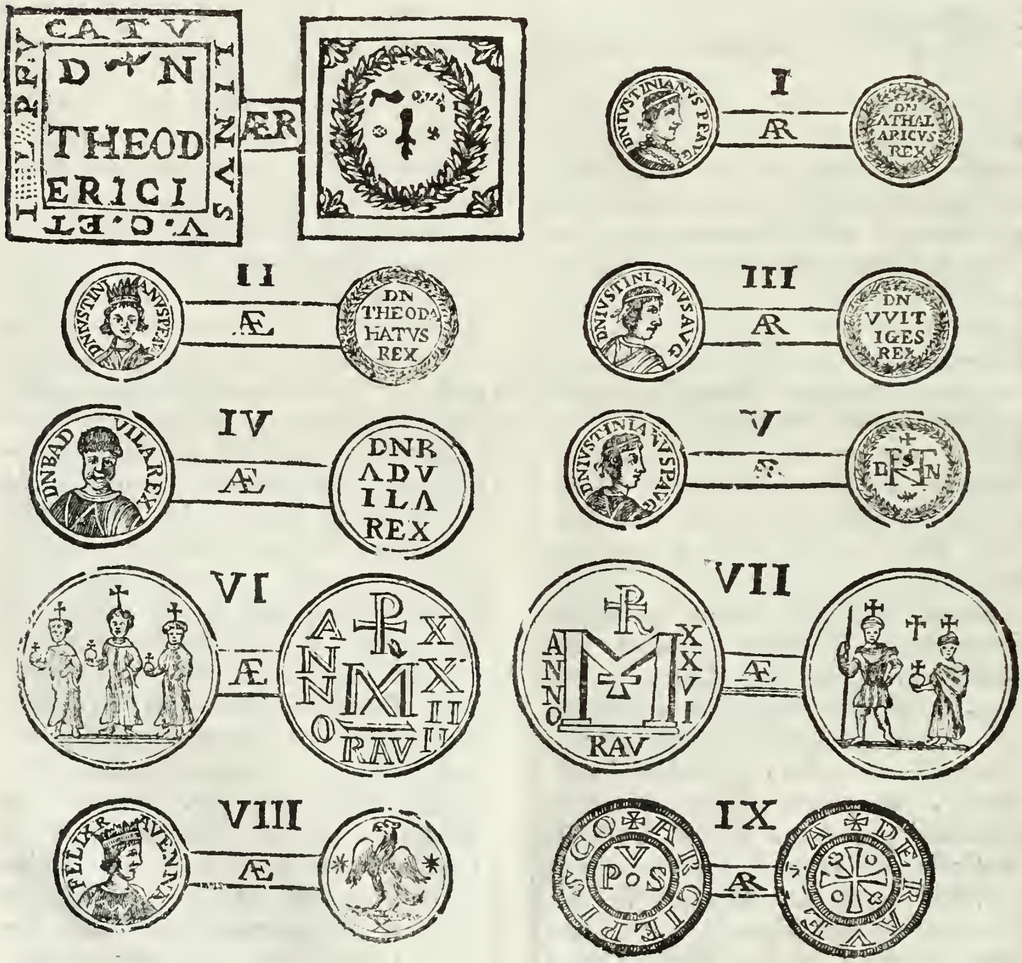
Septimus Nummus aereus, in eodem Muſeo mihi inſpectus, duas protomas Imperatorum praefert, alB teram haſtae innixam, alteram globo in dextera ornatam. Viſitur in poſtica Monogramma Chriſti cum ſuppoſito M. & literis Anno XXVI. RAV., ideſt, ſecundùm Vulgarem Epocham, Anno Chriſti DCXXXV. *Ravennae*. Quae poſtrema verba evincunt, percuſſum fuiſſe Nummum in Urbe Ravenna. Sunt & alii NumC mi, in quibus FELIX RAVENNA legitur, atque ex iis unum poſſideo, in quo Regis, ſeu Imperatoris protome viſitur, in poſtica verò Aquila cum geminis aſteriſcis: quem vide heic infra Num. VIII.

Verùm poſt captam a Langobardis Ravennam, ac deinde Romanae Eccleſiae traditam, receptamque ab Auguſtis, diu cudendae monetae aucto-D ritate ſpoliatam fuiſſe arbitror Urbem illam. At idem jus in Archiepiſcopos Ravennates Anno Chriſti MLXIII. ab Henrico IV. Germaniae ac Italiae Rege translatum fuiſſe, Rubeus jamdiu memoriae prodidit. Immo & ipſe auctor eſt, longe antea, ideſt Anno Chriſti DCCCCXCVII. Gregorium V. Papam doE naſſe Gerberto Ravennati Archiepiſcopo *diſtrictum Ravennatis Urbis, Ripam integram*, *Monetam &c.* Sed quando in Libris pro jure Imperiali & Eſtenſi in Urbem Comaclenſem ea attuli, quae mihi viſa ſunt hujuſmodi Chartam aſpergere ſuſpicione falſi, ab iis repetendis abſtinebo. Interea teſtem dabo facultatis conceſ-

ſae

ſae Ravennatibus Nummum unum argenteum Num. IX. mihi ſuppeditatum a Muſeo Muſelliano Veronenſi, in quod invecta ſunt, quaecumque rudera antiquitatis collegit olim celebratiſſimus Philologus & Aſtronomus Franciſcus Blanchinius. Ejuſdem Nummi alterum exemplar e Cortonenſis Academiae Muſeo eductum ſuppeditavit mihi Cl. V. Ab- A bas Rodulfinus Venuti, a Cauſſis audiendis Eminentiſs. Cardinalis Alexandri Albani. In antica legitur ARCIEPISCOPVS. In poſtica DE RAVENA ✠. Scilicet cuſus Nummus, quo tempore Archiepiſcopi dominabantur nobiliſſimae Urbi Ravennae, ejuſque Exarchatui. Hieronymus Rubeus, & Ughellius hac de re conſulendi.

RAVENNAE.

TICI-

TICINUM.

TIcinum pergo. Ex quo Civitatem illam Gothorum Reges diligere & amplificare coeperunt, ibi quoque pecuniae ſignandae locum ſtatuerunt, ejuſque rei teſtis ſupereſt Numiſma Baduilae, ſive Totilae Regis, a Mediobarbo memoratum, ac Ticini adſervatum penes nobilem virum Syrum Rho, ſive de Rhaude, cujus ectypon a Cl. V. P. D. Gaſpare Beretto ad me miſſum profero. In antica viſitur caput Regis cum epigraphe FELIX TICINVS: quae nota locum percuſſae monetae prodit. In poſtica legitur D N. BADVILA REX. Perrexit autem ſub Regibus Langobardis eodem jure frui Ticinenſis Urbs, & merito quidem, quippe quae Italici Regni Sedes evaſerat. Sed heic mature animadvertendum eſt, non tantùm *Ticini* regnantibus Langobardis, ſed & *Mediolani*, *Lucae*, ac *Tarviſii*, percuſſos fuiſſe Nummos. Haſce quatuor tantùm Urbes in Italico Regno officinâ Monetariâ inſignitas iis temporibus reperio, quae praerogativa ſub Francis, diuque ſub Germanis Imperatoribus in Civitatibus illis continuata eſt. Neque licuiſſe alibi ſignare pecuniam mihi perſuadeo, ſi *Ducatum Beneventanum excipias*, de quo ſuo loco erit ſermo, & *Spoletum*, in quo credibile eſt, Monetam extitiſſe, quamquam nullum ibi Nummum tunc percuſſum detexerim. Nondum enim quidquam mihi occurrit, unde elucere poſſit, parem honorem aliis Urbibus tunc fuiſſe collatum. Itaque Ticinum ſub Langobardis ac Francis Regibus cudere Nummos perrexit. Atque ego ſane cupiebam, cuſos a Langobardis Regibus heic ex-

A hibere Lectori; ſed praeter unum aut alterum, nullum alium producere in praeſentia poſſum. Angelus quidem Beneventanus in Stemmate Regum Langobardorum, *Agilulfi* Nummum exerit, at facile adulterinam mercem agnoſcas. Interea accipe *Liutprandi* inclyti Regis aureum Numiſma, cujus ectypon debeo Theodoro
B Alexandro Trivultio Marchioni ac Patricio Mediolanenſi, tum doctrinâ, tum rarâ humanitate viro ſpectatiſſimo. Regis effigies in antica parte conſpicitur cum literis LIVTPRN. R. ideſt *Liutprandus Rex*. Jam enim inter Eruditos exploratum eſt, non *Luitprandus*, ſed *Liutprandus* eſſe ſcribendum: quod marmora ipſa
C teſtantur, nempe praeter unum Ticinenſe apud Gruterum inter Monumenta Chriſtiana, & alterum Felſineum apud Malvaſiam, illa etiam, quae ego tum in Antiquitat. Eſtenſib. tum heic in Diſſertatione XL. *de Rhythmica*, & in Diſſertatione XXI. *de Statu Italiae* legenda dedi, uti & complures Chartae in hoc ipſo Ope-
D re editae, ejuſdem nominis fidem facientes. In poſtica parte viſitur effigies Sancti Michaëlis Archangeli cum literis exeſis SCS... MAHEL. Michaëlem quippe Archangelum Langobardi ſingulari veneratione proſequebantur: quod & a Principibus Langobardis Benevento dominantibus obſervatum videbimus. Ita inſignis
E Baſilica Ticini condita, adhuc ornamentis vetuſtatis compluribus ſplendet. A Conſtantino Magno illam exſtructam ſine ullis tabulis ferunt Ticinenſes Scriptores. Longe eſt veri ſimilius, opus eſſe Langobardicorum Regum. De ea meminit Paulus Diaconus; atque ibi interdum coronati fuere Reges. Altera quoque Lucae viſitur, ad eadem tempora originem,

ut

ut puto, referens. Magna profectò tunc Populorum devotio erga beatiſſimum Archangelum fuit. Liutprandus Hiſtor. Lib. I. Cap. 2. ſcribit, fabricatam Conſtantinopoli fuiſſe a Baſilio Auguſto *pretioſo ac mirabili opere* Baſilicam *in honore ſummi & caeleſtis militiae Principis Archangeli Michaëlis*. Ita & Franci Reges eumdem Regni patronum elegiſſe videntur. Teſtis quoque eſt Paulus Diaconus, dum Cuniberti Regis geſta recenſet, Sancti Michaëlis effigiem in vexillo militari Langobardicorum Regum pictam fuiſſe. Nempe Archangelus iſte in ſuum patronum ab ipſis quoque Langobardis electus fuit. Quod & elucere videtur ex Hiſtoriola Ignoti Monachi Caſinenſis apud Peregrinium Tom. II. Rer. Italicar. pag. 264. ubi de Langobardis ait: *Poſt haec dominantes Italiam, Beneventum introëunt ad habitandum. Horum autem ..... Princeps militiae caeleſtis exercitus Michaël exſtitit Archangelus*. Heic, ubi lacuna eſt, deſideratur, ut opinor, vox *Patronus*, ſive *Protector*. Age verò exerantur quicumque Nummi hactenus occurrerunt mihi, Ticinenſi in Urbe percuſſi. Ex iis nonnullos evulgavit Le-Blancus in egregio Tractatu, Gallicâ Linguâ conſcripto, de Nummis Francorum Regum. Complures autem apud praelaudatum nobilem virum Ticinenſem Syrum de Rhaude adſervantur, quos amantiſſimus mei Don Gaſpar Berettus V. Cl. Ordinis Benedictini ac Gymnaſii Ticinenſis, dum vixit, ornamentum, mihi procuravit. Reliquos alibi ſum expiſcatus.

Primus Nummus ad Carolum Magnum Francorum Regem ſpectat, percuſſus Ticini, ſive Papiae, poſtquam is Anno Chriſti DCCLXXIV. Regnum Langobardorum ſibi ſubjecit. A Eum evulgavit Le-Blancus: poſſidet & Syrus de Rhaude. In prima facie Crux aream ornat, literis circumſcriptis CARLVS REX FR. ideſt *Francorum*. In altera viſitur Monogramma Regis ipſius, nempe CAROLVS, & in circuitu PAPIA. Locum Monetae, ubi cuſa fuit, heic habes. Alterum Numiſma majoris B moduli, Antonius Gattus V. Cl. evulgavit in Lib. de Gymnaſio Ticinenſi. Cernitur ibi Rex ſedens, dexterâ ſceptrum gerens, coronâ ad pedes poſitâ ac duae figurae ante eum genibus provolutae, cum literis: DEVICTO DESIDERIO ET PAPIA RECEPTA. DCCLXXIIII. In altera facie eſt haec epigraphe: CARLVS C REX FRANCIAE, & in medio T R S F. Numiſmatis hujus ectypon minime exero, quòd inter foetus adulterinos amandandum ſine dubitatione putem.

Secundum Nummum argenteum debeo humaniſſimo ac doctiſſimo viro Benedicto Abbati Floravanti, qui eum mihi inſpiciendum miſit. Tem- D poris injuriam perpeſſus eſt adeo Nummus ipſe, ut literae circumſcriptae in antica ejus parte exeſae admodum, difficultatem aliquam legentibus creent. Verùm attentius conſideranti, ſatis demum ſublucent harum literarum veſtigia, nempe KARLVS IN$\overset{P}{T}$ATOR, hoc eſt *Imperator*. Crux aream occupat. In poſtica legitur in E medio ſatis perſpicue PAPIA. Itaque percuſſus fuit hic Nummus Ticini poſt Annum Chriſti DCCC. quo Imperiali diademate redimitus eſt Carolus Magnus.

Tertius Nummus a Le-Blanco productus, imperante *Ludovico Pio* Auguſto circiter Annum Chriſti DCCCXV. procuſus videtur. In antica Crux viſitur cum literis HLVDOVVICVS IMP.

IMP. In averſa verò parte PAPIA. Sed minime certum eſt, ſpectare ad Ludovicum Pium hunc Nummum: tribuique is poteſt *Ludovico II.* Imperatori ejus Nepoti, qui Ticini ſedem Regni fixit, & Lothario patri ſucceſſit Anno DCCCLV.

Quartus Nummus *Lotharium I.* Auguſtum circiter Annum Chriſti DCCCXL. nobis exhibet. E Muſeo Syri Rhaudii emerſit. Crux in medio ſita circumcingitur hiſce literis HLOTHARIVS IMP. AV. In averſa parte PAPIA.

Quinctum Nummum accepi, dum in vivis erat, a Cl. Vir. Huberto Benvogliento Patricio Senenſi. Viſitur ibi Monogramma Chriſti, nempe

cum epigraphe BERENGARIVS INPerator. In poſticae area PAPIA CIvitas, atque in limbo XPISTIANA RELIGio. Cuſus Nummus Anno Chriſti DCCCCXVI. aut ſubſequentibus.

Sextus Nummus, e Muſeo praelaudati nobilis viri Syri de Rhaude mihi ſuppeditatus, cui tribuendus ſit, certò aſſequi non potui. Ibi Crux in area. Circumſtant literae FI PAPIA, ideſt *Fidelis Papia*, niſi FL legendum ſit, hoc eſt *Flavia*. Altera facies in medio habet P. R. C. I. & in circuitu INPERATOR. Dum meliora adferant alii, liceat mihi in iis ſiglis legere PeRenCarIus, ideſt *Berengarius I.* Theotiſco more pronuntiatus, qui Anno Chriſti DCCCCXVI. Romanorum Imperator eſt renuntiatus; ſed pro I. ſcribendum fuiſſet R. Geminae id genus monetae argenteae, diverſi tamen moduli, repertae fuerunt Imolae aevo noſtro in marmorea arca, ubi Sancti Caſſiani Martyris oſſa ſub Honorio III. Papa collocata fuerant.

A Septimus Nummus praecedenti ſimilis eſt, atque ad eumdem Berengarium, ſive PRENCARIVM Auguſtum ſpectare videtur. Eaedem heic literae, atque ibi.

Octavus Nummus argenteus apud eumdem Rhaudium exſiſtens, ſpectat ad *Rodulphum* Burgundionum *Regem*, qui Anno Chriſti DCCCCXXII. Italiae Regnum invaſit. Chriſti Monogramma in medio cernitur, & circum literae RODVLPO PIVS RX. In altera facie legitur PAPIA CI. ideſt *Civitas*, & in circuitu CHRISTIANA RELIG. hoc eſt *Religio*.

Nonus Nummus argenteus in Muſeo Rhaudio adſervatus, ad *Ottonem I.* Auguſtum circiter Annum Chriſti DCCCCLXII. referendus videtur. Attamen tribui etiam poteſt Ottoni II. ejus filio, aut Ottoni III. ejus Nepoti. In area legitur OTTO, & in limbo IMPERATOR. Altera pars in medio praefert PAPIA INCLIT CIVIT. ideſt *inclyta Civitas*. Ticinenſis autem Monetae circiter ea tempora mentionem videas in Charta Anno DCCCCLXXXIX. ſcripta, quam dedi in Diſſertatione VI. *de Marchionibus*. Nimirum *in Civitate Ticinenſi Gundefredus, qui & Azo Magiſter Monetae* (*Maſtro della Zecca*) commutationem init cum *Johanne Archiepiſcopo* (ita enim is ſeſe appellabat) *Placentiae*, tunc Abbate etiam Nonantulano.

Decimus Nummus argenteus in Muſeo Bertacchinio, & apud alios Mutinae, Placentiae verò penes Reverendiſs. P. Alexandrum Chiappinium Abbatem Canonicorum Regularium adſervatus, ad unum ex tribus *Ottonibus Auguſtis* pertinet. Ibi literae iſtae leguntur: OTTO IMPERATOR, & in averſa parte AVGVSTVS PAPIA.

Undecimus Nummus argenteus, ad unum ex iiſdem *Ottonibus* ſpectans, & a praelaudatis diverſus, Ticini exſiſtebat apud nuper laudatum P. Berettum Monachum Benedictinum. In antica parte OTTO IMPERATOR: in poſtica AVGVSTVS PAPIA.

Duodecimus Nummus argenteus apud Joſeph Mariam Cattaneum Civem Mutinenſem, neſcio an pertineat ad unum ex tribus nuper commemoratis Ottonibus. In prima facie legitur OTTO SEMPER AVGVSTVS: in altera IMPERATOR PAPIA. Trium Ottonum Diplomata nihil aliud exhibent, niſi *Romanorum Imperator Auguſtus*, neque ibi legitur *Semper*. Quare Nummus tribuendus potius videatur *Ottoni IV.* Auguſto, qui Anno MCCIX. Coronam Imperii Romae eſt conſequutus. Verùm is *Romanorum Imperator & ſemper Auguſtus* in Diplomatis appellatur, eique Populus Papienſis acerrime eſt adverſatus, ita ut abſterrear ab opinando, agi heic de ipſo Ottone IV. Quod ſi referendus eſt Nummus ad priores Ottones, veluti res rara animadvertendum eſt illud *Semper Auguſtus*.

Decimus tertius Nummus argenteus, in Muſeo praelaudati Syri de Rhaude Patricii Ticinenſis exſiſtens, referendus videtur ad *Henricum* inter Auguſtos *Primum*, qui Anno Chriſti MXIV. Imperiali coronâ fuit redimitus; ſeu potiùs ad *Secundum*, quum Primum Ticinenſes infenſum habuerint, ejuſque juſſu Urbs tradita fuerit flammis. In antica parte, atque in media area legitur HRICV, ideſt *Henricus*, & in circuitu AVGVSTVS. Altera pars praefert IMPERATOR PAPIA CI. *Civitas*. Si quis contenderet, Denarium hunc ſpectare ad unum ex ſubſequentibus Henricis, ſcilicet III. IV. & V. nil ſolidi haberem, quod ei reſponderem. Alterum huic ſimilem ad me miſit Clariſs., & amicus vir Dionyſius San-Caſſanius Medicus, quem apud me ſervo.

Quartuſdecimus argenteus apud amicum virum Dominicum Vandellium, in Academia Mutinenſi Matheſeos Profeſſorem, mihi inſpectus, atque ab antecedenti diverſus, ad unum ex Henricis Auguſtis ſpectat. In antica legitur HE*n*RICV*s* AVGVSTVS. In poſticae limbo INPERATOR, atque in area PAPIA.

Quinctusdecimus argenteus adſervatur in Muſeo ſaepe memorati nobilis viri Syri de Rhaude. Quemnam Henricorum Caeſarum referat, incertum eſt. Facies prima Nummi Crucem exhibet cum literis HENRICVS INP. & in averſa parte PAPIA.

Decimum ſextum argenteum, a me viſum poſſidet nobilis vir Antonius Maria Carandinius Juriſconſultus Mutinenſis, eique ſimilem adſervat in Muſeo ſuo Placentiae Abbas Regularis Ordinis Canonicorum P. D. Alexander Chiappinius. Unum ex Henricis exhibet, quem decernere non auſim. In altera parte ſcriptum eſt HENRICVS AVGVSTVS...... in averſa IMPERATOR PAPIA.

Decimum ſeptimum argenteum e Ticinenſi Urbe ad me olim miſit amiciſſimus P. D. Gaſpar Berettus. Ab hactenus productis differt: nam in antica legitur HENRICVS IMPERATOR, & in poſtica AVGVSTVS PAPIA. Cuinam ex Henricis Caeſaribus ſit adſcribendus, decernant alii..

Decimus octavus, Mutinae a me conſpectus penes Bartholomaeum Solianum,

lianum, virum ob Libros in ejus officina impreſſos in Literaria Republica non ignotum, ſit-ne referendus ad Primum, an ad Secundum e *Fridericis* Auguſtis, ſtatuere neſcio. Utrique ex iis Auguſtis amicum & obſequentem novimus Populum Ticinenſem. In antica legitur FEDICV, ideſt *Federicus*, AVGVSTVS, in poſtica IMPERATOR PAPIA.

Decimum nonum ſuppeditavit mihi Muſeum Chiappinium Placentiae, ad alterum ex *Fredericis* Imperatoribus pertinentem. Ibi haec literae FE. AVGVSTVS ROMAN. in altera facie IMPERATOR PAPIA.

Vigeſimus Romae adſervatur apud doctiſſimum virum Abbatem Franciſcum Valeſium. Ticini quoque viſitur in Muſeo Rhaudio. Incertum eſt, quem ex Imperatoribus indicet. Ibi in antica viſitur effigies Epiſcopi cum literis SANTV SYRVS. Is eſt Ticinenſis Urbis patronus. In poſtica INPERATOR PAPIA.

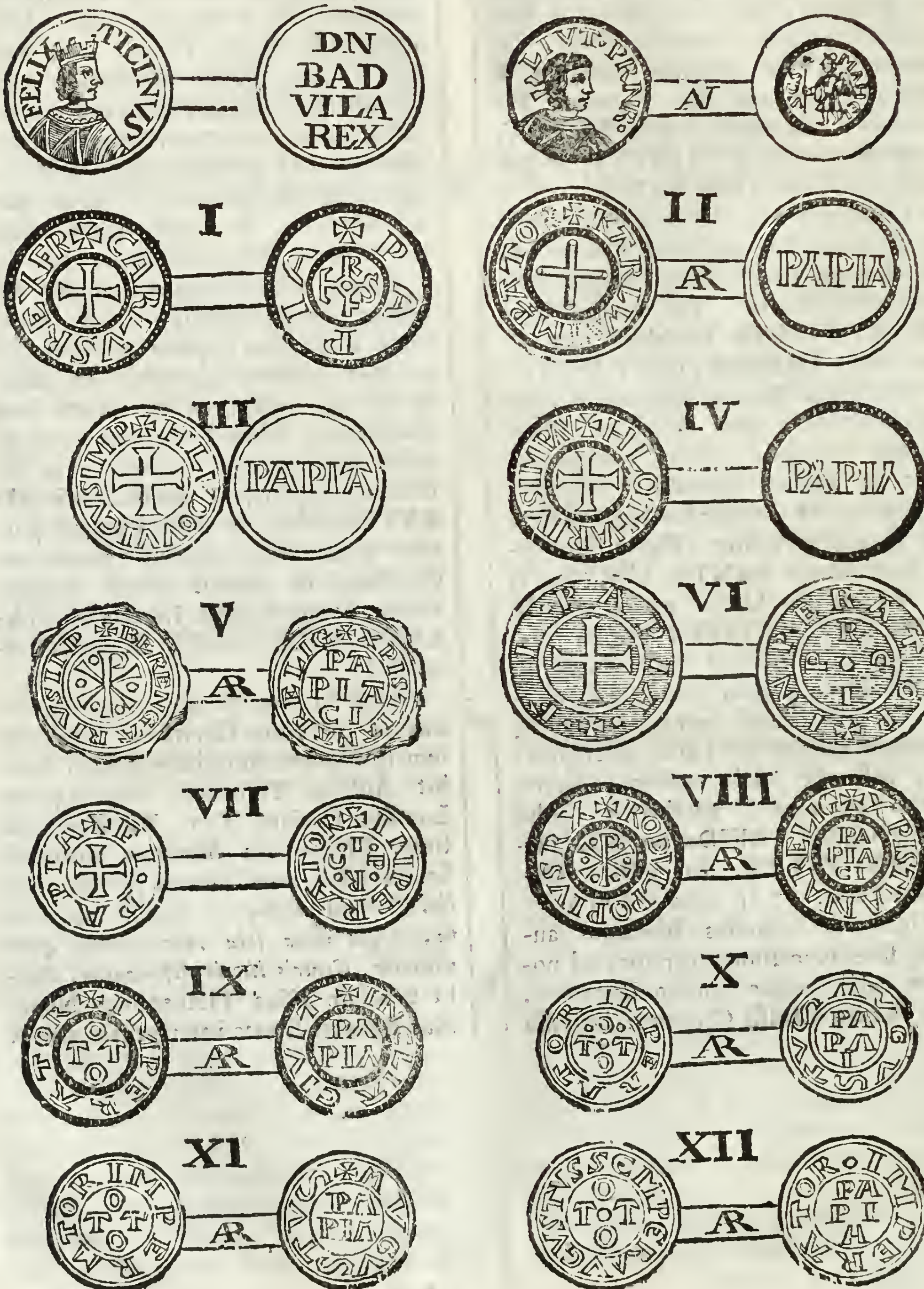
Vigeſimus primus ex Mutinenſi Muſeo Bertacchinio mihi ſuppeditatus, e praecedenti lucem mutuatur; intricata quippe eſt illius inſcriptio. Ibi, niſi me fallit opinio, literis partim ex area, partim e limbo ſumtis legitur FREID*ericus* ROM*anorum* AVGVSTVS. In poſtica IMPERATOR. Et in area PAPIA.

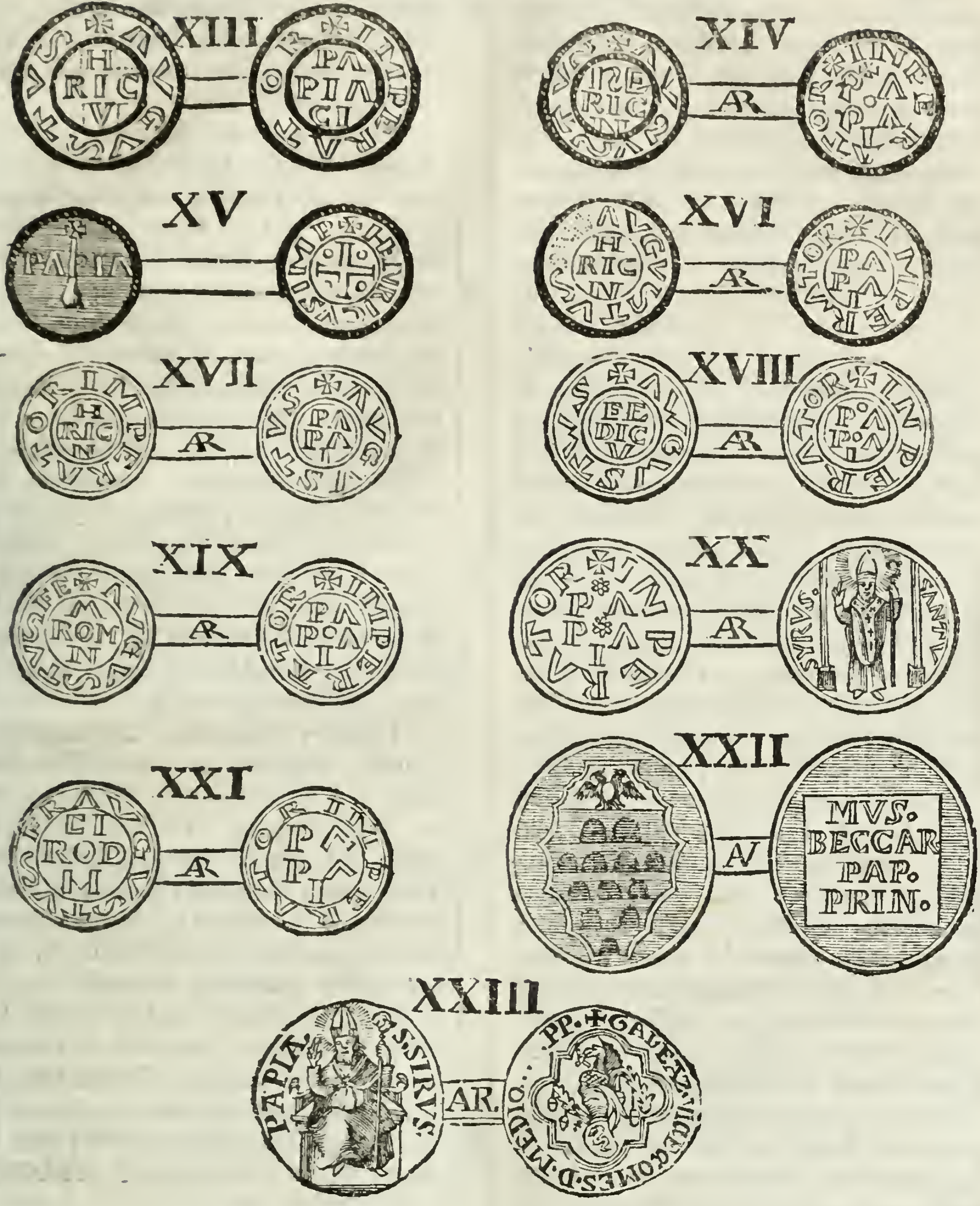
Vigeſimus ſecundus Nummus aureus, ſive Numiſma, pertinet ad nobilem celebremque gentem *Beccariam*, quae Seculo Chriſti Quartodecimo diu dominata eſt Ticini. Adſervatur autem in eadem Urbe penes Marchionem Joſeph Beccariam Patricium Papienſem. Ibi haec epigraphe: MVS BECCAR. PAP. PRIN. ideſt *Muſſus Beccaria Papiae Princeps*, Anno Chriſti MCCCXL. Mihi ſane aliquam ſuſpicionem recentioris originis injicit vox illa *Princeps*: hoc enim titulo rari Dominatores Urbium tunc uti ſolebant. In altera parte viſuntur Inſignia Familiae Beccariae.

Comes Conſtantius de Abdua Patricius Mediolanenſis ſervat Nummum argenteum, quem poſtremo loco heic profero, praeſefert in antica S. Syrum ſedentem mitratum cum diademate, dexterâ benedicentem, ſiniſtrâ Epiſcopalem pedum, cum litteris circumſcriptis SANCTVS SYRVS PAPIA. In poſtica anguis puerum vorans cum duobus truncis ardentibus, & duabus ſitulis pendentibus, circumſcriptis litteris ✠ GALEAZ VICECOMES D. MEDIOLANI.

Atque hi ſunt Nummi, quos hactenus ad inclytam Civitatem Ticinenſem ſpectantes conſpicere potui. Scribit Aulicus Ticinenſis Cap. 13. de Laudib. Papiae, Tom. XI. Rer. Italicar. Ticinenſem *Monetam* antiquiſſimam eſſe: *quae Moneta per totam olim Italiam valore & pondere approbata, uſque nunc ſola inter alias, quas viderim, Graecis literis deformatur*. Mihi nondum ullus Ticinenſium Nummus Graecis literis inſcriptus occurrit

TICINI, ſeu PAPIAE.

MEDIOLANUM.

VEnio ad Mediolanenſes meos, apud quos ab antiqu.ſſimis temporibus Monetariae officinae praerogativam inveniri jam monui. Vicina quidem Ticinenſis erat; tanta tamen ſemper dignitas fuit ſplendidiſſimae Mediolanenſis Urbis, quae inter Inſubres prima ſemper ac Metropolis fuit, ut hoc ei decus tum Langobardi Reges, tum Franci Impera-

peratores, eorumque Succeſſores Germani, perpetuo ſervatum voluerint. Nam & ibi Reges & Auguſti Sedem ſaepe collocabant, ibique complures Regni Italici Coronam de manu Archiepiſcopi Mediolanenſis recipiebant, uti jamdiu oſtendi in Diſſertatione de Coronâ Ferreâ inter Anecdota mea Latina dudum editâ. Immo vel ſub Romanis Imperatoribus Seculo Chriſti IV. ſignatam fuiſſe Mediolani pecuniam, produnt Nummi Maximi, Victoris, Arcadii, & Honorii, ab Occone & Mediobarbo evulgati, in quibus hae ſiglae viſuntur M D P S. quae ſecundùm eruditae gentis interpretationem ſignificant *Mediolani pecunia ſignata*. Ibi aliquem etiam ex Nummis Gothorum Regum, quos ante protuli, percuſſum opinari licet. Idque ſub Langobardis Regibus continuatum dubitare nos non ſinit ſupra laudatus Le-Blancus, dum ſcribit, ſibi fuiſſe trientem, ſive tertiam partem Solidi aurei, ubi *Deſiderii Langobardorum Regis* nomen occurrit, cum literis FLAVIA MEDIOLANO. Auctor eſt Paulus Diaconus Lib. 3. Cap. 16. de Geſtis Langobardorum, electum fuiſſe Regem a Langobardis *Authari, quem etiam ob dignitatem Flavium appellaverunt: quo praenomine omnes, qui poſtea fuerunt, Langobardorum Reges, feliciter uſi ſunt.* Hanc deinde appellationem Reges ipſi, veteres Auguſtos imitati, in praeclariores Regni ſui Urbes tranſtulere, atque in Mediolanenſem potiſſimùm, quae reliquis amplitudine ſua anteſtabat. Porro jus Monetae ejuſdem continuatum Mediolani reperimus ſub Imperatoribus Francis atque Germanis. Teſtes rei Nummos, quos hactenus conſpicere potui, nunc proferam, ſimulque ſubjiciam reliquos ibi percuſſos a potentiſſima *Vi-* A *cecomitum*, ac *Sfortiadum* gente, diu illic dominata, ut Lectori ſub uno aſpectu omnia ſint, quae in hanc rem corradere mihi licuit.

Itaque primus Nummus circiter Annum Chriſti DCCLXXV. percuſſus, & ad *Carolum Magnum* Regem ſpectans, a Le-Blanco producitur. Ibi Crux cum literis CARLVS REX B FR. ideſt *Francorum*, nondum ſcilicet Imperator. In altera parte ejuſdem Regis Monogramma CAROLVS: quippe O. inter compendia illa ſublucere videtur. In circuitu ducuntur hae literae MEDIOL. hoc eſt *Mediolanum*.

Secundus Nummus, ab eodem Le-Blanco editus, pertinere creditur ad *Ludovicum Pium* Auguſtum circiter C Annum Chriſti DCCCXV. Effigies Auguſti illic viſitur cum literis HLVDOVVICVS IMP. AVG. In poſtica proſpectus cujuſdam Templi cum literis MEDIOLANVM.

Tertium Nummum laudato Le-Blanco debemus, qui percuſſum credidit ſub ipſo *Ludovico Pio*. In altera parte legitur HLVDOVVICVS D IMP. in altera MEDIOLANVM. Veri tamen ſimilius videtur, niſi ambos hoſce Nummos, alterum ſaltem tribuendum eſſe *LVDOVICO II.* Auguſto, Pii videlicet Nepoti.

Quartum dedit nobis idem Le-Blancus, ibique *Lotharium I.* Imperatorem circiter Annum Chriſti DCCCXLI. ſignatum cernimus: quippe il- E lius nomen LHOTHARIVS IMP. legitur, & in averſa parte MEDIOL. ideſt *Mediolanum*.

Quinctus Nummus argenteus, ſubtiliſſimae laminae, Mediolani penes praeſtantiſſimum virum Theodorum Alexandrum Trivultium Marchionem adſervatus, ad *Hugonem* ſpectat Provinciae Comitem, qui Anno Chriſti DCCCCXXVI. Regnum Italicum

iniit.

iniit. Ibi legitur HVGO PIYSSM REX. In medio ſiglae iſtae I H X I. quas ex conjectura interpretor Iheſus Chriſtus. In altera facie CHRISTIANA RELIGIO, & in area MEDIOLAnum. Exſtat etiam penes Marchionem Jacobum Fagnanum Patrit. Mediol.

Sextum Nummum argenteum praelaudatus Marchio Trivultius ad me perhumaniter miſit, eumdem *Hugonem Regem* praeſeferentem, ac *Lotharium* ejus filium Anno Chriſti DCCCCXXX. in conſortium Regni adſcitum. Viſuntur ibi eaedem ſiglae I H X I. cum epigraphe VGO LOTHARIO REGES. In poſtica CHRISTIANA RELIGIO MEDIOLAnum.

Ceterum privilegio Monetae frui perrexerunt Mediolanenſes etiam ſub Germanicis Imperatoribus. Teſtem habeo Annaliſtam Saxonem ab Eccardo editum, qui de Ottone Magno ad Annum DCCCCL. agens, haec habet: *Mediolanenſes ſubjugans, Monetam iis innovavit, qui Nummi uſque hodie Ottelini dicuntur*. Goldaſtus in Cathol. Rei Monetariae Tit. 48. Ottonis Magni Auguſti decretum, his conceptum verbis refert: *Mediolanenſibus, qui falſificarunt noſtram Monetam auream & argenteam, mandamus & injungimus hac Imperialis noſtrae ſententiae condemnatione, ut nullâ Monetâ, niſi de corio factâ, in poſterum utantur. Dat. Anno DCCCCLXVI.* Laudat ille Witichindum Corbejenſem in Chronico. Sed ego nihil tale reperio apud Witichindum, atque hujuſmodi decretum prorſus confictum ajo. Neque enim Goldaſtus, vir certe de re literaria bene meritus, religioni ſibi duxit, producere interdum monumenta & edicta, prout argumentum poſcebat. Non paucos Eruditorum ratione iſta decepit. Teſtem potius adhibere is potuiſſet Gobellinum Parſonam, qui in Coſmedrom. Aet. VI. Cap. 48. haec de Ottone ſcribit: *Deinde cepit Mediolanum. Sed Rege Ottone recedente, Mediolanenſes Monetam ejus reſpuerunt, & a fidelitate ejus receſſerunt. Quare Rex Mediolanum regreſſus, coëgit Mediolanenſes de corio antiquo incidere Nummos, & illos ab eis recipi mandavit*. Paria habet Theodericus de Niem in Lib. de Privileg. & Jur. Imper. Sed donec afferantur tabulae antiquiores (neque enim Gobelinus ac Niemius, ut haec nobis perſuadere poſſint, barbam ſat canutam gerunt) liceat mihi coriaceam illam pecuniam commentum plane ridendum credere, uti & defectionem illam Mediolanenſium, quae ab antiqua Hiſtoria diſcordat. Juvat proinde Annaliſtae Saxoni adhaerere, cujus verba nuper laudata veros Nummos ex argento aut aere, & nomen Ottonis Magni praeferentes indicant Mediolani percuſſos. Si ejus Annaliſtae aevo *Ottoleni* ii Nummi perſeverabant, ergo argentei, aut aerei fuere; tandiu enim ignominioſam pecuniam generoſi Cives Mediolanenſes non toleraſſent. Bene autem cecidit, ut fabellam hanc tandem evertere & exſibilare poſſem. Suppeditavit enim mihi ex inſigni Muſeo ſuo Eruditiſſimus Vir Apoſtolus Zenus, Auguſtiſſimi Romanorum Imperatoris CAROLI VI. Hiſtoriographus, argenteum Nummum, ſub eodem Ottone, ut opinor, Primo Mediolani cuſum; ex quo intelligas, Ottonibus Auguſtis imperantibus perſeveraſſe Mediolani Monetam, ac Nummos argenteos ibi cuſos, non verò coriaceos.

Itaque Septimum Nummum conſpiciendum offero, quem non ſolùm oculis meis ſubjecit, ſed etiam liberaliſ-

raliſſime mihi dono dedit idem Zenus. Is nummus eſt formae aliquantulum concavae, laminae verò ſubtilis. In area legitur Monogrammate expreſſum nomen OTTO, & in limbo IMPERATOR. In concava facie AVG. ✠ MEDIOLANIV. Alibi oſtendi, Saeculis barbaricis, immo & antea, *Mediolanii* nomen in uſu fuiſſe. Duos poſtea ſimiles nummulos argenteos vidi apud ſaepe laudatum P. D. Alexandrum Chiappinium Placentiae, & unum quoque apud Johannem Franciſcum de Solis J. U. D. nepotem meum Mutinae. Concavos dixi hoſce Nummos infimae magnitudinis Ottolenos. Neque peregrina eorum forma: nam & Graecis fuere *Caucii* Nummi Καυκίοι, de quibus mentio eſt in Novella CV. Juſtiniani Cap. 2. ita appellati, quod *Cauci*, ſeu *Paterae* figuram referrent, atque adeo concavi. Ejuſdem generis doctiſſimus Du-Cangius fuiſſe opinatur *Scyphatos* aureos, quod nempe Scyphi formam imitarentur. Conſule, ſi lubet, Diſſertationem ſubſequentem.

Octavus Nummus argenteus, Mutinae apud Matthaeum Pellicciarium exſiſtens, incertum eſt, quemnam ex *Henricis* Auguſtis indicet. Sex enim ejuſdem nominis Italiae Regnum ac Imperium tenuere. Ibi legitur HENRIC. INPERATOR. Et in averſa facie MEDIOLANVM.

Nonus in Muſeo Bertacchinio Mutinae adſervatus, argenteus eſt. In antica praefert Crucem cum literis circumpoſitis HENRICVS REX. In poſtica MEDIOLANVM. Fortaſſe Nummus pertinet ad *Henricum* inter Reges *Quartum*, qui diu Regis titulo eſt uſus. Sed pertinere etiam po- A teſt ad Secundum inter Reges, Primum poſtea inter Auguſtos, in Caelitum albo ſcriptum.

Decimus apud me exſiſtens, referendus fortaſſe ad *Henricum* inter Germaniae Reges *Septimum*, & *Sextum* inter Italiae Reges ac Imperatores, circiter Annum Chriſti MCCCXI. hanc epigraphen gerit HENRICVS B REX (is nondum Imperiali Coronâ donatus) cum Cruce in area. In altera facie effigies Sancti Ambroſii ſedentis ſuper cathedram, cum literis MEDIOLANVM.

Undecimus Mediolani apud praelaudatum Marchionem Trivultium, & Mutinae in Muſeo Bertacchinio adſervatus, *Fridericum I.* Imperatorem C circiter Annum Chriſti MCLXXXV. deſignat. Ibi haec epigraphe FRIDERICVS, & in area I P R T. ideſt *Imperator*. In averſa parte MEDIOLANVM. Norunt Eruditi, ac praecipue in Ottonis Friſingenſis, Radevici, ac Ottonis Morenae Hiſtoriâ verſati, quanto odio in Mediolanenſem Populum a ſui aſ- D ſumtione Fridericus I. exarſerit, & quot bellis nobiliſſimam deinde Urbem inceſſerit, quam demum ſubactam Anno MCLXII. lacrymabili excidio ſubvertit. Inter reliqua mala, quae is Mediolanenſibus inferre conatus eſt, Anno MCLV. eos jure *Monetae* privavit, atque illud in Cre- E monenſes tranſtulit. Campius in Hiſtor. Cremon. ejuſmodi decretum innuerat: ego verò illud ex Archivo Reipublicae Cremonenſis integrum deſcripſi, ubi pervetuſtum illius exemplum adſervatur, atque in praeſentia editum eo.

Fridericus I. Imperator Mediolanenſes, quod Novocomum & Laudam deſtruxerint, Imperiali banno ſubjicit; Monetâ, teloneo, diſtrictu, & omnibus Regalibus privat; & jus cudendae Monetae in Cremonenſes transfert, Anno Chriſti 1155.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Fredericus *divina favente clementia* Romanorum Imperator Auguſtus. *Imperialis excellentia nihil magis proprium habere debet, quàm ut contumaces juſta ſeveritate puniat, humiles verò & Romano Imperio devotos conſueta benignitate foveat & honoret. Hujus itaque rationis intuitu* Mediolanenſes *ob immania eorum ſcelera, a noſtrâ gratiâ penitus rejecimus. Et quia auſu temerario, & ſpiritu ſacrilego, praeclaras* Italiae Civitates Cumas & Laudas *ſuâ injuſtâ poteſtate inſipiſſime* deſtruxerunt, *& eas ſe levari violenter prohibuerunt, cum ſaepius ſolemnibus Edictis ad noſtram praeſentiam citati, de juſtitia diffidentes, ſe abſentare praeſumerent, pro tantis exceſſibus dictante juſtitiâ ex ſententiâ Principum noſtrorum Imperiali banno ſubjecimus. Quia verò clementia noſtra Mediolanenſes, ut ad cor redirent, diu ſuſtinuit; cum magis eorum in dies iniquitas & malicia creſceret, & contumaciter noſtrâ abuterentur pacientiâ; in celebri Curia tam ab Italiae, quàm a Theotonici Regni Principibus, ſuper praedictis exceſſibus ſententiam requiſivimus. Judicatum eſt igitur a Principibus noſtris, & totâ Curiâ,* Mediolanenſes monetâ, *theloneo, & omni diſtricto, ac poteſtate ſeculari, &* omnibus Regalibus noſtrâ auctoritate eſſe privandos; ita ut Moneta, *theloneum, &* omnia praedicta ad noſtram poteſtatem redeant, *& noſtro ſtatuantur arbitrio. Et quia* Cremonenſis Civitas *prae cunctis Italiae Urbibus fide & probitate, omnique honeſtate ſemper florentiſſima, & in rebus militaribus expertiſſima, nobis & praedeceſſoribus noſtris divis Imperatoribus ac Regibus fideli devotione & indefeſſâ probitate ſervivit, eorum merita digne remunerare volentes,* jus faciendae Monetae, quo Mediolanenſes privavimus, Cremonenſibus donavimus. *Hoc quoque noſtrâ eis Imperiali auctoritate in perpetuum confirmamus. Ut igitur haec noſtra donatio omni aevo rata & inconvulſa permaneat, hanc paginam inde conſcribi, & noſtri imaginis charactere juſſimus inſigniri.*

Teſtes quoque ſubter notari fecimus, quorum nomina haec ſunt: Herimannus Conſtantienſis Epiſcopus: Ordivus Baſilienſis Epiſcopus: Cunradus Wormacienſis Epiſcopus: Marquardus Fuldenſis Abbas: Henricus Dux Saxoniae: Bertolfus Dux Ceringiae: Otto Palatinus Comes: Ulricus Comes de Lenzeburch: *Gozvinus de Fulſenberg*: Gozzo Comes, *& filius ejus Manfredus*: Gerardus Comes de Crema: Jacobus Comes de Favalla; *Conſules Papienſes & Novarienſes.*

Signum (✠) *Domni Frederici Romanorum Imperatoris invictiſſimi.*

Ego Arnoldus Colonienſis Archiepiſcopus, Italici Regni Archicancellarius recognovi.

Actum in territorio Veronenſi apud Inſulam Acenenſem, Anno Dominicae Incarnationis MCLV. Indictione III. Regnante Domno Imperatore Frederico, Anno Regni ſui IV. Imperii verò Primo.

Verba illa legiſti: *Jus faciendae Monetae, quo Mediolanenſes privavimus, Cremonenſibus donavimus*. Haec indicant, jam ſuperiori Anno, quo primum bellum Populo Mediolanenſi Fridericus intulit, decretum aliquod emerſiſſe, quo Monetam cudere Mediolanenſi Urbi interdictum fuerat. Verùm Anno MCLXVII. reaedificato Mediolano, ac reſtauratâ Anno MCLXXXIII. per pacem Conſtantiae inter Fridericum & Lombardicas Urbes concordiâ, idem jus Monetae Mediolanenſibus reſtitutum fuit. Adfert etiam Puricellius in Monument. Baſilicae Ambroſianae num. 587. Diploma Friderici ejuſdem, confirmantis Anno MCLXXXV. *Regalia* omnia Reipublicae Mediolanenſi, inter quae jus cudendae pecuniae adnumerari novimus. At ſuſceptam Rei Nummariae ſeriem perſequamur.

Duodecimus Nummus argenteus, parum a praecedenti diſſimilis, Bononiae (adſervatur) ab amico viro Joanne Baptiſta Biancono, Priore Maſcarellae, & Literarum Graecarum in Academiâ Bononienſi Profeſſore. In ejus antica viſitur haec Epigraphe FREDERICVS I. P. R. T. In poſtica AVG. MEDIOLANIV. ideſt *Fredericus Imperator Auguſtus Mediolanium*. Ad eumdem Auguſtum ſpectat alter Nummus in Muſeo Chiappinio adſervatus, quem ad numerum XII. E. proferam. In antica legitur haec Epigraphe FReDerICus IP. AVGVSTVS. In poſtica Crux cum literis MEDIOLANVM.

Decimum tertium Nummum acceptum refero ſaepius mihi laudato Clariſs. Viro D. Gaſpari Beretto Monacho Benedictino. Ibi conſpicitur Aquila Imperialis cum literis in circuitu: HENRICVS REX. In averſa parte Crux, & literae SEMPER AVGVSTVS. Quis ex Henricis heic deſignetur, non liquet. Fortaſſis eſt *Henricus Septimus*, qui dejectis Anno Chriſti MCCCXI. Turrianis, imperium Mediolanenſis Urbis plene eſt conſequutus. Sed facile etiam pertinere poteſt ad *Henricum Sextum*, qui antequam Anno MCXCI. Imperialem Coronam ſuſcepiſſet, Regio tantùm nomine Mediolani verſatus, uſus eſt titulo SEMPER AVGVSTVS. Falluntur enim, qui ſeriùs uſurpatum hunc titulum tradunt. Sed cur nulla ibi mentio Civitatis, in qua Nummus percuſſus fuit, occurrat, aſſequi hactenus non potui. Licèt autem conjecturae adſint, quibus credatur ex Monetariâ Mediolanenſi officinâ cuſus is Nummus prodiiſſe, me tamen vadem cuiquam praeſtare nolo, Mediolani potiùs, quàm in aliqua alia Civitate percuſſum eum fuiſſe.

Decimum quartum Nummum Patavii poſſidet vir nobilis Comes Joannes de Lazara, ad me miſſum ab humaniſſimo ac erudito viro Adamo Pivato Sacrae Theologiae Doctore. Circiter Annum Chriſti MCCLX. vacante Imperio cuſus a Mediolanenſi Republica videtur. Ibi effigies Sancti Ambroſii cernitur cum literis S. ANBROSIVS. In averſa parte Crux aream implet cum epigraphe MEDIOLANVM. Poſt ea tempora Mediolanenſi in Urbe ad primatum evecta eſt celeberrima *Vicecomitum* Familia. Nullos fortaſſe Nummos Matthaeus Magnus, ejuſque filius Galeatius Vicecomes percuſſere, ſed quidem Galeatii proles *Azo* Mediolani Dominus, cui ab Azone Marchione Eſtenſi Avo materno nomen advenit.

Decimus quinctus Nummus, circiter Annum Chriſti MCCCXXX. per-

percuſſus, in Muſeo Bertacchinio Mutinae exſiſtens, Crucem in area praefert cum epigraphe AZO VICECOMES. MEDIOLANVM. In altera facie effigies Sancti Ambroſii conſpicitur, cum ejus nomine.

Decimus ſextus viſitur Mutinae in eodem Muſeo Bertacchinio, ad laudatum *Azonem* Principem ſpectans. Ibi in antica legitur AZ. hoc eſt, *Azo*, quae duae literae aream implent: in limbo verò VICECOMES. Poſtica Crucem habet in medio, & in circuitu CVMANVS. Anno Chriſti MCCCXXXVI. percuſſus fuit hic Nummus. Tunc enim Novocomenſi Civitate, quam *Cumanam* barbarica Saecula appellarunt, Azo potitus fuit.

Decimus ſeptimus ex Veronenſi Muſelliano Muſeo depromtus exhibet effigiês duorum Martyrum cum epigraphe S. PROTASI. S. GERVASI. In medio IOH*anne*S VICECOMES, Archiepiſcopus & Dominus Mediolani Anno MCCCXLIX. In altera facie Archiepiſcopi Sancti effigies, cum literis S. AMBROSI. MEDIOLANV*m*.

Decimum octavum mihi ſuppeditavit idem Muſellianum Veronenſe Muſeum. Is caſſidem praefert cum Angue vorante puerum, Inſigni videlicet gentilitio Vicecomitum; & in averſa facie effigiem Sancti Ambroſii exhibet. Utrobique impreſſae leguntur hae literae D. B. ideſt *Dominus Bernabos*, qui Anno MCCCLIV. cum fratribus dominari coepit Mediolani, ac aliis Civitatibus.

Decimus nonus Romae penes rarae eruditionis virum Abbatem Franciſcum Valeſium adſervatur. Sculptus in medio Anguis cum puero in ore, & duabus literis B. G. quae *Bernabovem* & *Galeatium II.* Vicecomites fratres Mediolani Dominos circiter Annum Chriſti MCCCLX. indicant. Circumſtat inſcriptio BERNABOS ET GALEAZ VICECOMITES. In averſa parte imago Sancti Ambroſii cum literis S. ANBROSIVS MEDIOLANI.

Vigeſimus Nummus Mutinae in Muſeo Bertacchinio viſitur. Ibi leguntur in area literae D. B. & in limbo VICECOMES MEDIOL. In altera facie habes Anguem ore vorantem puerum, inſignia Vicecomitum gentilitia, cum literis DOMINVS BERNABOS, ex quibus priores duas literas interpretari tutò poſſumus *Dominus Bernabos*. Infra ſpectabimus repetita Principum eorumdem nomina. Certe ego non auſim heic interpretari *Dominus Brixiae*.

Vigeſimus primus exſtat quoque in eodem Mutinenſi Bertacchinio Muſeo. In ejus area caſſis eſt cum Dracone. Subeſt clypeus cum Serpente, Inſigni Vicecomitum, & literis G. Z. In limbo repetitum habes idem nomen GALEAZ VICECOMES. In poſtica exhibetur truncus nodoſus cum flammis ſuppoſitis. Situlae binae aquam continentes e trunco pendent. Epigraphe hujuſmodi legitur: DNS, ideſt *Dominus* MEDIOLANI PAPIE ETC.

Vigeſimum ſecundum adſervant in Muſeis ſuis tum Alexander Bertacchinius Mutinae, tum Abbas Chiappinius Placentiae, tum etiam Mutinae Johannes Franciſcus de Solis J. U. D. nepos meus. Nummus ſpectat ad nuper memoratum *Galeatium II.* Vicecomitem, Bernabovis fratrem. Ibi inſigne Vicecomitum gentilitium cernitur cum literis GALEAZ VICECOMES MEDIOLANI PPQ. ideſt *Papiaeque*, ſupplè *Dominus*. Adduntur duo rami arborum, & e ſingulis pendent duae ſitulae. Similis

Nummus infra occurret, pertinens ad Galeatium Mariam Sfortiam. Hinc dubitatio de Auctore iſtius mihi ſuboritur. Attamen vix falli me putem in aſſignando hoc Nummo Galeatio Vicecomiti. In poſtica viſitur effigies Sancti Syri Ticinenſium patroni, cum epigraphe S. SIRVS PAPIA. Scilicet Nummus percuſſus Ticini, poſtquam Anno Chriſti MCCCLIX. Galeatius idem nobiliſſimam Urbem in ſuam ditionem recepit. Haud multum diſſimilem antea exhibui inter Nummos Papienſes ſub numero XXIII.

Vigeſimum tertium Patavii poſſidet in Muſeo ſuo Comes Joannes de Lazara. Spectat ad *Galeatium III.* Galeatii II. filium, Comitem Virtutum, ob auctam mirum in modum potentiam celeberrimum Principem. Viſitur ibi Crux ad morem Gallicorum Nummorum compoſita, cum epigraphe GALEAZ COMES VIRTVTVM. In poſtica Inſigne Vicecomitum, ac literae G Z. ideſt *Galeaz*, DOMINVS MEDIOLANI. Percuſſus hic Nummus Anno Chriſti MCCCLXXXV. poſtquam Galeatius idem patruo Bernabove in vincula conjecto, unus dominationem Mediolani, & reliquarum Urbium arripuit.

Vigeſimus quartus in Mutinenſi Bertacchinio Muſeo mihi inſpectus, Crucem in area praefert. Circumſtant literae COMES. VIRTVTVM. D. MEDI......... In poſtica effigies Epiſcopi cum literis S. AMBROSIVS MEDIOLAN. Liquet, Nummum hunc ad eumdem *Galeatium III.* Vicecomitem ſpectare.

Vigeſimus quinctus in praelaudato Bertacchinio Muſeo adſervatur. In area habet literas G. Z. ideſt *Galeaz*, & in limbo D. MEDIOLANI..... Poſtica Crucem praefert cum epigraphe COMES VIRTVTVM.

Vigeſimum ſextum Mutinae adſervat Joſeph Maria Cattaneus. Nummum percuſſit idem Princeps. Ibi literae I. G. VICECOMITIS, ideſt *Johannis Galeatii Vicecomitis*. In altera facie MEDIOLANVM. In ſuperioribus Nummis ille *Galeaz* appellatur; atque eo tantùm nomine revera is nuncupabatur, vivente patre Galeatio II. ac primis imperii ſui annis. At progrediente tempore *Johannis* nomen alteri praepoſuit. Si in veterum monumentis non tam facile vitia nonnulli ſuſpicarentur, neque pro iis cogitationes ſuas nobis propinarent, haberemus & hujus Principis Nomen per Annos multos fuiſſe tantummodo *Galeatium*, non verè *Johannem Galeatium*

Vigeſimus ſeptimus Nummus argenteus, perquam rarus, Mutinae apud nobilem virum Alderanum Narium exſiſtit. Ibi Inſigne Vicecomitum cum literis HE. ad latus. Ex literis in limbo ſcriptis hae tantùm leguntur HESTOR. D.... VICECOMES K. In poſtica Sancti Ambroſii effigies cum epigraphe S. AMBR...., OLANI. Is fuit Hector Bernabovis Vicecomitis Mediolanenſium domini filius, e concubinâ natus, qui Anno MCCCCXII. poſt caedem Johannis Mariae Vicecomitis Ducis Mediolanenſis Urbis imperium arripuit, ſed non diu tenuit, quippe qui in Oppido Modoëtienſi eodem Anno a Philippo Maria Duce obſeſſus, crure fracto ex ictu lapidis per machinam ejecti, interiit. Quum fortè Modoëtiam Anno, ſi bene memini, MDCXCVIII. ego divertiſſem, ipſius Hectoris cadaver, in vili arca lignea clauſum, atque effoſſum nuper in Baſilica Sancti Johannis Bapti-

ptiſtae, vidi. Erat corpus incorruptum, & fractura oſſis in crure manifeſta adhuc apparebat. Juvenis hujus, in aetate virenti violenta morte occumbentis, ſpiritus balſamici a membris illius corruptionem avertiſſe videntur. At niſi de hominis corpore fama certa habita fuiſſet, ſanctum aliquem virum fortaſſis indoctum vulgus ibi ſomniaſſet. Exploratum interea habeo Nummum hunc a perditiſſimo viro percuſſum, Reliquiarum ad inſtar geſtatum a quopiam fuiſſe, uti dubitare non ſinit limbus eum in finem perforatus.

Vigeſimus octavus Nummus in Veronenſi Muſelliano Muſeo exſiſtens, pertinet ad Johannis Galeatii primi Ducis filium *Philippum Mariam Vicecomitem*. Viſitur ibi illius Inſigne in ſcuto cum duabus Aquilis, & duobus Anguibus. Circumſtant literae: FILIPPVS. MARIA. DVX. MEDIOL*ani* &c. In poſtica effigies Sancti Ambroſii Paſtoralem baculum ſiniſtrâ, flagellum dexterâ tenentis, cum literis: S. AMBROSIVS. EP*iſcopu*S MEDIOLANI. Percuſſus Nummus circiter Annum MCCCCXX.

Vigeſimus nonus, ex eodem Muſeo depromtus, virum exhibet in equo currente ſedentem, cum lanceâ erectâ in dextera. In reliquis parum a praecedenti differt, ac ad eumdem *Philippum Mariam* ſpectat.

Trigeſimus in Muſeo Bertacchinio Mutinae adſervatus, habet in antica Anguem, cum hac epigraphe PHILIPPVS MARIA. In averſa parte MEDIOLANI, ſupple *Dux*.

Trigeſimum primum in Muſeo Bertacchinio, & Chiappinio ſub oculis habui. Eumdem Principem oſtendit. Ibi viſitur Inſigne Vicecomitum cum literis PHILIPVS MARIA... D. M. ideſt *Vicecomes Dux Mediolani*. In poſtica effigies S. ABRO.... ideſt *Sancti Ambroſii* MEDIOLANI.

Trigeſimus ſecundus in Muſeo Bertacchinio, ac Regii apud Comitem Nicolaum Taculum conſpicitur. Ibi inſigne Vicecomitum, & epigraphe FR. SF. DVX MDLANI, hoc eſt, *Franciſcus Sfortia Dux Mediolani*, videlicet inclytus ille Princeps, qui virtutibus ſuis celeberrimos quoſque antiquitatis Duces aequavit, & ex humili origine ad ſummam potentiam pervaſit. In altera facie legitur in limbo S. AMBROSIVS MEDIOLANI. Circiter Annum Chriſti MCCCCL. percuſſus fuit.

Trigeſimus tertius majoris moduli aereus in Muſeo Bertacchinio, Numiſma eſt, ſive Italice *un Medaglione*, honoris cauſsâ percuſſum. Ibi protome *Franciſci Sfortiae* cum literis hinc inde poſitis V. F. fortaſſe pro *Vivat Franciſcus*. In limbo haec epigraphae: FR. SFORTIA. VICECOMES. MLI. DVX. IV. BELLI. PATER ET. PACIS. AVTOR. MCCCCLVI. In poſtica canis innixus arbuſto, Sole emittente radios. Additur epigraphe: IO. FR. ENZOLE PARMENSIS. OPVS.

Trigeſimus quartus in eodem Muſeo Bertacchinio, Caſſidem praefert cum Angue, gentilitio inſigni Vicecomitum. Circumſtant literae FR*anciſcus* SF*ortia* DVX MLI. &c. In poſtica aream occupant literae cum Corona ſuperpoſita, quae videntur eſſe FR. S. ideſt *Franciſcus Sfortia* In limbo PAPIE ANGLE*riaeQue* CO*mes*.

Trigeſimus quinctus Veronae in Muſeo Muſelliano viſitur. Ibi ejuſdem inclyti Ducis effigies cum literis: FRANCISCHVS SFORTIA VIC*ecomes*. In averſa parte homo ſuper equum currentem ſedens, lanceam dexterâ geſtans, cum literis

DVX.

DVX. MEDIOLANI. AC IANVE *Dominus*. Poſt Annum Chriſti MCCCCLXIV. Nummus percuſſus.

Trigeſimum ſextum Veronae adſervat Muſeum Muſellianum. Hanc epigraphen praefert. G. S. nempe *Galeaz Sfortia* DVX. MEDIOLA*ni* D. PP. ideſt *Dominus Papiae*. Crux in averſa facie cum literis CONRAD*us* REX. ROMANO*rum* II. a quo Mediolanenſes Monetae jus derivabant. Percuſſus eſt Nummus circiter Annum MCCCCLXVI. a Galeatio Franciſci Sfortiae filio.

Trigeſimus ſeptimus ex eodem Muſeo depromtus pertinet ad eumdem Franciſci Sfortiae filium, ac ſucceſſorem. Ibi inſignia Vicecomitum & Sfortiadum cum literis GZ. MA. SF. VICECO. DVX. MLI. V. PP. ANGLEQ. CO. AC IANVE. D. ideſt *Galeaz Maria Sfortia Vicecomes Dux Mediolani Quinctus, Papiae, Angleriaeque Comes, ac Januae Dominus*.

Trigeſimus octavus Mutinae apud Johannem Baptiſtam Caula Juriſconſultum exſtat. Ibi tres arborum rami cum duabus ſitulis pendentibus, Emblema ſcilicet, ſive Symbolum (Italice diceres *Impreſa*) quod ſupra vidimus in Nummo Galeatii Vicecomitis. Literae circumſtant GZ. M. SF. VVICECO. DVX. MLI. V. In averſa parte Anguis cum duabus literis in medio G. M. ideſt *Galeaz Maria*, & in circuitu PP. ANGLEQVE CO. AC IANVE D. Tota inſcriptio haec verba reddit, *Galeaz Maria Sfortia Vicecomes Dux Mediolani Quinctus, Papiae, Angleriaeque Comes, ac Januae Dominus*, qui Franciſco patri ſucceſſit Anno Chriſti MCCCCLXVI.

Trigeſimus nonus argenteus viſitur in Muſeo N. V. Syri de Rhaude, aureum minoris moduli ſervant heredes Antonii Reynae Mediolanenſis. Effigiem ejuſdem Galeatii Mariae exhibet in antica. Inſigne verò Vicecomitum cum duobus ramis, e quorum ſingulis pendent duae ſitulae, cernitur in poſtica cum literis hinc inde GZ. M. *Galeaz Maria*. Utraque epigraphe eſt ſimillima inſcriptionibus Nummi praecedentis. Adeſt etiam aureus penes Comitem Conſtantium de Abdua Patritium Mediolanenſem.

Quadrageſimus argenteus in Muſeo Bertacchinio Mutinae. Viſuntur in area literae G. M. cum corona ſuperpoſita, ideſt *Galeaz Maria*. In limbo DVX. MLI. AC. IANVE. D. &c. Poſtica habet literas in area B. M. cum coronâ ſuperpoſitâ, hoc eſt *Blanca Maria*, illius mater, cujus auctoritatem in exordio imperii ſui filius eſt reveritus. Subſequuntur in limbo aliae literae, nempe DVCISA. MLI. AC. CR. D. &c. ideſt *Ducissa Mediolani ac Cremonae Domina*.

Quadrageſimus primus Mutinae in Muſeo Bertacchinio, nummulus eſt argenteus, ubi Caſſis viſitur cum Angue. Ex literis detritis ſupereſt tantùm MLI. ideſt *Mediolani*. In altera parte G. M. coronâ ſuperimpoſitâ, hoc eſt *Galeaz Maria*.

Quadrageſimum ſecundum, Quadrageſimum tertium, & Quadrageſimum quartum adſervat Veronenſis Archipresbyter Muſellius in ſuo Muſeo. Pertinent ad *Johannem Galeatium Sfortiam*, Galeatii Mariae Ducis filium, qui patri a conjuratis caeſo, in dominatione ſucceſſit Anno Chriſti MCCCCLXXVII. In horum primo viſitur ejus effigies cum literis IO. GZ. SF. VICECOMES DVX MLI. SX. ideſt *Johannes Galeaz Sfortia Vicecomes Dux Mediolani Sextus*. In poſtica illius inſignia, & literae LVDO-

LVDOVICO PATRVO GVB*er*NANTE. Duo ſubſequentes Nummi eaſdem literas praeferunt.

Quadrageſimus quinctus apud Comitem Joannem Bellincinium Mutinenſem Patricium, & penes nobilem quoque virum Mutinenſem Camillum Valentinium, adſervatus, eamdem Caſſidem exhibet cum eâdem epigraphe IO GZ. SF. VICECO. DVX. MLI. SX. quae verba in praecedenti Nummo ſum interpretatus. In averſa parte conſpicitur imago Sancti Ambroſii cum literis LVDOVICO PATRVO GVBERNANTE. Is eſt Ludovicus agnomento *il Moro:* ac propterea tum is Nummus, tum tres praecedentes cuſi videntur circa Annum Chriſti MCCCCLXXX. Parum abſimilis Nummus, ſed minoris moduli, adſervatur in Muſeo Bertacchinio. Sed ibi pro Caſſide eſt Corona cum duabus faſciis pendentibus.

Quadrageſimus ſextus argenteus in Muſeo Bertacchinio, effigiem juvenilem *Johannis Galeatii Mariae Sfortiae Ducis* oſtendit, & in poſtica virilem *Ludovici* Mauri. Epigraphe ferme eadem, ac ſuperior; adeſt etiam aureus minoris formae in Muſeo heredum Antonii Reynae Mediolanenſis.

Quadrageſimus ſeptimus aureus Ticini apud Syrum de Rhaude conſpicitur. Ibi effigies *Ludovici* nuper memorati, Anno Chriſti MCCCCXCIV. Ducis Mediolani jam renuntiati, cum inſcriptione LVDOVICVS M. SF. ANGLVS DVX MLI & in altera facie PP. ANGLEQVE CO. AC IANVE D. hoc eſt: *Ludovicus Maria Sfortia Anglus Dux Mediolani*, *Papiae*, *Angleriaeque Comes*, *ac Januae Dominus*.

Quadrageſimus octavus Nummus ab eodem nobili viro Syro Rhò adſervatus, explicatione non indiget: ſimilis enim eſt praecedenti illius epigraphe.

Quadrageſimus nonus ex Muſeo Veronenſi Muſelliano deſcriptus, effigiem exhibet viri cum literis: LVDOVICVS AVRELIANE*n*SIS. In poſtica ejus Inſignia cum inſcriptione: MEDIOLANI. AC. AST*ae* DN, *Dominus*. Scilicet percuſſus fuit Nummus, antequam is Regnum Galliarum iniit, quo etiam tempore titulum arripuit *Ducis Mediolani*.

Quinquageſimus, & Quinquageſimus primus in eodem Muſeo exſiſtentes, pertinent ad eumdem *Ludovicum Ducem Aurelianenſem*, poſt Caroli VIII. mortem Francorum Regno auctum. Ibi Hiſtrix coronata cum literis LVDOVICVS DE*i*. *Gratia*. FRANCOR*um* REX. In averſa facie: *Medio*Lan*I*. DVX. ASTENSISQVE *Urbis* Domi*N*u*S*.

Quinquageſimus ſecundus Nummus apud Comitem Andream de Sanctis Mutinenſem, exhibet *Ludovici XII.* Francorum Regis vultum. Circiter Annum Chriſti MCCCCXCIX. percuſſus fuit, ſcilicet poſt ereptum Ludovico Sfortiae Mediolanenſem Ducatum. Haec ibi epigraphe: LVDOVICVS D. G. FRANCORVM REX. In averſa parte figura inſidens equo currenti cum inſignibus Francorum Regum, ac literis MEDIOLANI DVX.

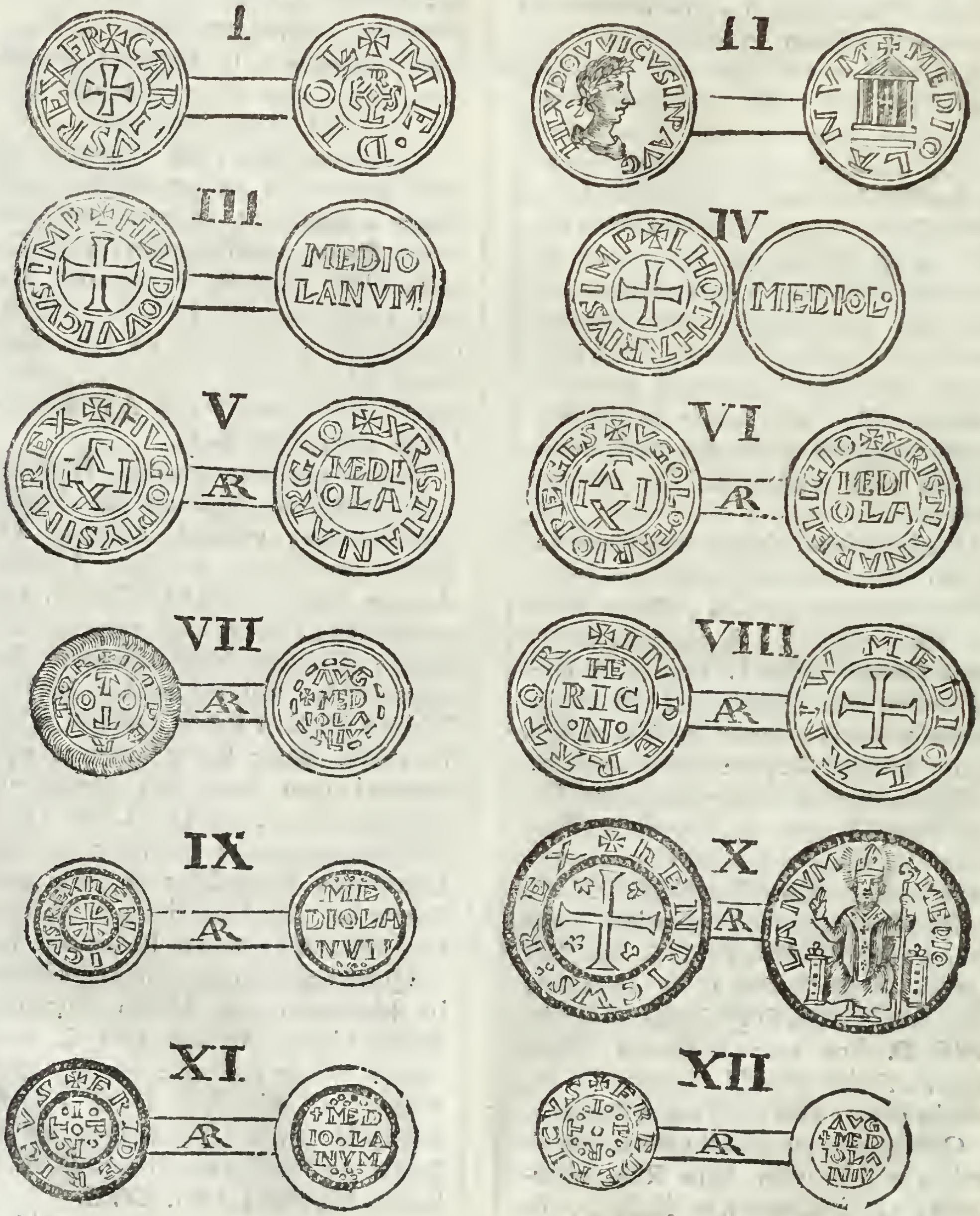
Quinquageſimum tertium poſſidet Dominicus Vandellius in Mutinenſi Gymnaſio Mathematicarum Artium Profeſſor. Ad eumdem Regem ſpectat.

Quinquageſimum quartum adſervat in Mutinenſi ſuo Muſeo Alexander Bertacchinius. In ejus area L. coronatum viſitur, nempe monogramma Regis In limbo LV. D. G. FRANCORVM REX In poſtica effigies Sancti Ambroſii cum literis S. A. In limbo MEDIOLANI. DVX.

Vide

Vide Le-Blancum, qui alios refert. Reliquos Mediolanenſium Num- A mos praetermitto, utpote ultra inſtitutum meum procurrentes.

MEDIOLANI.

XII
XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV

XXVI
XXVII
XXVIII
XXIX
XXX
XXXI
XXXII
XXXIII
XXXIV
XXXV
XXXVI
XXXVII

XXXVIII.

XXXVIII
XXXIX
XL
XLI
XLII
XLIII
XLIV
XLV
XLVI
XLVII
XLVIII
XLIX

L
LVDOVICVS·D·G·FRANCOR·REX
AR
MLI·DVX·ASTENSIS·QVE·DNS
LI
LV·D·G·FRANCOR·REX
Æ
MEDIOLANI·DVX·FR
LII
LVDOVICVS·D·G·FRANCORVM·REX
Æ
DVX MEDIOLANI
LIII
DVX MEDIOLANI
Æ
LVDOVICVS·D·G·FRANCORVM·REX
LIV
MEDIOLANI
Æ
LV·D·G·FRANCORVM·REX

IN

IN ADDITAMENTA
AD NUMMOS
MEDIOLANENSES

M O N I T U M.

SAtis uberem dederam Mediolanenſium Nummorum Syllogen. Attamen, dum haec prœlo mandaretur, in mentem venit praeclariſſimis Sociis Palatinis alios etiam perquirere, qui meam fortè diligentiam effugiſſent, eorum quippe eſt gloriam nobiliſſimae Patriae ſuae, quantis poſſunt viribus amplificare. En ergo ad Nummos Mediolanenſes non mediocre additamentum, quod ipſis acceptum refero. Illud quia antea dare non potui, conjectum in hunc locum volui.

PRimum argenteum ſervat Marchio Abbas Aliprandus Vicecomes Patricius Mediolanenſis, ad unum ex Henricis ſpectantem. In antica S. Ambroſius ſedens, dexterâ benedicens; in poſtica S. Gervaſius, & Protaſius barbati cum intermediis litteris HENRICVS IMPERATOR.

Secundus pariter argenteus penes eumdem; ibi S. Ambroſius ſedens mitratus cum diademate, ſiniſtrâ baculum, dexterâ benedicens, bipartito

A ad latera ejuſdem nomine. In altera parte Crux interſecata triangulis, & in circulo MEDIOLANVM.

Tertium argenteum ſuppeditavit Comes Conſtantius de Abdua Patric. Mediol. In antica viſitur S. Ambroſius mitratus cum diademate, ferula, & baculo, circumſcriptis litteris S. AMBROSIVS MEDIOLAN. In po-

B ſtica anguis puerum vorans cum litteris ad latera G. Z. & per gyrum ✠ GALEAZ VICECOMES MEDIOLANI &c.

Quartus aureus, quem retinet nuper memoratus Comes de Abdua, habet ex una parte ſtemma Viceco-

mitum

mitum cum corona, ſuperimpoſito capite ſerpentis, & litteris hinc inde G. Z. In circuitu ✠ DOMINVS MEDIOLANI &c. ex altera parte figura equeſtris enſe evaginato cum litteris ✠ GALEAZ VICECOMES.

Quinctus, & Sextus nummus, ambo argentei, viſuntur in Muſeo ſupradicti March. Aliprandi Vicecomitis, habent in antica S. Ambroſium ſedentem cum ferula, & baculo; Quinctus in poſtica anguem cum puero, & litteris hinc inde D. B., circumſcriptis D. BERNABOS VICECOMES MEDIOLANI. Sextus oſtendit caſſidem cum angue vorante puerum, quem interſecant litterae D. B., & circumſcriptis litteris D. BERNABOS VICECOMES MEDIOLANI &c.

Septimus pariter argenteus apud praelaudatum Marchionem Aliprandum, exhibet integrum anguem, puerum vorantem cum litteris MEDIOLanI DOMINVS, in altera parte caſſidem cum capite anguis, & litteris DOMINVS BERNABOS.

Octavus aeneus apud eumdem Marchionem eſt ſimilis quincto, excepto quòd ſuper anguem exprimitur Aquila unius capitis; & in area B. G. ideſt *Bernabos* & *Galeaz*. In circuitu BERNABOS ET GALEAZ VICECOMITES.

Nonus argenteus in Muſeo Aliprando oſtendit Joannis Galeatii effigiem litteris circumſcriptis IOHANNES GALEAZ COMES VIRTVTVM, in altera parte figuram equeſtrem enſe evaginato cum litteris ✠ DVX MEDIOLANI &c.

Decimus nummus aureus elegantiſſimus ſervatur apud heredes Antonii Reynae, veterum Numiſmatum, dum viveret, ſtudioſiſſimi. Faciem exhibet Jo. Galeaz, circumſcriptis litteris: IO. GALEAZ. V. C. (nempe *ViceComes*) DVX MEDIOLANI. 7. c3. cum capite mitrato S. Ambroſii in ſummitate. In altera parte aream occupat anguis coronatus puerum vorans, cum litteris: PAPIE. ANGLERIEQ3. COMES. 7. c.

Undecimus aeneus, & extat in Muſeo Aliprando; ibi S. Ambroſius ſedens cum ferula, & baculo, circumſcriptis litteris S. AMBROSIVS MEDIOLANI. In poſtica integer anguis puerum vorans cum litteris I. M., & in circuitu IOHANNES. MARIA. DVX. MEDIOLANI &c.

Duodecimus aureus. In antica ſtemma Vicecomitum cum caſſide ſerpentis puerum vorantis habet, & litteras ad latus cum corona F I. M A. legitur epigraphe DVX MEDIOLANI &c. In poſtica figura equeſtris, ut in aliis ejuſdem Ducis Philippi Mariae Vicecomitis. Illuſtriſſimus Comes Conſtantius de Abdua ſuppeditavit.

Decimumtertium pariter aureum ſervant Marchio Abbas Aliprandus, Comes de Abdua, ac Bibliotheca Ambroſiana. In antica S. Ambroſius cum mitra. & diademate, dexterâ ferulam, ſiniſtrâ baculum ferens, litteris circumſcriptis S. AMBROSIVS MEDIOLANI. In poſtica M. aream occupat, ſuperimpoſito ſcuto cum Cruce, litteris in gyrum expreſſis COMVNITAS MEDIOLANI. Poſt mortem Philippi Mariae Vicecomitis, Mediolanenſes in libertatem ſeſe aſſeruerunt, quam per XXX. menſes obtinuere. Eo tempore cuſum fuiſſe hunc nummum, effigies S. Ambroſii cum flagro ſatis apertè oſtendit.

Decimumquartum nummum publici juris fecit Anno MDCCXVIII. Bartholomaeus Curtius Phyſicus Mediolanenſis in Notit. Hiſtoricis Medico-

dicorum Mediolanenſium pag. 35. Eumdem aereum ſervant Marchio Theodorus Alexander Trivultius, & Comes Conſtantius de Abdua ante laudati. Pertinet ad Franciſcum Sfortiam, cujus effigies in antica cernitur, circumſcriptis litteris: FRANCISCVS SFORTIA VICECOMES DVX MEDIOL. IIII. Poſtica verò exhibet ejuſdem in Urbem ingreſſum ſub pallio, accurrentibus undequaque civibus, ut manum deoſcularentur, quod contigit anno MCDL. IV. Kal. Martias. In circuitu legitur epigraphe CLEMENTIA ET ARMIS PARTA.

Decimus quinctus argenteus exſtat in Muſeo Aliprando. Ibi S. Ambroſius mitratus ſedens cum ferula, & baculo, in poſtica aquilae duae, & duo angues cum litteris F. S. ideſt *Franciſcus Sfortia* DVX. MLI. PaPIE. ANGLERIEQVE. COMES ✠.

Decimus ſextus aureus reperitur in eodem Muſeo. Ex una parte figura equeſtris cum enſe evaginato, & litteris ✠ F. S. DVX. MLI. AC CREMONE. DNVS, in altera parte caſſis cum ſerpente, & litteris F. S. circumſcripto ✠ PAPIE. ANGLERIEQVE COMES.

Decimus ſeptimus argenteus ex Muſeo Aliprando depromtus, exhibet in antica effigiem Franciſci cum litteris ad latera F. S., in circuitu litterarum exprimitur parvus anguis, deinde DVX MLI PAPIE ANGLERIEQVE COMES. In poſtica S. Ambroſius cum mitra, ferula, & baculo, addito in circuitu S. AMBROSIVS MEDIOLANI.

Decimum octavum argenteum nummum majoris moduli Bibliotheca Ambroſiana ſervat, in quo viſitur ex una parte effigies Galeaz. M. cum inſcriptis litteris: GALEAZ. M. SF. VICECOMES. DVX. MEDIOLANI. QVIT. 1470. (Hic Annus in typo hujus nummi ab inciſore per incuriam omiſſus fuit) & caput mitratum S. Ambroſii. In poſtica leo ſedens in flammis, dexterâ tenens truncum cum ſitulis, caſſidato capite; ad latera inſculptis litteris GZ. M. cum corona ſuperpoſita. In circuitu legitur DVCALIS. MAIESTAT. ASSERTOR. HVMANI. GENERIS. DECVS. cum angue coronato.

Decimus nonus nummus argenteus ſervatur ab heredibus Antonii Reynae, praefert iſte Bonae effigiem capite velato cum litteris in circuitu: BONA. 7. IO. GZ. M. DVCE. MELI. VI. & capite mitrato S. Ambroſii. In poſtica Phoenix viſitur ſuper rogum cum lemmate: SOLA. FACTA. SOLVM. DEVM. SEQVOR. Poſt mortem Mariti, quae contigit anno 1476. cuſus hic nummus.

Vigeſimus pariter argenteus penes eoſdem cum ſimili facie; ſed in poſtica effigies illius filii cum angue, ac litteris per gyrum GALEAZ. MARIA. SFORTIA. VICECOMES. Adeſt alter ſub eodem numero ſimilis moduli, ad Galeatium M. pertinens, in cujus poſtica ſtemma Vicecomitum cum coronâ, unde exeunt rami olivae, & palmae, & ad latera trunci ardentes, cum ſitulis, ac litteris: DVX MLI QVINTVS.

Vigeſimus primus argenteus ad Galeaz. Mariam ſpectat, parum diſſimilis a jam deſcripto ſub numero XVIII., expreſſis in poſtica litteris: PAPIE. ANGLERIE. Q3. CO. AC. IANVE. DNS.

Vigeſimus ſecundus aureus ſervatur à Comite Conſtantio de Abdua. In antica caput Jo. Galeaz cum birreto. In circuitu caput S. Ambroſii cum

cum inſcriptione: IO. GZ. M. SF. VICECO. DVX. MLI. SX. In poſtica ſtemma Vicecomitum ſimile edito in praecedentibus nummis, dempto quòd loco capitis S. Ambroſii adeſt Crux.

Vigeſimum tertium argenteum ſervat Marchio Abbas Aliprandus. In antica effigies Galeaz cum litteris GZ. M. In poſtica S. Ambroſius caſulâ indutus cum mitra actu percutiendi ſcutica milites clypeatos, atque haſtatos fugientes, & S. AMBROSI..

Vigeſimus quartus aureus ſimilis vigeſimo ſecundo, niſi quod moduli aliquantulum parvioris, ac diversâ in poſtica caſſidis anguiferae delineatione. Extat apud heredes Antonii Reynae.

Vigeſimus quinctus aeneus ſervatur a Comite Conſtantio de Abdua, in cujus antica viſitur caput Ludovici Mariae cum litteris in circuitu: LVDOVICVS. M. SF. ANGLVS. DVX MLI. & capite S. Ambroſii mitrato. In poſtica Beatricis ejus uxoris imago, cum litteris: ✠ BEATRIX SF. AN. EST*enſis* DVX. MLI., & capite S. Ambroſii, uti ſupra.

Vigeſimus ſextus argenteus ex Muſeo Marchionis Abbatis Aliprandi depromtus, oſtendit in antica S. Ambroſium ſedentem cum mitra & diademate, ferula & baculo, circumſcripta epigraphe: FR. D G. FRANCOR. R. In poſtica lilia Francorum cum duobus anguibus puerum vorantibus, litteris in gyrum ſcriptis MEDIOLANI. DVX. ET. C. ac capite mitrato S. Ambroſii.

Vigeſimus ſeptimus aeneus in eodem Muſeo, ex una parte Salamandram exhibet inter flammas cum diademate ſuperimpoſito, & litteris: ✠ FRANCISC. D. G. FRANCO-

A RVM. REX. ex altera S. Ambroſium extenſo pallio ſtemma Ludovici tegentem, & lemmate MEDIOLAN. DVX. ET. C.

Vigeſimus octavus argenteus ibidem. In antica corona regalis, pendentibus hinc inde duobus palliis, & circumſcripto MEDIOLANI DVX ET CET. In poſtica ſtemma Regum

B Francorum cum tribus liliis; inſculptis ex utraque parte anguibus cum corona, & litteris: ✠ LVDOVICVS D. G. FRANCOR. REX.

Vigeſimum nonum argenteum ſervat Com. Conſtantius de Abdua, in cujus antica caput Ludovici cum epigraphe ✠ LVDOVICVS D. G. FRANCORVM REX. In poſtica S.

C Ambroſius equeſtris cum flagro, & litteris MEDIOLANI DVX, ac ſtemmate Regum Franciae ſub equo.

Trigeſimus aeneus ex Muſeo Aliprando ſuppeditatus fuit, exhibet in antica M. coronatum & ✠ MAXIMILIANVS. in gyrum. In poſtica verò Vicecomitum caſſidem cum litteris DVX MEDIOLANI.

D Trigeſimum primum argenteum Maximiliani nummum habet idem Marchio Abbas Aliprandus. Ex una parte avis trunco inſidens cum alis elevatis, flammiſque in gyrum diſtributis. Ibi legitur Dux MEDIOLANI. ET. CET. In altera parte viſitur ſerpens puerum vorans cum corona, & litterae in circuitu expri-

E munt: MAX. MA. SFOR VICECO. cum capite S. Ambroſii.

Trigeſimus ſecundus apud heredes Antonii Reynae. In una facie Caroli V. effigies cum corona laurea, & litteris in circuitu: CAROLVS. V. AVG. IMP. CAES. In alio latere duae imagines integrae Epiſcoporum, ſupervolitante columba, ſcriptis inferiùs nominibus: S. AGV*ſtini.* S. AM-

AMB*roſii*, & per gyrum TE. DEVM. LAVDAMVS.

Trigeſimus tertius argenteus penes eoſdem. In eo caput Caroli V. coronâ laureâ cum litteris: CAROLVS. V. AVG. IMP. CAES. In alia facie mulier ſedens capite velato, cum trophaeis militaribus, & infra ſcripto PIETAS. In circuitu S. P. Q. MEDIOL. OPTIMO. PRINCIPI.

Trigeſimus quartus argenteus ab iiſdem communicatus, habet in uno latere Caroli V. effigiem, litteris circumſcriptis: CAROLVS. V. IMPERATOR. In alio S. Ambroſium ſtantem cum ferula & baculo, ad pedes ſcripto MLM., nempe *Mediolanum*, & per gyrum SANCTVS. AMBROSIVS.

Trigeſimum quinctum poſſidet Marchio Jacobus Fagnanus Patricius Mediolan. Ex una parte columnae duae erectae, cum vitta circumvolitante, in qua expreſſum legitur PLVS VLTRA. ac diademate imperiali in vertice, circumſcriptis litteris CAROLVS V. IMP. Stemma hoc invenit poſt detectionem Indiarum Occidentalium Aloyſius Marlianus Mediolanenſis, quemadmodum colligitur ex Paulo Jovio in libro, cui titulus: *Dialoghi delle Impreſe*. In poſtica S. Ambroſius mitratus cum caſula, ferula, & paſtorali, ſcripto per gyrum S. AMBROSIVS.

Trigeſimus ſextus argenteus deſumtus ex Muſeo praelaudati Comitis de Abdua. In antica caput Franciſci Secundi cum birreto, circumſcriptis litteris FRANCISCVS SF. VICECO. DVX MEDIOLANI II. In poſtica caput Ludovici Mariae cum anguibus ad latera, & literis in gyrum LVDOVICVS. M. SF. DVX. MEDIOLANI. 7. c. Adeſt etiam aureus

A ejuſdem moduli penes eundem equitem cum poſtica exprimente ſtemma Familiae coronatum cum ramis olivae, & palmae; in lateribus trunci ardentes cum ſitulis, & litteris DVX. MLI. SECONDVS. in vertice caput S. Ambroſii medium inter litteras S. A.

Trigeſimus ſeptimus apud heredes
B Antonii Reynae. Hic nummus aureus oſtendit caput barbatum cum litteris in circuitu: ✠ FRANCISCI. SF. II. DVCIS MLI. In altera parte buſtum mitratum S. Ambroſii cum litteris: S. AMBROSIVS. ARCHIEP. MEDI.

Trigeſimum octavum, uti & ſequentem, ſervant iidem. Ibi figura
C equeſtris, enſe evaginato, cum litteris: FRANCISCVS SFORTIA II. In averſa facie ſtemma Familiae cum corona, & litteris: DVX MEDIOLANI 7. c.

Trigeſimus nonus argenteus ſervatur in Ambroſiana Bibliotheca. Viſitur in area effigies Franciſci II. cum litteris in circuitu: FRANCI-
D SCVS II. DVX MEDIOLANI ETc. ✠. In poſtica arbor frondoſa vento ſpirante cum lemmate: NEC SORTE NEC FATO, & in ſummitate caput S. Ambroſii mitratum.

Quadrageſimum, ac duos poſteriores humaniter oſtendit Marchio Abbas Aliprandus. Exhibet hic nummus aeneus in anteriori facie S. Am-
E broſii buſtum mitratum cum flagro, & paſtorali, litteris circumſcriptis ✠ SANCTVS AMBROSIVS; in poſteriori viſitur corona cum ramis olivae & palmae, ac litteris: FRANC. SECVNDVS DVX MLI.

Quadrageſimus primus argenteus praefert in antica tres monticulos cum floribus inſurgentibus, & lemmate: FRANCISCVS SECVNDVS;

in poſtica ſtemma Familiae cum litteris ✠ DVX MEDIOLANI &c.

Quadrageſimus ſecundus aereus ſignatur ex una parte coronâ cum ramis palmae, & olivae, circumſcripto lemmate: ✠ FRANCISC*us* SE-

A CVNDVS; ex altera ſtemmate Familiae Sfortiae, additis ad latera F. II. (nempe *Franciſcus Secundus*) circumpoſitis litteris DVX MEDIOLANI &c.

MEDIOLANUM.

IX
AR
XI
Æ
XII
AV
XIII
AV
XIV
CLEMENTIA ET ARMIS PARTA
Æ
FRANCISCVS SFORTIA VICECOMES DVX MEDIOL IIII
XV
Æ
S. AMBROSIV
XVI
AV
XVII
AR
XIX
AR
XVIII
AR

XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI
XXVII
XXVIII
XXIX

XXX
Æ
XXXI
Æ
XXXII
IMP. CAES. CAROLVS. V. AVG
Æ
TE. DEVM. LAVDAMVS.
S. AGV. S. AMB.
XXXIII
IMP. CAES. CARLVS. V. AVG
Æ
PIETAS
XXXIV
CAROLVS. V. IMPERATOR
Æ
SANCTVS. AMBROSIVS.
MLM.
XXXV
Æ
S. AMBROSIVS
XXXVI
LVDOVICVS. M. SF. DVX. MEDIOLANI.
Æ
FRANCISCVS. SF. VICECO. DVX. MEDIOLANI. II
AV
DVX MLI
SECONDVS

XXXVII

L U C A.

PRogrediamur ad Lucenſem Urbem, quae olim uti caput Tuſciae Langobardicae, prout jam Par. I Cap. XVII. pag. 154. Antiquit. Æſtenſ. monui, ſub imperio Langobardorum praerogativâ Monetae frui coepit, eamque ſub Francis ac Germanis per ſubſequentia Secula retinuit, ita ut non celebris minus eſſet *Lucenſis*, quàm *Papienſis* pecunia. In Charta Anni DCCXLVI. a me producenda in Diſſertatione LXXIV. *de Parochiis*, memorantur *auri Solidi boni Lucani numero centum*. Item in altera exarata *Anno Primo Aiſtulfi viro Excellentiſſimo Rege Indictione III.* ideſt Anno Chriſti DCCL. Tahualdus Presbyter Walprando Epiſcopo Lucenſi pollicetur, ſe rite famulaturum Eccleſiae Sancti Reguli in Wal-

A do, *ſub poena CC. Solidorum bonorum Lucenſium*. In ea Civitate quum olim eſſem, Nummus mihi oſtenſus eſt, in cujus antica parte legebatur DN. AIST. REX, ideſt *Domnus* ſeu *Dominus Noſter Aiſtulfus Rex;* circa Annum Chriſti DCCLI. percuſſus. In poſtica erat FLAVIA LVCA, quo titulo ornatam quoque Mediolanenſem

B Urbem ſupra vidimus. Teſtatur etiam Le Blancus, ſibi aereum Numiſma fuiſſe *Deſiderii* Langobardorum *Regis* cum FLAVIA LVCA. Et eum quidem alteri ſimilem puto, quem Angelus Breventanus Ticinenſis in Arbor. Genealogic. Reg. Langobardor. edidit, atque ego conſpiciendum omnibus infra exhibebo.

C Itaque Primus Nummus argenteus ab Huberto Benvogliento Patricio Senenſi olim mihi indicatus, ad quem Regum ſpectet, ignoro. Nam antica pars

pars praefert Crucem, atque epigraphen nimium peregrinam, ſcilicet VIVIVIVIVIVIVIV. Vide infra ſimilem in Nummo Piſano. Poſtica habet Stellam cum literis FLAVIA LVCA. Sed quum eadem Crux & Stella occurrant in ſubſequenti Nummo, fortaſſis hic referendus eſt ad Deſiderium Regem.

Secundus Nummus a Breventano evulgatus, Crucem habet in medio cum literis DN. DESIDER. REX: ſcilicet *Dominus noſter Deſiderius Rex*. In poſtica FLAVIA LVCA. Percuſſus fuit circiter Annum Chriſti DCCLVII.

Tertium debemus Le-Blanco. Ibi Crux cum epigraphe CARLVS REX FR. Altera facies exhibet ejuſdem Regis Monogramma, ideſt CARLVS, vel CAROLVS; circumſtat LVCA. Percuſſus fuit circa Annum Chriſti DCCLXXV. poſtquam Carolus Langobardorum Regnum ſibi ſubjecerat.

Quartum protulit idem Le-Blancus. Ibi legitur DN CARVLVS REX, & in altera parte FLAVIA LVCA.

Uſque ad tempora Ottonis Magni Auguſti nullus alius Lucenſium Nummus ſe mihi obtulit. Ad ipſum verò Ottonem, aut ad ejus filium Ottonem II. aut ad Tertium, nepotem, pertinere videtur Nummus Quinctus Mutinae in Muſeo Bertacchinio exſiſtens. Ibi LVCA in medio, & circum OTTO IMPERATOR. In poſtica effigies Sancti Petri cum literis S. PETRVS. Poſt Annum Chriſti DCCCCLXII. cuſus hic Nummus.

Sextus a praelaudato olim Huberto Benvogliento ad me miſſus, in area exhibet Monogramma Ottonis Auguſti, quo exprimuntur hae literae OTTO. In limbo legitur IMPERATOR In poſtica habetur LVCA, & in circuitu OTTO PIVS REX.

Septimus Nummus, quem ego adſervo, habet in medio LVCA, in circuitu EINRICVS, & in poſtica IMPERATOR cum ſiglis in medio, de quibus infra. Ad quemnam e ſex *Henricis* Auguſtis ſit iſte referendus, nemo facile decernat.

Octavus in Muſeo Bertacchinio, & Nonus in eodem, atque in Chiappinio Placentiae, perquam ſimiles quidem, ſed non iidem ſunt. Habes in praecedenti horum quoque explicationem. Neque in hoc loco praetermittam Ptolomei Lucenſis Hiſtorici verba in Annalib. brevib. ad Annum MCLV. *Fridericus*, inquit, *Imperator conceſſit, ſive confirmavit Lucenſibus Monetam eis conceſſam per ſuos anteceſſores Imperatores*. Tum ad Annum MCLXXX. refert, Bononienſes fidem ſuam obligaſſe *de Moneta Lucenſi tenenda & expendenda per Civitatem Bononiae & totam ſuam fortiam*. Sequenti autem Anno *Lucius Papa natione Lucenſis* (ſi eidem Ptolomeo credimus) *conceſſit Lucenſibus Monetam cudendam; quam Civitatem ſumme commendans, omnibus Civitatibus Tuſciae, Marchiae, Campaniae, & Romagnolae, & Apuliae in Moneta praeponit. Unde dicta Moneta ab illo tempore in praedictis partibus magis fuit uſualis*. Animadvertit autem idem Hiſtoricus, *duas Monetas antiquis temporibus magis cucurriſſe in Italia*, nempe in Lombardia, *Papienſem*, favente Friderico I., *Lucenſem* verò, *ubi Eccleſia magis dominabatur, & quod dicta Civitas Romanae Eccleſiae ſemper fuit ſubjecta*. Parcat Ptolomeus: fieri non poteſt, ut Romanus Pontifex Lucenſibus *conceſſerit* jus Monetae cudendae; neque enim Pontificii umquam juris in temporalibus ea Civitas fuit. Ad Imperatores autem pertinebat ejuſmodi facultatem largiri;

ri: quod & factum tandiu antea, & modò vidimus a Friderico I. ad Annum MCLV. confirmatum. Neque ſcribendum erat, Lucam *Romanae Eccleſiae ſemper* fuiſſe *ſubjectam*. Fidelis & obſequens utique fuit, non autem ſubjecta. Ceterum non aevo tantùm Friderici, ſed per antecedentia Secula, ut jam monuimus, Moneta Papienſis & Lucenſis in uſu Italiae fuit, quippe praeſertim apud eas Civitates jus viguit percutiendae Monetae.

Decimum Nummum debeo Dominico Vandellio Mutinenſi ſupra mihi laudato. Ibi legitur in circuitu OTTO REX, & in medio Siglae, ut ſupra. In altera Nummi facie, vultus hominis cum epigraphe S. VVLT. DE LVCA, ideſt *Sanctus Vultus de Luca*. Ligneam nempe figuram hominis e Cruce pendentis Lucenſes in Majori Templo ſumma veneratione cuſtodiunt, per quam Divini Salvatoris noſtri veram effigiem referri vetus fama tradit, opus nempe, ut ſibi perſuadent, Sancti Nicodemi, non ſine prodigio ad Lucenſem Urbem delatum. Ego nihil magis, quàm Statua illa, ab imagine ac formâ Chriſti Redemtoris alienum vidi. Neque aliter viſum Fratri Nicolao Siculo Ordinis Minorum, doctiſſimo Theologiae Magiſtro, qui, uti narrat Francus Sacchettus Auctor Seculi XIV. Cap. 73. Novell. in publica concione de Facie Chriſti Domini dicebat: *Non è fatta, come la Faccia del Volto Santo, che è colà: che ben ci vegno a crepare, ſe Criſto fu così fatto*. At quamquam inter fabulas numeranda ſit illius fabrica atque translatio, famae tamen antiquitas, & Imaginis illius vetuſtiſſima veneratio ac celebritas, Lucenſibus non eſt deneganda. Nam vel Seculo

A Chriſti Undecimo Guillelmus II. Angliae Rex *per Sanctum Vultum de Luca* jurare conſuevit, ut ex Guillelmi Malmesburienſis Hiſtoriae Libro quarto, atque ex Eadmero Lib. primo & ſecundo Hiſtoriae conſtat. Gallicus quidam Auctor in Libro, cui titulus *Les Amenitez de la Critique*, cenſet, Anglicum illum Regem

B juraſſe *per Sanctum Vultum Chriſti Domini pictum a Sancto Luca*. A vero declinaſſe illum arbitror. Porro ſolemne fuit Lucenſi Populo Vultum hunc ſanctum in ſuis Nummis exprimere: quod quando primùm factum fuerit, prorſus ignoro. *Otto* heic memoratus, fortaſſis eſt *Otto III.* qui multos annos Regio duntaxat

C titulo in Italia eſt dominatus, ac tandem Romae Anno Chriſti DCCCCXCVI. Imperator eſt renuntiatus. Si quis tamen malit *Ottonem IV.*, qui Lucenſes multis privilegiis ornavit, non obſiſtam. Certe Vultus ſanctus in Nummis antiquis Lucenſium frequens ſpectatur. Vidi ejuſdem Urbis Nummulos aereos (*Seſini* appella-

D mus) poſtremis hiſce temporibus percuſſos, in quibus LIBERTAS legitur, & in circuitu OTTO REX. Quae indicant, ad unum ex Ottonibus referri a Lucenſibus facultatem pecuniae ſignandae: quod Genuenſes quoque per complura Secula fecere, ut infra monebo, *Conradum Regem* in ſuis Nummis ſignantes.

E Undecimus argenteus apud Abbatem Chiappinium Placentiae adſervatus, Siglas ſupra viſas exhibet in medio, ſed ita ut videantur non duo T., ſed veluti geminae Columnae cum tranſverſo chlatro eas colligante. Attamen ſi contendas, Monogramma Ottonis ibi deſignari, non repugnabo, quamquam eadem Sigla, ut ſupra vidimus, occurrat in Nummis

mis Henrici Auguſti. In circuitu legitur OTTO REX. In poſtica effigies Lucenſis Imaginis cum ſupra relata epigraphe *Sanctus Vultus de Luca*.

Duodecimus Nummus argenteus in Muſeo Bertacchinio Mutinae, atque in Chiappinio Placentiae a me viſus, *Ottonem*, non *Regem*, ſed *Imperatorem* prodit. Ibi in medio LVCA, in limbo OTTO IMPERATOR. In averſa parte Imago cum literis SANTVS VVLTVS. Incertum, indicetur-ne OTTO IV. heic, an aliquis e tribus praecedentibus Auguſtis ejuſdem nominis.

Decimus tertius argenteus apud amicum olim meum Hubertum Benvoglientum Senenſem, in area habet ſive Monogramma Ottonis, nempe duo TT. colligata, ſive columnas duas, cum palmula ſubjecta. In limbo eſt OTTO REX. In poſtica Imago cum literis S. VVLT*us* D*e* LVCA.

Decimus quartus apud eumdem Benvoglientum, praecedenti ſimilis eſt, niſi quod ſuper Monogramma viſitur Aquila.

Decimus quintus Mutinae in Muſeo Bertacchinio adſervatus Aquilam praefert cum epigraphe OTTO REX. In poſtica L. aream implet, & in limbo LVCA IMPERIALIS.

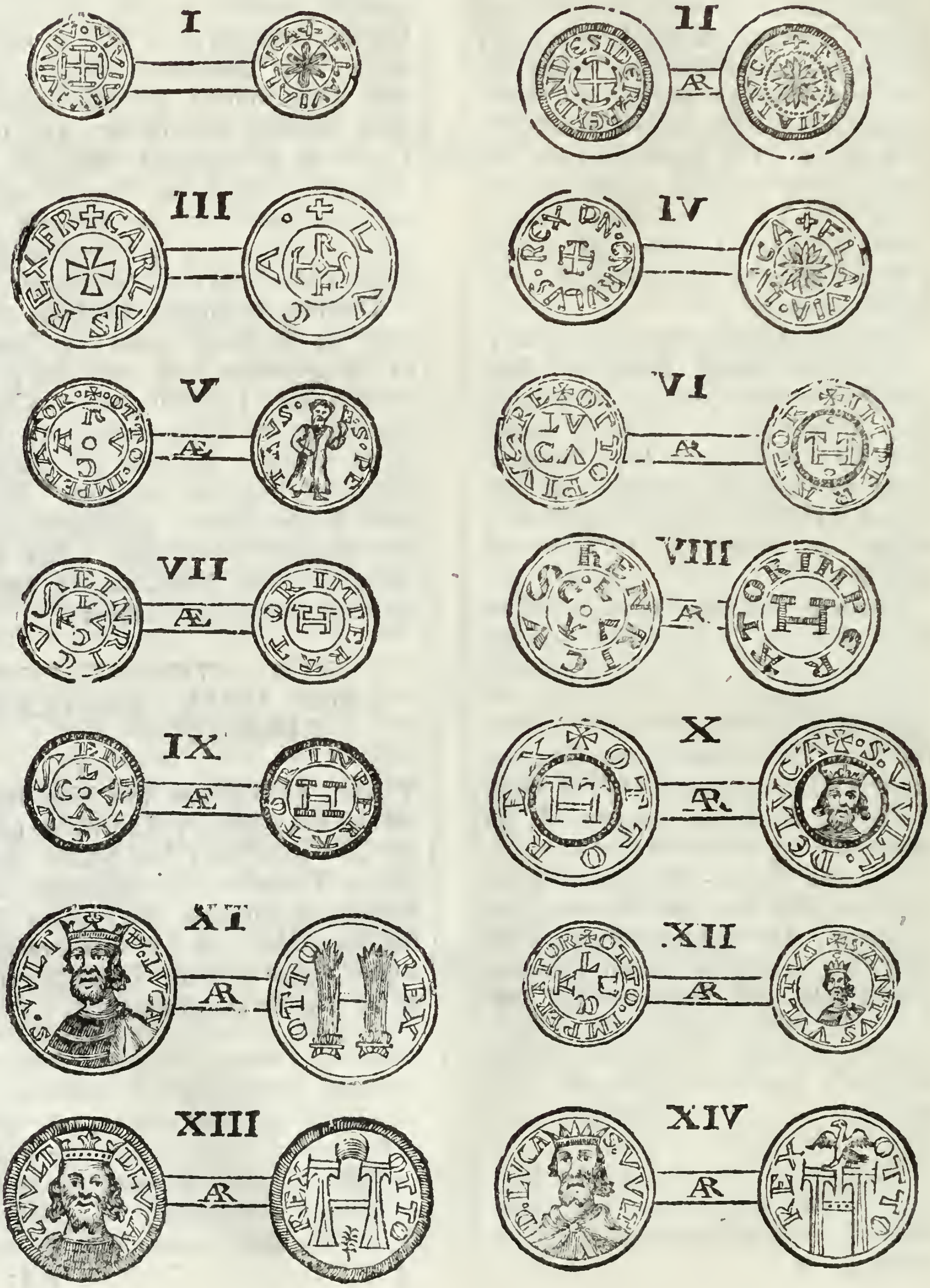
Decimus ſextus Mutinae adſervatus apud olim Angelum Blancum Sacerdotem. Ibi inſignia Reipublicae Lucenſis, nempe in Scuto coronato LIBERTAS cum literis OTTO IMPERATOR. In poſtica effigies Epiſcopi cum epigraphe SANCTVS PAVLINVS, Epiſcopus & Protector Lucenſium. Atque hactenus Nummos quoſque, mihi viſos, ad Lucam ſpectantes, congeſſi, in quibus *Ottonis Regis*, aut *Imperatoris* mentio eſt: non quod omnes percuſſi fuerint, dum Ottones imperarent, aut unus ſaltem ex iis regnaret. Sunt in his nonnulli longe ſerius ſignati: quippe repeti conſuevit in Nummis Ottonis nomen, qui privilegium Monetae conceſſerat, aut reſtituerat.

Decimus ſeptimus, Decimus octavus, & Decimus nonus ad *Carolum IV. Imperatorem* ſunt referendi, qui Reipublicae Lucenſi Seculo Chriſti Decimoquarto Libertatem diu ereptam reſtituit. Mutinae adſervantur, neque explicatione indigent. Mihi, dum Lucae forem, ſignificavit amicus quidam meus, ſibi viſum ejuſdem Civitatis Numiſma, in circuitu hunc verſiculum habens:

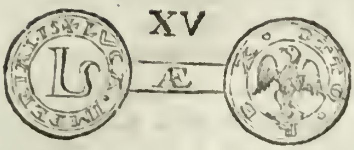
„ LVCA POTENS STERNIT,
„ SIBI QVAE CONTRARIA
CERNIT.

Vereor, ne Sigillum pro Numiſmate amicus ille acceperit. Liberarum quippe Civitatum mos fuit Seculo praeſertim Tertiodecimo epigraphes loco Leoninum aliquem Verſiculum ſuis Sigillis addere, ut ex aliis exemplis liquet, quae inferius in Diſſertatione *de Sigillis* commemorabo.

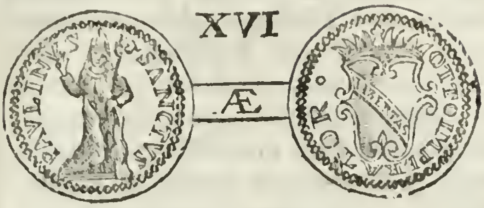
LUCAE.

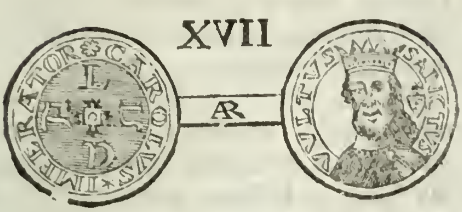
XV

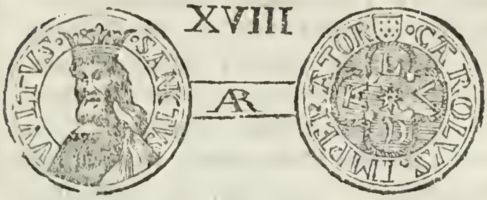
XVI

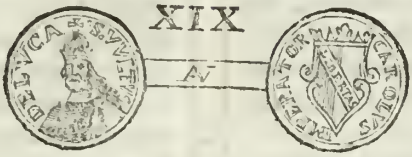
XVII

XVIII

XIX

PRINCIPES BENEVENTANI ET SALERNITANI.

SEd praeter haſce tres Italici Regni Urbes, *Ticinum* videlicet, *Mediolanum*, & *Lucam*, olim Duces quoque & Principes Beneventani pecuniam cudiſſe deprehenduntur. Splendida plane fuit barbaricis temporibus illius Ducatus dignitas, amplitudo atque potentia, utpote qui potiorem partem Regni nunc Neapolitani complecteretur. Attamen dum ſtetit Langobardorum Regnum ſub ſuis Regibus, nunquam induxiſſem animum ad credendum, licuiſſe Ducibus illis ſignare Nummos, niſi ex iis unum nobis in Stemmate Genealogic. Reg. Langobardor. ſervaſſet Angelus Breventanus, quem heic ſiſto ſub num. I. Viſitur ibi effigies hominis cum Cruce, ac duabus Stellis, & in poſticâ altera Crux cum Monogrammate, ideſt cum literis OGRE, ſeu GREO, quae idem Breventanus in-

A terpretatur *Gregorius*. Anno rever DCCXXXI. Beneventanae provinciae praefuit *Gregorius Dux* regnante tunc Liutprando Rege. Et ſane in eo Monogrammate ne ego quidem alium legere potui, niſi *Gregorius*. Verùm durum adhuc mihi videtur credere, tantum auctoritatis fuiſſe Ducibus Beneventanis, ut ſub Rege Lango-
B bardo, quem uti ſupremum Dominum colebant, & a cujus imperio pendebant, pecuniam cuderent unâ ſui effigie ſignatam, nullâque Regis factâ mentione. Illud contra exploratum eſt, ex quo excidit Langobardorum Regum dominatio Anno DCCLXXIV. Regnumque Italicum Carolo Magno Francorum Regi parere di-
C dicit, Arichiſum Beneventanorum Ducem, quum ſe liberum a veteri Domino agnoſceret, ne novo ſubderetur, quantis potuit viribus fuiſſe luctatum. Quare is omnia Regis, praeterquam nomen, jura ac ornamenta arripuit, atque inter illa, ut vide-

tur, Monetam; ſeque non amplius A *Ducem*, ſed *Principem*, hoc eſt ſupremum Dominum Beneventanae ampliſſimae Provinciae deinceps inſcripſit. Pares animos a parente accepit Grimoaldus III. ejus filius; quamvis enim poſt mortem patris a Carolo Magno, apud quem obſes erat, dimiſſus eo pacto fuiſſet, *ut Chartas, Nummoſque ſui nominis* (ideſt Caroli) B *characteribus ſuperſcribi ſemper juberet*, uti Anonymus Salernitanus, & ex eo Camillus Peregrinius in editione Erchemperti, teſtatur: is nihilominus promiſſa brevi eſt oblitus. In *ſuis aureis* (ita idem Erchempertus ſcribit) *ejus nomen aliquandiu figurari placuit; mox pacta pro nihilo duxit obſervanda*. C

Ejuſdem Grimoaldi Tertium Nummum Le-Blancus produxit, quo Salernitani Scriptoris ſententia confirmatur. Eum conſpice Num. II. Ibi habes effigiem Principis Crucem ſupra caput gerentis cum literis GRIMVALD. In altera facie Stemma crucigerum more Nummorum temporibus iis Conſtantinopoli cuſorum. D Hinc G. vel S. & inde V. Subtus VII. In circuitu DOMS CARLVS R. ideſt *Domnus Carlus Rex*. Liceat tamen dicere: Nummum hunc non ſatis exacte expreſſiſſe videtur Le-Blancus. Ejus ectypon accuratiùs deſcriptum antea dederat Breventanus. Illuſtriſſimus etiam Eques Pius Nicolaus E Garellius Auguſtiſſimi Imperatoris Caroli VI. Bibliothecae Praefectus, ejuſque Archiatrus, & a Conſiliis, Nummum eumdem aureum in ſuo Muſeo adſervans, ſimile alterum ejuſdem ectypon ad me miſit. Sed & eumdem accepi ex Muſeo Sabbatinio Romano. Quare Nummum ipſum percuſſum circiter Annum Chriſti DCCLXXXVII. rectiùs expreſſum Num. III. Lector accipiat. In altera facie legitur DOMS. CAR. ℞. ideſt *Domnus Carolus Rex*; hinc inde S. R. quas literas, dum meliora adferant alii, interpretor *Sacra Religio*, quum in aliis *Chriſtiana Religio* occurrat; vel ſi mavis *Salus Regni*. In imo non *VII.* ſed VIC. legitur, ideſt *Victoria*, quo nomine inſigniti ſunt & alii Nummi.

Verùm non diu Grimoaldus promiſſis ſtetit, ut dixi, immo *rebellionis jurgium initiavit*, uti Erchempertus Cap. 4 Hiſtor. teſtatur. Quamobrem viſitur alter ejus Nummus aureus ſine *Caroli* nomine. Eum produxit Breventanus, qui & *pondus ſeſquidrachmae* ei tribuit. Idem quoque Numiſma in Muſeo Sabbatinio Romae adſervatur. Illud vide heic infra Num. IV. Antica Principis imaginem praefert cum epigraphe GRIMVALD. In poſtica Crux, & S. R. & literae VICTOR. PRINCIP. ideſt *Victoria Principum*: quae epigraphe tunc familiaris in Numiſmatis; niſi velis *Victoria Principibus*.

Quinctus Nummus aureus Romae in praelaudato Muſeo Sabbatinio exiſtens, ad *Siconem Principem Beneventanum* ſpectat, qui Anno Chriſti DCCCXVII. Grimoaldo IV. ſucceſſit. In antica viſitur imago Principis, globum crucigerum ſuſtinentis, cum epigraphe SICO PRINCES. In averſa parte Sancti Michaëlis effigies, patroni videlicet, ut antea monui, Langobardicae gentis, ſive Regni. In circuitu literae MIHAEL ARHANGELV. ONO, fortaſſe CONOB. Parvulum etiam Monogramma Chriſti in area conſpicitur.

Sextus Nummus argenteus deauratus Mutinae habetur in Muſeo Alexandri Bertacchinii. Ibi effigies Principis, Diadema, ſive Coronam margari-

gari-

A garitis ornatam cum Cruce ſuperpoſita geſtantis. Circumſtant literae SICO PRINCE. In poſtica Crux cum duplici tranſtro, & hinc inde S. C. quas interpretor *Salus Chriſtianorum*. In limbo legitur S. MICHAEL ARHANGELV.

Septimus Nummus aureus in Muſeo Sabbatinio Romae exſiſtens, *Si-* B *cardum Principem* exhibet, qui Anno Chriſti DCCCXXXIII. Siconi patri ſucceſſit. Ejus effigies viſitur cum literis SICARDV. In altera facie Crux Graecorum nummorum ad inſtar cum literis hinc inde S. I. quae fortaſſe ſignificant *Salus Imperii*. In circuitu VICTOR. PRINCIP. CONOq. uti in Graecis Nummis.

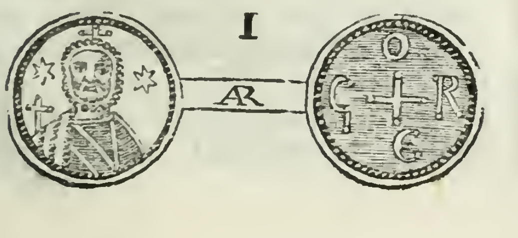
C Scripſit ad me ex Urbe, quum in vivis eſſet, P. Eduardus de Vitry e Soc. Jeſu, vir doctiſſimus, & Nummariae peritiſſimus, atque inſignis Muſei inſtitutor, ad ſe delatum fuiſſe Nummum ex aere inaurato, quem pro aureo incaute acceperat. Ibi effigies erat Principis, qualem in Sicardo conſpeximus, cum inſcriptione D SICONOLFVS, & in averſa eadem Crux cum literis S. I. & VICTOR. PRINCIP. CONO. Is eſt *Siconolfus* Princeps primus Salerni, inter quem, & Radelchiſum Beneventi Principem Anno Chriſti DCCCXL. teterrimum bellum exarſit, in longum tempus productum, & Beneventani Ducatus diviſione tandem compoſitum.

Octavum Nummum publici juris fecit Le Blancus. Ibi Crux cum literis HLVDOVICVS IMPR. Is eſt *Ludovicus II.* Auguſtus Lotharii filius. In altera facie BENEVENTVM. Percuſſus Nummus circiter Annum DCCCLXXI. quo Imperator Beneventi verſabatur. Atque hinc etiam elucere poteſt, non defuiſſe Adelgiſo tunc Principi Beneventi querelarum cauſſam contra ipſum Ludovicum Auguſtum, quum iſte ita Beneventi dominatorem ageret, ut Adelgiſus contemtus, ac paene excluſus videretur. En ab ipſo Auguſto Nummos Beneventi percuſſos, ſine ulla Adelgiſi Principis mentione. Erchempertum vide, ac Anonymum Salernitanum in Paralipomenis, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. qui alia opprobria Beneventanis illata a Francis referunt; ob quae male accidit Auguſto ipſi Ludovico, ignominioſe capto, ac ſub multis pactis tandem dimiſſo.

Nonus Nummus aereus, in Muſeo Chiappinio Placentiae adſervatus, ad *Giſulfum Salerni Principem* ſpectat. Ejus effigies conſpicitur cum epigraphe GISVLF..... In poſtica Urbis aſpectus ſuperpoſitis literis CIVITAS SAL. Giſulfus-ne Primus, an Secundus, heic deſignetur, ignoro. Nullum alium hactenus eorum Principum Nummum videre mihi contigit.

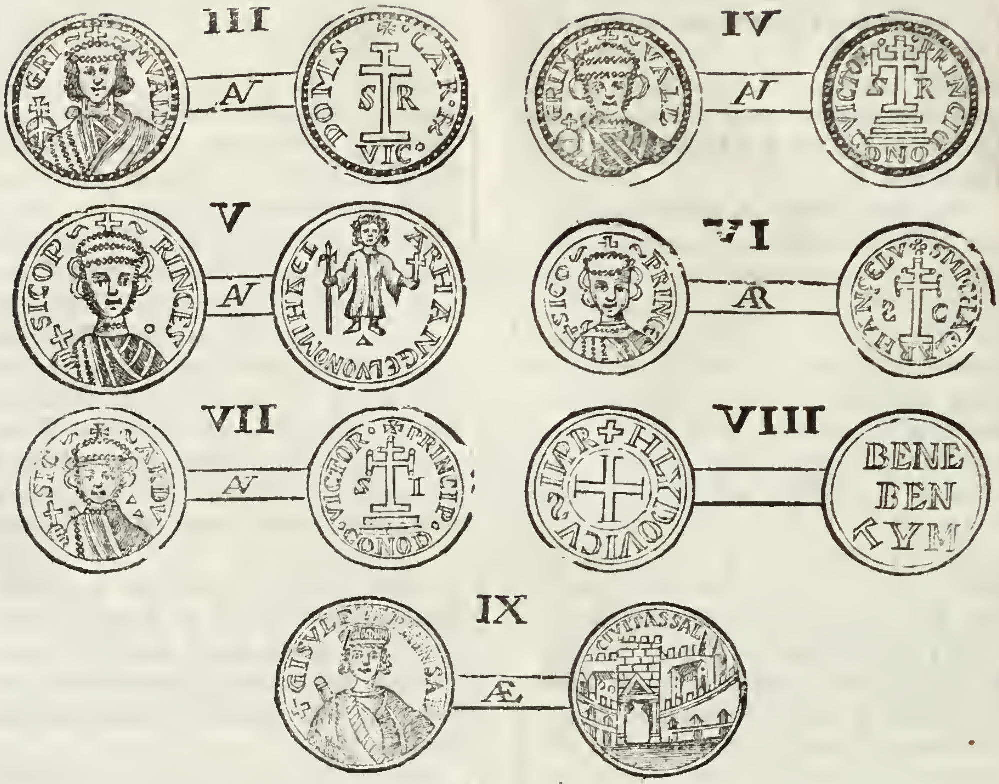
PRINCIPUM BENEVENTANORUM, ET SALERNITANORUM.

I

II

PRINCIPES NEAPOLITANI.

INclyta quoque Civitas *Neapolis*, ab antiquitate, amplitudine, ac venuſtate ſumme commendanda, & nunc nobiliſſimi Regni caput, quam ſibi ſubjicere nulli unquam licuit Langobardorum Regum & Principum Beneventanorum, jus Monetae ab antiquis Seculis ſervat, eoque uſi ſunt Duces, ſive Magiſtri Militum, ibi dominantes, de quibus actum eſt in Diſſertatione V. *de Ducibus*. Nummos nonnullos ab iis percuſſos congeſſit, & mihi ſuppeditavit N. V. Ignatius Maria Como Patricius Neapolitanus, humaniorum literarum cultor, egregius, & ſingularis amicus meus.

Primus aereus incertum eſt, quo tempore fuerit cuſus. Ibi effigies viſitur *Sancti Januarii Martyris*, ac celeberrimi Neapolitanorum Patroni, cum literis SCS IAN. In poſtica Crux cum literis S. T. ideſt *Salutis Trophaeum*. Mentionem hujus Nummi fecerunt Scriptores Neapolitani, Hieronymus de Sancta Anna Carmelita Excalceatus in Vita Sancti Januarii, Tutinus, Caracciolus, & alii.

Secundus aereus quoque, quo anno percuſſus fuerit, ignotum prorſus eſt. Ibi ejuſdem Sancti Martyris effigies conſpicitur, cum literis SC. IA. In poſtica Crux cum literis Graecis ΝΕΑΠΟΛΙϹ, ideſt *Neapolis*.

Tertius pariter aereus effigiem perhibet ejuſdem Sancti, cujus e collo

pendet

pendet ſtola cum literis in pectore SIS, quas, donec alii propiora vero me doceant, interpretari liceat *Sanctus Januarius*. In limbo legitur Αποςο. Ιανουαριος, literis, ut nunc dicimus, curſivis, ideſt, ut conj cio, *Apoſtolus Januarius*. Sed cur Sanctum illum Martyrem titulo *Apoſtoli* donare voluerint Neapolitae, divinare nondum potui. In poſtica epigraphe viſitur, rudibus Graecis literis efformata, hoc eſt, Λυροτὴς τῆς πέλειος ἀπὸ τοῦ πύρος Communis Neapolitarum ſententia eſt, deſignari his verbis *Liberationem Urbis ab immani incendio montis Veſevi*. Vide tamen quàm bene ſcripta fuerint Λυροτὴς & πόλειος. Quod certum mihi videtur, accentus ac ſpiritus appoſiti, ipſique errores, & forma characterum, non multam Nummi antiquitatem produnt.

Quartus aureus eumdem Sanctum Januarium exhibet ſtolatum, cum literis SIS in pectore, & in limbo SANCTVS IANVARIVS. Poſtica Crucem habet cum epigraphe Graeca ΝΕΟΠΟΛΙΤΑΝ, ubi Α. pro Ω. fuit impreſſum: hoc eſt, *Neapolitanorum*.

Quinctus aereus effigiem parum a praecedenti abſimilem praefert cum literis SCS IANV. In averſa facie viſitur imago *Sergii Ducis Neapolitani*, globum terraqueum, Cruce ſuperpoſitâ ornatum, ſiniſtrâ geſtantis. Additur & aſteriſcus. Ad latera diſpoſitae ſunt literae SERGIV DVX. Uti me monuit praelaudatus Como vir doctiſſimus, multa eſt inter Scriptores Neapolitanos concertatio, cui tribuendus ſit hic Nummus. Quinque enim ejuſdem nominis Sergii Duces Neapoli imperarunt. Franciſcus de Petris in Hiſtor. Neapolit. & nuper memoratus P. Hieronymus de Sancta Anna, cenſent Sergium eximium Principem Sancti Athanaſii Neapolitani Antiſtitis patrem heic deſignari, qui Anno DCCCXL. floruit. Verùm Cl. V. Nicolaus Carminius Falco, nunc Epiſcopus Marturanenſis, in Vitâ Sancti Januarii Italice ſcriptâ, veri putat ſimilius, referendum eſſe Nummum hunc ad *Sergium III.* Neapolis Ducem, qui *Protoſebaſti* titulum a Graecis Auguſtis ſibi comparavit.

Sextus Nummus aereus, a perquam rudi artifice cuſus, ſed perrarus, a mei amantiſſimo Abbate D. Alexandro Chiappinio Placentino ad me miſſus fuit. Perquam ſimilis praecedenti eſt, niſi quod heic *Sergius* dexterâ Crucem tenet. Eadem utrobique inſcriptio, ita ut veri ſimile videatur, ad unum eumdemque Sergium pertinere & iſtum Nummum.

Septimus aereus effigiem Sancti Januarii praecedentibus ſimilem nobis oſtendit, cum literis SCS IAN. In poſticâ ſculpta habetur imago Epiſcopi cum literis ad latera poſitis ATHA EPS, ideſt *Athanaſius Epiſcopus*. Is eſt Athanaſius junior Neapolitanorum Antiſtes ſimul & Dux, qui Anno Chriſti DCCCLXXX. propter fraudes & vitia non pauca famoſus evaſit.

Octavus Neapoli a P. Dominico Putignano Soc. Jeſu, antiquitatum ſtudioſiſſimo adſervatur. Quum fere in omnibus praecedenti ſit ſimilis, novâ explicatione non indiget.

Atque hactenus Neapolitani veteres Nummi, quos congerere potui. Nulla mihi dubitatio eſt, quin eorum ſyllogen augere facillimum ſit. Alios quoque nondum a me viſos procudiſſe mihi creduntur *Principes Salernitani* & *Capuani*; & aliquem ex poſtremis proditurum aliquando mihi ſpes eſt, ex quo Alexius Symmachus Mazochius Canonicus Capuanus V. Cl. antiquitates celebratiſſi-

tiſſimae Patriae ſuae illuſtrare pergit. Praeterea veri ſimile mihi videtur, *Surrentinos*, & praeſertim *Amalphitanos*, olim pecuniam ſignaſſe. Auctor eſt Franciſcus Panſa Juriſconſultus in Hiſtor. Amalphitan. Neapoli Anno MDCCXXIV. impreſsâ, Tarenos aureos ab Amalphitanis fuiſſe percuſſos, uti & majores aureos, in quorum altera facie viſitur Leo cum literis GLORIA ROMANORVM; & A in altera Rhinoceros cum epigraphe QVIES REIPVBLICAE. Tradit etiam, Johannem Baptiſtam Manſum, Marchionem Villae, & Patricium Amalphitanum, virum celebrem, in poſtremis tabulis ſuis reliquiſſe Nummum Amalphi percuſſum, in quo haec inſcriptio legebatur: MANSO DVX ET PATRICIVS. Hic Anno B Chriſti DCCCXCII. Reipublicae Amalphitanae praefuit.

PRINCIPUM NEAPOLITANORUM.

PRINCIPES, ET REGES NEAPOLIS, ATQUE SICILIAE.

SUcceſſere tandem Saeculo Chriſti Undecimo in Apulia, Calabria, & Sicilia, Principes Nortmanni, qui mirabili rerum ſucceſſu, induſtriâ, ac fortitudine, tum Graecis, variiſque Principibus Chriſtianis regionem eripuere, quae nunc ſub Regni Neapolitani nomine venit, tum Saracenis integrum Siciliae Regnum. Iſtorum verò Principum Nummos, aliorumque etiam Regum, qui Regnum Neapolitanum poſt eos tenuerunt, collegit, atque Anno MDCCXV. Romae evulgavit Caeſar Antonius Vergara, ex cujus labore proficere in praeſentia non dubitabo, additis, quae apud illum deſiderantur.

Rogerius I. Siciliae Comes, & Rogerius II. Comes, Dux, & Rex.

ITaque primò apud eumdem Vergaram occurrit Nummus aereus, rudis plane ac informis, in cujus antica viſitur Princeps equo inſidens, haſtam in humero geſtans, e qua vexillum pendet, cum epigraphe ROGERIVS COMES. In poſtica imago Beatae Virginis in cathedra ſedentis, & Chriſtum infantem tenentis in ulnis. Circumducitur inſcriptio MARIA MATER DMI, ideſt *Domini*.

Secundum Nummum aereum ignoravit Vergara. Illum adſervat in ſuo Muſeo Placentiae amiciſſimus Abbas Chiappinius. Viſitur ibi idem Princeps in equo ſedens, cum his literis in circuitu ROGERI COM. In averſa facie Virgo humi, ni fallor, ſedens cum infante Jeſu, tam imperite efformato, ut nihil rudius excogitari poſſit. Ibi epigraphe eadem MARIA MATER *Domini*.

A Tertium ſimilem priori profert Vergara: qui explicatione non indiget. Tres verò hoſce Nummos incertum eſt, quiſnam percuſſerit, *primus*-ne *Rogerius*, hoc eſt frater ſtrenuiſſimus Roberti Guiſcardi Ducis, Anno Chriſti MLXXI. Panormo potitus, an ejus filius *Rogerius II.* qui primo *Comitis* titulo eſt uſus, tum Anno Chriſti MCXXX. *Siciliae ac Apuliae Rex* fuit coronatus. Certe ſequentes Nummi a praecedentibus nimirum diſſimiles, deſignare etiam videntur diverſos Principes.

B Quartus, & Quinctus, ambo aerei, Crucem gemmatam praeferunt cum epigraphe ROGE COME. In poſtica ⊥ inverſum, quo fortaſſis indicatur *Trinacria*. Fieri poteſt, ut hi ſint referendi ad *Rogerium II.* poſtquam patri ſucceſſit in dominatione Siciliae.

C Sextus eſt Nummulus aereus, ab eodem *Rogerio II.* percuſſus, ex quo Regios titulos aſſumſit Anno MCXXX. Ibi epigraphe ROGERIVS REX. In poſtica inſcriptio literis Arabicis concepta eſt; idque eâ de cauſsâ ab eo factum videtur, quod Arabica Lingua poſt diuturnam Saracenorum Arabum dominationem in Sicilia, familiaris ibi evaſerit. Praeterea bellum in Africam tulit, ibique Tripolim cepit. Haſce verò literas hoc eſt *Malech Sarir*, Latine reddas *Regis thronus*.

D

E Septimus Nummus aeneus epigraphen praefert ROGERIVS DVX, & in poſtica Deiparae imaginem cum literis S. M. ideſt *Sancta Maria*. Et hunc ad eumdem *Rogerium II.* ſpectare cenſet Vergara, poſtquam ille Comitis titulo depoſito, *Ducis* alterum ſuſcepit. Attamen diſſimilis omnino Nummi figura ſuſpicionem juſtam gignere poteſt, percuſſum Nummum

mum a *Rogerio Apuliae & Calabriae Duce*, filio videlicet Roberti Guiſcardi Ducis, qui Anno Chriſti MCXI. vitâ functus fuit.

Alios etiam Nummos mihi inviſos percuſſiſſe traditur idem Rogerius Rex, hoc eſt, Ducatum vilis metalli. De eo quippe ſcribit Falco Beneventanus ad Annum Chriſti MCXL. *Edixit, ut nemo in toto ejus Regno viventium Romeſinas accipiat, vel in mercatibus diſtribuat. Et mortali conſilio accepto Monetam ſuam introduxit, unam verò, cui Ducatus nomen impoſuit, octo Romeſinas valentem, quae magis magiſque aerea, quàm argentea probata tenebatur. Induxit etiam tres Follares* (idem fortaſſe fuerunt ac *Folles*, de quibus in ſubſequenti Diſſertatione agetur) *appretiatos. De quibus horribilibus Monetis totus Italicus Populus* (ideſt Apuliae & Calabriae) *paupertati & miſeriae poſitus eſt & oppreſſus*.

Guillielmus I. Guillielmus II. & Tancredus Siciliae Reges.

PRimus Nummus argenteus in area hanc tantùm epigraphen praefert REX W. ideſt *Rex Willelmus*. Reliquae literae attritae ſunt. In altera facie duarum Sanctarum mulierum effigies apparet: fortaſſis Chriſti Mater Eliſabetham viſitans.

Secundus Nummus aureus in area habet W. ideſt *Willelmus*. Subſequuntur binae literae, quas Vergara opinatur eſſe P V. vel P R. At mihi potius videntur R X. hoc eſt *Rex*. Circumſtant aliae DVCAT APVL PRINCIPATVS CA. ideſt *Capuae*. In poſtica ſupereſt tantùm APVLIE. H......

Tertius Nummus aureus minoris moduli Crucem praefert cum Grae- A cis literis IC XC NIKA, ideſt *Jeſus Chriſtus vicit*. In limbo literae Arabicae adduntur, quae fortaſſe nomen Regis indicant, ſed ob vetuſtatem exciſae ſunt. Poſtica & ipſa Arabicis characteribus inſcripta erat, ſed cunctis ferme obliteratis; ita ut dumtaxat per conjecturam tribui poſſit alteri ex geminis Regibus Siciliae B *Guillielmis*, quorum alter Anno Chriſti MCLIV. Rogerio patri in Regno ſucceſſit, alter verò Anno MCLXVI. Willelmo I. patri. Incertum quoque eſt, utri ex iis debeamus ambos praecedentes Nummos.

Quartus aeneus *Willelmum II.* deſignare videtur, quum ibi inſcriptio ſit W. REX. II. Attamen ad *Wil-* C *lelmum I.* pertinere mihi creditur, qui ſe *Secundum* inter Reges appellat. *Primus* enim Rex fuit Rogerius illius pater. In poſtica tres Turres viſuntur cum literis S A quas ſuſpicatur Vergara deſignare nomen *Sancti Andronici*. Ego *Salernum* iis indicari conjicio.

Quinctus argenteus arborem prae- D fert, quam Palmam ſuſpicor, quippe uti ex Nummis a Paruta, & Spanhemio productis ediſcimus, Palma in antiquis Panormitanorum Nummis familiaris fuit. Literae duae W. R. indicant *Willelmum Regem*. In poſtica excidit epigraphe Arabica, uti & Latina in limbo, e qua tantùm ſupereſt SIC. Et iſte Nummus E ad utrum e Regibus referendus ſit, non liquet.

Sextus aereus Crucem in area complectitur cum literis circumpoſitis W DEI GRA REX. In averſa facie area aedificium quadratum exhibet, figuram fortaſſe *Civitatis Cajetae*, aut Caſtri in ea fabricati, quum appoſita legatur epigraphes CIVITAS CAIETA. Et heic ignoro, primus ne,

an

an ſecundus Guillielmus Rex deſignetur.

Septimus Nummus aereus Crucem in area gemmis ornatam nobis oſtendit, cum epigraphe TANCRE. hoc eſt, *Tancredus*, in Siciliae Regem electus Anno Chriſti MCLXXXIX. In poſticae medio viſitur T. indicans, ut arbitror, rurſus *Tancredi* ipſius nomen, coronâ ſuperimpoſitâ inſignitum. Circumſtant literae REX SICILIE.

Octavus Nummus argenteus in area continet ejuſdem Regis nomen breviatum TANCREDVS REX SICIL. In limbo lemma DEXTERA DOM*ini* EXALTAVIT ME. In poſtica Arabicae literae, quas aliis interpretandas dimitto.

Nonus item argenteus eamdem praefert epigraphen TANCREDVS REX SICIL. Arabica inſcriptio poſticam implet, quam quidem ſicuti & praecedentem, num prae vetuſtate fuerint recte, & abſque mendis deſcriptae, praeſtare nolo.

Henricus V. inter Auguſtos. Fredericus II. Imperator. Conradus Romanorum Rex; & Manfredus Siciliae Reges.

ANno Chriſti MCXCIII. & MCXCIV. *Henricus VI.* inter Germaniae Reges, & *V.* inter Imperatores, univerſum Regnum Neapolitanum & Siculum ſibi ſubjecit, juribus *Conſtantiae* Siculae uxoris ſuae uſus. Quare primus aereus Nummus ipſum reſpicit. In antica viſitur Crux & epigraphe E. INPERATOR, ideſt *Enricus*. In poſtica cernitur Aquila cum literis C. INPERATRIX, ideſt *Conſtantia*.

Eorum filius in Regno utroque ſucceſſit Anno Chriſti MCXCIX. *Fredericus II.* puer, poſtea Imperator, a *Conſtantia* Siculâ matre educatus. Proinde ad eos ſpectat Secundus Nummus, in cujus alterâ facie Crux, & CONSTANCIA. R. ideſt *Regina*. In altera occurrit Aquila & FREDERICVS. R. ideſt *Rex*.

Tertius aereus, poſt matris mortem percuſſus a *Friderico II.* Crucem ſimiliter praefert, ornatam literis F. DEI. G. REX. SICIL. In averſa facie acervus ſpicarum, ſi conjecturam Vergarae audimus; aut flos, cum epigraphe DVCAT. APV. PR. CAE. ideſt *Ducatus Apuliae, Principatus Capuae*. Hic Nummus ante Annum Chriſti MCCXX. percuſſus fuit.

Quartus aereus, ab eodem Frederico II. cuſus poſt Annum MCCXX. quo Imperialem coronam Romae ſuſcepit, immo & poſt Annum MCCXXIII. quo Hieroſolymitani Regni titulum eſt aſſequutus; in area habet FR. ideſt *Fredericus*, & in limbo ROM. IMPERATOR. In poſtica viſitur Crux cum literis IESA. ET. SICIE. R. ideſt *Hieruſalem & Siciliae Rex*.

Quinctus aereus caput exhibet ipſius Frederici in area. Circumambitur literis F. ROM. IPR. SER. AVG. hoc eſt, *Fredericus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus*. Pars averſâ habet Aquilam in area, & literas R. IERSL. ET. SICIL. hoc eſt, *Rex Hieruſalem & Siciliae*.

Sextus argenteus, Vergarae minime notus, Placentiae adſervatur in Muſeo Reverendiſs. Abbatis Canonic. Regular. Chiappinii. Ibi caput Principis diademate redimiti, cum epigraphe FRIDERICVS II. In averſa facie Crux cum literis ROM. IMP. AVG. Quum nulla heic ſit mentio Regni Hieroſolymitani & Siculi, ideo Nummus videtur cuſus

ante Annum Chriſti MCCXXIII. Rara quoque eſt ibi *Secundi* appellatio addita nomini Frederici. Nummus fortaſſe percuſſus in Lombardia.

Septimus aereus Crucem in area exhibet cum literis F. I*m*PERATOR. In averſa parte viſitur caput Regis coronam geſtantis cum epigraphe REX. IERL. ET SIC.

Octavus & Nonus ſimiles, ſunt *Auguſtales* Nummi, ſive *Agoſtari*, de quibus agam in ſubſequenti Diſſertatione, hoc eſt, aurei, affabre efformati ad imitationem veterum Romanorum Numiſmatum: qui quartâ parte unciae auri conſtabant, ideſt eorum pondus aequabat Duplam Italicam minus 29. granis, ut nonnulli ſcribunt. At Johannes Villanius, cujus verba adferam in ſubſequenti Diſſertatione, minus ponderis hiſce Nummis tribuere videtur. In antica viſitur effigies Caeſaris Auguſti juvenis, radiatam coronam in capite deferentis. In altero Nummo eadem utique effigies conſpicitur, ſed capite laureâ coronâ redimito. Haec ibi epigraphe CESAR AVG. IMP. ROM. In poſticâ exhibetur Aquila, & FRIDERICVS.

Quum verò Fredericus II. Anno Chriſti MCCL. finem vivendi feciſſet, ſucceſſit *Conradus* ejus filius, qui Anno MCCLII. Regnum Neapolitanum & Siculum tenuit. At brevi, hoc eſt Anno MCCLIV. vivere deſiit. Ad eum ſpectat Nummus Decimus aereus, in cujus area legitur COR. ideſt *Conradus*, & in limbo IERVSALEM. In averſa parte Crux in area, & in circuitu literae ET SICIL. REX.

Undecimus ad eumdem Conradum ſpectat. Crux viſitur in medio, & circum CONRADVS. Altera facies haſce litteras exhibet IER. ET. SICIL. in medio REX.

A Sublato e vivis Conrado, etſi Conradus junior ejus filius viveret, *Manfredus*, e Frederico II. & ipſe natus, ſed extra nuptias, ſimulatâ Conradini morte, Anno Chriſti MCCLV. utriuſque Siciliae coronam ſibi impoſuit. Itaque ad eum ſpectat Duodecimus Nummus aereus, cujus antica hiſce literis inſignita eſt MAYNFR.

B REX. Crux in poſtica, & literae SICILIE.

Ad eumdem *Manfredum* pertinere creditur Nummulus Tertius decimus, in quo effigies Principis cernitur, & in averſa parte duae tantùm literae R M. quae per conjecturam explicatae reddunt *Rex Manfredus*, aut *Maynfredus*.

C

Carolus I. Provinciae Comes & Siciliae Rex.

NEapolitanum deinde & Siculum Regnum ſibi conquiſivit *Carolus I. Provinciae Comes*, Sancti Ludovici Francorum Regis frater, poſt proſtratum, caeſumque in proelio

D Manfredum Anno Chriſti MCCLXVI. Proinde is muneri Senatorio Urbis, ad quod praecedenti Anno a Romano Pontifice evectus fuerat, Regium nomen adjunxit. Plures ejus nomine percuſſi Nummi. Primus argenteus, uti & Secundus, figuram exhibent coronâ ornatam ſupra pulvinaria, aut ſupra ſellam, aut, uti videtur, ſu-

E pra duos Leones ſedentem, cum globo in dextera, & ramo olivae in ſiniſtra. Claudius Molinetus in Muſei Pariſienſis Sanctae Geneviefae deſcriptione cenſet, Caroli ipſius vultum ac ſpeciem in ea effigie exhiberi. Etſi obſtare videtur Nummus alter Caroli II ejus filii, uti & aliquot Nummi Roberti Regis infra adferendi, attamen aequius puto excogitare heic

heic Romanae Urbis effigiem ſeu typum, ac praecipue quum circumſtent literae ROMA CAP. MVNDI, cujus nempe Civitatis Senator fuit Carolus ipſe Rex. In averſa parte Nummi nunc editi, Leonis imago cernitur; & ſupra eſt ſcutum cum Lilio inſigni Regiae Familiae Francorum, cui ſuperſtat Raſtrum ad diſtinguendos a primogenito filios Regum Francorum minores natu. In circuitu KAROLVS. S. P. Q. R. ita ut intelligas, ambos hoſce Nummos, Anno MCCLXV. percuſſos, antequam Carolus Regio titulo auctus fuerit. Ceterum quod eſt ad mulieris figuram inter leones, ſive in ſella ſedentis, in hiſce duobus Nummis ſculptam, vide ſupra inter Senatus Romani Nummos eamdem muliebrem imaginem, certe ibi Romanae Urbis ſymbolum. Et Romam quidem decet potiùs quàm Siciliae Regem, deferre Globum, deſignantem tellurem Orbis. Cur verò idem Globus in Nummo Neapolitano Sergii Ducis ſupra fuerit adhibitus, aliis perquirendum relinquo.

In Tertio argenteo eadem ferme lineamenta occurrunt, at inſcriptio diverſa. In altera parte legitur KAROLVS REX SENATOR VRBIS. In altera ROMA CAPVD MVNDI. S. P. Q. R.

Quartus & Quinctus Nummus argentei, parum ab antecedenti diſſimiles ſunt. In Quarto nedum apud Vergaram, ſed & penes Molineum Roma ſedens conſpicitur, & in poſtica ſub Leone impreſſum viſitur F. Hi tres Nummi percuſſi videntur ante Annum MCCLXXVIII. quo Senatorium munus a Nicolao III. Papa ei ademtum fuit.

Sextus argenteus (uti & ſequentes) percuſſus poſt Annum Chriſti MCCLXXVIII. aream praefert Liliis ornatam cum epigraphe KAROL DEI GRATIA. In poſtica Crux, & in limbo hae literae IERVSAL ET SICILIE REX.

Septimus argenteus ita inſcriptus eſt: KAR. DEI GRACIA. Et in averſa parte REX SICILIE cum Cruce in medio.

Octavus argenteus has literas exhibet KA DEI GRA REX SICIE. In poſtica DVCAT APVL. PRIN CA. ideſt *Ducatus Apuliae, Principatus Capuae*, ut in aliis praecedentium Regum Nummis. In medio R A, quae duae literae fortaſſe non ſatis accurate deſcriptae.

Nonus aereus in area habet K. ſubſequuntur in limbo AROLV. DEI GRACI. In poſtica REX SICILI.

Decimus argenteus Lilia praefert in area. Circum KAROL DEI GRA. In averſa facie REX SICILIE.

Undecimus argenteus in medio habet K. hoc eſt *Karolus*, & in circuitu DEI GRA REX SICILIE. In poſtica DVCATVS APVLIE.

Duodecimus argenteus, Mutinae quoque mihi viſus in Muſeo Bertacchinio, Scutum praefert, ubi Lilia inſigne Regum Francorum, & Crux teſſera Regni Hieroſolymitani. Circumſtat epigraphe KAROL IERL ET SICIL REX. In poſtica Annuntiatio Virginis cernitur, & in circuitu legitur AVE GRA PLENA DNS TECVM. Carolo I. Regi Vergara tribuit hunc Nummum. Mihi potius Carolo II. tribuendus creditur. Alterum ſimilem argenteum vidi Placentiae apud Reverendiſs. Chiappinium, ubi legitur KAROL. COM. (ideſt *Comes Provinciae*) IERL &c. Nummi quoque Caroli II. Regis eamdem exhibent Virginis & Angeli effigiem. Ex iſto Carolo, aut ex ejus

ejus filio Carolo ſucceſſore deſcendiſſe videtur mos appellandi, ut adhuc fit, in Regno Neapolitano *Carlini* ejuſdem ponderis argenteos. Auctor eſt ſupra laudatus Vergara, legi in Bulla Benedicti XI. (ſcribe XII.) Anno Chriſti MCCCXLII. *Una Uncia auri ad pondus Regni valet ultra Ducatos quatuor de Carlenis*. Et in Inſcriptione Neapolitana Anno MCCCLXX. haec itidem habentur: *A quo recepit Sancta Reſtituta Carolenos ducentos octuaginta quatuor*.

Carolus II. Apuliae Rex.

VItâ functo Carolo I. Rege Anno Chriſti MCCLXXXV. ſucceſſit in Regno Neapolitano *Carolus II.* ejus filius, tunc tamen captivus, qui Anno MCCLXXXIX. Romae a Martino IV. coronâ Regiâ redimitus fuit, & uſque ad Annum MCCCIX. regnavit. Primus ad eum ſpectans Nummus eumdem ferme typum refert, ac percuſſi a Carolo I. ejus patre, dum Senatorium Urbis munus gereret. In cujus antica mulieris formam cerno ſedentis in ſella, ſive ſupra leones, ac geſtantis ſceptrum liliatum dexterâ, ſiniſtrâ verò globum telluris cum Cruce. Epigraphe iſta circumſtat: CAROL. SED, ideſt *Secundus*, DEI. GRA. IERL. ET. SICIL. REX. In poſtica Crux liliata, qualis in Regum Francorum nummis ejus Seculi occurrit. Lemma additur: HONOR REGIS IVDICIVM DILIGIT. Cur verò Carolus II. figuram adhibuerit, quae, ut praedixi, Romanam Urbem referre videtur potius, quàm Regem ipſum, uti Vergara opinatur, divinare neſcio. Fortaſſis id factum eâ tantùm de cauſsâ, quod patris Nummi eam praetulere figuram, percuſſi nempe ab illo, quo tempore Senator Urbis erat. Similis Nummus a V. Cl. P. Dominico Viva Soc. Jeſu, traditur repertus fuiſſe Beneventi in arca, ubi conditum eſt Corpus Sancti Bartholomaei Apoſtoli, dum haec Anno Chriſti MDCXCVIII. reſerata fuit ab Eminentiſſimo Vincentio Urſino, poſtea ſub nomine Benedicti XIII. Romano Pontifice. Verùm literas SED, ideſt *Secundus* non legit Viva, ita ut ad Carolum I. pertinuiſſe Nummus ille videatur

Secundus Nummus argenteus ſimilis eſt Nummo Caroli I. quem poſtremo loco attuli. Scilicet Scutum habet, in quo exhibetur inſigne Regni Hieroſolymitani, & Regalis Francicae Familiae, cum literis KAROL. SED. IERL. ET SICIL REX. In poſtica Gabriel Archangelus nuntius ad Virginem ſanctiſſimam cum epigraphe AVE GRACIA PLENA DNS TECVM. Scilicet hic Princeps ſingulari devotione animi Annuntiationem Virginis coluit, ac ſub ejus nomine novam Neapoli Cathedralem Eccleſiam condidit.

Tertius Nummus ex aere & argento conflatus, caput ipſius Caroli II. Regis praefert, coronâ radiatâ inſignitum cum literis KAROL. SED. REX. In poſtica Crux, & inſcriptionis continuatio IERL ET SICIL.

Quartus tertio ſimilis eſt, ſed formae minoris.

Quinctus ex aere & argento Nummus effigiem exhibet ipſius Regis, pallium geſtantis, in quo tria Lilia cum Raſtro, & literis K. S. ideſt *Karolus Secundus* IERL SICIL. REX. Averſa pars Crucem in area habet & epigraphen COME (ideſt *Comes*) PROVINCIE.

Robertus, & *Johanna I. Apuliae Reges*.

ANno Chriſti MCCCIX. Robertus Carolo II. parenti in Regno Neapolitano ſucceſſit. Primus, & Tertius Nummus ambo argentei, & parum diſſimiles, in antica praeferunt effigiem, ut Vergara cenſet, Regis in ſella, aut ſupra geminos Leones ſedentis, ac dexterâ ſceptrum liliatum, ſiniſtrâ globum cum Cruce tenentis. Ibi ego opinor, typum Romanae Urbis potius repraeſentari, quem in ſuis Nummis, ut ſupra innui, expreſſerat Carolus I. Rex, & Senator Romae, Roberti Avus. Additur in eadem area glans, uti videtur. Ibi iſta inſcriptio ROBERT. DEI. GRA. IERL. ET. SICIL. R. In averſa idem lemma, quod nuper vidimus a Carolo II. ejus patre adhibitum, ſcilicet HONOR REGIS IVDICIVM DILIGIT.

Secundus argenteus apud Vergaram, & in Muſeo Chiappinio Placentiae, anticam perhibet ſimilem praecedenti. Poſtica duntaxat diſſimilis. Haec enim ibi epigraphe: COMES. PROVINCIE. ET FORCALQERII.

Tertius ſimilis Primo, ut nuper dixi, diſſimilis eſt tantùm modulo.

Quartus argenteus ſpectat ad *Johannam I.* quae Roberto Avo paterno vitâ functo Anno Chriſti MCCCXLIII. ſucceſſit. Primus ab ea percuſſus Nummus argenteus Coronam Regalem praefert, ſub qua Raſtrum & Lilia. In circuitu epigraphe IOHAN. HIER. ET. SICL. REG. Poſtica habet Crucem, Hieroſolymitani Regni ſignum, & Lilia cum Raſtro, inſigne Francorum Regum, cum literis COMITSA PVICE. E. FORCAL. hoc eſt, *Comitiſſa Provinciae, & Forcalquerii*.

A Quinctus aereus eamdem Coronam praefert ſine Liliis, & cum lemmate AVE. MRIA. GRACIA. PL. In poſticâ Crux liliata cum literis AVE M.

Sextus argenteus eidem *Johannae I.* tribuitur a Vergara. Mihi creditur adſcribendus *Johannae II.* de qua infra erit ſermo. Aquila viſitur in B area cum epigraphe IVHANNA REGINA. In poſtica effigies Romani Pontificis cum literis S. PETRVS PP. ideſt *Papa*. Confer Nummum iſtum cum Nummis ejuſdem Johannae II. Eadem ſigna, eamdemque inſcriptionem utrobique animadvertes. Neque id infra negat Vergara ipſe.

Septimus argenteus ad *Johannam I.* C ſpectat. Ibi Corona, ut in praecedentibus, & epigraphe IOVA. D. G. SICIL. ideſt *Jovanna Dei gratiâ Siciliae*, Regina. Averſa facies Crucem cum Liliis in angulis habet ac literas in limbo COMISA PRO.....

Octavus argenteus in area quatuor literas complectitur G. V. A. R. & in circuitu IVHANNA REGINA. D In altera facie Romani Pontificis effigies cernitur cum literis S. LEO PAPA. Et hunc Vergara *Johannae I.* tribuit. Rectius fortaſſe illum adſignes *Johannae II.* quae *Juhanna* appellatur in ejus Nummis, ac Romani Pontificis imaginem iis adjungit. Quid ſignificent literae illae G. V. A. R. Lector a me edoceri minime E exſpectet.

Nonus Reginae, coronam in capite gerentis, effigiem exhibet. Haec ibi inſcriptio: IVH. REGINA. Crux in averſa parte viſitur cum literis IER. SICIL. Si Vergaram auſcultamus, & hic Nummus referendus eſt ad *Johannam I.* Mihi potius videtur ad *Secundam* pertinere.

Ca-

Carolus III. Ludovicus Andegavenſis, & Ladislaus, Reges Neapolis.

C*Arolus III.* Ducis Dyrrachii nepos, appellatus *de la Pace*, Anno Chriſti MCCCLXXXI. Regno Neapolitano potitus, ſubſequenti Anno Johannam I. Reginam de medio ſuſtulit. Ad eum pertinet Primus Nummus argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio adſervatus. Ibi in area Siglae iſtae S. T. P. E. Pro T. Vergara legit M. Has verò alii interpretentur: neque enim ſuccurrunt niſi divinationes, quas facile utique proponerem, ſed facilius alii poſſent rejicere. In circuitu Siglarum legitur haec epigraphe R. KROLVS. T. ideſt *Rex Carolus Tertius*. In averſa facie imago Romani Pontificis cum literis S. PETRVS. P. de quo infra ad Quartum Nummum aliquid dicam.

Secundus Nummus aereus eſt. Ibi Crux, teſſera Regni Hieroſolymitani, ac tria Lilia. In poſticâ Crux altera: & quum ibi quatuor Faſciae appareant, quae Hungarici Regni teſſeram referunt, dicendus ſpectare Nummus vel ad Ludovicum Hungariae Regem celeberrimum, vel ad *Carolum Tertium*, heredem Regni illius.

Tertius argenteus apud Vergaram, & Regii a Comite Nicolao Tacolo adſervatus, pertinet ad *Ludovicum Comitem*, ſeu *Ducem Andegavenſem*, qui a Johanna I. Regina adoptatus, auditâ ejus morte, Anno Chriſti MCCCLXXXII. Rex Neapolis a Clemente VII. Antipapa renuntiatus, bello infeliciter cum Carolo III. ac miſerrime geſto, diem clauſit extremum Anno MCCCLXXXIV. Nummi hujus aream implet Corona cum Liliis in-

A fra poſitis, & Raſtro. In limbo legitur LVDOV. HIER. ET. SICIL. REX. In averſa parte inſignia Regum Francorum cum Raſtro, quod *Lumbel* Galli appellant, & Cruce teſſerâ Regni Hieroſolymitani, additis in limbo literis COMES PROVICE. ET. FORCAL*querii*.

B Quartus Nummus argenteus in area praefert quatuor Siglas I. I. Q. L. quas aliis explicandas relinquo. Circumſtat haec epigraphe LVDOVICVS REX. In poſtica Romani Pontificis effigies cum literis S. PETRVS CONFES. ideſt *Confeſſor:* quod mirum videatur, niſi heic indicetur *Sanctus Petrus Caeleſtinus Papa*, ut in Primo Caroli III. Regis Nummo, ſupra deſcripto.

C Ad *Ladislaum* Neapolis Regem, quem *Winceslaum* & *Lancislaum* vidi appellatum a nonnullis Hiſtoricis, Caroli III. filium, qui Anno Chriſti MCCCXC. Apuliae Regno praeeſſe coepit, pertinet Nummus Quinctus argenteus; in cujus area viluntur literae quatuor, quas Vergara putat A Q L A, deſignantes, ut veri

D videtur ſimile, Civitatem *Aquilam*, cui conceſſum fertur jus cudendae Monetae. In limbo legitur LADISLAVS REX. In altera facie imago Romani Pontificis cum epigraphe S. PETRVS PP. CONFES. Hunc Sanctum Petrum Apoſtolorum Principem Vergara cenſuit. Mihi creditur Sanctus Petrus Caeleſtinus, ut

E nuper ſignificavi.

Sextus argenteus quatuor Siglas in area ſpectandas offert, nempe S. M. (ut Vergara opinatur) P. E. Circumducitur epigraphe LADISLAVS R. ideſt *Rex*. In poſtica eadem effigies Papae cum literis S. PETRVS *Papa*.

In

In Septimo argenteo eaedem literae, quas ſupra in Octavo Nummo Johannae I. vidimus, hoc eſt GVAR, & circum LADISLAVS R. In averſa facie Pontificis Romani imago & literae S LEO PP. ideſt *Papa*.

In Octavo argenteo teſſera Familiae Regiae Francicae, hoc eſt, Lilia; Crux, ſymbolum Regni Hieroſolymitani, & quatuor Faſciae, inſigne Regni Hungarici, in quod Ladislaus jus ſibi tribuebat. Circumſtat epigraphe LADISLAVS REX ET DV. In poſtica binae Claves cum literis SANCTVS PETRVS. Nummus fortaſſe cuſus Romae: eidem quippe Urbi dominatus eſt Ladislaus.

Johanna II. & Renatus Reges Neapolis.

JOhanna II. Ladislao Regi fratri ſuo, ſine liberis vitâ functo, ſucceſſit in Regno Anno Chriſti MCCCCXIV. Primus Nummus ad eam referendus Aquilam expanſis alis in area praefert, additâ in limbo epigraphe REGINA IOV. In poſtica effigies Romani Pontificis, & S. PE TRVS P.

Secundus argenteus Mutinae in Muſeo Bertacchinio adſervatus eamdem Aquilam exhibet. Circumſtat inſcriptio REGINA IVHANNA. Similis antecedenti Nummo poſtica.

Tertius argenteus tres Siglas in area oſtendit, hoc eſt, ut Vergara cenſet, A. Q. L. A. quae Civitatem *Aquilam* referre videntur. In limbo IVHANNA REGINA. In averſa facie imago Pontificis Maximi, & S. PETRVS PP. ideſt *Papa*.

Quartus argenteus pertinet ad *Renatum Ducem Andegavenſem*, qui Anno MCCCCXXXVIII. Neapoli Rex ſalutatus & exceptus fuit, heres nempe inſtitutus a Johanna II. quae Anno Chriſti MCCCCXXXV. e vita exceſſerat. In Primo ejus nummo argenteo viſitur figura, ut puto, mulieris Sceptrum & Globum cum Cruce tenentis ac inſidentis in ſella, ſive ſupra geminos Leones, qualis in Nummis Caroli I. & II. ac Roberti expreſſa cernitur. Ipſius Renati Regis figuram Vergara putat. Quae ſupra ſum ego opinatus, nihil refert heic repetere. Additur in latere areae parva Aquila. Haec ibi epigraphe RENATVS. DEI. GRE. IRVLE. SIC. R. In poſtica Crux cum lemmate HONOR. REGIS. IVDICIV. DILIGIT.

Quinctus argenteus Coronam in area exhibet cum epigraphe circumpoſita: R. ideſt *Renatus*, IER. ET. SICIL. REX. Averſa facies oſtendit Crucem cum Liliis in angulis & literis: COMES PVINCIE.

Sextus argenteus Aquilam Coronâ ſuperpoſitâ ornatam in area habet & literas REX RENATVS. In averſa facie imago Romani Pontificis ſedentis cum literis S. PETRVS E. Quam poſtremam literam interpretor *Eremita*. Si hoc verum, jam tenes, non alium in hiſce Nummis deſignari, quàm Sanctum Petrum Caeleſtinum.

Septimus argenteus Aquilâ inſignitus eſt, & inſcriptione RENATVS. REX. DEI. G. Similis praecedenti poſtica cum literis S. PETRVS. PP. *Papa*.

Octavus argenteus a praecedenti minoris formae, differt magnitudine tantùm.

Nonus argenteus aliquid peregrini praefert, Aream occupat Scutum praeferens inſignia Francica, Regni Hieruſalem, & Ducatus Lotharingiae, quem poſtremum jure uxoris repoſcebat. Ita concepta eſt ibi epigraphe RENATVS D. G. REX SIC.

IER. ARLIOTID. Quid ſignificet poſtremum hoc *Arliotid*, ſi bene deſcriptae ſunt literae, acutioribus ingeniis decernendum relinquo. Quid verò ſi legendum potius ibi cenſeas AC LOTH D, ideſt *Ac Lotharingiae Dux?* Attamen nihil ſtatuo. In poſtica pro ſymbolo brachium armatum, nudum enſem atque erectum tenens. Accedit lemma: FECIT POTENCIAM IN BRACHIO SVO.

Alphonſus I. Aragonenſis, & Ferdinandus I. Neapolis Reges.

ALphonſus I. inclytus Aragonum & Siciliae Rex, Anno Chriſti MCCCCXLII. Neapoli, atque adeo univerſo Regno potitus eſt, quo illum tandem mors Anno Chriſti MCCCCLVIII. exuit. Primus ad eum ſpectans Nummus argenteus, ejuſdem Regis coronati caput exhibet cum inſcriptione ALFONSVS DEI. GRACIA. REX. Averſa pars Faſcias habet pendentes, inſigne Aragonum: orizontales, inſigne Regni Hungarici: Lilia & Crucem, inſigne Regni Neapolitani & Hieroſolymitani, additis literis in limbo CICILIE. CITRA. ET. VLTRA.

Secundus argenteus a Vergara productus habet inſignia in praecedenti memorata cum epigraphe ALFONSVS (ſeu ALHONSVS) D. G. R. ARAG. S. C. V. H. ideſt *Dei gratiâ Rex Aragonum, Siciliae Citra, Ultra, Hieruſalem;* aut *Hungariae*, in quam ex adoptione Johannae II. jura ſibi Alphonſus tribuebat; aut pro H. legendum F. ideſt *Citra, Ultra Farum*. In averſa facie imago ſive Regis ipſius, ſive Romae ſub forma mulieris ſedentis, & Globulum ac Sceptrum tenentis, cum lemmate DNS M. ALFO. AIVT. E. D. I. M. hoc eſt: *Dominus mihi Alfonſo adjutor.*

A *Ego deſpiciam inimicos meos.* Si Vergarae fides, haec ibi inſcriptio exſiſtit ALFONSVS. D. G. R. AR. S. E. VN. At videndum, an praeferenda ſit lectio mea, nempe D. G. R. ARAG. S. C. V. H. vel F. *Dei gratiâ Rex Aragonum, Siciliae Citra Ultra, Hieruſalem*, vel *Farum*.

Tertius argenteus, quem Vergara
B exhibet, adſervatur quoque Bononiae penes amicum virum Johannem Baptiſtam Bianconum Priorem Eccleſiae Parochialis de la Maſcarella, & Graecae Linguae in Lycaeo Bononienſi Profeſſorem. A praecedenti parum diſſimilis eſt. In antica legitur ALFONSVS D. G. R. ARAG. S. C. V. F. Vides heic confirmari con-
C jecturam meam ſuperioris lectionis, ſcilicet *Siciliae Citra Ultra Farum*. In poſtica S. additum figurae muliebri, quaſi per eam *Sicilia* indicetur. Ibi lemma nuper explicatum in Secundo Nummo, DNS M. ADIVT ET EGO DES. I. M.

In Quarto Nummo par eſt inſcriptio.

D Quinctus aereus parvi moduli caput Regis oſtendit cum literis ALFONSVS D. G. Viſuntur inſignia Regalia in poſtica, cum epigraphe R. AR. S. C. V. F. cujus explicationem heic repetere non vacat.

Sextus aereus, neſcio ab ipſo-ne, an ab alio quoquam in ejus Regis honorem cuſus fuerit. Ibi Alphonſi
E imago, & in circuitu literae ALFONSVS REX ARAGONVM. In averſa parte Victoria, a currentibus equis vecta, & in limbo VICTOR SICILIE PRECI.

Septimus argenteus ad *Ferdinandum*, ſive *Fernandum I.* pertinet, qui Alphonſo patri in Regno Neapolitano ſucceſſit Anno Chriſti MCCCCLVIII. Ibi viſitur imago Regis ipſius

ſius coronati, cum parva Aquila, & epigraphe: CORONATVS: QA. ideſt *Quia*, LEGITIME: CERTAVI. In averſa Crux, & literae FERDINANDVS D. G. R. SICIE. IER. V. ideſt *Dei gratiâ Rex Siciliae, Jeruſalem, Ungariae*. Vide infra. Interim noveris, eos Nummos appellatos fuiſſe *Coronatos*.

Octavus argenteus inſignia ſupra memorata exhibet cum literis FERDINANDVS D. G. R. SI. I. V. In poſtica imago Regis, ſeu Romae, ut in Nummis Regum Caroli I. & II. lemmate hoc circumdata: DNS. M. AIVT. ET. EGO. D. I. M. *Dominus mihi adjutor; & ego deſpiciam inimicos meos*.

Nonus Crucem eamdem praefert cum literis FERDINANDVS D. G. R. SIC. IER. VNG. In poſtica Regis ipſius ſedentis effigies; cui hinc Cardinalis Coronam imponit, & inde ſtat Epiſcopus cum Libro Rituali. Epigraphe ut ſupra: CORONATVS: Q. LEGITIME CERTAV.

Decimus argenteus imaginem ipſius Regis oſtendit cum inſcriptione FERRANDVS. D. G. R. SICILIE. IE. In poſtica imago Sancti Michaëlis armati cum vexillo & clypeo, Draconem pedibus conculcantis, & literae IVSTA TVENDA.

Undecimus argenteus, inſignia Aragonum, Siciliae, Hieruſalem, & Hungariae continens, ita inſcribitur in antica: FERDINANDVS D. G. R. S. I. V. In poſtica Regis coronati effigies & M. in area; in limbo autem haec epigraphe RECORDATVS MISERICORDIE SVE.

Duodecimus aereus, a Vergara productus, & Mutinae adſervatus in Muſeo Bertacchinio, caput Regis coronati exhibet, & literas FERRANDVS. REX. In poſtica equus viſitur ſine freno ambulans, ſymbolum Neapolitanae Urbis. Aquila etiam parva in areâ conſpicitur, & in imo T. cum Roſis hinc inde. Circumſtat lemma EQVITAS REGNI.

Nummi aerei Decimus tertius, Decimus quartus, Decimus quinctus, & Decimus ſextus, parum diſſimiles, ejuſdem Regis effigiem praeferunt, cum literis FERRANDVS, aut FERDINANDVS REX; & in averſa facie Equum & Siglam L. aut A. aut BR. Hi Nummi aerei, quorum adhuc uſus, propterea appellati *Cavalli*.

Decimus ſeptimus aereus figuram Regis, ſeu Romae ſedentis, & Globum ac Sceptrum tenentis, exhibet cum epigraphe FERDINANDVS D. G. In poſtica Crux, & epigraphe SICILIE. IERVS. VN.

Decimus octavus aereus, ſimilis ſeptimo ſupra relato, ſed modulo minor, caput Regis coronati oſtendens, inſcriptus eſt CORONATVS QA LEGITIME CERTAVI. Crux aream poſticae implet, & in limbo legitur FERDINANDVS D. G. R. SICIL. IER.

Decimus nonus aereus cum effigie Regis & epigraphe FERDINANDVS. D. G REX. praefert in averſa parte Victoriam ab equis vectam, cum literis in circuitu SICILIE VICTOR.

Vigeſimus aereus, quem ego poſſideo, poſſidet etiam Reverendiſs. Abbas Chiappinius Placentiae, ab Aquilanis cuſus eſt, qui deficientes a Ferdinando I. Rege Anno Chriſti MCCCCLXXXVI. ſeſe Innocentio VIII. Pontifici Maximo commendarunt. Cernuntur ibi Claves cum tiara Pontificia, & epigraphe INNOCENTIVS PP. VIII. In poſtica Aquila, ſymbolum Civitatis Aquilae, & lemma AQVILANA LIBERTAS.

Vi-

Vigeſimus primus aereus percuſſus fuit a *Nicolao Comite Campibaſſi*, qui cum aliis Regni Magnatibus a Ferdinando I. Rege defecerat, & Johanni Andegavenſi Renati Regis filio adhaeſerat circiter Annum Chriſti MCCCCLIX. Antica praefert compedes, qui in Nummis Sancti Ludovici, aliorumque Galliae Regum viſuntur cum epigraphe NICOLA COM*es*. Crux in poſtica, & literae CAMPIBASSI.

Alfonſus II. Rex Neapolis.

ANno MCCCCXCIV. diem clauſit extremum Ferdinandus I. Aragonenſis, Rex Neapolis, eique ſucceſſit *Alfonſus II.* filius, gravibus & ipſe procellis agitatus; quippe Anno eodem a Carolo VIII. Gallorum Rege ſpoliatus Regno, vitae terminum inſequenti Anno MCCCCXCV. complevit. Primus Nummus argenteus ab eo cuſus imaginem Sancti Michaëlis Draconem ferientis praefert cum inſcriptione ALFONSVS D. G. R. SIC. IE. V. In poſtica ipſe Rex ſedens, cui Cardinalis Regiam Coronam imponit, ſtante Epiſcopo ab altero latere. Haec epigraphe CORONAVIT E. VNXIT. ME. MANVS. T. D. ideſt, *tua, Domine*.

Secundus argenteus inſignia Aragonenſia & Neapolitana exhibet cum literis ALFONSVS II. D. G. R. S. *Dei gratiâ Rex Siciliae*. In poſtica imago ſedens, dextrâ ſceptrum, ſiniſtrâ globum tenens, quae Vergarae creditur, ipſum Alfonſum deſignare. Circumſtant literae SVB DEXTERA TVA SALVS. M. D. ideſt, *mea*, *Domine*.

Tertius argenteus in area Hermellinum, ſive Muſtelam albam praefert; ſupra pendet faſcia, in qua literae DECORVM. Circum deſcriptae literae ALFONSVS II. D G. R. SICILIE. IER. V. In poſtica viſitur ara, ſuper quam flamma ardet; & additur lemma: IN DEXTERA TVA SALVS MEA.

Ferdinandus, ſeu *Ferrandus II.* & *Carolus VIII. Reges Neapolis*.

PRimus apud Vergaram exhibet Hermellinum, ſive Muſtelam cum literis in faſcia ſuperpoſita inſcriptis DECORVM. In limbo FERRANDVS. II. D. G. R. SIC. Poſtica ſimilis praecedenti Nummo. Hic Alfonſi II. filius Regnum Anno Chriſti MCCCCXCV. recepit.

Secundus in area habet inſignia Aragonenſium ac Neapolitanorum Regum cum epigraphe FERDINANDVS II. D. G. R. SI. In poſtica viſitur Hermellinus cum E. ſuperinſcripto, & lemmate DECORVM. In limbo OMNIA SERENA. In imo legitur LICI.

Tertius ſimilis fere praecedenti.

Quartus aereus apud Le-Blancum ad *Carolum VIII.* Regem Franciae pertinet, qui Anno MCCCCXCIV. Regnum ſibi ſubjecit. Percuſſus eſt Nummus a Civitate Aquilana, quae ei inter primas adhaeſit, ac Monetae jus ſibi confirmandum curavit. In antica Scutum cum Liliis, Coronâ ſuperimpoſitâ. Epigraphe Gallicis verbis CHARLES K. inverſum, ROI. D. FRE. ideſt *De France*. In poſticâ Aquila inſigne illius Urbis, atque in limbo CITE DE LEIGLE, ideſt *Civitas Aquilae*.

Quinctus Nummus aereus apud eumdem Le-Blancum, ab iiſdem Aquilanis cuſus. In antica idem ſcutum cum literis CAROLVS REX FRR. Crux in averſa parte, & Aquila

quila parva cum epigraphe AQVILANA CIVITAS.

Sextus aereus, a Le-Blanco productus, adſervatus in Muſeo olim Angeli Mariae Blanci Mutinenſis, atque eodem ſcuto inſignitus, hanc inſcriptionem gerit KROLVS D. ꓘ. G. REX FRA. In poſtica Crux, cui ſubeſt Aquila parva, & circum legitur AQVILANA CIVITAS.

Septimus argenteus apud Vergaram, Gallici inſignis Scutum praefert cum literis KROLVS. D. G. R. FR. SI. In poſtica Crux cum epigraphe TEATINA CIVITAS. Ergo percuſſus Nummus in Teatina Urbe Regni Neapolitani.

Octavus Nummus aureus apud Le-Blancum & Vergaram, Scutum praedictum habet in area, & hinc inde K. L. Circumſtant literae KAROLVS D. G. R. FRANCORV. SIC. IER. In poſtica Crux, & lemma XPS. VINCIT. XPS. REGNAT. XPS. IMPerAT. Haec epigraphe a tempore Sancti Ludovici in Regum Francorum aureis & argenteis Nummis uſitata fuit.

Nonus aureus penes eoſdem Le-Blancum & Vergaram, parùm ab antecedenti differt.

Decimus aureus, a Le-Blanco & Vergara editus, Scuto eodem inſignitus, hanc epigraphen exhibet CAROLVS D. G. FRACCORV. IHEM. ET. S. R. Crux Hieroſolymitana in poſtica cum literis PER LIGNV. S. CRVCIS LIBERET N. D. N. ideſt *nos Deus noſter*.

Undecimus aureus, a Le-Blanco & Vergara evulgatus, tria exhibet Lilia, quibus Corona ſuperſtat. In imo, Siglae S M. P. E. Circum KROLVS. D. G. R. FR. SI. I. In poſtica Crux cum quatuor Cruciculis, & epigraphe XPS. VINC. XPS. &c. ut ſupra in Octavo Nummo.

Fredericus II. Rex Neapolis.

FInem vivendi fecit Ferdinandus II. Rex Neapolitanus Anno Chriſti MCCCCXCVI. eique ſucceſſit *Fredericus* patruus, *Secundus* appellatus inter Neapolitanos Reges. Primus ab eo percuſſus argenteus caput coronatum praefert cum T. in area, & epigraphe FEDERICVS DEI GR. SI. HI. In poſtica Liber, quem flammae vorant, cum hac inſcriptione RECEDANT VETERA, ut indicaret, ſe oblitum injurias ſibi ſuiſque a Populo inlatas.

Secundus argenteus a Vergara productus, atque aereus mihi Mutinae viſus apud amicum virum ſaepe laudatum Dominicum Vandellium, ac in Muſeo Chiappinio Placentiae exiſtens, Scutum cum Aragonenſium & Siculorum Regum inſigni complectitur, & in limbo habet hanc inſcriptionem FEDERICVS DEI GRA REX SI. I. V. ideſt *Siciliae*, *Hieruſalem*, & *Hungariae*. Sed in aereo legitur REX SI. HIER. Poſticae aream implent duo Cornua copiae cum literis VICTORIE FRVCTVS.

Tertius argenteus Aquilam in area oſtendit, & epigraphen FRIDERIC. T. DI. GRA. REX. SICIL. *Tertius* dicitur, quod poſt Fridericum II. Imperatorem Neapoli regnarit, quum tamen ille tantùm *Secundus* inter Auguſtos diceretur, & *Primus* Siciliae fuerit dominatus. In poſtica viſitur teſſera Aragonenſium Regum, & inſcriptio DVC. APVL. PRINCIPAT. CAPVE.

Quartus aereus effigiem Regis ipſius coronati exhibet cum literis in limbo FEDERICVS. D. G. R SI. In averſa parte Crux & lemma SIT. NOMEN. DNI. BENEDICtum.

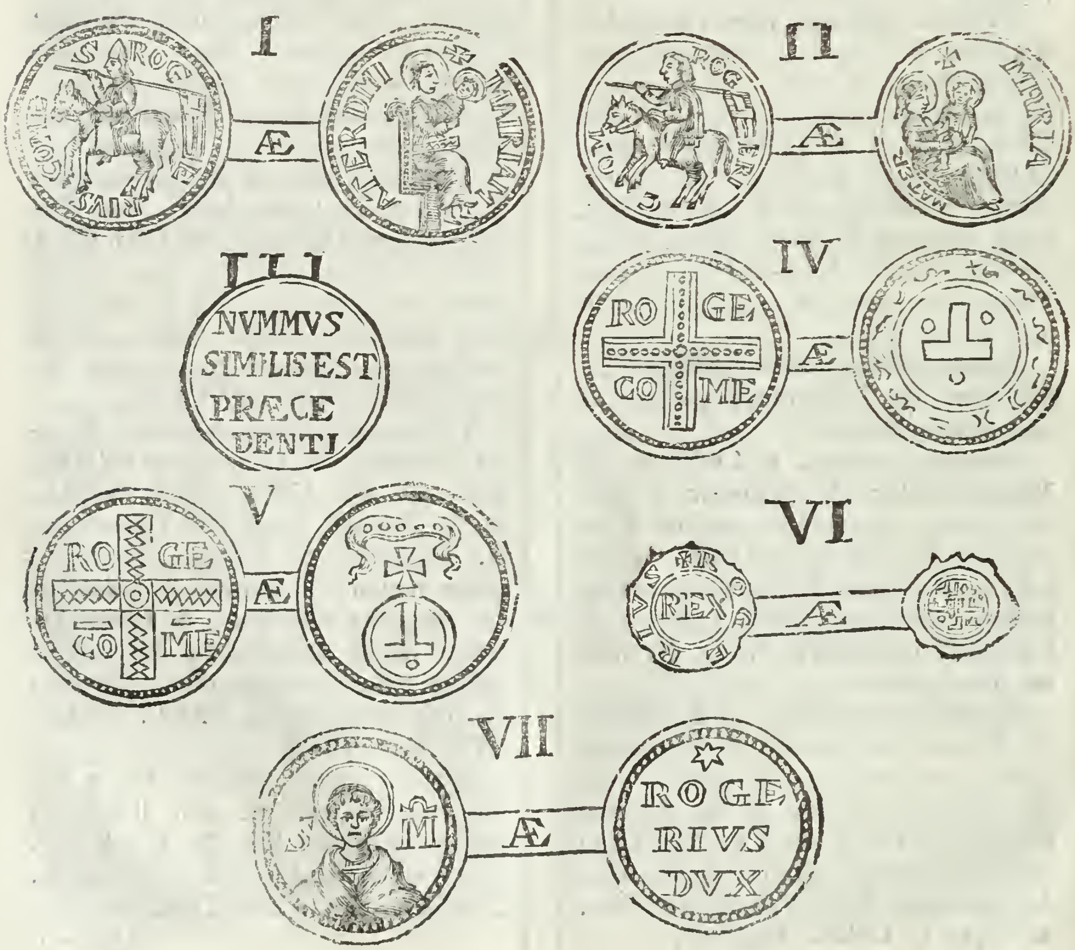
Quin-

Quinctum aereum adſervat Mutinae Bartholomaeus Solianus egregius Typographus. Viſitur ibi caput Regis coronam deferentis cum epigraphe FEDERICVS. REX. In averſa parte Equus ſine freno cum literis EQVITAS REGNI.

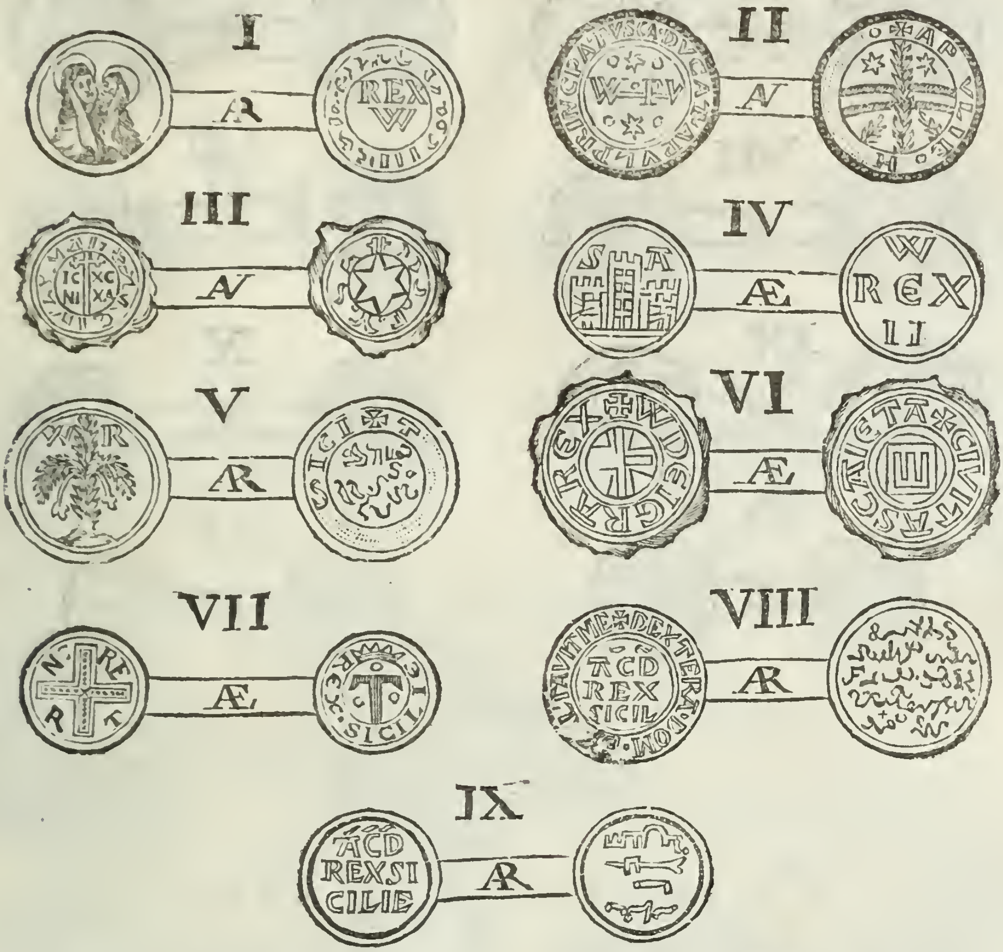
Anno Chriſti MDI. Federicus II. a Ludovico XII. Francorum Rege, atque a Ferdinando Aragonum & Siciliae Rege Regno exutus, ad plures deinde abiit in Gallia Anno MDIII. Quum ultra Annum Milleſimum Quingenteſimum minime procedere ſtatuerim in referendis Italiae Nummis, heic finis eſto Neapolitanis.

PRINCIPUM AC REGUM NEAPOLIS, ATQUE SICILIAE.

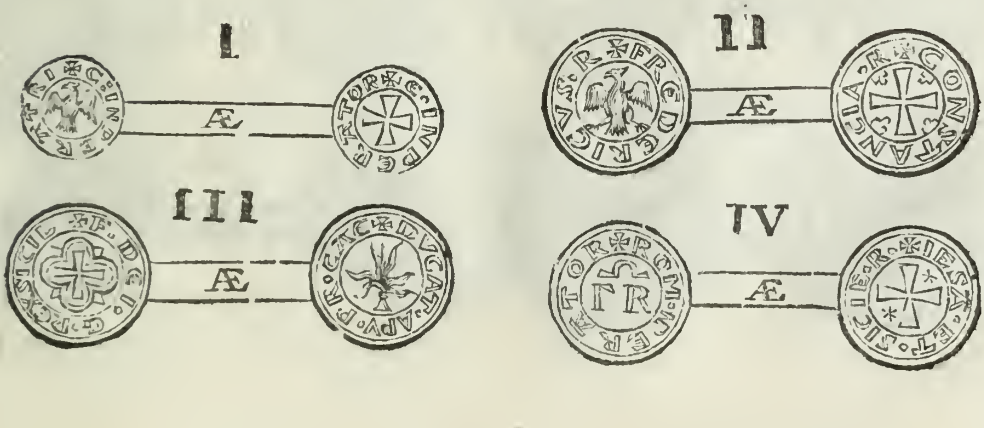
NUMMI ROGERII I. ET ROGERII II.

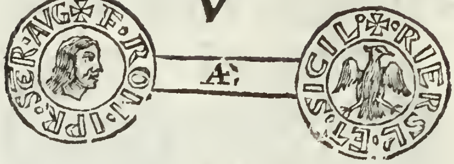
GUILLIELMI I. GUILLIELMI II. AC TANCREDI.

HENRICI V. FRIDERICI II. CONRADI AC MANFREDI.

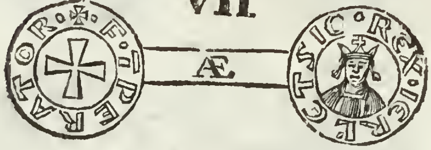
V

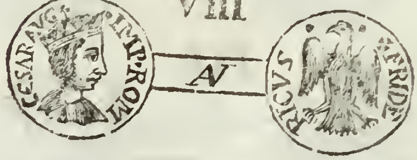
VI

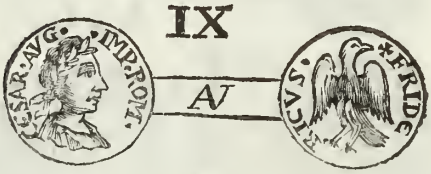
VII

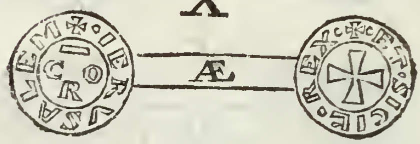
VIII

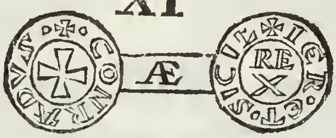
IX

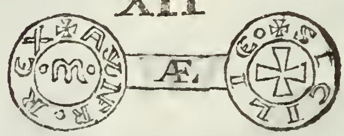
X

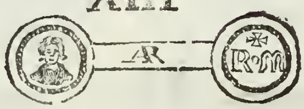
XI

XII

XIII

C A R O L I I.

I. II

III

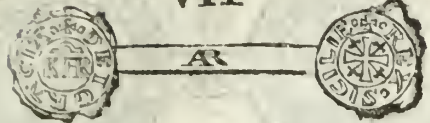
IV. V

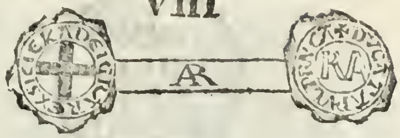
VI

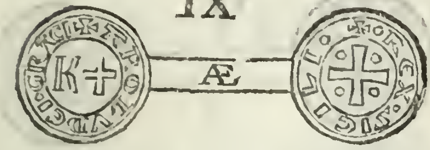
VII

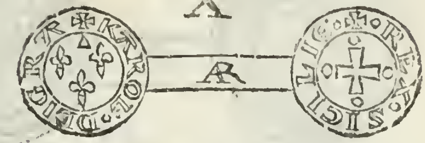
VIII

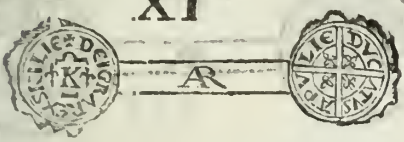
IX

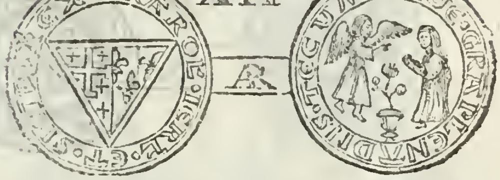
X

XI

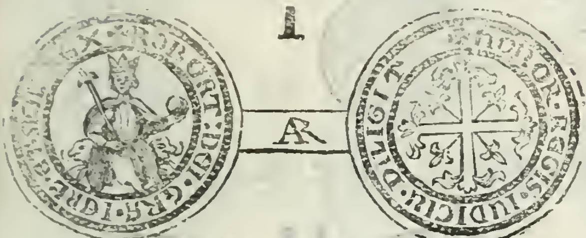

XII

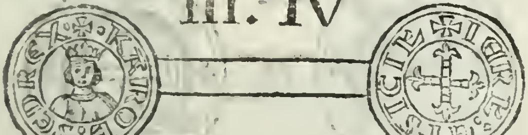
CAROLI II.

I

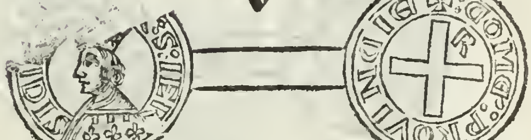

II.
VIDE SUPRA
NUMMUM
XII.
CAROLI I.

III. IV

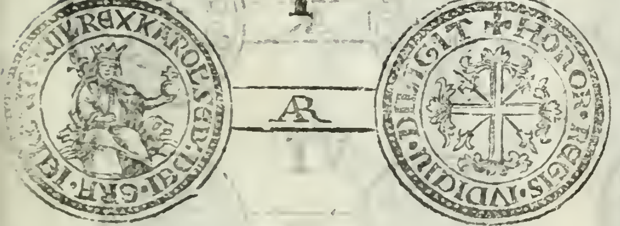

V

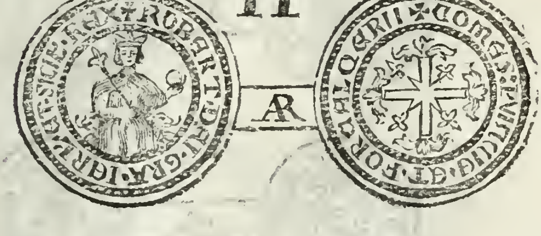

ROBERTI, ET JOHANNAE I.

I

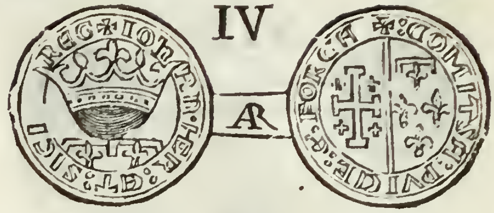
II

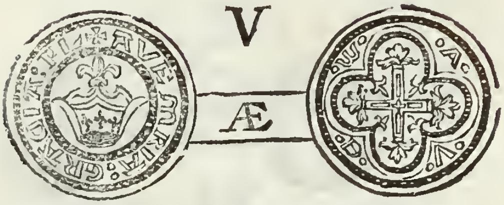
III

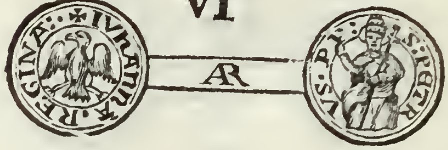
IV

V

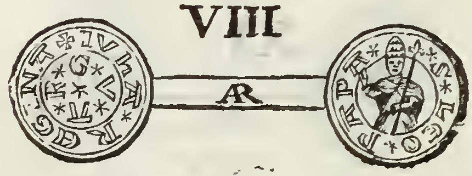
VI

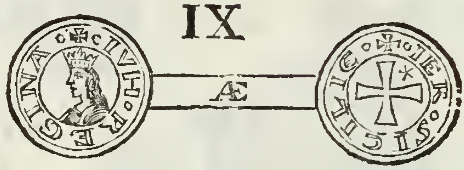
VII

VIII

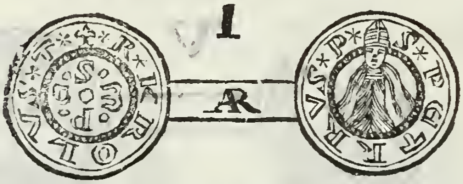

IX

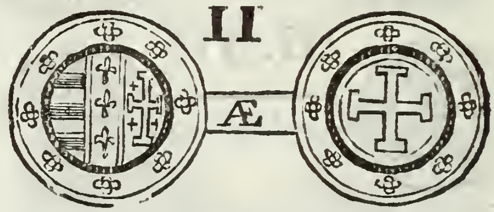

CAROLI III. ANDEGAVENSIS, ET LADISLAI.

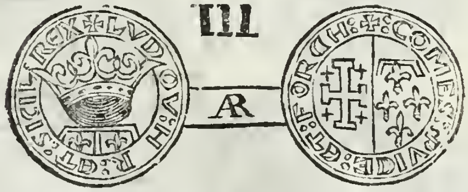
I

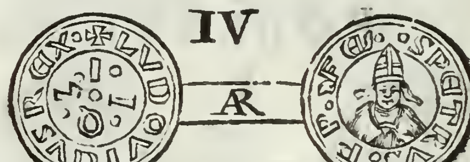
II

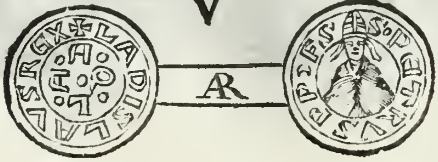
III

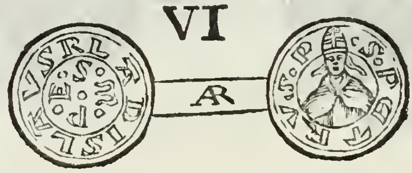
IV

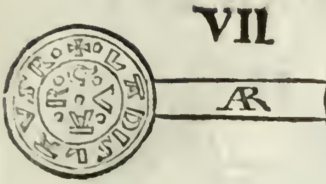
V

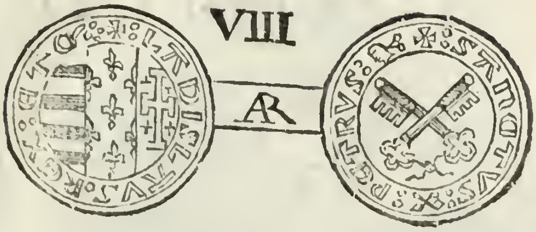
VI

VII

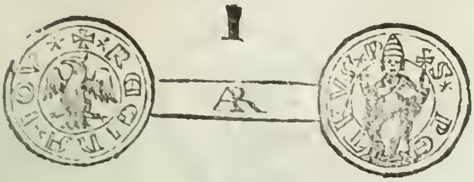

VIII

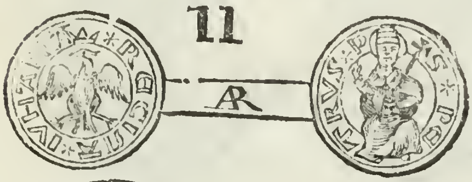

JOHANNAE II. ET RENATI.

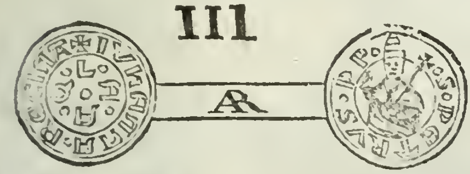
I

II

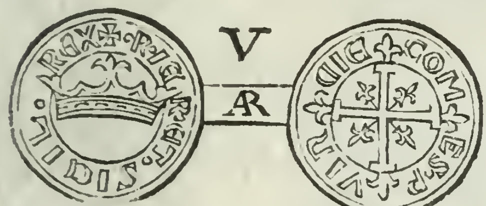
III

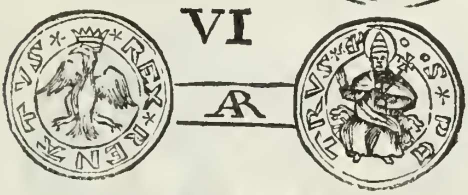
IV

V

VI

VII

VIII

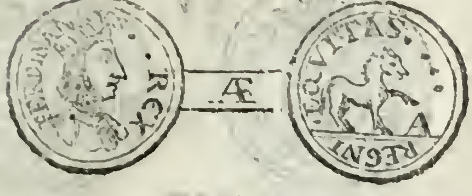
IX

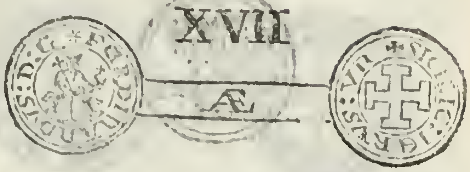
ALPHONSI I. ET FERDINANDI I.

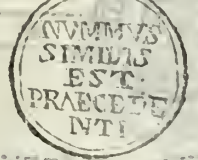
XIII. XIV. XV. XVI.

XVII

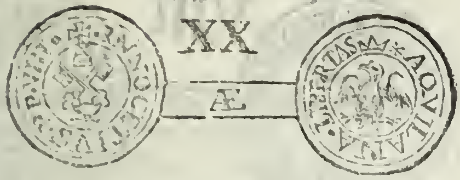
XVIII

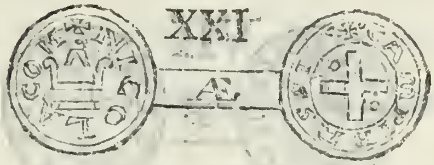
XIX

XX

XXI

A L P H O N S I   II.

I

II

III

FERDINANDI, SEU FERRANDI II. ET CAROLI VIII.

I

II

III

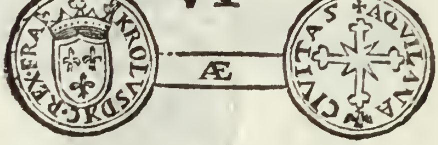
IV

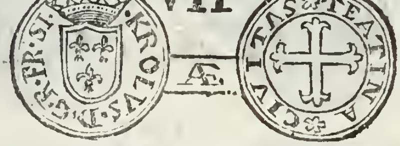
V

VI

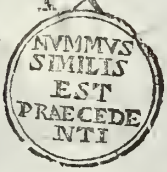
VII

VIII

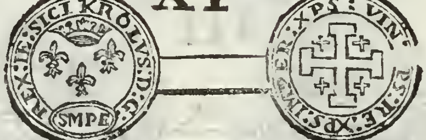
IX

X

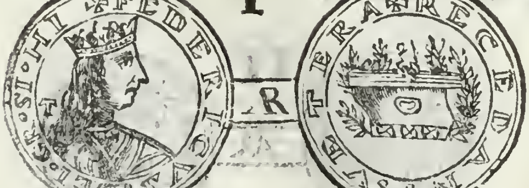

XI

F R E D E R I C I III.

I

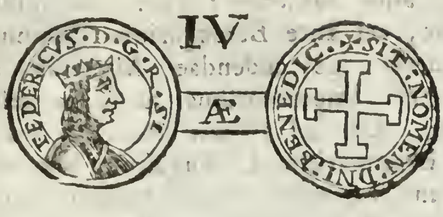
II

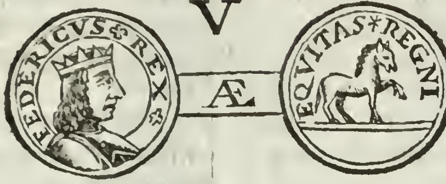
III

IV

V

VENETIARUM DUCES.

SI non ejuſdem antiquitatis, atque hactenus memoratae officinae Monetariae, vetuſtiſſima tamen eſſe non deſinit *Veneta*. Quo tempore cudi illic pecunia coeperit a Venetis Ducibus, nondum fortaſſe conſtat. Andreas Dandulus inter Venetos Scriptores & doctrinâ & vetuſtate omnium ſpectatiſſimus, ab antiquis Saeculis ejuſmodi jus conlatum Veneti Populi Moderatoribus ſcribit. Nam de Rodulpho Italiae Rege circiter Annum Chriſti DCCCCXXVI. agens, haec habet: *Hic Rodulfus Regni ſui Anno Quarto, Papiae ſolium tenens, immunitates Venetorum in Regno Italico ab antiquis Imperatoribus & Regibus conceſſas per Privilegium renovavit; & in eodem declaravit, Ducem Venetiarum poteſtatem habere fabricandi Monetam, quia ei conſtitit, antiquos Duces hoc continuatis temporibus perfeciſſe.* Contra Marinus Sanutus in Annalib. Venetis, Franciſcus Sanſovinus in Venetiar. Deſcriptione, & alii ſub Petro Candiano Tertio circiter Annum Chriſti DCCCCL. id factum tradunt, duos hoſce verſus ejuſdem Petri Ducis imagini ſubjicientes:

„ *Multa Berengarius mihi Privilegia fecit:*
„ *Is quoque Monetam cudere poſſe dedit.*

Hoc autem ab iis tribui Berengario II. Italiae Regi liquet, non ſolùm inſpecta aetate ejuſdem Petri Ducis, ſed etiam innuente Anonymo Scriptore, qui Vitas adhuc MStas Venetorum Ducum memoriae tradidit uſque ad Bartholomaeum Gradonicum electum Anno Chriſti MCCCXXXIX. in Eſtenſi Bibliotheca adſervatas. Verùm non tunc primò jus iſtud Venetis conceſſum Ducibus, ſed tantùm confirmatum reor. Quippe idem Anonymus de Petro Candiano hujus nominis Tertio, qui electus dicitur circiter Annum DCCCCXLII. haec ſcribit: *Iſte Dux fuit filius ſupraſcripti Petri Candiano Ducis. Cujus tempore Berengarius Rex, Venetorum antiqua jura confirmavit, & denuo conceſſit, non permittere quemquam per terras Imperii ad damna Venetorum accedere; & quod Veneti per fluvios & loca ſua, ſolvendo quadrageſimum, liberè pertranſirent. Et cudendi Monetam auri & argenti, ut ſub Imperio Graecorum habuerant, poteſtatem dedit.* Animadverte verba illa, *ut ſub Imperio Grae-*

Graecorum habuerant: quae ſatis indicant, vel ante Berengarium Ducibus Venetis jus cudendae Monetae a Graecis Imperatoribus fuiſſe conceſſum. Alii ad *Petrum Participatium*, & Berengarium I. Auguſtum hoc referunt, quorum tamen tempora non concurrunt. Utcumque ſit, antiquitatem multam tribuere neceſſe eſt Venetae pecuniae; nam ſupra laudatus Dandulus ad Annum Chriſti MXXXI. de Urſo Urſeolo Patriarcha Venetiarum agens, ait: *Hic Monetam parvam ſub ejus nomine, ut vidimus, excudi fecit.* Tum circiter Annum MCXCIV. de Henrico Dandulo Duce ſcribit: *Hic argenteam Monetam, vulgariter dictam* Groſſi Veneziani, *vel* Matapani, *cum imagine Jeſu Chriſti in throno ab uno latere, & ab alio cum figura Sancti Marci, & Ducis, valoris viginti ſex Parvulorum, primo fieri decrevit. Denariorum* quoque *Venetiorum* mentio eſt Anno Chriſti MLIV. in Charta, quae authentica exſiſtit in Tabulario Capituli Canonicorum Mutinenſium, cui heic locum factum volo.

Riculfus Abbas Sancti Vitalis Ravennatis, locum quemdam infra Civitatem Ravennae in emphyteuſim concedit Guiberto Epiſcopo Mutinenſi, Anno 1054.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti, & Salvatoris noſtri, Anno ab Incarnatione ejus MLIIII. Leone Papa defuncto, ſicque Imperante Domno Henricus *inviciſſimo* Imperatore *in Italia Anno Octavo, die II. Menſis Madii, Indictione VII. Ravenne. Omnibus manifeſtum eſt, atque congrua ratione diſpoſitum, libenter debere eorum deſideriis annuere, pro quibus venerabilioribus locis utilitatibus meliorandique cauſa proficiunt. Et ideo ego, qui in Dei nomine* Domno Riculfus *per Domini miſericordiam Presbyter & Monachus atque* Abbas *Regule* Monaſterii Sancti Vitalis *Chriſti Martiris, una cum conſenſu ſervorum Dei deſervientium eidem Monaſterii: Vobis preſentibus in Chriſti nomine* Wibertus *almificus* Epiſcopus *ſancte* Mutinenſis Eccleſie *petitoris, veſtriſque Succeſſoribus in perpetuum, per enfiteoticarium jus a preſenti die concedo & largior ſeu confirmo vobis res juris predicti Monaſterii noſtri: ideſt Vacuamentum integrum extendentem in longitudinem ſuam pedes plus minus ſupra plathea ſexſaginta & quattuor, & in lato ab uno capite pedes quadraginta & quattuor, & ab alio capite ſimiliter pedes plus minus ſimiliter triginta & quattuor, cum egreſſo & regreſſo ſuo, & cum omnibus ad predictas res integraliter pertinentibus; que eſt poſita in hac Civitate Ravenna in regione Sancti Vitalis Chriſti Martiris prope Baſilica Sancti Laurencii, que vocatur in Panonia; intra fines ejus, hoc eſt a duobus lateribus plathea publica percurrens, a tercio latere Curticella predicta Eccleſia Sancti Laurencii, a quarto latere orto domncatum predicti Monaſterii noſtri, vel in omnibus, ut ſuperius legitur, dum vos ſuper in nominatum petitorem, atque Succeſſoribus veſtris divina gracia in hac luce juſſerit permanere vitam, concedo & largior ſeu confirmo vobis eas res abendas, tenendas, defenſandas, & in omnibus meliorandas; & ego ſupraſcriptus gracia Dei Abbas una cum meis Succeſſoribus vobis ſupraſcripto almificus Epiſcopus, veſtriſque Succeſſoribus ſtare & auctoriare ſeu defen-*

ſenſare promitto & ex veſtris propriis expenſis ſeu laboribus nihil aliquod inferius, niſi pro vigeſima penſione reſutari debeatis. Preſtantibus quoque vos ſupraſcripti nominati petitoris, atque Succeſſoribus tuis indeſinenter ſecundùm paginam peticionis veſtre penſionis nomine ſingulis quibuslibet annis omnibus annualiter infra indicendis pro is rebus, que ſuperius legitur, cc eſt in feſtivitate Sancti Vitalis Chriſti Martyris Denariorum Veneticorum duos *tantùm penſio, ut dictum eſt, perſolvatur; pro eo quia exinde accepi de manibus tuis ſupraſcripto Wibertus Epiſcopus Sancte Mutinenſis Eccleſie alia cartula henfiteoſin in perpetuum de uno ſpacium terre in integrum infra Corte noſtram Sancti Vitalis extendentem ſe in longo pedes plus minus juſta Curte noſtra ſexaginta & quatuor, & in lato ab uno capite pedes quadraginta & quatuor da muro noſtro, & ab alio capite pedes triginta & quattuor. Promittentes preterea nunc nullis diebus, nulliſque temporibus vite noſtre ego ſupraſcripto gracia Dei Abbas una cum meis Succeſſoribus vobis ſupraſcripto almificus Epiſcopus, veſtriſque Succeſſoribus teſtimonium hujus paginam henfiteoſim inviolabiliter & inviolabiliter modis omnibus conſervare & cuſtodire promitto, & ec henfiteoſim paginam ſi minime valere nequiverit, tunc daturo & compoſituro me eſſe promitto vobis, veſtriſque Succeſſoribus ante omnis litis inicium aut interpellacionem pene nomine auri Libram unam, & poſt pene ſolucionis maneat ec henfiteoſim in ſua firmitate. Quam verò paginam enfiteoſim Aldo in Dei nomine Ravennas tabellio ſcribendum rogavi, & ſubter manus mea propria firmavi, teſtibuſque ad me rogatis obtulit roborandam, eorumque preſenciam eam vobis quorum contraditum, ſub die, & Menſe, Indictione ſupraſcripta VII. Ravenne.*

Ego Riculfus Chriſti miſericordia Presbiter & Monachus atque Abbas Monaſterii Sancti Vitalis in hac pagina infiteoſim a me facta ſubſcripſi, & teſtibus a me rogatis obtuli ſubſcribendum.

Ego Andreas Monachus in hac pagina henfiteoſim cc. & ss.

Ego Johannes Monachus in hac pagina henfiteoſim cc. & ss.

Ego Andrea Presbiter & Monachus in hac pagina henfiteoſim cc. & ss.

Ego Ugo, qui vocor Deymiza huic pagina infiteoſim rogatus teſtis ss.

Ego Geremias huic pagine infiteoſim rogatus teſtis ss.

Johannes Notarius, qui nominatur Mareſchallo ad aec omnia, fuit abitator in Civitate Bononia, & manu propria firmavi.

✠ *Signum manus mea Rodulfo, filius quondam Fredulfi huic paginae henfiteoſim, ut ſuperius legitur, rogatus teſtis cc. & ss.*

Ego Aldo in Dei nomine Ravennas Tabellio, ſcriptor huic pagina enfiteoſin, ut ſuperius legitur, poſt roboracionem teſtium atque traditam complevi & abſolvi.

Quod tamen longe majorem Venetae pecuniae vetuſtatem prodit, locus eſt Ratherii Veronenſis Epiſcopi, qui iiſdem temporibus floruit, quibus Berengarius II. Rex nuper memoratus. In Opuſculo, cui titulus *Qualitatis conjectura* apud Dacherium in Spicileg. commemorat ille *ſex Libras Denariorum Veneticorum;* ita ut conjicere recte poſſimus, non exſpe-

ctaſ-

ſtaſſe Venetos Duces tempora Berengarii II. ad cudendam Monetam. Quae ſane praerogativa prodit, quanta jam tum foret eorum Ducum dignitas atque praeſtantia. Si enim Beneventanos excipias, qui ut ſupremi Domini agebant, & *Principes* appellari maluerunt; ſi Neapolitanos quoque excipias, quibus id juris conceſſere Graeci Imperatores: nulli alii in Italia Duci antiquis temporibus licuiſſe puto ſignare ſuo nomine Nummos. Porcacchius in Hiſtor. Familiae Malaſpinae Lib. 4. ſcribit, ſe vidiſſe Nummum cum capite virili & literis ADALBERTVS THVSCIÆ MARCHIO, qui circiter Annum Chriſti DCCCCV. floruit. Nequaquam fallemur, rotundo ore pronuntiantes, & hoc unum eſſe e multis commentis, quae Porcacchius in illum, atque in alios ſuos libros intulit. Ita falli arbitror, qui Bonifacio Marchioni Tuſciae Nummos tribuunt. Eorum ſententiam ne Florentinius quidem probavit Lib. 3. pag. 100. Memor. Matild. Immo vel ipſis Gothorum Regibus in Italia imperantibus, pecuniam ſignaſſe Veneti creduntur, vilis tamen metalli; quippe de eorum Inſulis Caſſiodorius Lib. 12. Epiſtol. 24. ait: *Moneta illic quodammodo percutitur victualis*. Verùm alia mihi videtur Caſſiodorii mens. Florente ſuo ſtilo is laudat Venetorum Salinas; *inde*, ait, *vobis fructus omnis enaſcitur, quando in ipſis, & quae non facitis, poſſidetis. Moneta illic quodammodo percutitur victualis*: ideſt, ut ita dicam, Salinae ſunt vobis officina Monetaria, quum Sal ibi enatum omnia vobis ad victum miniſtret. Sal pecuniae loco vobis eſt. Utinam verò, quod ſummopere cupiebam, obtigiſſet mihi, vel unum poſſe prodere ex vetuſtiſſimis iis *Denariis Veneticis*, quos nuper commemoratos ipſo Saeculo Chriſti Decimo vidimus. Amicis ejuſmodi de cauſſa importunus fui. Muſeum non unum excuſſi. Verum poſtquam haec ſcripſeram, bene ceſſit quod deſideriis meis opem tulit Nobilis & praeſtantiſſimus vir Dominicus Paſqualigo quondam Vincentii filius Senator Venetus. Is enim tres Nummos argenteos eamdem praeferentes faciem, atque inſcriptionem, reperit, Diſſertatione quoque typis edita illuſtrandos curavit. Unum tantummodo proferam, Primum nempe in ſerie iſta. Ibi in area Crux viſitur, & in limbo literae CHRISTUS IMPERAT. Altera pars exhibet ſpeciem Templi cum literis ſuppoſitis VENECI, & A in inferiori linea. Nulla mihi dubitatio eſt, ad *Venetias* praeclariſſimam Italicam urbem, non verò ad Gallicam pertinere hunc Nummum. Ibi, ut jam animadverti, vel ipſo currente Seculo X. Nummi ab iis Ducibus cudebantur: quod etiam confirmavit Cl. V. P. Bernardus de Rubeis Ord. Praedicat. pergamenam commemorans Anno Chriſti CMLXXII. ſcriptam ex Forojulienſis Eccleſiae Archivo depromtam, in qua iſta leguntur: *Et perſolvere exinde debeant ſingulis annis per omnem Miſſam Sancti Martini, Argenteos denarios bonos Mediolanenſes ſolum quinque, aut de Venecia ſolum decem.* Itaque ad illud idem Seculum X. aut XI. referendus mihi creditur Nummus iſte, in quo quum nullum nomen Imperatoris, ſive Graeci, ſive Latini, occurrat, propterea jure opinari licet ex hiſce Nummis deduci Autocratiam tunc, ſive ſupremam Venetae Reipublicae dominationem, nulli alii Principi obnoxiam. Anno autem MCXCII. tum ſolum *Henricus Dan-*

Dandulus Dux nomen ſuum in Venetis Nummis exprimere coepit.

Itaque Nummus ſecundus argenteus ad eumdem Dandulum Venetiarum Ducem ſpectat, qui Anno Chriſti MCXCII. electus, Venetorum poſtea nomen & gloriam ſuis geſtis mirificè amplificavit. In antica parte Nummi imago Chriſti cernitur cum literis Graecis IC. XC. ideſt *Jeſus Chriſtus*. In poſtica S. Marcus Vexillum tradit Duci cum literis H. DANDOLVS, ideſt *Henricus*, & S. M. VENETI., ideſt *Sanctus Marcus Veneticorum*, aut *Veneticus*. Hujuſmodi Nummorum mentionem fecit Andreas Dandulus in Chronico, ut ſupra indicavi col. 515. B. quibus vulgus nomen dederat *di Groſſi Veneziani*, vel *Matapani*.

Tertius argenteus, ab olim doctiſſimo P. D Catherino Zeno, Apoſtoli Zeni V. Cl. fratre, ad me miſſus, *Petrum Ziani* nobis exhibet, qui Anno Chriſti MCCV. Venetorum Dux electus fuit. Viſitur ibi Chriſti ſedentis ſuper cathedram imago cum Evangelio, & literis IC XC ideſt ΙησȣΣ ΧριϛοΣ, *Jeſus Chriſtus*. In averſa parte Sancti Marci ſtantis effigies, dexterâ manu Vexillum tenentis, ac illud porrigentis Duci ſtanti, cum epigraphe: P. ZIANI, ideſt *Petrus Ziani*; & S. M. VENETI. ſcilicet *Sancti Marci*, vel *Sanctus Marcus Venetiarum*.

Quartus argenteus in Muſeo Bertacchinio Mutinae, ſpectat ad Ziani Succeſſorem *Jacobum Teupulum*, qui Anno Chriſti MCCXXIX. Dux renuntiatus fuit. Ibi Salvator in cathedrâ ſedens cum literis IC· XC· In altera facie Dux ipſe cum vexillo ſtat cum epigraphe IA. TEVPL. DVX, hoc eſt, *Jacobus Teupulus Dux*. Adeſt & imago Sancti Marci cum
A literis S. M. VENET. quae explicatione non indigent.

Quinctus Nummus apud alibi a me laudatum Dominicum Vandellium Mutinenſem, eaſdem imagines praefert cum epigraphe RA. CENO. DVX. nempe *Raynerius Zeno Dux*, Anno Chriſti MCCLII. ad Ducale ſolium evectus.

B Sextum argenteum Mutinae Joſeph Maria Cattaneus poſſidet. Simile praecedentibus ectypon cum epigraphe in antica parte LA. TEVPL. DVX, ideſt *Laurentius Teupulus Dux*, qui Anno Chriſti MCCLXVIII. Ducali dignitate eſt auctus.

Septimum argenteum mihi viſendum obtulit Adamus Pivatus Paro-
C chus & Doctor Patavinus, ſingularis amicus meus. Ectypon idem cum literis IO. DANDVL. DVX, ſcilicet *Johannes Dandulus Dux* creatus Anno Chriſti MCCLXXX.

Octavus argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, & apud Comitem Joannem Baptiſtam Scalabrinium Mutinenſem, & penes Comi-
D tem Nicolaum Taculum Regienſem, mihi inſpectus, ſimile ectypon exhibet cum literis PE. GRADONICO DVX, hoc eſt *Petrus Gradonico*, electus Dux Anno Chriſti MCCLXXXVIII. In poſtica viſitur ſedens Salvator cum Libro Evangeliorum in gremio, ac Graecis literis IC. XC. *Jeſus Chriſtus*. In altero ex his legi-
E tur tantùm XPVS, *Chriſtus*.

Nonus, Venetiis exſiſtens apud nobilem virum Petrum Gradenigo Jacobi filium, Venetum Patricium, a praelaudato P. D. Catherino Zeno ad me quondam miſſus, aureus eſt, in quo immutatum videas Venetae pecuniae typum hactenus obſervatum. Ibi Sanctus Marcus ſtans, Duci in genua provoluto Vexillum porrigit

cum epigraphe PET. GRADO. DVX, ideſt *Petrus Gradonico Dux*, nuper commemoratus; & S. M. VENET. nempe *Sanctus Marcus Venetiarum*. In poſtica Salvatoris noſtri ſtantis effigies, hinc inde ſtellulis ornati viſitur, cum literis in circuitu SIT. T. XPE. DAT. Q. TV. REGIS ISTE DVCA. quas ſic interpretor:

A

Sit tibi, *Chriſte*, *datum*, *quia tu regis iſte Ducatum*,

B

Sed illud ISTE, ubi ad Gradonicum ſit referendum, ſententiam obſcuriorem efficit, ac ſenſum turbat; ubi verò ISTE pro *Ipſe* accipiatur, & ad Chriſtum referatur, ita ut ſenſus ſit *quia tu ipſe Regis Ducatum*, ſenſus eorumdem verborum recte ſe habet; niſi mavis, ita explicandam eſſe hanc epigraphen, videlicet: *Sit tibi Chriſte datum*, *quia tu regis*, puta ſubintelligendo *omnia*, univerſum orbem: *Iſte* verò nempe Dux, *Ducatum* regit. Utcumque ſit, animadvertendum eſt, primum e Venetis Ducibus, qui Nummos aureos ſignare coeperunt fuiſſe *Johannem Dandulum*, qui Anno Chriſti MCCLXXX. ante *Petrum Gradonicum* Ducis munere perfunctus eſt. Raphainus Careſinus Continuator Chronici Andreae Danduli, Tom. XII. pag. 400. Rer. Italic. haec de Johanne Dandulo ſcribit: *Qui etiam Ducatos aureos primitus fieri juſſit*. Is Nummus nunc appellatur *Zecchino* ab officina Monetaria, quam *Zecca* Italice dicimus.

C

D

Decimus Nummus, Mutinae exſiſtens penes Joſephum Mariam Cattaneum, percuſſus fuit ſub celeberrimo Duce *Andrea Dandulo*, cujus Chronicon dedi Tomo XII. Rer. Italicarum. Ibi Sancti Marci ſtantis effigies cum literis S. M. VENETI. vexillum porrigentis Duci genibus flexis accipienti cum literis AN. DADVL. DVX. *Andreas Dandulus Dux* electus Anno Chriſti MCCCXLII. In poſtica Chriſti effigies e ſepulcro ſurgentis cum epigraphe XPS RESVRESIT, pro *Chriſtus reſurrexit*.

E

Undecimus Nummus, ad eumdem Dandulum ſpectans, aureus eſt, ac Mutinae adſervatur in Muſeo Bertacchinio. Ibi ſimilis effigies, ſed non eadem inſcriptio. Scilicet S. M. VENETI. ANDR. DANDVLO DVX. Altera facies Chriſtum praefert ſtantem ac benedicentem, cum Libro Evangeliorum in ſiniſtra, & verſiculo in circuitu SIT. T. XPE DAT. Q. TV REGIS ISTE DVCAT. ideſt, *Sit tibi*, *Chriſte*, *datum*, *quod tu regis iſte Ducatum*.

Duodecimus argenteus jam a me editus in Praefatione ad Chronicon ipſius Danduli, heic rurſus ſpectandum ſe praebet. In antica eſt illius effigies cum literis ANDR. DANDVLO D. In poſtica Leo, vexillum tenens, inſigne Reipublicae Venetae, & epigraphe S. MARCVS VENETI.

Decimus tertius, Mutinae a praelaudatis Vandellio, & Johanne Franciſco de Solis adſervatus, par ectypon gerit. Circumſtant hae literae: IOH. DELPHINO DVX, *Johannes Delphino*, qui Anno Chriſti MCCCLVI. Ducalem dignitatem iniit.

Decimus quartus eſt aureus Ducatus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio mihi inſpectus, in antica Sanctum Marcum pro more exhibet, porrigentem Duci Vexillum, cum epigraphe S. M. VENETV, & in altera parte limbi IO. DELPHYNO DVX. Poſtica pars habet Salvatorem, cum verſiculo, quem integrum appono.

SIT

SIT TIBI CHRISTE DATVM, QVIA (ſeu QVOD) TV REGIS ISTE DVCATVM.

Decimus quinctus, Mutinae in eodem Muſeo, hac epigraphe ſignatus eſt ANDR. CTAR. DVX, nempe *Andreas Contareno*, qui Anno Chriſti MCCCLXVII. inclytae Venetorum Reipublicae praeeſſe coepit.

Decimum ſextum adſervat in ſuo Muſeo idem Bertacchinius. Hac inſcriptione ornatum vidi FR. FOSCARI DVX S. M. VENET. *Franciſcus Foſcari* Ducale ſolium obtinuit Anno Chriſti MCCCCXXIII. In poſtica viſitur imago Salvatoris, & epigraphe GLORIA TIBI XPE, ideſt *Chriſte*.

Decimus ſeptimus Nummus aereus in Muſeo Bertacchinio Mutinae, & penes aliàs laudatum Alderanum Narium, mihi viſus, caput Ducis in antica exhibet cum inſcriptione NICOLAVS TRONVS DVX, electus Anno Chriſti MCCCCLXXI. In altera parte Leo, Sancti Marci Vexillum tenens, cum epigraphe SANCTVS MARCVS. Franciſcus Sanſovinus in Vitis Ducum Venetorum, haec de illo ſcribit: *Provedendo alla Moneta grandemente adulterata e corrotta, fece ſare una nuova forma con la ſua effigie, ritratta al naturale, la quale ſi chiamò Trono dal nome ſuo, di valuta allora di venti Soldi*.

Decimus octavus argenteus in praelaudato Muſeo, hac inſcriptione ſignatus eſt: AND. VENDRAMIN DVX. Hinc inde M. P. *Andreas Vendraminus* ad Ducalem dignitatem evectus eſt Anno Chriſti MCCCCLXXVI. Neſcio an is Nummus ex iis Numiſmatis ſit, quae Venetiis *Oſelle* nuncupantur, percuſſis, ut dono dentur. In averſa facie Chriſti ſedentis imago cum epigraphe IESVS CHRISTVS. GLORIA TIBI SOLI.

Decimus nonus, Mutinae apud Nobilem virum Johannem Comitem Bellincinium adſervatus, parem typum gerit, cum literis IO. MOCENICO DVX., & in area A. M. *Johannes Mocenico* Dux renuntiatus eſt Anno Chriſti MCCCCLXXVIII.

Vigeſimus, aereus minoris moduli in Muſeo Bertacchinio, ad eumdem Principem ſpectat. Viſitur ibi effigies Ducis, manibus Vexillum tenentis, cum literis hinc inde F. F & in limbo IOANES MICENIGO (*ſeu* MOCENIGO) DVX. In poſtica Leo Venetus alatus cum Libro Evangeliorum.

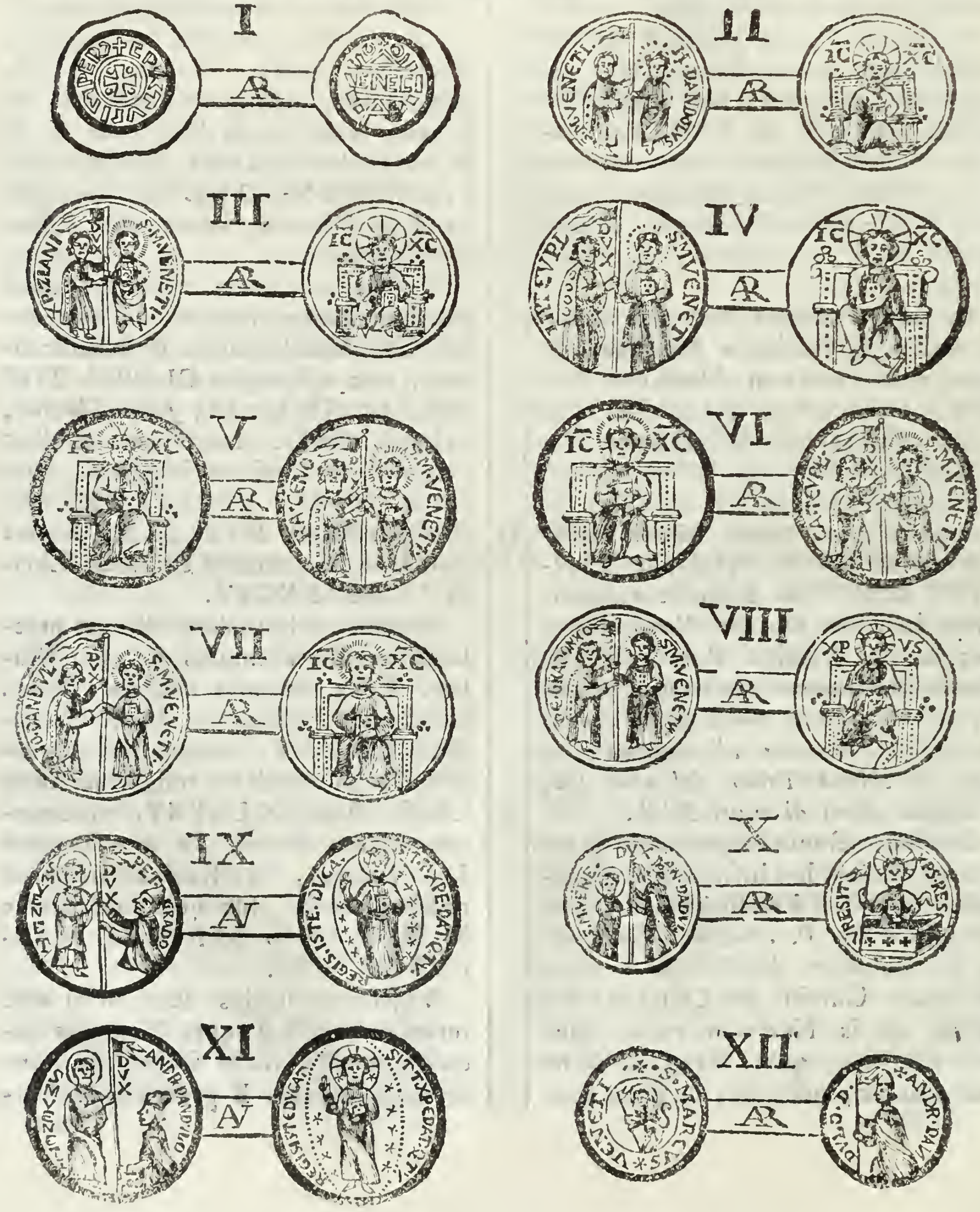
Vigeſimus primus argenteus apud eumdem Bertacchinium, in area habet Chriſtum ſedentem & benedicentem, cum epigraphe GLORIA TIBI SOLI I͞C. X͞C. hoc eſt, *Jeſus Chriſtus*, vel *Jeſu Chriſte*. Averſa pars exhibet Ducem, & Sanctum Marcum, cum literis S. M. VENETI. MARC. BARBADICO DVX. Z. M. *Marcus Barbadico* Dux electus eſt Anno Chriſti MCCCCLXXXV.

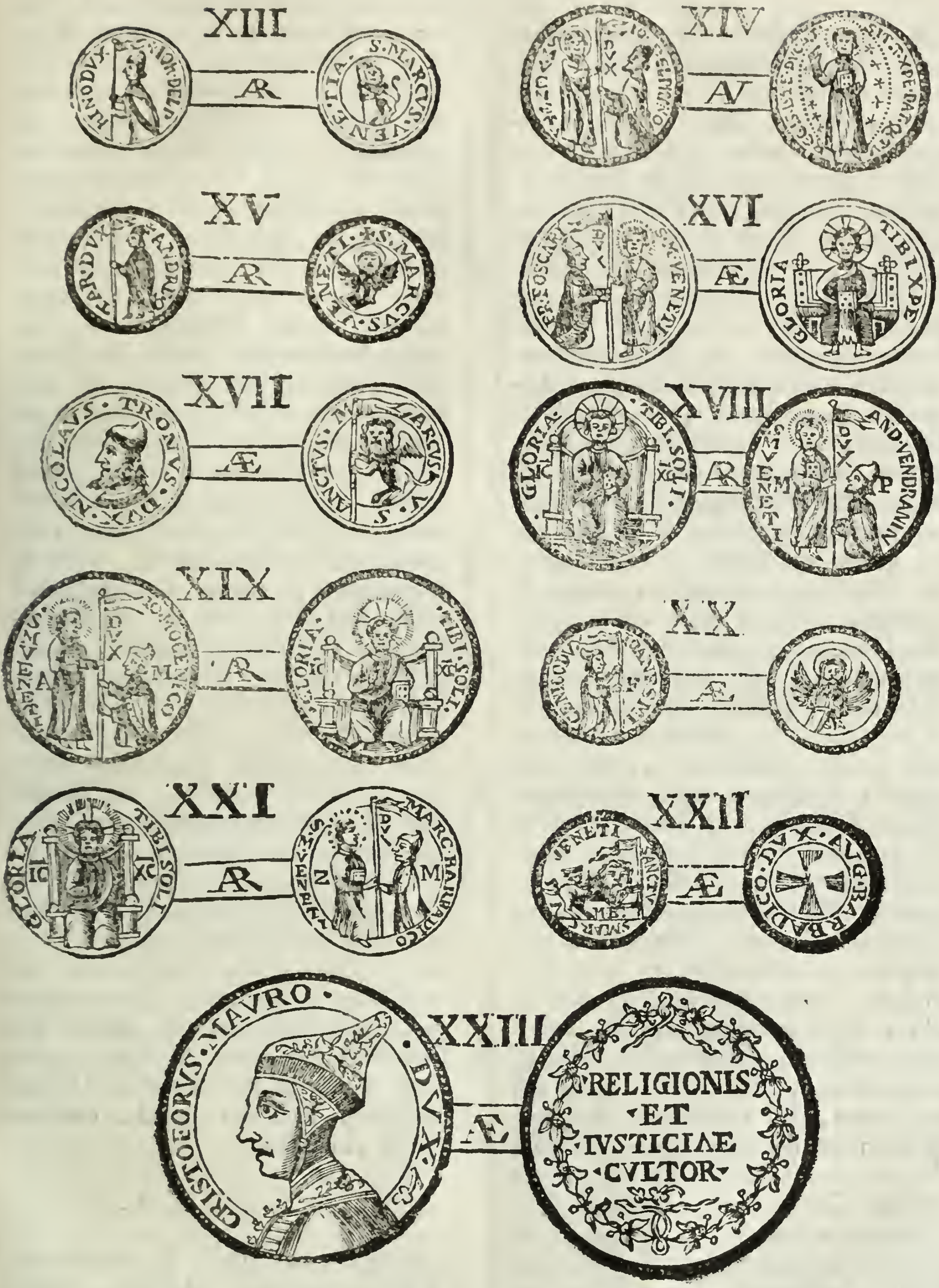
Vigeſimum ſecundum adſervat praelaudatus Bertacchinius in ſuo Muſeo. Crux in area anticae viſitur. Circumſtat inſcriptio AVG. BARBADICO DVX, *Auguſtinus Barbadico* Ducali dignitate inſignitus Anno Chriſti MCCCCLXXXV. praemortuo Marco fratre. In averſa parte Leo Venetus, Vexillum anterioribus pedibus tenens, ſub quo duae literae M. B. In limbo SANCTVS MARCVS VENETI.

Vigeſimus tertius ante mihi erat recenſendus. Sed quia Nummus nequaquam eſt, illum idcirco in hunc locum reſervavi. E genere Numiſmatum

tum majoris moduli eſt, quae *Medaglioni* Italice nuncupantur, Venetiis autem a multis Saeculis *Oſelle* appellantur, cauſsâ videlicet honoris ac liberalitatis a novis Ducibus cuſa. Ibi conſpicitur effigies Ducis, Ducale Cornu in capite gerentis cum cir- A cumpoſitis literis CRISTOFORVS. MAVRO. DVX. In poſtica Corona, in ſuo ſinu hanc epigraphen continens: RELIGIONIS. ET. IVSTICIÆ. CVLTOR. Is Anno Chriſti MCCCCLXII. Dux fuit electus.

DUCUM VENETORUM.

XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
CRISTOFORVS · MAVRO · DVX
RELIGIONIS
· ET
IVSTICIAE
· CVLTOR ·

Atque

ATque hactenus de antiquioribus officinis Monetariis Italiae. Succeſſere deinde tempora, quibus Italicum praecipue Regnum novam rerum faciem ſumſit, grandemque regiminis mutationem in ſe conſpexit. Quippe Epiſcopis aut Civitatibus bene multis, decus ſuum augere cupientibus, aut libertatem ſibi ſenſim vendicantibus, Regalia conceſſa ab Auguſtis fuere, inter quae jus cudendae pecuniae. Id praeſertim invaleſcere coepit Saeculo Vulgaris Aerae **XI.** quamquam, quod eſt ad Epiſcopos, non deſunt exempla temporalis dominationis longe antea arreptae, Nummorumque ab ipſis percuſſorum. Thomaſinus & Le-Blancus hac de re conſulendi. Certe Galliarum Epiſcopis nonnullis, immo & Abbatibus, longe antea quàm Italicis, Monetae jus conceſſum fuit. Liceat tamen dicere, non omnia, quae traduntur de conceſsâ eiſdem Epiſcopis aut Abbatibus Moneta ante Annum Chriſti Milleſimum, ſine ullo examine tanquam certa eſſe continuo accipienda. Si Browero fides Lib. *9.* Annal. Trevir. Ludovicus Germaniae Rex Anno Chriſti DCCCCII. Ratbodo Treverenſi Archiepiſcopo, *Trevericae Civitatis Monetam Telonium &c.* contulit. Sed ne quid diſſimulem, erunt quibus Diploma illud, a Rege undecim tantùm annos nato emiſſum, ſuſpicionem ingerat eâ potiſſimum de cauſsâ, quod ibi non datum, ſed reſtitutum Ratbodo jus Monetae dicatur. *Quae quondam* (ita pergit dicere Diploma) *tempore Weomodi ejuſdem Urbis Archiepiſcopi de Epiſcopatu obſtricta, & in Comitatum converſa noſcuntur.* Anno Chriſti DCCLXXII. Cathedram Treverenſem aſcendit Weomodus. Credat qui ve-
A lit, eo tempore, immo & longe an-
tea (uti ſuadere illud ipſum Privi-
legium videtur) ad Archiepiſcopos
ſpectaſſe jus Treverenſis Monetae.
Sed nunquam deſiderati ſunt, qui
praeſentem nobilitatis aut potentiae
ſuae ſtatum ad antiquitatem etiam
referre voluerunt; & quod veteres
ignorarunt, ipſi aut impavide com-
B menti ſunt, aut tabulis jamdiu con-
fictis fidem adhibuerunt. Browerus
ipſe ad eum Annum DCCCCII.
quum mentionem *Comitis* in Treve-
renſi Urbe deprehenderet, ſcripſit,
*Comites pro Archiepiſcopo in Urbe jus
dixiſſe ; & jus Urbis Trevirenſi Archie-
piſcopo* per Diploma illud reſtitutum
fuiſſe: quod nemo alius, niſi cer-
C tiora monumenta adferantur, affir-
mare, aut credere audebit. Non E-
piſcoporum, neque Archiepiſcopo-
rum, ſed Imperatorum & Regum
Miniſtri olim fuere *Comites*. Itaque
Seculo Chriſti Undecimo praeter
hactenus commemoratas Civitates,
coeperunt aliae officinam Moneta-
riam ex Imperiali conceſſione habe-
D re, conditione appoſitâ, ut ibi no-
men quoque Imperatoris aut Regis
ſignaretur, in ſupremae dominatio-
nis indicium. Qui ritus ac privile-
gium paullatim adeo crevit, ut nul-
la demum e Civitatibus liberis, nul-
lus e Principibus ſuperfuerit, cui
non licuerit deinceps ſignare argen-
tum, ipſumque denique aurum. Ego
E ſecundùm ordinem Alphabeti quot-
quot Nummos Principum ac Urbium
congerere hactenus potui, omnium
oculis exponam.

ANCONA.

A*Nconitanae Urbis* Nummos complures vidi Mutinae. Quum enim peregrini pietatis cauſsâ Aſſiſium,

ſium, aut ſacrum Lauretanum Templum peterent, domum ſaepe referebant Anconitana Numiſmata, quod Sanctum Cyriacum, ſeu Quiriacum arbitrarentur peculiari virtute praeditum ad certum aliquid a Deo impetrandum.

Primus Nummus in Muſeo Chiappinio Placentiae, & Romae apud doctiſſimum Equitem Franciſcum Victorium adſervatur. Hanc epigraphen in antica praefert ✠. PP. S. QUIRIACVS, tribus poſtremis literis ex area collectis. In poſtica Crux, cum literis circumductis DE ANCONA. Ughellius quoque ſimilem protulit Tom. I. Ital. Sacrae.

Secundus Nummus Mutinae apud Comitem Johannem Baptiſtam Scalabrinium, Dominicum Vandellium, Johannem Franciſcum de Solis, atque penes alios exſiſtens (variae tamen formae) imaginem exhibet Epiſcopi cum epigraphe P. P. S. QVIRIACVS, & in aliis PP. S. CIRIACVS. Altera facies in area Crucem habet, & haſce literas DE ANCONA.

Tertium adſervat Mutinae Bertacchinius in ſuo Muſeo, praecedentibus ſimilem, niſi quod Claves decuſſatae adjectae fuerunt, ad indicium tunc dominantis ibi Eccleſiae Romanae. Anconitanae verò Civitatis a tempore antiquiſſimo patronus eſt Sanctus Cyriacus. At quis ille fuerit, diu inter Eruditos diſceptatum eſt, nihilque hactenus certi emerſit. Sunt qui Epiſcopum Hieroſolymitanum & Martyrem; ſunt & qui Anconitanum Antiſtitem volunt. Ughellium praeſertim vide in Epiſcopis Anconitanis, & Clariſs. Papebrochium in Praefatione ad ejus Acta die IV. Maji in Actis Sanctorum. Innumerae profectò heic fabulae locum invenere, neque Acta apocrypha deſunt. Atque ut verum fatear, niſi me cohibuiſſet Nummus Ariminenſis infra edendus, ſuſpicio mihi ſuborta fuiſſet, Anconitanos olim neque Epiſcopum ſuum, neque Hieroſolymitanum Patriarcham arbitratos fuiſſe Sanctum Quiriacum, ſed Romanum Pontificem. Nam quum Sanctis adjungitur duplex PP. nihil aliud ſignificari conſuevit niſi PAPA. At in fabuloſa & antiqua *Legenda Sanctae Urſulae*, & ſi Superis placet, XI. millium Virginum & Martyrum *Cyriacus Papa* occurrit, alioqui fabuloſus, niſi ſub *Cyriaci* nomine *Siricium Papam* deſignatum velis: quod opinantur, qui immanem illam fabularum ſtruem ſuſtinere pergunt. Sed huic ſuſpicioni locum non relinquit Nummus Ariminenſis, & ſitus etiam duorum PP. quae non ſubſequuntur, ſed praecedunt nomen Epiſcopi. Fieri potuit, ut moniti Anconitani, aegre ſuſtineri poſſe Quiriacum illum Patriarcham Hieroſolymitanum, ſeſe receperint ad aſſerendum Sanctum Quiriacum tantummodo Anconae Epiſcopum. Et reapſe apud Alexandrum Bertacchinium, toties mihi laudatum, Nummus conſpicitur cum effigie Epiſcopi, neque ibi occurrunt duo PP. ſed tantummodo S. QVIRIACVS EPS. ideſt *Sanctus Quiriacus Epiſcopus*.

Quartus Nummus Veronae in Muſelliano Muſeo adſervatus, virum oſtendit in equo currente ſedentem, cum epigraphe DE ANCONA. In poſticae area viſitur A, & circum S. QVIRIACVS PP.

Quinctus denique Nummus in Bertacchinio Mutinenſi Muſeo; praefert inſignia gentilitia Paulli II. Papae, cum Clavibus ac Triregno ſuperpoſitis, additâ in limbo epigraphe PAV-

PAVLVS PAPA II. In poſtica effigies Sancti cujuſdam, fortaſſe Cyriaci, cum literis in circuitu MARCHIA ANCONE. Inter Paulli II. Nummos a Clariſs. P. Bonnannio editos hunc non invenio.

AQUILA CIVITAS.

AQuilanae Civitatis Nummos habes ſupra a me evulgatos inter Nummos Ladislai, Ferdinandi I. & Caroli VIII. Regum Neapolis. Unum quoque infra proferam, in cujus antica viſuntur Pontificiae Claves decuſſatae, cum Tiara Papali, in epigraphe verò legitur INNOCENTIVS P. P. VIII. In averſa parte Aquila aream occupat, & circumſtant literae AQVILANA CIVITAS . . . Spectat hic Nummus ad Seculum Chriſti XV.

AQUILEJA, ET PATRIARCHAE AQUILEJENSES.

DUm ſtetit nobiliſſima *Civitas*, *Aquileja* videlicet, uſque ad tempora Attilae Hunnorum Regis, Nummos ibi percuſſos vidimus a Romanorum Imperatoribus Chriſtianis. At poſt ejus miſerabile excidium, nullum ibi per multa Secula veſtigium officinae Monetariae fuit. Patriarchis demum Aquilejenſibus, utpote qui ampliſſimae regioni dominabantur, conlata eſt eadem praerogativa a Friderico II. Auguſto. An antea argentum Patriarchae ſignarint, ignotum mihi eſt. Saltem ab eo tempore argentei Nummi viſuntur ad eorum nutum cuſi, quorum iconem ex Muſeo Comitis Joannis de Lazara Patricii Patavini expreſſam ad me miſit amantiſſimus mei Adamus Pivatus Sacrae Theologiae Doctor, ac inter Patavinos Parochos ſpectatiſſimus. Longe verò uberiorem copiam ſuppeditavit mihi humaniſſimus atque hujuſmodi monumentorum ſtudioſus venator, Joannes Franciſcus Muſellius, Archipresbyter Cathedralis Veronenſis, qui quaecumque antea collegerat Cl. V. Franciſcus Blanchinius, in ſuum Muſeum intulit.

Primus ergo e Muſelliano Muſeo depromtus Nummus effigiem Patriarchae praefert, Pallium Archiepiſcopale gerentis, & Crucem dexterâ, Librum ſiniſtrâ tenentis, cum epigraphe VOLFKER. EP. ideſt *Volfkerius Epiſcopus*. In poſtica Aquila coronata cum literis in circuitu CIVITAS. AQVILEGIA. Percuſſus fuit hic Nummus circiter Annum Chriſti MCCXX.

Secundus ex eodem Muſeo deſcriptus, parem in antica effigiem exhibet cum literis BERTOLDVS P. hoc eſt, *Patriarcha*. In averſâ facie figura hominis, ſublatas manus habentis, cum inſcriptione CIVITAS AQVILEGIA. Ad Annum Chriſti circiter MCCXXXIV. referendus videtur Nummus.

Tertius in Muſeo Lazara exſiſtens ad eumdem *Bertholdum* Patriarcham pertinet. Similis eſt praecedenti, niſi quod Aquila aream poſticae occupat.

Quartus Nummus in Muſelliano Muſeo adſervatus, effigiem Patriarchae habet cum literis BERTOLDVS P. In poſtica viſitur porta cum tribus turribus. & epigraphe CIVITAS. AQVILEGIA.

Quinctum Nummum adſervat praelaudatus Muſellius. Hanc inſcriptionem exhibet: GREGORI*us* ELECTVS. In poſtica Archiepiſcopus, Crucem accipiens a quodam Sancto (Hermagoram opinor) cum literis CI-

A CIVITAS. AQVILEGIA. Is eſt *Gregorius de Montelongo*, Anno Chriſti MCCLII. Patriarcha renuntiatus.

Sextus Nummus, in Muſeo Lazara exſiſtens, ad eumdem *Gregorium* jam conſecratum ſpectat, cum epigraphe in antica GREGO*rius* PATRI*archa*. Poſticae aream Aquila implet, cum literis in limbo AQVI-

B LEGIA.

Septimus, Octavus, & Nonus Nummi, e Blanchinianis ſchedis deſcripti, ad ipſum Gregorium pertinent. Lilium in primis duobus; Crux in tertio viſitur.

Decimus, Undecimus, ac Duodecimus, ex iiſdem ſchedis depromti, hac epigraphe inſigniti ſunt: RAIMVNDVS. PA*triarcha*. In poſtica

C AQVILEGENSIS. Is eſt *Raymundus de la Turre*, cujus inſignia, nempe Turris, in Decimo Nummo ſpectantur; Aquila verò aut Lilia, cum Deiparae imagine, in ceteris conſpiciuntur. Is electus fuit Anno Chriſti MCCLXXII.

Decimus tertius, ad eumdem Patriarcham pertinens, & in Muſeo

D Lazara adſervatus, duas Claves, ſpiritalem nempe ac temporalem poteſtatem indicantes, ſimulque Turres duas, celeberrimae gentis Turrianae inſignia, praefert, cum inſcriptionibus, ut in praecedentibus Nummis.

Decimus quartus, ibidem exſiſtens, hac epigraphe ſignatus eſt: PETRVS PATRIARKA, electus circiter An-

E num Chriſti MCCXCIX. In averſa parte Aquila cum Patriarchae avitis inſignibus viſitur, & literis AQVILEGENSIS.

Decimum quinctum adſervat in ſuo Muſeo Veronenſi Muſellius. Ibi ſimiles figurae & inſignia conſpiciuntur, & inſcriptiones PETRVS PATR*iarch*A AQVILEGENSIS.

Decimus ſextus in Muſeo Lazara exſtat. Ibi Patriarchae imago cum epigraphe OTOBONVS PA*triarcha*. In poſtica illius inſignia & literae AQVILEGENSIS. Electus is fuit Anno Chriſti MCCCI.

Decimus ſeptimus, ibi quoque adſervatus, haſce literas continet: PAGA*nus* PATR*iarch*A, electus circiter Annum Chriſti MCCCXIX. In averſa parte Turris, ejus inſigne, & AQVILEGIA.

Decimus octavus ibidem viſitur. Praefert verò Deiparae imaginem, puerum Jeſum in ulnis geſtantis, hac epigraphe BERTRANDVS P*atriarcha*. Anno Chriſti MCCCXXXV. electus. A tergo Aquila cum literis AQVILEGENSIS.

Decimus nonus Nummus e Muſeo Muſelliano deſcriptus, ad eumdem Bertrandum ſpectat. In antica Crux & DEVS. Circumſtant literae BERTRANDVS PAT*riarc*HA. In poſticâ effigies Sancti, cum epigraphe: S.H*er*MACHOR*as* AQVILEGI*e*NSIS.

Vigeſimus, ibidem adſervatus, ad eumdem Bertrandum pertinet, & a praecedenti parum differt.

Vigeſimum primum poſſidet Comes Lazara in ſuo Muſeo. In area Leonem habet coronatum erectis pedibus, quem nos appellamus *Rampante*, cum literis: MONETA NICOLAI. In altera parte Crux & literae: PATR*iarch*AE AQVILEG*enſis*. Iſte Anno Chriſti MCCCL. electus fuit.

Vigeſimus ſecundus ibidem. In area exhibet duo Sceptra liliata cum epigraphe MONETA LVDOVICI. Hinc inde duo ſceptra viſuntur literae L V. nempe *Ludovicus*. In poſticâ Aquila cum literis PATRIARCHA AQVIL*e*GENS*is*, electus Anno Chriſti MCCCLVIII.

 Vi-

Vigeſimus tertius in Muſeo Muſelliano, Ludovico eidem eſt adſcribendus. Sedet is in cathedra, ſive faldiſtorio. Circumſtant literae LVDOVICVS PA*triarcha*. In altera facie ejus inſignia, hoc eſt Turris, unde prodeunt duo ſceptra liliata, & hinc inde L V. Circumſtant literae AQVILEGIA.

Vigeſimus quartus in Muſeo Lazara, Aquilam oſtendit, & literas in limbo MONETA MARQVARDI PAT*riarcha*E Aquilejenſis electi Anno Chriſti MCCCLXIV. In poſtica imago Sancti Epiſcopi cum epigraphe S. HERMACORA, qui primus Aquilejenſium Antiſtes fuit.

Vigeſimus quinctus in Muſeo Muſelliano. Area habet globum ſupra pulvinar, ſub quo litera M. Circumſtant literae MARQVARDVS PATR*iarch*A. In averſa parte Crux cum epigraphe AQVILEGENSIS.

Vigeſimus ſextus in Muſeo Lazara. Area exhibet inſignia Regiae Francicae Familiae, nempe tria Lilia cum literis FILIPVS COMINARIS. In altera parte Aquila cum literis PATRIARCHA AQVILEGENSIS. Hic e ſanguine Regum Francorum, & e Comitibus de Alenconio natus, & purpurâ Cardinalitiâ illuſtris, circiter Annum Chriſti MCCCLXXXII. ad regendam Aquilejenſem Eccleſiam deſtinatus fuit. Quid ſit illud *Cominaris*, petis. Reſpondeo, attritas fortaſſe literas verum ſenſum non reddidiſſe. Suſpicor autem, ſignificatum per eas fuiſſe COM*m*EN*d*A*ta*RI*u*S: nam ob hunc ipſum titulum Populos reluctantes Philippus invenit, ac univerſa Patria Fori Julii bellorum turbinibus diu afflicta fuit.

Vigeſimus ſeptimus in Muſeo Veronenſi Muſelliano. Antica praefert Aquilam ſcacchatam cum literis IOA-
A NES PATRIARCA AQVI*lejenſis*. In poſtica Epiſcopus ſedens in faldiſtorio leonum cum epigraphe S. HERMACHORAS. Joannes electus fuit in ſchiſmate circiter Annum MCCCLXXXIX.

Vigeſimus octavus ibidem viſitur. In area caſſis pennigera ſupra ejuſdem Patriarchae inſignia, cum literis IOA-
B NES PATRI*arc*HA. In poſtica effigies mitrata Sancti Epiſcopi cum literis SANCTVS HERMACHORAS.

Vigeſimus nonus in eodem Muſeo Muſelliano. In area Scutum gentilitium Cajetanae gentis cum duabus faſciis, ſive viperis veru transfixis. Circumſtant literae ANTONIVS PATRIARCHA, electus Anno MCCCXCV.
C Crux in poſtica cum literis AQVILEGENSIS.

Trigeſimus in eodem Muſeo, ad praelaudatum *Antonium* Cajetanum ſpectat. Parum a praecedenti differt. In poſtica viſitur Aquila.

Trigeſimus primus Nummus e Muſeo Veronenſi Muſelliano depromtus, ſcutum gentilitium praefert cum li-
D teris ANTONIVS PATRIARCHA. In poſtica Aquila, & AQVILEGENSIS. Inſignia diverſa a precedenti nos monent, ſpectare hunc Nummum ad *Antonium de Portu Gruario*, Anno Chriſti MCCCCII. electum Patriarcham.

Trigeſimus ſecundus ibidem adſervatur. In area viſitur Scutum genti-
E litium ſcacchatum cum epigraphe LVDOVICVS. DVX. DE. TECH. In poſtica imago Deiparae, & PATR*iarch*A AQVILE*ienſis*. Electus ille fuit Anno Chriſti MCCCCXVIII.

Trigeſimus tertius in eodem Muſelliano Muſeo, eſt majoris moduli Nummus, *Medaglione* Italice appellatus. Ibi effigies viri Eccleſiaſtici, coronam Clericalem gerentis, cum literis

teris in limbo LVDO . . . . AQVILEGIENSIVM PATRIARCHA ECCLESIAM RESTITVIT. In poſtica milites procedentes, cum epigraphe ECCLESIAM RESTIT*uit* EX ALTO. Spectat Numiſma ad *Ludovicum Scarampum Cardinalem* Anno Chriſti MCCCCXL. Patriarcham electum, qui concordiam cum Venetis Foro Julii dominantibus iniit.

ARIMINUM.

NOn unum *Ariminenſis Urbis* Nummum vidi, diverſi quidem moduli; ſed in ſingulis eadem ferme facies erat. Romae unum poſſidet egregius inter Eruditos vir Abbas Franciſcus Valeſius, & Mutinae alios ſimiles argenteos adſervat Bertacchinius in ſuo Muſeo, Dominicus Vandellius, & Bartholomaeus Solianus, nuper laudati. Ibi effigies Epiſcopi Sancti, cum literis PP. S. GAVDECIVS. Is eſt *Sanctus Gaudentius Epiſcopus*, & patronus Ariminenſium. In altera facie Crux cum epigraphe DE ARIMINO. Uti in Nummis Anconitanis, ita & heic habes duas literas PP. praepoſitas nomini Sancti Gaudentii: quae quamvis *Papa* alibi ſignificent, heic alium in finem adhibitae videntur, quaſi ſonent *Perpetuus Patronus*, ſeu *Patriae Protector*, aut aliud ſimile.

Alterum Ariminenſem Nummum argenteum, eumque vetuſtum, Romae poſſidet Benedictus Floravantes Abbas, qui de Nummis antiquorum Pontificum optime meritus eſt. Ibi in circuitu atque in area legitur SANT. IVLIANVS. In poſtica Crux, & literae in limbo: DE ARIMINO.

Adjungere etiam placet aereum Nummum, ſeu potius Numiſma, Mutinae in Muſeo Bertacchinio adſervatum. Ibi effigies Principis laureati cum inſcriptione SIGISMVNDVS. PANDVLFVS. MALATESTA. PAN*dulfi* F*ilius*. In averſa proſpectus Templi Ariminenſis Sancti Franciſci, ab ipſo aedificati, cum epigraphe PRAECL*arum* ARIMINI. TEMPLVM AN*no* GRATIAE V*ivens* F*ecit* MCCCCL. Vide infra ad vocem *Malateſtae* alia Numiſmata ad eum ſpectantia.

ARRETIUM.

URbis *Arretinae* vetuſtum aereum Nummum oſtendit mihi nobilis vir & Eques Gregorius Redius, celeberrimi viri Franciſci filius, ac Patricius Arretinus. Similem quoque adſervat Placentiae ſaepe mihi memoratus Abbas Chiappinius, & Mutinae Bartholomaeus Solianus. In una parte effigies Sancti Epiſcopi cum epigraphe S. DONATVS, ſcilicet Civitatis Patronus. In altera Crux cum literis circum exaratis DE ARITIO.

Secundus parum abſimilis, ab olim Cl. V. Huberto Benvogliento ad me miſſus, hanc inſcriptionem praefert PP. S. DONATVS. Nuper vidimus in Anconitanis, & Ariminenſibus Nummis occurrere duo PP. praefixa nominibus Sanctorum Epiſcoporum, earumdem Civitatum Protectorum. Poſtica habet DE ARITIO.

Tertius argenteus penes eruditum Juriſconſultum Franciſcum Mariam Joachinum, Auditorem Rotae Bononienſis, poſticam tantummodo a primo diverſam habet.

Quartus Nummus e ſchedis Blanchinianis, Veronae in Muſeo Muſelliano adſervatus, praecedenti fere ſimilis eſt. Legitur & ibi DE ARITIO.

TIO. Ita quippe tunc temporis *Arretini* ſcribebant. Gorellus in Chronico a me edito Tom. XV. Rer. Italicar. idem teſtatur inquiens:

Il vero nome mio fu ſempre Arizio
Per le molt' are, ch' eran nel mio centro,
Dove agli Dei ſi facea ſacrifizio.

Sed in nummulis aereis minus antiquis, ut mihi idem Redius oſtendit, elegantius, & ad fidem antiquarum Inſcriptionum ſcriptum eſt DE ARRETIO.

ASCULUM.

A *Sculum* quoque Piceni, ſive Marchiae Anconitanae Civitas, olim jure Monetae fruebatur, uti fidem faciet Nummus aereus, quem ad me miſit Philippus Camerinius Oratorii Camerinenſis Presbyter, vir doctus, & antiquitatum amantiſſimus. Viſitur ibi in area proſpectus Portae, ſive Pontis, aut alicujus turriti aedificii. Circum ducuntur hae literae DE ASCHOLO. Altera facies Crucem exhibet, in cujus angulis Lilia. Epigraphen aerugo abſumſit.

Secundum addo, in Muſeo Bertacchinio Mutinae adſervatum. Inſignia gentilitia Pontificis cum Clavibus & Triregno ſuperpoſitis ibi viſuntur. In limbo ALE.... P. M. Fortaſſis percuſſus eſt Nummus ab *Alexandro VI.* Papa ſub finem Seculi a Chriſto nato Decimi quincti. In poſtica viſitur Porta, cum duobus Aſteriſcis, & literis DE ASCVLO.

A Tertius argenteus, praecedenti antiquior, penes laudatum Juris Conſultum Joachinium Foroſempronienſem, in antica exhibet literas MARTIN*us* PAPA. Pontificiae claves ſupra viſuntur. In poſtica: S. EMIgD*ius*, Epiſcopus nempe Sanctus, & patronus Civitatis DE ESCVLO. Veri videtur ſimile, percuſſum fuiſ-
B ſe Nummum, ſedente *Martino V.* Pontifice Maximo.

Quartus argenteus Romae adſervatur apud Clariſſ. Abbatem Benedictum Floravantem. In antica legitur R. SFORTIA, ideſt *Robertus Sfortia* Aſculi Dominus. In poſtica S. EMIDIVS DE ESCVLO. Alterum ſimilem poſſidet Romae nobilis E-
C ques Franciſcus Victorius. Apud quem etiam exiſtunt duo alii Nummi Aſculani, in quorum primo legitur PP. S. EMIDIVS. DE ESCVLO. In altero EVGENIV. PAPA. S. EMMID. D. ESCVLO.

ASTA.

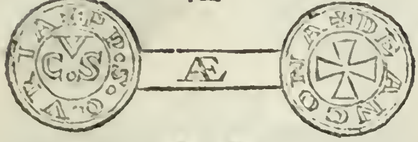
D PRimum *Civitatis Aſtenſis* Nummum ex argento & aere conflatum, mihi ſuppeditavit Muſeum Chiappinium Placentinum. Antica in limbo has literas habet: CVNRADVS II. & in area REX. In poſtica Crux cum literis ASTENSIS.

Secundus prorſus ſimilis praecedenti, Mutinae in Muſeo Bertacchinio
E adſervatur. Eadem & ibi utrobique Inſcriptio. A *Conrado II.* Germaniae ac Italiae Rege, Anno Chriſti MCXL. Aſtenſes *jus faciendi Monetam* accepere, uti fidem facit ejuſdem Diploma ab Ughellio editum Tom. 4. Italiae Sacrae.

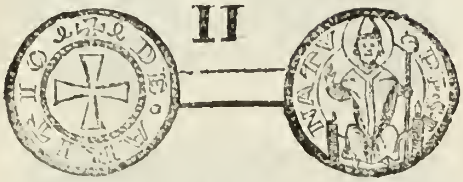
ANCO-

A N C O N A E.

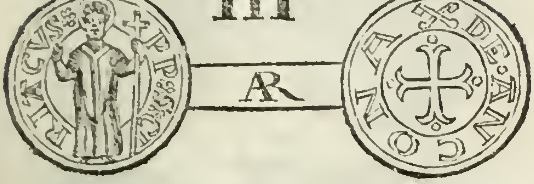
I

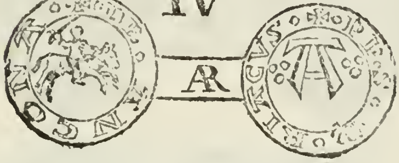
II

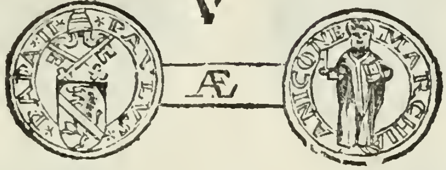
III

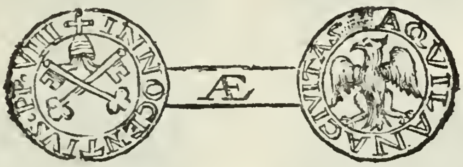
IV

V

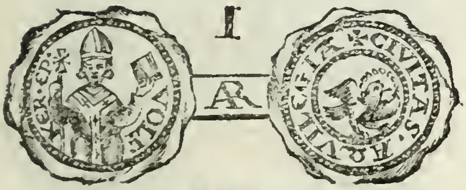

A Q U I L A E.

AQUILEJAE, ET PATRIARCHARUM AQUILFJENSIUM.

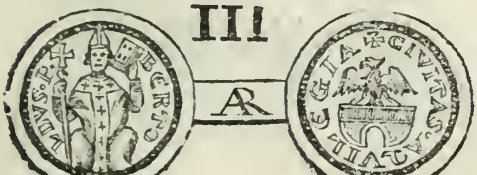
I

II

III

IV

V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII

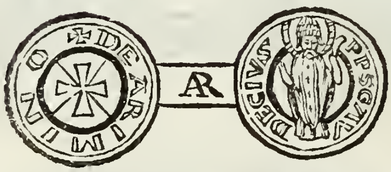

XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI
XXVII
XXVIII
XXIX
XXX
XXXI
XXXII

XXXIII

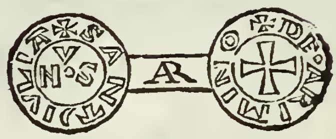

A R I M I N I.

I

II

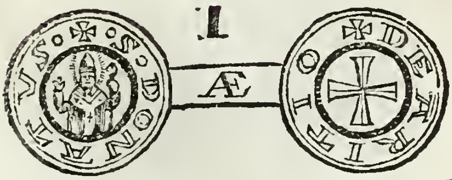

III

A R R E T I I.

I

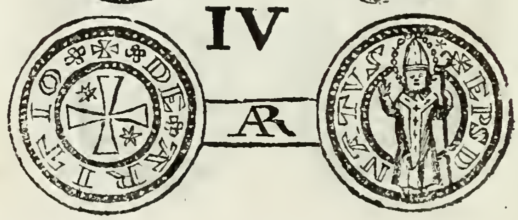
II

III

IV

A S C U L I.

A S T A E.

B E R G O M U M.

TRiplex Nummus *Bergomatis Urbis* mihi praeſto fuit. Alterum poſſideo ego argenteum, qui & in Muſeo Chiappinio, & Bertacchinio viſitur. Alter moduli minoris, ſed ejuſmodi ferme ectypi in iiſdem Muſeis adſervatur. Ibi viſitur effigies Imperatoris laureati cum epigraphe I M P R T. ideſt *Imperator* FREDERICVS, ut arbitror, Primus. In poſtica Civitatis turritae ſupra montem ſitae imago, cum literis PERGAMVM: ita enim temporibus iis Bergomates nuncupare ſuam Urbem conſueverunt. Percuſſus Nummus circa Annum Chriſti MCLXII. Refert Ughellius in Ital. Sacr. Tom. 4. Diploma Friderici I. nuper memorati, datum Anno MCLVI. in quo concedit Gerardo Bergomati Epiſcopo, *ut liceat ei in Civitate ſua Monetam publicam cudere, quam per omnem Co-*

A *mitatum & Epiſcopatum ejus dativam & acceptam eſſe* praecipit. Nummi, quos vidi, percuſſi non ab Epiſcopo, ſed a Republica Bergomate mihi creduntur.

Tertius Nummus ex argento & aere in Muſeo Bertacchinio, aliquantulum a praecedentibus formâ diverſus, in reliquis tamen eſt ſimilis. B Opinor ego, etiam poſt Frederici I. Auguſti mortem continuaſſe Bergomates in ſuos Nummos inferre nomen Frederici, qui primus privilegium cudendae Monetae conceſſit. Hoc & ab aliis Civitatibus factum jam animadvertimus.

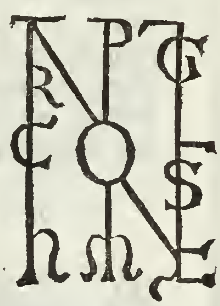
B O N O N I A.

C AUctor eſt celeberrimus vir Carolus Sigonius Lib. 4. Hiſtor. Bononienſ. (quem poſtea ſequutus eſt Ghirardaccius) ab Henrico inter Auguſtos V. & Rege VI. privilegium

ſignandi argenti & aeris Bononienſibus Anno Chriſti MCXCI. conceſſum fuiſſe. Quam in rem is laudat acta vetera Bononienſis Archivi, ejuſque ſententiam confirmabunt Num- A mi infra evulgandi. Sed quando licuit mihi Diploma ipſum ex eodem Tabulario deſcriptum accipere, nunc in omnium commodum proferam.

Henrici VI. Germaniae ac Italiae Regis Diploma, per quod Bononienſi Populo jus Monetae largitur, Anno 1191.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Henricus Sextus, *divina favente clementia* Romanorum Rex, & ſemper Auguſtus. *Regalis noſtra conſuevit benignitas ſuorum devotionem fidelium benigno ſerenitatis noſtrae favore reſpicere, & eis munificentiae noſtrae manum liberaliter extendere. Noverit itaque omnium Imperii fidelium tam praeſens aetas, quàm ſucceſſura poſteritas, quod nos noſtrorum fidelium* Communis Bononienſis *amore inducti*, eis conceſſimus licentiam in Civitate Bononiae cudendi Monetam, & *loco Communis ipſius Civitatis Poteſtatem Agnellum hujus conceſſionis dono inveſtimus hoc tenore, ut ſecundum quod eis viſum fuerit expediens, faciant Monetam. Hoc excepto, quod Moneta ipſorum noſtris Imperialibus nec quantitate, nec formâ, nec valentiâ debet adaequari. Quae noſtrae liberalitatis conceſ-* B *ſio ut firma permaneat, praeſentem ſuper hoc paginam fecimus conſcribi, & majeſtatis noſtrae ſigillo juſſimus communiri; Regali ſancientes edicto, ut huic noſtrae munificentiae nulla perſona humilis vel alta praeſumat obviare, vel eam auſu temerario infringere. Hujus rei teſtes ſunt* Godefridus Aquilejenſis Patriarcha, Guillielmus Aſtenſis Epi- C ſcopus, & Ravennas electus Archiepiſcopus, Otto Friſingenſis Epiſcopus, Bonifacius Novarienſis Epiſcopus, Gerardus Parmenſis Epiſcopus, Sigifredus Mantuanus Epiſcopus, Arditio Mutinenſis Epiſcopus, Petrus Reginus Epiſcopus, Conradus Dux de Rotamberg, Opizo Marchio de Eſte, Bonifacius Marchio Montisferrati, Petrus Praefectus Urbis, D Rainerius Comes de Blandrato, *Henricus Teſta Mareſcalcus, Henricus Camerarius de Lut; & alii quamplures*.

Signum Domini Henrici *Sexti Romanorum Regis invictiſſimi*.

Ego Ditherius Imperialis Aulae Cancellarius, vice Philippi Colonienſis Archiepiſcopus & Italiae Archicancellarii recognovi.

Acta

Acta ſunt haec Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Centeſimo Nonageſimo Primo, regnante Domino Henrico VI. Romanorum Rege glorioſiſſimo, Anno Regni ejus XXII.

Data Bononiae Idibus Februarii per manum Henrici Protonotarii, feliciter. Amen.

Heic autem rurſus audiendus Sigonius, qui ſubdit, neque *Langobardorum temporibus* Bononienſi Populo jus cudendae pecuniae defuiſſe, *quemadmodum ex privilegio Deſiderii Regis Viterbienſibus dato cognoſcitur*. Privilegium a Sigonio, ſive ab ejus Operis poſtumi editore indicatum, nihil aliud eſt, niſi famoſum Deſiderii Edictum, Viterbii adhuc in marmorea tabula inſcriptum, & ab aliquo Impoſtore confictum, quod Sigonius ipſe Lib. 3. de Regn. Ital. commemoravit, tum Gruterus veluti gemmam inter antiquas Inſcriptiones retulit, ut alios laudatores omittam. Antiquos non miror, qui a commenticio ejuſmodi Edicto non ſatis ſibi caverunt. Miror magis, quod Holſtenius vir ſane doctiſſimus, & inter Criticos adeo celebris, poſtremis hiſce temporibus, & poſt tantam lucem eruditioni Eccleſiaſticae atque profanae partam, probare ac tueri perrexerit monumentum, jam communi doctorum hominum ſuffragio ad fabulas amandatum: quod & nuper tentavit Viterbienſis Civis, Romae degens, qui illius patrocinium ſuſcipere non dubitavit, ſubridente, ut puto, Eruditorum Romanorum integro coetu. Videat Lector, quid nupero Scriptori huic regeſſerit Cl. V. D. Gaſpar Berettus Monachus Benedictinus, & ſaepius tum in hoc Opere, tum in Collectione Rer. Italicarum mihi laudatus. Addam ego, omnium loco ſufficere ad prodendam illius Edicti impoſturam, quae de re Monetaria ibi leguntur. Nempe ait confictus ille Deſiderius Rex: PERMITTIMVS (ſcilicet Viterbienſi Populo) PECVNIIS IMPRIMI F. A. V. L. SED AMOVERI HERCVLEM ET PONI SANCTVM LAVRENTIVM EORVM PATRONVM, VT FACIT ROMA ET BONONIA. Mitto phraſim illam *pecuniis imprimere*, & ajo, in paucis hiſce verbis plures fabulas comprehendi. Tam falſum eſt, quam quod falſiſſimum, temporibus iis, Monetae jus datum fuiſſe *Viterbienſi Caſtro*, uti illud appellat Anaſtaſius Bibliothecarius, quum eo carerent, ut vidimus, fere omnes Italiae praeclariores Urbes. Falſum itidem, tunc Bononiae percuſſos fuiſſe Nummos. Praeterea univerſam antiquitatem reclamantem noris, ubi verba iſta ſignificare credantur, tunc Romae & Bononiae obſignatam fuiſſe pecuniam cum effigie *Sancti Laurentii*. Nugae ac lyroe ſunt iſta, uti & reliqua ſuppoſiticii illius foetus inventa, e quibus unum praeterire nolo. Laudatus eſt a Beretto Volaterranus ſcribens, *Petram Sanctam Lucenſium aedificium, quo tempore de finibus illi cum Genuenſibus litigabant: appellaruntque ex cognomine Viri Mediolanenſis, qui ab Imperatore arbiter eo miſſus, locum illum Lucenſibus adjudicavit*. In ſpurio illo Edicto ait Deſiderius, ſe aedificaſſe PETRAM SANCTAM, OLIM FANVM FERONIAE. At nil pecuniae impendit Rex ille in condendo Oppido, poſt aliquot tantum

Secu-

Secula nato. Et Volaterranus quidem rem ſenſit, quamquam non ſatis per omnia novit. Germanam Petrae Sanctae originem nobis ſervavit Ptolomeus Lucenſis Hiſtoricus, qui Annales breves Anno Chriſti MCCCIII. ſcripſit, a me inlatos in Tomum XI. Rer. Italicarum. Sunt ejus verba ad Annum MCCLV. *Dominus Guiſcardus de Petra Sancta* (Mediolanenſis) *fuit hic Poteſtas* (Lucenſis). *Qui de Verſilia duos Burgos, unum ex* SUO NOMINE *nominavit; alterum verò Campum Majorem. Hunc ruſticis, ſeu hominibus Cattaneorum, alium verò de Petra-Sancta replevit hominibus de Corvaria, & de Vallecchia &c.* Itaque unâ liturâ dele impudentiſſime confictum totum illud Edictum. Hoc ſibi habeant, qui fabulis delectantur. Sed jam repeto Bononienſium Nummos.

Primus tum apud me, tum apud nepotem meum Johannem Franciſcum de Solis, & penes alios Mutinenſes, atque in Muſeo Eſtenſi, Bertacchinio, & Chiappinio, adſervatus, in antica praefert has literas ENRICVS, & in poſtica I P R T. quae initiales literae ſunt quatuor ſyllabarum conſtituentium hanc vocem *ImPeRaTor*. Is eſt Henricus V. Auguſtus, qui Anno Chriſti MCXCI. Privilegium ejuſmodi, ut vidimus, Bononienſi Populo contulit. In poſticae limbo legitur BONONI, & in medio A, quod conjunctum literis iiſdem dat *Bononia*. Similem Nummum, ſed minoris moduli, conſpexi in praelaudato Muſeo Bertacchinio.

Secundus in eodem Muſeo, apud Joſeph Mariam Cattaneum, & Dominicum Vandellium, Mutinae exſiſtens, in altera facie habet BONONIA, in altera MATER STVDIORVM, quem titulum laudis non immeritò eximia illa Civitas ſibi tribuit, & diu in Nummis a ſe percuſſis uſurpavit.

Tertium argenteum ad me miſit ſpectatiſſimus inter Proceres Bononienſes Joannes Paulus Marchio de Pepulis. Ibi in antica Crux cum literis viſitur TADEVS DE PEPOLIS. is nempe, qui Anno Chriſti MCCCXXXVII. Bononiae Dominus electus fuit, illudque imperium magnifice geſtum ad filios quoque tranſmiſit. In poſtica eſt effigies Sancti Petri ſtantis cum Libro in ſiniſtra & Clavibus in dextera. Circumſtant literae: S. P. (ideſt *Sanctus Petronius*) DE BONONIA. Ejuſmodi Nummos ab eodem Thaddaeo percuſſos fuiſſe Anno MCCCXXXVII. auctor eſt Ghirardaccius in Hiſtor. Bononienſi. Idemque confirmatur ab Auctore Miſcellae Bononienſis Tom. XVIII. Rer. Italicar. qui etiam animadvertit, unum ex hiſce Nummis aequaſſe pretium duorum Solidorum.

Quartus argenteus Mutinae viſitur in Muſeo Bertacchinio. Altera facies exhibet has literas IA. ET. IO. DE. PPLIS. & in area FRES, ideſt *Jacobus & Johannes de Pepolis fratres*, qui poſt Thaddaei patris ſui obitum dominari Bononiae coeperunt Anno Chriſti MCCCXLVII. In altera facie legitur in circuitu BO. NO. NI. A.

Quinctus Nummus, Mutinae apud Joannem Baptiſtam de Caula J. U. D. a me viſus, in antica praefert IOHES, ideſt *Johannes* VICECOMES, Archiepiſcopus nempe ac Dominus Mediolani, cujus ditioni Anno Chriſti MCCCL. addita eſt a Pepulis dominatio Bononiae. In poſtica legitur BONONIA.

Sextus argenteus adſervatus a ſupra memorato Abbate Joachino, exhibet effigiem Romani Pontificis cum lite-

literis VRBANus PaPa V. In averſa A
facie BONONIA cum inſignibus aut
Legati Pontificii, aut Confanonerii.
Nummus cuſus Anno Chriſti MCCC-
LXVIII.

Septimus Nummus, in praelauda-
to Muſeo Bertacchinio exſiſtens, re-
centior eſt, atque a Bononia libera
percuſſus. Ibi effigies Sančti Petronii
Epiſcopi, quem Bononienſes Patro- B
num ſibi ab antiquis Saeculis ha-
bent, cum epigraphe S. PETRO-
NIVS. In averſa parte Leo ſtans in
poſterioribus pedibus, & vexillum
pedibus primoribus tenens, cum li-
teris BONONIA DOCET: quo elo-
gio praerogativam antiquae Acade-
miae ſuae Bononienſis Populus adhuc
in ſuis Nummis prodit. C

Očtavus in eodem Muſeo Crucem
in area praefert cum tribus Stellis
ſuperpoſitis. Ad quem ſpečtet iſtud
Inſigne, inquirendum relinquo iis,
qui otio abundant. Circumſtant lite-
rae BO. NO. NI. A. In poſtica Leo
nuper memoratus cum literis circum:
DO. CET.

Nonus argenteus e ſchedis Blan- D
chinianis, Veronae in Muſeo Mu-
ſelliano adſervatis, depromtus, per-
quam ſimilis eſt praecedenti Septimo.
Ibi effigies Sančti patroni cum lite-
ris S. PETRONIVS DE BONONIA.
Aureum conſimilem Nummum poſſi-
det Joannes Dominicus Baciallius Bo-
nonienſis.

Decimus apud praelaudatum Cau- E
lam Juriſconſultum, & Placentiae in
Muſeo Chiappinio, Claves habet,
inſigne Romanae Eccleſiae, quae An-
no Chriſti MCCCLX. & pluries po-
ſtea, Bononiam recepit. In limbo
legitur: DE BONONIA. Altera fa-
cies imaginem Sanči Petronii oſten-
dit, manu geſtantis Urbem, cum li-
teris in circuitu: S. PETRONIVS.

Undecimus aureus viſitur penes praelaudatum Joannem Dominicum Baciallium, a Secretis Senatus Bononienſis. In ejus antica habetur imago Sanči Petri Apoſtoli cum epigraphe S. PETRVS APOSTOLVS. Poſtica praefert in area Leonem gradientem cum Vexillo, in cujus extremitate inferiori eſt quoddam parvulum ſtemma gentilitium. Leguntur verò in limbo hae literae BONONIA DOCET. Sigonius Libro 3. de Epiſcopis Bononienſibus, ubi agit de Philippo Caraffa Neapolitano, haec habet: *Itaque ſequenti* (Anno Chriſti MCCCLXXX.) *Nummum aureum percuſſerunt* (Bononienſes) *in quo ab uno latere Leonem Vexillum libertatis tenentem cum literis* BONONIA DOCET; *ab altero imaginem cum nomine Sanči Petri finxerunt.*

Hiſce addere juvat duodecimo loco Numiſma *Johannis II. Bentivoli*, Mutinae exſiſtens in Muſeo Bertacchinio. Diu enim Johannes ipſe primas ibi tenuit, tum Bononiae dominata eſt nobilis Bentivolorum Familia, quae nuper etiam inſignem tum ingenio tum purpurâ Cardinalitiâ virum dedit Cornelium Bentivolum, potentiſſimi Hiſpaniarum Regis Philippi V. Legatum ad Romanum Pontificem. Numiſma nullâ explicatione indiget.

Alterum Numiſma potius quàm Nummum, argenteum minoris moduli, ſuppeditavit mihi peramicus vir mihi ſupra memoratus Joannes Baptiſta Bianconus Bononienſis. In ejus antica viſitur Bentivolae gentis inſigne, & epigraphe IOANNI II. BENTIVOLO. In poſtica cernitur Aquila Imperialis, cum literis CONCESSIO MAXIMILIANI, ideſt Imperatoris.

BRI-

BRIXIA.

SI Capriolo fides Lib. V. Hiſtoriae Brixianae, Anno Chriſti MCLXII. *Brixianis a Federico* (ſcilicet Primo) *Imperatore*, *Brixiae diebus octo manente*, *conceſſum eſt eorum ſignis Monetam cudere*. Cl. V. Paulus Galeardus Canonicus Brixianus, ut mihi ſuae patriae Nummos conferret, a me rogatus, unum tantummodo miſit, a ſe viſum penes nobilem virum Comitem Joannem de Martinengo. Eumdem quoque Patavii adſervat Comes Joannes de Lazara, uti ab amico Pivato intellexi. Ibi Crux viſitur cum epigraphe BRISIA. & in averſa parte imagines Sanctorum Urbis Protectorum, cum literis S. FAVSTINV. S. IOVITA.

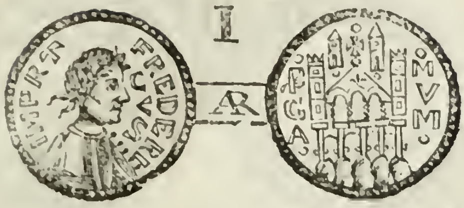
Alterum Nummum argenteum Mutinae poſſidet Bertacchinius in ſuo Muſeo. Ibi Crux conſpicitur. Circumſtant literae BRISIA. In altera facie e literis corroſis quatuor tantùm ſuperſunt, videlicet ATOR. Veri ſimile videtur ibi ſcriptum fuiſſe FEDERIC. IMPERATOR.

Tertii Nummi ectypon ad me miſit praelaudatus Canonicus Galeardus. Ibi Crux eadem viſitur cum literis per angulos diſpertitis I. II. P. P. In limbo BRISIA. Eadem Sanctorum patronorum effigies in altera parte. Opinatur vir ille doctiſſimus, cuſum fuiſſe hunc Nummum a Brixiano Populo in honorem *Innocentii II. Papae*, cujus nomen literis iis indicetur, quum Anno Chriſti MC-

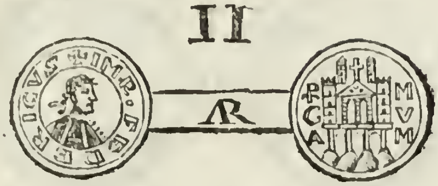
A XXXII. Malvecio teſte in Chronic. Brix. a me edito Tom. XIV. Rer. Italicar. (ſive, ut rectius idem Galeardus contendit in poſtrema edition. Ital. Sacr. Anno MCXXXIII.) idem Innocentius Pontifex Brixiae fuerit. Perturbata profecto & manca eſt Hiſtoria in rebus geſtis & Chronologia Innocentii II. & nullus ex B ſynchronis Scriptoribus innuit, Innocentium Anno MCXXXIII. Brixiam profectum; at fieri potuit, ut dum Placentiae adventum Lotharii Germaniae ac Italiae Regis opperiretur, excurrerit uſque Brixiam. Sed poſtquam hoc ſtatueris, quaerendum ſupereſt, qua facultate Brixiani Nummum percuſſerint eo Anno, quum C Anno tantùm MCLXII. ejuſmodi jure donati fuerint, ſi vera eſt Capreoli ſententia. Sed ſupra laudatus Galeardus vel ab Anno Chriſti MXLII. Brixianos obſignaſſe pecuniam tradit, quam in rem quae certa documenta is adferat, nondum reſcivi. Utcumque ſit, inſuetum plane videatur, neque par exemplum ſuccurrat, D Civitatem Lombardicam liberam nomen Papae in ſuis Nummis exaraſſe, quum hoc dominationis temporalis ſignum ſit, neque certe Innocentio II. fuerit Brixiae ulla temporalis ditio. Suſpicabar ego, an e literis, diligentius inſpectis, exſurgere poſſet INPERATOR, ut eſt in Nummo Ticinenſi Decimoſexto. Sed E praeſtat relinquere Civibus Brixianis tenebroſae hujus epigraphes explicationem.

B E R G O M I.

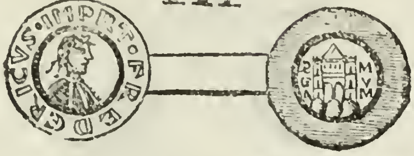
I

II

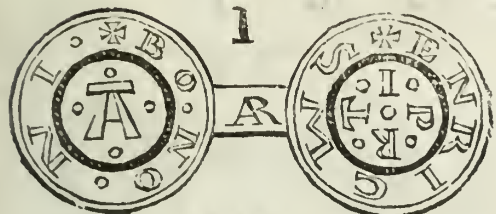

III

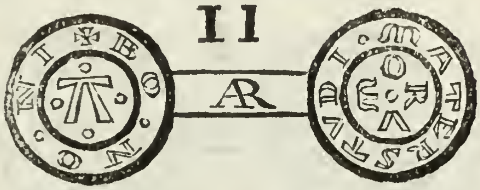

B O N O N I A E.

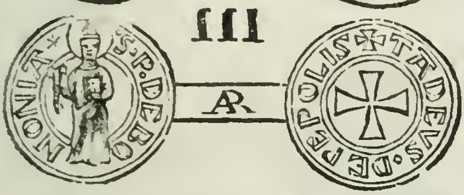
I

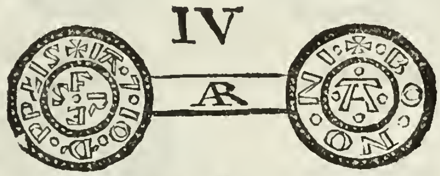
II

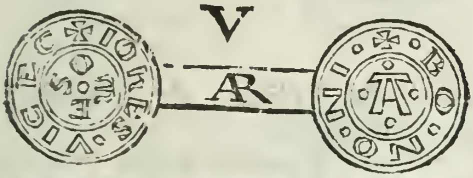
III

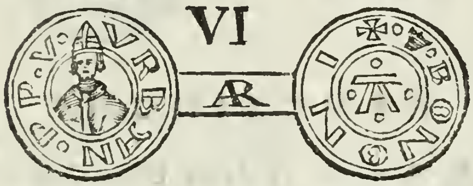
IV

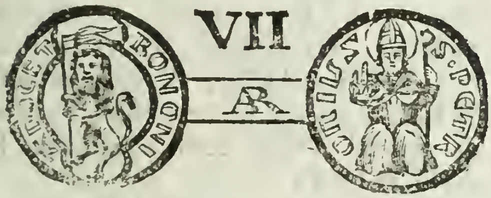
V

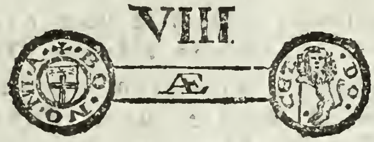
VI

VII

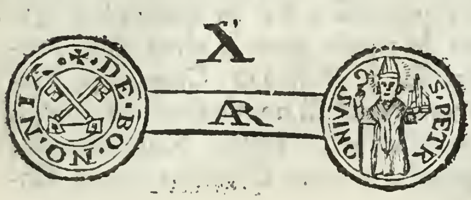
VIII

IX

X

XI

XII

XIII

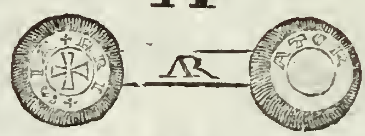

B R I X I A E.

I

II

III

C A M E R I N U M.

ANtiquum eſt decus *Urbis Camertis*, ſive *Camerini*, quum Saeculis barbaricis Marchiae ſuae nomen dederit, a Spoletino videlicet Ducatu diſtincta, quamquam plerumque Provinciae utrique unus Princeps praeeſſet. In libertatem denique & ipſa aſſurrexit, eoque tempore Nummos percuſſit. Ex iis nonnullos egomet Mutinae reperi, alios mihi procuravit a Philippo Camerino Presbytero doctiſſimo Oratorii Dionyſius Sancaſſanius, noſter Scandianenſis, Spoletinae tunc Civitatis nunc Co- A maclenſis Medicus, vir ex editis Libris clariſſimus.

Primus Nummus aereus in Muſeo Alexandri Bertacchinii Mutinenſis exſiſtens, has literas praefert in limbo: VRBS CAME, & in area RINA. In averſa parte imago Epiſcopi patroni Urbis cum epigraphe S. ANSOVINVS.

B Secundum argenteum adſervo ego. Ibi Crux in area, & in circuitu haec inſcriptio: DE CAMMERENO. In poſticâ eadem *Sancti Anſovini* effigies, & epigraphe ut in praecedenti.

Ter-

Tertius argenteus a praelaudato P. Camerinio adſervatus, differt tum formâ a Secundo Nummo, tum etiam quod praefert Inſigne Urbis in ſummitate, nempe tres Turres, ſive Domus.

Quartum item argenteum poſſidet idem Camerinius. Ibi epigraphe VR. CAMERIN, in medio A, ideſt *Urbs Camerina*. Poſtica habet SANTVS VENA, & in area TIVS, hoc eſt *Sanctus Venantius*, alter Camerini Sanctus tutelaris. Tempus, quo Nummi iſti fuere percuſſi, ignoro.

Quinctus Camerini quoque exſiſtens, & a Sancaſſanio miſſus, inſigne Urbis in area exhibet, ſcilicet tres Aedes, ſive Turres cum literis D. CAMER. nempe *De Camerino*, niſi interpretari malis *Dominus Camerini*. In averſa parte Crux cum epigraphe S. VENANTIVS.

Sextus, Septimus, & Octavus depromti fuere e ſchedis Blanchinianis, Veronae in Muſeo Muſelliano adſervatis. Parum abſimiles a Quarto Nummo ſunt, inter ſe tamen diverſi.

Nonus aereus apud me, ac etiam Camerini adſervatus, effigiem oſtendit Principis cum epigraphe IO. MARIA VARANVS CAMERINI D. ideſt *Johannes Maria Varanus Camerini Dux*, ſive *Dominus*. Diu in Urbe illa dominata eſt praeclariſſima gens Varana. Johannes autem Maria cadente Seculo Chriſti Decimoſexto *Ducis* titulum arripuit. In altera parte inſigne ejuſdem Familiae, cum epigraphe DISTINGVE ET CONCORDABIS. Alios ejuſdem Principis, ac Juliae illius filiae Nummos miſit Sancaſſanius, quos brevitatis amore praetermitto.

Decimum Nummum ad me miſit olim Hubertus Benvoglientus V. Cl. Ibi viſitur effigies Sancti Venantii, dexterâ Vexillum tenentis cum literis VENAN. In poſtica cernuntur inſignia Familiae Varanae dominantis, & in limbo CAMERINEN. VR. ideſt *Camerinenſis Urbs*.

Undecimus Nummus e Muſeo Muſelliano deſcriptus, hanc epigraphen exhibet: IOANNA. M. ET. IO. MARIA. VAR. CAM. videlicet *Johanna* de Malateſtis mater, *&* *Johannes Maria Varanus*, Domini *Camerini*. In poſtica S. VENA*n*TIVS. DE. CAMERI*no*.

COMUM.

COmenſis Urbis Nummus in Muſeo Bertacchinio viſitur. Argenteus eſt. In antica effigiem Imperatoris exhibet, dexterâ ſceptrum liliatum tenentis, & ſiniſtrâ roſam naſo admoventis cum epigraphe FREDERICVS IMPERT. ideſt *Fridericus Imperator*. Primus ne, an Secundus, Novocomenſes edicant. Ego in Secundum opinione inclino. Poſtica habet Aquilam (ſi tamen Aquila dicenda eſt) margaritis aut gemmis ornatam, cum literis in circuitu CIVITAS CVMANA: ita enim temporibus iis Comenſes ſuum cum Urbe Cumana nomen confundebant. Quod quum minime animadvertiſſet Clariſs. Pagius, immeritò Sigonium meum arguit, uti oſtendi Par. I. Cap. XV. Antiquitat. Eſtenſium.

Alterum argenteum Nummum, Mutinae vidi apud Johannem Zannonium. Ibi eadem antica. At in poſtica differt Aquilae forma, ibique duntaxat legitur CVMANVS, ideſt Populus. Vide in Tom. V. Rer. Italicar. Poema de excidio Comenſis Civitatis, cui titulus *Cumanus*.

Tertius argenteus adſervatus apud ſaepe laudatum Abbatem Franciſcum Mariam Joachini Foroſemproníenſem, neſcio an referendus ſit ad Novocomum. Sunt enim ibi omnia mihi obſcura. Viſuntur literae CO. R. (ſive B. fortaſſis indicantes Bernabovem Mediolani, Comi, aliarumque Civitatum Dominum) VICECOMES. In altera facie VB. . . . . MANA. Non ſatis apparent literae, ita ut incertum ſit, num forte VRBS CVMANA ibi fuerit expreſſa.

CORTONA.

IN hoc Nummo, cujus ectypon debeo Clariſs. Abbati Rodulphino Venuti, Patritio Cortonenſi, e Muſeo Patriae Academiae eductum CORTONA., in poſtica verò S. VINCENTIVS. Vetuſta namque, Etruriae Civitas *Cortona*, antequam nobilis Caſaliae gentis imperio pareret, Libertate, non ſecus ac reliquae Etruriae Urbes fruebatur.

CREMONA.

SUpra vidimus, Fridericum I. Auguſtum Anno MCLV. tranſtuliſſe in Cremonenſes jus cudendae pecuniae, quo Mediolanenſes privaverat. Veritatem rei confirmabit Nummus aereus in Muſeo Bertacchinio Mutinae adſervatus. In antica legitur FREDERICVS, in area IMPERATOR, tribus tantùm literis expreſſus. Altera facies Crucem exhibet cum epigraphe DE CREMONA.

Secundus Nummus argenteus, Mutinae apud Camillum Pancerium, in area F. duntaxat habet, ideſt *Fredericus*; in limbo IMPERATOR. In averſa parte Crux & epigraphe CREMONA. Rurſus heic memineris, Ci-

A vitates complures liberas perrexiſſe ſignare pecuniam ſuam uno ſemper nomine Imperatoris aut Regis ibi exarato, a quo jus Monetae diu antea acceperant.

Tertius, Mutinae in Muſeo Bertacchinio viſitur: In area legitur F. nempe *Fredericus*: in circuitu verò IM*pe*RATOR. Poſtica Crucem praefert cum literis CREMONA.

B

Quartum Nummum poſſidet Placentiae Reverendiſs. Chiappinius. Ibi in limbo legitur FEDERICVS, & in area IPR. ideſt *Imperator*. In averſa facie Crux conſpicitur cum epigraphe Cremona.

Quinctum Nummum adſervat quoque in Placentino ſuo Muſeo idem

C Abbas Chiappinius. Crux ibi viſitur in medio cum inſcriptione AZO VICECOMES. In altera parte legitur CREMONA. Ergo cuſus hic Nummus Anno Chriſti MCCCXXXV. quo Cremonenſi Civitate potius eſt Azo Vicecomes Dominus Mediolani.

Sexti ectypon ad me miſit Cl. V. Franciſcus Ariſius, Conſervator Or-

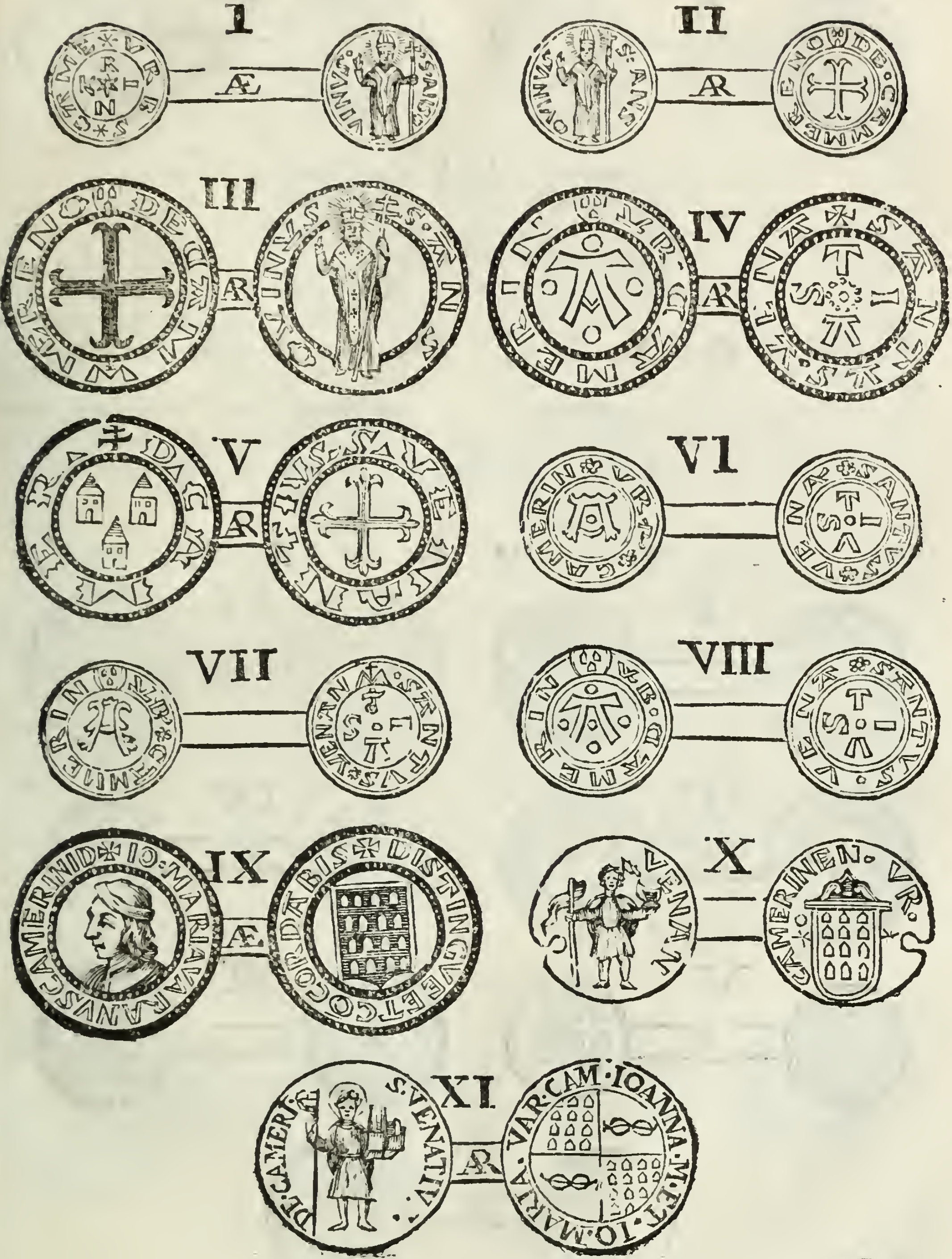
D dinum Cremonae. Ibi cernitur in area Symbolum, nempe brachium armatum cum literis FORTITVDO MEA IN BRACHIO. In altera parte Epiſcopi Sancti effigies cum epigraphe S. HIMERIVS EPISCOPVS, patronus videlicet Cremonenſium.

Septimus Franciſci II. Sfortiae Vi-

E cecomitis mihi ſuppeditatus à Marchionibus Fratribus de Vicecomitibus Mediolanenſibus; ex una parte exhibet S. Homobonum porrigentem eleemoſynam puero cum literis circumſcriptis S. HOMOBO. PAVPERTAT. . . . . *Cr*EMONEN. ex alio latere Anguem Puerum vorantem cum corona & literis in gyrum ✠ FR. II. SF. MED. . . . . DVCE 1527.

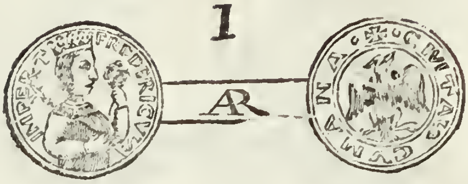
D E-

C A M E R I N I.

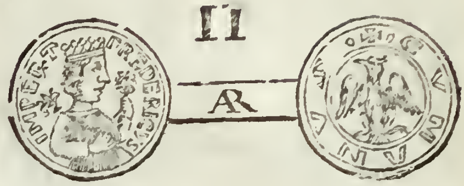

I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
Æ
AR
S. VENATIV
DE CAMERI
IO. MARIA. VAR. CAM. IOANNA. M. ET.

C O M I.

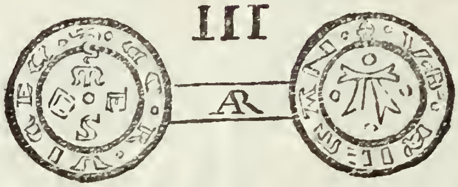
I

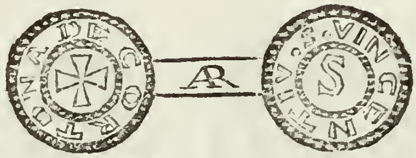
II

III

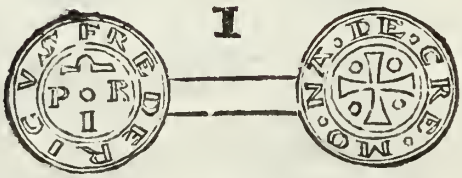

C O R T O N A E.

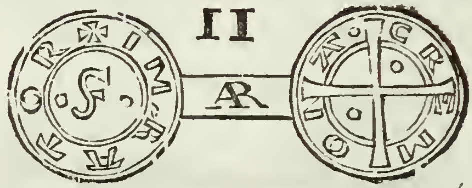

C R E M O N A E.

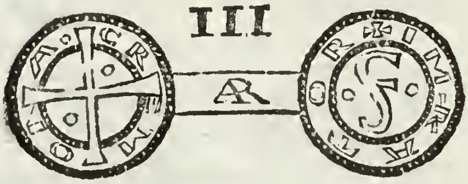
I

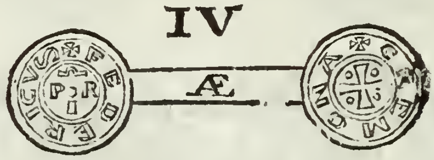
II

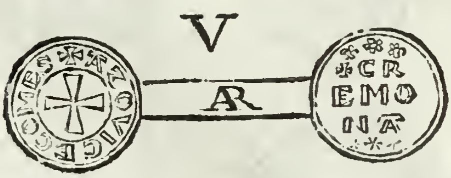
III

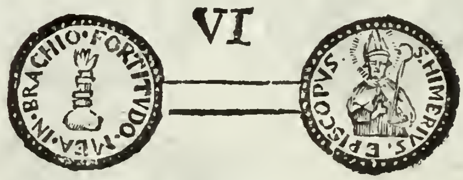
IV

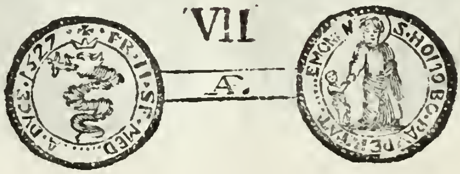
V

VI

VII

DECIANAE COMES.

NObilis *Ticionum*, ſive *Tizzonum* gens, in Hiſtoria Vercellenſi celebris eſt, utpote quae ibi primas aliquando tenuit, immo & dominata eſt. *Deciana* verò, nunc *Deſana*, Caſtellum eſt Vercellenſis agri, quod *Comitis* titulo poſſidere coepit Anno Chriſti MCCCCXI. & ſubſequentibus, *Ludovicus Ticio*, qui ſe *Vicarium Imperialem* inſcribit. Vide Benevenutum de Sancto Georgio, qui in Hiſtoria Montisferrati refert Vercellenſium Acta, quo tempore Decianam eidem Ludovico conceſſerunt. Argenteus hic Nummus, Placentiae adſervatur a Reverendiſs. P. Abbate Chiappinio.

DERTONA.

DErtonenſi quoque Civitati, quae nunc *Tortona* appellatur, conceſſum fuit jus Monetae a Friderico I. Auguſto, cujus Privilegium memini me adferre in hoc ipſo Opere. Nummum argenteum adſervat Alexander Bertacchinius Mutinenſis in ſuo Muſeo, ad ipſam Urbem ſpectantem. In area proſtant literae FR. in limbo IMPERATOR. ideſt *Fri-* A *dericus Imperator*. In averſa facie Crux cum literis TERDONA.

EUGUBIUM.

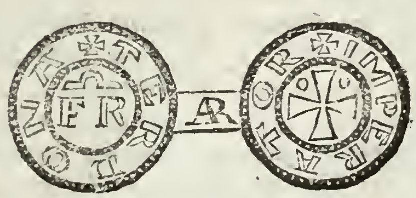
EUgubium, Urbinatis Ducatus *Civitas*, in theatro Nummario ſuum & ipſa locum poſcit. Ibi percuſſus videtur Nummus, quem ad me per- B humaniter miſit praelaudatus Joannes Baptiſta Blanconus Bononienſis. Ibi legitur in antica haec epigraphe COMES FEDERICVS. Superſtat Aquila parva. In postica occurrunt hae literae in limbo: DE. EV. GV. BIA. Spectare poteſt Nummus ad *Fridericum III.* de Monte Feretro qui Anno Chriſti MCCCCXLIV. Urbi- C num recepit, atque Anno MCCCCLXXI ejuſdem, ac aliarum Civitatum Dux fuit renuntiatus a Sixto IV. Summo Pontifice. Nummi tamen forma antiqua dubitationem aliquam ingerit, an potius ſit referendus ad *Fridericum I.* Comitem Montisferetri, qui Anno MCCCXXII. ab Urbinatibus trucidatus fuit.

D Alterum Nummum Placentiae adſervat P. Chiappinius. Ibi legitur ✠ FEDERICVS &c. Ejus inſignia ſpectantur in area. Altera facies habet ✠ EV. GV. BI. VM. & inſignia, ut opinor, Urbis.

DECIANAE COMITIS.

DERTONAE.

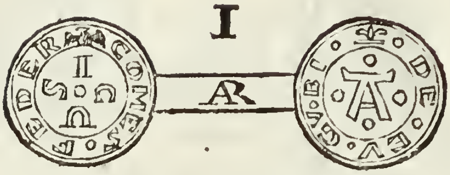

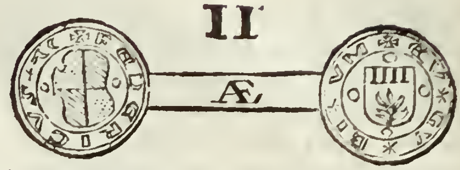
E U-

E U G U B I I.

I

II

FERRARIA, ET MARCHIONES AC DUCES ESTENSES.

NUlla mihi dubitatio eſt, quin a Friderico I. Auguſto *Ferrarienſis* Reſpublica jus obſignandae pecuniae acceperit. Ut enim conſtat ex ejus Diplomate, quod in Diſſertatione XLVIII. *de Societate Lombardorum* proferam, Imperator ille Anno Chriſti MCLXIV. Ferrarienſi Populo complura Privilegia contulit, aliaque ſubinde conceſſiſſe videtur, inter quae jus Monetae. Et profectò id Nummi illic percuſſi confirmant.

Primus inter eos argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio adſer-
A vatus, exaratas in area has literas habet: F. D. R. C. quae *Fredericus* ſonant, & in limbo IMPERATOR. In poſtica eſt Crux cum literis in circuitu FERARIA. Neque heic deſignari Fridericum Secundum, ſed Primum, veteres Chartae perſuadent. Quippe nondum electo altero ex Fridericis, in uſu erat *Ferrarienſis Moneta*, aeque ac Bononienſis, uti con-
B ſtabit ex utriuſque Populi Pactis Anno Chriſti MCCV. Ferrariae initis, dum Ferrariae Praetoris titulo praeeſſet Azo VI. celebris Marchio Eſtenſis: quae tum ex Regeſto MSto Reipublicae Bononienſis, tum ex altero Ferrarienſi adſervato in Archivo Eſtenſi deſcripta exhibeo.

Concordia inter Bononienſes & Ferrarienſes in controverſia de Moneta, Anno 1205.

De ſacramento Ferrariae ſuper facto Monetae.

ANno Domini Milleſimo Ducenteſimo Quinto, Kalendis Februarii, Indictione VIII. Quum ſuper facto Monetae Bononienſis & Ferrarienſis *concordia facta eſſet, cujus tenor eſt infraſcriptus; fecerunt Homines infraſcripti de Civitate Ferrariae in generali Conſilio, per campanam coadunato, jurare unum Nuntium Communis ejuſdem Civitatis ſuper eorum animas, unoquo-*
C *que ore ad os hodie ad hoc interrogato & mandato, ſi, ut juraret, taliter obſervaret, ut in Brevi infra poſito continetur. Qui ſiquidem Nuntius & Praeco Petrus Rodulphi nomine, eis mandantibus, & praecepto Domini Rogati Judicis* Domini Marchionis, qui eſt ejuſdem Civitatis Ferrariae Poteſtas, *cujus vice dictus Dominus Rogatus Ju-*
D *dex, quia dictus Dominus Marchio, itemque Poteſtas aberat, fungebatur, necnon nobis praeſentibus, ſcilicet Domino Guidone Oderici, & me Principino*

no Notario, qui a Domino Uberto Vicario Poteſtatis Bononiae ad haec ſacramenta recipienda Ferrariae fuimus delegati, praedictis inquam hominibus mandantibus, necnon & praefato Judice, ſuâque Curiâ praecipientibus, nobiſque praeſentibus juravit dictus Nuntius in Palatio Ferrariae in Conſilio generali, dictos Homines taliter ut perlegitur obſervaturos. Quorum ſiquidem nomina haec ſunt. Amator Judex; Rolandus da Bologna; Jacopinus Vicecomes Domini Marchionis; Guido Turcli; Jacobus de Pagano; Niger Tabellio; Blaſius Gerardi Judicis; Vivianus de Pocaterra; Johannes de Roletta; Gerardus de Rivarola; Dominus Luizius Judex; Petrus Johannis de Paſquale; Gilius de Ferraria; Guillielminus de Mainardis; Donuſdeus Judex; Rodulfinus Johannis de Periculo; Petrusbonus Aldebrandini Judicis; Alexius Judex; Guido Judex de Sabluncello; Daniel Jacobi de Rubola; Gavinellus Judex; Jacobinus de Lavecla Judex; Gibertus de Sozzo; Zanibonus Aegidii de Foro; Vivianus de Mazzo; Advocatus Judex; Gerardus Riticberii; Petrus Alberti Aldegerii; Jacobus de la Fontana; Ubertinus Guidonis Uberti; Albertinus de Guaridolo; Sarafinus Pagani Conſtabli; Auliverius de Caſtello; Buccalada de Girardo Permartino; Bonaventura de Ghiname; Guido de Bonandis; Janne de Mora; Pegolottus de Bonſado; Ferrareſe de Gazolo; Benevenutus de la Guaſca; Bonmercato de Zuttolo; Andreas de Spetia; Ugo de Pelizone; Rabolinus de Mitalino Medego; Gerardus de la Sala; Dominicus de la Foſſa; Manfredo Remoraro; Henrigettus Pizegolo; Rainerius de Salito; Martinus Adri; Guido Guidonis Sclembi. Iſtorum quidem nomina & parabolam, quam dederunt Nuntio, ut juraret ſuper eorum animas, ego ſcripſi. Nomina verò eorum, qui in eodem Conſilio dederunt mandatum Nuntio jurandi ſuper eorum animas ſcripſit Laurentius Notarius, & ſuâ manu ſcripta ibidem in Conſilio mihi dedit ſunt haec, ut in ejus ſcriptura perlegi; ſcilicet Petrus de Quarto; Guillielmus Uberti Graſſi; Matto-Savio; Albarinus de Johanne de Albaro; Ubertinus Gerardi Contrarii; Albertinus Petri de Caſſano; Jordaneſe Gilii de Zerdane; Johannes de Albaro; Gondoaldus; Philippus de Paganis; Albertinus Alberti de Zorzo; Giliolus de Beis; Johannes Albarinae de Contrariis; Menabos; Guido Reboſe; Rambertinus Doneſmani; Paganus de Paganis; Bonuſvicinus de Melito; Guido Ildebrandi; Aegidius Furni; Pepus Aſdradi; Thomaſinus Domini Guicli; Gerardus Contrarius; Ugolinus de Rogateno; Nicolaus de Boniolo; Magiſter Jambellus; Rouba; Gerardus Praemartini; Gerardus Amoroſus; Mainardus de Paganino; Nigerbonus de Capello; Stenanus de Rigale; Ugo Notarius; Villanus Allene; Gerardinus Longus; Urſolinus de Guidone Taſca; Martinellus Leonis Caroſi; Albertinus Giſelberti; Bonmercato Ottobone; Engelerius.

Nomina verò eorum, qui interrogati ſunt in Conſilio, ſicut ſuperiores, & ſuâ manu ſcripta dedit mihi Magiſter Petrus Notarius, ſunt haec, ſcilicet Gerardus Presbyteri Martini; Guido Pizamiglo; Rubeus Notarius; Oddolinus de Caſula; Marchiſinus de Biaqua; Jacobus de Bartolocto; Magnorſus Notarius; Zambonettus Judex, Cyparanus Maſſarius Communis; Aliottus Notarius; Simeon; Guido de Aiguma Pertexella; Jacobinus de Orlando Campſore; Artinixius; Manfredinus Lavezarius; Roba; Albertus Pelliparius; Ottolinus Lavezarius; Johannes de Folle; Orlandinus Guidonis Ardonii; Bonaventura de Zambonis de Urello; Gui-

zardus de Figarolo; Manzolius; Henricus de Bonvicino; Guizardinus de Aimerico; Bertraminus; Urſolinus; Scorticaribaldus; Gilius de Abbate; Gilius de Pelato, & filius ejus Giliolus; Romanellus de Folbertino; Petrocinus de Goffredino; Ferrarinus de Scripaſella; Bonmartinus de Albizo. Nomina verò eorum, quos ſcriptos ſuâ manu in dicto Conſilio, ſicut alii praedicti, dedit mihi Nicolaus Notarius, ſunt haec; Guido Pelliparius; Gratiadeus Guidonis; Aureſilius Homoboni; Guido Salicis; Rambertinus Guidonis Longi; Ubertinus Donuſdei de Villanova; Peregrinus Domnerinae; Aimolinus Petri Cirioli; Guido Vicedomini; Aligerius Petri Aldigerii; Guillielminus Contrarius; Gerardus Pagani; Petrus de Anſaldo; Guidobonus Pagani; Petrus de Albara; Mainardus Judex; Petrus Raſoreus; Leonardinus de Paganis; Giliolus de Labora; Leonardus Saracini; Bonjohannes Arguzii; Uzo de Argenta; Gonterius; Marcottus; Zaffonus de Manzis; Rubeus de Mantua; Bonjohannes Ugonis; Rubeus Oddonis; Rainerius Nonantulae; Martinus Thedaldi; Anſelmus Gerardi Gonzi; Griffus Jurator Juſtitiae; Ubertinus Henrici Bonvicini; Anſelmus de Benni; Bonmercatus Spinabelli; Angelerius Sancti Perſedonii; Anſelmus de Stalla; Benedictus Anſelmus de Graſſo; Guidobonus; Petrus Lavezolus; Albertus Jorzi; Johannes Vacca; Saletanus Guidonis Cavalli; Gazofolerius Tribimellus; Omnebonum; Girardus de Guandalino; Jacobus Alberti Villani; Albertus de Trotta; Bonzolinus; Uguicio Gerardi Gonzi; Bonaventura de Nigrobono; Orſellus; Uguicio; Ottolinus Martini Tebaldi; Albertinus Bonileonis; Gerardellus; Orlandinus de Capite-foſſati; Benencaſa; Ferrariſius Gardelli; Bartolottus Ubaldi Ronchefani; Girardinus Presbyterini Marzalli; Ugolinus Caballerii; Dominicellus Trungli;

A *Omnebene de Donozio. Iſti autem infraſcripti mandaverunt extra Conſilium, antequam fieret dictum Conſilium, praefato Petro Nuntio Communis, ut etiam ſuper animas eorum juraret tale ſacramentum pro eis, quale pro ceteris juratus erat, qui forent in Conſilio: ſcilicet Lengueto de Joculo; Anſedeus de Beis; Sclavolinus de Furno; Cornacli-* B *nus; Martinus de Ricardo; Marcheſinus Pizolus de Mainardo; Octolinus de Mainardo; Polezolo de Bonnado; Jacopinus Jacopi de Trotta. Forma quidem & tenor ſacramenti, talis eſt, videlicet.*

Juro ego, quod numquam ero in conſilio vel facto, ut Moneta iſta Ferrarienſis debeat minui de tribus unciis C minùs quartâ, ad unciam Bononienſium, & de quadraginta ſex Solidis & dimidio Ferrariae per Libram, ad Libram Bononiae, blanchis & furnitis; niſi diminueretur voluntate Rectoris vel Rectorum utriuſque Civitatis, ſcilicet Ferrariae & Bononiae. *Et opem & conſilium dabo, quod non debeat diminui, nec ipſam dimi-* D *nuam, nec permittam diminui, niſi prout dictum eſt ſupra. Et haec omnia ſupraſcripta obſervabo perpetuò, nec contraveniam, niſi ſecundùm quod ſupra legitur. Et in Brevi cujuslibet Rectoris Ferrariae, qui pro tempore fuerit, uſque ad decem annos apponi faciam; quod ipſe obſervabit ſecundùm quod ſupra legitur in facto Monetae.*

E *Ego Principinus ſacri Palatii Notarius his interfui, & prout ſupra legitur, ſcripſi, & ſubſcripſi.*

Subinde liberum fecere Ferrarienſes Populo Bononienſi, ut pecuniam ſuam ſignaret ad formam pecuniae Parmenſis, uti palam fiet ex altera Charta, quam mihi ſuppeditavit praelaudatum antiquiſſimum Regeſtum Reipublicae Bononienſis.

Fa-

Facultas Bononienſibus data a Ferrarienſibus ſignandi Nummos ad inſtar Parmenſis pecuniae, Anno 1209.

ANno Domini MCCIX. die Dominico XI. exeunte Septembri, Indictione XII. in Conſilio Ferrariae, facto ad ſonum campanae, venerunt Dominus Rampertus Bualelli Miles Juſtitiae, & Dominus Jacobus Petri Paulani, & Dominus Figlocarus, Conſules Mercatorum Bononiae, Ambaxatores Communis Bononienſium, *Ferrariae, & in pleno Conſilio, & generali, pulſato ad campanam, dixerunt ex parte ſui Communis Bononiae* Domino Hugoni de Gramaxe Poteſtati Ferrariae, & Conſulibus *ejuſdem Terrae, & Conſilio Ferrariae;* quod cum teneantur Ferrarienſes & Bononienſes ſuper facto Monetae in uno & eodem ſtatu & modo tenere & facere & fabricare, & nulla illarum Civitatum ſine licentia & parabola data in Conſilio generali a Rectore vel Rectoribus alterius Civitatis, Monetas illas poſſe facere diminuere: *petebant parabolam dicto Domino Hugoni Poteſtati Ferrariae & Conſulibus & Conſilio praedicto pro Communi Bononiae,* quia volebant ſuam Monetam & Monetam Ferrarienſem facere inſimul, & facere ad modum & quantitatem Monetae Parmae, pro commodo & utilitate utriuſque Civitatis. *Habito ſiquidem pleno Conſilio, & generali intereſſe, praedictus Dominus Hugo Poteſtas Ferrariae, & Conſules Communis, & Mercatorum, & Cambiatorum, & Maſſariorum de Contratis, taliter reſponderunt, quod pro Communi Bononiae recipientibus dabant parabolam & licentiam praedictis Ambaxatoribus,* ut faciant Monetam Bononienſem ad modum & quantitatem Monetae Parmae; & volunt ſimiliter ſuam Mo- A netam ad eumdem modum facere. *Et in hoc capitulo taliter eos abſolvunt, eo ſalvo toto, & ſingulis aliis capitulis, quae continentur in Charta concordiae factae inter Bononienſes & Ferrarienſes ſuper facto Monetae. Ad quam reſponſionem & parabolam & licentiam, dationem & abſolutionem fuerunt praeſentes praedictus Dominus Hugo Po-* B *teſtas Ferrariae, & Dominus Cazzanimicus ejus Judex, & Dominus Salinguerra, & Suxinellus, Giliolus Guizzardi, Guezzus de Anſedeo, Zacharias Raynaldi Guatarellae, Petrus de Cupario, Cornaclinus, & Lidoinus, Conſules Ferrariae; & Albertinus de Vigarano, Zanibonus, Guido de Bonandis, Barile Laurentius, Manfredinus* C *Lavezarius, Uguitio filius Pedebovis, Jacobinus de Gulferanenſe, Ferrareſe de Calcagno, Mantoaninus Dudoxettus, Ingilerius Preite, & Paſchale Maſſarius, de Contratis Ferrariae & Ordinibus Condoaldus Albertinus nepos Domini Salinguerrae, Guido de Ferrareſe Vindemiatore, Ugolinus de Friduccio, Ubertinus de Domina Tina, Chriſtianus,* D *& Albertinus, & Zappulinus Notarius, & multi alii.*

Ego Petrus ſacri Palatii Notarius, ut ſupra legitur, interfui, & rogatus ſcribere ſcripſi.

Ad me verò miſit Joſeph Antenor Scalabrinius, ſacrarum Literarum in Ferrarienſi Academia Profeſſor, rerumque Ferrarienſium peritiſſimus, E quos potuit, ſuae Urbis Nummos, praeſertim e Muſeo Cl. V. Hieronymi Baruffaldi Archipresbyteri Centenſis deſcriptos. Eorum ſeriem nunc ſubjiciam.

Secundus Nummus aereus, percuſſus, ut creditur, circiter Annum Chriſti MCCCXL. ſub Obizzone Marchione Eſtenſi domino Ferrariae, in altera facie imaginem Epiſcopi praefert cum epigraphe S. MAVRELIVS P. ideſt Ferrariae *Protector*. In altera inſigne Civitatis Ferrarienſis cum literis DE FERARIA.

Tertius aereus, Ferrariae apud Baruffaldum, & Mutinae in Muſeo Bertacchinio, ac penes Comitem Johannem Baptiſtam Scalabrinium adſervatus, parùm a praecedenti diſſimilis eſt, neque explicatione indiget.

Quartus argenteus, Mutinae apud Johannem Baptiſtam Caulam Juriſperitum, & apud Dominicum Vandellium, alioſque exſiſtens, Aquilam inſigne Eſtenſium in ſummitate praefert cum literis NICHOL*aus* MARCHIO, videlicet Eſtenſis. In poſtica Scutum cum inſignibus Civitatis, & epigraphe DE FERARIA. Deſignetur-ne heic Nicolaus II. Marchio Eſtenſis, qui Anno Chriſti MCCCLXII. Ferrariae dominabatur, an Nicolaus III. qui Anno MCCCXCIII. dominari coepit, aliis decernendum relinquo.

Quinctus argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio a me viſus, caſſidem, cui ſuperpoſitum eſt Aquilae coronatae caput, exhibet, cum literis hinc & inde N I. fortaſſe ſignificantibus *Nicolaus*. Circumſtat epigraphe: NICHOL*aus* MARCHIO. In averſa parte *Monoceros* pedibus erectis, & in circuitu Crucicula cum literis DE FERARIA. Ante Annos ducentos quinquaginta Peregrinus Priſcianus in Annalib. MStis Civitatis Ferrariae, inquirebat, unde originem traxerint Inſignia *Monocerotis*, quae a nonnullis ex Principibus Ateſtinis uſurpata fuere, ſuoque tempore familiaria erant. Is a Saeculo Chriſti uſque XI. eorum primordia deducit. Hoc nullo fundamento niti mihi creditur. Quod ſi ille tandiu ante ignoravit Inſignium ejuſmodi originem, excuſandus ego certe, quod tanto tempore poſt invenire non potuerim. Spectat, ut opinor, hic Nummus ad *Nicolaum III. Marchionem Eſtenſem*, Ferrariae, Mutinae &c. Dominum, qui Anno Chriſti MCCCXCIII. uti nuper diximus, Alberto Marchioni patri ſuo in dominatione ſucceſſit.

Sextus argenteus, in Muſeo Baruffaldio adſervatus, in altera facie offert inſigne Ferrarienſis Urbis, additis in circuitu literis: LEONELVS MARCHIO. In altera effigies Epiſcopi viſitur cum inſcriptione S. MAVRELIVS EPIS*copus*. Leonellus Marchio Eſtenſis dominari Ferrariae coepit Anno Chriſti MCCCCXLI.

Septimus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, ad eumdem Leonellum ſpectat, & perquam ſimilis praecedenti eſt, niſi quod heic legitur S. MAV. ideſt *Sanctus Maurelius* FERARIENSIS. Rodius in Annalib. Ferrarienſibus MStis, ad Annum MCCCCXLIX. haec habet: *Comincieſſi a ſpenaere in queſt' Anno di quei Quattrini di rame, i quali fino a i giorni noſtri ſi ſono ſempre ſpeſi in Ferrara, da una banda cuniati di un Santo Maurelio, e dall' altra di uno Scudo da guerra.*

Octavus argenteus in Muſeo Baruffaldio Ferrarienſi, exhibet Sanctum Georgium ſtantem ac porrigentem vexillum *Borſio Marchioni Eſtenſi*, ad inſtar Nummorum Venetorum. Ibi legitur haec epigraphe: S. GEORGIVS. BORSIV. DVX. qui Anno Chriſti MCCCCLII. Dux Mutinae & Regii a Friderico III. Imperatore eſt

eſt renuntiatus, & Dux Ferrariae a Paulo II. Papa Anno MCCCCLXXI.

Nonus ex argento & aere, in Muſeo Bertacchinio Mutinenſi exſiſtens, in una facie offert Aquilam bicipitem cum corona, & cum inſcriptione BORSIVS DVX. In altera ſcutum, cum inſignibus Civitatis Ferrariae, & cum literis in limbo: DE FERRARIA.

Decimum adſervat idem Muſeum Bertacchinium. Ad praelaudatum Borſium Ducem pertinet. Similis praecedenti eſt, niſi quod Scutum antiquiora exhibet Civitatis Ferrariae inſignia.

Undecimum poſſidet quoque Bertacchinius in ſuo Muſeo. Ibi in area *Monoceros* cum epigraphe ✠ FERARIE D. CORNIGER. In poſtica viſitur *Aquila* biceps coronata. Circumſtant literae ✠ CLAR. COMITAT. INSIGE. Prima inſcriptio fortaſſe ſignificat *Ferrariae Decus Corniger*, ideſt Monoceros. Secunda verò, *Clarum Comitatum Inſigne*, vel *Clari Comitatus Inſigne*, hoc eſt, *Comitatus Rhodigii*, *&* *Comacli*, quo Borſius Dux Eſtenſis donatus fuerat Anno Chriſti MCCCCLII. a Friderico III. Auguſto.

Duodecimum argenteum vidi Mutinae apud nobilem virum Camillum Hieronymum Valentinium. In anticâ effigies Principis & literae HERCVLES DVX FERRARIE. Is eſt *Hercules I. Eſtenſis*, qui Anno Chriſti MCCCCLXXI. Ferrariae, Mutinae, Regio &c. dominari coepit. In poſtica imago Sancti Georgii Ferrarienſium patroni, cum epigraphe DEVS FORTITVDO MEA.

Decimus tertius, in Muſeo Bertacchinio exſiſtens, Aquilam bicipitem coronatam praefert, gentilitium

A Inſigne Principum Eſtenſium, cum literis in circuitu HERCVLES. DVX &c. ſcilicet Primus Nicolai III. Marchionis filius. In altera facie Monoceros, & epigraphe DE FERRARIA.

Decimus quartus aureus, Ferrariae apud Dominos Containos adſervatus, Numiſmatis formam gerit, & ad
B eumdem Herculem I. ſpectat. Ibi cernitur Sanctus Maurelius ſtans, ac benedicens Duci in genua provoluto, cum his literis in limbo: S. MAVRELIVS. HERC*ules* DVX FERR*ariae*. In poſticâ imago Salvatoris ſtantis cum literis IESVS ſuppoſitis. Circumſtat hoc lemma: SALVS IN TE SPERANTIVM.

C Decimus quinctus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, Aquilam bicipitem, Inſigne Principum Eſtenſium, exhibet, cum circumpoſitis literis HERCVLES DVX. In area averſae partis viſitur equus. Circumſtant literae DE FERRARIA.

Decimum ſextum poſſidebat Mutinae quondam Angelus Blancus. Hic
D Nummus a me viſus anticam habet praecedenti ſimilem, additâ tamen coronâ Aquilae. In poſtica ſpectantur Inſignia Civitatis Ferrariae.

Decimus ſeptimus argenteus, Regii apud Comitem Nicolaum Taculum adſervatus, effigiem Epiſcopi offert cum inſcriptione SANTVS MAVRELIVS. In poſtica viſitur Flos cum
E ſuo caule, inſertus in circulum Annuli, adamantem acutum praeferentis in pala, & hiſce literis circumdatus: DEXTERA. DNI. EXALTAVIT. ME. Cuinam tribuendus ſit Nummus, eruditi Ferrarienſes decernant. Adamas inſigne fuit Herculis I. Ducis Ferrariae.

Decimum octavum poſſideo ego, poſſidet & Dominicus Vandellius

ſaepe

ſaepe laudatus. Antica exhibet vultum ejuſdem Herculis Ducis. Hunc enim, & non Herculem II. indicare ſatis videtur capillorum forma, & faciei habitus. Praeterquamquod Hercules ejus nepos appellatus fuiſſet Secundus. Altera facies Romanis Nummis ſimilis, nudum hominem in equo ſedentem praefert.

Reliquos ſubſequentium Ducum Eſtenſium Nummos praetermitto, utpote recentiores. Vide etiam Mutinenſes & Regienſes, heic infra deſcribendos. Sed quando coepere Seculo Chriſti Decimoquinƈto in honorem Principum, atque illuſtrium virorum cudi aerea Numiſmata, ſive Toreumata (Italice *Medaglioni*) majoris moduli, & aliquot ſeſe mihi obtulere ad inclytam Ateſtinorum Principum gentem ſpeƈtantia, ea quoque adjicere non incongruum putavi.

Itaque Primum, Mutinae apud nobilem virum Comitem Ludovicum Nicolaum Graſſetum vidi. Effigiem Numiſma hoc exhibet Nicolai III. Marchionis Eſtenſis, de quo ſupra, cum epigraphe NICOLAI MARCHIO*nis* ESTENSIS. In poſtica viſuntur Inſignia gentilitia Familiae Eſtenſis. Cuſum fuit circiter Annum Chriſti MCCCCXV.

Secùndum in Muſeo Eſtenſi adſervatur. Ibi effigies Leonelli Marchionis nuper memorati, cum inſcriptione LEONELLVS. MARCHIO. ESTENSIS. In averſa parte unum caput hominis, ſive perſona, habens tres facies pueriles in proſpeƈtu. Circumſtant literae: OPVS. PISANI. PICTORIS.

Tertium in praelaudato Eſtenſi Muſeo exſiſtens, eamdem effigiem, eaſdemque inſcriptiones praefert. Verùm diverſa eſt facies partis averſae. Ibi duo viri nudi calathos floribus plenos ſupra caput geſtant, fortaſſis indicantes florentiſſimum Ferrariae ſtatum ſub Leonello Principe optimo.

Quartum in eodem Muſeo, Leonelli ipſius protomen habet cum epigraphe LEONELLVS. MARCHIO. ESTENSIS. D. FERRARIAE. REGII. ET. MVTINE. In poſtica viſitur figura nudi hominis, ut opinor, fluvii. Supra eſt amphora, e qua prodeunt gemini arborum rami.

Quinƈtum Numiſma poſſidet Alexander Bertacchinius in ſuo Muſeo. In antica cernitur effigies Leonelli, ac eadem inſcriptio, quam in praecedenti vidimus, additis tantùm ſupra caput hiſce literis GE. R. AR. In poſtica Leo, & ante eum Cupido, ſeu Genius alatus. Additur OPVS. PISANI. PICTORIS. Et in columna, ubi navis cernitur, inſcriptus eſt Annus Chriſti MCCCCXLIV.

Sextum in Muſeo Eſtenſi conſpicitur. Ibi effigies Borſii Eſtenſis antea memorati, optimi ſane Principis, cum hac epigraphe: BORSIVS.... MARCHIO... ESTENSIS.... DOMINVS. Reliquas, utpote & in poſtica, attritas literas legere nequivi.

Septimum adſervatur quoque in eodem Muſeo. Ad laudatum Borſium ſpeƈtat, poſtquam is renuntiatus fuit Dux. Ibi viſitur ejus protome cum inſcriptione: BORSIVS. DVX. MVTINE. ET. REGII. MARCHIO. ESTENSIS. RODIGII. COMES. ETC. In averſa parte Mons. Supra Globus, neſcio Solaris-ne, an Lunaris, radios in montem diffundens. In limbo legitur: OPVS IACOBVS LIXIGNOLO MCCCCLX.

Oƈtavum conſpexi in Muſeo Bertacchinio. Parem ferme effigiem & Inſcriptionem exhibet. In poſtica Mons,

A Mons, in cujus gremio Arca cum Crucibus inſculptis, tumuli faciem neſcio an prae ſe ferat. Supra Sol radios diffundens cum literis OPVS PETREGINI DE FLORETIA M-CCCCLX.

Nonum in Muſeo Eſtenſi, Alphonſum I. oſtendit, adhuc infantem, & poſtea Ducem Ferrariae, Mutinae, B Regii &c. Principem inclytum. Is Anno MCCCCLXXVI. ex Hercule I. Duce, & Eleonora Aragonenſi natus. Viſitur heic ejus effigies cum literis ALFONSVS MARCHIO ESTENSIS. Poſtica habet Herculem in cunabulis ſerpentes manu tenentem & jugulantem. Infra legitur MCCCCLXXVII. Supra characteres C Graeci tam rudi formâ delineati, ut in iis intelligendis atque interpretandis tempus terere noluerim.

F I R M V M.

Firmanae Urbi* (teſte Odorico Raynaldo in Annalib. Eccleſiaſticis) Honorius Tertius Papa Monetae jus D eſt elargitus hiſce Literis, quas quia breves referre non pigebit. *Honorius* &c. *Univerſitatis veſtrae devotis precibus inclinati, habendi proprium cuneum ad cudendam Monetam, citra valorem Imperialium, liberam vobis auctoritate praeſentium concedimus facultatem. Datum Laterani VII. Idus Decembris, Pontificatus noſtri Anno V.* Hoc eſt An- E no Chriſti MCCXX. Et quidem ſupra in Pontificiis Nummis Trigeſimum quartum Firmi percuſſum vidimus a Bonifacio IX. Papa, ſive a Firmanis cuſum in honorem illius Pontificis.

Antiquiorem nunc profero, argenteum videlicet, a ſupra memorato Abbate Joachino Juriſconſulto Foroſempronienſi adſervatum, ubi viſuntur Claves Pontificiae cum epigraphe M. PAPA. QVARTVS. In averſa VB. ideſt *Urbs*, FIRMANA. Nummus percuſſus circiter Annum Chriſti MCCLXXXII. ſedente in Romana Cathedra Martino IV.

Ad haec in Muſeo Chiappinio argenteus Nummus viſitur, in cujus antica parte haec epigraphe legitur D. L DE MELIORATIS. In poſtica V B. hoc eſt *Urbs*, FIRMANA. Scilicet heic memoratur *Dominus Ludovicus de Melioratis*, nepos Innocentii VII. Papae; is nimirum, qui Anno Chriſti MCCCCV. contrucidatis iniquiſſime decem Romani Populi primoribus, funeſtis Urbis motibus, ac fugae patrui Pontificis cauſſam dedit. Is autem turbulentis illis temporibus, concedente Papa, dominationem Civitatis Firmanae arripuit.

Tertium Nummum argenteum adtexo, quem Romae poſſidet doctiſſimus Abbas Franciſcus Valeſius. Spectare illum video ad Firmanam Civitatem, quum in poſtica legatur V B (ideſt *Urbs*) FIRMANA. At quinam Dominus Urbis in antica deſignetur, alii felicius indicabunt. Literae CO...... VICECOMES, cum inſigni Anguis, fortaſſe deſignant *Comitem Franciſcum Sfortiam Vicecomitem*, hoc eſt inclytum illum virum, qui poſtea Dux Mediolani renuntiatus eſt.

Quartum argenteum Nummum ſuppeditavit mihi praelaudatus Joannes Baptiſta Bianconus Bononienſis. Ibi has literas habes: EVG. PP. QVARTVS: ideſt *Eugenius Papa Quartus*. Habes & Claves inſigne Romanae Eccleſiae. In altera facie eaedem Claves cum literis VB. FIRMANA. Pontificiam Cathedram conſcendit Eugenius Quartus Anno Chriſti MCCCCXXXI.

XXXI. Romae quoque in Muſeo egregii Equitis Franciſci Victorii, ſimilis Nummus adſervatur cum epigraphe M. (hoc eſt *Martinus*) PAPA QVINTVS.

Quinctus Nummus, Mutinae exſiſtens in Muſeo Bertacchinio, effigiem Epiſcopi exhibet cum literis S. SAVINVS. Monaſterium *Sancti Savini* olim in agro Firmano inſigne fuit. In poſtica ſcutum viſitur, ſed inſignibus obliteratis. Supra legitur VRBIS FIRMI.

Sextus in eodem Bertacchinio Muſeo, habet in limbo hanc epigraphen: SANTVS. SAVIN. & in area VS. Adſunt etiam duae literae conjunctae, me tamen minime diſcernente, an PR. ideſt *Protector*. Certe Sanctus ille Martyr olim fuerit Firmanae Civitatis Patronus, quo tempore nuper memoratum Monaſterium vigebat. An adhuc eſſe pergat, ignotum mihi eſt. Alterum tamen ejuſdem propemodum formae Nummum in ipſo Muſeo Bertacchinio vidi, ubi literae illae DE FIRMO adeo inconditae ſunt, ut nihil aliud eſculpere diu potuerim, niſi BERITO. Verùm *Sancti Savini* nomen memoriae meae redditum, ad intelligendum Nummum me tandem perduxit. Ceterum in alterius illius Nummi areâ VS tantummodò legitur, & crucicula ſubtus additur.

FLORENTIA.

Paucos e Nummis Florentinis proferam, de quibus multa loquutus eſt Borghinius in ſuis Diſſertationibus de reb. Florentinis: ubi enim unum conſpexeris, reliquos te vidiſſe puta. Quod certè in ſingularem Florentinae Reipublicae gloriam cedit, eadem prima fuit, quae *Florenos aureos* percuſſit: quod Monetae genus celeberrimum per totam Europam, immo & per Aſiam & Africam evaſit, ut in Diſſertatione ſequenti innuam. Dixi, uno typo olim ſemper uſos Florentinos in ſuis Nummis cudendis. Coeptum poſtea fuit apponi illic ſcutulum cum inſigni, ut puto, Confanonerii, ſive praecipui Magiſtratus annui, qui Reipublicae praeerat: quare qui Familiarum inſignia dignoſcere poteſt, tempus etiam varium percuſſi Nummi facile intelliget. Ego ſex tantùm Nummos heic proferam.

Primus argenteus, Mutinae exſiſtens in Muſeo Bertacchinio, imaginem exhibet Sancti Johannis Baptiſtae, Florentinorum patroni, cum epigraphe: S. IOHANNEs *Baptiſta*. In altera, Lilium, Florentini Populi inſigne, & in limbo FLORENTIA.

Secundum aereum cum argento mixtum poſſideo ego. Ibi typus idem. Epigraphe S. IOANNES. FLORENTIA.

Tertius argenteus, Mutinae penes Joſeph Mariam Cattaneum adſervatus, idem ectypon praefert, ſed exiguo ſcuto addito; in quo diſtinguere inſigne nequivi. Inſcriptio haec erat: S. IOHANNES. B. DE FLORENTIA.

Quartus argenteus in Muſeis Bertacchinio, & Chiappinio, Inſigne in ſcuto exaratum aperte prodit, nempe faſciam, tribus ſtellulis conſperſam. Ibi Sanctus Joannes Baptiſta, manu tenens pendentem chartulam cum literis ECCE, ſubaudi reliqua, nempe *Agnus Dei*. Reliqua praecedentibus ſimilia.

Quinctus argenteus viſitur apud honeſtum Civem Mutinenſem Joannem Carnevalium. Ibi Sanctus Johannes Baptiſtâ ſedens in cathedrâ, ſiniſtrâ haſtam Crucigeram tenens, & de-

& dexterâ Inſigne, in quo Crux. Circumducitur Inſcriptio haec: SANCTVS. IOHANNES. BAPTHISTA. PR. ideſt *Protector*. In averſa Lilium florens, & in circuitu hic verſiculus:

DET. TIBI. FLORERE. XPS.
(*Chriſtus*) FLORENTIA. VERE.

Sextum aureum adſervat Muſeum Bertacchinium. Prae aliis Nummis is eſt antiquus. Baptiſtam pelliceâ veſte contectum exhibet, cum literis in limbo. S. IOHANNES B. In poſticâ viſitur Lilium, & epigraphe FLORENTIA. Aequale eſt hujus Nummi pondus cum aureis nummis Liliatis, qui nunc Florentiae cuduntur. In notitiâ Urbium MS^tâ, quam Pignorius olim laudabat in Notis ad Hiſtoriam Muſſati, haec ſcripta ſunt: *Civitas iſta cudit Monetam, cum qua fere Mundus omnis tunditur, immo per illam peccata hodie fiunt mirabilia &c. Hodie Civitas ipſa aureis, quos fabricat, ab ipſa Florentia nominatis* FLORENIS, *majora longe, quàm clava Herculis, domat, & dominatur in Orbe*. Guilielmus Ventura Cap. 46. Chronici Aſtenſis Tom. XI. Rer. Italicar. auctor eſt, Raymundum de Terzago Capitaneum Populi Aſtenſis corruptum fuiſſe *ex multa quantitate terrae rubeae Florentinae*. Hoc nomine deſignati *Floreni* aurei Florentiae percuſſi. Sed quoniam de *Florenis* plenam Diſſertationem ſperare nos facit Cl. V. Franciſcus Victorius Sancti Stephani Eques, cui copioſa eſt illorum ſupellex in ſuo Romano Muſeo, plura ego non addo. Lectori tamen rem gratam facturum me reor, ſi Tabulam Nummariam, proluſionis loco ab eo jam editam infra huc inſeram, ut ejus Operis argumentum mature in conſpectu habeatur, additâ etiam explicatione Tabulae ipſius, qualis ex Typographia Romana Antonii de Rubeis prodiit Anno Chr. MDCCXXXVI.

FORUM-LIVII.

UTi me per literas monuit Comes Fabricius Antonius Monſignanus, Patricius Forolivienſis, inter Eruditos ex Libris editis notus, Populus Forolivienſis a Friderico II. Auguſto privilegium Monetae impetravit. Paria memoriae prodidit Bonobius Lib. X. Hiſtor. Forolivienſis. Nullos tamen ejuſdem Urbis veteres Nummos hactenus videre mihi datum eſt. Unum dumtaxat Numiſma proferam, ab eodem Comite Monſignano ad me miſſum. Ibi effigies Franciſci Ordelaphi Forolivienſium Principis, quem *Cecco* appellabant, e corrupto *Franciſci* nomine. In limbo hae literae Ciccus III. ORDELAPHVS FORLIVIY P. P. ET PRINCEPS. In area V (fortaſſis pro *Vivat*) & MCCCCVII. In poſtica effigies Curtii Romani, equo inſidentis, & in voraginem ſemet pro patria conjicientis, cum epigraphe, ſive verſiculo:

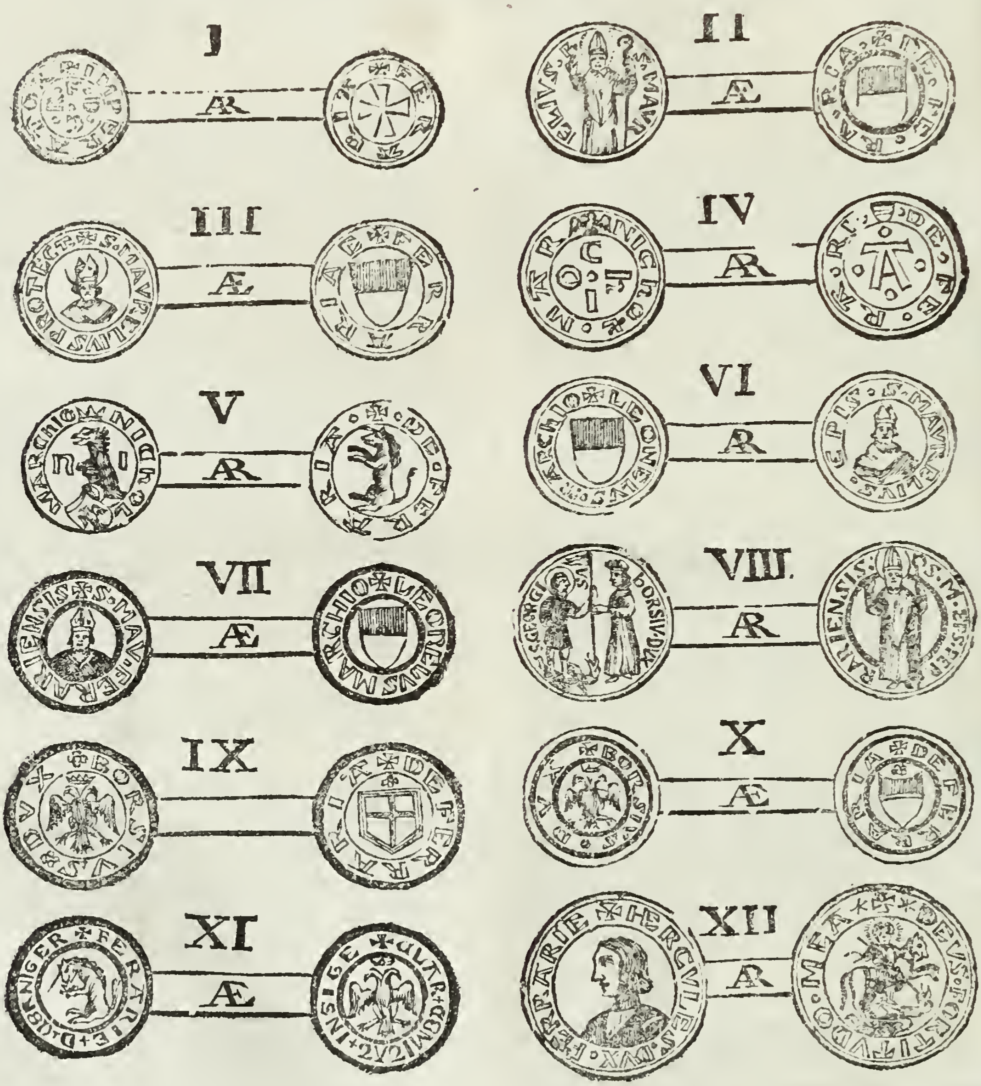
SIC MEA VITALI PATRIA
EST MIHI CARIOR AVRA.

Sub equo hae literae adduntur IO. EP. PAPITIVS. Hic Numiſmatis auctor videtur. Si quis contendat, deſignari *Johannem Epiſcopum* Forolivienſem, qui eodem Anno Chriſti MCCCCVII. eam Cathedram tenebat, per me licebit, dum explicet, quid ſit illud *Papitius*. Ceterum erit Forolivienſium Eruditorum perſpicere, quare *Ciccus de Ordelaphis*, quem ipſi filium *Antonii* Principis Forolivienſis, & *Catharinae Rangoniae* Mutinenſis,

nenſis, Anno MCCCCXXXV. natum norunt, *Tertius* ab iis appelletur, quum in iſto Numiſmate nobis occurrat *Ciccus Tertius* Fori-Livii *Princeps* Anno MCCCCVII.

Exſiſtunt etiam in eâdem Urbe Nummi ab *Octaviano Riario Comite*, A atque a *Catharina Sfortia Vicecomite*, ibidem dominantibus percuſſi, declinante Saeculo Chriſti Quintodecimo; in quorum poſtica effigies *Sancti Mercurialis* Patroni viſitur cum literis S. MERCVRIALIS FORL*ivii* PROT*ector*.

F E R R A R I A E.

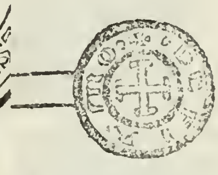
XIII.

OPVS.
PISANI
PICTORIS
.M.
CCCC
XLIIII

BORSIVS
MARC
DOMINVS
TENSIS

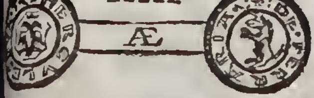
E.

ODIGII·COMES·ETC
BORSIVS

III.

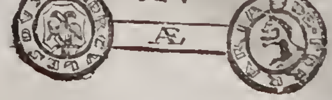
XIII

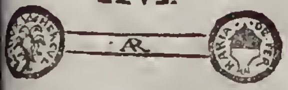
XIV

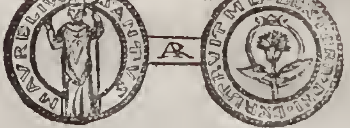
XV

XVI

XVII

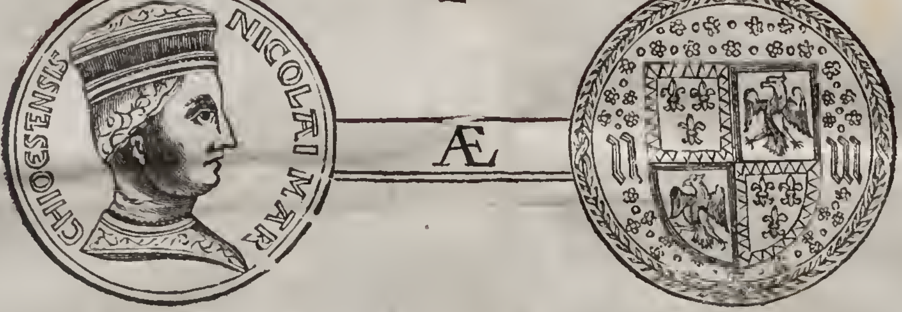

XVIII

TOREUMATA ESTENSIUM.

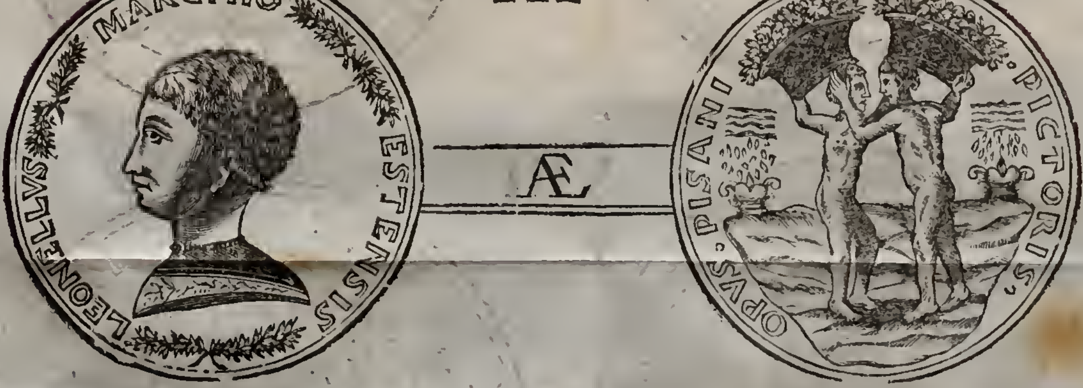
I

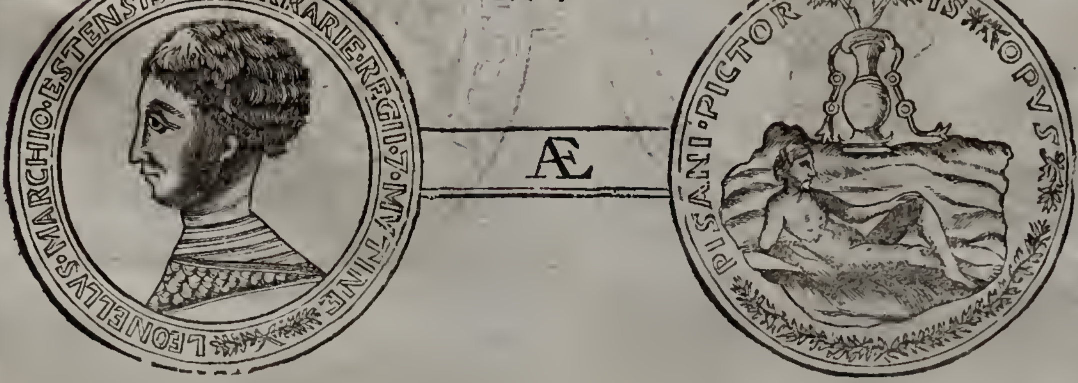
II

III

IV

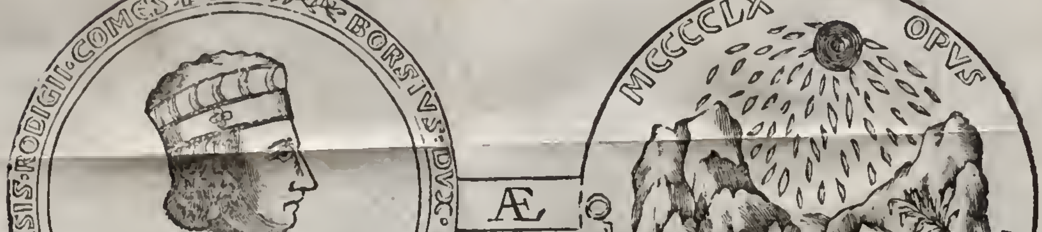
V

OPVS. PISANI PICTORIS
M. CCCC XLIIII
Æ
·GE·R·AR·
LEONELLVS ESTE
MARCHIO NSIS
·D·FERRARIE·REGII·ET·MVTINE·

VI

BORSIVS MARCHIO ESTENSIS DOMINVS
Æ

VII

BORSIVS·DVX·MVTINE·ET·REGII·MARCHIO·ESTENSIS·RODIGII·COMES·ETC·
Æ
MCCCCLX OPVS
IACOBVS LIXIGNOLO

VIII

BORSIVS·DVX·MVTINE·Z·RGII·MARCHIO·ESTENSIS·RODIGII·COMES
Æ
OPVS PETRECINI
DEFLORETIA MCCCCLX

nenſis, Anno
norunt, *Ter*
quum in iſt
currat *Ciccus*
ceps Anno M
Exſiſtunt
Nummi ab C

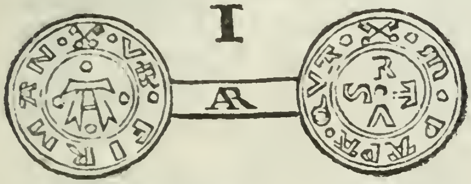

IX

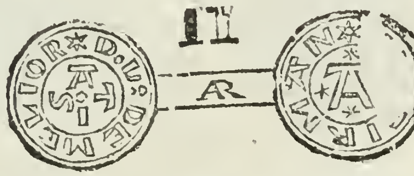

F I R M I.

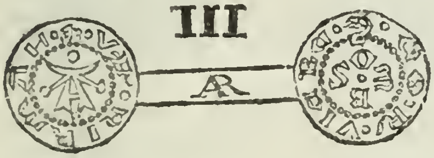
I

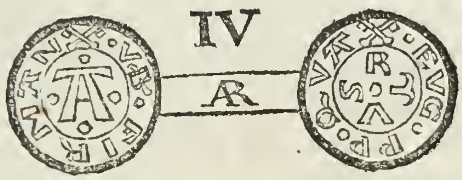
II

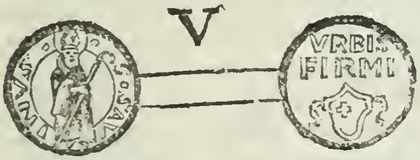
III

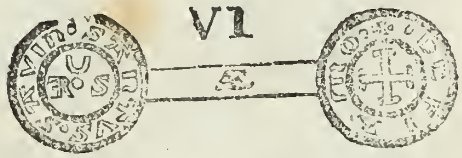
IV

V

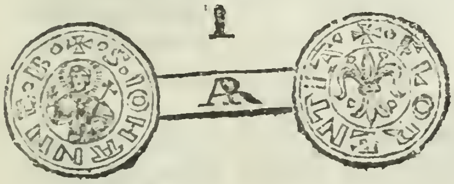

VI

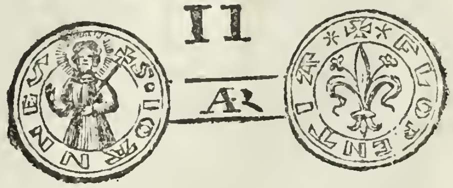

F L O R E N T I A E.

I

II

Explicatio ſequentis Tabulae de Florenis.

Tabulae Nummus prior in ordine Florenum aureum profert, primo Florentiae cuſum, qui picturae redivivae primordia a Graecis in Italiam advecta aevo inferiori, & veterum Florentinorum Procerum magnificentiam probe memorat.

Secundus & Tertius Floreni aurei ſunt, quos Johannes XXII. ſummus Pontifex ad imitationem Monetae Florentinae cudere aggreſſus eſt, demonſtratque Auctor hujus Operis coaevi Hiſtoricis, indicioque Regni Pontificii duobus tantùm, non tribus circulis, ſive coronis conſpicui.

Quartum a Florentinis percuſſum fuiſſe autumat occaſione inſignis victoriae adverſùs Piſanos relatae Anno MCCLVI. & adfirmare nititur ſymbolo Latinae Crucis, prope Graecam alteram Crucem, a qua Epigraphe ducta eſt circa ſtantem imaginem, & vitio ſimiliter ſcalptoris improbe feſtinantis, qui dexterâ manu ſanctum Praecurſorem Johannem Baptiſtam effinxit haſtam crucigeram ſuſtinentem, ſiniſtrâ verò nimis abſurde benedicentis in morem.

A *Aurei Floreni Quintus & Sextus cuſi fuere a Carolo Humberto, filioque Ludovico Regibus Hungariae, indicioque eſt prae ceteris Regni Corona, quae ſpectatur in utroque Nummo.*

Septimus Humberto II. Delphinati tribuendus eſt, qui ultimus Turrianae Du Pin *ſtirpis exſtitit.*

Octavus, & Nonus Gerlaco Maguntino Archiepiſcopo adſcribendi ſunt, pro B *ut indicant inſcriptae per gyrum literae atque inſignia.*

Decimus Arelatenſi Archiepiſcopo, Guillelmo nempe de la Garde *adſignandus eſt.*

Duodecimus tamdem, recentiorem formam redolens, Roberto Bavaro tribuendus eſt, qui Rheni Palatinus fuit, filius Roberti Adolphi. C *Iſtique ſunt Floreni ad normam monetae aureae Reipublicae Florentinae cuſi, qui modò Romae ſervantur in Muſeo Victorio.*

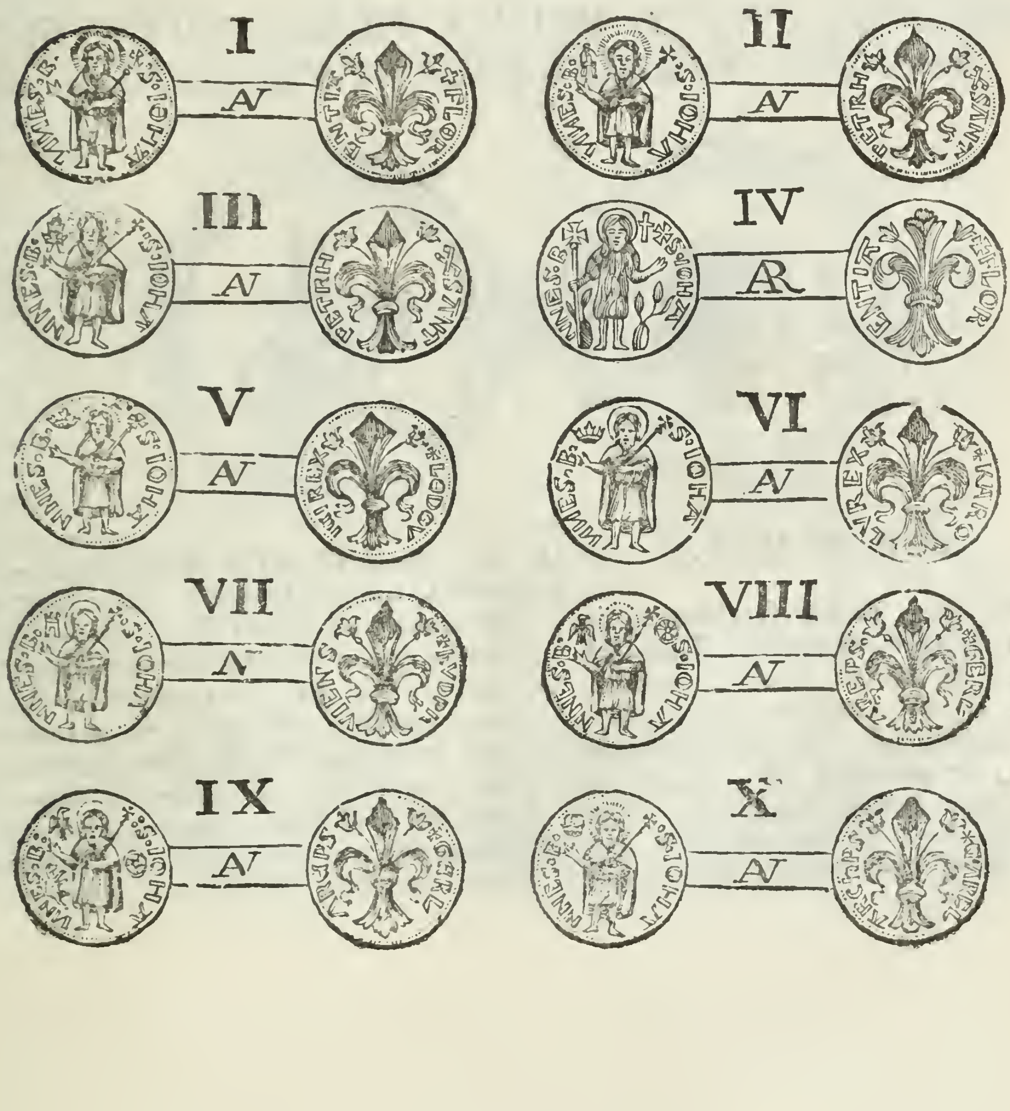
Numero Decimo tertio relatus eſt Ducatus Aureus Romanus, quem idem Auctor vetuſtiorem exiſtimat Aureo Ducatu a Veneta Republica excuſo.

Nummus Decimus quartus, Stemmate & inſcriptione faciente fidem, Johanni XXIII.

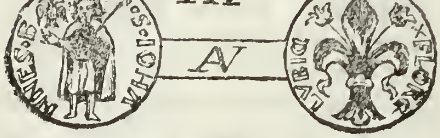
A XXIII. *Papae competit, qui ſponte poſt quinquennium dignitatem Pontificalem exuit, dimiſitque in Concilio Conſtantienſi.*

Decimus quinctus Scutum aureum exſtat Sixti IV. Pontificis, quod ſymbolo Naviculae ac Petri Piſcatoris percuſſum primo fuit, eodem Petri naviculam gubernante. Poſtremas haſce Monetas refert tabula. Florenus enim quandoque pro temporum diverſitate ac viciſſitudine, Ducatus & Scutum *ſimiliter nuncupatus advertitur apud pleroſque, temere potius & inſcite, ut aſſolet, quàm verè & proprie. Etenim pondus alterius ab altero valde diſcrepat. Sed plura de his: plura de Sancto Johanne: plura de Lilio: de Regno Pontificio; de Ortographia Nummorum: de Signis, atque Inſigniis gentiliciis, hiſtorice, graphice, & luculenter, quae ad eruditionem ſpectant quaquaverſum, fuſius in Illuſtrationibus omnia, ubi de Floreni aurei* B *pretio etiam tractatur ordine chronologico, pluraque referuntur documenta, quibus aperte veritas comprobetur:*

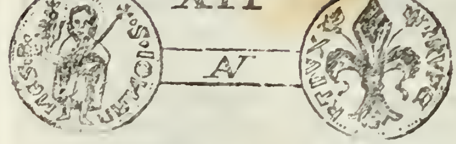
Tabula Florenorum, quam antea publici juris fecit aeneis Typis Cl. V. Franciſcus Victorius S. Stephani Eques, ut ſupra innui col. 597.

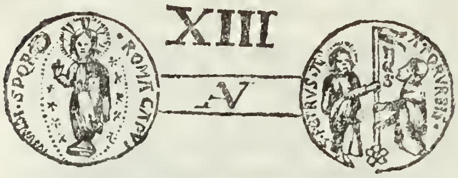
XI

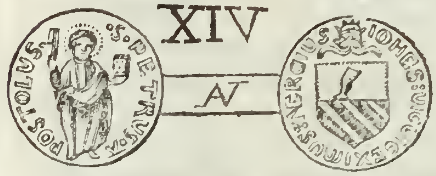
XII

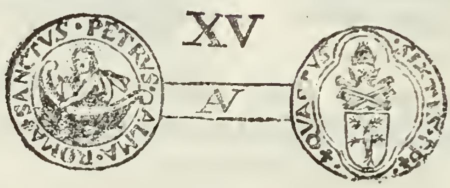
XIII

XIV

XV

NUMISMA, SIVE TOREUMA FRANCISCI III. ORDELAPHI FOROLIVIENSIUM PRINCIPIS.

G E N U A.

CAffarus, Auctor ſynchronus, in Annalib. Genuenſib. Tom. VI. pag. 160. Rerum Italicar. haec habet: *In iſto Conſulatu Moneta data fuit Januenſibus a Conrado Theutonico Rege; & privilegia inde facta, & ſigillo aureo ſigillata Cancellarius Regis Januam duxit, & Conſulibus dedit Anno* (Chriſti) *MCXXXIX.* Adtexo ver-

A ba Triſtani Calchi in Hiſtor. Mediolanenſ. Lib. 7. *Conradus II.* (ſcilicet Germaniae ac Italiae Rex) *Genuenſibus facultatem cudendae Monetae primus conceſſit, ex quo illius memoriae hoc grata poſteritas inſtituit, ut nomen Conradi Romanorum Regis alteri Nummorum parti ſemper inſcripſerint.* Et profectò ad mea ferme tempora idem a
B Genuenſibus obſervatum vidi. Hiſce verò poſtremis temporibus abrogata

eſt

eſt ab iis, qua de cauſsâ ignoro, vetuſtiſſima ejuſmodi conſuetudo. Auguſtinus Juſtinianus in Annalib. Genuenſib. auctor quoque eſt, Conradi II. nomen in patriae ſuae Nummis inſcriptum fuiſſe, & in averſa *formam Arcis, ſive Caſtri cum tribus turribus*.

Tres Genuenſium Nummos veteres ex ſuo Muſeo mihi ſuppeditavit Reverendiſs. Abbas Chiappinius. Inter quos Primus aureus Crucem praefert cum epigraphe CONRADV: BEX. In poſtica DVX. IANVE.

Secundus argenteus, cujus pars corroſa, hiſce literis ornatus eſt C.... S II. RO. REX. M. In averſa parte DVX GE......

Tertius argenteus hanc epigraphen exhibet CONRADVS. REX. R. Viſitur in altera facie inſcriptio: DVX IANVENSIVM PRIMVS. Anno Chriſti MCCCXXXIX. *Simon Buccanigra* electus fuit primus Genuenſium Dux. Itaque Anno illo, aut proxime ſequentibus percuſſum fuiſſe Nummum intelligis.

Quartus aureus, exſiſtens apud Tajaſaccos honeſtos Cives Burgi Sancti Domnini, egregios Nummariae rei venatores, in antica praefert has literas: CONRADV : REX : ROMANORVM. In poſtica ſpecies Portae ſive Arcis turritae cum epigraphe DVX : IANVENSIVM : QVARTV: ſcilicet aut *Johannes Vicecomes* Archiepiſcopus & Dominus Mediolani, aut potius, ut reor, idem *Simon Buccanigra*, qui Anno Chriſti MCCCLXI. iterum Genuae Dux renuntiatus fuit.

Quinctus apud Molinetum viſitur, Genuae cuſus, quo tempore Ludovico XII. Francorum Regi ſe Populus ille tradidit, hoc eſt, Anno Chriſti MCCCCXCIX. Ne tunc quidem *Conradum* obliti ſunt Genuenſes, ut ex ejuſdem Nummi ectypo apparebit, quum in ejus antica legatur CONRAD. REX. ROMANOR. &. B. I. fortaſſe *Benefactor Januae*, vel *Januenſium*. In poſtica LVDOVICVS REX FRANC. IAN. D. ideſt *Januae Dux*. Eſt & mihi argenteus Nummulus Genuenſium; ſed quia exeſae ſunt literae in altera facie ubi tantùm legitur DVX IANVAE, ab eo edendo abſtineo. Neque ibi deeſt CHONRADVS REX RO*manorum*.

LAVANIAE COMITES.

FLiſcorum (*Fieſchi*) Genuenſium nobilis proſapia, quae nulli Italicarum antiquitate & ſplendore concedit, utpote quae Seculo Chriſti Decimotertio duos Eccleſiae Romanae Pontifices dedit, alioſque inſignes viros ſemper peperit, a nonnullis Seculis Comitatum Lavaniae tenuit, aliiſque compluribus locis dominata eſt. Nummum aereum Mutinae poſſidet alibi laudatus Alderanus Narius. Ibi ſcutum, ſed nullo inſignium veſtigio exaratum. In limbo legitur MONETA. FELISC. In poſtica Crux, & epigraphe SANCTVS. TEONETVS. MART. Ad Fliſcos Lavaniae Comites pertinere hunc Nummum cenſui, non uno tamen errore vitiatum quum *Feliſcorum* pro *Fliſcorum*, & *Teonetus* pro *Teoneſtus*, ſeu potiùs *Theoneſtus* ibi occurrat.

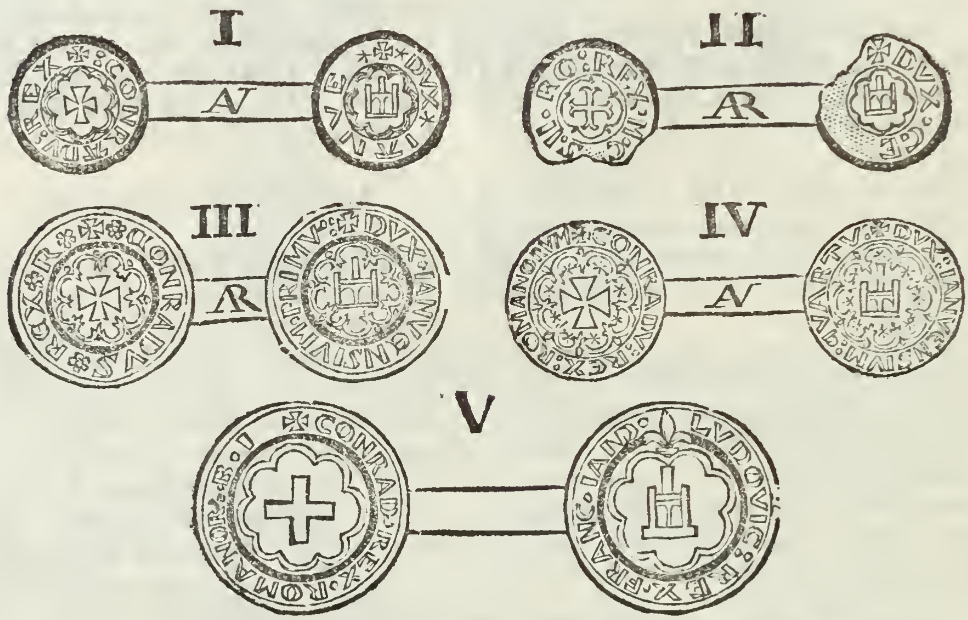
Nummi duo a ſchedis Blanchinianis, Veronae in Muſeo Muſelliano adſervatis, depromti, certum me fecere, de *Fliſcorum* nobili gente in ſuperiori Nummo agi. In primo effigies viri, in altero Aquila cernitur, cum literis PETRVS. LVCAS. FLISCVS. LAVANIE. CO*mes* &c. In utriuſque poſtica effigies Martyris,

tyris, cum epigraphe S. TEONESTVS. MARTIR. ✠.

Denique in Muſeo eruditiſſimi Equitis Franciſci Victorii Romae exiſtit Nummus cum inſcriptione LVDOVICus FLISCus LAVANIE &c. DOminus. Et in averſa parte S. THEONESTus. MARTIR. ✠.

A

G E N U A E.

C O M I T U M L A V A N I A E.

M A C E R A T A.

SUpra vidimus inter Pontificios Nummos Trigeſimum tertium *Maceratae* percuſſum in honorem Bonifacii IX. Summi Pontificis. Patavii in Muſeo nobilis viri Comitis Joannis de Lazara conſpicitur Nummus Maceratenſis Urbis. Haec ibi inſcriptio: SANTVS IVLIANVS, patronus videlicet Civitatis. In altera parte DE MACERATA.

Alterum Nummum argenteum ejuſdem Urbis adſervat Bononiae praelaudatus Joannes Baptiſta Bianconus, Maſcarellae Prior. Ibi effigies Sancti viri, ſiniſtrâ enſem nudum, dexterâ baculum tenentis, cum literis S. IVLIANVS. In altera facie Crux in area, & circum epigraphe DE MACERATA.

M A L A T E S T A E.

DOminicus Vandellius, publicus in Mutinenſi Univerſitate Mathematices Profeſſor, mihi toreuma, ſive Numiſma aereum primae magnitudinis obtulit, in quo effigies Principis viſitur cum epigraphe SIGISMONDVS P. D. (ideſt *Pandolfus De*) MALATESTIS S. R. E. C. (hoc eſt *Sanctae Romanae Eccleſiae Capitaneus*) GENERALIS. In poſtica Lemniſcus, ſeu pannus extenſus (Gallice *Lambrequin*) continens Monogramma cum literis SI. nempe *Sigiſmundus*. Superſtat caſſis ferrea, quam corona radiata ornat, caput elefantis in ſummitate praeferens. Infra legitur MCCCCXLVI.

Alterum Numiſma, ſive toreuma, adſervatur Mutinae ab honeſto Cive Bernardino de Abbatibus. Ejuſdem Sigiſmundi protome conſpicitur cum epigraphe SIGISMVNDVS PANDVLFVS MALATESTA. PAN. F. ſcilicet *Pandulfi filius*. In poſtica imago Caſtelli turriti, addita Inſcriptione: CASTELLVM. SISMVNDVM. ARIMINENSE. M.CCCCXLVI. ſubaudi *Anno*, ut in praecedenti toreumate.

Tertium Numiſma addere liceat mihi, quod Mutinae apud Bartholomaeum Solianum, inter Typographos commendatiſſimum, adſervatur. In antica imago mulieris cernitur cum literis circumſtantibus *Dominae* ISOTTAE ARIMINENSI. In poſtica Liber, ni fallor, quatuor fibulis clauſus. Circumſtant literae ELEGIAE. Celebris aetate ſuâ fuit *Iſotta* haec Ariminenſis, atque ob ingenii & corporis dotes ſupra ceteras mulieres Sigiſmundo praelaudato placuit. Sunt, qui ſacro connubio illi junctam tradunt. Alii concubinam tantummodo potiori jure appellant. Quod certum eſt, DIVA ISOTTA nuncupata fuit in Sepulcro, quod ei in Sancti Franciſci Templo idem Sigiſmundus poſuiſſe dicitur, quum tamen Scriptores habeam tradentes, Iſottam ſuperſtitem Sigiſmundo fuiſſe. Supra vide Nummos Arimini cuſos.

M A N T U A.

NUnquam excogitaſſem, celebrem *Urbem Mantuanam* ante Annum Epochae Vulgaris Milleſimum, jure Monetae fuiſſe donatam, niſi ante oculos haberem Diploma Ottonis III. Auguſti, in quo ejuſdem juris ſit mentio. Servavit nobis Chartam Peregrinus Priſcianus Ferrarienſis, qui Anno Chriſti MCCCCXC. florebat, vir doctiſſimus, in ſuis Collectaneis MStis, nunc inter Eſtenſis Bibliothecae Codices exiſtentibus. Si unam

excipias Monetae mentionem, nihil in Diplomate occurrit mihi, quod
A de ejus fide ſuſpicionem pariat: quare evulgandum heic cenſui.

Diploma Ottonis III. Imperatoris, quo confirmantur Eccleſiae Mantuanae omnia illius jura & Privilegia, Anno Chriſti 997.

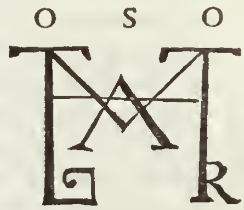
IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Otto *divina favente clementia* Romanorum Imperator Auguſtus. *Si in ſacratis omnipotenti Deo locis a quibuslibet deſolatis, recuperationis augmentum pio favore largimur, id nobis & ad Regni noſtri ſtabilimentum, atque ad aeternae remunerationis emolumentum credimus abſque dubio profuturum. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Eccleſiae, noſtrorumque, praeſentium ſcilicet ac futurorum noverit induſtria, quod* Sophia noſtra *dilectiſſima Soror, noſtrique fideles* Notkerus, Hildebaldus, *atque* Benno, *venerabiles* Epiſcopi, *noſtrae magnitudini ſignificarunt, quod pro peccatis, Mantuanae Sedis Eccleſia cum Praeceptis & Cartharum firmitatibus quarum ſcriptionibus res & familias ibi collatas hactenus meruit obtinere, combuſta videatur, flagitans poſtulans, ut ad plenitudinis reſtaurationem hoc noſtrae miſerationis Praeceptum* Johanni *venerabili* Epiſcopo *ejuſdem* Mantuanenſis Eccleſiae *concedere dignaremur. Cujus precibus libenter acquieſcentes, & quoniam dignum eſt, ne res Eccleſiarum Dei a quibuslibet depraedentur, aut ab earum ditione contra legem auferantur, decrevimus ita fieri. Concedentes igitur confirmamus ſupraſcripto Mantuanenſi Epiſcopatui omnes res, quas uſque modo de donis Regum ſeu Imperatorum Praedeceſſorum noſtrorum habuit, videlicet Monaſterium, quod ſitum eſt in honore Sanctorum Probi & Ruffini, ſeu & Memoris, cum omnibus adjacentiis vel pertinentiis ejuſdem, cum Curtibus etiam in Veronenſe, atque Vicentino, nec non in Mutinenſi Comitatibus ſitis, quae ita nominantur, Baniolum & in*
B Colonia, & in circuitu Fluminis, quod nominatur Caput Alponis, cum ſervis & ancillis, & cum omnibus ibidem pertinentibus; & omnes alias res, quae ſunt in praedictis Comitatibus, vel infra noſtrum Italicum Regnum, ſeu ceterorum hominum conceſſionibus, traditionibus, offerſionibus pro ſuarum remediis animarum, cumparationibus quoque,
C commutationibus libellorum, & quarumcumque legalium Cartarum conſcriptionibus, ſeu emphitheotecariis, vel emphitheoſi, ipſe ſanctus locus obtinuit quocumque modo, cum domibus etiam, aedificiis, Eccleſiis Baptiſmalibus, Decimis, atque Capellis, ſeu Curtibus, manſis etiam veſtitis, atque abſentibus, terris, vineis, campis, pratis, paſcuis, ſilvis,
D inſulis, piſcationibus, ſalectis, paludibus, molendinis, aquis, aquarumque decurſibus, arboribus pomiferis, & infructuoſis, montibus, vallibus, planiciebus, ripis, rupinis, ſeu alpibus, omnia omnino in integrum, quaecumque dici vel nominari poſſunt; unde eadem ſancta Mantuanenſis Eccleſia inveſtita fuiſſe dignoſcitur quocumque juſto ordine, vel
E qualibet legitima auctoritate, quatenus idem Johannes venerabilis Mantuaneſis Praeſul, ejuſque Succeſſores; haec omnia ad utilitatem ſui Epiſcopii abſque alicujus impedimento & contradictionis moleſtiâ perpetualiter valeant poſſidere. Verùm etiam confirmamus eidem Eccleſiae omne tholoneum, ripas, & ripaticum, & fixuras pallorum ripae Mantuanae Civitatis, & Porti, & Inſulae Reve-

ris,

ris, & Curtem Regalem, & Inſulam, quae dicitur Sugiara, quae jacet inter Padum & Jara flumina, cum omnibus integritatibus earum, & cuncta annualia mercata ipſius Comitatus: cujus fines decernunt ambae ripae Mincii de Vallegio uſque in Largionem fluvium, & per Largionem ſurſum uſque Jaram, & Oleum, & deorſum uſque Padum, & per Largionem & per Padum ſurſum uſque Cruſtellum, & deorſum uſque Buranam.

Seu Monetam publicam ipſius Mantuanae Civitatis noſtro Imperiali dono ibi perpetualiter habendam concedimus & ſtabilimus *pro remedio noſtrae animae, noſtrorumque parentum. De rebus autem, aliiſque poſſeſſionibus tam mobilibus quàm immobilibus jure jam dictae Mantuanenſis Eccleſiae conſtituimus, ut nullus, in Regno noſtro conſiſtens, tenere audeat rem aliquam ex ipſis per quamlibet praeſcriptionis paginam, neque per libellum, aut emphitheoſim, vel emphitheotecariam quamlibet per quorumdam Pontificum praedeceſſorum hujus Johannis venerabilis Epiſcopi conſtitutiones injuſtas, quas noſtra Regali poteſtate radicitus diſrumpere, & ſine alicujus roboris vigore ſancimus; quia talibus actis ſancta Dei Eccleſia frequenter patitur maximas inopias; ideoque jubemus: ut abſque praefati dilecti noſtri Mantuanenſis Eccleſiae Johannis venerabilis Epiſcopi, ejuſque Succeſſorum conſenſu, nemo aliquas res jam praefatae Eccleſiae tollere, aut tenere praeſumat. Et ſi quidem de rebus aut familiis ſanctae Sedis Eccleſiae fuerit orta contentio, quam ipſius Eccleſiae Vicarius Johannes venerabilis Epiſcopus, aut ejus ſucceſſores in ſui praeſentia convenienter nequeant diffinire, ſtatuimus, ut ante cujuslibet poteſtatem nullatenus finiatur, niſi in Palatio noſtro coram noſtris Judicibus Palatinis. Concedimus denique pro ampliori ſtabilimento Eccleſiae eidem Johanni venerabili Epiſcopo, ſuiſque Succeſſoribus Advocatos, quoſcumque aut quales elegerint, tam de ſuis quàm de alienis hominibus liberis, qui ejuſdem Epiſcopi rerum utilitates exerceant, abſque cujuſpiam hominis contradictione vel moleſtiâ; ita ut ab omni Reipublicae functione ſint abſoluti; nil ab eis quiſpiam publicus Miniſter exigere praeſumat, ut ſecurius ac diligentius cauſas ipſius Eccleſiae perficere poſſint. Stabilimus etiam, ut de omnibus rebus ſeu familiis, quae hactenus qualibet occaſione vel quocumque modo ex ditione ipſius Epiſcopii aut iſtius Johannis venerabilis Epiſcopi poteſtate ſubtractae fuiſſe noſcuntur, ſicut de noſtris domnicatis rebus, per circum manentes homines inquiſitio fiat, ut omnes res ipſius Sedis in iſtius venerabilis Epiſcopi, ejuſque Succeſſorum redeant poteſtatem: & quatenus rei veritas patefacta perenniter valeat ſuum obtinere vigorem. Praecipiendo quoque jubemus, ut nullus Judiciariae poteſtatis Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdaſcius, Locopoſitus, aut quilibet publicus Exactor, nec quaecumque perſona uniuſcujuſque ordinis aut dignitatis, parva vel magna, in rebus ipſius Eccleſiae placitum tenere, neque in domibus ejus, aut Clericorum ſuorum, aliquod manſionaticum poteſtative tollere, neque homines ejus, nec cujuſcumque ordinis Clericos, vel Laicos, liberos, commendatos, libellarios ac cartulatos, vel ſuper terram ipſius reſidentes, atque ſervos, aut ancillas, aut aldiones utriuſque ſexus, ad Placitum ducere, aut pignorare, aut moleſtare, vel flagellare praeſumat; neque de Caſtris ipſius Eccleſiae Mantuanae, quorum nomina ſunt Baniolo, Mulinelles, Nubularia, Perarolo, Canedulo, atque Sermede, vel de eorum pertinentiis, aliquo ingenio ſe intromittere audeat, ſed liceat jam dicto Epiſcopo, ſuiſque Succeſſoribus cum omnibus*

rebus vel familiis ſuis omni tempore ſub A *tuitionis noſtrae munimine quiete & pacifice, remotâ totius poteſtatis inquietudine permanere; ac pro nobis noſtrique Imperii ſtatu cum diverſo ſuo Clericali ordine, Domini omnipotentis miſericordiam jugiter deprecari. Si quis autem temerarius contra hoc noſtrae conceſſionis, confirmationis, ac tuitionis praeceptum quandocumque infringere temptaverit, & quae ſuperius ſcripta ſunt, per omnia non obſervaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Palatio noſtro, & medietatem jam praefato Johanni venerabili Pontifici, ſuiſque Succeſſoribus. Et ut ab omnibus verius credatur, diligentiuſque ab omnibus obſervetur, manus propriae inſcriptionis ſigno roboratum Sigilli noſtri impreſſione ſubtus juſſimus ſigillari.*

Signum Domni *Ottonis invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Heribertus Cancellarius vice Petri Cumani Epiſcopi & Archicancellarii recognovi.

Data Idibus Octobris Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVII. Anno verò Tertii Ottonis regnantis XIIII. Imperii autem Secundo.

Actum Aquiſgrani in Palatio, feliciter. Amen.

Vidiſti verba illa: *Seu Monetam publicam ipſius Mantuanae Civitatis noſtro Imperiali dono ibi perpetualiter habendam concedimus*, quae etiam innuere videntur, non tunc coeptum, ſed jam antea invectum fuiſſe ejuſmodi jus; quod ſane, ut repetam, tamen mihi & peregrinum viſum fuit. Nullus tamen ex vetuſtis Nummis Mantuae cuſis hactenus ſe mihi obtulit; nam quos proferam ad longe poſteriora tempora ſpectare puto.

Primum Nummum argenteum adſervo ego; ſimilemque adſervat Placentiae in ſuo Muſeo amiciſſimus Abbas Chiappinius. In area conſpicitur Aquila expanſis alis, & in limbo legitur VIRGILIVS. Scilicet, quod norunt omnes, laus rara ac invidenda eſt Civitatis illius, admiran- B dum Poëtam Vergilium peperiſſe: quare hoc decus Cives tum in ſuis Nummis repetitum voluere, tum in Statuâ ei poſitâ, quam a Carolo Malateſta dejectam Vergerius aculeatâ Oratione doluit, Tomo XVI. pag. 215. Rerum Italicarum. In averſa parte Crux viſitur cum literis in circuitu: DE MANTVA. Parum C abſimilem Nummum adſervat Alexander Bertacchinius Mutinenſis in ſuo Muſeo; ſed poſt *Vergilii* nomen, cernitur ibi exiguum ſcutum cum inſigni, cujus veſtigia vix ſuperſunt.

Secundus Nummus in Muſeo Bertacchinio, perquam ſimilis eſt praecedenti.

Tertius argenteus apud eumdem Bertacchinium, Crucem praefert cum epigraphe VIRGILIVS. In altera facie

cie limbus habet MANTVE. In area tres literae E. S. R. quas explicare non audeo. *Enricus Rex* ſuſpicari aliquis poſſit dum certiora indicent alii.

Quartus e ſchedis Cl. V. Franciſci Blanchinii, Veronae in Muſeo Muſelliano adſervatis, depromtus, Vergilium exhibet in cathedra ſedentem, cum inſcriptione: VIRGILIVS. MANTVE. In poſtica imago Apoſtolorum Principis, & cujuſdam Epiſcopi. Circumſtant literae S. PETR*us* EPS. ideſt *Epiſcopus*.

Quintus in Muſeo Bertacchinio exhibet in ſcuto inſignia vetera nobiliſſimae Familiae de Gonzaga; quae quantum differant ab aetate noſtrâ adhibitis, facile quiſque intelliget. In limbo haec inſcriptio: LO. D. (nempe *Lodovicus de*) GONZAGA. Is Anno Chriſti MCCCLXV. inſtitutus fuit Vicarius Imperialis Mantuae a Carolo IV. Auguſto. In poſtica caput ipſius Ludovici viſitur cum epigraphe V. D. (hoc eſt *Vicarius de*) MANTVA.

Sextum argenteum vidi Mutinae apud ſaepe memoratum Dominicum Vandellium. Pars nominis in limbo, reliquum in area legitur, ſcilicet FRAN. CIS. CHVS. ideſt *Franciſcus de Gonzaga*, ille, ſi recte conjicio, qui Mantuae Anno Chriſti MCCCLXXXII. dominari coepit, & ex virtute bellica magnum ſibi nomen comparavit. Aliquid antiquitatis praeferre hujus Nummi forma mihi videtur, ita ut tribuere ipſum non audeam alteri Franciſco juniori, cujus Nummos evulgatum eo. Fortaſſis V. D. in area poſita fuere pro *Vicarius D*. In altera facie MANTVA legitur cum Scutulo complectente inſignia.

Septimus aereus, Mutinae apud Bartholomaeum Solianum Typographum mihi inſpectus, caput Principis offert cum literis FRANCISCVS. MR. ideſt (*Marchio*) MANTVE IIII. Is Anno Chriſti MCCCCLXXXIV. Friderico patri in dominatione Mantuae ſucceſſit. In poſtica viſitur vas, in quo aurum probatur (*Crociuolo* Italice appellant Aurifices) flammis circumdatum, cum tribus laminis aureis, aut argenteis ex eo prodeuntibus. Haec ibi epigraphe: D. PROBASTI ME ET COGNO. M. Sunt verba Pſalmi 138. *Domine probaſti me, & cognoviſti me:* quibus fortaſſe alludit ad ea tempora, quibus a Venetis ob ſuſpicionem corruptae fidei, cuſtodiae fuit traditus, ex qua ad preces Selimi Turcarum Imperatoris vix tandem evaſit.

Octavus in Muſeo Bertacchinio, & apud praelaudatum Solianum, Franciſci ejuſdem Marchionis vultum praefert, & in poſtica pixidem ſacram, cum epigraphe SANGVINIS XPI IESV, qui Mantuae a pluribus Saeculis in ſumma veneratione eſt.

MONTISFERRATI MARCHIONES.

Nulla mihi dubitatio eſt, quin veterum *Marchionum Montisferrati* celeberrima progenies multos vel ab antiquo tempore Nummos percuſſerit. Sed mihi quatuor tantùm hactenus videre contigit. Scilicet primum, Placentiae in Muſeo Chiappinio, in quo inſigne cernitur Marchionis cum literis GVIL. MA. MO. FF. hoc eſt, *Guillelmus Marchio Montisferrati*, is, ut opinor, qui Anno Chriſti MCCCCLX. Montisferrati Marchae dominabatur. In poſtica viſitur miles lanceâ invectus in anguem tricipitem cum epigraphe S. TEODORVS. CVSTOS.

Secundum Nummum adſervat Mutinae Alexander Bertacchinius; atque is

is ad eumdem Principem ſpectare videtur. Ibi ejus effigies cum inſcriptione GVLIELMVS MAR*chio* MONT*is* FER*rati* &c. Altera facies exhibet ejus inſignia cum literis in circuitu: SACRI. RO*mani*. IMP*erii*. PRIN*ceps*. VICA*rius*. PP. nempe *Perpetuus*.

Tertium e Muſeo Muſelliano Veronenſi profero. Ibi literae GV. MAR. MON. FER. PRINC. VICA. SACRI RO. IMP. ideſt *Gulielmus Marchio Montis Ferrati Princeps Vicarius Sacri Romani Imperii*.

Quartus Bononiae viſitur apud praeſtantiſſimum virum Marchionem Joannem Paulum de Pepulis. Ibi haec epigraphe: BONIFACIVS. MAR*chio*. MONTIS. FERRA*ti*. PRINC*eps*. VICARIVS. P*er*P*etuus*, SACRI. RO*mani*. IMP*erii*. Complures Bonifacios Montisferratenſi Marchae dominatos fuiſſe, ex Hiſtoriis novimus. Quis ex iis heic indicetur, decernendum peritioribus relinquo.

Romae quoque adſervat praeclariſſimus Eques Franciſcus Victorius A Nummum cum epigraphe IO. GEORGIVS. M. MONTIS. FERRATI. IMPERATO. VICARIVS.

MUTINA.

QUo tempore Mutinenſis Reſpublica frui coeperit jure ſignandi pecuniam, perſcrutabar ego; ſed B nihil hactenus occurrit mihi, unde agnoſcerem ſub Friderico I. Auguſto hanc ei praerogativam fuiſſe conlatam. Immo, ſi fides Annalibus vetuſtis Mutinenſibus, editis Tomo XI. Rer. Italicarum, Anno tantùm MCCXLII. *Primò coeptum fuit cudere Nummos in Civitate Mutinae*. Et revera tabulae ſe mihi obtulerunt, teſtantes, a Friderico C II. Imperatore Anno Chriſti MCCXXVI. ejuſmodi facultatem ſive confirmatam, ſive primùm fuiſſe conceſſam Mutinenſi Populo, uti conſtabit ex illius Diplomate, quod ex Regeſto vetuſtiſſimo Reipublicae ipſius deſcripſi.

Friderici II. Auguſti Diploma, quo Civitati Mutinenſi antiqua jura ac privilegia confirmat, inter quae jus Monetae cudendae Anno 1226.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Fredericus Secundus, *divinâ favente clementiâ* Romanorum Imperator *ſemper Auguſtus*, Hieruſalem & Siciliae Rex. *Praeclara fidelium noſtrorum obſequia, manifeſtis indiciis operum comprobata, tanto debemus libentius munificentiae noſtrae muneribus praevenire, quanto Celſitudini noſtrae grata exhibentur pariter & accepta. Nolumus enim a mercede repellere illos a quibus beneficia recepimus gratioſa, nec benemeritos ſine condignae retributionis viciſſitudine praeterire. Univerſis igitur Im*- D *perii noſtri fidelibus tam praeſentibus quàm futuris volumus eſſe notum, quod nos diligentius attendentes fidem puram & devotionem ſinceram, quam* Commune Civitatis Mutinae, *fideles noſtri erga Praedeceſſores, & maxime progenitores noſtros Romanorum Imperatores memoriae recolendae, nec non et celſitudinem noſtram, ſemper habuiſſe noſcun*- E *tur: diligentius etiam attendentes fidelia ſatis & grata ſervitia, quae nobis & Imperio ſemper exhibuerunt, & quae in antea de bono in melius poterunt exhibere: de innata culmini noſtro clementia,*

qua

qua fideles noſtros & benemeritos digne ſemper conſuevimus praevenire, Homines ejuſdem Civitatis, undecumque per partes Imperii tranſeuntes, & venientes ad Civitatem eamdem cum perſonis & rebus eorum omnibus, ſub protectione noſtrae majeſtatis recipientes, concedimus & confirmamus ejuſdem Civitatis Communi, & heredibus ac eorum ſucceſſoribus in perpetuum omnia Privilegia & conceſſiones factas eis a praedeceſſoribus noſtris Romanorum Imperatoribus ſeu Regibus, & omnes bonos uſus & conſuetudines tam in Civitate quàm extra, in diſtrictu & Comitatu ejuſdem, quibus eorumdem praedeceſſorum noſtrorum temporibus uſi fuiſſe noſcuntur. Concedimus autem ipſis juriſdictionem plenam tam in criminalibus quàm in civilibus cauſis in Civitate & exſtra, in diſtrictu & Comitatu ſuo, & quae competunt occaſione juriſdictionis ipſius. Derivationes quoque aquarum totius diſtrictus & Comitatus ejuſdem tam fontium quàm fluminum, & publicorum locorum, uſus & utilitatem provenientem ex eis; ac poteſtatem habendi navigium, exercendi & mutandi, uſque mare, & quocumque ire voluerint, eis concedimus & damus. Concedimus inſuper, ut liceat eis flumen Situlae, Samodiae, & Scultennae mutare, & advertere, & eis aquam ubicumque & undecumque voluerint, derivare. De abundantiori quoque gratia celſitudinis noſtrae concedimus praedictae Civitatis Communi, ut licitum ſit eis Monetam ſub charactere noſtri nominis pro voluntate & commodo ſuo cudere, facere, & habere, magnam vel parvam, quae ubique terrarum noſtri Imperii expendatur & currat, & ei debeant nomen pro ſua imponere voluntate. Ad majorem autem praedictae Civitatis cautelam ſtatuimus ut abſque contradictionis nota in omnibus Civitatibus & locis Imperii noſtri curſum habeat, & debitum obtineat precii ſui vigorem. *Haec autem omnia jam dictae Civitatis Communi ex certa noſtra ſcientia concedimus & donamus. De quibus omnibus inveſtivimus Civitatem eamdem in perſonis fidelium noſtrorum Berardi Rolandi Rubei Parmenſis Poteſtatis ipſius Civitatis Mutinae, Alberti Papienſis Legum Doctoris, & Bonifacii Ducis de Ganazeto, qui ſuper hoc ad excellentiam noſtram a dictae Civitatis Communi fuerunt deſtinati. Statuentes, & praeſentis Privilegii auctoritate firmiter injungentes, ut nulla omnino perſona parva vel humilis, Eccleſiaſtica vel Secularis, contra hanc conceſſionem & donationem noſtram aliquo tempore venire praeſumat, vel ei auſu temerario contraire. Quod qui preſumſerit, indignationem noſtram, & poenam quingentarum Librarum auri puri ſe noverit incurſurum, quarum medietas Camerae noſtrae, altera verò paſſis injuriam perſolvantur. Ut autem haec noſtra conceſſio & donatio rata ſemper & inconvulſa permaneat, praeſens Privilegium fieri, & Sigillo majeſtatis noſtrae juſſimus communiri. Hujus autem rei teſtes ſunt* Albertus Magdeburgenſis Archiepiſcopus, Curienſis Epiſcopus, & Abbas Sancti Galli, Cicenſis, Idelſemenſis, Baxilienſis, Jacobus Taurinenſis, Maynardus Imolenſis, Novarienſis, Brixienſis, & Gratia Parmenſis, Epiſcopi: Lanthgravius Turingiae; & Dux Saxoniae; Raynaldus Dux Spoleti; Comes G. de Vienna, *& alii quam plures.*

Signu

Signum Domini Frederici *Romanorum Imperatoris Secundi, Dei gratiâ inviƈtiſſimi ſemper Auguſti, Hieruſalem & Siciliae Regis.*

Aƈta ſunt haec Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Ducenteſimo Vigeſimo Sexto Menſe Junii, XIV. Indiƈtione imperante Domino noſtro Frederico II. Dei gratiâ inviƈtiſſimo Romanorum Imperatore ſemper Auguſto, Hieruſalem & Siciliae Rege, Anno Romani Imperii ejus Sexto, Regni Hieruſalem Primo, & Regni Siciliae Vigeſimo oƈtavo, feliciter. Amen.

Datum apud Burgum Sanƈti Donini, Anno, Menſe, & Indiƈtione praeſcriptis.

Ego Albertus de Saſſis Notarius, hoc exemplum ex authentico, ut in eo vidi & legi, in quo ſic continebatur, ut in hoc exemplo legitur, nil addens vel minuens praeter literam per ignorantiam fortè vel ſyllabam, bonâ fide extraxi & exemplavi, de mandato Domini Petri de Boſtichis Mutinae Poteſtatis in MCCXLV. Indiƈtione III. Menſe Auguſto, Domino Frederico Imperatore regnante Dei gratiâ Romanorum.

Hujus autem Friderici, ut puto, potius quam Primi, nomen in antiquis Mutinenſium Nummis occurrit. Primus argenteus, quem Placentiae in ſuo Muſeo adſervat praelaudatus Chiappinius Abbas Canonicor. Regular. Lateranenſ. has literas in limbo praefert FEDERICVS, & in area I. P. R. T. ideſt *Imperator*. In poſtica D. nempe *De* MVTINA.

Alterum argenteum adſervo ego, adſervat & antiquitatum amantiſſimus Alexander Bertacchinius in ſuo Muſeo. In medio literae viſuntur F. D. C. ſcilicet *Fredericus*: in limbo IMPERATOR. In averſa parte M. (hoc eſt *Moneta*) DE MVTINA.

Tertium argenteum vidi apud nepotem meum Franciſcum de Solis, tum etiam apud praelaudatum Joannem Paulum Marchionem de Pepulis Bononienſem. Ibi in antica AZO MARCHIO, & Aquila parva, Eſtenſium inſigne, in ſummitate Nummi conſpicitur. Poſtica eaſdem, ac ſuperior, literas habet, hoc eſt M. *Moneta*, DE MVTINA. Anno Chriſti MCCXCIII. *Azo VIII. Marchio Eſtenſis* Obizzoni patri in dominatione *Mutinae*, ſimulque Ferrariae, Regii, Comacli, Rhodigii, &c. ſucceſſit.

Quartus Nummus aereus, Mutinae apud praeclariſſimum juvenem Bonifacium Marchionem Rangonium a me viſus, effigiem exhibet Epiſcopi Sanƈti cum epigraphe S. GEMINIA. MVTINAE. EPS. ideſt *Sanƈtus Geminianus Epiſcopus*, Mutinenſis Urbis patronus. In altera facie ſcutum, in quo Crux, & circum literae RESPVBLICA MVTINAE.

Quin-

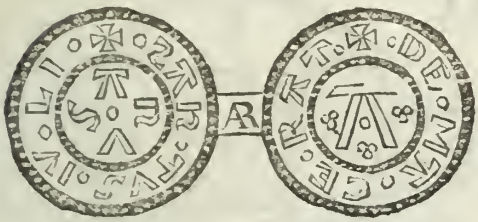
Quinctum argenteum communicavit mihi, dum vivebat, Angelus Blanchius Mutinenſis. Ibi imaginem vidi Sancti Geminiani, & in altera facie Crucem cum literis COMVNITATIS MVTINE. Quonam tempore percuſſi fuerint poſtremi iſti duo Nummi, ſtatuere non audeo.

NOVARIA.

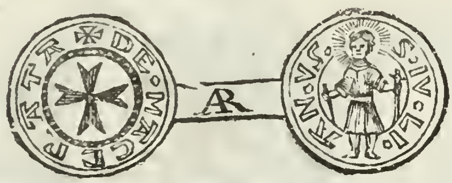
UNum tantummodo Nummum offendi, *Novarienſi in Urbe* percuſſum, atque in Muſeo Bertacchinio Mutinae adſervatum. Crux ibi viſi-
A tur, & circum literae NOVARIA: In altera facie tres tantùm literae in area conſpiciuntur, ſcilicet S. T. C., nam quae circumſtabant in epigraphe, tempus abſumſit. Novarienſis Hiſtoriae cultores perſpicient, ad quemnam referendus ſit Nummus. Nihil mihi ſuccurrit, niſi quod Saeculo Chriſti Decimo tertio Paganus Tur-
B rianus Novariae dominatus fuit, atque is Salvinum filium poſt ſe reliquit. Num ergo *Salvinus Turrianus Capitaneus* per eas literas indicatur? Sed haec mihi plane dubia & obſcura ſunt.

MACERATAE.

I.

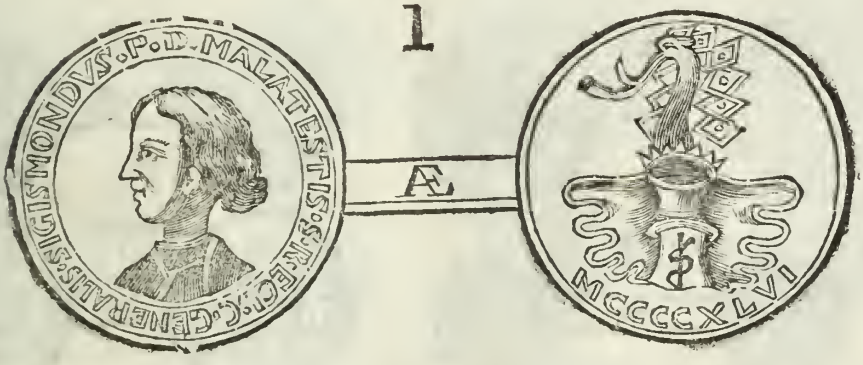

II.

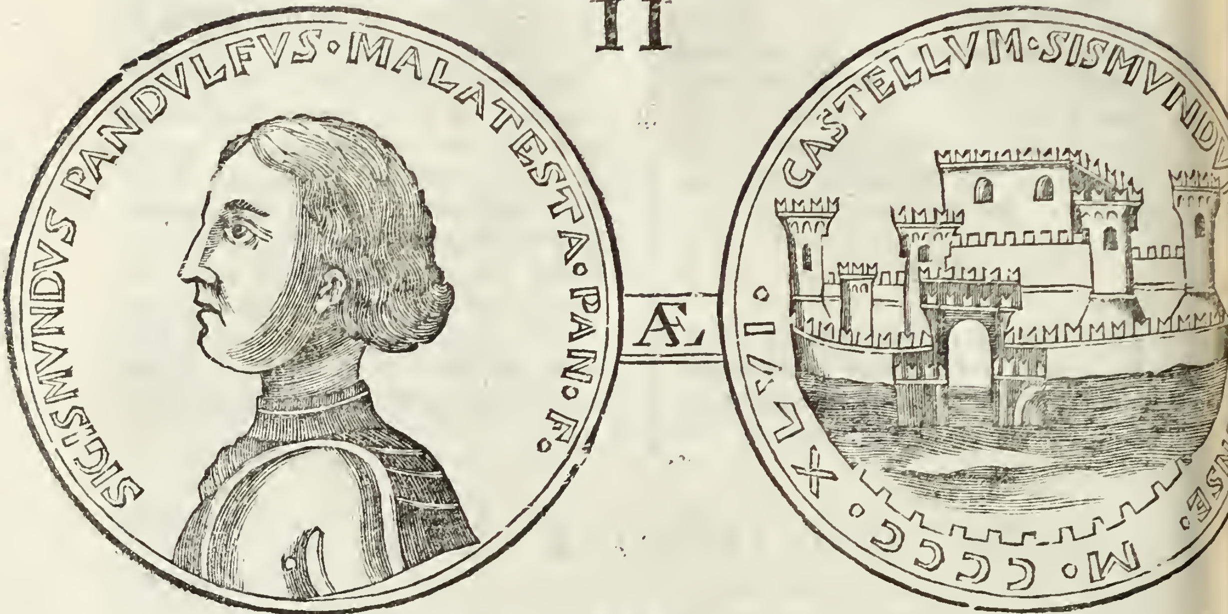

MALATESTARUM.

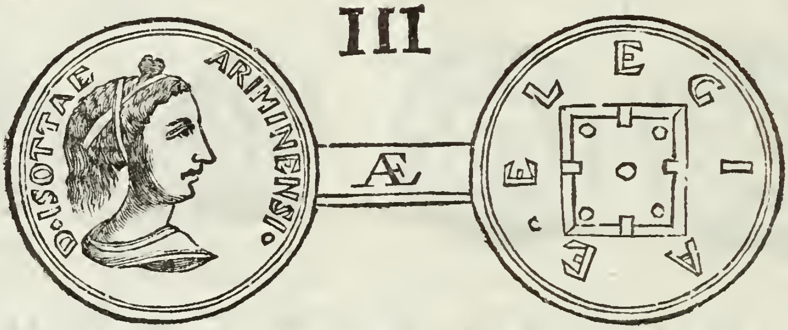
1

II

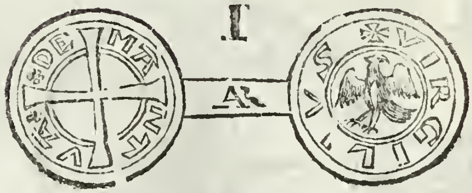

III

M A N T U A E.

I

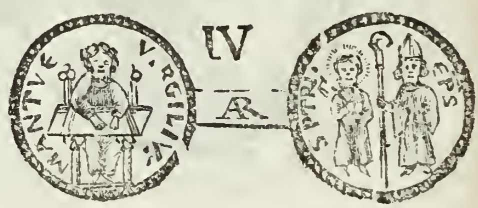
II

III

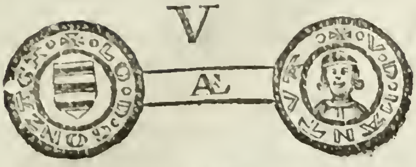

IV

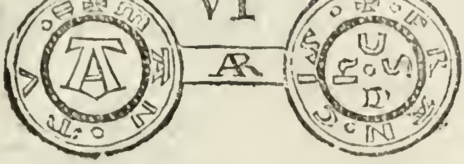

V

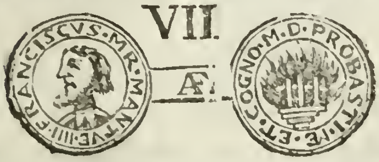
V

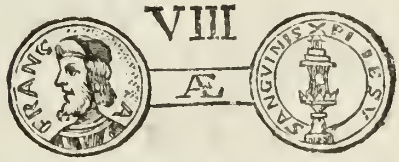
VI

VII

VIII

MARCHIONUM MONTISFERRATI.

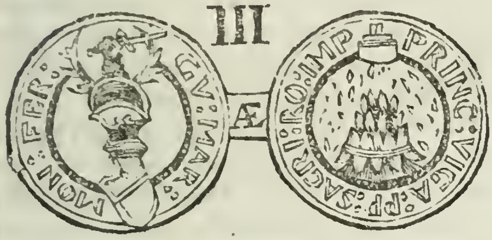
I

II

III

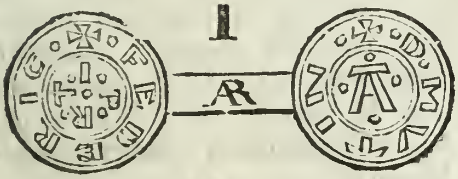

IV

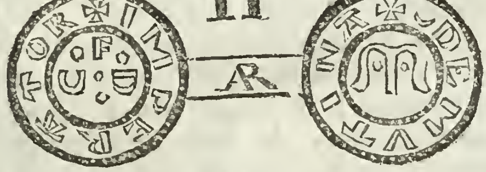

M U T I N A E.

I

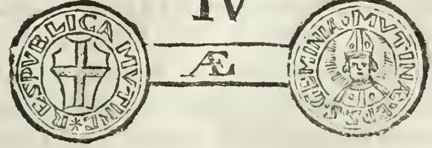
II

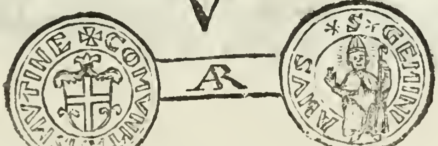
III

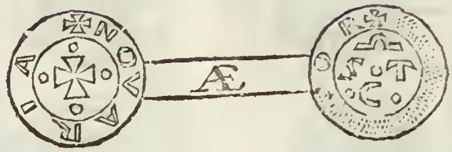
IV

V

NOVARIAE.

PARMA.

ANno Chriſti MXXXVII. Parmae verſatus eſt Conradus inter Auguſtos Primus, eoque tempore *Populo Parmenſi* jus Monetæ contuliſſe videtur, quamquam poſtea ſubortâ illic ſeditione Urbem flammis dederit: quod Wippo Hiſtoricus in ejus Vita memoriae tradidit, neque ſilet Chronici Parmenſis Auctor, a me editi Tom. IX. Rerum Italicarum. Fortaſſis etiam ea Parmenſibus praerogativa conlata fuit Anno Chriſti MXXVII. dum Conradus poſt Romanam coronationem Germaniam repeteret. Hac de re dubitare nos non ſinit argenteus Nummus numero I. quem Mutinae poſſidet Comes Joannes Baptiſta Scalabrinius; in quo Crux conſpicitur cum epigraphe CONRADVS AVGVS*tus*. In averſa parte typus cujuſdam aedificii turriti cum literis CIVITAS PARMA.

Alterum argenteum poſſident Mutinae ſupra laudati Cl. V. Dominicus de Conradis, & nepos meus Joannes Franciſcus de Solis, Placentiae quoque in ſuo Muſeo adſervat Reverendiſs. Chiappinius. Illic in antica legitur FRE. D. RI. C. IP. ideſt *Fredericus Imperator*, ut opinor, Primus. In altera parte typus idem Portae, ſeu aedificii turriti, cum literis PARMA.

Tertius argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio exſiſtens, in altera facie hanc inſcriptionem offert: FILIPVS, & in area REX. Is eſt Philippus, Friderici I. Auguſti filius, Anno Chriſti MCXCVIII electus Rex Romanorum, a quo Parmenſes confirmationem Monetae acceperint. In poſtica legitur P. A. R. M. A.

Quartus in eodem Muſeo exhibet Arietem in area cum literis in limbo: CIVITAS. Poſticam implet Crux, & in circuitu P. A. R. M. A.

Quinctum, mihi conſpectum penes olim Angelum Blanchium Mutinenſem addo. Ibi Crux cum epigraphe F. S. ideſt *Franciſcus Sfortia* VICECOMES, Dux Mediolani, & Dominus Parmae. In averſa parte effigies Epiſcopi Sancti, cum literis in limbo: S. ILARIVS, *Protector* PARME.

Sextum poſſidebat idem Angelus Blanchius. In altera ejus facie vidi imaginem Sancti viri, circum quam haec erat inſcriptio: SANCTVS. HILARIVS. In altera Crux viſebatur cum literis in circuitu: COMVNITAS. PARMAE. Quo tempore Nummus hic fuerit cuſus, Parmenſium rerum peritioribus decernendum relinquo.

PATAVIUM, & CARRARIENSES.

DUm certum, ſincerumque ſit documentum, quod Sertorius Urſatus Lib. 3. Hiſtor. Patavin. pag. 235. protulit, Anno Chriſti MXLVIII.

Patavina nobiliſſima Civitas, immo Bernardus ejus Urbis Epiſcopus, jus ſignandae pecuniae eſt adeptus. Quum breve ſit illud Diploma, grave nemini erit, ipſum heic rurſus accipere, ac potiſſimùm quòd in Collecta- A neis MStis Priſciani Ferrarienſis, ante annos ducentos quadraginta ſcriptum & ego invenerim, atque inde emendatius, quàm apud Urſatum, proferre poſſim.

Henricus, inter Imperatores Secundus, Bernardo Patavino Epiſcopo jus cudendae pecuniae elargitur, Anno 1049.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Henricus *divina favente clementia* Romanorum Imperator Auguſtus. *Si ſacris & venerabilibus locis proficua dona concedimus, animae noſtrae profuturum nullo modo ambigimus. Quapropter omnibus Chriſti, noſtrique fidelibus tam futuris quàm & praeſentibus notum fieri volumus, qualiter nos ob interventum noſtri thori Regnique conſortis, ſcilicet* Agnetis Imperatricis Auguſtae, *nec non ob devotum ſervicium Dei, & petitionem* Bernhardi Pataavienſis Epiſcopi licentiam & poteſtatem Monetam faciendi in Civitate Patavienſi, ſecundùm pondus Veronenſis Monetae, ſibi, ſuaeque Eccleſiae perpetualiter concedimus atque permittimus. *Et ut certior auctoritas hujus noſtrae conceſſionis videatur,* in B una ſuperficie Denariorum noſtri nominis & imaginis impreſſionem; in altera verò ejuſdem Civitatis figuram imprimi juſſimus. *Et quoniam ſecundùm Imperialem auctoritatem noſtrorum anteceſſorum Regum vel Imperatorum pro animae noſtrae remedio Sanctae Dei Eccleſiae praelibatum donum conditione ſtabili tradimus: volumus, firmiterque prae-* C *cipimus, ut nulla major minorve perſona Eccleſiam Dei, ſuumque proviſorem, Bernhardum videlicet Epiſcopum, ejuſque Succeſſores hoc noſtrae benignitatis dono deſtituere atque moleſtare praeſumat. Quod ut verius credatur ab omnibus, & per ſuccedentis temporis aevum ab omnibus diligentius obſervetur, hoc noſtrae donationis Praeceptum manu pro-* D *pria corroborantes, Sigilli noſtri impreſſione inferius juſſimus inſigniri.*

Signum Domni Henrici

Tertii Regis invictiſſimi, Secundi Romanorum Imperatoris Auguſti.

Herimannus Colonienſis Archiepiſcopus atque Archicancellarius recognovi.

Data XVI. Kalendas Maji, Anno Dominicae Incarnationis Milleſimo Quadrageſimo Nono, Indictione Secunda, Anno Domni Henrici III. Regis, Imperatoris Secundi, ordinationis ejus XX. Regni quidem X. Imperii autem III. in nomine Domini.

Actum Goslariae feliciter; Amen.

Apud

Apud Urſatum praeter alia *Indictio XI.* mendoſe ſcripta eſt, & *Betenhardus* pro *Bernhardus*. Quod heic animadvertendum, jus Monetae Epiſcopo, ejuſque Succeſſoribus conceditur. Id autem peregrinum videri poſſit, quum ad Dominos Urbium id jus pertineat, neque eluceat, Epiſcopos Patavinos ſuae Civitati unquam fuiſſe dominatos. Praeterea ſi Epiſcopo Moneta traditur, cur *Civitatis figura* cum Imperatoris nomine ſignanda in Nummis dicitur, non verò nomen *Sancti Proſdocimi* patroni Patavinae Civitatis? Si *Civitatis figura*, ergo Reipublicae, non Epiſcopo, tribuenda eſt dominatio Urbis, a ſupremo tamen jure Imperatoris pendens. Itaque ſubit opinari, Epiſcopum tunc Reipublicae Patavinae caput fuiſſe, ac petiiſſe, ut liceret Urbi obſignare pecuniam, & proventus inde percipiendos ad Epiſcopum, ejuſque Eccleſiam ſpectare, aut cum eo actum, uti infra Epiſcopo Regienſi obtigiſſe reperies. Ceterum Patavinos Nummos ſummâ diligentiâ collegit Comes Joannes de Lazara, Patavinus Patricius, eorumque exemplum debeo amantiſſimo mei viro ac doctiſſimo Adamo Pivato Juris utriuſque Doctori, & in eadem Urbe Parocho egregio. Hoſce ſigillatim proferam.

Primus Nummus aereus in Muſeo Lazara, Crucem praefert cum epigraphe CIVITAS. In altera parte PADVA.

Secundus argenteus, Patavii in eodem Muſeo, ac Mutinae in Muſeo Bertacchinio, & apud Cl. V. Dominicum de Conradis Mathematicum Sereniſſimi Ducis noſtri, Aquilam in antica oſtendit, cum literis circum poſitis PADVA REGIA; & in averſa parte Crux, & literae in circuitu CIVITAS. Viſitur ſcutulum cum neſcio cujus inſigni.

Tertius argenteus, a Comite Lazara in ſuo Muſeo, & a Joanne Franciſco de Solis nepote meo adſervatus, Crucem inſcriptam habet cum epigraphe CIVIT. PAD. In angulis Crucis leguntur I. A. fortaſſis VA. ut ſint complementum nominis PADVA. In altera parte cernitur imago Sancti Epiſcopi cum literis S. PROSDOCIMVS, Patavinae Civitatis Patronus.

Quartus aereus inſigne Patavinae Reipublicae praefert ſine literis. In averſa parte unum tantummodo P. viſitur, quo ſignificatur *Padua*.

Quinctus aereus apud praelaudatum Comitem. Ibi literae CIVITAS, & in area A. In altera facie Stella cum literis PADVA.

Atque hactenus Nummi, qui percuſſi videntur ſtante Patavina Republicâ. Ibi ſubinde dominati ſunt *Carrarienſes*, e quibus tamen *Franciſcus* duntaxat *Senior*, & *Franciſcus Junior* poſtremus Princeps, Nummos cudiſſe videntur; neque enim ullus a praecedentibus percuſſus hactenus ſeſe mihi obtulit. Currus autem, inſigne Carrarienſium, in iis fere ſemper viſitur. Ad utrum e duobus Franciſcis ii ſpectent, non facile diſcernas.

Sextum ergo Nummum argenteum adſervat in ſuo Muſeo Comes Lazara. Currus in area conſpicitur, cum literis FRAN*ciſcus*. DE. CARRAIA. In averſa parte Crux & epigraphe D. I. P. AD. VA. ideſt *Dominus in Padua*.

Septimus argenteus exiſtens in eodem Muſeo, Currum habet cum literis hinc inde R. R. & in limbo FRANCISCI DE CARARIA. In poſtica imago Epiſcopi, & hinc inde B. Z. in circuitu verò S. PROSDOCIMVS.

Octa-

Octavus anticam ſimilem exhibet, & in poſtica effigiem Epiſcopi cum epigraphe CIVITAS PADVA.

Nonus, Curru Carrarienſis Familiae inſigni ornatus, hanc inſcriptionem exhibet: F. D. KRARIA PADVE ECETERA, ideſt *Franciſcus de Carraria* (ſupple *Dominus*) *Paduae &c.* In averſa facie imago Sancti viri, Urbem dextrâ, Vexillum ſiniſtrâ geſtantis, cum literis S. DANIEL MARTIR. N. Percuſſus videtur hic Nummus poſtquam Franciſcus I. Carrarienſis Tarviſium, & alia Oppida, ſuae ditioni adjecit.

Decimus aereus in Muſeo Patavino Lazara, & Romae argenteus apud eruditiſſimum virum Franciſcum Valeſium exſiſtens, Currum praefert, cum circum poſitis literis FRANCISCHVS DE CARARIA. In poſtica imaginem Sphingis oſtendit, habentem hinc inde A. A. & in limbo hanc inſcriptionem SEPTIMVS DVS, (hoc eſt *Dominus*) PADVE. Similes alios Nummos cum Sphinge, ſed abſque epigraphe, & cum hiſce Siglis tantùm F. F. aut R. R.; alioſque cum Curru hinc, & inde Lilio; & alios demum cum Curru hinc, & inde Caſſide vidi. Sed ne Lectori nimis ſim gravis, praetermitto.

Undecimus denique argenteus in Muſeo Lazara, Crucem radiatam exhibet, circum quam haec inſcriptio: FRANCISCI DE CARARIA. In averſa facie Crux & epigraphe: CIVITAS PADVE.

P E R U S I A.

QUinque Peruſinae Urbis Nummos vidi. Primus aereus Placentiae adſervatus in Muſeo Chiappinio, in area unum P. habet, ideſt *Peruſia*; neque enim audeo interpretari *Pecunia*. Circumſtant literae DE PERVSIA. In averſa parte Crux cum epigraphe S. ERCVLANVS, videlicet Peruſiae Protector.

Alter Nummus argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio exſiſtens, Cruce inſignitus eſt cum literis DE PERVSIA. In altera facie imago viſitur Sancti Epiſcopi. Circumſtat inſcriptio S. ERCVLANVS.

Tertius Nummus, Romae in Muſeo doctiſſimi viri Franciſci Victorii, in antica praefert SANTVS. ERCVLANVS, & in area P. ideſt *Patronus*, ſeu *Protector*, niſi malis interpretari *Peruſia*. In poſtica viſitur Hippogryphus coronatus cum epigraphe AVGVSTA PERVSIA: quae appellatio deſumta eſt ex antiquis lapidibus.

Quartus Nummus argenteus, Camerini adſervatur apud amicum virum Philippum Camerinium Presbyterum Camertis Oratorii. Ibi effigies ejuſdem Sancti Viri, cum literis S. ERCVLANVS, & in altera parte legitur in limbo: DE PERVSI., & in areâ finalis litera A, aſteriſcis quatuor circumdata.

Quinctus argenteus a Cl. V. Dionyſio Andrea Sancaſſano Medico Scandianenſi, ad me miſſus, iiſdem literis ſignatus eſt, & a reliquis diverſus praefert Gryphum alatum, Peruſinorum inſigne. In averſa ſuperſtant Claves, indicio tunc Peruſinos ſubfuiſſe dominationi temporali Romani Pontificis. Alios ſimiles Nummos vidi, ſed moduli diverſi, a quibus exhibendis abſtineo, ne ſuperfluis oneri ſim Lectori.

PI-

PISAE.

A Friderico I. Auguſto Piſano Populo aut conlatum, aut confirmatum fuiſſe jus Monetae, ex eorum Nummis elucere poteſt, in quibus repetitum video illius Imperatoris nomen. Certe Anno Chriſti MCLXXV. jam Piſani obſignabant pecuniam. Auctor quippe eſt Ptolomeus Lucenſis Hiſtoricus, ad eum Annum in Annal. brevib. Tom. XI. Rerum Italicar. *ſententiam fuiſſe latam per Imperatorem Fredericum contra Piſanos de Moneta non cudenda in ea forma & cuneo, qua & quo Lucenſes cudere poſſent.* Idem confirmatum videas Lib. 3. Annal. Genuenſ. Caffari Tom. VI. Rer. Italicarum. Ibi de Friderico I. Auguſto ſcribitur: *Piſanis Monetam Lucenſem, quam malitioſe cudebant, & falſificabant, ſub juramento debito interdixit.* Et fortaſſe ne antiquioribus quidem Seculis Piſana Civitas Monetae jure caruit. Nam in Charta Anni Chriſti DCCLXXXII. quam protuli in Diſſertatione I. *de exter. Gentib.* memoratos invenio *Solidos ſeptinientos Lucani & Piſani*. Certum eſt, ut vidimus, percuſſam iis temporibus fuiſſe pecuniam Lucenſi in Urbe, ejuſque Solidos in commercio & honore fuiſſe. Cur non & idem Piſanae indultum? quando animadvertimus, non Ticini tantùm, ſed & Mediolani Monetariam officinam uno tempore fuiſſe? Clariſſimus autem Vir Don Virginius Valſecchius Monachus Benedictinus, in Academia Piſana publicus Hiſtoriae Eccleſiaſticae Profeſſor in Epiſtola edita *de veteribus Piſanae Civitatis Conſtitutis* Chartam refert concordiae initae inter Piſanos atque Lucenſes de negotio Monetae mutuae. Scripta haec fuit Anno Chriſti MCLXXXI. ibique ſtatuitur, in Lucenſi *nomen Lucae, vel Henrigi ſignandum eſſe;* in ea verò, *quam Piſani fabricare debent, nomen Friderici, ſeu Curradi, & nomen Piſae* inſcribendum. Quae indicant, Piſanos acceptum referre jus illud Conrado II. Germaniae ac Italiae Regi, & Friderico I. Auguſto. Inde verò (quod mirere) apparet, Lucae tantummodo fuiſſe officinam illam Monetariam; ubi etiam Piſani Nummi ſignabantur: utramque verò Civitatem inter ſe partitam fuiſſe emolumentum inde perceptum.

Primus ergo Nummus argenteus adſervabatur apud amicum olim meum Hubertum Benvoglientum Patricium Senenſem. Ibi Crux viſebatur cum literis circum ſcriptis GLORIOSA PISA. In poſtica Crux cum literis VIVIVIVIVIVIVI. Sphingem tibi objicio, niſi mecum ſuſpiceris, *Vivat* ſepties heic eſſe repetitum. Memineris, in primo, eoque antiquiſſimo, Lucenſis Urbis Nummo ſupra occurriſſe eamdem inſcriptionem. Quare & hinc nova vis additur conjecturae, vel Seculo Chriſti Octavo apud Piſanos jus Monetae fuiſſe.

Secundum Nummum miſit idem Benvoglientus, habentem in area F. ideſt *Fredericus*, & in limbo INPERATOR. Averſa pars inſcripta eſt hiſce literis in circuitu CIVITAS, & in area PISA.

Tertii argentei ectypon debeo doctiſſimo olim amico meo Angelo Poggeſio Juris utriuſque Doctori Piſano. Aquilam coronatam praefert Nummus cum epigraphe FEDERICVS IMPERATOR. In poſtica effigies Virginis Mariae puerum Jeſum geſtantis in ulnis, cum circumducta epigraphe PROTEGE VIRGO PISas. Similem adſervat Mutinae Lu-

do-

dovicus Parma honeſtus Civis, ſed aliquâ literarum varietate, videlicet FED IMPERATOR: & PTEGE VIRGO PISAS.

Quartum argenteum poſſidet Romae eruditiſſimus Abbas Valeſius, poſſideo & ego Mutinae. Ibi viſitur Aquila, & FR. IMPATOR, hoc eſt *Fredericus Imperator*. In averſa parte imago Virginis in cathedra ſedentis, cum epigraphe PISE.

Quinctum argenteum ſuppeditavit mihi Mutinae e ſuo Muſeo Alexander Bertacchinius. Adſervatur etiam Romae in Muſeo Victorio. Conſpicitur ibi Aquila, circum quam legitur FR. IMPTOR. In altera parte effigies eadem Mariae Virginis, cum Graeca epigraphe ΜΡ. ΘΥ. nempe Μητηρ Θεοῦ, *Mater Dei*, & intra PISE.

Sextus argenteus adſervatus Romae a praelaudato Valeſio, Piſis a Poggeſii heredibus, ac Mutinae a Bertacchinio, exhibet Crucem in antica, cum literis circum exaratis: POPVLI PISANI. In poſtica viſitur imago Virginis cum inſcriptione in limbo: PROTEGE VIRGO PISAS. In Nummo Valeſiano cernitur ad latus Deiparae, litera B. cum Cruce ſuperpoſitâ, fortaſſe nomen Monetarii indicans, aut Mercatoris, cujus ſumtibus Nummi hujuſmodi fuere percuſſi. Subtus conſpicitur exiguum Cornu venatorium, inſigne, ut arbitror, alicujus Magiſtratus. Alterum ſimilem poſſidet Johannes Baptiſta Sedinarius Civis Mutinenſis, ſed literis aliâ formâ diſpoſitis.

Septimum mihi ſuppeditavit Poggeſius. Ibi eaedem imagines, cum inſcriptionibus in antica PISANI COMMVNIS. In averſa verò PROTEGE VIRGO PISAS.

Octavum argenteum poſſident Romae Valeſius, Mutinae Ludovicus

A Parma, Piſis verò poſſidebat olim Poggeſius. In area viſitur Inſigne Regum Francorum cum literis KL. ideſt *Karolus*. In limbo KAROLVS: REX: PISANORVM: LIB. ſcilicet *Liberator*. Is eſt *Carolus VIII.* Rex Franciae, qui Anno Chriſti MCCCCXCIV. Piſas e Florentinorum dominatione excuſſas libertati reſtituit. B In poſtica Virginis effigies cum epigraphe conſuetâ, & ad ejus latus A. cum Cruce.

Nonus aereus, Mutinae viſitur apud Bartholomaeum Solianum. Ibi Inſigne Regum Francorum cum epigraphe KAROLVS REX. In averſa facie in area unum P. hoc eſt *Piſae*. Circumſtant literae CIVITAS PI- C SANA.

Denique Romae adſervat N. V. Franciſcus Victorius S. Stephani Eques Nummum cum literis in antica POPVLI. PISANI. & in poſtica PROTECTRIX. PISANONVM. Alterum quoque poſſidet idem Victorius, in quo legitur F. IMPERATOR. & in averſa S. MAR. D. D PISIS.

PISAURUM.

PIſauri Anno Chriſti MCCCCXLIV. dominari coepit *Alexander Sfortia*, ideſt unus e filiis Sfortiae Attenduli de Cotiniola, celeberrimi militum Ductoris, & frater E Franciſci I. inclyti Mediolanenſium Ducis. Ad eum ſpectat Primus Nummus argenteus, mihi ſuppeditatus ab eximio Juriſconſulto Joachinio Foroſempronienſi, mihi ſupra laudato. Viſuntur ibi hae literae ALEX*ander* SFORTI*a*, & DOMINVS PISAVRI.

Secundus Nummus ad ejus filium *Conſtantium* ſpectat, qui Anno Chriſti MCCCCLXXIII. Piſauri domina-

nabatur. Nummum hunc argenteum Romae adſervat doctiſſimus Abbas Valeſius, & Mutinae amicus meus Bertacchinius. Ibi Crux cum inſcriptione CONSTAN. SF. PISAV. ideſt *Conſtantius Sfortia Piſauri*, ſubintellige *Dominus*. In poſtica effigies Sancti Martyris cum hiſce literis S. TERENTIVS, Piſaurenſis nimirum Civitatis patronus.

Tertius argenteus, penes eumdem Valeſium exſiſtens, in antica praefert has literas CONSTANTIVS. S. hoc eſt, *Sfortia*. In averſa facie DOMINVS PISAVRI, cum ſcutulo ejus inſignia complectente.

Quartus, in Muſeo Bertacchinio adſervatus, Leonem erectis pedibus exhibet, florentem ramum tenentem cum literis circum ductis CONSTANTIVS SF*ortia Piſauri*, ſubaudi *Dominus*. Scutulum ſimile praecedenti ſuperadditur. In averſa parte PISAVR. Alterum parùm diſſimilem Nummum in eodem Muſeo conſpexi.

Quinctum argenteum poſſidet Bononiae amicus vir Joannes Baptiſta Bianconus. Ibi Deipara genubus flexis divinum infantem adorans viſitur cum lemmate HIC TE ADORAT. Altera pars inſcriptionem hanc praefert: CONSTANTIVS SFORTIA DE ARAGONIA PISA*uri*, ſcilicet *Dominus*.

Sextus aereus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio mihi viſus, effigiem Principis oſtendit cum epigraphe CONSTANTIVS SF*ortia* DE ARAGO*nia* PISAV*ri*, ſupple *Dominus*. In poſtica Caſtrum Civitatis Piſauri, quod ipſe aedificavit, & inſcriptio circum poſita: SALVTI ET MEMORIAE CONDIDIT.

Septimus argenteus, tum apud Bertacchinium, tum apud Bartholomaeum Solianum Mutinae exſiſtens, tum etiam penes doctiſſimum Abbatem Benedictum Floravantem Romae adſervatus, praefert Inſigne Sfortiadis gentis cum epigraphe IO*hannes Sfortia* DE ARA*gonia* CO*mes* COTI*gnolae* PISAV*ri*, ſubintellige *Dominus*. Is fuit Conſtantii filius, ac dominari coepit Anno Chriſti MCCCCLXXXIII. In poſtica imago Deiparae cum literis circum poſitis ORA PRO NOBIS.

Octavum aeneum Nummum adſervat in ſuo Muſeo Bertacchinius. Ibi caput viri cernitur cum epigraphe IOANNES SFORTIA PISAVR*enſis Princeps*. In poſticae area eſt altera inſcriptio PVBLICAE COMMODITATI.

Hiſce Nummis addere liceat toreuma, ſive majoris moduli Numiſma, quod Mutinae vidi penes nobilem virum Ludovicum Nicolaum Comitem Graſſettum. Ibi effigies mulieris cum epigraphe CAMILLA. SFOR*tia*. DE. ARAGONIA. MATRONAR*um*. PVDICISSIMA. PISAVRI. DOMINA. In poſtica mulier inſidens Monoceroti, & Oviculae, dexterâ telum tenens, ſiniſtra anguem, cum lemmate: SIC. ITVR. AD. ASTRA. In imo legitur: OPVS. SPERANDEI. Camilla iſta uxor fuit Conſtantii Sfortiae ſupra laudati.

Ad eam quoque pertinet Nummus Decimus, e Muſeo Muſelliano Veronenſi deſumtus. Ibi inſignia Sfortiadum viſuntur cum circumducta epigraphe: CAMILLA. D. GZ IO. S. PISAVRI. D. Camilla a Conſtantio marito heres relicta fuit cum Johanne filio. Is fortaſſe *Galeaz Joannes* appellabatur, ita ut videatur inſcriptio ſic interpretanda: *Camilla Domini Galeaz Johannis Sfortiae* (ſupple *Mater*) *Piſauri Domini*, vel *Domina*.

mina. Sed primum illud D. meliorem adhuc interpretationem deſiderat. In poſtica hujus Nummi viſitur imago Deiparae, & literae circum deſcriptae: ORA PRO NOBIS.

P L A C E N T I A.

A Conrado II. Germaniae ac Italiae Rege jus Monetae Placentini ſibi procurarunt Anno Chriſti MCXL. Teſtem habeo Auctorem Chronici Placentini, a me editi Tom. XVI. Rer. Italicarum. Ad eum quippe Annum haec ille habet: *Eodem Anno Rex Conradus Secundus fecit Privilegium Placentinis faciendi Monetam; & eodem Anno dicta Moneta fuit incoepta fieri*. Hoc idem Sigonius animadvertit. Et ejuſdem quidem conceſſae facultatis Diploma a Locato in Hiſtor. Placentinâ evulgatum fuit. Ex quo etiam ediſcimus, praerogativam hanc Populo Placentino antea conlatam a duobus Henricis Quarto & Quincto Auguſtis fuiſſe. Teſtem idoneum Cl. V. olim D. Gaſpar Berettus Monachus Benedictinus Nummum argenteum ad me miſit, cui tres ſimiles in ſuo Muſeo adſervat Placentiae ſaepe laudatus Abbas Chiappinius. In ejus area legitur CONRADI. & in limbo REGIS SECVNDI. In averſa parte haec epigraphe DE PLACENTIA: quibus prior ſententia confirmatur.

B

Secundus Nummus argenteus, in eodem Muſeo Chiappinio Placentino exſiſtens, Scutum in area praefert cum inſigni quodam, niſi ſit alia figura. Circumſtant literae: PLACENTIA AVGVSTA. In altera facie Crux cum epigraphe NOSTRA REDEMPTIO.

C

Tertium Nummum ex argento & aere oſtendit mihi idem Reverendiſs. Chiappinius. Ibi in area videre mihi viſus ſum duas haſce literas: P. O. vel P. D. ideſt *Placentiae Dominus*, & in limbo IOANNES DE VIGNATE, is nimirum, qui Laudis Pompejae Dominus, ſive Tyrannus, Placentiae quoque dominationem arripuit, quam Anno Chriſti MCCCCXIII. dimiſit. In poſtica Crux cum literis PLACENTIE . . . . . Reliqua tempus abſumſit.

D

Quartum Nummum mihi oſtendit, dum vivebat, Angelus Blanchus Mutinenſis. Ibi effigies mulieris nudum puerum tenentis viſebatur, qui fuſtem porrigere videtur. In limbo autem legebam FIDA PLACENTIA. Averſa pars protomen Sancti viri exhibebat cum literis SAnctus ANTONINVS.

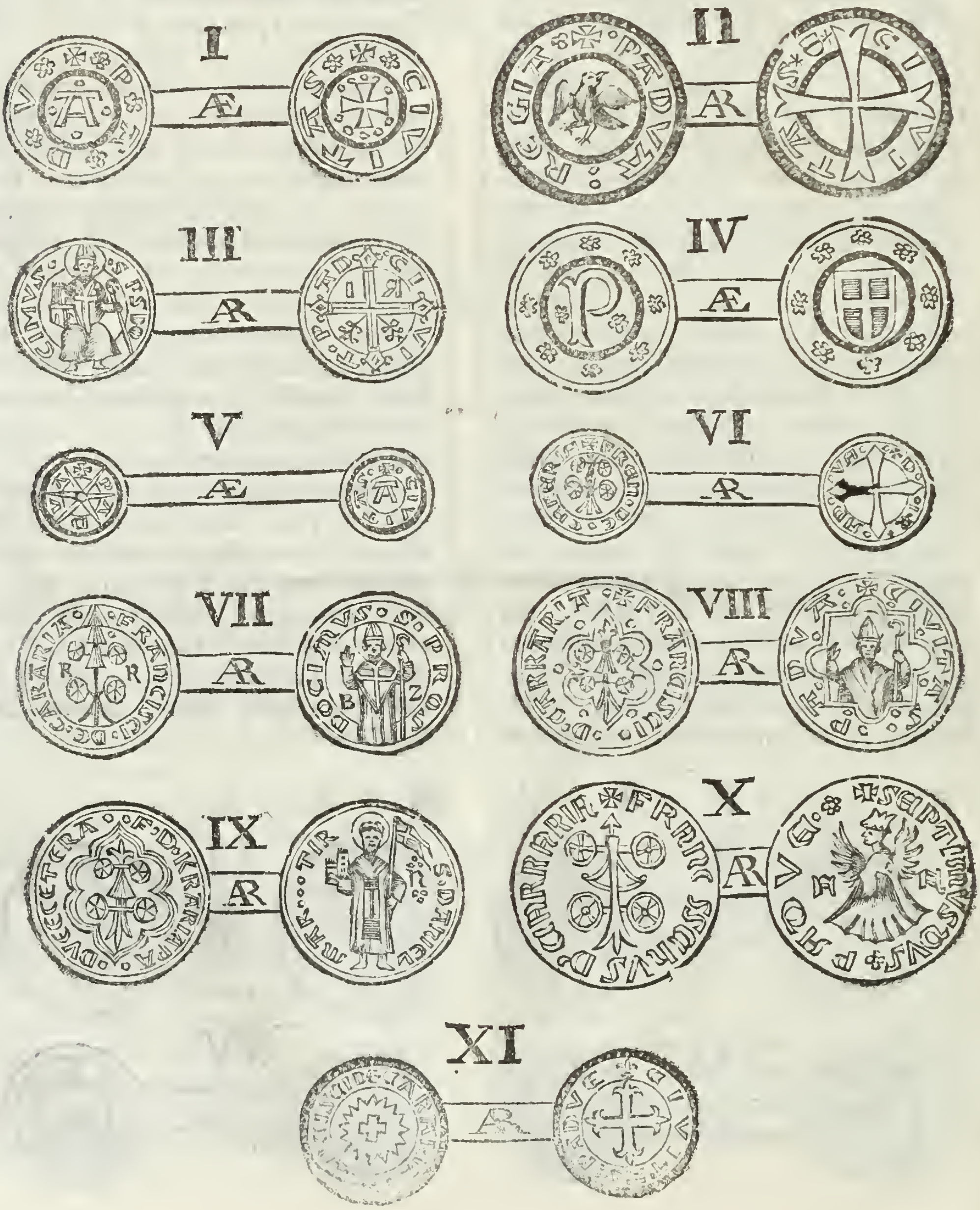
E

P A R M A E.

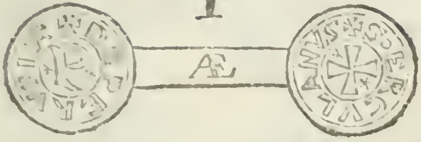

PATAVII, ET CARRARIENSIUM.

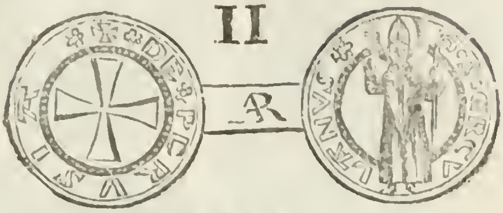

P E R U S I A E.

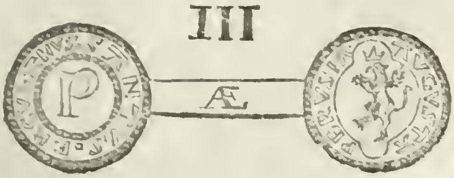
I

II

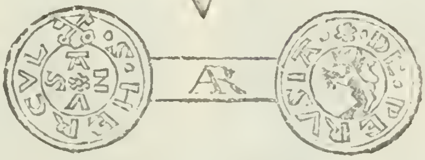
III

IV

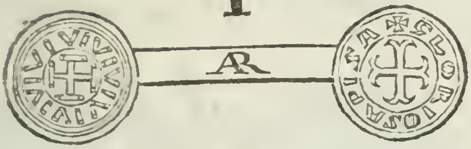

V

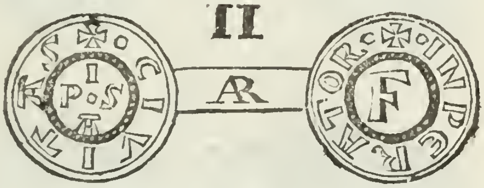

P I S A R U M.

I

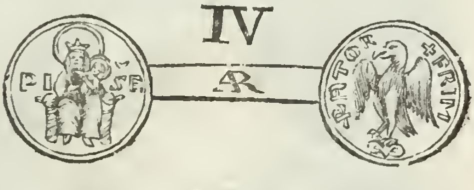
II

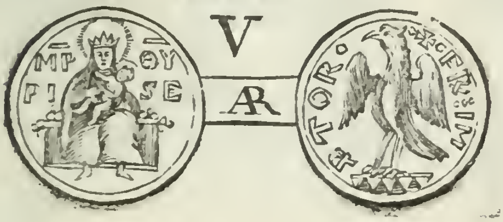
III

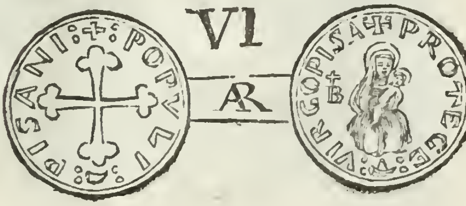
IV

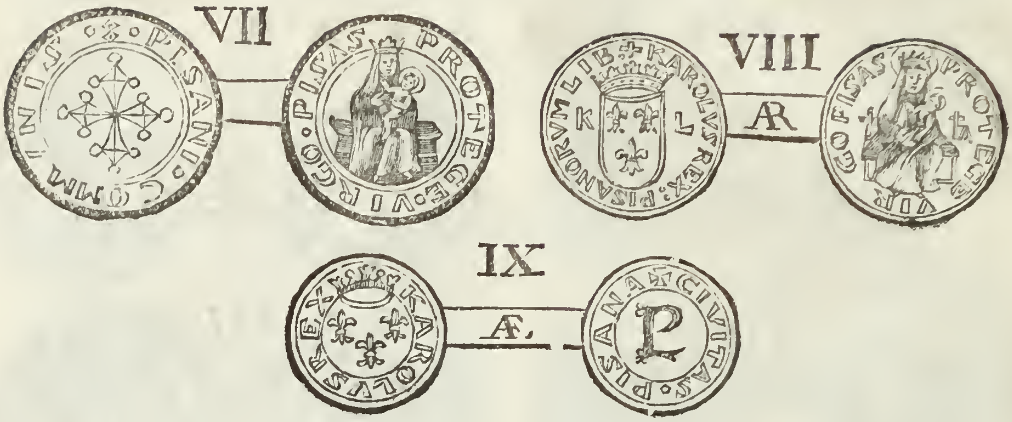

V

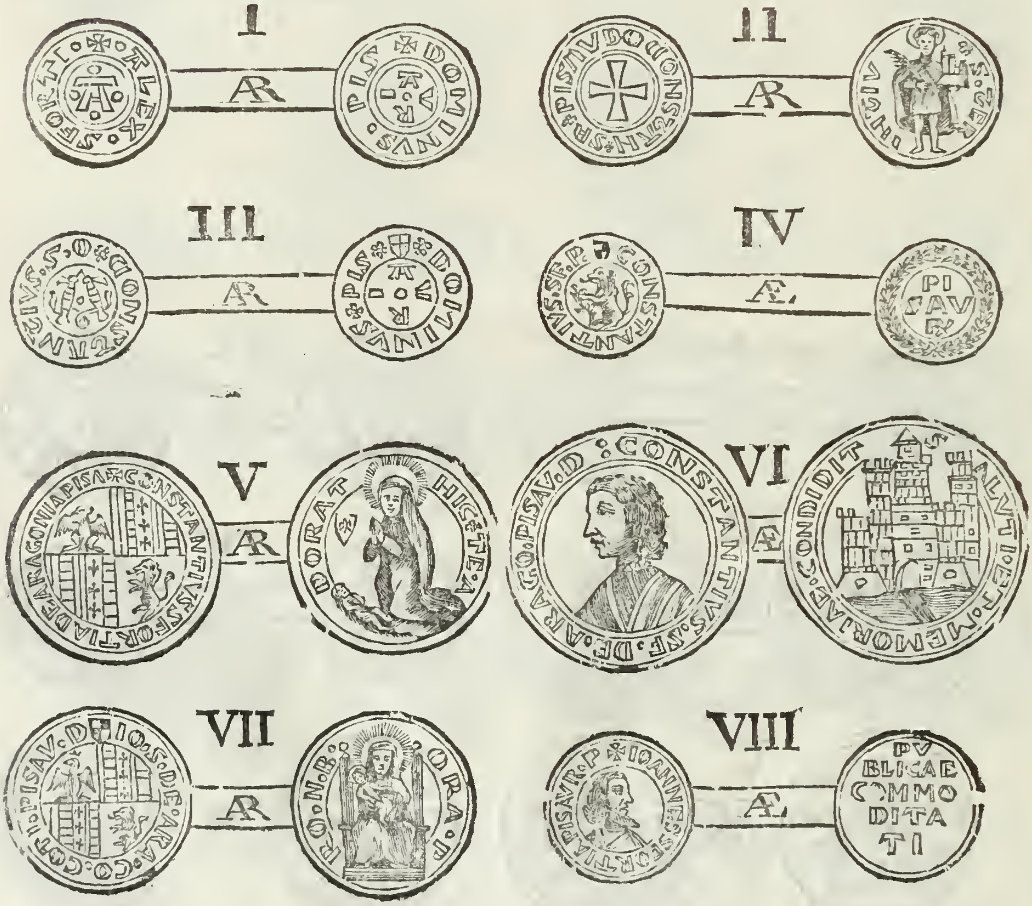

VI

VII
PROTEGE VIRGO PISAS
VIII
KAROLVS REX · PISANORVM LIB
K L
AR
IX
Æ
KAROLVS REX
CIVITAS PISANA

P I S A U R I.

I
AR
DOMINVS
II
AR
III
AR
DOMINVS
IV
Æ
CONSTANTIVS SF P
PI SAV R
V
AR
CONSTANTIVS SFORTIA DE ARAGONIA PISA
HIC TE ADORAT
VI
Æ
CONSTANTIVS SF DE ARAG PISAV D
SALVTI ET MEMORIAE CONDIDIT
VII
AR
ORA P RO N B
VIII
Æ
IOANNES SFORTIA PISAVR P
PV BLICAE COMMO DITA TI

IX

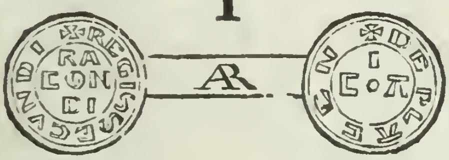

X

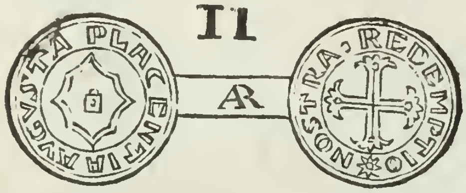

P L A C E N T I A E

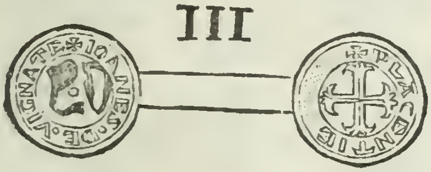
I

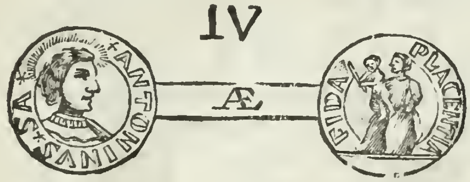
II

III

IV

RECINETUM.

R*Ecineti* quoque Civitas in Marchia Anconitana olim jure Monetae fruebatur. Teſtem habeo Num- A mum aereum, in Muſeo Bertacchinio adſervatum. Ibi Leo conſpicitur pedibus anterioribus erectis. In limbo leguntur hae literae: DE RECA-

CANETO. Aream poſticae Crux implet. In circuitu S. FLAVIANVS Recinetenſium Protector.

Romae Franciſcus Victorius Eques alium Nummum poſſidet cum hiſce literis in antica: DE. RECANETO. In poſtica: S. MARIA.

REGIUM LEPIDI.

NUllum *Regienſis Urbis* Nummum percuſſum ante Annum Chriſti MCCXXXIII. videre hactenus potui. Haec autem de Regienſibus ad eum Annum habet Auctor Chronici Regienſis, editi Tom. VIII. Rer. Italicarum. *Eo Anno primò incepta fuit Moneta Reginorum*. Adde & Pancirolium in Hiſtoria Rer. Regienſium (cujus autographum Eſtenſis Bibliotheca adſervat) ita de Regienſibus ſcribentem: *Primum Nicolai Maltraverſii Antiſtitis nomine, penes quem hoc jus reſidebat, cudere Monetam coeperunt. Unde aliqua etiam hodie Numiſmata cum hac inſcriptione viſuntur*. NICOLAVS EPISCOPVS: *ab altera verò parte legitur:* FRIDERICVS IMPERATOR: *quod Aenobarbi beneficio id Antiſtiti noſtro jus olim conceſſum fuiſſe ſignificat*. Non ex Friderici Aenobarbi, ſed ex *Friderici II.* Auguſti tunc imperantis dono putandum eſt, Praeſulem Regienſem tunc pecuniam ſignare coepiſſe. Is fortaſſe tunc Reipublicae Regienſi praeerat, quum certum ſit, tunc viguiſſe Rempublicam Regienſem, neque in temporalibus fuiſſe Urbem Epiſcopi auctoritati ſubjectam. Fulvius Azzarius in Chronic. Epiſcopor. Regienſ. quod itidem nondum luci redditum Eſtenſis Bibliotheca complectitur, Nummos quidem ſe ejuſdem Nicolai vidiſſe tradit, at nullum Friderici nomine inſignitum. Ne mihi quidem id contigit. Ejuſdem Epiſcopi Nummos utique proferam, ſed nullum ibi nomen Imperatoris. Veram tamen Pancirolii ſententiam reor, hoc eſt, primos ejus Nummos ita fuiſſe ſignatos. At quum ſubſequenti tempore Fredericus II. anathemate perculſus, ac demum Imperio privatus fuerit, hac de cauſſa ab ejus nomine inſcribendo abſtinuiſſe Epiſcopus videtur.

Itaque Primus Nummus argenteus, Regii apud Comitem Nicolaum Tacoli, & Mutinae in Muſeo Bertacchinio, ac penes Dominicum Vandellium adſervatus, in area unicum N. offert, ideſt *Nicolaus*. In limbo legitur EPISCOPVS. In poſtica ramus cum foliis ad inſtar Lilii, & epigraphe DE REGIO. Pro ſolitario illo N. quod primo conſpeximus, in altero ſimili Nummo apud Joſeph Mariam Cattaneum H. ſcriptum videtur; ſed legendum nihiloſecius N. Neque enim audeo tribuere Nummum *Henrico* Regienſi Epiſcopo, qui Anno Chriſti MCCCI. ſedere coepit, quum tunc Regienſi in Urbe dominaretur Azo VIII. Marchio Eſtenſis.

Secundus Nummus aereus, Mutinae apud Bartholomaeum Solianum, effigiem Epiſcopi Sancti praefert cum epigraphe S. PROSPER, patronus videlicet Regienſium. In averſa parte ſcutum, in quo Crux, Urbis inſigne, & inſcriptio REGIVM.

Tertium argenteum adſervat in ſuo Muſeo Bertacchinius. Ibi caput Principis viſitur cum literis circum exaratis: DIVO HERC. DVCI. Is eſt *Hercules I.* Eſtenſis, Dux Ferrariae, Mutinae, Regii &c. qui Anno Chriſti MCCCCLXXI. dominari coepit. In averſa parte Crux, & COMVNITAS REGII.

Quar-

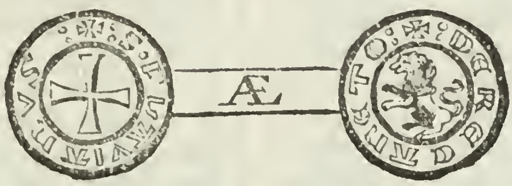
Quartum argenteum poſſidet Mutinae praelaudatus Dominicus Vandellius. Struem lignorum, veluti pyram, exhibet, ſuper qua eſt Aquila, cum inſcriptione HERCVLES DVX, idem videlicet, de quo in praecedenti. Averſa pars ejuſdem Sancti Epiſcopi imaginem exhibet, circum quam leguntur hae literae: S. PROSPER. EPS. REGII.

Quinctus apud Bertacchinium & Solianum exſiſtens, ejuſdem Ducis caput oſtendit cum epigraphe: HERCVLES DVX. In poſtica Crux, & A inſcriptio: REGIVM OLIM AEMILIA. De hac appellatione vide Diſſertationem XXI. *De Statu Italiae*.

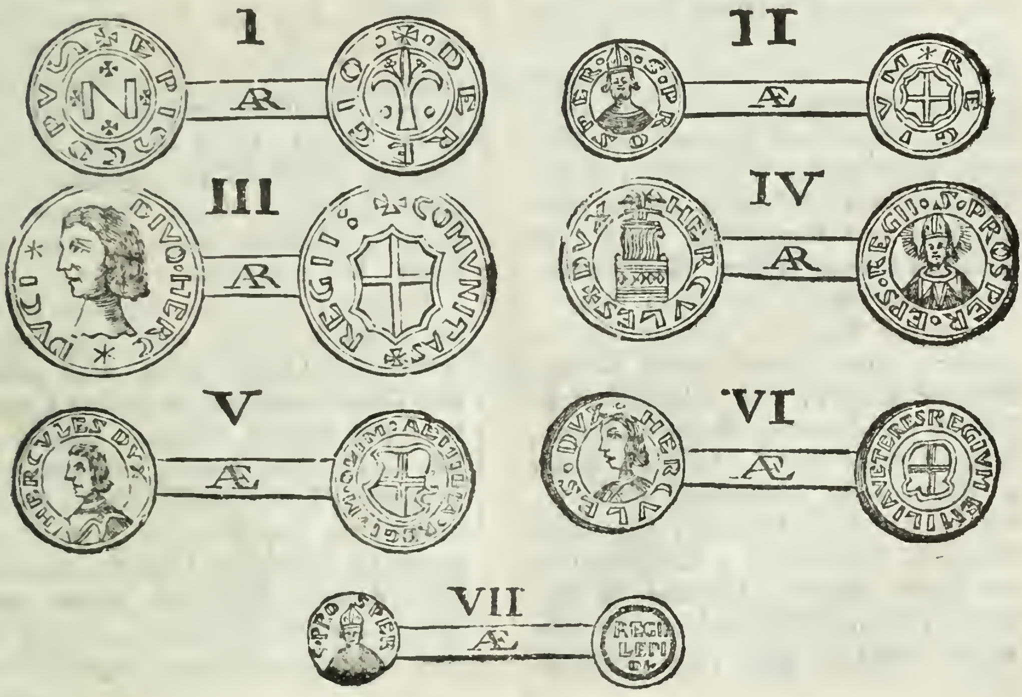
Sextus Nummus in eodem Muſeo Bertacchinio, praecedenti prorſus ſimilis eſt, niſi quod in poſtica legitur inſcriptio, bonâ Priſciani veniâ hiſce verbis concepta: REGIVM EMILIA VETERES.

B Septimus ibidem exſiſtens, minimi moduli eſt. Ibi effigies Epiſcopi cum literis S. PROSPER. In poſtica: REGII LEPIDI.

R E C I N E T I.

R E G I I L E P I D I.

SABAUDIAE COMITES ET DUCES.

NObiliſſima *Sabaudienſium Comitum* ſoboles, poſtea Ducum, quae titulum Regium a Cypro deſumtum, addito diebus noſtris Sardiniae Regno, luculentius confirmavit, inter alios ſuarum rerum Scriptores Samuelem Guichenonium habuit, qui Genealogicam Hiſtoriam Regiae illius Familiae ampliſſime conſcripſit. Is autem & Nummos Sabaudienſes, quotquot potuit, collegit. Ex ejus labore proficiam nunc ego. Attamen prius animadvertam, inclytam gentem illam plures dediſſe *Humbertos*, & longe plures *Amedeos*. Hinc tenebrae in tribuendis uni potius, quàm alteri ejuſdem nominis Nummis; quippe divinando tantùm interdum adſignantur. Nummum a Guichenonio productum lubens praetereo, quem is referendum eſſe putat ad *Beroldum*, Principem primum inter notos nobis e Sabaudienſi ſtirpe, qui circiter Ann. Chriſti MXV. floruiſſe creditur. Omitto, inquam, tum quod iis temporibus non legamus jus Monetae fuiſſe datum Comitibus, neque Marchionibus (Sabaudia autem aevo illo pars erat Burgundici Regni, & Beroldus Comes tantùm Mauriennae, Burgundici Regis Vaſſallus) tum etiam quod Nummus minime ille videatur, quum aversâ parte careat. Miretur aliquis, cur diligentiam ejuſdem Guichenonii effugerit Charta, Anno Chriſti MXX. ſcripta, quam e Talverienſis Monaſterii Archivo, ſiti in Anicienſi Dioeceſi, Clariſſimi Monachi Benedictini e Congregatione Sancti Mauri, Martene & Durand, ſeſe accepiſſe tradunt, ab ipſis edita Tomo I. pag. 140. Theſauri
A Novi Anecdotorum. Dubitationem
fortaſſis ingeſſerunt Guichenonio prima Chartae illius verba, quae nihil
ſapiunt mores Saeculi, quo ſcripta
fertur, ſcilicet: *Beraldus de Saxonia, Prorex Arelatenſis pro Rege potentiſſimo Radulfo, & ab Auguſta Majeſtate Imperii creatus Vicarius.* Et infra: *Monaſterium Talluere, quod fundavit Dominus meus Rex;* quum Guichenonius
B ipſe tabulas protulerit, in quibus fundatio ejuſdem Monaſterii tribuitur
non Radulfo Regi, ſed *Ermengardi Domni Rodulphi Regis Conjugi.* Infra
etiam commemorantur *Feuda*, quibus
idem Monaſterium fruebatur. Denique ibi legitur: *Actum in eo loco de Talueris, laudante Domino meo Imperatore, & genito meo cariſſimo Umber-*
C *to*. Forſitan in his aliquid peregrini
& confictì videre Guichenonius ſibi
viſus eſt. Neque ego ejuſmodi Chartam innuo, uti germanum foetum,
ſed ut in eam diligentius Eruditi
inſpiciant.

Primus argenteus Nummus a Guichenonio tribuitur Humberto Mau-
D riennae Comiti, qui Anno MXLVIII.
e vivis exceſſiſſe traditur. Crux in
antica viſitur. Stella in poſtica. Inſcriptio VMBERTVS COMES. Sed
quum Umberto II. par Nummus tribuatur, ad illum potius, quàm ad
iſtum, hic referendus videtur.

Secundus argenteus Aquilam in area habet bicipitem cum epigraphe:
E AMEDS COMES SAB. ideſt *Ameaeus Comes Sabaudiae*. In poſtica Crux,
in cujus angulis viſuntur literae A.
M. E. D. idem nomen exprimentes.
In limbo PEDEMONTENSIS. Nummum hunc Guichenonius tribuit *Amedeo II.* Sabaudiae Comiti, qui circiter Annum MLXXX. vitam cum
morte commutaſſe fertur. Verùm ab
ejus opinione diſcedere cogor. Longe

ge enim ſerius adinventa creditur Aquila biceps; & fortaſſe nondum Principi illi *Pedemontenſis* appellatio conveniebat. Quare ad unum ex ſubſequentibus Amedeis referendus mihi creditur Nummus.

Tertius Crucem praefert cum literis AM. COMES. In poſticâ Stella & epigraphe SABAVDIE.

Quartus Crucem in antica exhibet, in cujus angulis literae ſunt A. M. E. D. & in limbo AMEDEVS. In averſa parte Stella cum literis COMES SABAVD. Ambos hoſce Nummos Guichenonius tribuit eidem *Amedeo II. Comiti*: ſed duntaxat divinando, quum ad poſteriores pertinere poſſint, incertumque ſit, an tunc liceret Comitibus iis pecuniam ſignare.

Quinctus argenteus *Humberto II.* tribuitur, qui Anno Chriſti MCIII. vitâ functus dicitur. In antica Crux, & VMBERTVS COMES. In poſtica conſpicitur Stella, & epigraphe SECVSIA, nunc *Suſa*.

Sextus argenteus ad *Amedeum III.* ſpectare creditur, qui Anno Chriſti MCXLIX. vivere deſiit. Aream implet litera A. ſignificans *Amedeum*. Circumſtat inſcriptio: COMES. DE. SABAVD. In poſtica Scutum cum Cruce & literis IN ITALIA MARCHIO.

Septimus ad eumdem refertur. Crux ibi cum duabus pilis in area. Tres pilas poſtica oſtendit. Inſcriptio AMEDEVS. COMES. SECVSIA.

Octavus aureus ad *Humbertum III.* ſpectat, qui Anno Chriſti MCLXXXVIII. e vivis abiit. In area viſitur H. initialis litera nominis *Humbertus*. In limbo: COMES. DE. SABAVD*ia*. In averſa Scutum cum Cruce, quae inſigne eſt Regiae Sabaudienſis Familiae. Circumſtat epigraphe: IN. ITALIA. MARCHIO.

Nonus aereus ad *Thomam I.* pertinere creditur, qui Anno Chriſti MCCXXXIII. ad plures abiit. Cernitur ibi ſcutum cum Cruce & caſſide ſuperpoſita, & literis TS. HT. quas pro ſuo arbitrio, & ſine pari exemplo Guichenonius interpretatur *Thomas Humberti*. In poſtica duo laquei, & in medio F. E. R. T. quas literas, unicam tamen vocem efformantes, *Diviſiam*, ut ajunt, illius Principis, aliorumque Sabaudienſium, idem Guichenonius putat. Pedemontani Scriptores ſomnia multa congeſſere in ejuſmodi Diviſiam. Mihi laudanda videtur conjectura doctiſſimi Du-Cangii in Gloſſar. Latin. qui ex Michaële Scoto de Phyſionomiâ Cap. 56. animadvertit, *Fert*, & *Confert* credita fuiſſe auguria, nunc bonum, nunc malum eventum portendentia. Neque omittendum, *Fertones* pecuniae genus fuiſſe, olim perquam celebre. An eorum mentio ad haſce tenebras eliminandas inſervire quidquam poſſint, alii videant.

Decimus argenteus Nummus per divinationem tribuitur *Amedeo IV.* qui Anno Chriſti MCCLIII. diem clauſit extremum. Aquila viſitur in area, & circum literae AMD. COMES SABAVD. Crux Principum Sabaudienſium teſſera in poſticâ, & epigraphe IN ITALIA MARCCHO, ideſt *Marchio*.

Undecimum argenteum adſervat Placentiae in ſuo Muſeo Reverendiſs. Chiappinius Abbas. Aut ad eumdem *Amedeum IV.* aut ad *Amedeum V.* referendus videtur. In anticâ biceps Aquila viſitur cum epigraphe AMEDS COMES SAB. In poſticâ Crux, in cujus angulis hae literae A. M. E. D. ejuſdem Principis nomen referentes, cum inſcriptione circum ductâ: SABAVDIESIS. Vidi-

 mus

mus ſupra ſecundum Nummum in inſcriptione, & Aquilâ partis anticae, ſimilem huic omnino eſſe, ac duntaxat in inſcriptione partis averſae ab hoc differre. Ibi quippe *Pedemontenſis*, heic *Sabaudienſis* legitur.

Duodecimus aereus *Bonifacio Comiti* tribuitur, qui Anno Chriſti MCCLXIII. naturae debitum ſolvit. Aream implet litera B. ejus nomen indicans. In limbo COMES SABAVD. Poſtica exhibet Scutum cum Cruce & literis circumpoſitis MARCH*io* IN ITALIA.

Decimum tertium mihi inſpiciendum e ſuo Muſeo obtulit Alexander Bertacchinius Mutinenſis. Ad *Petrum Comitem* ſpectat. In area legitur Diviſia FERT, de qua ſupra fuit mentio. Additur epigraphe PETRVS COMES SABA. In averſa parte Crux Sabaudienſis cum literis: IN ITALIA MARCH*io*. Hic Princeps Anno Chriſti MCCLXVIII. e vivis ſublatus eſt.

Decimus quartus argenteus ad *Philippum Pedemontis Comitem*, *&* *Principem Achajae* pertinere putatur, qui Anno Chriſti MCCCXXXIV. diem ſuum obiit. In areâ litera P. illius nomen referre poteſt. In circuitu legitur PRINC. MARCC. (ideſt *Marchio*) ITAL. In poſtica Scutum cum Cruce, & literis circum exaratis: COMES SABAVDIE. Sed quum nulla Achajae mentio ſit in Nummo, ſi quis eum tribuat *Petro* nuper memorato, fortaſſis temeritate careat.

Decimus quinctus argenteus eumdem certe Philippum Principem deſignat. Viſitur ibi Crux cum quatuor pilis in angulis & epigraphe PHILIP. PRINCEPS. In poſtica Stella cum quinque pilis circum, & literis TORINVS CIVIS, ideſt *Civitas*. Haec antiqua videtur Teſſera

A Taurinenſis Urbis, quae nunc tribus Stellis utitur. Vide ſupra Nummos Humberto Primo & Secundo tributos. Niſi Principes ii dominati tunc fuerint Taurino, ad poſteriorem Humbertum Tertium Nummi illi pertinere videntur.

Decimus ſextus argenteus Aquilam bicipitem in area praefert. Multa inter
B Eruditos, ac praecipue a Du-Cangio in Diſſertatione de Nummis inferioris aevi, & ab Heineccio in Lib. de Sigillis, diſputantur de origine ſymboli hujus. Miſſa omnia facio. Certe videas, ineunte Seculo Chriſti Decimoquarto in uſu fuiſſe *Aquilam bicipitem*, ejuſque etiam meminit Joannes Villanius illius tem-
C poris Scriptor. Graeci Imperatores hanc teſſeram primi uſurpaſſe creduntur. Veri ſimile eſt, Philippum Sabaudienſem vel ad eorum imitationem, vel quod ab eis Privilegium acceperit, ejuſmodi Aquilâ uſum fuiſſe. Additur in circuitu epigraphe PHILIPVS. DE. SAB. In poſtica Crux, in cujus angulis P. H. I. L.
D ejuſdem nominis initiales; & in limbo PEDEMONTENSIS.

Decimus ſeptimus aureus ad imitationem Florenorum, qui Florentiae cudebantur, percuſſus ab eodem Principe creditur. In antica Scutum cum Cruce, teſſerâ gentiliciâ Principum Sabaudienſium. Superſtat Scuto caſſis, & huic Leo erectis pedibus.
E Haec ibi inſcriptio: PRINCEPS ACCHAYE. In poſtica Praecurſoris imago cum literis S. IOHANNES B. ideſt *Baptiſta*.

Decimus octavus aureus *Amedeo V.* tribuitur, qui Anno MCCCXXIII. morti ſuccubuit. Lilium praefert cum epigraphe AM. COMES. In averſa parte Praecurſor Domini, & in limbo S. IOHANNES B. Uti infra monebo,

nebo, deflexit a vero Guichenonius, dum arbitratus eſt, cuſum hunc Nummum ob aliquod foedus ab Amedeo initum cum Florentinis. Nihil aliud is eſt, niſi Florenus aureus, quem tum ipſe Comes Sabaudiae, tum alii Principes ad imitationem Florentinorum percuſſere.

Decimus nonus argenteus ad eumdem *Amedeum V.* ſpectans, exhibet Scutum cum Cruce gentilicia, & caſſide ſuperpoſita. Adjungitur inſcriptio: AMEDEVS D. GRA. COMES. Crux in poſtica cum quatuor Roſis in angulis & epigraphe SABAVD. IN ITALIA MARCHIO.

Vigeſimus argenteus ad eumdem *Amedeum V.* ſpectare videtur, & Diviſiam FERT praeferre a Guichenonio creditur; quod ego non video. Circumſtat epigraphe AMEDEVS COMES. In averſa parte Crux Sabaudienſis & literae: SABAVDIE.

Vigeſimus primus ad *Amedeum* ipſum pertinere putatur. Literam A. in area exhibet, quae cum reliquis literis in circuitu conjungenda eſt, nempe MED. COMES SABAVDIE. Facies averſa Cruce gentiliciâ eſt inſignita, & literis MARCH*io*. IN. ITALIA.

Vigeſimus ſecundus aureus ad *Amedeum VI.* pertinet, qui Anno Chriſti MCCCLXXXIII. ex humanis abiit. In antica viſitur Scutum cum Cruce Sabaudienſi, & epigraphe: AMEDEVS COMES SABAVDIE DVX. In poſtica Crux, & inſcriptio CHABLII. ET AVGTE (ideſt *Auguſtae*) ITALIAE. MARCHIO. ET. PRE. ideſt *Princeps*, aut *Praefectus*. Titulus *Ducis* non ad *Sabaudiam*, ſed ad *Chablium* (nunc *Chablais*) eſt referendus.

Vigeſimus tertius argenteus effigiem Principis ejuſdem praefert, inſigne Ordinis equeſtris a ſe inſtituti ad collum gerentis, dexterâ enſem nudum, ſiniſtrâ Scutum cum Cruce gentiliciâ tenentis. Epigraphe haec additur: AMEDEVS COMES SABAV*diae*. In poſtica Crux, circum quam quatuor FERT. laqueis intermixta. Limbus inſcribitur his vocibus: DVX CHABLASII. IN ITALIA MARCH*io*.

Vigeſimus quartus aureus ad *Amedeum VII.* ſpectat, qui Anno Chriſti MCCCXCI. vitam cum morte commutavit.

Vigeſimus quinctus aureus *Amedeum VIII.* refert, qui primus Sabaudiae Dux eſt renuntiatus Anno Chriſti MCCCCXVI. & Papa ſub nomine Felicis V. Anno MCCCCXXXIX. creatus, vitâ demum functus eſt Anno MCCCCLI. In antica effigies Sancti Mauricii viſitur, haſtam dexterâ, Scutum cum Cruce Sabaudienſi ſiniſtrâ tenentis, ad cujus pedes proſtratus cernitur Amedeus ipſe Dux. Haec ibi epigraphe: AMEDEVS DVX SABAVD. P. ideſt *Primus*, aut *Princeps*, ſive *Pedemontis*. In averſa parte Scutum conſpicitur, eamdem Crucem praeferens cum Laqueis hinc inde, Ordinem equeſtrem ſignantibus, & rictu Leonis alati. Adſunt literae AMEDEVS DVX SABAVDIE.

Vigeſimus ſextus argenteus ad eumdem Principem pertinens, in antica Scutum habet cum Cruce gentilicia, & epigraphe AMEDEVS SABAVDIE DVX. In poſtica iterum Crux, & literae: IN ITALIA MARCHIO PRINC*eps* P. ideſt *Pedemontis*.

Vigeſimus ſeptimus aureus a Ludovico Duce cuſus, Scutum cum Cruce & Laqueis circumpoſitis exhibet, additâ Diviſiâ FERT ſupra Scutum. Epigraphe LVDOVICVS D. (ideſt *Dux*) SABAVDIE PRINCEPS.

CEPS. In altera facie altera Crux cum lemmate DEVS IN ADIVTORIVM MEVM INTENDE. Hic Princeps Anno Chriſti MCCCCLXV. deceſſit.

Vigeſimus octavus aureus ejuſdem Principis armati, & equo inſidentis effigiem offert cum epigraphe LVDOVICVS DVX SABAVDIE. Averſa facies Scutum cum Sabaudienſi Cruce continet, Diviſiâ FERT hinc inde collocatâ, & literis MARC*hi*O IN ITALIA PRIN*ceps*.

Vigeſimus nonus argenteus effigie ejuſdem Principis inſignitus eſt cum epigraphe LVDOVICVS DVX SABAVDIE MARC*hio* ITALIAE. In poſtica viſitur ſacra Syndon Taurinenſis cum literis SANCTA SYNDON DOMINI IESV CHRISTI.

Trigeſimus argenteus ab eodem *Ludovico Duce* cuſus, effigiem ipſius praefert cum epigraphe LVDOVI. D. G. DVX SABAV. MARCHIO IN ITALIA. In poſticâ eadem ſacra Syndon mulieris manibus protenſa. Haec epigraphe: SANCTA SINDON D. N. IESV. MIIII. LIII. ideſt Anno Chriſti MCCCCLIII.

Trigeſimus primus argenteus a *Beato Amedeo Duce* percuſſus Scutum cum Cruce Sabaudienſi & Laqueis oſtendit. Inſcriptus eſt his literis: AMEDEVS DVX SAB. Poſtica & ipſa alteram Crucis figuram exhibet cum literis IN ITALIA MARCH*io*. E vivis abiit piiſſimus hic Princeps Anno Chriſti MCCCCLXXII.

Trigeſimus ſecundus argenteus *Phili erti I.* Sabaudiae Ducis effigie ornatus conſpicitur ~~cum~~ epigraphe PHILIBERTVS. DVX. SABAVDIE IV. In poſtica imago Sancti Martyris Mauricii cum literis circum poſitis SANCTVS MAVRITIVS. Dux iſte immaturâ praereptus eſt morte Anno Chriſti MCCCCLXXXII.

A Trigeſimus tertius aureus ad *Carolum I.* Sabaudiae Ducem ſpectat, qui Anno Chriſti MCCCCXC. regnare ac vivere deſiit. In antica viſitur illius effigies equo inſidentis cum inſcriptione circum ductâ: KAROLVS DVX SABAV*Diae*. In poſtica Scutum cum gentilicia Cruce & Diviſiâ FERT, additis in circuitu his voci- B bus: MARCHIO IN ITALIA PRINC.

Trigeſimus quartus aureus eamdem praefert effigiem, hiſce literis in limbo ornatam: KAROLVS DVX SABAVDIE ET. Poſticam implet inſigne Sabaudienſium Ducum, atque additur lemma: SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM.

C Trigeſimus quinctus argenteus ejuſdem *Caroli I.* effigie ornatus, hanc exhibet inſcriptionem: KAROLVS. D*ux*. SABAVDIE. MAR*chio*. ITA*liae*. In poſtica Scutum gentilicium, Diviſia FERT, & lemma XPS VINCIT, XPS REGNAT, XPS INPER*at*, deſumtum e Nummis Francorum Regum.

D Trigeſimus ſextus argenteus Crucem cum quatuor pilis in antica habet, & in limbo CAROLVS. Poſtica praefert Laqueum Ordinis equeſtris, & epigraphen IN ITALIA MARC*hio*.

Trigeſimus ſeptimus argenteus ejuſdem effigie inſignitus, literas in circuitu deſcriptas offert: KAROLVS. DVX. SABAVDIE. G. In poſticâ E Crux gentilicia, & lemma XPS. RE*Surrexit*. VENIT IN PACE DEVS.

Trigeſimus octavus argenteus, parum a praecedenti diſſimilis eſt.

Trigeſimum nonum, Mutinae adſervat, aereum quidem, in ſuo Muſeo Alexander Bertacchinius. Mihi creditur pertinere ad praelaudatum *Carolum I.* Scuto gentilicio ornatus

eſt

eſt cum epigraphe CAROLVS DVX SABAVDIE . . . In averſa facie Crux viſitur, & inſcriptio: PRICEPS ET MAR*chio.* IN ITALIA.

Quadrageſimus argenteus Scutum gentilicium Sabaudienſis Familiae oſtendit cum hiſce circum poſitis literis: CAROLVS II. DVX. SABAVD. Poſticam Crux occupat, Ordinem equeſtrem Sancti Mauricii indicans, cum epigraphe S. MAVRICIVS. S. M. Hunc Nummum Guichenonius tribuendum putat *Carolo I. Duci*, quamvis *Carolus II.* inſcribatur, & in duobus ſequentibus *Secundus* identidem appelletur; eâ ratione ductus, quod ibi dicatur *Dux V.* Sit apud eum fides. Certe petat aliquis, cur *Carolus Bonus*, Sabaudiae *Dux IX.* ſe poſtea *Carolum II.* in ſuis Nummis dixerit. Neque ſane, quod *Carolo I.* fuerit alter frater natu major ejuſdem nominis, patri praemortuus, ſat fuit, ut idem *Carolus I.* appellaretur *Secundus*, quum dominari coepit. Vide infra Nummum XLII.

Quadrageſimus primus argenteus Scutum praefert, in quo inſignia Sabaudienſis Familiae, & Cyprici Regni apparent. Haec ibi epigraphe: KROLVS SECVNDVS DVX SABAVDIE V. In poſticâ effigies Sancti Mauricii cum lemmate D*omi*N*u*S ILLVMINACIO ET SALVS M*ea*.

Quadrageſimus ſecundus argenteus quinque teſſeras offert, indicantes Sabaudienſem Ducatum, Caballicum agrum, Auguſtam Praetoriam, & Principatum ſacri Romani Imperii. Circumſtat inſcriptio KROLVS SEC*undus* DVX SABAVD. V. Uti praefatus ſum, Guichenonius *Carolo* I. tribuit hos quoque Nummos, eâ ratione permotus, quod hic Princeps dicatur *Dux Quinctus*. Sed fieri-ne

[A] poteſt, ut poſt V. legatur etiam I.? quae literae non Ducem Quinctum, ſed VI*carium Imperii* deſignarint. In poſtica viſitur Crux, & in limbo legitur haec inſcriptio: KBLAS ET AVG. S. ROM. IMP. P. ideſt Dominus Provinciae *Chablais*, & Civitatis *Auguſtae* Praetoriae, & *Sacri Romani Imperii Princeps*.

[B] Quadrageſimum tertium aereum, Mutinae in Bertacchinio Muſeo vidi. Ibi Inſignia gentilicia Sabaudicae Familiae ſeſe offerunt in ſcuto. Circumſtant literae: KROLVS SECONDVS. In averſa parte DVX. SABAVDVS. R. Et in area R.

Quadrageſimus quartus argenteus ad *Philippum* Sabaudiae Ducem per- [C] tinet, qui Anno Chriſti MCCCCXCVII. finem vivendi fecit. Anticam implet imago hujus Principis, cum epigraphe PHILIPVS DVX SABAVDIE VII. In poſtica Crux Sabaudienſium Principum teſſera cum Laqueo, ſcilicet cum inſigni Ordinis militaris & Diviſiâ FERT. Additur lemma: A D*omi*NO FACTVM [D] EST ISTVD.

Quadrageſimus quinctus ad eumdem Principem referendus, ſcutum praefert cum gentilicia Cruce, adjectis duobus Laqueis, & circumpoſitâ hac epigraphe: PHILIPVS DVX SABAVDIE. Altera Crux in poſtica cernitur, Ordinem militarem Sancti Mauricii indicans, cum epi- [E] graphe: PRINCEPS MARCHIO IN ITA*lia*.

Quadrageſimus ſextus, Quadrageſimus ſeptimus, & Quadrageſimus octavus parum diſſimiles, exhibent effigiem *Philiberti II.* Ducis Sabaudiae, qui Anno Chriſti MDIV. immaturo fato ſublatus fuit e vivis. Haec illius inſcriptio: PHILIBERTVS DVX SABAVDIE VIII. In po-

poſtica Scutum cum Sabaudienſi Cruce & Diviſia FERT, & Laqueo. Ibi hoc lemma: IN TE DOMINE CONFIDO. T.

Quadrageſimum nonum aereum Nummum hiſce additum volo, quem Mutinae adſervat in ſuo Muſeo Bertacchinius. Incertus tamen ſum, an ſpectet ad Regiam Sabaudienſium Principum Familiam. In antica conſpicitur Aquila alis expanſis. E literis circumpoſitis partim exeſis hae ſuperſunt B.... D.... F.... COMES. DE. CIANI .... In poſtica effigies Sancti Mauricii palliati, manu baculum nodoſum gerentis. Additur epigraphe SANCTVS MAVRICIVS. Suſpicabar ego, heic deſignari Comitem quempiam *Decianae*, cujus Nummum ſupra attuli. Verùm in ejus Nummis occurrit non Sanctus Mauricius, ſed *Sanctus Alexander*. Quum verò celeberrimus in Sabaudia ſit *Sanctus Mauricius*, eruditis Taurinenſibus perpendendum relinquo, an heic fortè deſignetur aliquis *Comes de Cianbery*.

Ceterorum Ducum Sabaudienſium Nummos omitto, ne fines mihi propoſitos tranſgrediar.

SALUTIARUM MARCHIONES.

NUmmos duos argenteos proferam, ad *Marchiones Salutiarum* ſpectantes. Primum in ſuo Muſeo adſervat Placentiae Reverendiſs. Abbas Chiappinius. Ibi effigies Principis viſitur cum inſcriptione: LVDOVICVS M. (ideſt *Marchio*) SALVTIARVM. In averſa parte conſpicitur imago Sancti viri equo inſidentis cum literis in limbo: SANCTVS CONSTANTIVS. Is eſt *Ludovicus I.* Salutiarum Marchio, qui Anno Chriſti MCCCCLXXV. finem

A vivendi fecit; aut *Ludovicus II.* ejus filius, qui Anno eodem patri in dominatione ſucceſſit.

Alterum Mutinae mihi exhibuit Alphonſus Ferrarius, ſed literis exciſis. Viſitur Sanctus vir equo inſidens, & manu vexillum tenens cum epigraphe SANCTVS CON .... ideſt *Conſtantius*. In altera facie oc-
B currit inſigne gentilicium in ſcuto, cui caſſis ſuperſtat, Aquilam coronatam gerens cum literis SALVTIARVM M ..... nempe *Marchio*. Aereus exſtat apud Illuſtriſs. Abb. Vicecomitem Mediol.

In praelaudatis Chiappinio, & Bertacchinio Muſeis exſtant alii Nummi percuſſi a *Michaële Antonio*, atque a
C *Franciſco* Marchionibus Salutiarum. Sed quia ultra terminum mihi praeſtitutum excurrunt, eos praetermitto.

SENAE, ſive SENA.

IN Diſſertatione L. *de Civitatum Libertat.* Privilegium evulgabo, in quo Henricus Sextus Romanorum Rex Anno Chriſti MCLXXXVI.
D *Octavo Kalendas Novembris*, jus cudendae pecuniae Senenſi Reipublicae hiſce verbis concedit: *Item ex uberiori gratia benignitatis noſtrae, Regiâ, qua fungimur, auctoritate concedimus ipſis Senenſibus poteſtatem cudendae & faciendae Monetae in Civitate Senenſi.* Ejuſdem Privilegii meminit etiam Jugurtha Thomaſius Lib. 3. Hiſtor.
E Senenſis. Attamen ante illud tempus minime defuiſſe videtur Senenſi Populo ejuſdem Monetae praerogativa. Etenim in Charta Anni MCLXXX. quam habes in Notis Cl. V. Benvoglienti ad Statuta Piſtorienſia, in hoc Opere edita, Chriſtianus Moguntinus Archiepiſcopus, Imperialis per Italiam Legatus, Senenſi Populo haec

haec pollicetur: *Citius, quam potero, Sereniſſimo Imperatori noſtro Frederigo Privilegium confirmationis veſtrae Monetae, ad laudem & totius Civitatis honorem, faciam ſine fraude componere.* Ad haec in nuper memoratâ Diſſertatione Quinquageſimâ alteram Chartam edam Anno ipſo conſcriptam *Menſe Junii*, hoc eſt, quatuor ante Menſes, in qua continetur *forma compoſitionis, per quam Senenſes veniunt ad gratiam Domini Imperatoris, & Regis Henrigi*. Ibi ſtatutum, ut Senenſes Imperatori ac Regi *reſtituant ac reſignent omnia Regalia, jura & juriſdictiones, quae pertinent ad Imperium infra Civitatem & extra, & nominatim Monetam, & pedagium, ſive teloneum, quam facere conſueverunt vel faciunt*. Quare ante Annum Chriſti MCLXXXVI. jure Monetae fruebantur Senenſes. Ejus Populi Nummos, quos hactenus conſpicere mihi licuit, nunc profero.

Primum argenteum poſſideo ego. In area ibi occurrit unum S. nomen *Senae*, ſive Senarum, indicans. In limbo legitur SENA VETVS. In averſa parte Crux viſitur cum epipraphe ALFA ET CIↃ, ideſt *Omega*.

Secundus argenteus ab Huberto Benvogliento Cl. V., dum in vivis erat, ad me miſſus, quamquam non idem, adeo tamen praecedenti ſimilis eſt, ut nihil addendum habeam: niſi quod Omicron pro Omega ibi ſcriptum eſt, atque ED pro ET, ex quo intelligis vetuſtatem ET immutati, quum a vocali ſubſequens verbum inchoatur.

Tertius aureus, Mutinae a Joſeph Maria Cattaneo adſervatus, idem S. in area praefert, cum literis in circuitu CIVITAs VIRGO SENA VETVS. In averſa parte Crux cum literis ALPHA ET O (pro *Omega*) PRINCIPIum ET FINis. In aliis Nummis non *Civitas Virgo*, ſed *Civitas Virginis* legitur: atque id ad mentem Senenſium.

Quartus argenteus apud eumdem Cattaneum, praeter S. in area, hanc epigraphen gerit: SENA VETVS CIVITAS VIRGINIS. In altera parte eadem inſcriptio atque antecedens. Similem Nummum alterum, diverſae tamen formae, adſervat Mutinae Palladius Turrius vir nobilis; ibique in ſummitate ſcutulum conſpicitur cum quodam inſigni.

Quinctus argenteus in Muſeo Bertacchinio Mutinae exſiſtit. Ibi conſuetum S. in area, ſed ita lemniſcatum, ut vix pro litera accipiatur. Epigraphe SENA VETVS. In poſtica (A) ALPHA ET O, pro Ω, *Omega*.

Sextus argenteus in eodem Muſeo habet S. in area, & in limbo CIVITAS VIRGINIS SENA VETVS. In poſtica inſcriptio ſimilis Tertio. Iſtorum Nummorum tempora deſignare difficillimum puto.

Septimus e Schedis Blanchinianis, Veronae in Muſeo Muſelliano adſervatis, depromtus fuit. Ibi SENA VETVS C. VIRGINIS.

Octavus ibidem exſiſtens, eamdem inſcriptionem in antica exhibet. In poſtica ſcutum cum inſignibus, quibus ſuperpoſitum G.

Nonus in eodem Muſeo adſervatus, neſcio ad quamnam Civitatem ſpectet. Eum ego inter Senenſes retuli, quod inſignia perquam praecedenti ſimilia videantur.

Quum autem verba facio de Senenſi Urbe, quam *Civitatem Virginis* appellatam vidimus, in mentem venit, Epheſios quoque olim, teſte antiquiſſimo Herodoto Lib. I. *Urbem ſuam dicaſſe Dianae*, ita ut Civitas illa evaſerit *Civitas Dianae*.

SENOGALLIA.

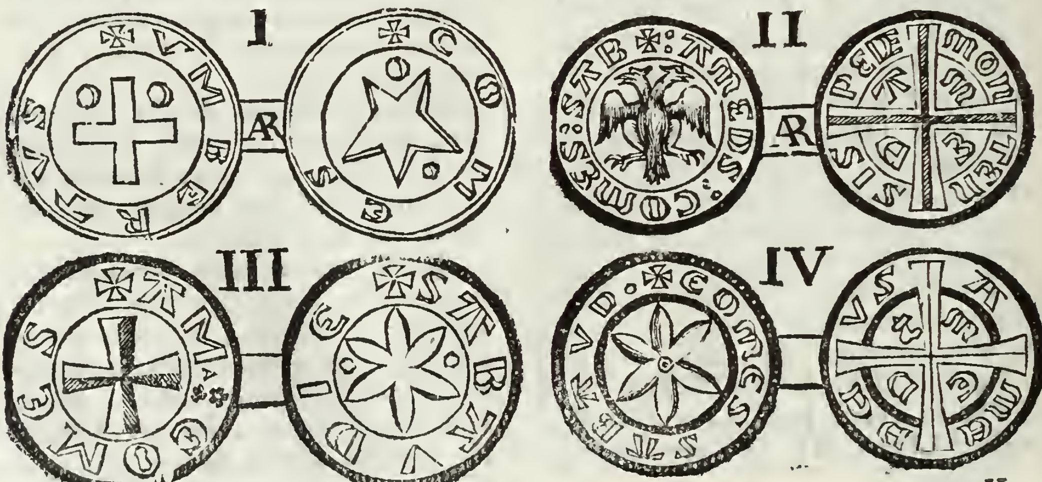
UNum Nummum, ad *Civitatem Senogallienſem* ſpectantem, exhibere poſſum, quem Romae in ſuo Muſeo adſervat egregius eruditionis antiquae cultor Franciſcus Victorius, Eques Sancti Stephani. Viſitur ibi effigies Epiſcopi Sancti cum epigraphe S. PAVLINVS. SENOGA. Patronum Urbis cenſeo Sanctum Paulinum: quod tamen in Italia Sacra ab Ughellio adnotatum non vidi. In altera facie cernitur quadrupedis cujuſdam effigies. Erit Eruditorum Senogallienſium uberiorem huic Nummo lucem miniſtrare.

SPOLETUM.

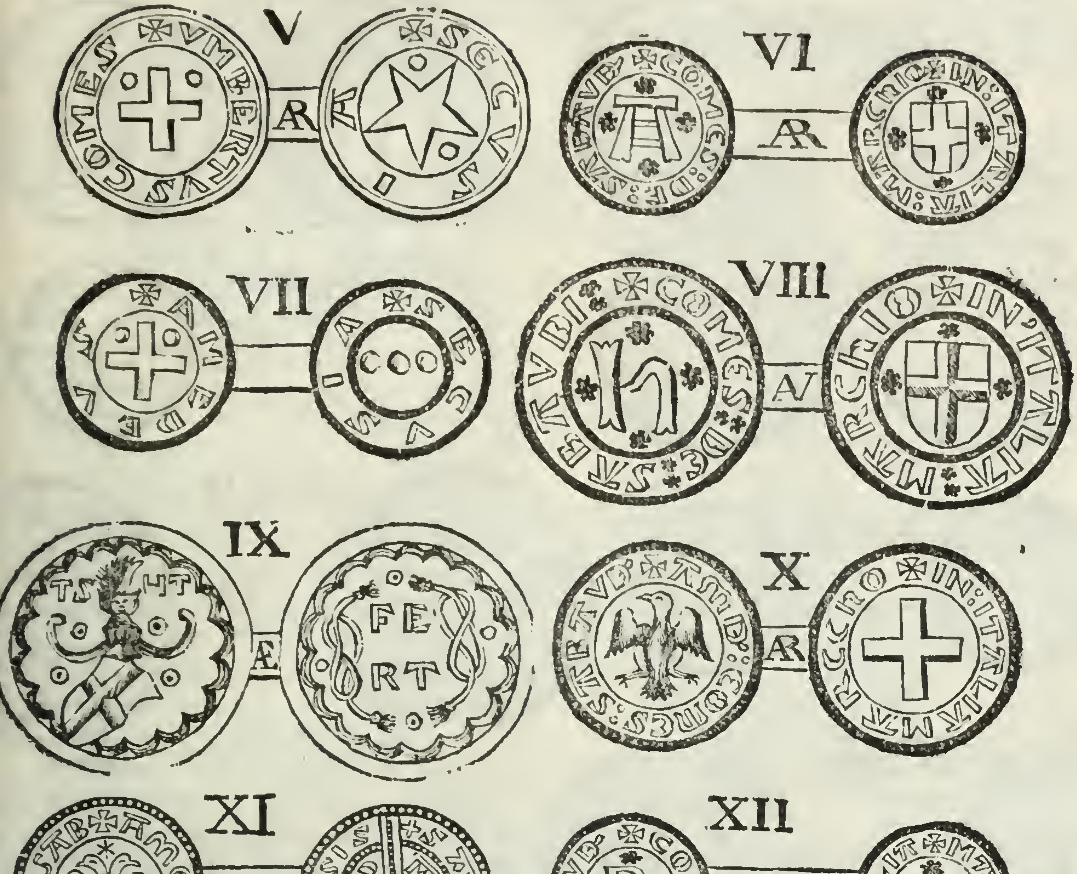
ILluſtris hujus Urbis, quae per Saecula multa Ducatus ampliſſimi caput fuit, Nummum argenteum mihi procuravit Cl. V. Dionyſius Andreas Sancaſſanius Scandianenſis, nunc Medicus Comacli. In ejus antica viſitur Crux cum literis circumſtantibus: DE SPOLETO. In poſtica ha-
A betur epigraphe: S. PONTIANVS P. ideſt *Protector*, vel *Patronus* Urbis. Nullus dubito, quin plures alios Nummos, ad Spoletum pertinentes, diligentia poſterorum exerat. Immo veri mihi ſimile prorſus videtur, vel ſub Langobardis Regibus, & Francis Imperatoribus fuiſſe Spoleto praerogativam Monetae. Quum enim hoc
B jure fruerentur olim Ticinum & Mediolanum, Regiae Urbes, tum Luca uti caput Ducatus Tuſciae, Beneventum uti caput inſignis Beneventani Ducatus, ac Tarviſium uti caput Ducatus Forojulienſis: excogitare vix poſſumus, in illuſtri Ducatu Spoleti nulli Urbi contributum fuiſſe jus ſignandae pecuniae.

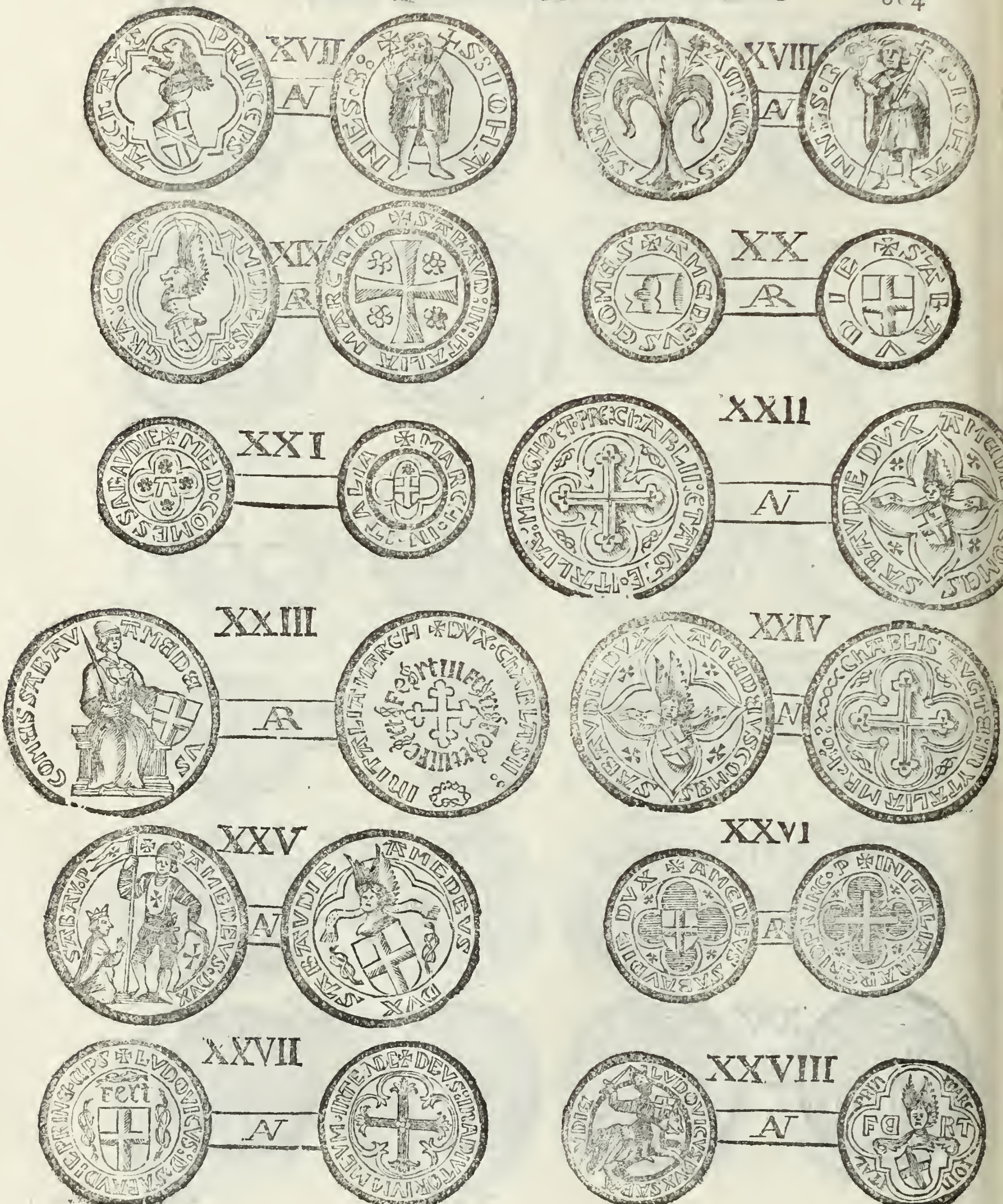
C Alterum Nummum huic additum volo, quem penes ſe ſervat amicus vir Franciſcus Maria Joachini, Juriſconſultus Foroſempronienſis. Ibi effigies Epiſcopi Pallium geſtantis, cum literis in circuitu IOH*ann*ES.... A.... C. In averſa parte SPOLETANVS. Quis ſit Johannes iſte, exeſae ſubſequentes literae me a di-
D vinando coërcent.

COMITUM SABAUDIAE.

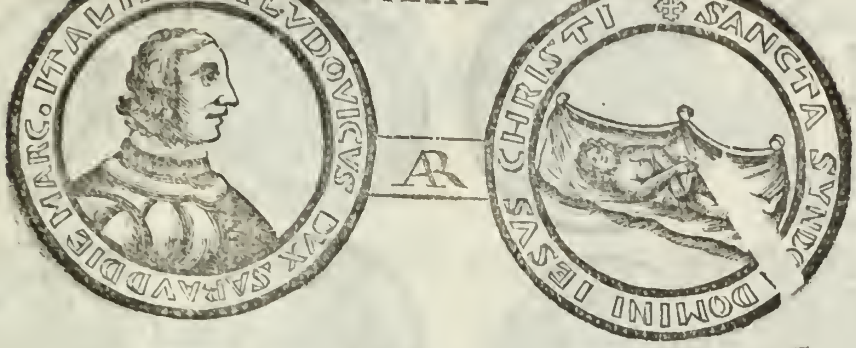

V.

V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI

XVII
AV
XVIII
AV
XIX
AR
XX
AR
XXI
XXII
AV
XXIII
AR
XXIV
AV
XXV
AV
XXVI
AR
XXVII
AV
XXVIII
AV

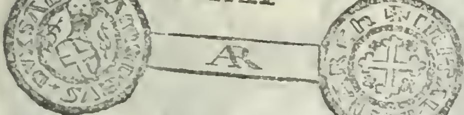
XXIX

XXX

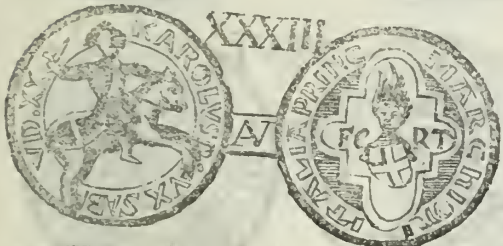
XXXI

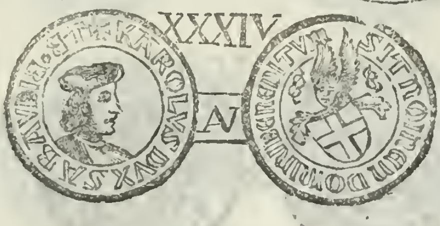
XXXII

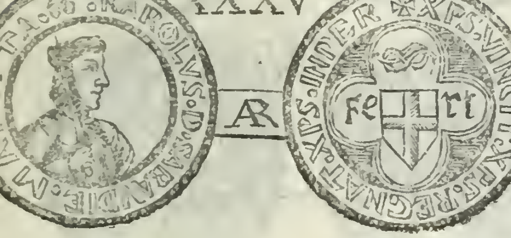
XXXIII

XXXIV

XXXV

XXXVI

XXXVII
XXXVIII
XXXIX
XL
XLI
XLII
XLIII
XLIV
XLV
XLVI
XLVII
XLVIII

XLIX

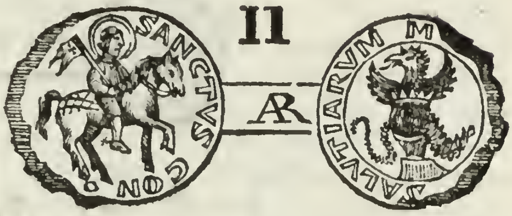

MARCHIONUM SALUTIARUM.

I

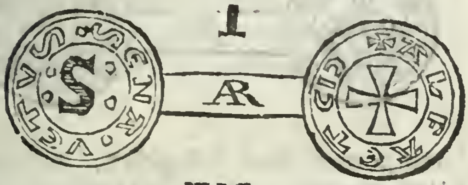

II

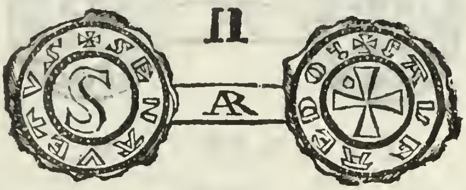

S E N A R U M.

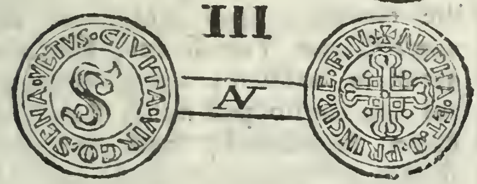
I

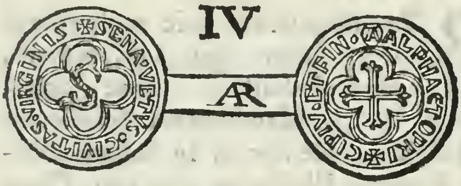
II

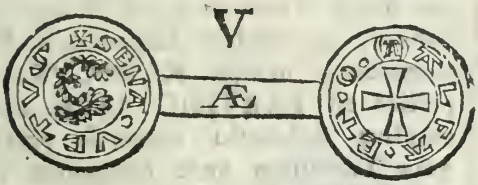
III

IV

V

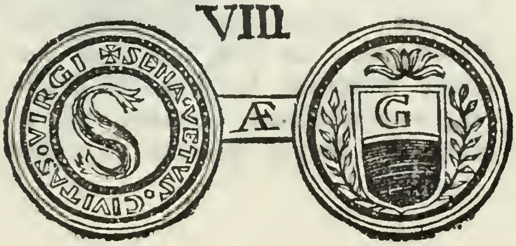
VI

VII

VIII

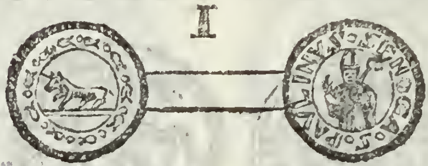

IX

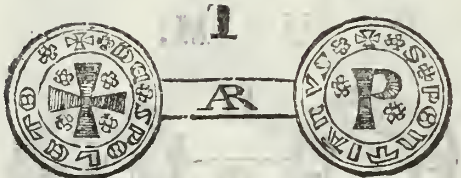
S E N O G A L L I A E,

I

S P O L E T I.

I

II

T A R V I S I U M.

REm ſingularem heic accipe, cui aegre fidem ego adhibuiſſem, niſi vadem habuiſſem plane legitimum V. Cl. Marchionem Scipionem Maffejum. Nempe is in inſigni Opere Veronae Illuſtratae pag. 377. Chartam evulgavit, in eadem Civitate Tarviſina ſcriptam Anno Chriſti DCCLXXIII. ubi mentio habetur *Monetarii*, ſimulque commemoratur *Monita publica* (hoc eſt, *la Zecca*) ibi conſtituta. Itaque inſtiti apud praeſtantiſſimum virum Antonium Scottum, Canonicum & Patricium Tarviſinum, ut pro ſuo erga me amore nunquam fatigato inveſtigaret, num quiſquam Nummus ad remota illa Secula ſpectans injuriam A temporum fortè effugiſſet. Reſcripſit ille tandem, apud Antonium Bernardi Civem Tarviſinum, Nummum vetuſtum exſiſtere, quem etiam ad me non multo poſt miſit. Carolinum ſtatim deprehendi; nam in antica ſpectatur Monogramma Caroli Magni Regis Francorum & Langobardorum, ac tandem Imperatoris Ro- B manorum, nempe KAROLVS. In poſtica eſt TARVISIO. Quare nulla amplius dubitatio ſupereſſe poteſt, quin Tarviſium ante nongentos annos & ultra jure Monetae frueretur. Cur autem Civitati illi ſub Langobardis & Francis Regibus, non verò tot aliis tunc illuſtrioribus Urbibus, praerogativa Monetae conceſſa fuerit, nulla alia mihi ratio ſe offert, niſi quod uti Tuſciae Luca Civitas deſti-

ſtinata iis temporibus fuit, ut ibi cuderentur Nummi, ita Tarviſium ejuſmodi honore donatum fuerit pro Ducatu Forojulienſi. Sed fortaſſe Germanis poſtea in Italia dominantibus continuatum Tarviſinis minime fuit ejuſmodi jus. Mihi ſane nondum ullus alius Nummus occurrit, antiquis iis Seculis in ea Urbe percuſſus. Ceterum ſubſequutis Seculis ab Imperatoribus conceſſa fuit Epiſcopo Tarviſino Moneta publica ejus Urbis, immo & ipſa Civitas, uti vetera monumenta teſtantur.

Alterum quoque Nummum diverſi moduli addo, qui poſt haec ſcripta delatus eſt: rari quippe ſunt id genus Nummi.

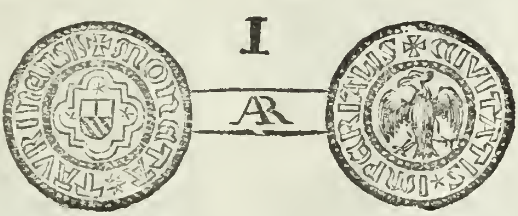
TAURINUM.

QUo tempore nobilis iſta Civitas ſui juris fuit, neque Principibus Sabaudienſibus parebat, percuſſit hunc Nummum argenteum, rarum profectò, quem mihi ſuppeditavit Joſeph Maria Cattaneus Civis Mutinenſis. Poſt Friderici II. Auguſti mortem, quae Anno Chriſti MCCL. contigit, Thomas Comes Mauriennenſis Taurinenſi Urbe potitus fuit. At is Anno MCCLV. aut potius ſequenti, ſeditione obortâ, a Civibus Taurinenſibus in vincula conjectus fuit, atque Aſtenſibus inimicis traditus. Quare eodem Saeculo Nummus iſte cuſus videtur, in cujus antica viſuntur inſignia, ut opinor, ipſius Civitatis, cum tribus aſteriſcis hinc inde diſpoſitis, & literis MONETA TAVRINENSIS. In poſtica ſpectatur Aquila alis apertis, & circumſtant literae: CIVITATIS IMPERIALIS.

T A R V I S I I.

T A U R I N I.

VERONA.

INter Italici Regni Civitates, quae primae officinam Monetariam habere meruerunt poſt antiquiſſimas illas, Ticinenſem videlicet, Mediolanenſem, Tarviſinam, atque Lucenſem, enumeranda mihi eſt *Verona*. Certe *Veronenſis* pecuniae memoria frequens occurrit in Chartis vetuſtis. Leguntur haec verba in Ferrarienſi, Anno Chriſti MCXIII. exaratâ: *Et in omni feſtivitate Sancti Martini an-* A *nualiter daturus ſum vobis in veſtro arbitrio porcum unum de precio Solidorum octo denariorum Veronenſium, aut ipſos Solidos, quem ſuſcipere volueritis; & in omni Nativitate Domini ſpallam unam, vel pullos duos.* Ita in altera pergamena Ferrarienſi, Anno Chriſti MLXXVIII, ſcriptâ, mentio eſt *denariorum Venetorum*, ac *Veronenſium*, B uti ex ipſa patebit, evulgandâ heic mihi, ex beneficio ſupra laudati Joſeph Antenoris Scalabrinii eruditi viri Ferrarienſis.

Charta Emphyteuſis Ferrarienſis, Anno 1078.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Anno Domini . . . . Milleſimo Septuageſimo Octavo, Regnante Domino Einrico Imperatoris *Anno Vigeſimo Secundo, IX. Kalendas Octubris, Indictione Secunda . . . . . Mazolino filius quondam Pagano de Rofredo de la Turre, & Winildo filius quondam Joculo de la Nure de Comitato Ferarienſis. Uti me u . . . filius quondam David de Ugone de Rencia, ſeu filiis & heredibus vel ſucceſſoribus . . . . . per enfiteoſin nomine jure a preſenti die nobis concedere dignemini rem juris veſtre proprietatis: ideſt trans flumen Reno in fundi Panicale, in loco ubi dicitur Gajo de Sertito, pecia una terra in integrum cum introito & exiteo ſuo uſque in via publica, vel cum omnia ſuper ſe & infra ſe abente in integrum, a pertica decipeda menſurata per longo, & per ambobus lateribus perticas octo & pedes novem: ab uno caput perticas ſeptem, alio caput perticas ſex: finis eſt ab uno latere ponis te Urſone Presbitero petitore, alio latere ponis te Donatho filius Nathale de Martini de Dominico. Ab uno caput ponis te Martinus Presbiter, qui vocatur Ricio, & Ruſticello de Bonvicio: alio ca-* C *put ponis te Petrus de Ermengarda, vel ſi quis ali adfines ſunt. Ipſa jam dicta pecia terra in integrum, qualiter ſupra legitur damus nos ſupraſcripti Mazoline, & Winildo tam per nos, quàm per Joculo nepote noſtro filius quondam Rodulfo de Rofredo, tibi ſupraſcripto Urſone Presbitero, tuique Succeſſoribus & heredibus, ad habendum, tenendum,* D *& poſſidendum, eâ vero racione, ut non abeatis licenciam tu ſupraſcriptus petitore, neque tuis ſucceſoribus & heredi de predicta pecia terre in integrum, qualiter ſupra legitur, in eſtranea perſona nec vendere nec donare, niſi ſi nobis oportunum fuerit optinere ſit dominacio noſtriſque heredibus, ſi juſtum precium dare voluerimus, ſicut per* E *bonos homines apreciatum fuerit; & ſi juſtum precium dare noluerimus, ſicut per bonos homines apreciatum fuerit, licencia ſit vobis eas dare in talis hominibus, qui de diſtricto iſtius Comitato fuerit, excepto heredes* Comes Alberti, *& illorum Servis, & ſalva juſticia dominica perſolvend . . . & poſt completa-*

ta

ta hereditas tua, qui ſupra petitore, Calciarios dandi ec enfiteoſin in och ordine renoventur. Sic ita tamen ut exinde inferre debeo ego ſupraſcriptus petitore, meiſque ſucceſſoribus & heredibus vobis, veſtre dominacionis, veſtriſque heredibus ſingulis quibuſcumque Indictionibus penſionis nomine inc Denario Venecie uno, *ita ut dictum eſt, penſio perſolvatur; & nos ſupraſcriptis Mazolino, & Winildo promittimus tam pro nobis, quàmque pro Joculo nepote noſtro, noſtriſque heredibus pro dicta pecia terre vineata, qualiter ſupra legitur tibi ſupraſcripto Urſone Presbitero, tuiſque ſucceſſoribus & heredibus omni tempore ab omni homine defenſare & auctorizare promittimus. Si qua vero pars contra ec enfiteoſin ire temptaverit, & non conſervaverit omnia qualiter ſupra legitur, det pars parti pene nomine* . . . . Denariorum Veronenſium Solidos triginta & ſes; *& poſt penam ſolutam ec enfiteoſin, ſicut ſupra legitur, omni tempore in ſua maneat firmitatem.*

Actum in Civitate Bononia . . . . .

✠ *Alberto filius quondam Gerardo de Andrea de Gerardo, & Johannes filius Bonaldo de Ferraria, & Lamberto filius Ugone de Cazano, & Urſo filius Urſoni de Andrea, & Pagano Sarto filius quondam Albezo Sarto, rogatis teſtibus.*

✠ *In Dei nomine ego Bonandus Notarius ec enfiteoſin ſic, ut ſupra legitur, ſcripſi.*

In Charta etiam Beatricis Comitiſſae Anno Chriſti MLXXIII. exarata, quam protuli in Diſſertatione XI. *De Allodiis*, memorantur *centum Librae denariorum Veronenſium*. Denique in concedendo jure Monetae Epiſcopo Patavino Henricus II. Auguſtus praecepit, ut pecunia cuderetur *ſecundùm pondus Veronenſis Monetae*; uti ſupra vidiſti in ejus Diplomate. Jus autem Patavinae Monetae ad Epiſcopum Civitatis illius ſpectaſſe, legimus in Diplomate Friderici I. Anno Chriſti MCLIV. Tom. V. Italiae Sacrae. En ergo Civitatis Veronenſis Nummos, hactenus mihi oblatos. Atque utinam plures adferre licuiſſet.

Primus Nummus argenteus, tum Patavii apud Comitem Joannem de Lazara, tum Veronae apud Joannem Franciſcum Muſellium Archipresbyterum inſignis Capituli Canonicorum Veronenſium exſiſtens, in utraque facie ectypon praefert, inſcriptionis tantùm ſitu immutato, nempe in area Crucem hiſce literis circum exaratis: VERONA. In limbo CI ✠ EV ✠ CI ✠ IV. quarum literarum explicationem ab eruditis Veronenſibus exſpectabo.

Secundus ab eodem Muſellio ad me miſſus, Mutinae quoque in Muſeo Bertacchinio viſitur. In area oſtendit Aquilam protenſis alis cum epigraphe CIVITAS. In altera facie Crux cum literis VERONA. A. M. ideſt *Albertus* & *Maſtinus de la Scala*, ſive *Scaligeri*, qui Anno Chriſti MCCCXXIX. dominari Veronenſi in Urbe coeperunt. Et ſane inter duas initiales literas A, & M. Scalae figura viſitur, Scaligerorum dominantium Inſigne gentilicium.

Tertium poſſident in ſuis Muſeis Patavino Comes de Lazara, & Veronenſi Muſellius. Cuſus fuit Nummus ſub ipſis Scaligeris, ideoque explicatione non indiget.

Quartus aereus in eodem Muſeo Muſelliano, Scalam inſigne Scaligerorum praefert in antica; in poſtica verò virum Leonis caput ſiniſtrâ tangentem, cum fuſte in dextera.

Quinctus argenteus ab ipſo humaniſſimo Muſellio mihi traditus, Aquilam exhibet cum inſcriptione BTHS. ANTNS. videlicet *Bartholomaeus*, & *Antonius* Scaligeri fratres, qui Anno Chriſti MCCCLXXIV. dominationem Veronae ſuſceperunt. In averſa parte viſitur effigies Epiſcopi cum literis SANCTVS ZENO, & in ſummitate Scala.

Sextum aereum mihi conſpiciendum obtulit idem Muſellius. Hinc Scala in area, cum literis BARTOLOMEVS: inde Crux in altera facie, & inſcriptio ANTONIVS.

Septimum argenteum vidi Mutinae apud Paulum Seghicium nobilem virum. Ibi Crux cum circumpoſitis literis COMES VIRTVTVM D. MLI. . . . . . hoc eſt, *Dominus Mediolani*, *&* (ut puto) *Veronae*. Is eſt Johannes Galeatius Vicecomes, qui Anno Chriſti MCCCLXXXVII. pulſo Antonio Scaligero, Veronam ſibi ſubjecit. In poſticâ cernitur imago Epiſcopi Sancti cum epigraphe SCS ZENO DE VERONA.

Octavus denique Nummus ſuccedat, e Schedis Blanchinianis, in Muſeo Muſelliano adſervatis, depromtus. Ibi Aquila biceps cum literis in circuitu: DVX AVSTRIAE. In poſtica imago Epiſcopi cum inſcriptione circum exaratâ: S. ZENO PROTECtor VERONAE. Niſi percuſſus hic Nummus fuerit, poſtquam Maximilianus I. Auguſtus ſecundùm Cameracenſis foederis pacta Veronenſi Civitate potitus fuit, Eruditis Veronenſibus illius interpretationem commendo.

VICENTIA.

Ex Nummis in *Vicentina Urbe* percuſſis unum tantummodo proferre poſſum, Patavii in Muſeo La-A zara adſervatum. Ibi viſitur Aquila in area, circumpoſitâ inſcriptione: CIVITAS. Scutulum quoque ibidem conſpicias, cum inſigni quodam. In averſa parte Crux cum literis VICIENCIE. Ita enim illic legi, & non VICENCIE, monuit me amicus vir Adamus Pivatus Sacr. Theologiae Doctor Patavinus.

B

VIGLEVANUM.

Viglevanum, inſigne olim apud Inſubres Oppidum, nunc Civitas Epiſcopalis, a Ludovico XII. Francorum Rege, poſtquam Mediolanenſi Ducatu potitus eſt, traditum fuit in Feudum, addito *Marchionis* C titulo, inſigni ac celeberrimo exercituum Imperatori *Johanni Jacobo Trivultio*, cujus Familiae dignitatem tuetur adhuc Mediolani multa cum laude praeclariſſimus Marchio Theodorus Alexander Trivultius, per lineam maſculinam ex ejuſdem Jo. Jac. fratre Jo. Firmo primogenito deſcendens. Servat is Nummos aliquot, eoſque mihi ea de re agenti communicavit, D quos deinde ſum editurus.

Numiſma vero aeneum ſignatum numero primo extat Mutinae in Muſeo Bertacchinio, in cujus altera facie cernitur protome viri laureati, circumducta hac Inſcriptione IO. IA. TRI. MAR. VIG. FRAN. MARE. ideſt *Johannes Jacobus Trivultius Marchio Viglevani*, *Franciae Mareſchalcus*. E In altera parte caput hominis cum literis in limbo exaratis NEC CEDIT VMBRA SOLI, & fortaſſe *Nicolaum* ejus filium *Comitem Muſocci* repraeſentat, qui patrem armorum gloria ſequebatur.

Secundus Nummus nullum loci, quo cuſus fuit, nomen exhibet, atque ad eumdem Joannem Jacobum

Tri-

Trivultium pertinet. In antica viſitur caſſis clauſa, cui inſidet vel Harpya, vel Sphinx alata caudam inflexam demittens, manu chartulam inſcriptam tenet. In vetuſtiſſimis hujus Familiae inſigniis una manu anulum cum adamante tenens aſpicitur, altera limam, in aliquibus integram, in aliis vero fractam, addito lemmate: *Ne te ſmay*, quod liceat interpretari, ut vulgo dicitur *non ti ſmagare*, hoc eſt, ne animo decadas; in eum ferme ſenſum, quo Vergilius Aeneid. *6*.

Tu ne cede malis, ſed contra audentior ito,

niſi conſtantiâ in arduis opus eſſe ſignificari voluerit. In poſtica ſunt inſculpti Delphines duo capitibus invicem verſis, & ſeu fonti, ſeu termino, ſeu alicui ignoto corpori inter utrumque ſtanti haerentibus, ita ut caudis in ſemicirculi figuram demiſſis M literae formam, qualis Veteribus pingebatur, exhibeant, per quam indicari facile potuerit *Muſocci* Comitatus, quem emerat Joannes Jacobus antequam Galli ductore ipſo in Italiam veniſſent.

Tertius pariter ad eumdem Joannem Jacobum pertinet. In antica Scutum exhibet, in quo circulus eſt inciſus, quem Crux interſecat, porrectis e circulo radiantibus ſplendoribus, literiſque circumſcriptis IO. IACOBI. TRIVVLTII. CO. In poſtica imaginem B. M. V. exhibet puerum Jeſum in praeſepe adorantis, cum circulari epigraphe: QVEM GENVIT ADORAVIT, eumque ad Regium Lepidi Civitatem pertinere puto, qua honoris gratiâ Joannes Jacobus donatus fuerit.

A Quartus ad ipſius Joannis Jacobi honorem cuſus in antica ejus imaginem exhibet circumſcriptis literis IO. IA. TRI. MAR. VIGLE. MARESCAL. FRAN. In poſtica togatam foeminam dexterâ caduceum, alterâ palmam cum inſcript. ASTRA. ME. DVCE TVTVS. ADIBIS.

B Quintus ad eumdem ſpectat; in antica viſitur Scutum familiae inſignia exhibens, inſcript. lit. IO. IA. TRIVLT. MAR. VIGLE. ET. F. M. In poſtica S. Georgius pedes lancea draconem tranſverberans: in circulo inter duas parvas Cruces S. GEORGIVS.

C Sextus ad eumdem pariter ſpectat. In antica viſuntur inſignia familiae in ſimplici Scuto ſignata parva Cruce, & in circulo literae IO. IA. TRIVL. MAR. VIGLE. In poſtica Crux major in medio, & in ſuperiori parte minor cum literis ET FRANCIE MARESCALVS.

D Septimus item exhibet familiae inſignia cum caſſide pinnis ornata. Supra ſtat Sphinx manu chartulam tenens, in circulo IO. IA. TRIVL. MAR. VIGLE. ET. F. MA. In poſtica viſitur imago Sancti Georgii equo inſidentis, ac draconem lancea tranſverberantis. In circulo SANCTVS. GEORGIVS.

E Octavus, ac Nonus Nummi e Schedis Blanchinianis, Veronae in Muſeo Muſelliano exiſtentibus deprompti ad Franciſcum Trivultium pertinent Nicolai Comitis Muſocci filium, & M. Jo. Jacobi nepotem. In antica illius inſignia apparent floccis hinc inde a Scuto pendentibus ornata, & capite mitrato Sancti Ambroſii ſuperimpoſito, cum literis in limbo FRANCISC*us* TRIVL*tius* MAR*chio* VIGLE*vani* &c. Is floruit Anno Chriſti MDLX. In poſtica S. Geor-

Georgii effigies, in uno inſidet equo, draconem lancea feriens, in altero pedes eſt ac draconem utraque planta calcans, lanceam in gulam immittit, in utroque literae SANCT. GEORGIVS.

VOLATERRAE.

NUllum Volaterranae Reipublicae in Etruria Nummum exhibere poſſum. Dicam tamen, ne hoc quidem ornamentum olim in ea Civitate fuiſſe deſideratum: quippe Sae-

A culo Chriſti Tertiodecimo mentionem reperio *Librarum Vulterranenſis Monetae*. Quod quum audis in actis etiam aliarum Civitatum, prodere conſuevit, fuiſſe in illis quoque Officinam Monetariam, ſignatamque eorum Populorum nomine pecuniam. Chartam ex Regeſto Cencii Camerarii deſcriptam accipe, ubi *Volaterranae pecuniae* mentio occurrit, quae

B profectò celebris fuerit neceſſe eſt, quando in Civitatibus Reatina & Eſculana in honore & commercio erat.

Literae de Comitatu Aſculano a Gregorio IX. Papa commendato Epiſcopo Aſculano ſub centum Librarum Volaterranarum penſione, Anno Chriſti 1231.

GRegorius Epiſcopus, *ſervus ſervorum Dei, venerabili fratri* Marcellino Epiſcopo Eſculano *ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Eccleſiam Eſculanam, tamquam Sedis Apoſtolicae filiam ſpecialem, & perſonam tuam, nobis fide notam & devotione probatam, ſpeciali gratiâ proſequentes, Comitatum Eſculanum cum juriſdictione ac juribus, reditibus & pertinentiis omnibus ad Eccleſiam Romanam ſpectantibus, & ſpecialiter poteſtate ibidem creari Tabelliones, tibi ſub annuo Cenſu* Centum Librarum Vulteranenſis Monetae, *in feſto Beati Michaëlis, Camerae noſtrae ſolvendo, quamdiu nobis placuerit, committimus, Eccleſiae Romanae nomine fideliter gubernandum, prout in inſtrumento publico exinde confecto plenius continetur. Ut autem quod de te in ſpe gerimus, nos in re inveniſſe laetemur, Fraternitatem tuam monemus, auctoritate praeſentium tibi injungentes, quatenus juſtitiam diligens & obſequens aequitati amplectaris in omnibus pietatem, religioſos pio fovens affe-*

C *ctu, & defendens a potentibus impotentes, ut Apoſtolicae Sedis gratiam recognoſcens, divinae te reddas gratiae aptiorem.*

Datum Reate, Nonis Novembris, Pontificatus noſtri Anno Quinto.

URBINUM.

D AEreum Numiſma accipe Urbini adſervatum apud nobilem virum Comitem Ludovicum Palma, cujus ectypon debeo doctiſſimo & amico viro P. Joanni Proſpero de Sancto Ubaldo Clerico Regulari Congregationis Scholarum Piarum. Ibi effigies Principis cum Inſcriptione:

E DIVI. FE. VRB. DVCIS MONTE. AC. DR. COM. REG. CAP. GE. AC. S. R. ECCLE. CON INV. ideſt *Divi Federici Urbini Ducis, Monteferetri, ac Durantis Comitis, Regii Capitanei Generalis, ac Sanctae Romanae Eccleſiae Conſanonerii invicti*. In Poſtica ejuſdem Principis armati & equo inſidentis effigies, cum literis OPVS

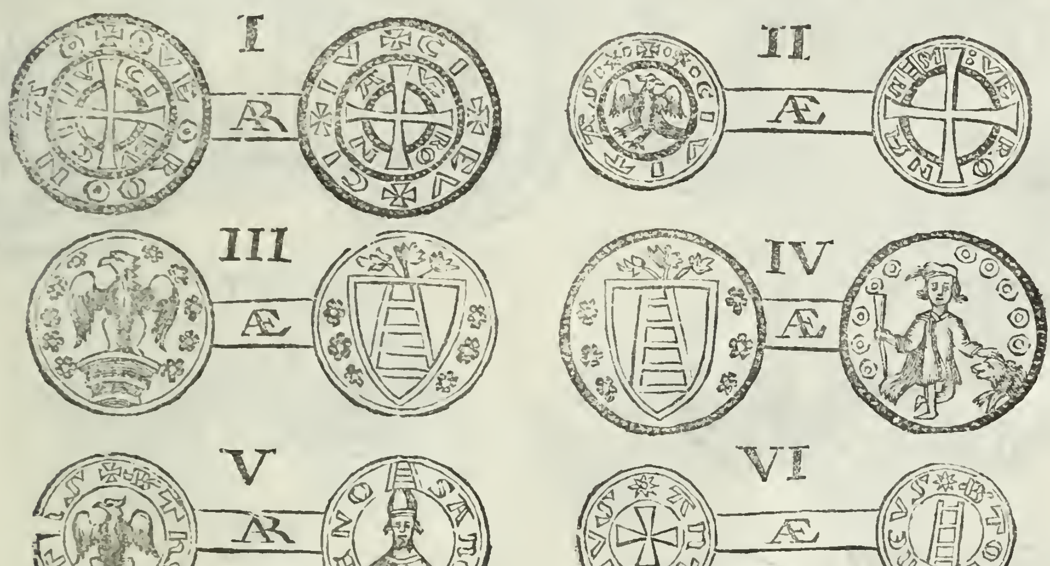
OPUS SPERANDEI, qui Numiſma conflavit. Is eſt Federicus, e Comitum Montisferetri ſtirpe prognatus, Anno Chriſti MCCCCLXXI. Dux Urbini renuntiatus, militiae Ductor celeberrimus.

Duos quoque aereos Nummos poſſideo ego. In antica viſitur Principis imago cum epigraphe: GVIDVS VB. VRB DVX. In poſticâ Scutum cum ejus inſignibus. Circumſtant hae literae: CO. MON. FE. AC. DVRANT. ideſt *Guidus* (rectiùs verò *Guido*) *Ubaldus Urbini Dux*, *Comes Montis Feretri*, *ac Durantis*; qui Anno Chriſti MCCCCLXXXII. Federico patri in dominatione ſucceſſit.

Tertius Nummus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, imaginem Guidonis Ubaldi exhibet cum epigraphe: GVIDVS. VB. VRBINI. DVX. Viſitur ſtemma gentilicium in averſa parte, cum lemmate: FIDES. SPES. CARITAS.

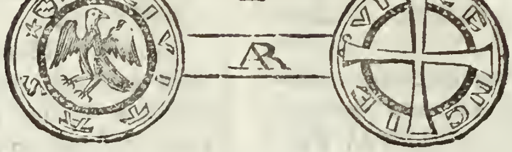
Quartus Nummus argenteus majoris moduli, exſiſtens Piſauri apud nobilem virum Annibalem de Abbatibus Oliverium, ad eumdem Principem ſpectat. Cernitur ibi Scutum, in quo inſignia Comitum Montisferetri, cum Inſcriptione circumpoſitâ: GVIDO. VB. URBINI. DVX. In poſticâ viſitur imago Sancti Georgii cum literis in limbo: ORA PRO N. S. GRI. ideſt *ora pro nobis Sancte Georgi*.

V E R O N A E.

VICENTIAE.

I

VIGLEVANI.

I

II

III

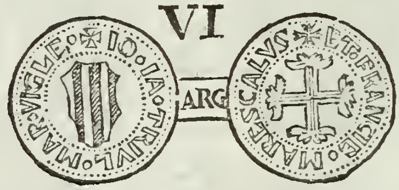
IV

V

VI

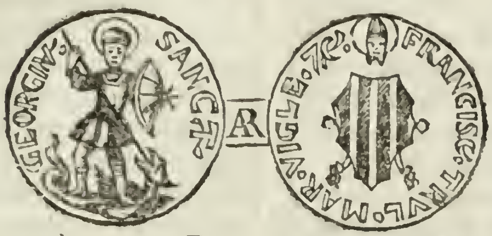
VII

VIII

IX

U R B I N I.

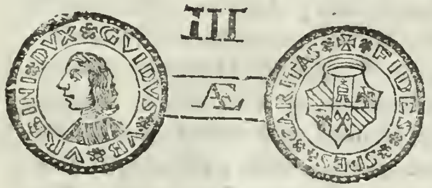
I

II

III

IV

ATque hactenus Nummi, quos congerere potui in officinis Monetariis Italiae percuſſi ad Annum uſque Milleſimum Quingenteſimum. Longe plura ſane ſuperſunt mihi ignota. Expoſtulare autem heic mihi liceat de Italicorum eruditorum conſiliis. A tribus Seculis totus eorum conatus verſatus eſt in conquirendis, extumulandis, ſummoque ſtudio colligendis, Graecorum, Romanorum, Syrorum, aliorumque Orientalium Populorum Nummis uſque ad inclinationem Romani Imperii. Hiſce unis ditantur & abundant, hiſce gloriantur noſtro quoque aevo innumera tum in Italia, tum extra Italiam, Muſaea. Fuere etiam, qui Orientalium Auguſtorum, Graecorumque Principum uſque ad Conſtantinopolis excidium, & Francorum Regum, Anglorum & Germanorum Nummos ſolicite quaeſierunt, ac luce donarunt. At quemnam mihi oſtendas, qui Nummariam eruditionem Italiae ab Anno Chriſti Sexcenteſimo excolendam ſuſceperit, Nummoſque Italicorum Regum, Auguſtorum, Principum, ac Civitatum Liberarum, ſubinde per tot Saecula cuſos, colligere, atque illuſtrare elegerit? Eruditis noſtris neglecta adhuc provincia iſthaec fuit; immo compluribus ſordent adhuc ejuſmodi Nummi, quaſi non & ipſi ad Hiſtoriae lucem, atque Italicae gentis decus aeque, ac eruditionem plurimum conferant. Sint, ut lubet, rudes, oleantque barbariem hujuſmodi Seculorum Numiſmata. Si medii aevi Hiſtoriam amamus, cur non & caros habemus ejus temporis Nummos auctoritate publicâ percuſſos, quos profectò fateaтis inter illuſtriora barbaricae antiquitatis monumenta eſſe referendos? Ego, quotquot potui, collegi. Sed tempora advenient, quibus non minori ſolicitudine & iſti congerentur, quàm qua hactenus Graeci, ac Romani conquiſiti fuere; agnoſcentque Literati viri, hoc etiam ſubſidio Hiſtoriam Italicam indigere, ipſamque per illud exornari non modicum poſſe. Interea tantus iſte contemtus barbaricorum Nummorum, ſummam apud nos illorum peperit caritatem. Quum enim per tria poſtrema Secula nemo unus hoſce vel tantillum curaret, ingens eorum copiam ad alios uſus conflata, in tabernis aurificum, aut in officinis Monetariis miſerrime periit. At ubi me hujus quoque mercis congregandae cupiditas inceſſit, quo me converterim non reticebo. Scilicet in Mutinenſi Urbe, ejuſque agro (idque forſitan in aliis bene multis uſitatum deprehendetur) ſolent mulieres ad collum infantium ſuſpendere Nummos Sancti Ludovici Francorum Regis prae devotione erga Sanctum illum Principem. Hunc ritum tam nobiles, quàm plebeji obſervant, eoſdem Nummos argenteos ſacrarum rerum loco habentes. Sed quia paucorum eſt dignoſcere, quinam ſint Ludoviciani Nummi, plerumque accidit, ut non illos infantuli deferant, ſed omnino diverſos, & quos caſus obtulit, a variis Urbibus, variiſque temporibus cuſos. Vix enim ſe eis offert Nummus, antiquitatem quampiam praeferens, ignotiſque characteribus ſignatus, quum Sancti Ludovici Monetam, ut ajunt, ſe reperiſſe ſibi perſuadent; aut Crucem ibi, effigiemve alicujus Sancti inſpicientes, continuo credunt, illinc ſperandam eſſe pueris tutelam. Hac ratione permultos Italiae Nummos adhuc ſuperſtites deſcripſi, ejuſque Nummariae eruditionis

nis deſiderium ita inſpiravi tum Reverendiſs. P. D. Alexandro Chiappinio Abbati Canonicorum Regularium Lateranenſium Placentiae, tum Mutinae peramico viro Alexandro Bertacchinio, ut jam uterque non contemnendam copiam hujuſmodi Nummorum in ſua Muſea intulerint. Neque moleſtum Lectori futurum puto, ſi & alios quoſdam Nummos ſubjiciam extra Italiam percuſſos, quos in conquirendis Italicis ſors mihi obtulit.

ANGLIAE, & SCOTIAE REGES.

Romae in Muſeo Sabbatinio Nummus argenteus viſitur, ad antiquum unum Angliae Regem pertinens. In antica parte haec epigraphe legitur: COENVVLF REX. In poſticâ hae literae apparent T. A. EA. Johannes Bromtonus pag. 796. editionis Londinenſis, ſcribit, Sigeberto Weſtſaxonum Rege expulſo Anno Chriſti DCCLXIV. *ejus loco Kenwolfum, juvenem egregium de Regia ſtirpe oriundum, in Regem ſuper Populum Weſtſaxiae fuiſſe electum.* Verùm non hic in Nummo deſignatus mihi creditur, ſed *Coënvulfus* Merciorum in Britannia Rex, qui Anno Chriſti DCCXCVI. imperare coepit. Simeon Dunelmenſis de Geſtis Regum Anglorum ad eum Annum ſcribit: *Coënulf quoque, pater Sancti Kenelmi Martyris, dehinc diadema Regni Merciorum ſuſcepit glorioſe, tenuitque invictâ virtute, potenti vigore ſui poteſtatus.* Hinc inter Merciorum Reges Decimus quinctus fuit, & annos viginti-quatuor regnavit. Apud Hickeſium in Part. III. Theſauri Linguarum Septemtrionalium, inter Nummos a Coënvulfo iſto percuſſos, unus conſpicitur perquam ſimilis a me nunc producto. In poſticâ eſt eadem figura triangularis, diverſae tamen ſunt literae interpoſitae.

Juvat etiam addere duos Nummos ad vetuſtos Reges Anglo Saxones ſpectantes, & Romae adſervatos in Muſeo eruditiſſimi Equitis Franciſci Victorii. In priore legitur COENVVLF REX. Poſtica praefert has literas A. ω. EA. In altero habetur haec epigraphe: OFFA REX. Poſtica exhibet: EDELVAL. Sed quando Anglicos veteres Nummos illuſtravit *Fountaine* in Diſſertatione editâ ab Hickeſio, nihil aliud ſubjungam.

Quartum Nummum argenteum Ticini adſervatum, ad me miſit, quum vivebat, Clariſs. olim Monachus Benedictinus Don Gaſpar Berettus. Ibi cernitur caput Regis cum circumpoſita Inſcriptione: HENRICVS D. G. AGL, FRA. ET HIB. REX. ideſt *Henricus Dei gratiâ Angliae, Franciae, & Hiberniae Rex.* In poſticâ exhibetur inſigne Regum Angliae cum literis POSVI DEVM ADIVTOREM MEVM. Ad quemnam ex Henricis Regibus ſpectet Nummus, eruditi Britanni decernant.

Quinctum ab eodem olim peramico viro Beretto accepi. Regis caput ibi viſitur cum Inſcriptione: IACOBVS. DEI. GRAtiâ. REX. SCOTORVM. In altera parte Crux cum duplici epigraphe, e quibus una his verbis conſtat: DEVS. PROTECTOR. MEVS. ET. LIBERATOR. Non unus fuit Saeculo Chriſti Decimoquincto Scotorum Rex Jacobus: quinam ex iis deſignetur, ignotum mihi.

ARAGONIA & NAVARRA.

IN Muſeo Chiappinio argenteus Nummus exſtat, caput Regis cum Inſcriptione exhibens: FERDINANDVS . . . . . . In averſa parte CIVITAS BARCHINONA.

Alterum Nummum argenteum, Mutinae adſervat nepos meus Joannes Franciſcus de Solis, & ex argento ac aere conflatum poſſidet in ſuo Muſeo Bertacchinius. Cernitur in ejus anticâ inſigne cum literis circumductis: FERRANDVS . . . . AVAR . . . . . ideſt *Rex Navarrae*. In poſticâ alterum inſigne cum literis attritis. Hunc ad Ferdinandum V. Catholicum Aragoniae Regem pertinere opinor. Fortaſſis & praecedens Nummus ad ipſum ſpectat.

BOËMIA.

JOannes Boëmiae Rex Primus, Henrici VII. Auguſti filius, & Caroli IV. Auguſti pater, non minus in Germanicâ & Gallicâ, quàm Italicâ Hiſtoriâ perquam celebris evaſit Seculo Chriſti Decimo quarto. Ad eum pertinet Nummus argenteus, Bononiae adſervatus a praeclariſſimo Marchione Joanne Paulo de Pepulis. In antica viſitur Corona, & in circulo minori haec epigraphe: IOHANNES: PRIMVS; in ſuperiori verò haec altera: DEI: GRATIA: REX: BOEMIE. In poſtica Leo, cum literis: PRAGENSIS: GROSSI.

CHIO INSULA.

EST mihi argenteus Nummus, multae, ni mihi blandior, raritatis. In area Crux cum epigraphe in limbo CONRADVS REX Romanorum. In averſa parte proſpectus Urbis turritae, cui alis extenſis Aquila coronata ſupereminet. Additur Inſcriptio: CIVITAS CHII. Rarum profectò eſt, in Inſulam Chios fuiſſe jus aliquod Romanorum Regibus, ſive Auguſtis. Percuſſum verò fuiſſe hunc Nummum mihi perſuadeo Anno Chriſti MCXLVII. quo nimirum tempore Conradus II., ſeu III. Romanorum Rex copioſo, ſed infelici exercitu expeditionem ſacram in Orientem ſuſcepit, de qua Otto Friſingenſis, aliique ejus temporis Hiſtorici ſcripſere. Tunc aut erepta Graecis eſt Chios, aut Populus ipſe, quieti ac ſecuritati propriae conſulens, ſponte ſe dedit Conrado, atque in rei memoriam percuſſus eſt Nummus.

CLARENTIA.

PLacentiae in Muſeo Chiappinio duplex Nummus ad *Clarentiam* ſpectans adſervatur. In primo argenteo exhibetur eadem figura, quae in Nummis Ludovici Sancti Francorum Regis, aliorumque ejus ſucceſſorum apparet. Per eam ſignificari compedum formam, quibus in Africa Sanctus Rex conſtrictus fuit, Joannes Villanius hiſtoricus Florentinus memoriae prodidit. Alii ichnographiam Caſtri Turriti illic exprimi cenſuerunt. Rem in medio reliquit Le-Blancus in Tractatu Hiſtorico Nummorum Francicorum. At ſecundam opinionem minime amplectendam prodent, quae infra ſubjiciam. Illud perſpicuum eſt, Turonenſes Nummos tunc eâdem figurâ inſignitos fuiſſe, eamque diu retinuiſſe. In Nummo noſtro circumducta legitur haec Inſcriptio: DE CLARENTIA. In poſtica cernitur Crux, circum quam

hae

hae literae S. SABACCIO . . . . , EPS. ideſt *Epiſcopus*.

Alter Nummus aereus anticam ſimilem praecedenti oſtendit In poſticâ legitur CIV*itas* FLORENS. Duplex autem *Clarentia* nobis occurrit. Altera in magnae Britanniae Regno, Oppidum videlicet in regione Suffolciae. Celebris in Italia fuit Leonellus, ſive Leonettus Dux Clarentiae, Regis Angliae filius, qui Anno Chriſti MCCCLXVIII. Violantem Galeatii II. Vicecomitis filiam ſolemni apparatu uxorem duxit: qua de re plura habemus apud Hiſtoricos Mediolanenſes. Alteram Clarentiam, Ducatus quoque titulo inſignem, olim Peloponneſus nùmerabat, quam nonnulli antiquam Cyllenem ſunt arbitrati. Ad hanc Civitatem potiùs referendum eſſe Nummum conjectura mea inclinat, quum ei dominarentur olim ſui Principes, ſeu Duces, ex Gallorum (uti opinor) ſtirpe progeniti. Vidi & alterum Nummum in eodem Muſeo Chiappinio, Turonenſium ſimilitudinem praeferentem, ſed litteris adeo attritis, ut ab eo evulgando abſtinuerim. Ibi tantùm ſupererant hae literae . . . . . X . . . ATENES; ac proinde ſuſpicatus fui, Seculo Chriſti Decimo quarto a Gualterio Athenarum Duce famoſo, quem Florentini improvide ſibi Dominum conſtitutum, provide tandem dejecere, aut ab ejus majoribus percuſſum. Iſti quoque Athenarum Duces e gente Gallica prodierunt.

In Muſeo Bertacchinio Mutinae adſervatur item argenteus Nummus, in cujus anticâ, ad Turonenſium formam effigiata, legitur tantum CLARENTIA. Inſcriptio poſticae periit.

FRANCORUM REGES.

EGregie Hiſtoriam Nummariam Regum Francorum a Du Cangio, ſed praeſertim a Le Blanco pertractatam habemus. Attamen quae pauca ſe mihi obtulerint, in hanc rem proferre non incongruum puto.

Romae in Muſeo doctiſſimi Equitis Franciſci Victorii Nummus argenteus exſiſtit, quem ad *Carolum Magnum* ſpectare prorſus mihi perſuadeo. Eumque lubentius profero, quòd ignotum animadverterim Le-Blanco, de Nummis Regum Francorum optime merito. In una facie legitur CAROLVS. In altera verò DNS. *Dominus*. In Italia-ne, an in Gallia, percuſſus fuerit hic Nummus, quove tempore ex officina Monetaria prodierit, non liquet.

Secundum Nummum argenteum, nulla ex parte attritum, viſendum mihi obtulit ſaepe laudatus Reverendiſſimus Chiappinius Abbas. Perquam ſimilem exhibuerat antea Le-Blancus. In anticâ leguntur literae CAROLVS. In poſticâ ReX *Franco*rVM: ita ut cuſus videatur Nummus ante Annum Chriſti DCCLXXIV. hoc eſt antequam Carolus Francorum Regno Langobardicum addiderit.

Tertium argenteum poſſideo ego, in cujus antica iſtud Monogramma apparet: CRLS, nempe *Carolus*, vel *Carlus*. In limbo legitur ME-TVLLO. Le-Blancus de Nummis Caroli Magni agens, teſtis eſt *Metullum* occurrere in ejuſdem Caroli, Ludovici Pii, & Caroli Calvi Nummis; & poſt Sirmondum, atque Henricum Valeſium, ſignificari hoc nomine putat *Mellum* Pictavienſis Provinciae Oppidum, ſeu vicum. Ego in hoc Num-

Nummo aperte video lineolam diviſionis interpoſitam inter ME, & TVLLO, ita ut ſuſpicioni locus ſuperſit, *Tullum* Leucorum, celebrem Galliae Belgicae Urbem, illic memorari. In poſticâ Crux cum literis CAROLVS REX FR*ancorum*. Magnum-ne Carolum, an Carolum Calvum ejus nepotem Inſcriptio haec deſignet, ſtatuendum minime ſumo.

Quartus Nummus argenteus, majoris moduli, ſed laminae ſubtiliſſimae, Mediolani adſervatur penes praeclariſſimum virum Marchionem Theodorum Alexandrum Trivultium. Anticam Crux implet, cum circumductâ Inſcriptione HCAROLVS IMPER*ator*. In poſticâ proſpectus Templi, cum literis circumpoſitis XRISTIANA RELIGIO. Ejuſmodi epigraphe uſi ſunt Carolus Magnus, Carolus Calvus, & Carolus Craſſus: quare incertum, ad quemnam ex hiſce tribus Imperatoribus Nummus ſit referendus. Quod heic mirere, Caroli nomen cum H. praepoſito ſcriptum fuit; cujus rei nullum exemplum vidi apud Le-Blancum.

Quinctum argenteum poſſidet Mutinae vir nobilis Maximilianus Cappellus. Ibi Crux in area, & in circuitu literae iſtae: HLVDoVVICVS IMP*erator*. In poſticâ Crux, & in limbo: VENEcIAS. Similem huic Nummo Le-Blancus protulit. Percuſſus autem fuit in Civitate Galliae Celticae, ſeu minoris Britanniae, quam nunc *Vannes* appellant, ſub Ludovico Pio Auguſto, circiter Annum Chriſti DCCCXX. Similem Canonicus Bertoli in Collectione MSta Marmorum Aquilejenſium ſe vidiſſe teſtatur.

Sextus Nummus argenteus eſt Turonenſis a Sancto Rege Francorum Ludovico IX. percuſſus. Non unum

A ex his Mutinae vidi, hoc eſt apud nobilem virum Marchionem Bonifacium Rangonium, Comitem Aſcanium Fontana, Joannem Baptiſtam Ingonium, alioſque. Anticam Crux occupat cum duplici Inſcriptione, hoc eſt: LVDOVICVS REX. & B N DICTV*m* SIT NOME*n* D*omi*NI N*oſt*RI DEI IE*s*V XPI*ſti*. In poſticâ

B legitur TVRONVS CIVIS, ideſt *Civitas*, & in area viſitur figura, quam ſupra innui, ita compoſita, ut Caſtri turriti ichnographiam referre nunquam poſſit: quod nonnulli ex Gallicis Scriptoribus ſunt opinati. Quare veri ſimilior mihi creditur ſententia Joannis Villanii Florentini Hiſtorici, ſcribentis Lib. *6.* Cap. *36.*,

C ubi de captivitate Sancti Ludovici agit: *Per ricordanza della detta preſura, accioschè vendetta ne foſſe fatta o per lui, o per li ſuoi Baroni, il detto Re Luis fece fare nella Moneta del Torneſe groſſo, da lato della Pila, le bove da prigioni*, ideſt *Compedes*. Le-Blanco tamen minime probatur ejuſmodi opinio. Neque praetermittam, me

D occaſione iſta reperiſſe multos Turonenſes adulterinos, ſub nomine S. Ludovici cuſos. Quod ab impoſtoribus factum, ut in ſuam rem converterent piam cupiditatem gentis, ejuſmodi Nummos ſolicite conquirentis. Ex hiſce ſuppoſitis foetibus unum vidi, referentem, ectypon nuper deſcriptum, ſed cum Inſcriptio-

E ne hac perperam exaratâ, & impoſturam ipſam ſatis prodente, nimirum: BNDICTV SIT *N*V*m*E DNI PRI DEI IIX.

Septimum Nummum itidem exhibeo, quem ſpurium cenſeo. Quid diſcriminis ſit inter Inſcriptionem, quam in germani Nummi limbo nuper legebamus, & iſtam, Lector, vel me tacente, dignoſcet. In poſtica

ſtica conſpicitur effigies Salvatoris, A cum inſtrumentis ſuae paſſionis, & cum circumpoſitis his verbis: PO PVLE MEVS QVID FECI TIB? Forma etiam characterum nimium differt a ſinceris Sancti Ludovici Nummis.

Octavum argenteum, Turonenſem & ipſum majoris moduli, Mutinae poſſident praelaudatus Marchio Bonifacius Rangonius, B Comes Proſper Vigaranius, Franciſcus Moranius, aliique. In antica ſimilis eſt Nummis Sancti Ludovici, niſi quod pro ejus nomine praefert: PHILIPPVS REX. Poſticae ectypon idem eſt. Le-Blancus hunc Nummum tribuit *Philippo Pulcro*, qui Anno Chriſti MCCLXXXV. regnare coepit. Mihi C veri videtur ſimilius, tribuendum eſſe *Philippo Audaci*, ejuſdem Sancti Ludovici filio, qui Anno Chriſti MCCLXX. in expeditione ſacrâ & ipſe exſiſtens, parenti defuncto ſucceſſit. Hoſce Nummos quoque ſuſpenſos ad collum puerorum non ſemel vidi, quod parem cum Nummis Sancti Ludovici typum gerant; vulgus autem D unum ab altero ob characterum difficultatem diſtinguere nequeat.

Nonus argenteus, Mutinae penes Comitem Proſperum Vigarani, Aquilam alis expanſis in area exhibet, cum Inſcriptione MONETA NOVA. In averſa parte viſitur Crux. Ex epigraphes literis attritis hae tantùm ſuperſunt: TVRONVS . . . . . SIT E NOM . . . . . . Nullum huic ſimilem apud Le-Blancum vidi. Celebres olim fuere Turonenſes Nummi.

Decimus argenteus Nummus, Mutinae apud Nobilem virum Camillum Hieronymum Valentinium exſiſtens, in antica Crucem habet cum duobus Liliis in angulis, & epigraphe: PHILIPPVS. REX. FRANCOrum, & *Benedictum ſit nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti*. In poſticae area cernitur Corona, & ſub ea FRANCO. PHI. & in interiori limbo: PARISIVS CIVIS. ARGENTI. Pertinet hic Nummus ad *Philippum Valeſium*, qui Anno Chriſti MCCCXXVII regnare coepit. Le-Blanco teſte ejuſmodi Solidi appellabantur *les Pariſis d' argent*.

Undecimum Nummum aureum adſervat Mutinae Bartholomaeus Solianus Typographus. Ibi in antica viſitur inſigne Regum Francorum cum duobus herinaceis, ſeu hiſtricibus hinc inde, & Epigraphe LVDOVICVS. DEI. GRACIA. REX. FRANCORVM. In poſtica Crux cum duobus L. ac duobus herinaceis in angulis, & Inſcriptione XPVS. VINCIT. XPVS. REGNAT. XPVS. IMPERAT. Nummum hunc *Ludovico XII. Francorum Regi* Le-Blancus tribuit. Sed & *Ludovicus XI.* eâdem epigraphe eſt uſus.

HUNGARIA.

Unum tantummodo Nummum aureum vidi in Muſeo Bertacchinio ad Hungariam ſpectantem. Inde verò mos proceſſit appellandi apud nos Ducatos aureos *Hungaros*. Ibi conſpicitur effigies Virginis cum Chriſto puero in ulnis, & Inſcriptione MATHIAS D. G. R. ideſt *Dei gratiâ Rex* VNGARIE. Is eſt celeberrimus Hungariae Rex *Mathias Corvinus*, qui ab Anno Chriſti MCCCCLIX. uſque ad MCCCCXC. famam ſui nominis, rebus geſtis ac virtutibus late propagavit. In averſa parte imago Sancti viri, alabardam manu tenentis, cum circumpoſitis literis S. LADISLAVS REX.

RA-

RAGUSIUM.

MUtinae in Muſeo Bertacchinio, & apud nepotem meum Joannem Franciſcum de Solis J. U. D. adſervantur duo Nummi a Raguſina Republica in orâ Delmatiae percuſſi, parum abſimiles. Ibi ſe offert effigies Epiſcopi Sancti cum epigraphe S. BLASIVS RAGVSII. In altera parte imago Salvatoris caput Epiſcopi in gremio tenentis cum literis Graecis IC. XC. hoc eſt, *Jeſus Chriſtus*.

SCLAVONIAE REGES.

GEminos argenteos Nummos infimae formae in eximio ſuo Muſeo adſervat V. Clar. Apoſtolus Zenus, mihi ſaepius laudatus. Hos mihi legendos humaniſſime dedit. In primo viſitur Canis venaticus, ſeu potius Vulpes; ſupra & infra duae Stellae: in limbo epigraphe: MONETA REGIS ☧ SCLAVONIE. In averſa parte Crux duplex; hinc Stella, inde Luna; ſubtus duo capita coronata: uni R. alteri L. ſuperſtat.

In altero Nummo antica idem ectypon gerit cum Inſcriptione REX SCLAVONIE. Idem quoque ectypon in poſtica, ſed nullis literis additis. Non ultra initium Saeculi a Chriſto nato Tertiidecimi, Sclavi ſuos Reges habuiſſe traduntur: cui opinioni non facile ſubſcribam. Sed quum me heic Libri deficiant, malo rem intactam aliis dimittere, quàm temere in hiſtoriam mihi ignotam ingredi. Itaque aliorum erit inquirere, quo tempore, & ſub quibus Regibus argentei iſti Nummi fuerint ſignati.

A

SERVIAE REGES.

APud Comitem Joannem Baptiſtam Scalabrinium, patricium Mutinenſem, & apud honeſtum Civem Joannem Carnevalium viſitur Nummus argenteus ad formam Venetorum cuſus. Ibi imago Sancti viri porrigentis vexillum Regi, cum Inſcriptione VROSIVS REX. S. STEFAN. In poſticâ Redemtoris noſtri effigies, ſedentis ſuper Cathedra, cum literis Graecis IC. XC. nempe *Jeſus Chriſtus*. Duo autem Uroſii Reges Serviae dominati ſunt; uter ex his deſignetur, incertum eſt. Veri tamen ſimilius eſt, Nummum referendum eſſe ad *Uroſium* cognomento *Sanctum*, vulgo *Milutinum*, qui diem ſuum obiiſſe traditur Anno Chriſti MCCCXXI.

B

C

TIROLIS COMITES.

SUnt mihi duo Nummi argentei conſimiles; pares etiam Mutinae poſſidentur ab amicis viris Jacobo Creſpio Sacerdote, & Bartholomaeo Soliano; uti & Placentiae adſervatur ſimilis in Muſeo Chiappinio, & Venetiis in Muſeo Cl. V. Apoſtoli Zeni. Crux ibi aream occupat, & in limbo legitur MEINARDVS. In poſticâ Aquila alis expanſis, & epigraphe: COMES TIROLI. Floruit *Meinardus* iſte, alterius Meinardi filius, Tirolis Comes, declinante Seculo Chriſti Decimo tertio; cujus filiâ Eliſabethâ in uxorem ductâ, Albertus Auſtriae Dux, poſtea Caeſar, ad Tirolenſis Comitatus dominationem aditum Seculo ſubſequenti ſuis poſteris aperuit.

D

E

Secundus argenteus deauratus, in Muſeo Bertacchinio adſervatus, ad eum-

eumdem Meinardum omnino referendus videtur, quum idem ſit in utraque facie ectypon. COMES TIROLI ibi legitur. In averſa parte Inſcriptio manca has literas retinet: M....... DVX ...... ILLVSTRIS, quas ita ſupplendas opinor: *Meinardus Dux Carinthiae Illuſtris*. Idem quippe Meinardus Carinthiae Ducatu auctus fuit.

Tertius argenteus, Mutinae in eodem Muſeo exſiſtens, & penes praelaudatum Comitem Scalabrinium, uti & apud Joſeph Mariam Cattaneum, Aquilam exhibet hiſce literis circum ornatam: COMES TIROLI. Averſae faciei aream Crux implet cum epigraphe: DE MARANO, tunc Tirolenſis Comitatus Oppido, ubi Nummus percuſſus.

Quartum argenteum, Placentiae poſſidet Reverendiſs. Chiappinius Crux ibi, ut in Nummis Meinardi, cum Inſcriptione SIGISMVNDVS. Et in averſa parte Aquila, & COMES TIROLI. Is eſt *Sigiſmundus Auſtriacus*, qui Anno Chriſti MCCCCLXXV. Tirolenſi Comitatui dominabatur.

Quinctus denique argenteus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, literas attritas oſtendit, e quibus iſtae ſuperſunt: ARCHIDVX AVSTRIE. In poſtica Crux, & in angulis quatuor varia inſignia cum epigraphe GROS*sus* COMITIS TIROLI.

TERGESTE.

CArnorum, nunc Hiſtriae Civitas, *Tergeſte*, Romanorum olim Colonia, Reipublicae & Monetae juribus olim fruebatur. Nummos ad eam ſpectantes nonnullos proferam, quos jampridem ſummo ſtudio collegerat Veronenſis Urbis decus Franciſcus Blanchinius. Ex hujus Schedis, in ſuum Muſeum inlatis, peramicus Johannes Franciſcus Muſellius, Cathedralis Veronenſis Archipresbyter, hoſce mihi ſuppeditavit.

Primus Nummus faciem Urbis exhibet, cum literis in circuitu: CIVITAS TERGESTVM. In poſtica literae SANTVS. IVSTVS, Martyr videlicet, illiuſque Civitatis Patronus.

Tergeſtini verò Epiſcopi diu quoque eidem Urbi ſunt dominati, ac Monetae privilegio uſi. Propterea occurrunt etiam Nummi ab ipſis percuſſi. Secundus ergo Nummus, in eodem Muſeo adſervatus, effigiem Epiſcopi praefert cum Epigraphe: CIVARDVS EP*iſcopus*. In averſa facie Agnus cum duabus Crucibus & literis: CIVITAS TERGESTVM. Quo tempore floruerit hic Praeſul, incompertum mihi eſt; iſque Ughellio Tom. V. Italiae Sacrae ignotus fuit.

Tertius Nummus in eodem Muſelliano Muſeo hiſce literis ſignatus eſt: CONRADVS. EP*iſcopus*, qui Anno Chriſti MCCXXIII. vixiſſe ab Ughellio traditur. In poſtica imago Sancti, ut puto, Juſti Martyris, & Inſcriptio: CIVITAS. TERGESTVM.

Quartus tam in Muſeo Lazara Patavii, quàm in Muſelliano Veronae adſervatus, hanc epigraphen offert: VOLRICVS. EP*iſcopus*. Hunc Ughellius *Odolricum* appellat, ipſumque Eccleſiae Tergeſtinae praefuiſſe Anno Chriſti MCCLIII. auctor eſt. Addit etiam, ipſum Tergeſtinis vendidiſſe Caſtellum Paſtorium, *ſibi tantùm pro cudendi Monetas jure reſervato*. In poſticâ viſitur proſpectus Urbis, cum Inſcriptione circumductâ: CIVITAS TERGESTVM.

Quinctus Nummus in eodem Muſelliano Muſeo ſpectat ad eumdem *Volricum*. Praecedenti ſimilis eſt, niſi

quod in poſtica oſtendit imaginem Sancti Juſti Martyris.

Sextus in laudato Muſeo hanc epigraphen praefert: LEONARDVS EP*iſcopus*. Hic ipſe, ut arbitror, eſt, qui ab Ughellio *Leonidas* nuncupatur, & cujus aetatem neque is potuit, neque poſſum ego indicare Lectori. In poſtica effigies S. Juſti cum literis CIVITAS TERGESTVM.

Nummi Septimus Octavus, & Nonus, ex eodem Muſeo depromti, hiſce literis conſignati fuere: ARLONGVS EP*iſcopus*. In averſis horum Nummorum faciebus ſymbola diverſa cernuntur, nempe duo Sceptra Liliata; Luna & Stella: demum Aquila, cum epigraphe CIVITAS TERGESTVM. Arlongus (ſi bene calculos iniit Ughellius) fuit electus Anno Chriſti MCCLIV. & ſubſequenti ab Alexandro Papa dejectus. Verùm Nummi iſti inter ſe varii, diuturnioris regiminis juſtam ſuſpicionem injiciunt.

TREVERI.

ADſervatur Placentiae in Muſeo Chiappinio Nummus aureus, in cujus antica Lilium cum epigraphe CONO AREPS. T. ideſt *Cono* (idem eſt atque *Conradus*) *Archiepiſcopus Treverenſis*. In poſtica effigies Johannis Praecurſoris, & Inſcriptio S. IOHANNES *Baptiſta*. Is eſt *Cono* (eum *Cunonem* appellat Browerus Lib. 16 Annalium Trevirenſium) qui Anno Chriſti MCCCLXII. Cathedram Treverenſem implevit, vir multis tum bene, tum male rebus geſtis celeberrimus. Animadvertendum autem eſt, Nummum hunc Florenum eſſe, ad Florentinorum imitationem cuſum. Tanto enim in honore & curſu fuere Floreni aurei primùm percuſſi a Republica Florentina Anno MCCLII. ut aemulatione, ac invidiâ permoti Principes non pauci, Florenos aureos & ipſi cudere non dubitarint. Qua de re vide, quae ſupra innui, dum de Nummis Florentinis egi; uti & quae in ſubſequenti Diſſertatione adferam. Parum autem nonnullis fuit olim ejuſdem ponderis Nummos fabricare, quibus *Floreni* nomen impoſuere: quod a Gallis factum. Non defuere, qui ectypon ipſum Floreni Florentini ſuis indidere Nummis, hoc eſt Lilium, & effigiem Johannis Baptiſtae, mutato tantùm nomine Principis, aut loci. Joannes Villanius Lib. *9*. Hiſtor. Cap. *169*. queritur de Joanne XXII. Romano Pontifice, quod ejuſmodi Florenos cuderit Anno Chriſti MCCCXXII. Quum verò idem facere aggreſſi fuiſſent Marchiones Montisferrati, Spinulae Genuenſes, aliique Italiae Principes, idem Pontifex propoſitâ anathematis poenâ eoſdem ab incepto deterruit Anno MCCCXXIV. Quod haec ignorarit, ut ſupra monui, Samuel Guichenonius in Hiſtoria Genealogica Regiae Sabaudienſis Familiae, proferens Florenum aureum a me antea productum, ſcilicet ab Amedeo V. Comite Sabaudiae paucos ante annos percuſſum cum typo Floreni Florentini, & epigraphe AM. COMES SABAVDIE, haec perperam ſubdidit: *La premiere ſorte de Monnoye de ce Prince d'or, du poids de la Piſtole d'Italie, ou la Fleur de Lys de Florence, fait croire qu'elle ayt eſté frappée en memoire de quelque Confederation avec la Republique de Florence.* Itaque patere jam poteſt, cur & Cono, ſive Conradus Treverenſis Archiepiſcopus circiter Annum Chriſti MCCCLXVI. ſimilem Florenum aureum in ſua ditione procuderit.

Al-

Alterum Florenum, ſive Ducatum aureum adtexo, Mutinae adſervatum in Muſeo Bertacchinio. Ad quemnam is ſpectet, nondum deprehendi. Ibi effigies Praecurſoris cum literis S. IOHANNES B. In averſa parte Lilium viſitur cum literis R. DI. G. P. AVRA. Sed quis hic Princeps? Ignotum mihi. Suſpicor tamen, pertinere poſſe ad aliquem ex Principibus *Arauſionenſibus*. Nam *Arauſio* Seculis barbaricis appellata fuit Civitas *Auraſica*, nunc indigenis *Aurange*, & Gallis *Oranges*. Duo *Raimundi* Principes ibi olim dominati.

MAGNI MAGISTRI EQUITUM RHODIORUM.

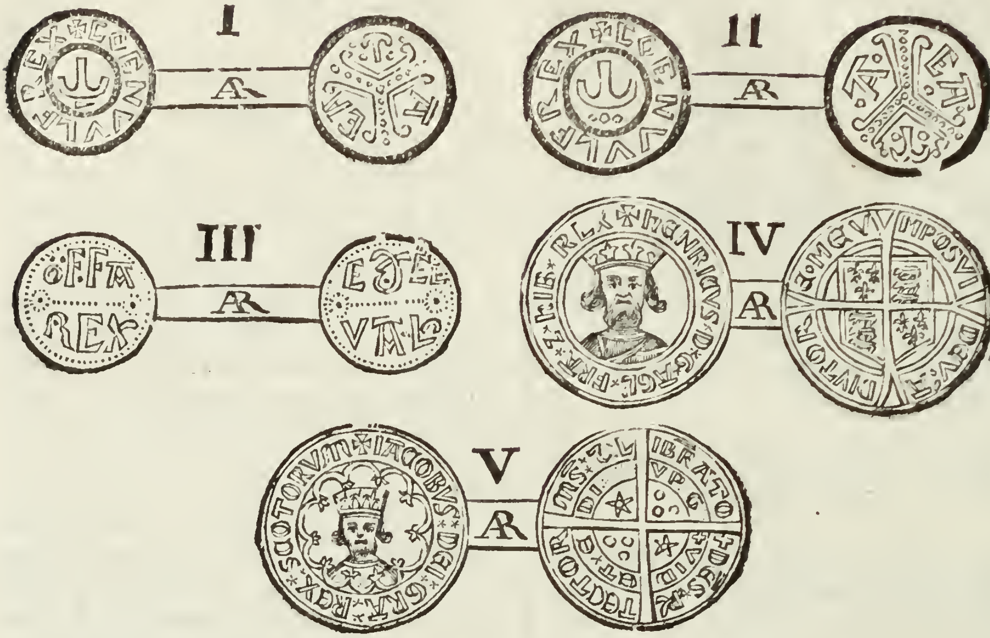
A Multis Seculis jure Monetae fruitur nobiliſſimus *Ordo Equitum Rhodiorum*, nunc in Inſula Melitenſi dominantium. Unus tamen eorum Nummus mihi hactenus occurrit exſiſtens Bononiae apud ampliſſimum virum Joannem Paulum Marchionem de Pepulis. Ibi viſuntur Inſignia religioſi illius, ac fortiſſimi Ordinis cum literis in circuitu F. FABRICII DE CARRETTO M. MGR. R. ideſt *Fratris Fabricii de Carretto Magni Magiſtri Rhodiorum*. In poſtica effigies, ut puto, Sancti Joannis Baptiſtae, Patroni videlicet Ordinis ejuſdem, cum circumpoſitâ hac Inſcriptione: ECCE AGNVS. DEI. QVI. TOLLIS. *Peccata. Mundi*.

INCERTI NUMMI.

Denique ſubjiciam, & eruditis divinatoribus explicandum relinquam argenteum Nummum, Mutinae a me viſum penes Comitem Tiberium Riccium Patricium Mutinenſem. A Ibi Crux cum ſtella in angulo, & epigraphe aliquantulum manca, ubi legiſſe mihi viſus ſum C. cum linea forſitan ſignificante VS. E. VITORIAI . . . . . RA. In averſa facie effigies Epiſcopi cujuſdam. Literae iſtae in limbo ſuperſunt IEPS. . . . . . DVVT.

B Alterum etiam accipe, quem debeo praeclariſſimo, meique amantiſſimo viro Antonio Scotto, Patricio & Canonico Tarviſino. In altera facie viſitur Aquila, circum quam legitur epigraphe NOBILITAS. COMVN. In alterâ Corona Regia conſpicitur in area cum literis ſuppoſitis FE. Infra neſcio num R. an Aſteriſcus appareat: quippe Nummus aevo C obtritus, characterum formam turbavit. Quid heic dicam, vix habeo. Legendum videtur *Nobilitas Communium Lonbardorum*: & *Federicus*; quaſi hic Nummus poſt pacem Conſtantiae percuſſus ſpectaret ad Civitates Langobardiae, quibus Fridericus I. Imperator Libertatem & Regalia conceſſerat. Verùm ubi hoc ſtatuas, & D R. ibi revera legatur, *Regem* ſignificans: Fridericum I. excogitare nequeo; is enim *Imperator* fuerat appellandus. Quod ſi R. minime ibi locum habere putes, unicum Friderici nomen ſine titulo, ab ejus dignitate abhorret. Ad Fridericum II. cui pleraque Communia Lombardorum adverſata fuere, vix haec refe- E renda cenſeo. Num ergo percuſſus Nummus priuſquam Fridericus I. Coronam, & nomen Auguſtale acceperit? Verùm eo tempore nondum nata erat *Societas Lombardorum*. Rurſus legendum-ne *Rex Lombardorum?* Sed quid tunc ſignificabit *Nobilitas Comun?* Ii, quibus melior eſt ingenii, aut oculorum acies in legendâ epigraphe illâ, felicius haec interpretentur.

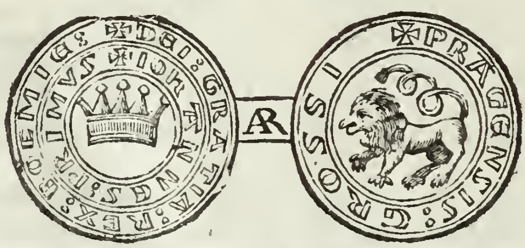
REGUM ANGLIAE, ET SCOTIAE.

ARAGONIAE, ET NAVARRAE.

B O E M I A E.

EN ergo Principes & Urbes Italiae, aut exteri etiam Principes, quorum Nummi hactenus ſe ſe mihi obtulerunt. Profectò fuerunt & aliae Civitates liberae, aliique Principes, immo Toparchae minorum locorum, quibus licuit ſuo nomine ſignare pecuniam, quum facillime olim privilegia ab Auguſtis profunderentur, atque a Proceribus Vaſſallis emerentur. Sed quos ego Nummos non protuli, aliorum diligentia felicior aliquando in lucem advocabit. Ceterum neſcio, an ſint, qui ſibi perſuadeant, vetuſtis, ac barbaricis temporibus in uſu fuiſſe *auream* tantummodo & *argenteam* pecuniam. Certe perſpicuum eſt, deſideratum nunquam fuiſſe triplex pecuniae genus, *auream* nempe, *argenteam*, ac *aeream*. Nam ſi poſtrema haec minime uſurpata fuiſſet, grave nimis incommodum publico commercio, & neceſſitati Populorum inlatum fuiſſet. Quei enim in comparandis Cibis, innumeriſque levis pretii rebus, ſe geſſiſſet Populus, ſi aerei Nummi neutiquam in uſu exſtitiſſent? Romanorum aerea pecunia vel ruſticis nota eſt, quum ſubinde in agris eam effodiant. Propterea ſaepe in antiquis Inſcriptionibus occurrunt vulgatae illae literae A. A. A. F. F. ideſt ut Eruditi recte interpretantur *Auro, Argento, Aere flando, feriundo*. Quem morem Gothi quoque Reges in Italia retinuere. Caſſiodorium conſule Lib. 7. Variar. num. 32., ubi ſub nomine Theoderici Regis Formulam, *qua Moneta* (ideſt Italice *la Zecca*) *committitur*, nobis hiſce verbis exhibet: *Auri flamma nullâ injuriâ permixtionis albeſcat. Argenti color gratiâ candoris arrideat. Aeris rubor in nativa qualitate permaneat &c. Pondus quin etiam conſtitutum Denariis praecipimus debere ſervari*. Illud quidem difficile ſtatuas, quo tempore invecta fuerit pecunia ex aere & argento commixto conflata, quam Galli *Billon* appellant. Certe per Secula multa aurum *obryzum*, *obryzatum*, *optimum*, *purum*, *probatum*, *coctum &c.* uti in contractuum Chartis, ac Diplomatibus, ita in Monetaria officina memoratum audimus. Argentum verò purum atque optimum eâdem Principum curâ in Denariis cudendis adhibitum videtur. Attamen, an aurum duntaxat, argentumque purum atque probatum in uſu fuerit Langobardis Regibus, & Francis Auguſtis, primiſque Germanis in Italia imperantibus, decernere ego non auſim. Pecuniam quippe ex argento & aere conflatam ſub Conſtantio Imperatore Anno Chriſti CCCXLIX. reperio in Lege VI. Lib. 9. Titul. 21. Codicis Theodoſiani, ubi damnantur *Flaturarii*, qui *Majorinam pecuniam*, *ſeparato argento ab aere*, *purgabant*. Vide in eam Legem Gothofredi Notas. An religioſiores hac in re fuerint Reges & Imperatores, ad nos e Septemtrione devecti, malo aliis judicandum relinquere. Quod ſolùm animadvertiſſe mihi videor, poſt Saeculum Decimum aut Undecimum a Chriſto nato, Italica pecunia ab antiqua puritate declinare ſenſim coepit, ad enormem poſtea perturbationem prolapſa, quam & tempora noſtra conſpiciunt & dolent. Porro illud certiſſimum, nullum, ut ita dicam, tempus fuiſſe, quo impoſtoribus atque inſidiatoribus res Nummaria caruerit. Fere ſemper, inquam, numerati ſunt, qui aurum argentumve extra publicam Monetam ſine Principis venia ſignare non ſunt veriti, uti & qui pecuniam immixto vilioris pretii metallo adulterare. aut germanam detondere atque arrodere

ſunt

ſunt auſi. Hac de re in ſubſequenti Diſſertatione ſermo recurret. Propterea ad dignoſcendam falſam, aut minus penſantem pecuniam conſtituti olim quoque fuere periti homines, qui Nummiſmata ad examen revocabant. Nos appellamus *Saggiatori*; ipſum verò examen *Saggio*. Cujus vocis originem, liceat mihi dicere, minime aſſequutus eſt Aegidius Menagius, vir alioquin eruditiſſimus inter Gallicos Scriptores, cui debemus Italicae Linguae Origines, & Italico quidem ſermone conſcriptas. *Aſſaggiare*, inquit, ille, *viene dalla particella Ad, e dal nome Sapor. Sapor, Sapos, Sapus, Sapa. Sapa, Sapagium, Sapagiare, Sapgiare, Sagiare, Aſſaggiare*. Hinc autem ortum ait *Saggiare, Saggiatore, &c.* Nihil magis a veritate alienum. Nos habemus *Aſſaporare* compoſitum a *Sapor*, praepoſitum *Ad*, vel *Ab*. Diverſa omnino eſt alterius vocis origo. Itaque noſtrum *Saggio* pro *examen*, ſive *experimentum*, non aliunde profectum, niſi ab *Exagium* perantiquâ voce Latinâ. Eâdem ratione *Examen*, de apibus, aliiſque inſectis, convertimus in *Sciame*. In Nummo Honorii Auguſti apud Du-Cangium legitur EXAGIVM SOLIDI. cum Dea Moneta ac bilance: quod Italice redderes *Saggio del Soldo*. Theodoſius autem Junior in Novella *de Pretio Solidi* haec habet: *De ponderibus quoque, ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur EXAGIA, quae ſine fraude debeant cuſtodiri*. Nos dicimus *fare il Saggio di qualche Moneta*. Immo & ad alias res tranſtulimus, uti *fare il Saggio del Vino*, aut aliorum liquorum, quum nempe in examen adducitur eorum vis, ſapor, puritas, &c. Uſi autem ſunt *Exagii* vocabulo Sanctus Zeno Sermone 6. ad Neophytes, Caſſianus Collatione primâ Cap. 22. Edictum Aproniani Praefecti Urbis apud Gruterum, pag. 647. num. 6. ut alios omittam. Et quidem derivatum eſt *Exagium* ab *Ex* & *Ago*, unde etiam *Exactor*, *Exactio*, *Exactus*, & *Exigo*. Latini quippe dixerunt *Exigere ad normam*, *Exigere ad veritatem*, hoc eſt, penſare, explorare, examinare, an aliquid verum ſit, an aliquid ad rectam normam ſit compoſitum.

Atque haec de Saeculorum barbaricorum Moneta dixiſſe juvat. Unum duntaxat addam, Donizonem videlicet Lib. I. Cap. 2. Vitae Mathildis Comitiſſae, dum de Athone ejus proavo loquitur, ac de Reliquiis ab eo Canoſſinum Monaſterium delatis, haec ſcribere:

„ *Relliquias alias dedit illi Brixia*
„ *magna;*
„ *Nam caput ac humerum dextrum,*
„ *pariterque lacertum*
„ *Hujus Apolloni vehementer hono-*
„ *riſi andi*
„ *Offert gratis ei. Gothofredus Epi-*
„ *ſcopus egit*
„ *Hoc, quia de lumbis erat hortus*
„ *Principis hujus.*
„ *Hic Praeſul ſacram reſeravit cor-*
„ *poris arcam,*
„ *Ac ſecuit membra, cruor & mox*
„ *prodiit extra.*
„ *Unde bonus Princeps valde mira-*
„ *tus, eidem*
„ *Continuò terrae propriae, decimam-*
„ *que Monetae.*
„ *Vovit &c.*

Quid ſignificare velit Donizo, decernere non auſim. Quippe jus Monetae Athoni Comiti temporibus iis, hoc eſt Seculo Chriſti Decimo, fuiſſe conceſſum ab Ottonibus Auguſtis, difficile ad credendum inducar, niſi exempla paris facultatis apud Italos exarentur. *Moneta* heic pro *Pecunia* uſurpata videtur.

ELENCHUS TOMI QUINCTI.

DISSERTATIO VIGESIMAQUINCTA.

De Textrina & Veſtibus Seculorum rudium. Pag. 5.

DISSERTATIO VIGESIMASEXTA.

De Militia Seculorum rudium in Italia. Pag. 89.

DISSERTATIO VIGESIMASEPTIMA.

De Moneta, ſive Jure condendi Nummos. Pag. 313.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059927654